RASHID KHALIDI

FİLİSTİN
YÜZ YILLIK SAVAŞ

YERLEŞİMCİ KOLONYALİZMİN VE DİRENİŞİN TARİHİ
1917-2017

TÜRKÇE BASKIYA SONSÖZLE

iletişim

The Hundred Years' War on Palestine
© 2020 Rashid Khalidi
Bu kitabın yayın hakları Anatolialit Telif Hakları Ajansı aracılığıyla Ink Well Management LLC'den alınmıştır.

İletişim Yayınları 3600 • Tarih Dizisi 197
ISBN-13: 978-975-05-3882-7
© 2025 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1. Baskı 2025, İstanbul

EDİTÖR Osman Kavala
YAYINA HAZIRLAYAN Ahmet İnsel
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI Nakba, 1948
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Berkay Üzüm
DİZİN Erdi Galata

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44870
Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/41
Bağcılar 34218 İstanbul · Tel: 212.445 32 38

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003
Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6
Bağcılar 34218 İstanbul · Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387
Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,
Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

RASHID KHALIDI

Filistin: Yüz Yıllık Savaş

Yerleşimci Kolonyalizmin ve Direnişin Tarihi (1917-2017)

The Hundred Years' War on Palestine
A History of Settler Colonialism and Resistance (1917-2017)

ÇEVİREN ***Utku Özmakas***

iletişim

RASHID KHALIDI Columbia Üniversitesi'nde Edward Said Arap Çalışmaları emeritus profesörüdür. Yale Üniversitesi'nde tamamladığı lisans eğitiminden sonra doktorasını Oxford Üniversitesi'nde hazırladı. Ondan önce Lübnan Üniversitesi, Beyrut Amerikan Üniversitesi ve Chicago Üniversitesi'nde ders verdi. *Journal of Palestine Studies* dergisinin editörü ve daha sonra eş-editörü oldu. Ortadoğu Çalışmaları Derneği'nin başkanlığını yaptı. *Filistin: Yüz Yıllık Savaş - Yerleşimci Kolonyalizmin ve Direnişin Tarihi (1917-2017)* dahil olmak üzere, sekiz kitap ve yüz yirmiden fazla bilimsel makale ve kitap bölümü yazmış, üç kitabın da ortak editörlüğünü üstlenmiştir. Columbia Üniversitesi'nin İsrail'in Filistin politikasını eleştiren faaliyetleri engelleme konusunda Trump yönetimiyle anlaşması üzerine, 2025 sonbaharından itibaren bu üniversitede emeritus profesör olarak ders vermeme kararı aldı.

İletişim Yayınları'nın notu:

Kitabın İngilizce orijinalinde Arapça isimler basitleştirilmiş IJMES sistemiyle (International Journal of Middle East Studies) yazılmıştır. Türkçe çevirideyse şu kurallara uyulmuştur:

- Türkçede isimleri IJMES sistemiyle bilinen kişiler için kitabın orijinalindeki yazım korundu. Örneğin, yazarın ismi "Raşid Halidi" yerine "Rashid Khalidi" olarak bırakıldı.
- Yazarın, bir kısmı Osmanlı tebaası olmuş aile fertlerinin adlarının yazımında "Khalidi" değil, "Halidi" yazımı kullanıldı.
- Türkiye'de isimleri Türkçe fonetiğe uyarlanmış haliyle bilinen kişiler için söz konusu yazım biçimi korundu.

Bu kitabı –hepsi de 21. yüzyılda doğan ve yüz yıldır süregiden bu savaşın bitmesini görmelerini ümit ettiğim– torunlarım Tarık, İdris ve Nur'a ithaf ediyorum...

Yok olma tehdidi altındaki bir ulusuz biz.

– YUSUF EL-İSA, *Filastin*, 7 Mayıs 1914

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR 11

GİRİŞ 15

1 **İLK SAVAŞ İLANI (1917-1939)** 39

2 **İKİNCİ SAVAŞ İLANI (1947-1948)** 93

3 **ÜÇÜNCÜ SAVAŞ İLANI (1967)** 151

4 **DÖRDÜNCÜ SAVAŞ İLANI (1982)** 213

5 **BEŞİNCİ SAVAŞ İLANI (1987-1995)** 257

6 **ALTINCI SAVAŞ İLANI (2000-2014)** 311

SONUÇ
FİLİSTİNLİLERE KARŞI SAVAŞIN BİR YÜZYILI 353

TÜRKÇE BASKI İÇİN SONSÖZ 379

EKLER
Yusuf Ziya Halidi ve Theodor Herzl'in Mektuplaşmaları 405

Yusuf Ziya Halidi'den Fransa Hahambaşısı Zadoc Kahn Aracılığıyla Theodor Herzl'e Yollanan Mektup 407

Theodor Herzl'in Yusuf Ziya Halidi'ye Yanıtı 411

DİZİN 415

TEŞEKKÜR

© ALEX LEVAC
Rashid Khalidi

Filistin'e yönelik yüz yıldır devam eden bu savaşın hikâyesini deneyimleri vasıtasıyla anlatmaya gayret ettiğim pek çok insana bilinçli ya da bilinçsiz bir teşekkür borçluyum. Onların cümlelerini okumak ya da dudaklarından çıkanları dinlemek, beni, elinizdeki haliyle yazmaya sevk etti bu kitabı. Dolayısıyla kitap boyunca Filistin sorununu çepeçevre sarmış olan o kafa karıştırıcı ihtilaf içerisinde büyük ölçüde işitilmeden kalmış sesleri aktarmaya gayret ettim.

Bir önceki kitabımda üç teyzeme, Anbara Selam Halidi, Fatıma Halidi Selam ve Vahidi Halidi'ye 20. yüzyılın ilk onyıllarına dair anılarından derledikleri canlı görüntüleri bana sundukları için teşekkür etmiştim. Ne yazık ki, bu kitap üzerinde çalışırken teyzelerimden biriyle ya da annem Selva Ceha Halidi ve babam İsmail Ragıb Halidi'yle yaşadıkları üzerine konuşma şansım olmadığı için derin bir üzüntü duysam da, kitabı yazarken aklımdan hiç çıkmadılar. Doğrudan doğruya sözlerinden

alıntı yapmasam bile, hepsi kitabın sayfalarına sindi. Her biri kendi tarzıyla bana hem geçmiş hem de geçmişin aslında bugünün bir parçası olduğuna dair bir şeyler öğretti. Neyse ki, danışabildiğim ve istifade edebildiğim kişiler arasında, bu konu üzerine düşünürken müthiş hafızasına defalarca başvurduğum (ve alanındaki öncü çalışmalarından kitapta yararlandığım) kuzenim profesör Velid Ahmed Samih Halidi, kuzenim Leyla Hüseyin Halidi Hüseyni ve Beyrut günlerinden adını sayamayacağım kadar çok arkadaşım, meslektaşım ve yoldaşım vardı.

Bu kitap üzerine tartışmalar yürüttüğümüz ve yazma sürecinde bana ilham veren pek çok kişiye ödeyemeyeceğim bir borcum var. Bunun değerli bir proje olduğuna beni ilk olarak oğlum İsmail ikna etti ve daha başlarken kitabın şekillenmesine yardımcı oldu. Onun en başta yaptığı katkılar olmasaydı, muhtemelen ortada böyle bir kitap da olmayacaktı. Bu kitabı kaleme almaya başlamamdan önce yıllar boyunca Nawaf Salam beni sürekli konu üstünde fazlaca bilgisi olmayan okurların da erişebileceği türden bir Filistin tarihi yazmaya teşvik etmişti. Umarım bundan sonra yazacaklarım da beklentilerini karşılar.

Bu proje üzerinde çalışırken, çok değerli yardımlar sunan, kimileri kitabın bölümlerini okuyan ve hepsi de özel teşekkürü hak eden pek çok meslektaş ve arkadaşıma danıştım. Bunlar arasında Beşir Ebu Maneh, Suad Amiri, Seth Anziska, Qais al-Awqati, Remi Brulin, Musa Budeiri, Leena Dallasheh, Sheila Fitzpatrick, Samer Ghaddar, Magda Ghanma, Ahmad Halidi, Hasan Halidi, Raja Halidi, Amira Hass, Nubar Hovsepian, Rafiq Husayni, Amy Kaplan, Barnett Rubin, Stuart Schaar, May Seikaly, Avi Shlaim, Ramzi Tadros, Salim Tamari, Naomi Wallace, John Whitbeck ve Susan Ziadeh gibi isimler var. Araştırma sürecinde bana yardım edenlere de müteşekkirim: Filistin Araştırmaları Enstitüsü kütüphanecisi Jeanette Seraphim, Yasmeen Abdel Majeed, Dr. Nili Belkind, Linda Butler, Leshasharee Amore Carter, Andrew Victor Hinton, Sean McManus, Patricia Morel, Khadr Salameh, Malek Sharif ve Yair Svorai.

Elinizdeki kitabın bazı bölümlerini dünyanın dört bir yanındaki dinleyicilere sundum; onların yorum ve görüşlerin-

den epeyce faydalandım. Bunlar arasında Duke Üniversitesi Ortadoğu Merkezi, Doğu ve Afrika Çalışmaları Okulu Filistin Çalışmaları Merkezi, Brown Üniversitesi, Yale Üniversitesi, New York Üniversitesi Kevorkian Ortadoğu Merkezi, Princeton Üniversitesi, Santiago Üniversitesi Doğu Çalışmaları Merkezi, Beyrut Amerikan Üniversitesi Issam Fares Kamu Politikası Merkezi, Viyana Diplomatik Akademisi, Amman'daki Columbia Küresel Merkezi, New York Harvard Kulübü ve Birleşmiş Milletler Filistin Halkının Devredilemez Hakları Komitesi yer alıyor.

En büyük teşekkürü ise kitabın tamamını okuyanlara, özellikle de tüm taslağı dikkatle inceleyerek engin uzmanlığını ortaya koyan ve böylece beni pek çok hatadan kurtaran Tarif Halidi'ye borçluyum. Tarif, kitabın geliştirilmesine yardımcı olurken, onlarca yıldır yaptığı şeyi bir kez daha yaptı: Bana iyi tavsiyelerde bulunmak. Eski dostum Jim Chandler yine keskin bakışını kullanarak metni geliştirip savlarımı keskinleştirdi. En sert eleştirmenim olan eşim Mona, bu kitap üzerine araştırma yaparken ve kitabı yazarken sadece uzun süreli yokluklarımı ve sıklıkla yineleyen dalgınlıklarımı müthiş bir tavırla hoş görmekle kalmadı; aynı zamanda eşsiz editörlük becerilerini yazdıklarımı netleştirmek ve tekrarlama eğilimimi azaltmak için kullandı. İki kızımız, Dr. Lamya Halidi ve Av. Dima Halidi, annelerinin keskin eleştirel anlayışına; erkek kardeşleri İsmail de alışılagelmiş şakalarıyla katkıda bulundu.

Menajerim George Lucas, projenin erken bir aşamada bugünkü halini almasında ve beni Metropolitan Books'tan Sara Bershtel ve Riva Hocherman ile tanıştırarak çok değerli bir rol oynadı. Riva, iyi bir editörün normalde yaptığının çok daha fazlasını yaptı: Pek çok arkadaşımın yaptığı gibi, kitaba şu anki şeklini ve çizgisini vermeye yardımcı olup yeniden yapılandırırken ve muazzam bir şekilde geliştirirken eşsiz uzmanlığını benimle paylaştı. Ona büyük bir minnet borcum var.

Tüm bu paha biçilmez destekler olmasaydı bu kitabı yazamazdım; ancak sorumluluğun sadece bana ait olduğunu söylememe bile gerek yok.

GİRİŞ

1990'ların başında birkaç yıl boyunca yılda birkaç aylığına Kudüs'te yaşadım ve kendi ailem de dahil olmak üzere, şehrin en köklü ailelerinden kimilerinin özel kütüphanelerinde araştırma yapma şansına sahip oldum. O zamanlar epey sıkışık ve gürültülü olan Eski Şehir'in merkezindeki Halidi ailesi vakfına ait bir dairede eşim ve çocuklarımla kalıyordum. Oturduğumuz binanın çatısına çıkınca erken dönem İslâm mimarisinin en büyük şaheserlerinden ikisi kolaylıkla görülebiliyordu: Parıldayan altın sarısı kubbesiyle Harem-i Şerif'in üstündeki Kubbetü's-Sahre, yüz metre uzaklıktaydı. Onun biraz ilerisindeyse Mescid-i Aksâ'nın küçük gümüş gri kubbesi ve fonda da Zeytindağı yer alıyordu.[1] Kafanızı çevirince Eski Şehir'deki kilise ve sinagoglar, gözlerinizin önüne seriliyordu.

Büyükbabam Hacı Ragıb Halidi'nin, annesi Hatice Halidi'nin vasiyeti üzerine, 1899'da kurduğu Halidi Kütüphanesi'nin ana binası, Silsile Kapısı Caddesi'nin hemen aşağısında yer alıyordu.[2] Kütüphane, en eskisi 11. yüzyıl başından kalma

1 İki bina da 7. yüzyılın sonlarında inşa edildi; ancak Kubbetü's-Sahre temel itibarıyla orijinal mimarisini korurken, Mescid-i Aksâ ise defalarca yeniden inşa edilip genişletildi.

2 Kütüphanenin Berke Han Türbesi olarak adlandırılan ana binası şu metinde detaylıca anlatılır: Hamilton Burgoyne, *Mamluk Jerusalem: An Architectural*

ve büyük çoğunluğu Arapça (bazıları Farsça ve Osmanlıca) 1.200'den fazla el yazmasına ev sahipliği yapıyor.[3] Ayrıca 19. yüzyıldan kalma 2.000'e yakın Arapça kitap ve muhtelif aile belgelerini de içeren koleksiyonuyla bugün Filistin'de hâlâ asıl sahiplerinin elinde olan en hacimli kütüphanelerden biri olmaya devam ediyor.[4]

Orada kaldığım dönemde 13. yüzyıl civarında inşa edilmiş ana kütüphanede restorasyon yapılıyordu; bu yüzden de içindekiler, geçici olarak büyük kolilere konularak dar bir merdivenle dairemize bağlanan Memlûk döneminden kalma bir binaya taşındı. Nesiller boyunca –büyük büyük büyük amcam Yusuf Ziyaeddin Paşa Halidi'nin de aralarında bulunduğu– Halidi ailesine ait tozlu ve kurtların kemirdiği kitapları, belgeleri ve mektupları inceleyerek bir yıldan fazla zaman geçirdim.[5]* Onun metrukesi sayesinde, Yusuf Ziya Halidi'nin Ku-

---

Study (Londra: British School of Archaeology in Jerusalem and World of Islam Festival Trust, 1987): 109-116. Türbede Berke Han'ın yanı sıra iki oğlunun da mezarı yer alıyor. Berke Han'ın iki oğlundan biri, 13. yüzyılın önemli askerî liderlerinden biriydi ve kızı da büyük Memlûk Sultanı el-Zahir Baybars'ın eşi olmuştu. Oğlu Sa'id ise Baybars'tan sonra sultan olmuştur.

3 Büyük büyükannemden gelen bu paralarla dedem binayı yeniledi. Dedemin bir araya getirdiği el yazmaları ve kitaplar, 18. yüzyıl ve öncesinde toplanmış koleksiyonlar da dahil olmak üzere, çeşitli akrabalarımızın el yazmalarından oluşuyor. İnternet sitesi –el yazmaları kataloğuna erişim de dahil olmak üzere– kütüphaneye dair temel bilgileri içeriyor: http://www.khalidilibrary.org/indexe.html

4 Filistinlilere ait özel kütüphaneler, 1948 baharında Yafa, Hayfa ve Batı Kudüs'ün Arap mahalleleri başta olmak üzere Arapların yaşadığı köy ve şehirleri işgal eden Siyonist güçlerin peşi sıra gelen uzman ekiplerce sistematik bir biçimde yağmalandı. Çalınan el yazmaları ve kitaplar, şu anda İsrail Ulusal Kütüphanesi olan İbrani Üniversitesi Kütüphanesi'nde, fetih ve mülksüzleştirmenin ardından kültürel temellük sürecinin tipik Orwellci bir tanımı olan "terk edilmiş mülk" manasına gelen "AP" başlığı altında saklanıyor: Gish Amit, "Salvage or Plunder? Israel's 'Collection' of Private Palestinian Libraries in West Jerusalem", *Journal of Palestine Studies 40*, sayı 4 (2010-2011): 6-25.

5 Yusuf Ziya'yla ilgili en önemli kaynak, Alexander Schölch'ün kaleme aldığı şu metindir: *Palestine in Transformation, 1856-1882: Studies in Social, Economic, and Political Development* (Washington, DC: Institute for Palestine Studies, 1993): 241-252. Bu metin daha sonra şurada yeniden yayımlandı: *Jerusalem Quarterly 24* (Yaz 2005): 65-76. Ayrıca bkz. Malek Sharif, "A Portrait of Syrian Deputies in the Ottoman Parliament", *The First Ottoman Experiment in Democracy*, ed. Christoph Herzog ve Malek Sharif (Würzburg: Nomos,

düs, Malta, İstanbul ve Viyana'da oldukça farklı alanlarda eğitim almış; karşılaştırmalı dinlere, bilhassa da Yahudiliğe derin bir ilgi duymuş; hem bu konuda hem de başka konularda Avrupa dillerinden çok sayıda kitaba sahip, görmüş geçirmiş bir insan olduğunu keşfettim.

Yusuf Ziya, İslâm âlimleri ve hukukçulardan oluşan Kudüslü bir aileden geliyordu; babası Seyyid Muhammed Ali Halidi, yaklaşık elli yıl boyunca kadı yardımcılığı yapmış, Kudüs Şeriat Mahkemesi'nin sekreterliğini üstlenmişti. Ne var ki Yusuf Ziya genç yaşta başka bir yoldan ilerlemeye karar vermişti. Geleneksel bir İslâmi eğitimin temellerini öğrendikten sonra, on sekiz yaşındayken Filistin'i terk etmiş ve rivayet o ki, babasının izni olmadan Malta'daki bir İngiliz Kilise Misyon Topluluğu'nun okulunda iki yıl geçirmişti. Buradan İstanbul'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye, ardından da Amerikalı Protestan misyonerlerin yeni kurduğu Robert Kolej'e geçmişti. Yusuf Ziya, 1860'larda aynı coğrafyada Batı tarzı modern eğitim veren ilk kurumlardan bazılarında beş yıl eğitim alıp İngilizce, Fransızca ve Almanca gibi dillerin yanı sıra, başka pek çok şey öğrenmişti. 19. yüzyılın ortalarında Müslüman din âlimleri yetiştiren bir aileden gelen genç bir adam için epey alışılmadık bir güzergâhtı bu.

Geniş kapsamlı bir eğitim gören Yusuf Ziya, Osmanlı hükümetinde de çeşitli görevlerde bulunmuştu: Hariciye Nazırlığı'nda tercümanlık; Rusya'nın Karadeniz'deki Poti Limanı'nda konsolosluk; Kürdistan, Lübnan, Filistin ve Suriye'de kaymakamlık; yaklaşık on yıl boyunca Kudüs'te belediye başkanlığı görevlerini üstlenmiş ve Viyana'daki Kraliyet İmparatorluk Üniversitesi'nde birkaç ders vermeye gitmişti. Ayrıca 1876'da imparatorluğun yeni anayasası uyarınca kurulan kısa ömürlü Osmanlı parlamentosuna Kudüs milletvekili olarak seçilip parlamentonun yürütmenin gücünü kısıtlayan yetkilere sahip

---

2010) ve R. Khalidi, *Palestinian Identity: The Construction of Modern National Consciousness*, gözden geçirilmiş edisyon (New York: Columbia University Press, 2010): 67-76.

(*) Arapça isimleri basitleştirilmiş IJMES (*International Journal of Middle East Studies*) sistemine göre verdim; ancak kişilerin başka yazım biçimlerini de tercih edebildiğini unutmamak gerekir – R.K.

Yusuf Ziyaeddin Halidi

olması fikrini desteklediği için Sultan Abdülhamid'in düşmanlığını kazanmıştı.[6]

Hem aile geleneği hem de aldığı İslâmi ve Batılı eğitim Halidi'nin aynı zamanda başarılı bir akademisyen olmasını sağladı. Halidi Kütüphanesi'nde Fransızca, Almanca ve İngilizce pek çok kitabın yanı sıra, Avrupa ve Ortadoğu'daki ilim insanlarıyla yaptığı yazışmalar da yer alıyor. Ayrıca kütüphanedeki eski Avusturya, Fransız ve İngiliz gazeteleri, Yusuf Ziya'nın yabancı basını düzenli olarak takip ettiğini gösteriyor. Bu materyalleri Osmanlı'nın katı sansür yasalarına tabi olmayan İstanbul'daki Avusturya Postanesi aracılığıyla elde ettiğine dair kanıtlar var elimizde.[7]

6 Sultanın mutlakıyetçiliğine karşı anayasal hakların savunucusu olarak rolü üzerine bkz. R. E. Devereux, *The First Ottoman Constitutional Period: A Study of the Midhat Constitution and Parliament* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1963).

7 Bugünkü Türkiye'nin güneydoğusuna düşen Kürdistan'ın Bitlis bölgesinde vali olarak görev yapmış ve burada ilk Arapça-Kürtçe sözlük olan *al-Hadiyya*

Yusuf Ziya, muhtelif alanlara yayılan okumalarının yanı sıra, Viyana ve başka Avrupa ülkelerinde bulunması ve Hıristiyan misyonerlerle karşılaşmaları sayesinde Batı anti-semitizminin ne denli yaygın olduğunun farkındaydı. Dahası, Siyonizmin entelektüel kökleri, özellikle de Hıristiyan Avrupa'nın şiddetli anti-semitizmine bir tepki olarak gelişmesine dair olağanüstü düzeyde bilgi sahibiydi. Viyanalı gazeteci Theodor Herzl'in 1896'da yayımlanan *Der Judenstaat* (*Yahudi Devleti*) kitabından ve 1897 ile 1898'de İsviçre'nin Basel kentinde düzenlenen ilk iki Siyonist kongreden haberdar olduğuna şüphe yoktur.[8] (Yusuf Ziya'nın Herzl'i Viyana'da yaşadığı dönemden tanıdığı açıktır.) Siyonizm üstüne yürütülen tartışmaları genel itibarıyla ve muhtelif Siyonist liderler ile eğilimlerin savunduğu görüşleriyse yakinen biliyordu; buna, Herzl'in göçü denetlemek için "egemenlik hakkı" olan bir Yahudi devleti için yaptığı açık çağrı da dahildi. Üstelik, 1870'lerin sonu ve 1880'lerin başında ilk Avrupalı Yahudi yerleşimcilerin gelişiyle başlayan ilk yıllardaki proto-Siyonist faaliyetlerin tetiklediği yerel halkla yaşanan sürtüşmelere Kudüs Belediye Başkanı sıfatıyla tanık olmuştu.

Kendisinin kurduğu ve giderek büyüyen bir hareketin lideri olarak tanınan Herzl, Filistin'i sadece bir kere, 1898'de ziyaret etmiş ve bunu Alman Kayzeri II. Wilhelm'in ziyaretiyle aynı zamana denk getirmişti. Filistin'in kolonileştirilmesine dair fikirler bu dönemde kafasında dolanmaya çoktan başlamıştı. Günlüğünün 1895 tarihli bir sayfasında şunlar yazıyordu:

> Bize tahsis edilen arazilerdeki özel mülkleri usulca istimlak etmeliyiz. Yoksul ahalinin ülkemizde istihdam edilmesini

---

al-Hamidiyya fil-Lugha al-Kurdiyya'yı kaleme almıştı. Bu kitabın ve başka pek çok yayınının kopyalarını Halidi Kütüphanesi'nde buldum. Sözlük, Hicri 1310/Miladi 1893'te Osmanlı Maarif Nezareti tarafından İstanbul'da basılmış ve o zamandan beri de birkaç kez baskı yapmıştır. Eserin isminde Sultan Abdülhamid'in adına atıfta bulunulmasının yanı sıra aynı zamanda giriş kısmında kitabın sultana ithaf edildiğine dair bir ifade yer almaktadır; bu, yetkililerin potansiyel açıdan tehlikeli olduğunu düşündüğü bir yazarın eserinin sansürden geçmesini sağlamak için neredeyse mecburen başvurduğu bir yöntemdir.

8 *Der Judenstaat: Versuch einer modernen Lösung der Judenfrage* (Leipzig ve Viyana: M. Breitenstein, 1896). Bu, seksen altı sayfalık bir risaledir.

engellerken, sınırlarımızın ötesindeki ülkelerde istihdam olanakları yaratarak, böylelikle onların hareketlendirilmesini sağlamalıyız. Mülk sahipleri zamanla bizim tarafımıza geçecektir. Hem mülkiyeti ele geçirme hem de yoksulların yerlerinden edilmesi süreçleri dikkat çekmeden ve ihtiyatlı şekilde yürütülmeli.[9]

Yusuf Ziya, yeni yeni ortaya çıkan Siyonist hareketin hedeflerine ulaşma hırsının, gücünün, kaynaklarının ve cazibesinin –muhtemelen Filistin'deki yurttaşlarının çoğundan daha fazla– farkındaydı. Siyonizmin açıkça belirttiği, Filistin'de Yahudi devleti kurma ve oraya egemen olma hedefini, ülkenin yerli sakinlerinin hakları ve refahıyla uzlaştırmanın bir yolu olmadığını da gayet iyi biliyordu. Bu sebeplerden ötürü 1 Mart 1899'da, modern Siyonizmin kurucusu Herzl'e iletilmek üzere, Fransız başhahamı Zadoc Kahn'a ileride olacakları öngören yedi sayfalık bir mektup gönderdi.

Mektup, Yusuf Ziya'nın "insan, kabiliyetli yazar ve gerçek bir Yahudi vatansever" olarak Herzl'e duyduğu hayranlığı ve hem Yahudiler hem de Müslümanların ortak ataları olarak saygı duydukları Hz. İbrahim'e atıfla "kuzenlerimiz" dediği Yahudilere ve Yahudiliğe duyduğu saygıyı ifade etmesiyle başlıyordu.[10] Yusuf Ziya, Yahudilerin Avrupa'da maruz kaldığı zulümden duyduğu üzüntünden söz ettikten sonra Siyonizmin motivasyonlarını anladığını dile getiriyordu. Bu bağlamda Siyonizmin ilkece "tabii, güzel ve adil" olduğunu söylüyor ve "Yahudilerin Filistin'deki haklarına kim karşı çıkabilir ki? Tanrım, tarihe bakınca orası sizin toprağınız!" diyordu.

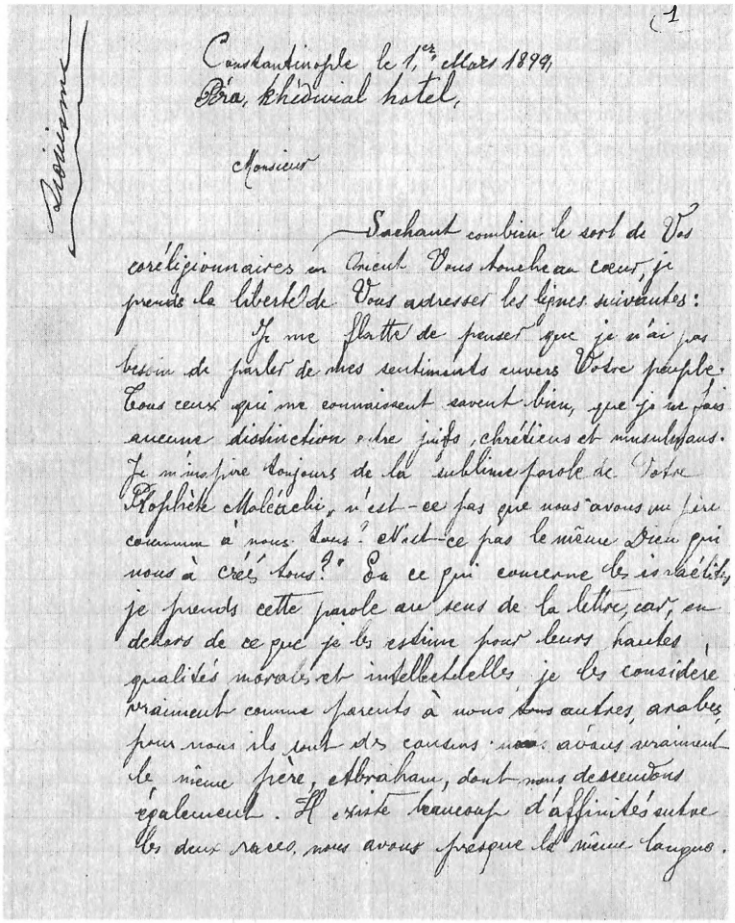
Bu cümle zaman zaman –mektubunun geri kalanından ve bağlamından koparılarak– Yusuf Ziya'nın Filistin'deki Siyonist programın tamamını hevesle kabul ettiğini göstermek üzere

9 Theodor Herzl, *Complete Diaries*, ed. Raphael Patai (New York: Herzl Press, 1960): 88-89.

10 Yusuf Ziya (Halidi) Paşa'dan Pera, İstanbul, Hahambaşı Zadoc Kahn'a mektup, 1 Mart 1899, Merkezî Siyonist Arşivi, H1\197 [Herzl Evrakları]. Bu belgenin dijital bir kopyasını Barnett Rubin'in yardımıyla edindim. Mektup, İstanbul'un Pera semtindeki Hidiv Oteli'nde yazılmıştır. Orijinali Fransızca olan metinden yapılan bütün çeviriler bana ait.

alıntılanır. Ne var ki, Kudüs'ün eski belediye başkanı ve milletvekili Yusuf Ziya, mektubun geri kalan kısmında Herzl'i, Filistin'de egemen bir Yahudi devletine yönelik Siyonist projenin hayata geçirilmesinin doğuracağı tehlikeler konusunda uyarmıştı. Ona göre Siyonist ülkü, Filistin'deki Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler arasına nifak tohumları ekecek; Yahudilerin Osmanlı topraklarında şimdiye değin sahip oldukları statüyü ve güvenliği tehlikeye atacaktı. Yusuf Ziya meramını yalın biçimde şöyle ifade etti: Siyonizm davasının haklı yanları olsa bile, "şartların şedit tesir gücünün hesaba katılması gerektiğini" söylüyordu. Bunların arasında önemli olanı, "Filistin'in Osmanlı İmparatorluğu'nun ayrılmaz bir parçası olduğu" ve daha da önemlisi, "burada başkalarının da yaşadığı"ydı. Filistin'de yurdundan edilmeyi asla kabullenmeyecek insanlar yaşıyordu. Yusuf Ziya, "tüm gerçeklerin bilgisine müdrik olarak" bunları dile getiriyor ve Siyonizmin Filistin'i ele geçirme planının "saf bir akılsızlık" olduğunu iddia ediyordu. "Mutsuz Yahudi ulusunun" kendisine sığınacak başka bir yer bulmasından "daha adil ve hakkaniyetli şey olamaz" dedikten sonra, sözlerini "Allah aşkına, Filistin kendi haline bırakılsın" diye içten bir ricayla bitiriyordu.

Herzl'in yanıtı çok gecikmeden 19 Mart'ta geldi. Bu mektup, Siyonist hareketin kurucularından birinin, Filistin'e yönelik planlarına daha doğum aşamasındayken yöneltilen makul itiraza verdiği ilk yanıttı muhtemelen. Herzl'in mektubu daha sonra süreklilik kazanacak olan, Filistin'in sakinlerinin çıkarlarını ve bazen de varlığını değersizleştiren tavır için bir model oluşturdu. Siyonist lider, Yusuf Ziya'nın mektubunun temel tezi olan Filistin'de zaten yerinden edilmeyi kabul etmeyecek bir nüfusun yaşadığı gerçeğini görmezden gelmişti. Ülkeyi sadece bir kez ziyaret etmiş Herzl'in, tıpkı ilk Avrupalı Siyonistlerin çoğu gibi Filistin'de yaşayan yerli ahaliye dair fazlaca bir bilgisi ya da onlarla bir teması yoktu. Ayrıca Halidi'nin, Siyonist projenin Ortadoğu'daki büyük ve köklü Yahudi toplulukları için oluşturacağı tehlikeye dair haklı endişelerini de kulak ardı etmişti.

Constantinople le 1er/13 Mars 1899
Péra, Khédivial hotel,

Monsieur

Sachant combien le sort de Vos coreligionnaires en Orient Vous touche au cœur, je prends la liberté de Vous adresser les lignes suivantes:

Je me flatte de penser que je n'ai pas besoin de parler de mes sentiments envers Votre peuple. Tous ceux qui me connaissent savent bien, que je ne fais aucune distinction entre juifs, chrétiens et musulmans. Je m'inspire toujours de la sublime parole de Votre Prophète Malachie, n'est-ce pas que nous avons un père commun à nous tous? n'est-ce pas le même Dieu qui nous a créé tous?" En ce qui concerne les israélites, je prends cette parole au sens de la lettre, car, en dehors de ce que je les estime pour leurs hautes qualités morales et intellectuelles, je les considère vraiment comme parents à nous tous arabes, pour nous ils sont des cousins. nous avons vraiment le même frère, Abraham, dont nous descendons également. Il existe beaucoup d'affinités entre les deux races, nous avons presque la même langue.

CENTRAL ZIONIST ARCHIVES (MERKEZÎ SİYONİST ARŞİVİ)

Yusuf Ziya'dan Theodor Herzl'e: Filistin'de yerinden edilmeyi kolay kolay kabul etmeyecek "başkaları da yaşıyor" (mektubun tamamının Türkçe çevirisi için bkz. Ekler).

Siyonizmin nihayetinde Filistin'de Yahudi tahakkümüne yol açacağı gerçeğini hasır altı etmeye çalışan Herzl, sömürgeciler için her zaman her durumda mihenk taşı görevi gören ve zamanla Siyonist hareketin temel argümanına dönüşecek bir gerekçelendirmeye başvurdu: Yahudilerin bu topraklara göç-

mesi, aslında Filistin'in yerli halkının hayrınaydı. "Sahip olduklarımızı bu topraklara getirerek, onların refahını, bireysel zenginliklerini artıracağız." Herzl, *Der Judenstaat*'ta kullandığı dili yineleyerek şunları eklemişti: "Zekâlarını, mali konularda yetenekleri ve girişimciliklerini ülkeye getirecek bir dizi Yahudi'nin göç etmesine müsaade edilirse, bütün ülkenin müspet bir sonuçla refaha kavuşacağına şüphe yok."[11]

Herzl'in bu mektupta Yusuf Ziya'nın gündeme bile getirmediği başka bir hususa değinmesi niyetini ele verir nitelikteydi. "Zat-ı âliniz Filistin'de Yahudi olmayan nüfusun varlığıyla ilgili başka bir güçlükten söz ediyorsunuz. Ama onları göndermeyi kim düşünebilir ki?"[12] Herzl, Halidi'nin sormadığı bir soruya karşı güvence verirken günlüğüne yazdığı, ülkenin yoksul ahalisini "ihtiyatlı" şekilde sınırların ötesine geçmeleri için "hareketlendirilmeleri" arzusunu ifade ediyordu.[13] Bu tüyler ürpertici alıntıya bakılınca, Herzl'in Siyonizmin başarıya ulaşması için Filistin'in yerli halkının "ortadan kaldırılmasının" önemini çok erkenden kavradığı açıkça görülüyor. Dahası, Yahudi-Osmanlı Arazi Şirketi için hazırlanmasında rol oynadığı 1901 tarihli tüzük de Filistin'de yaşayanların "Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer vilayetlerine ve topraklarına" taşınmasına ilişkin ilkeyi aynen barındırıyor.[14] Herzl, metinlerinde projesinin herkes için tam haklarla birlikte "en yüksek düzey-

---

11 Theodor Herzl'den Yusuf Ziya (Halidi) Paşa'ya mektup, 19 Mart 1899. Şurada yeniden basıldı: ed. Walid Khalidi, *From Haven to Conquest: Readings in Zionism and the Palestine Problem* (Beyrut, Institute for Palestine Studies, 1971): 91-93.

12 *A.g.e.*

13 Herzl'in Araplara karşı tutumu tartışmalara sebep olan bir konu olsa da, aslında ortada tartışacak fazla bir şey yoktur. Walid Halidi'nin metinleri bu konudaki en iyi ve en dengeli değerlendirmelerin bulunabileceği çalışmalar arasındadır. Bkz. "The Jewish-Ottoman Land Company: Herzl's Blueprint for the Colonization of Palestine", *Journal of Palestine Studies* 22, sayı 2 (Kış 1993): 30-47; Derek Penslar, "Herzl and the Palestinian Arabs: Myth and Counter-Myth", *Journal of Israeli History* 24, sayı 1 (2005): 65-77 ve Muhammad Ali Khalidi, "Utopian Zionism or Zionist Proselytism: A Reading of Herzl's *Altneuland*", *Journal of Palestine Studies*, 30, sayı 4 (Yaz 2001): 55-67.

14 Bu sözleşmenin metni Walid Halidi'nin *The Jewish-Ottoman Land Company* eserinde bulunabilir.

de hoşgörüyü"yü temel aldığını vurgulasa da,[15] asıl kastettiği, Filistin'in sakinleri başka yerlere taşındıktan sonra geriye kalacak azınlıklara hoşgörü göstermekten fazlası değildi.

Gelgelelim Herzl muhatabını hafife almıştı. Halidi'nin mektubundan söz konusu olanın sınırlı sayıda "Yahudi"nin Filistin'e göç etmesi değil, bütün toprakların bir Yahudi devletine dönüştürülmesi olduğunu gayet iyi anladığı belli oluyor. Herzl'den böyle bir yanıt alınca, Yusuf Ziya ancak iki sonuçtan birine varabilirdi: Ya Siyonist lider, hareketinin gerçek amaçlarını gizleyerek onu kandırmak istiyordu ya da Yusuf Ziya'yı ve Filistinli Arapları ciddiye almaya layık görmüyordu.

Herzl bu insanlara kulak vermek yerine, 19. yüzyıldaki Avrupalılarda sıkça görülen kendini beğenmiş bir özgüvenle, topraklarının yabancılar tarafından kolonizasyonunun ve nihayetinde de gasp edilmesinin o ülkenin insanlarına fayda sağlayacağı gibi akla havsalaya sığmayacak bir telkinde bulundu. Herzl'in düşüncesi ve Yusuf Ziya'ya verdiği yanıt, Siyonist hareketin Filistin'e yönelik asıl planının ne olduğunu görmezden gelmeleri için nihayetinde Araplara rüşvet verilebileceği ya da kandırılabilecekleri varsayımına dayanıyor gibi görünüyor. Filistin'deki Arap nüfusun haklarından bahsetmek bir yana, Filistinlilerin zekâsını da küçümseyen bu tavır, sonraki yıllarda Siyonist, İngiliz, Avrupalı ve Amerikalı liderler tarafından da sıklıkla sergilendi. Temelini Herzl'in attığı hareketin nihayetinde yarattığı Yahudi devletine gelince, tam da Yusuf Ziya'nın öngördüğü gibi orada sadece tek bir halka, yani Yahudi halkına yer vardı: Diğerleri gerçekten de "hareketlendirilecek"tiler veya en iyi ihtimalle onlara katlanılacaktı.

Yusuf Ziya'nın mektubu ve Herzl'in verdiği yanıt, dönemin tarihçilerinin iyi bildiği bir yazışmadır; ancak bu tarihçilerin büyük çoğunluğu, önde gelen Filistinli bir figür ve Siyonist

15 Herzl'in 1902 tarihli ütopik sayılabilecek romanı *Altneuland* ("Eski Yeni Topraklar") tüm bu çekici özelliklere sahip geleceğin Filistini'ni anlatıyordu. Bkz. Muhammed Ali Halidi, "Utopian Zionism or Zionist Proselytism."

hareketin kurucusu arasındaki belki de anlamlı ilk görüş alışverişi üzerine ciddi şekilde kafa yormamıştır. Tarihçiler, ne Herzl'in Filistin'de yüz yıllardır süregiden çatışmanın esasen kolonyal doğasını apaçık şekilde gözler önüne seren akıl yürütmelerini ne de Halidi'nin 1899'dan bu yana ortaya koyduğu iddiaları doğru düzgün şekilde ele almıştır.

Filistin'deki yerli halkın parçalanma süreci, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından, yeni kurulan İngiliz Mandası'nın yetkililerinin Siyonist bir özerk yarı-devlet yapısı inşa etmelerine yardımcı olduğu Avrupalı Yahudi yerleşimcilerin büyük ölçekli göçüyle başladı. Bunun yanı sıra "Avoda ivrit", yani "İbrani emeği" sloganı altında Arap emekçilerin Yahudilere ait firmalardan dışlanması ve yurtdışından büyük miktarda sermaye getirilmesi sayesinde Yahudilerin denetiminde ayrı bir ekonomi sektörü yaratıldı.[16] 1930'ların ortalarına gelindiğinde, Yahudiler nüfus açısından hâlâ azınlık olmalarına rağmen, büyük ölçüde özerk olan bu sektör, ekonominin Arapların elindeki kısmından daha büyüktü.

İngiliz yönetimine karşı 1936-1939 yılları arasında patlak veren Büyük Arap İsyanı'nın yıkıcı bir şiddetle bastırılmasıyla yerli nüfus daha da azaldı; bu isyan esnasında yetişkin erkek nüfusun %14 ila %17'si öldürüldü, yaralandı, hapsedildi veya sürgüne gönderildi.[17] İngilizler, Filistin direnişini bastırmak için yüz binden fazla asker seferber edip hava gücü kullandı. Bu esnada Almanya'daki Nazi rejiminin zulmünün yol açtığı

16 İsrailli akademisyen Zeev Sternhell'e göre, 1920'lerin tamamında "Yahudi sermayesinin yıllık olarak getirdiği para, Yahudi net yurtiçi hasılasından (NDP) ortalama %41,5 daha fazlaydı. İkinci Dünya Savaşı öncesinde GSYİH'ye oranı %33'ün altına asla düşmemişti." *The Founding Myths of Israel: Nationalism, Socialism, and the Making of the Jewish State* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1998): 217. Bu kayda değer sermaye girişinin sonucu ise 1922'den 1947'ye kadar Filistin'deki Yahudi ekonomisinin yıllık %13,2 oranında büyümesi oldu: Detaylar için bkz. R. Khalidi, *The Iron Cage: The Story of the Palestinian Struggle for Statehood* (Boston: Beacon Press, 2007): 13-14.

17 İsyan esnasında Filistinlilerin verdiği kayıplara ilişkin sayılar şuralardan alınmıştır: ed. Walid Khalidi, *From Haven to Conquest*, ek 4, 846-849 ve Matthew Hughes, *Britain's Pacification of Palestine: The British Army, the Colonial State and the Arab Revolt, 1936-39* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019): 377-384.

büyük Yahudi göç dalgası, Filistin'de 1932'de toplam nüfusun yalnızca %18'ini oluşturan Yahudilerin oranını 1939'da %31'in üstüne çıkardı. Bu da, 1948'de Filistin'deki etnik temizlik için gerekli olan demografik açıdan kritik kitlenin ve askerî insan gücünün oluşmasını sağladı. Ülkedeki Arap nüfusunun yarısından fazlasının, önce Siyonist milisler, ardından da İsrail ordusu tarafından sürülmesiyle, Siyonizmin askerî ve siyasi zaferi tamamlandı.

Yerli nüfusun hilafına yürütülen böylesine radikal bir toplum mühendisliği, bütün kolonyal yerleşimci hareketlerin izlediği bir yoldur. Filistin söz konusu olunca bu hamle, büyük çoğunluğu Arap olan bir ülkenin, büyük çoğunluğu Yahudi olan bir devlete dönüştürülmesi için kaçınılmaz bir önkoşuldu. Elinizdeki kitapta öne sürüleceği üzere, Filistin'in modern tarihi şu terimlerle ifade edilirse en iyi şekilde kavranabilir: Yerli halkın taraflarca farklı cephelerden saldırıya uğradığı; iradesi yok sayılarak vatanını başka bir halka bırakmaya zorlandığı bir kolonyal işgal.

Bu savaş, başkaca sömürgeci girişimlerden de aşina olduğumuz pek çok hamleyi içerse de, çok özel bir kolonyal proje olan Siyonist hareket eliyle ve onun adına yapıldığı için kendine has özelliklere de sahiptir. Dış güçlerin muazzam desteğiyle yürütülen bu kolonyal çatışmanın, zaman içerisinde iki yeni ulusal entite, iki halk arasındaki ulusal bir çatışmaya dönüşmesiyse meseleyi daha karmaşık hale getiriyor. Kutsal kitaplar vasıtasıyla kadim İsrail ülkesiyle kurulan bağlantının Yahudileri ve birçok Hıristiyan'ı derinden etkilemesi bu çatışmanın daha da büyümesine neden oluyor. Modern siyasi Siyonizmin ustaca kendi dokusuna eklenmesiyle bu bağlantı onun başat bir unsuru haline geldi. Böylelikle 19. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan kolonyalist-ulusal hareket, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki İncil ve Tevrat okuru Protestanlara epey çekici gelen ve onları Siyonizmin modern ve kolonyalist doğasına karşı körleştiren bir kisveye büründü: Yahudiler dinlerinin doğduğu toprakları nasıl "kolonileştiriyor" olabilirlerdi ki?

Bugün bu çatışma, andığımız körlük yüzünden en iyi ihtimalle aynı topraklar üstünde hak iddia eden iki halk arasındaki trajik ama vasat bir ulusal çatışma olarak tasvir ediliyor. En kötü ihtimalle Araplar ile Müslümanların, onlara Tanrı tarafından bahşedilmiş ebedi anavatanları üzerindeki devredilemez haklarını savunan Yahudi halkına karşı duydukları fanatik ve müzmin bir nefret olarak sunuluyor. Aslına bakılırsa Filistin'de bir asırdan uzun süredir yaşananların hem kolonyal hem de ulusal bir çatışma olarak kavranmaması için ortada hiçbir neden yok. Ancak bizim burada sorun olarak gördüğümüz, diğer kolonyalist girişimlerin tipik özellikleri modern Filistin tarihinin her merhalesinde görülmesine rağmen, merkezî önemdeki kolonyal niteliğinin etkisine ters orantılı biçimde önemsizleştirilmesidir.

İster Amerika ister Afrika, ister Asya veya Avustralya ve etrafındaki takımadalarda (ya da İrlanda'da) olsun, yerli halkları topraklarından söküp atmak ya da onlara hükmetmek isteyen Avrupalı sömürgecilerin, bu halkları aşağılayıcı terimlerle tanımlaması alışılageldik bir tutumdur. Sömürgeci girişimler, her daim kendi yönetimlerinin yerli nüfusun refahını artıracağını iddia eder; projelerinin "uygarlaştırıcı" ve "ilerici" niteliği, amaçlarına ulaşmak için yerli halka yaşattıkları her türden zulmü haklı göstermeye hizmet eder. Bunu görmek için Kuzey Afrika'daki Fransız yöneticilerin ya da Hindistan'daki İngiliz valilerinin sözlerine bakmak yeter. Mesela Lord (George) Curzon, İngiliz Raj'ı* hakkında şöyle demişti: "Bu milyonlarca insanın içinde, arasında bir yerlerde, daha önce var olmayan küçük bir adalet ya da mutluluk veya refah, bir cesaret ya da ahlâki haysiyet duygusu, bir vatanseverlik pınarı, bir entelektüel aydınlanmanın şafağı ya da görev heyecanı yarattığını hissetmek benim açımdan kâfidir, İngilizlerin Hindistan'daki varlıklarına haklılık kazandıran tam da budur".[18] "Daha önce var olmayan" ifadesinin altını ne kadar çizsek az. Curzon ve

(*) Hindistan'daki İngiliz sömürge yönetimi – ç.n.

18 *Lord Curzon in India: Being a Selection from His Speeches as Viceroy & Governor-General of India*, 1898-1905 (Londra: Macmillan, 1906): 589-590.

onun gibi sömürgeci sınıftan olanlara göre, yerli halkların kendileri için neyin en iyi olduğunu bilmesi de, bunu kendi başlarına hayata geçirmeleri de mümkün değildi: Curzon başka bir konuşmasında "Biz olmadan yapamazsınız" demişti.[19]

Filistinliler, bir asrı aşkın süredir sömürgecilerin başka yerli halklar için kullandığı bu sözlerle tarif ediliyor. Vakti zamanında Theodor Herzl ve diğer Siyonist liderlerin kullandığı küçümseyici ifadelerin de Avrupalı muadillerinden aşağı kalır bir yanı yoktu. Herzl, Yahudi devletinin "Avrupa'nın Asya'daki savunma duvarının bir parçasını" oluşturacağını, "barbarlığa karşı medeniyetin ileri karakolu" rolünü oynayacağını ileri sürüyordu.[20] 19. yüzyılda Kuzey Amerika'daki bütün yerli halkların yok edilmesi ya da boyun eğdirilmesiyle sonuçlanan fetih sürecinde de hemen hemen aynı dile başvurulmuştu. Kuzey Amerika'daki gibi, Filistin'in sömürgeleştirilme sürecinde de –tıpkı Güney Afrika, Avustralya, Cezayir ve Doğu Afrika'nın bazı bölgelerinde olduğu gibi– amaç, Avrupalı ve beyaz bir yerleşimci kolonisi kurmaktı. Hem Curzon'un sözlerine hem de Herzl'in mektubuna asıl rengini veren ton, bugün de ABD'den Avrupa ve İsrail'e kadar pek çok yerdeki Filistin'e yönelik söylemlerde yankılanmaya devam ediyor.

Bu kolonyal mantıkla uyum içinde, kendisini, Avrupalı Siyonistlerin sömürgeleştirme sürecinden önce Filistin'in çorak, bomboş ve geri kalmış bir yer olduğunu kanıtlamaya vakfetmiş geniş bir literatür var. Kadim Filistin, Batı popüler kültüründe sayısız aşağılayıcı klişenin yanı sıra, bilimsel ve soruşturmacı olduğu iddiasındaki, ancak tarihsel hatalar, tahrifatlar ve bazen de düpedüz bağnazlıkla dolu, akademik açıdan değersiz metinlere konu edildi. Bu külliyatın büyük kısmı, Filistin'de yaşayanların, sabit bir kimliği olmayan ve dolaştıkları topraklarla hiçbir bağları olmayan; köksüz ve göçebe Bedevilerden oluşan küçük bir nüfustan ibaret olduğunu göstermeye çalışıyor.

---

19 *A.g.e.*, s. 489.

20 *Der Judenstaat*, çevirisi ve alıntı yapılan versiyonu için bkz. *The Zionist Idea: A Historical Analysis and Reader*, ed. Arthur Hertzberg (New York: Atheneum, 1970): 222.

Bu iddiadan hareketle söz konusu toprakları bugün onlara göre çiçek açan bir bahçeye dönüştüren unsurun yalnızca sonradan gelen Yahudi göçmenlerin emeği ve azmi olduğu; yani bu toprağı aslında sadece onların bağrına basıp sevdiği, onunla özdeşleştiği ve dolayısıyla da bu topraklar üstünde (Tanrı'nın bahşettiği) haklara sahip oldukları sonucuna varıyorlar. Yahudi Filistin'in Hıristiyan destekçileri ve Israel Zangwill gibi ilk Siyonistlerin kullandığı "Topraksız bir halk için halksız bir toprak" sloganı bu tutumun özeti mahiyetindedir.[21] Filistin, yerleşmeye gelenler için bir *terra nullius*'tu;* orada kimlikleri, şekil şemailleri belirsiz insanlar yaşıyordu. Bu yüzden Herzl'in Yusuf Ziya'ya verdiği yanıtta o zamanlar ülke nüfusunun yaklaşık %95'ini oluşturan Filistinli Araplardan "Yahudi olmayan nüfus" diye bahsediliyordu.

Temel olarak söylenen şuydu: Bu topraklarda Filistinli diye birileri yoktu, vardıysa da önemsizdiler ya da ne yazık ki bakmayı ihmal ettikleri bu topraklarda yaşamayı hak etmiyorlardı. Eğer Filistinliler diye bir halk mevcut değilse onların Siyonist hareketin planlarına yönelik sağlam temellere dayanan itirazları kulak ardı edilebilirdi. Tıpkı Herzl'in Yusuf Ziya Halidi'nin mektubunda yazdıklarını görmezden gelmesi gibi, Filistin'in işgal edilmesine yönelik planların büyük bir kısmı da benzer şekilde birer kibir abidesiydi. İngiliz kabinesinin ilan ettiği ve İngiltere'nin ulusal bir Yahudi anavatanı yaratma taahhüdünde bulunduğu 1917 Balfour Deklarasyonu, izleyen yüz yıl boyunca Filistin'de gelişmeleri belirlemesine rağmen, o dönemde ülke nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan Filistinlilerin adı bu metinde bir satır dahi olsun geçmiyordu.

Filistinlilerin aslında var olmadıkları veyahut daha beteri, İsrail'in kötülüğünü isteyenlerin fesat niyetlerle dile getirdik-

---

21 Zangwill, "The Return to Palestine"'de [*New Liberal Review* (Kasım 1901): 615] şöyle diyor: "Filistin halkı olmayan bir ülkedir; Yahudiler de ülkesi olmayan bir halktır." Bu sloganın taraflı ve bitmek bilmeyen bir şekilde kullanılışının yakın tarihli bir örneği için bkz. Diana Muir, "A Land Without a People for a People Without a Land", *Middle East Quarterly* (Bahar 2008): 55-62.

(*) Uluslararası hukukta hiçbir devletin idaresi altında olmayan bölgeler için kullanılan terim – ç.n.

leri bir uydurmadan ibaret oldukları fikri, artık akademisyenlerin değersiz olduğundan zerre şüphe duymadıkları –Joan Peters'ın *From Time Immemorial*'ı gibi– yalanlarla malul kitaplarda dile getirilen bir iddiaydı. (Ne var ki bu kitap, ilk kez yayımlandığı 1984'te büyük bir ilgiye mazhar olmuştu. Hâlâ baskı görmeye devam eden kitabın epey iyi satış rakamlarına sahip olması üzücüdür.)[22] Sahte bir bilimsellik kisvesi içinde bu literatür, büyük ölçüde Avrupalı gezginlerin hatıratlarına, yeni Siyonist göçmenlerin anlatılarına ya da İngiliz Mandası kaynaklarına dayanır. Bu metinlerin altında imzası bulunanlar, genellikle yerli halk ve onun tarihinden bihaber, bu halkı küçümseyen ya da –daha kötüsü– onun görünmezliğine veya yok edilmesine dayanan bir gündemi olan kişilerdir. Filistin toplumunca üretilen kaynaklara nadiren başvuran bu metinler, esas itibarıyla dışarıdan gelenlerin bakış açısını, cehaletini ve Avrupalı kibrinin damgasını vurduğu önyargıları yinelemekten başka bir şey yapmaz.[23]

Bu yaklaşım İsrail'in ve Amerika Birleşik Devletleri'nin popüler kültüründe, siyasi ve kamusal yaşamında da sıkça temsil

---

22 Joan Peters, *From Time Immemorial: The Origins of the Arab-Jewish Conflict over Palestine* (New York: Harper Collins, 1984). Bu kitap, Norman Finkelstein, Yehuşhua Porath ve başka pek çok akademisyen tarafından yerden yere vuruldu; yanlışlarla dolu olduğu defalarca gösterildi. Columbia Üniversitesi'nde kısa süreliğine meslektaşım olan Haham Arthur Hertzberg, bana bu kitabın Ortadoğu konusunda hususi bir uzmanlığı olmayan Peters tarafından sağcı bir İsrail kurumunun teşviki ve kaynaklarıyla yazıldığını söylemişti. Hertzberg'e göre, söz konusu kurum Filistinlilerin var olmadığını "kanıtlayan" dosyaları Peters'a vermiş, o da bu kitabı yazmış. Bu iddianın doğruluğunu tartma şansım yok; zira Hertzberg 2006'da, Peters ise 2015'te vefat etti.

23 Böyle sayısız kitap var. Örneğin, Arnold Brumberg, *Zion Before Zionism, 1838-1880* (Syracuse, NY: Syracuse University Press, 1985) ya da Eprahim Karsh'ın çok daha sofistike görünse de aslında çok daha yüzeysel olan polemikçi ve taraflı kitabı *Palestine Betrayed* (New Haven, CT: Yale University Press, 2011). Bu kitap aynı zamanda Karsh'ın kitabının önsözünde cömert bir teşekkür kapan, aşırı sağcı serbest yatırım fonu multimilyoneri Roger Hertog'un finanse ettiği yeni muhafazakâr "burs" türünün bir örneğidir. Hertog'un Mütevelli Heyeti üyesi olduğu Hudson Enstitüsü'nden Michael Doran da *Ike's Gamble* kitabının önsözünde Hertog'a teşekkür ederken aynı alicenaplığı sergiler: *America's Rise to Dominance in the Middle East* (New York: Simon and Schuster, 2016).

buluyor.[24] Leon Uris'in *Exodus* romanı ve romandan uyarlanıp Oscar Ödülü kazanan aynı adlı film gibi her süpermarkette bulunabilen eserler, bütün bir nesil üstünde büyük bir etki yarattı; bunlar mevcut önyargıları tasdik edip derinleşmesine de hizmet etti.[25] Filistinlilerin varlığını alenen reddeden siyasi aktörler oldu. Temsilciler Meclisi'nin eski başkanı olan Newt Gingrich gibi: "Aslında Arap olanlardan bir Filistin halkı icat ettiğimiz kanaatindeyim." Arkansas Valisi Mike Huckabee, Mart 2015'te Filistin seyahatinden dönerken yaptığı bir konuşmada "Filistinliler diye bir şey yok" demişti.[26] Harry Tru-

---

24 Amerikan kamuoyunun Filistin konusundaki tutumu, Jack Shaheen'in *Reel Bad Arabs: How Hollywood Vilifies a People* (New York: Olive Branch Press, 2001) kitabında ortaya konduğu üzere, Hollywood ve kitle iletişim araçlarının Araplar ile Müslümanlara yönelik yaygın küçümseme eğilimleriyle ve Filistin ile Filistinlilere dair klişelerle şekillenmiştir. Noga Kadman, *Erased from Space and Consciousness Israel and the Depopulated Palestinian Villages of 1948* (Bloomington: Indiana University Press, 2015) kitabında kapsamlı mülakatlar ve başka kaynaklardan yola çıkarak benzer tutumların pek çok İsrailli'nin zihninde derinlere kök saldığını gösterir.

25 M. M. Silver, *Our Exodus: Leon Uris and the Americanization of Israel's Founding Story* (Detroit: Wayne State University Press, 2010) adını taşıyan kitabında kitabın ve filmin Amerikan popüler kültürü üstündeki etkisini analiz eder. Amy Kaplan, hem romanın hem de filmin Siyonizmin Amerikanlaştırılması sürecinde merkezî bir rol üstlendiğini öne sürüyor. Kaplan'ın şu makalesine bkz. "Zionism as Anticolonialism: The Case of *Exodus*", *American Literary History* 25, sayı 4 (1 Aralık 2013): 870-895, en önemlisi şu kitabının ikinci bölümüdür: *Our American Israel: The Story of an Entangled* Alliance (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2018): 58-93.

26 Bkz. Zachary J. Foster, "What's a Palestinian: Uncovering Cultural Complexities", *Foreign Affairs*, 12 Mart 2015, http://www.foreignaffairs.com/articles/143249/zachary-j-foster/whats-a-palestinian. Benzer görüşler, "Filistinlilerin uydurma bir halk olduğunu" söyleyen ve birkaç yıldır Cumhuriyetçi Parti'nin en büyük bağışçısı olan milyarder kumarhane kralı Sheldon Adelson gibi isimler tarafından da yüksek sesle dillendiriliyor. Adelson başkanlık seçimleri öncesindeki "para önseçimleri"nde, potansiyel Cumhuriyetçi adayları kendi şarkıları eşliğinde dans ettirdiği sevimsiz bir gösteri düzenleyen bir isimdi ("Para önseçimi", ABD başkanlık seçimleri öncesinde adayların seçimde kullanmak üzere bağışçılardan fon toplamaya çalıştıkları dönemdir – ç.n.). Bkz. Jason Horowitz, "Republican Contenders Reach Out to Sheldon Adelson, Palms Up", *New York Times*, 27 Nisan 2015, http://www.nytimes.com/2015/04/27/us/politics/republican-contenders-reach-out-to-sheldon-adelson-palms-up.html ve Jonathan Cook, "The Battle Between American-Jewish Political Donors Heats Up", *Al-Araby*, 4 Mayıs 2015, https://www.jonathan-cook.net/2015-05-04/the-battle-between-american-jewish-

man'dan bu yana her ABD hükümetinde, Filistin konusunda politika üreten ve görüşleriyle Filistinlilerin –var olsalar da olmasalar da– İsrailliilerden daha aşağı düzeyde varlıklar olduklarını savunan birileri mutlaka bir koltuk işgal etmiştir.

Siyonizmin erken dönemdeki liderlerinden çoğunun projelerinin kolonyal yapısını memnuniyetle kabullenip bundan gurur duyması önemli bir husustur. İsrail'e 1977'den beri hâkim olan ve başbakanlar Menahem Begin, İzak Şamir, Ariel Şaron, Ehud Olmert ve Binyamin Netanyahu'nun desteklediği siyasi yaklaşımın vaftiz babası olan ünlü Revizyonist* lider Ze'ev Jabotinsky bu konuda son derece açıksözlüydü. 1923'te şöyle demişti: "Dünyadaki her yerli halk, sömürgeleştirilme tehlikesinden kurtulabileceğine dair en ufak bir ümidi olduğu sürece kolonyal yerleşimcilere direnir. Filistin'deki Arapların yaptığı da tam olarak budur ve 'Filistin'in 'İsrail Toprakları'na dönüşmesini engelleyebileceklerine dair tek bir umut kıvılcımı koruyabildikleri sürece de bunu yapmaya devam edeceklerdir." Herzl gibi amaçlarının masumiyetini savunan ve Filistin'in Arap sakinlerine karşı halisane niyetler taşıdıkları türünden masallarla kendilerine kulak verenleri ve hatta belki kendilerini de kandıran önde gelen Siyonistleri düşününce, Jabotinsky'ninkinin çok nadiren rastlanan bir dürüstlük olduğunu söylemek gerek.

Jabotinsky ve takipçileri, mevcut nüfusun içine kolonyal bir yerleşimci grubun yerleştirilmesiyle sert gerçeklerle karşı karşıya kalınacağını alenen kabul edecek kadar samimiyete sahip az sayıdaki isim arasındaydı. Jabotinsky, Siyonist programı hayata geçirmek için Arap çoğunluğa karşı sürekli, bir kitlesel

---

political-donors-heats-up/. Trump'ın en büyük bağışçılarından biri olan Adelson, 2017 Aralık'nda ABD'nin Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıdığı ve sonra da ABD Büyükelçiliği'ni oraya taşıdığı için ona ödül vermişti.

(*) Jabotinsky, 1925'de Dünya Revizyonist Siyonistler Birliği adı altında, Ürdün Nehri'nin iki yakasında yer alan bir Yahudi devleti kurulmasını amaçlayan, Filistinli Araplara karşı sert bir politika yürütülmesini savunan, milliyetçi, otoriter eğilimli bir örgüt kurdu. Araplara ve 1939'dan itibaren İngilizlere yönelik terror örgütleri eylemleri düzenleyen gizli Irgun örgütü 1931'de bu Revizyonist Siyonizm içinden çıktı. Jabotinsky 1935'de Dünya Siyonist hareketine rakip Yeni Siyonist Teşkilat'ın kuruluşunu ilan etti – ç.n.

güç kullanma tehdidinin gerekli olduğunu söylüyordu: Süngülerden oluşan bir "demir duvar", bu girişimin başarıya ulaşmasının olmazsa olmaz koşuluydu. Jabotinsky'nin dile getirdiği üzere, "Siyonist kolonizasyon (...) ancak yerli halktan bağımsız bir gücün koruması altında ilerleyip gelişebilir; yani yerli halkın delemeyeceği demir bir duvarın ardında".[27] Batılıların yerli halklara karşı yaptıkları bu türden hamlelerin normalleştirildiği ve "ilerleme" olarak tanımlandığı sömürgeciliğin hâlâ dorukta olduğu bir dönemdi bu.

İlk Siyonistlerin kurduğu –ve Siyonist projenin başarısında kilit rol oynayan– toplumsal ve ekonomik kurumlar da kuşkusuz herkes tarafından kolonyal olarak görülüyor ve böyle tanımlanıyordu. Bunların en önemlisi, 1924'te orijinal adı *Palestine Jewish Colonization Association* (Filistin Yahudi Kolonizasyon Derneği) iken, daha sonra adı *Jewish Colonization Association* (Yahudi Kolonizasyon Derneği) olan kurumdu. Alman Yahudi hayırsever Baron Maurice de Hirsch'in kurduğu dernek, daha sonra İngiliz asalet unvanına sahip ve bankacı Lord Edmond de Rothschild'ın kurduğu benzer bir dernekle birleşti. Filistin'deki ilk Siyonist kolonilerin büyük kısmının Manda dönemi öncesinde ve sırasında idame ettirilip büyümesini sağlayan kapsamlı arazi alımlarını ve sübvansiyonları mümkün kılan büyük mali desteği bu dernek sağladı.

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki sömürgelerin bağımsızlıklarını kazandıkları dönemde kolonyalizm eleştiri oklarına maruz kalmaya başlayınca, Siyonizm ve İsrail'in kolonyal kökenleri ile uygulamalarının üstü boyandı, İsrail'de ve Batı'da amaca uygun biçimde unutuluşa terk edildi. Aslına bakılırsa yirmi yıl boyunca İngiliz emperyalizminin şımarık üvey evladı olarak büyüyen Siyonizm, sömürgecilik karşıtı bir hareket görünümü aldı. İkinci Dünya Savaşı arifesinde 1939 tarihli Beyaz Kitap ile Yahudi göçüne verdiği desteği büyük oranda sınırlandıran İngiltere'ye karşı başlatılan sabotaj ve terör kam-

27 Vladimir (daha sonradan Ze'ev) Jabotinsky, "The Iron Wall: We and the Arabs", ilk olarak Rusça "O Zheleznoi Stene" başlığıyla *Rassvyet*'te (4 Kasım 1923) yayımlandı.

panyası bu çarpıcı eşkal değişikliğinin oluşmasına yol açtı. Eski müttefikler arasındaki bu anlaşmazlık (İngiltere, 1930'ların sonunda ülkeye girmelerine müsaade ettiği Yahudi yerleşimcileri Filistinlilerle savaşmalarına yardımcı olmak için silahlandırıp eğitmişti), Siyonist hareketin sömürgecilik karşıtı olduğu gibi çok tuhaf bir fikrin doğmasına sebep oldu.

Siyonizmin başlangıçta destek bulmak için Britanya İmparatorluğu'na sıkı sıkıya sarıldığı ve ancak Britanya emperyalizminin kesintisiz çabaları sayesinde Filistin'e yerleşmeyi başarabildiği gerçeği göz ardı edilemez. Zaten başka türlü olması da mümkün değildi; zira Jabotinsky'nin de vurguladığı üzere, Filistinlilerin ülkelerinin ele geçirilmesine karşı başlattıkları direnişi bastırmak için gerekli olan kolonyal savaşı yürütecek araçlara sahip olan yegâne ülke İngiltere'ydi. Bu savaş o günden bu yana, bazen açık bazen örtük şekillerde ama her zaman dönemin önde gelen güçlerinin zımni ya da açık onayıyla ve çoğu zaman da doğrudan müdahalesiyle ve hâkim oldukları önce Milletler Cemiyeti, sonra Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşların yaptırımlarıyla devam ediyor.

1917'den bu yana dönemin en büyük Batılı emperyal gücünün desteğini arkasına alan bu klasik 19. yüzyıl Avrupa kolonyal girişiminin Avrupa dışı bir toprakta yarattığı çatışma, nadiren üstü süslü biçimde boyanmadan anlatılıyor. Yalnızca İsrail'in Kudüs, Batı Şeria ve işgal altındaki Suriye'ye ait olan Golan Tepeleri'ndeki yerleşme çabasını değil; bütün Siyonist girişimi, onun kolonyal doğası açısından analiz edenlerin adına hemen kara çalınıyor. Pek çok kişi, Siyonizmin İsrail'de serpilip büyümüş ulusal bir varlık yaratmayı başarmasına rağmen, kökleri itibarıyla (tıpkı diğer modern ülkeler, yani ABD, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi) kolonyal bir yerleşimcilik projesi olduğu fikrinin doğasında yatan çelişkiyi kabullenemiyor. Ayrıca önce İngiltere, sonra da ABD gibi devasa emperyal güçler olmasaydı, Siyonizmin başarıya ulaşamayacağını da kabul edemiyorlar. Siyonizm aynı zamanda kolonyal yerleşimci hareket olarak ulusal bir hareket haline gelebilirdi; zaten tam da öyle oldu.

Bu kitapta Filistin'in tarihini baştan sona kapsamlı bir şekilde anlatmaya çalışmaktansa Filistin üzerine mücadelenin altı dönüm noktasına odaklanmayı tercih ettim. Filistin'in kaderini tayin eden Balfour Deklarasyonu'nun 1917'de yayınlanmasından 2000'li yılların başında İsrail'in Gazze Şeridi'ni kuşatmasına ve Gazze halkına yönelik aralıklı olarak yürüttüğü savaşlara kadar uzanan süreçteki bu altı durak, Filistin'e yönelik asırlık savaşın kolonyal doğasını ve bu savaşın yürütülmesinde dış güçlerin başat rolünü vurguluyor.[28] Hikâyeyi kısmen savaşı yaşamış Filistinlilerin deneyimleri üstünden anlattım; bunların çoğu da anlatılan olayların bazılarında bizzat yer almış olan aile üyelerimdi. Bizzat tanık olduğum olaylarla ilgili anılarımın yanı sıra, kendime ve diğer ailelere ait materyallere ve muhtelif birinci şahıs anlatılarına yer verdim. En başından itibaren amacım, bu çatışmaya, yaygın görüşlerin çoğundan oldukça farklı bir biçimde yaklaşılması gerektiğini göstermekti.

Filistin tarihinin çeşitli veçheleri üzerine tamamen akademik bir perspektifle birkaç kitap ve çok sayıda makale kaleme aldım.[29] Elinizdeki kitap da, temelleri itibarıyla akademik araştırmaya dayalı. Ancak, genellikle akademik tarihçilikte dışlanan birinci şahıs boyutunu da bünyesinde barındırıyor. Tıpkı benim gibi, ailemin üyeleri de yıllardır Filistin'de yaşananlara tanık oldular, katıldılar. Sınıfımız ve statümüzden ötürü sahip olduğumuz avantajlara rağmen bu deneyimlerimiz benzersiz değil. Böylesi pek çok anlatıdan faydalanılması mümkün. Aşağıdan ve Filistin toplumunun başka kesimlerinden gelen pek çok tarih, halen anlatılmayı bekliyor. Seçtiğim bu yaklaşımın –barındırdığı gerilimlere rağmen– Filistin'in hikâyesinin anlatma iddiasındaki literatürün çok büyük bir

28 İngiltere'deki Plantagenet Hanedanı ile Fransa'daki Valois Hanedanı arasındaki gerçek Yüz Yıl Savaşları aslında 1337'den 1453'e kadar, yani 116 yıl sürmüştür.

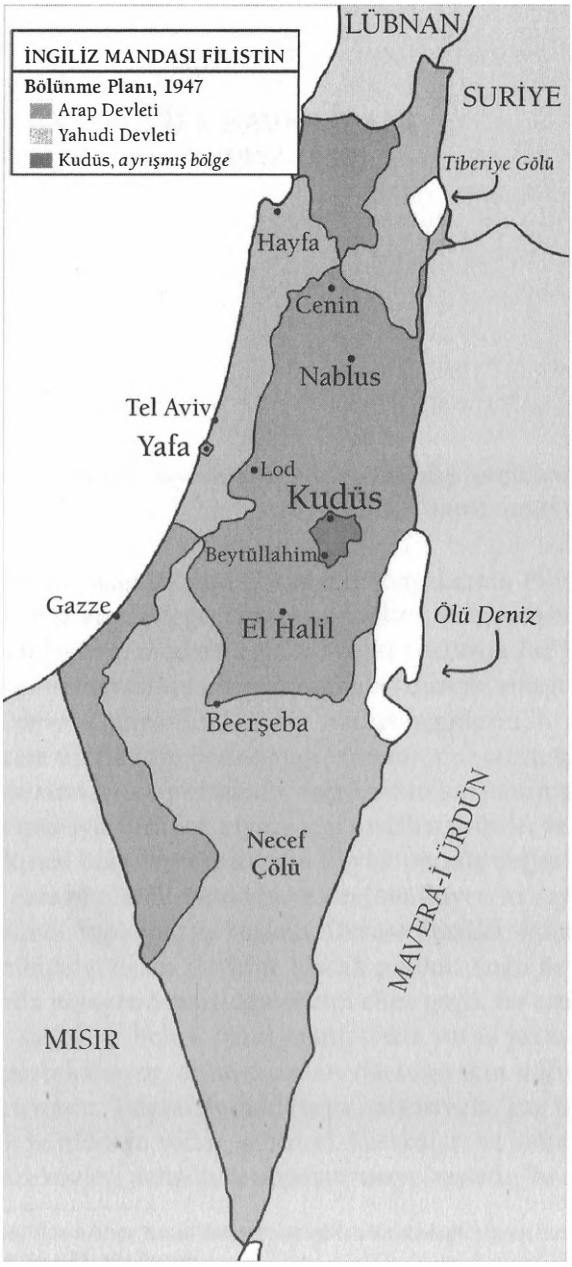
29 Bunlar arasında *Palestinian Identity*, *The Iron Cage*, *Under Siege: PLO Decisionmaking During the 1982 War*, gözden geçirilmiş edisyon, (New York: Columbia University Press, 2014) ve *Brokers of Deceit: How the US Has Undermined Peace in the Middle East* (Boston: Beacon Press, 2013) gibi kitaplar var.

kısmında eksik olan bir perspektifi gün ışığına çıkarmaya yardımcı olduğu kanaatindeyim.

Büyük tarihçi Salo Baron'un Yahudi tarihyazımında 19. yüzyılda görünen yaygın eğilime yönelik parlak eleştirisindeki ifadeyi kullanacak olursak, Filistin tarihinin son yüz yılına dair "ağlamaklı bir kavrayış"a tekabül etmediğini de eklemek zorundayım.[30] Filistinliler, onları ezenlere sempati duyanlarca mağduriyetleri içinde debelenmekle suçlanıyor. Gelgelelim, sömürgeci savaşların hedefi olan bütün yerli halklar gibi, Filistinlilerin de cesaret kırıcı ve bazen de aşmanın imkânsızmış gibi göründüğü güçlüklerle karşı karşıya kaldıkları bir gerçek. Filistinlilerin tekrar tekrar yenilgiler yaşadıklarına; çoğu zaman kendi aralarında bölündüklerine ve kötü yönetildiklerine de şüphe yok. Ne var ki bunların hiçbiri, Filistinliler bazı durumlarda karşılaşılan zorluklara başarıyla karşı koyamadılar demek değil. Başka durumlarda daha iyi seçimler yapamazlardı anlamına da gelmiyor.[31] Bu insanların karşısına çıkan, cesameti çoğu zaman göz ardı edilen ve buna rağmen olağanüstü bir direnç gösterdikleri çetin –uluslararası ve emperyal– kuvvetleri görmezden gelemeyiz. Umuyorum ki bu kitap, bu direnci yansıtır. Kadim Filistin topraklarını ve onu çepeçevre saran anlatıyı kontrolü altına alanların, bugüne değin tarihin dışına attıklarının –bir kısmının– yeniden geri kazanılmasına yardımcı olur.

30 1929'dan 1963'e kadar Columbia Üniversitesi'nde Nathan L. Miller Yahudi Tarihi, Edebiyatı ve Kurumları Profesörü olarak görev yapan ve 20. yüzyılın en büyük Yahudi tarihçisi kabul edilen Baron'dan, '40'ların sonu ile '50'lerin başında Columbia Üniversitesi'nde yüksek lisans öğrencisi olan babam İsmail Halidi de ders almıştı. Baron, kırk yıl sonra bir sohbetimizde babamı anımsadığını ve onun iyi bir öğrenci olduğunu söyledi; ancak sonsuz nezaketi ve iyi mizacı göz önüne alınınca sadece nazik davranmaya çalışmış olabilir.

31 Filistin ulusal hareketinin liderlerinin karşı karşıya kaldıkları ciddi zorlukları ve yaptıkları kötü tercihleri *The Iron Cage* kitabımda ele almıştım.

İNGİLİZ MANDASI FİLİSTİN
Bölünme Planı, 1947
Arap Devleti
Yahudi Devleti
Kudüs, *ayrışmış bölge*
LÜBNAN
SURİYE
Tiberiye Gölü
Hayfa
Cenin
Nablus
Tel Aviv
Yafa
Lod
Kudüs
Beytüllahim
Gazze
El Halil
Ölü Deniz
Beerşeba
Necef Çölü
MAVERA-İ ÜRDÜN
MISIR

1

İLK SAVAŞ İLANI
(1917-1939)

Tarihte savaşın daha ilan edilmeden başladığı pek çok örnek vardır.
- ARTHUR JAMES BALFOUR[1]

20. yüzyılın başında, yani Siyonist kolonyalizmin Filistin üstünde henüz kayda değer bir etkisi yokken, bölgede yeni fikirler yaygınlaşıyor, modern eğitim ve okuryazarlık hız kazanıyor, ülke ekonomisinin küresel kapitalist düzene entegrasyonu süratle devam ediyordu. Buğday ve turunçgillerin ihraç edilmek üzere üretilmeye başlanması, sermayenin tarım sahasındaki yatırımları ve portakal bahçelerinin sayısının günden güne artmasıyla birlikte, piyasa için üretilen ürünler ve ücretli emek, kırsal bölgelerin çehresini büyük oranda değiştirdi. Bu sürece paralel olarak toprakların özel mülkiyeti az sayıda insanın elinde toplanmaya başladı. Devasa araziler, küçük toprak sahibi köylülerin aleyhine olacak şekilde, çoğu Beyrut ya da Şam'da yaşayan toprak ağalarının eline geçti. Bu esnada temizlik, sağlık ve bebek ölüm oranlarında yavaş yavaş iyileşmeler gerçekleşiyor, ölüm oranları düştüğü için nüfus daha hızlı artıyordu. Telgraf, buharlı gemi, demiryolu, gaz lambası, elektrik ve modern yollar, şehirleri, kasabaları ve hatta kırsaldaki bazı köyleri daha hızlı dönüştürmeye başladı. Bu dönem-

1 Bu, sıklıkla Arthur James Balfour'a atfedilen bir ifadedir; zaten tam da onun ağzından çıkacağa benzer.

de hem içeride hem dışarıya seyahat hızlandı; daha ucuz, güvenli ve konforlu hale geldi.[2]

Yusuf Ziya Halidi, 1860'larda Batılı bir eğitim alabilmek uğruna İstanbul, hatta Malta'ya kadar yol katetmek zorunda kalmıştı. 1914'e gelindiğinde ise artık Filistin, Beyrut, Kahire ve Şam'daki muhtelif devlet, özel ve misyoner okullarında ya da kolejlerinde Batılı tarzda eğitim alabilmek artık mümkündü. Modern pedagoji, bu topraklara ekseriyetle Katolik, Protestan ve Ortodoks yabancı misyoner okullarının yanı sıra Evrensel Yahudi Birliği'nin (*Alliance İsraélite Universelle*) okulları sayesinde girdi. Osmanlı yetkilileri, kısmen, yabancı misyonerlerin hamileri olan büyük güçlerle birlikte genç neslin eğitiminde baskın konuma geleceği korkusuyla Filistin'de yabancı okullara kıyasla daha fazla öğrenciye eğitim veren ve günden güne büyüyen bir devlet okulları ağı kurdu. Herkesin eğitim alma fırsatına sahip olması ve okuryazarlığın yaygınlaşması yakın gelecekte mümkün olmasa da, Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte yaşanan değişimler, her geçen gün daha fazla sayıda insanın yeni ufuklar ve fikirler edinmesini sağladı.[3] Elbette Arap halkı da bu gelişmelerden yararlandı.

Filistin, 1948'e kadar büyük ölçüde devam eden patriyarkal ve hiyerarşik bir yapıya sahipti. Ülke, tıpkı benim ailem gibi yeni koşullara uyum sağlamaya çalışırken, eski konumları ve imtiyazlarına sıkı sıkıya sarılan birkaç aileden oluşan; genç aile üyelerinin konumlarıyla avantajlarını koruyabilmek için

2 Detaylar için bkz. ed. Roger Owen, *Studies in the Economic and Social History of Palestine in the 19th and 20th Centuries* (Londra: Macmillan, 1982).

3 Bkz. Ben Fortna, *Imperial Classroom: Islam, the State, and Education in the Late Ottoman Empire* (Oxford: Oxford University Press, 2002) ve Selçuk Somel, *The Modernization of Public Education in the Ottoman Empire, 1839-1908: Islamization, Autocracy, and Discipline* (Leiden: Brill, 2001). 1947'ye gelindiğinde okul çağındaki Arap nüfusunun yaklaşık %45'i ve şehirde yaşayan çocukların büyük çoğunluğu okula gidiyordu. Bu oran, komşu Arap ülkelerine göre çok yüksekti: A. L. Tibawi, *Arab Education in Mandatory Palestine: A Study o Three Decades of British Administration* (Londra: Luzac, 1956), tablolar, s. 270-271. Eğitim alanındaki bu atılımların temeli Osmanlı döneminde atılmıştı. Ayrıca bkz. R. Khalidi, *The Iron Cage*, s. 14-16 ve Ami Ayalon, *Reading Palestine: Printing and Literacy, 1900-1948* (Austin: University of Texas Press, 2004).

modern bir eğitim almaya başladığı, yabancı dil öğrendiği; çeperi epey dar bir şehirli elitler grubunun hâkimiyetindeydi. Filistin siyaseti bu elitlerin döneminde, yeni mesleklerin, zanaatların ve sınıfların 1900'lerde güç kazanmaya başlamasıyla birlikte, daha yoğun bir ilerlemeye ve yukarıya doğru hareketliliğe kapı aralandı. Özellikle hızlı büyüyen sahil kentleri Yafa ve Hayfa'da yaşanan değişim, Kudüs, Nablus ve El Halil gibi iç kesimde yer alan daha muhafazakâr kentlerle kıyaslandığında çok daha barizdi; zira bu kentler, yeni yeni doğmakta olan bir ticaret burjuvazisinin ve ayak sesleri duyulmaya başlayan şehirli bir işçi sınıfının ortaya çıkışına tanık oldu.[4]

Tüm bunlarla birlikte, nüfusun büyük kısımlarının kimlik duygusunun gelişip değiştiği bir süreç yaşandı. Büyükbabamın neslinden olanlar, kendilerini aile, dinî aidiyet ve geldikleri şehir ya da köy üzerinden tanımlıyordu. (Tabii başkaları da onları böyle tanımlıyordu.) İtibar sahibi atalarının soyundan gelmiş olmaları onlara mutluluk veriyor; Kur'an-ı Kerim'in dili olan Arapçayı konuştukları için gurur duyuyorlardı; Arap kültürünün mirasçılarıydılar. Elbette Osmanlı hanedanına ve devletine sadakat duymuş olabilirlerdi; ancak bu bağlılık, muhtemelen hem geleneklerden hem de Osmanlı Devleti'nin en eski ve en büyük Müslüman imparatorlukların topraklarını, yani Haçlı Seferleri'nden bu yana Hıristiyan âleminin göz diktiği Mekke, Medine ve Kudüs gibi kutsal şehirlerin bulunduğu toprakları savunan bir kale olduğunu düşünmelerinden

4 Dağlık alanlar ile kıyılar arasındaki zıtlıklar, Salim Tamari'nin *Mountain Against the Sea: Essays on Palestinian Society and Culture* (Oakland: University of California Press, 2008) kitabında ele alınmıştır. Tamari, bu konuya dikkatini Albert Hourani'nin çektiğini ifade eder: Hourani'nin 1985 tarihli "Political Society in Lebanon: A Historical Introduction" başlıklı semineri için bkz. http://lebanesestudies.com/wp-content/uploads/2012/04/c449fe11.-A-political-society-in-Lebanon-Albert-Hourani-1985.pdf. Ayrıca bkz. Sherène Seikaly, *Men of Capital: Scarcity and Economy in Mandate Palestine* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2016); Abigail Jacobson, *From Empire to Empire: Jerusalem Between Ottoman and British Rule* (Syracuse, NY: Syracuse University Press, 2011); Mahmoud Yazbak, *Haifa in the Late Ottoman Period, 1864-1914: A Muslim Town in Transition* (Leiden: Brill, 1998) ve May Seikaly, *Haifa: Transformation of an Arab Society, 1918-1939* (Londra: I. B. Tauris, 1995).

kaynaklanıyordu. Gel gör ki, 19. yüzyılda devletin dinî temeli zayıflayıp Osmanlı'nın askerî yenilgileri ve toprak kayıpları arttıkça, milliyetçi fikirler gelişip daha büyük kitlelerde yaygınlaştıkça bu sadakat zayıflamaya başladı.

Toplumsal hareketlilik ve eğitim almanın kolaylaşması, söz konusu değişimlerin hız kazanmasını sağladı; ayrıca basının gelişmesi ve kitaplara erişimin artması da bu süreçte önemli bir rol oynadı: 1908 ile 1914 arasında Filistin'de otuz iki yeni gazete ve dergi, yayın hayatına başladı; 1920'lerle 1930'lardaysa bu sayı arttı.[5] Ulus aidiyeti gibi farklı kimlik edinme biçimleri, örneğin işçi sınıfı dayanışması, kadınların toplumdaki rolü gibi toplumsal örgütlenmeye dair yeni fikirler, eski sabit aidiyetlere meydan okumaya başladı. Bu aidiyet biçimleri –ister ulusal ister sınıfsal düzeyde ya da mesleki bir bağlamda olsun– oluşum sürecindeydi ve birbiriyle örtüşen sadakat bağları içeriyordu. Mesela Yusuf Ziya'nın 1899'da Herzl'e yazdığı mektubun satırlarına dinî aidiyet, Osmanlı'ya duyulan sadakat, Kudüslü olmanın yerel gururu ve bariz bir Filistin'le özdeşleşme duygusu sinmişti.

20. yüzyılın bu ilk on yıllık döneminde Filistin'de yaşayan Yahudilerin büyük kısmı, kültürel açıdan benzer durumdaydı ve birlikte yaşadıkları Müslümanlar ve Hıristiyanlarla sorunsuz bir hayat sürdürüyorlardı. Ağırlıklı olarak aşırı Ortodoks, Siyonist olmayan, *Mizrahi* (Doğulu) ya da Sefarad (İspanya'dan kovulan Yahudilerin torunları), Ortadoğu ya da Akdeniz kökenli olan bu şehirli Yahudiler, ikinci ya da üçüncü dil olarak olsa bile, genellikle Arapça ya da Türkçe konuşuyorlardı. Komşularıyla aralarında bariz dinî farklar olmasına rağmen yabancı, Avrupalı ve yerleşimci değildiler: Kendilerini çoğunluğun Müslüman olduğu bir topluluğun parçası olarak görüyorlardı.[6] Dahası, bu dönemde Filistin'e yerle-

5 Bu gelişmeler şu kitapta detaylıca ele alınır: Bkz. R. Khalidi, *Palestinian Identity*. Ayrıca bkz. Muhammad Muslih, *The Origins of Palestinian Nationalism* (New York: Columbia University Press, 1988) ve Ami Ayalon, *Reading Palestine*.

6 Güncel pek çok araştırma, zaman zaman yaşanan sürtüşmelere ve Avrupalı Hıristiyan misyonerler tarafından yayılan Yahudi düşmanlığına rağmen,

şen kimi genç Avrupalı Aşkenaz Yahudileri, David Ben-Gurion ve İzak Ben-Zvi gibi ateşli Siyonistler de dahil olmak üzere (daha sonradan biri başbakan, ötekisiyse başkan oldu), başlangıçta yerel toplumla bir ölçüde bütünleşmeye çalışmıştı. Hatta Ben-Gurion ve Ben-Zvi, Osmanlı vatandaşlığına bile geçmiş, İstanbul'da eğitim almış, Arapça ve Türkçe öğrenmişti.

Modern sanayi çağında Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın gelişmiş ülkelerindeki dönüşümün dünyanın geri kalanına kıyasla çok daha hızlı olması, –kimi önde gelen akademisyenler de dahil olmak üzere– bölge dışındaki pek çok gözlemcinin yanlış bir biçimde, Filistin de dahil olmak üzere, Ortadoğu toplumlarının durgun ve değişmez, hatta "gerilemekte" olduğunu iddia etmesine yol açmıştır.[7] Bugün başka verileri göz önünde bulundurarak durumun hiç de böyle olmadığını kesinkes biliyoruz: Osmanlı, Filistin, İsrail ve Batı kaynaklarına dayanan, sayısı her geçen gün artan ve sağlam kaynakları olan tarihsel araştırmalar, bu fikirlerin tamamen yanlış olduğunu gösteriyor.[8] Hatta 1948 öncesi Filistin üzerine yapılan son araştırmalar, söz konusu fikirlerin temelindeki yanlış anlama

---

Mizrahi ve Sefarad cemaatlerinin Filistin toplumuyla gayet de iç içe yaşadığını gösteriyor. Bkz. Menachem Klein, *Lives in Common: Arabs and Jews in Jerusalem, Jaffa, and Hebron* (Londra: Hurst, 2015); Gershon Shafir, *Land, Labor and the Origins of the Israeli-Palestinian Conflict 1882-1914* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989); Zachary Lockman, *Comrades and Enemies: Arab and Jewish Workers in Palestine, 1906-1948* (Oakland: University of California, 1996); Abigail Jacobson, *From Empire to Empire*. Ayrıca bkz. Gabriel Piterberg, "Israeli Sociology's Young Hegelian: Gershon Shafir and the Settler-Colonial Framework", *Journal of Palestine Studies* 44, sayı 3 (Bahar 2015): 17-38.

7 Roger Owen, bir zamanlar Ortadoğu toplumlarının "gerilediğine" dair epey yaygın olan bu paradigmayı kısa yoldan ve en iyi şekilde çürüten isimdir: "The Middle East in the Eighteenth Century - An 'Islamic' Society in Decline? A Critique of Gibb and Bowen's Islamic Society and the West", *Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies)* 3, sayı 2 (1976): 110-117.

8 Yalnızca demografi sahasından örnek göstermek gerekirse: Justin McCarthy'nin *The Population of Palestine: Population Statistics of the Late Ottoman Period and the Mandate* (New York: Columbia University Press, 1990) kitabı, 1918 öncesi için ağırlıklı olarak Osmanlı arşiv kaynaklarına dayanan ve Siyonist sömürgeciliğin "mucizevi" etkileri hissedilmeye başlanmadan önce Filistin'in boş ve çorak olduğuna dair efsanelere son veren çalışmalara örnek olarak sayılabilir.

ve çarpıtmalarla uğraşmaktan çok daha fazlasını artık yapıyor. Dışarıdan bakan, konuya dair fazla bilgisi olmayan yabancılara nasıl görünürse görünsün, 20. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı idaresi altındaki Filistin'de, –tıpkı çevresindeki diğer Ortadoğu toplumları gibi– hızlı değişimler yaşayan canlı bir Arap toplumunun var olduğuna şüphe yok.[9]

BÜYÜK DIŞ ŞOKLAR, toplumlar –bilhassa da kimlik duyguları– üstünde güçlü etkiler yaratır. 20. yüzyılın başında Balkanlar, Libya ve başka yerlerde yaşanan devasa toprak kayıpları, Osmanlı İmparatorluğu'nu günden güne daha kırılgan hale getirdi. 1911-1912'deki Libya Savaşı'yla başlayan, ardından 1912-1913'te yaşanan Balkan Savaşları ve sonunda da imparatorluğun çöküşüne yol açan Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı olağanüstü teritoryal değişmelerle, yaklaşık on yıl boyunca savaş ve çalkantılarla dolu bir süreç yaşandı. Dört yıl süren dünya savaşı, beraberinde ağır kıtlıkları, yoksulluğu, açlığı, hastalıkları, hayvanlara el konulmasını ve çalışma çağındaki erkeklerin çoğunun askere alınıp cepheye gönderilmesini getirdi. 1915 ile 1918 yılları arasında Filistin'i ve yanı sıra bugünkü Ürdün, Suriye ve Lübnan'ı da kapsayan Büyük Suriye coğrafyasında sadece (1915'teki çekirge istilasının da durumu daha kötü hale getirdiği) kıtlık yüzünden yarım milyon kişinin öldüğü tahmin ediliyor.[10]

---

9 Filistin'de yaşanan söz konusu dönüşümleri ele alan en önemli kitaplardan bazıları için bkz. Alexander Schölch, *Palestine in Transformation, 1856-1882: Studies in Social, Economic, and Political Development*, çev. William C. Young ve Michael C. Gerrity (Washington, DC: Institute for Palestine Studies, 1993); Beshara Doumani, *Rediscovering Palestine: Merchants and Peasants in Jabal Nablus, 1700-1900* (Oakland: University of California Press, 1995) ve Owen, *Studies in the Economic and Social History of Palestine in the 19th and 20th Centuries*.

10 Linda Schatkowski Schilcher, "The Famine of 1915-1918 in Greater Syria", *Problems of the Modern Middle East in Historical Perspective*, ed. John Spagnolo (Reading, UK: Ithaca Press, 1912): 234-254. Savaş sırasında halkın yaşadığı korkunç acıların kalıcı travmatik etkisi üzerine bkz. Samuel Dolbee, "Seferberlik and Bare Feet: Rural Hardship, Citied Dreams, and Social Belonging in 1920s Syria", *Jerusalem Quarterly*, sayı 51 (Güz 2012): 21-35.

Açlık ve ağır zorluklar, halkın kendisini içinde bulduğu korkunç durumun sebeplerinden yalnızca biriydi. Gözlemcilerin çoğu Batı Cephesi'ndeki ürkütücü kayıp sayılarına odaklanmışken, Osmanlı İmparatorluğu'nun toplam nüfusunun %15'ine tekabül eden üç milyondan fazla insanın Ortadoğu coğrafyasındaki savaşta yaşamını yitirdiğinin ve aslında savaşan büyük güçler arasındaki en ağır kaybın burada verildiğinin farkında olan az kişi vardı. Bu kayıpların büyük kısmı sivildi (en büyük grup 1915 ve 1916'da Osmanlı yöneticilerinin emriyle gerçekleştirilen katliamların kurbanı olan Ermeniler, Süryaniler ve diğer Hıristiyanlardı).[11] Ayrıca başlangıçta seferber edilen 2,8 milyon Osmanlı askerinin muhtemelen 750.000 kadarı, savaş esnasında hayatını kaybetmişti.[12] Irak, Suriye ve çevre bölgelerde askere alınanlar, Osmanlı'nın Rusya'ya karşı savaştığı Doğu Cephesi gibi kanlı savaş alanlarının yanı sıra, Gelibolu, Sina, Filistin ve Irak'ta da yoğun biçimde çarpıştığından, Arap nüfus çok daha fazla kayıp vermişti. Nüfus bilimci Justin McCarthy, 1914'e kadar yılda yaklaşık %1 artan Filistin nüfusunun, savaş sırasında %6 azaldığını ileri sürer.[13]

---

11 1915 Nisanı'nda başlayan soykırımda muhtemelen 1,5 milyon Ermeni hayatını kaybetmiştir. Bu kurbanlar dahil edilmese bile, Osmanlı'daki savaş kaynaklı 1,5 milyona ulaşan ölümlerin toplam nüfusa oranı, bu orana göre kendisinden sonra en çok kayıp veren iki ülke olan Fransa ve Almanya'nın (sırasıyla %4,4 ve %4,3) neredeyse iki katı kadardı. Diğer cephelerdekiler de hesaba katılınca savaş zamanı Osmanlı'daki toplam kayıp, beş milyona veyahut nüfusun yaklaşık %25'ine kadar çıkmaktadır.

12 Bu verileri şu metinlerden aldım: Edward Erikson, *Ordered to Die: A History of the Ottoman Army in World War I* (Westport, CT: Greenwood Press, 2001): 211. Ayrıca bkz. Hikmet Ozdemir, *The Ottoman Army, 1914-1918: Disease and Death on the Battlefield* (Salt Lake City: University of Utah Press, 2008); Kristian Coates Ulrichsen, *The First World War in the Middle East* (Londra: Hurst, 2014) ve Yiğit Akın, *When the War Came Home: The Ottomans' Great War and the Devastation of an Empire* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2018) [Türkçesi: *Cihan Harbi'nin Cephe Gerisi*, çev. Uğur Zekeriya Peçe, İstanbul: İletişim Yayınları, 2025].

13 McCarthy, *The Population of Palestine*, 25-27. McCarthy, savaştaki ağır kayıplarına rağmen İngiltere ve Almanya'nın "toplam nüfus kaybı yaşamadığı" Birinci Dünya Savaşı esnasında Fransız nüfusunun sadece %1'inin öldüğüne dikkati çekiyor.

HALİDİ KÜTÜPHANESİ

Osmanlı ordusunda görev yaparken
Hüseyin ve Hasan Halidi.

Dönemin çalkantıları, benimki gibi varlıklı aileleri bile etkilemişti. Babam İsmail 1915'te doğduğunda, dört yetişkin erkek kardeşi (Numan, Hasan, Hüseyin ve Ahmet) Osmanlı ordusu saflarında savaşmak üzere çoktan askere alınmıştı. Kardeşlerden ikisi çatışmalarda yaralansa da, hepsi hayatta kalmayı başarmıştı. Teyzem Anbara Selam Halidi, o dönem genç bir kadın olarak hayatını sürdürdüğü Beyrut sokaklarındaki açlık ve yoksunluğun yarattığı korkunç görüntüleri aklından çıkaramadığını anlatır.[14] Savaş esnasında sağlık memuru olarak çalışan amcam Hüseyin Halidi ise açlıktan ölmüş düzinelerce insanın cesedinin sokaklarda yattığını gördüğü Kudüs'te yürek parçalayıcı benzer sahnelerden söz eder.[15] Osmanlı yöneti-

14 Anbara Salam Khalidi, *Memoirs of an Early Arab Feminist: The Life and Activism of Anbara Salam Khalidi* (Londra: Pluto Press, 2013): 68-69.

15 Husayn Fakhri al-Khalidi, *Mada 'ahd al-mujamalat: Mudhakkirat Husayn Fakhri al-Khalidi* [İkiyüzlülük Çağı Sona Erdi: Hüseyin Fahri Halidi'nin Hatıratı] (Amman: Dar al-Shuruq, 2014): 1:75.

cilerinin savaş sırasındaki yaptığı haksızlıklardan teyzemin nişanlısı Abd el-Fani el-Uraysi de payına düşeni almıştı: İhanet suçlamasıyla başka pek çok Arap milliyetçisi vatanseverle birlikte darağacına gönderilmişti.[16]

Büyükbabam Hacı Ragıp Halidi ile –çevresinde Ümmü Hasan olarak bilinen– büyükannem Amira ve Yafa bölgesinin başka sakinlerinin eline 1917'de Osmanlı yetkililerince evlerini tahliye emri tutuşturuldu. Savaşın eşikte bekleyen tehlikelerinden sakınabilmek için –aralarında babamın da bulunduğu– en küçük dört çocuğunu yanına alarak Yafa yakınlarında bulunan (büyükbabamın kadılık görevi nedeniyle yıllar önce onları Kudüs'ten getirdiği) Tal el-Riş'teki evlerini terk ettiler. Birkaç aylığına Yafa'nın tepelerinden birinde yer alan Dayr Ghassaneh köyüne, eskiden beri bağları olan Barguti Aşireti'ne sığındılar.[17] Dayr Ghassaneh, müttefik donanma toplarının menzili dışında kalacak kadar açıkta ve General Sir Edmund Allenby komutasında kuzeye doğru ilerleyen İngiliz ordularının kıyı boyunca yol açtığı ağır çatışmalardan etkilenmeyecek uzaklıkta bir köydü.

Ülkenin güney kesimleri, 1917'nin baharında başlayıp güzün sonlarına kadar devam eden; Alman ve Avusturya birliklerinin destek verdiği Osmanlılar ile İngiliz kuvvetleri arasında şiddetli bir dizi çatışmaya sahne oldu. Bu çatışmalarda siper savaşı da vardı, hava saldırısı da; yoğun kara ve deniz topçu bombardımanı da. İngiliz ve imparatorluk birlikleri, Osmanlı savunma hattını adım adım gerileten bir dizi büyük taarruz gerçekleştirdi. Çatışmalar, kış aylarında Filistin'in kuzeyine yayıldı (mer-

16 Teyzemin nişanlısının ölüme gönderilmesinin yarattığı etki şurada anlatılıyor: *Memoirs of an Early Arab Feminist*: 63-67. Abd el-Fani el-Uraysi, Beyrut'un önemli gazetelerinden *al-Mufid*'in editörlerinden biri ve önde gelen Arap entelektüellerdendi. Anbara Selam Halidi'nin hatıratını el-Uraysi ve gazetesi üstüne yazdığım bir makalede birincil kaynak olarak kullanmıştım: "'Abd al-Ghani al-'Uraisi and *al-Mufid*: The Press and Arab Nationalism Before 1914", *Intellectual Life in the Arab East, 1890-1939*, ed. Marwan Buheiri (Beyrut: American University of Beirut Press, 1981): 38-61.

17 Birebir görüşme, Velid Halidi, Cambridge, MA, 12 Ekim 2014 ve 19 Kasım 2016. 1925'te doğan ilk kuzenim Velid, küçükken dedemizden ailemizin savaş zamanında yerinden edilmesinin hikâyesini dinlemiş. Anlattığı bazı detaylar amcamız Hüseyin Fahri Halidi'nin anılarında da teyit ediliyor: *Mada 'ahd al-mujamalat*: 1:75.

kezde yer alan Kudüs, Aralık 1917'de İngilizlerce ele geçirilmişti) ve 1918 başlarına kadar devam etti. Birçok bölgede savaş yoğun acılara neden oldu. Bu süreçten en kötü etkilenen bölgelerden biri de, uzun süren siper savaşları ve ardından Müttefiklerin Akdeniz kıyı şeridinde adım adım ilerleyişi esnasında ağır İngiliz bombardımanına maruz kalan geniş alanların yerle bir olduğu Gazze Şehri ve yakınlarındaki köylerle kasabalardı.

Kasım 1917'de Yafa'nın İngilizlerin eline geçmesinden kısa süre sonra, büyükbabamın ailesi Tal el-Riş'teki evine döndü. O zamanlar sekiz yaşındaki diğer teyzem Fatma Halidi Salam, babasının şüphesiz mükemmel olmayan İngilizcesiyle İngiliz birliklerine "Hoş geldiniz, hoş geldiniz" ["*Welcome, welcome*"] dediğini anımsıyor. Bu ifadeyi "Yazıklar olsun!" [*Ya waylkum*] zanneden Ümmü Hasan ise büyükdedemin yabancı askerlere sataşarak ailesini tehlikeye attığından korkmuş.[18] Hacı Ragıb Halidi, İngilizlerin gelişini ister sevinçle ister üzüntüyle karşılasın, oğullarından ikisinin hâlâ karşı cephede savaşması ve diğer ikisinin savaş esiri olarak tutulması aileyi riskli bir duruma sokuyordu. İki amcam, 1918'in sonlarına kadar Kuzey Filistin ve Suriye'de İngilizlere karşı direnen Osmanlı ordusu saflarında savaşmıştı.

Savaş sona erdiğinde hâlâ eve dönemeyen binlerce erkekten yalnızca ikisiydiler. Kimileri zorunlu askerlikten kaçmak için Amerika kıtalarına göç ederken, aralarında yazar Arif Shehadeh'in de (daha sonra Arif el-Arif adıyla tanındı) bulunduğu pek çok kişiyse Müttefiklerin esir kamplarında tutuluyordu.[19] Hayfa'da çıkan, Siyonizm karşıtı gazete *el-Karmil*'in editörü Necip Nassar da askerlikten kaçıp, diğerleri gibi tepelere sığınanlar arasındaydı.[20] Osmanlı ordusundan firar ederek sınırı

18 Fatma Halidi Selam ile birebir görüşme, Beyrut, 20 Mart 1981.

19 Arif Shehadeh (daha çok bilinen adıyla Arif el-Arif), Salim Tamari'nin *Year of the Locust* kitabında Birinci Dünya Savaşı'na dair hüzün dolu anılarından faydalandığı üç Filistinli askerden biridir: Bkz. *Year of the Locust: A Soldier's Diary and the Erasure of Palestine's Ottoman Past* (Oakland: University of California Press, 2011).

20 Raja Shehadeh'in büyük büyükamcasının macerasını yaratıcı şekilde anlattığı *Najib Nassar: A Rift in Time: Travels with my Ottoman Uncle* (New York:

geçen ya da İngilizlerle ittifak halinde Şerif Hüseyin liderliğindeki Arap İsyanı kuvvetlerine katılan Arap askerleri de vardı. Arap milliyetçiliğinin güçlü biçimde yankıladığı bağımsızlık yanlısı ateşli tavrından ötürü Osmanlı yöneticilerinin sürgüne gönderdiği –*Filastin*'in editörü– İsa el-İsa gibi kimi isimlerse nispeten kozmopolit Yafa'dan Anadolu kırsalının merkezindeki çeşitli küçük kasabalara sürüldüler.[21]

Tüm bu derin ve ciddi şoklar, insanları uzunca süredir var olan kimlik algılarını yeniden düşünmeye zorlayan savaş sonrasında acı veren siyasi değişimlerin etkisini katladı. Savaş sona erdiğinde Filistin'in ve Arap dünyasının büyük kısmı, Avrupalı ordularca işgal edilmişti. Bu topraklarda yaşayan insanlar, yaklaşık dört yüz yıl sonra, yani yirmi nesil boyunca bildikleri tek hükümet sistemi olan Osmanlı idaresinin hızla ortadan kalkmasıyla yabancılar tarafından endişe verici bir olasılıkla karşı karşıya kaldılar. Bu büyük travmanın orta yerinde, yani bir çağ sona erip diğeri başlarken, acı, kayıp ve yokluğun hüküm sürdüğü bir ortamda Filistinliler, Balfour Deklarasyonu diye bir şeyden bölük pörçük bilgilerle haberdar olabildiler.

BİR ASIRDAN BİRAZ daha uzun bir süre önce, 2 Kasım 1917'de İngiltere kabinesi adına Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour tarafından hazırlanan –ve Balfour Deklarasyonu olarak bilinen– o mühim bildirge tek bir cümleden ibaretti:

> Majestelerinin hükümeti, Filistin'de Yahudi halkı için milli bir yurt tesis edilmesini olumlu görmektedir ve bu amacın gerçekleşmesini kolaylaştırmak için elinden geleni yapacaktır; Filistin'deki Yahudi olmayan mevcut toplulukların sivil ile dinî haklarına ve başka ülkelerde yaşayan Yahudilerin

OR Books, 2011)·kitabına bakınız. Ayrıca bkz. Nassar'ın maceralarını yarı kurgusal ve yarı otobiyografik şekilde anlattığı romanı *Riwayat Muflih al-Ghassani* [Muhlis Ghassani'nin Hikâyesi] (Nasıra: Dar al-Sawt, 1981).

21 Bkz. Noha Tadros Khalaf, *Les Mémoires de 'Issa al-'Issa: Journaliste et intellectuel palestinien (1878-1950)* (Paris: Karthala, 2009): 159-175.

sahip oldukları haklara veya siyasi statülerine halel getirecek hiçbir şeyin yapılmayacağı açık bir şekilde kabul edilmiştir.

İleri görüşlü pek çok Filistinli, Siyonist hareketi Birinci Dünya Savaşı'ndan önce tehdit olarak görmüştü; ancak Balfour Deklarasyonu bu bağlamda yepyeni ve korkutucu bir adımdı. Diplomasinin yumuşak ve aldatıcı dilini kullanarak "Filistin'de Yahudi halkı için milli bir yurt tesis edilmesini" uygun bulan muğlak bir ifadenin yer aldığı bu deklarasyonla, Theodor Herzl'in Yahudi devletinin, egemenliği ve bütün Filistin'deki göçün yönetilmesi hedeflerinin İngiltere tarafından destekleneceği taahhüt edilmiş oluyordu.

O dönemde nüfusun ezici çoğunluğunu (yaklaşık %94'ünü) oluşturan Araplardan, deklarasyonda "Filistin'deki Yahudi olmayan mevcut topluluklar" şeklindeki bulanık bir ifade dışında hiçbir şekilde söz edilmiyordu. Araplar, ne *olmadıkları* bakımından tanımlanmıştılar ve hiç şüphesiz ki bir ulus ya da halk değildiler. Altmış sözcükten oluşan bu deklarasyonda "Filistinli" ve "Arap" sözcüklerine bir kez bile yer verilmemişti. Ezici çoğunluğa sahip olan bu topluluğa siyasi ya da ulusal haklar değil, "sivil ve dinî" haklar vaat edilmişti. Oysa ki bunun karşısında, Balfour Deklarasyonu'nda 1917'de ülke sakinlerinin –%6'sı gibi– küçücük bir azınlığını oluşturanları "Yahudi halkı" diye tanımlayarak onların ulusal haklara sahip olduklarını beyan ediyordu.

Siyonist hareket, İngiltere'nin desteğini almadan önce büyük güçler arasında hami arayan bir kolonizasyon projesiydi. Aradığı desteği Osmanlı İmparatorluğu'ndan, Wilhelm Almanyası'ndan ve başka ülkelerden bulamayan Theodor Herzl'in halefi Chaim Weizmann ve arkadaşları, David Lloyd George liderliğindeki savaş dönemi İngiliz kabinesi nezdindeki girişimlerinde nihayet başarıya ulaştılar ve dönemin en büyük gücünü arkalarına aldılar. Filistinliler öncekilerden çok farklı büyük bir güç ile karşı karşıyaydı artık; çünkü sınırsız göçün yaratacağı Yahudi çoğunluk için Filistin'de bir "milli yurt" kurmaya söz vermiş bir hükümetin emrindeki İngiliz

birlikleri o esnada kuzeye doğru ilerliyor ve ülkelerini adım adım işgal ediyordu.

O dönemde İngiliz hükümetinin saik ve niyetlerini inceleyen bol miktarda çalışma geçen yüzyılda yapıldı.[22] İngiliz hükümetinin saikleri arasında hem İbranileri Eski Ahit'in topraklarına "geri döndürmeye" yönelik romantik, din kaynaklı bir filo-semitik arzu hem de "dünya Yahudiliği"nin yeni devrimci Rusya'yı savaşta tutma ve ABD'yi savaşa sokma gücüne sahip olduğu inancıyla bağlantılı olarak İngiltere'ye yönelik Yahudi göçünü azaltma amaçlı anti-semitik bir niyet de vardı. Bu dürtülerin ötesinde, İngiltere Birinci Dünya Savaşı öncesine dayanan ve savaş zamanında pekişen jeopolitik ve stratejik gerekçelerle de Filistin üstünde denetim kurmak istiyordu.[23] Diğer saikleri ne kadar önemli olursa olsun, asıl önemi olan şuydu: Britanya İmparatorluğu *asla* diğerkâm bir niyetle hareket etmedi. İngiltere'nin stratejik çıkarları, savaş dönemi gerçekleştirdiği diğer bazı girişimler gibi, Siyonist projenin desteklenmesiyle kusursuz bir uyum içerisindeydi. Bunların arasında 1915 ile 1916'da Mekke'de Şerif Hüseyin (Hüseyin bin Ali el-Haşimi) liderliğinde Araplara bağımsızlık vaat eden taahhütler (bunlar Hüseyin-McMahon yazışmalarında yer alıyor) ve 1916'da Fransa ile yapılan ve iki gücün doğudaki Arap ülkelerinin sömürgeler olarak bölünüp paylaşılması konusunda uzlaştığı gizli bir antlaşma –Sykes-Picot Antlaşması– da vardı.[24]

---

22 İngilizlerin saikleri üzerine bkz. Jonathan Schneer, *The Balfour Declaration: The Origins of the Arab-Israeli Conflict* (Londra: Bloomsbury, 2010); Henry Laurens, *La question de Palestine*, cilt 1, *1799-1922: L'invention de la Terre sainte* (Paris: Fayard, 1999) ve James Renton, *The Zionist Masquerade: The Birth of the Anglo-Zionist Alliance, 1914-1918* (Londra: Palgrave-Macmillan, 2007). Ayrıca bkz. A. L. Tibawi, *Anglo-Arab Relations and the Question of Palestine, 1914-1921* (Londra: Luzac, 1977): 196-239; Leonard Stein, *The Balfour Declaration* (Londra: Valentine, Mitchell, 1961) ve Mayir Vereté, "The Balfour Declaration and Its Makers", *Middle Eastern Studies* 6 (1970): 416-442.

23 Bu, şu çalışmanın temel iddiasıdır: *British Policy Towards Syria and Palestine, 1906-1914: A Study of the Antecedents of the Husayn-McMahon Correspondence, the Sykes-Picot Agreement, and the Balfour Declaration*, St. Antony's College Middle East Monographs (Reading, BK: Ithaca Press, 1980).

24 Bolşevik Dışişleri Komiseri Lev Troçki'nin Çarlık diplomatik arşivlerini açtıktan ve bu vesileyle savaş dönemine ait gizli İngiliz-Fransız-Rus uzlaşıla-

İngilizlerin hangi saiklerle böyle bir deklarasyon yayınladıklarından daha önemli olansa söz konusu girişimin, Siyonist hareketin aleni amaçları –egemenlik kurup Filistin'i tam olarak denetim altına alma– bakımından pratikte ne anlama geldiğidir. İngiltere'nin cömert desteği sayesinde bu amaçların gerçekleşmesi inandırıcılık kazandı. Önde gelen kimi İngiliz politikacılar, deklarasyonun dikkatle formüle edilmiş cümlelerinde yazılanların çok ötesine geçen bir destek verdiler Siyonizme. 1922'de Balfour'un evinde düzenlenen bir akşam yemeğinde, dönemin önde gelen üç İngiliz devlet adamı –Lloyd George, Balfour ve Sömürgelerden Sorumlu Bakan Winston Churchill– Weizmann'a "Yahudi milli yurdu" ifadesiyle "her zaman bir Yahudi devletini kast ettikleri" hususunda güvence verdiler. Lloyd George, bu nedenle İngiltere'nin Filistin'de temsilî bir hükümete asla izin vermeyeceğine Siyonist lideri ikna etti. Sonuç da zaten söylediği gibi oldu.[25]

Siyonistlerin cephesinden bakılınca, girişimleri için gerekli olan, Ze'ev Jabotinsky'nin ifadesiyle "demir duvar" artık İngiliz askerî gücü tarafından sağlanmıştı. Balfour'un kelimeleri titizlikle hesaplayarak kaleme alınmış metni aslında Filistin'in geleceklerine nihai olarak karar verilmiş sakinlerinin kafalarına dayanmış bir silah, Britanya İmparatorluğu'nun kendilerine açtığı savaşın ilanıydı. Sınırsız sayıda insanı içeren bir Yahudi göçü, o zamanlar nüfusu ve kültürü neredeyse tamamen Arap olan bir ülkede çoğunluğun değişmesi sonucunu getirecekti. Deklarasyon –asıl saiki bu olsa da, olmasa da– tam manasıyla sömürgeci bir çatışmanın; Filistin halkına karşı– onları dışlayan bir "milli yurt" kurmayı amaçlayan– yüz yıl sürecek bir saldırının fitilini ateşledi.

---

rını ortaya çıkardıktan sonra yaptığı açıklama. Şurada yeniden basıldı: *Soviet Documents on Foreign Policy, 1917-1924*, ed. Jane Degras, cilt 1 (Oxford: Oxford University Press, 1951).

25 Bu anekdot, Yehuda Reinharz'ın *Chaim Weizmann: The Making of a Statesman* (Oxford: Oxford University Press, 1993) adını taşıyan devasa biyografisinde geçer: s. 356-357.

Filistinlilerin Balfour Deklarasyonu'na tepkisi geç geldi; hatta başlangıçta çok da sesleri çıkmadı. Oysa İngilizlerin deklarasyonu dünyanın dört bir yanında ses getirmişti. Filistin'de yerel gazeteler, savaşın başından itibaren hem hükümet sansürü hem de Müttefiklerin Osmanlı limanlarına uyguladığı sıkı deniz ablukası yüzünden gazete basacak kâğıt bulunamadığından kapanmıştı. Askerî rejim, İngiliz birliklerinin Aralık 1917'de Kudüs'ü işgal etmesinden sonra deklarasyonla ilgili haber yayınlanmasını yasakladı.[26] İngiliz yetkililer, yaklaşık iki yıl boyunca Filistin'de gazetelerin yeniden basılmasına müsaade etmemişti. Balfour Deklarasyonu'na ilişkin haberler önce kulaktan kulağa, sonra da Kahire'den gelenlerin Mısır'da çıkan gazetelerin bazı nüshalarını yanlarında getirmesiyle Filistin'e ulaşabildi.

Savaş sona ermek üzereyken, yerinden edilmiş insanların kaostan kurtularak yavaş yavaş evlerine dönmeye başladığı bir dönemde toplum çökmüş ve bitkin haldeyken bu bomba patladı. Bu haberin nasıl bir şok etkisi yarattığını elimizdeki belgelerden biliyoruz. Örneğin, Aralık 1918'de Anadolu'dan (haberlere erişimin kısıtlanmadığı) Şam'a yeni ulaşmış (aralarında el-İsa'nın da yer aldığı) otuz üç Filistinli sürgün, Versay'da toplanan barış konferansına ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na bir protesto mektubu göndermişti. Mektuplarında "bu ülke bizim" vurgusu vardı ve Siyonistlerin "Filistin'i kendileri için milli bir yurda dönüştüreceği" iddiasından duydukları dehşeti dile getiriyorlardı.[27]

Balfour Deklarasyonu yayınlandığında, yani Yahudilerin nüfusun küçük bir azınlığını oluşturduğu bir dönemde böyle-

26 Ronald Storrs, *Orientations* (Londra: Ivor Nicholson and Watson, 1937). Kudüs'ün ilk İngiliz askerî valisi olan Ronald Storrs'un anılarında İngilizlerin basın ve Filistin'deki her türlü Arap siyasi faaliyeti üzerinde uyguladığı sıkı denetimden söz edilir: s. 327 ve devamı. Storrs, Mısır'daki İngiliz yüksek komiserinin Doğu sekreteri olduğu önceki görevinde de yerel basın üzerindeki sansürün düzeyini belirleyen kişiydi.

27 'Abd al-Wahhab al-Kayyali, *Watha'iq al-muqawama al-filistiniyya al-'arabiyya did al-ihtilal al-britani wal-sihyuniyya 1918-1939* [İngiliz İşgaline ve Siyonizme Karşı Filistinli Arap Direnişinin Belgeleri, 1918-1939] (Beyrut: Institute for Palestine Studies, 1968): 1-3.

si bir olasılığın kuvveden fiile geçmesi, birçok Filistinliye pek gerçekçi gelmemiş olabilir. Yine de aralarında Yusuf Ziya Halidi'nin de bulunduğu ileri görüşlü kimi isimler, Siyonizmin yarattığı tehlikeyi erkenden sezmişti. Mesela İsa el-İsa, 1914'te *Filastin*'de yayımlanan öngörü ile kaleme alınmış başyazısında "Filistin topraklarındaki Siyonist dalgayla yok olma tehdidi altındaki bir ulus, (...) anavatanından sürülme tehdidiyle karşı karşıya olan bir ulus"tan dem vurmuştu.[28] Siyonist hareketin saldırılarından kaygı duyanların telaşının sebebi, bu hareketin daha önce köylülerin –yurdundan edilmesiyle sonuçlanan– geniş ve verimli topraklarını satın almadaki becerisi ve Yahudi göçünü hızlandırmadaki başarısıydı.

Gerçekten de 1909 ile 1914 arasında (bir kısmı kısa süre içerisinde ayrılmış olsa da) 40.000 kadar Yahudi göçmen gelmiş ve Siyonist hareket çoğunlukla orada yaşamayan sahiplerinden satın aldıkları topraklar üstünde on sekiz yeni koloni kurmuştu (1914'te toplam elli iki koloni vardı). Nispeten yeni bir gelişme olan arazilerin özel mülkiyetinin belli ellerde toplanması, bu tür toprak alımlarını epeyce kolaylaştırdı. Sürecin Filistinliler üzerindeki etkisi, bilhassa Siyonist kolonizasyon faaliyetinin yoğunlaştığı kıyı bölgeler ile kuzeydeki verimli Emir ve Hula vadilerindeki tarım toplulukları üzerinde yoğun biçimde gözlemlenebiliyordu. Yeni kolonilere komşu köylerde yaşayan pek çok köylü arazi satışları yüzünden topraklarını kaybetti. Bu köylülerin bir kısmı, zaman zaman Avrupalı Yahudi yerleşimcilerin kurduğu ilk paramiliter örgütlerle silahlı çatışmalarda kayıplara uğradı.[29] Savaştan önceki Yahudi akımını endişe ile izlemiş olan ve hem o zaman hem de bugün Yahudi halkının başlıca yerleşimi olan Hayfa, Yafa ve Kudüs'te yaşayan Araplar, bu kaygıları paylaşıyordu. Balfour Deklarasyonu'ndan sonra geleceğin Filistin'e felaket getirecek olma ihtimali herkes için çok daha açık hale geldi.

28 *Filastin*, özel sayı, 19 Mayıs 1914, s. 1.

29 Toprak satın alma sürecinin ve sonunda yol açtığı silahlı çatışmaların detayları için bkz. R. Khalidi, *Palestinian Identity*, s. 89-117. Ayrıca bkz. Shafir, *Land, Labor, and the Origins of Israeli-Palestinian Conflict*.

ANDIĞIMIZ BU DEMOGRAFİK ve başkaca değişimlerin yanı sıra, Birinci Dünya Savaşı ile sonrasında yaşananlar, Filistinlilerin milli duygularının ülke sevgisi, aile ve bölgeye bağlılıktan çıkıp, tamamen modern bir milliyetçiliğe doğru kaymasını hızlandırdı.[30] Milliyetçiliğin onyıllar boyunca daha fazla güç kazandığı bir dünyada, Büyük Savaş bu fikre küresel bir payanda tesis etti. Bu eğilim, savaşın sonuna doğru –farklı şekillerde ve farklı amaçlarla da olsa– ulusların kendi kaderini tayin hakkını savunan –ABD'de– Woodrow Wilson ve –Sovyet Rusya'da– Vladimir Lenin eliyle pekişti.

İki liderin saikleri ne olursa olsun, dünyanın dört bir yanındaki halkların ulusal taleplerinin sömürgecilik karşıtı olarak desteklenmesi, oldukça önemli sonuçlara kapı araladı. Elbette Wilson, bu ilkenin kendi ulusal kurtuluşları için umut belleyenlerin büyük kısmı için uygulanması niyetinde değildi. Nitekim kendi kaderini tayin etme çağrısına cevap veren ve çoğunun adını bile duymadığı halklardan oluşan insanların sayısı karşısında şaşkınlığa uğradığını bizzat itiraf etmişti.[31] Yine de, Wilson'ın bu hakkı destekleyen açıklamaları, Bolşevik Devrimi ile Versay Barış Konferansı'nda Müttefiklerin sömürgeleştirilmiş halkların bağımsızlık taleplerine kayıtsız kalmasıyla canlanan ve daha sonra da suya düşen umutlar, Hindistan, Mısır, Çin, Kore, İrlanda ve başka yerlerde sömürgecilik karşıtı büyük devrimci ayaklanmalara yol açtı.[32] Romanov, Habsburg ve Osmanlı hanedanlarının yönetimindeki imparatorlukların –yani ulus-ötesi hanedan devletlerinin– çökmesinde büyük ölçüde milliyetçiliğin ciddi şekilde yaygınlık kazan-

30 Bu dönüşümün detayları için bkz. R. Khalidi, *Palestinian Identity,* özellikle yedinci bölüm, s. 145-176.

31 Bu hadise şu kitapta çok çarpıcı bir biçimde gözler önüne serilir: Margaret Macmillan, *Paris, 1919: Six Months That Changed the World* (New York: Random House, 2002).

32 Bkz. Erez Manela, *The Wilsonian Moment: Self-Determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism* (New York: Oxford University Press, 2007). Manela haklı olarak Wilson'a Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından sömürgeci güçlere karşı milliyetçi isyan ruhunu ateşlemede (istemeden de olsa) önemli bir rol atfediyor; ancak Bolşeviklerin bu sürece katkısının ne kadar büyük olduğunu yeterince ele almıyor.

masının ve savaş sırası ile sonrasında yoğunlaşmasının etkisi olmuştu.

Filistin'deki siyasi kimliklerin savaştan önce küresel dönüşümlere ve Osmanlı Devleti'nin evrimine paralel bir değişim yaşadığına şüphe yok. Ne var ki, bir hanedanın idaresinde olan, ulus-ötesi niteliğe sahip ve dinin meşrulaştırıcı işlev gördüğü bir imparatorluğun kısıtları çerçevesinde bu değişim nispeten yavaş gerçekleşti. İmparatorluk tebaasının büyük kısmının 1914'ten önceki zihinsel haritası, o kadar uzun bir süre boyunca yönetildikleri bu siyasi sistemle sınırlıydı. Osmanlı idaresi altında yaşamadıklarını kavramaları onlar için epey zor oldu. Bu bakımdan savaş sonrası dünyaya kolektif bir travmayla adım atan Filistin halkı, kendileri için radikal biçimde yeni bir gerçeklikle karşı karşıya kaldılar: Filistin'i artık İngiltere yönetecekti ve yaşadıkları topraklar başkalarına "milli yurt" olarak vaat edilmişti. Buna karşılık, 1916'da İngilizlerin Şerif Hüseyin'e vaat ettikleri Araplar için bağımsızlık ve kendi kaderini tayin etme hakkının gerçekleşmesi konusunda beklentileri olabilirdi. Bu, 1919'da yeni Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nde yazılı hale getirilemeden önce de, 1918'deki bir İngiliz-Fransız deklarasyonu da dahil olmak üzere, pek çok resmî belgede yer alan bir vaatti.

Filistinlilerin kendilerini ve iki savaş arası dönemdeki olayları nasıl kavradıklarını anlamak için dönemin basın-yayın organlarına bakmak faydalı olabilir: İsa el-İsa'nın Yafa'da yayımlanan *Filastin* ve Necip Nassar'ın Hayfa'da yayımlanan *el-Karmil* gazeteleri, hem yerel vatanseverliğin kaleleriydi, hem de Siyonist-İngiliz yakınlaşmasının ve bunun Filistin'deki Arap çoğunluk için oluşturduğu tehlike ile ilgili yazılar yayımlıyorlardı. Bu gazeteler aynı zamanda Filistin kimliği fikrinin en önemli deniz fenerleri arasındaydı. Diğer gazeteler de büyüyen dışa kapalı Yahudi ekonomisine, Siyonist devlet kurma projesinin yarattığı ve İngiliz yetkililerin desteklediği diğer kurumlara odaklanarak bu meseleleri daha geniş biçimde işlediler.

İsa el-İsa, Tel Aviv'i güneydeki Yahudi yerleşimlerine ve Arap köylerine bağlayan yeni demiryolu hattının 1929'daki

açılış törenine katıldıktan sonra gazetesi *Filastin*'de olup bitenlerin hayırlı gelişmeler olmadığını anlatan bir başyazı kaleme almıştı. El-İsa'ya göre İngiliz yetkililerin varlığından faydalanan Yahudi yerleşimciler, güzergâhın her aşamasında sürekli yeni taleplerde bulunuyordu ve bu hat üstünde Filistinlilere rast gelmek pek mümkün değildi: "Onca şapka arasında sadece tek bir fes vardı" demişti. Buradaki mesaj açıktı: *Vatani yin*, yani "vatanın ahalisi" doğru dürüst örgütlenmemişti; *el-kavm*, yani "bu millet" ise kendilerine sunulan her fırsattan yararlanıyordu. Yazının başlığı, el-İsa'nın uyarısında ne denli ciddi olduğunun özeti mahiyetindeydi: "Topraklarımızdaki Yabancılar: Bizim Uyuşukluğumuz ve Onların Uyanıklığı."[33] Olup biteni kavrama imkânı sunan bir başka kaynak da, Filistinlilerin sayısı her geçen gün artan hatıratlarıdır. Bunların büyük kısmı Arapçadır, üst ve orta sınıftan gelen yazarlarının kaygılarını yansıtır.[34] Filistin toplumunun durumları o kadar iyi olmayan kesimlerinin görüşlerine ulaşmaksa daha zordur. Elimizde İngiliz idaresinin ilk yıllarında yapılmış çok az sözlü tarih çalışması var.[35]

Bu türden kaynaklar, "Filistin" ve "Filistinliler" terimlerinin kullanımının artmasının işaret ettiği gibi, Filistinliler arasında kimliğin nasıl evrim geçirdiğine dair bir fikir verse

---

33 "Ghuraba' fi biladina: Ghaflatuna wa yaqthatuhum" ["Topraklarımızdaki Yabancılar: Bizim Uyuşukluğumuz ve Onların Uyanıklığı"], *Filastin*, 5 Mart 1929, s. 1.

34 Sadece Filistin Araştırmaları Enstitüsü, 2005'ten bu yana toplam dokuz Arapça otobiyografik hatırat ve günlük yayımladı: Muhammad 'Abd al-Hadi Sharruf, 2017; Mahmud el-Atraş, 2016; el-Maghribi, 2015; Gabby Baramki, 2015; Hanna Naqqara, 2011; Turjuman ve Fasih, 2008; Khalil Sakakini, 8 cilt, 2005-2010; Rashid Hajj Ibrahim, 2005; Wasif Jawhariyya, 2005. Enstitü ayrıca 2017 yılında Reja-i Busailah'ın hatıratını İngilizce olarak yayımladı. Bunlar arasında polis olan Sharruf'un; işçi ve komünist örgütçü el-Maghribi'nin ve Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusuna katılan Turjuman ve Fasih'inkiler, elit olmayan bakış açılarını temsil eder. Ayrıca bkz. Manda döneminin en önemli siyasi figürlerinden biri olan Muhammed İzzet Darvaza'nın hatıratı: *Mudhakkirat, 1887-1984* (Beyrut: Dar al-Gharb al-Islami, 1993).

35 1936-1939 ayaklanması üzerine sözlü tarihe dayanan az sayıdaki çalışmadan biri için bkz. Ted Swedenburg, *Memories of Revolt: The 1936-1939 Rebellion and the Palestinian National Past* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995).

de, süreçteki dönüm noktalarını isabetli şekilde saptamak çok güç. Dedemin şahsi serüveninden birkaç ipucu çıkarmak mümkün: Geleneksel bir din eğitimi almış, din görevlisi ve kadı olarak hizmet vermiş Hacı Ragıb, İsa el-İsa'nın yakın arkadaşıydı (eşim Mona'nın dedesi olması ilginç bir tesadüftü) ve eğitim, kütüphaneler ve kültür gibi konulardaki yazılarıyla *Filastin*'e katkıda bulunuyordu.[36] Halidi ve el-İsa ailelerinden edindiğimiz bilgiler sayesinde, özellikle dedemin Yafa'nın eteklerinde yer alan Tal el-Riş'teki evinin bahçesinde –biri Müslüman, diğeri Grek Ortodoks olan– iki ailenin sık sık bir araya geldiğini anlıyoruz. İki aileye dair hikâyelerden birine göre Halidi ve el-İsa, son derece sıkıcı, muhafazakâr bir şeyhin bir türlü bitmek bilmeyen bir ziyaretine maruz kaldıktan sonra misafirleri ayrılır ayrılmaz keyifli bir içki sofrasına geri dönmüş.[37] İlginç olan şu ki, dindar birisi olan Hacı Ragıp, Filistinliliğin belirleyici kimlik olduğunu savunan önde gelen bir seküler çevreye dahildi.

Filistinlilerin çıkardıkları gazetelerin, tutulan hatıratların ve benzeri kaynakların üstünkörü incelenmesiyle bile ortaya çıkan tarih, Filistinlilerin var olmadığına ya da böylesi bir kolektif bilinçten yoksun olduklarına dayanan çalışmaların yarattığı popüler mitolojiyi yalanlar. Bu çalışmalar, Filistin kimliği ile milliyetçiliğini, çoğu zaman Yahudilerin kendi kaderini tayin etme hakkına karşı fanatik, fanatik değilse bile makullükten yoksun bir muhalefetin ifadesinden başka bir şey olarak görmez. Gerçekte Filistin kimliği, büyük ölçüde Siyonizm gibi, bir dizi faktörün yarattığı etkilere karşı verilmiş bir tepkiydi ve modern siyasi Siyonizm ile aşağı yukarı aynı zaman aralığında ortaya çıkmıştı. Yani Siyonizm tehdidi, bu kimliğin inşasını etkileyen faktörlerden yalnızca bir tanesiydi; tıpkı

36 R. Khalidi, *Palestinian Identity*, s. 225, dipnot 32 ve Noha Khalaf, *Les Mémoires de 'Issa al-'Issa*, s. 58. Khalaf'ın kitabı, büyükbabamın yazılarının yanı sıra el-İsa'nın Filistinlilerin kimlik duygusunun dönüşümünü yansıtan çok sayıda yazı ve şiirine gönderme yapıyor.

37 Bu türden hikâyelerin neredeyse aynısını teyzem Fatma (yüz yüze görüşme, Beyrut, 20 Mart 1981) ve eşimin gazeteci amcası –İsa el-İsa'nın oğlu– Raja el-İsa'dan da dinledim (yüz yüze görüşme, Amman, 7 Temmuz 1996).

HALİDİ KÜTÜPHANESİ

Halidi Ailesi, Ariş, 1930 civarı. Üst sıra soldan sağa: İsmail (babam), Yakup, Hasan (kucağındaki Samira), Hüseyin (kucağındaki Leyla), Galip. Orta sıra: Anbara, Velid, Ümmü Hasan (anneannem), Sulefa, Hacı Ragıp (dedem), Neşey, İkram. Alt sıra: Adel, Hatim, Ragıp, Amira, Halid ve Muaviye.

anti-semitizmin Siyonizmi besleyen unsurlardan yalnızca biri olması gibi. *Filastin* ve *el-Karmil* gibi gazetelerin gösterdiği üzere, pek çok unsurdan müteşekkil bir kimlikti bu: Ülke sevgisi, toplumunu ileri taşıma arzusu, Filistin'e yönelik dinî bir bağlılık ve Avrupa'nın denetimi altına girilmesine muhalefet. Savaştan sonra Ortadoğu'nun Avrupalı sömürgeci güçlerin boğucu tahakkümü altına girmesiyle, Suriye ve Ortadoğu'nun başka yerlerinde Arapların isteklerine ket vurulmasının doğurduğu hayal kırıklığı Filistin odaklı yurt kimliğini güçlendirdi. Dolayısıyla bu kimlik aynı dönemde Suriye, Lübnan ve Irak'ta ortaya çıkan diğer Arap ulus-devlet kimliklerine benzer bir niteliktedir.

İşin gerçeği şu ki, Filistin'in komşusu olan Arap halkları da bu süreçte çok benzer şekilde modern ulusal kimlikler geliş-

tirdiler ve Siyonist kolonyalizmin ortaya çıkışının bu süreç üzerinde bir etkisi olmadı. Tıpkı Siyonizm gibi, Filistinlilerin ve diğer Arapların ulusal kimlikleri de modern ve dönemle ilgiliydi, 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl koşullarının bir ürünüydü, daimi ve değişmez değildi. Sahih ve bağımsız bir Filistin kimliğine yönelik inkâr, özü itibarıyla Herzl'in Siyonizmin yerli nüfusa fayda sağlayacağını iddia eden kolonyalist görüşüyle son derece tutarlıydı. Balfour Deklarasyonu ve devamındaki süreçte bu nüfusun ulusal hakların ve halk olma niteliğinin yok sayılmasında bu kimliğin inkârı önemli bir rol oynamıştı.

Filistinliler, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından hem İngiliz idaresine hem de İngilizlerin Siyonist harekete imtiyaz tanıyarak bu coğrafyada sadece onu muhatap kabul etme dayatmasına karşı siyasal olarak örgütlenmeye başladılar. Filistinliler bu dönemde İngilizlere, Paris Barış Konferansı'na ve yeni kurulan Milletler Cemiyeti'ne taleplerini ifade eden mektuplar gönderdi. Bu çabalar arasında en kayda değer olanıysa ülke çapındaki bir Müslüman-Hıristiyan toplulukları ağı tarafından planlanan ve 1919'dan 1928'e kadar yedi kez düzenlenen Filistin-Arap kongreleriydi. Bu kongrelerde Arapların Filistin'i için bağımsızlık, Balfour Deklarasyonu'nun reddi, çoğunluk idaresine destek verilmesi ve sınırsız Yahudi göçü ile toprak alımına son verilmesi meselelerine odaklanmış tutarlı bir dizi talepte bulunuldu. Ayrıca bu kongrelerde daha sonradan Kudüs ve Londra'da İngiliz yetkililerle defalarca toplantı yapan bir yürütme kurulu da oluşturuldu. Ancak bir gelişme sağlanamadı, bu bir sağırlar diyaloğu oldu. İngilizler, kongrelerin ve kongrelere liderlik edenlerin temsil yetkisini tanımaya yanaşmadı. Görüşmek için önşart olarak Arapların bütün önemli taleplerini geçersiz hale getiren, Balfour Deklarasyonu'nu ve onu izleyen Manda'nın şartlarını kabul etmesinde ısrarcı oldu. Filistin liderliği, hiçbir sonuç vermeyen legalist müzakere yaklaşımını on beş yıl boyunca sürdürdü.

Halk ise elitler tarafından yürütülen bu girişimlerden tamamen farklı bir yol izleyerek, İngilizlerin Siyonist emellere verdiği destekten duyduğu memnuniyetsizliği gösteriler, grevler ve ayaklanmalarla ifade etti. 1920, 1921 ve 1929'da şiddet düzeyi her seferinde katlanan hadiseler yaşandı. Bunların hepsi kendiliğinden patlak vermişti ve genellikle güç gösterisi yapan Siyonist grupların kışkırtmaları yüzünden yaşanmıştı. İngilizler, barışçıl protestolarla şiddet içeren eylemleri ayrım yapmaksızın aynı sertlikte bastırıyor, ancak Arap halkında yaygın huzursuzluk sürüyordu. 1930'ların başında elit kesimin uzlaşmacı yaklaşımı karşısında sabrı taşmaya başlayan eğitimli alt-orta ve orta sınıftan gençler, çok daha radikal hareketlere giriştiler ve daha militan gruplar örgütlemeye başladılar. Hayfa'da yaşayan Suriye kökenli Şeyh İzzeddin el-Kassam adındaki, bölgede dolaşan bir vaizin ülkenin kuzey bölgelerinde örgütlediği ve gizlice silahlı bir ayaklanmaya hazırlanan örgütü ve –amaçları adıyla müsemma– İstiklal Partisi de bunlar arasındaydı.

Tüm bu çabalar başta, 1920'ye kadar varlığını sürdüren katı bir İngiliz askerî rejiminin gölgesi ve daha sonra bir dizi İngiliz Mandası yüksek komiserinin gözetimi altında gerçekleşti. (Mesela kongrelerden biri Şam'da yapılmıştı; çünkü İngilizler o dönemde Filistinlilerin siyasi faaliyetlerine yasak koymuştu). Bu komiserlerden ilki, kararlı bir Siyonist ve eski kabine üyesi Sir Herbert Samuel, Siyonizmin daha sonra katedeceği yolun taşlarını ördü. Filistinlilerin önüne sürekli engel çıkarırken, Siyonistlerin hedeflerine ulaşmasına güçlü bir katkı sağladı.

Olup bitenler hakkında bilgi sahibi olan Filistinliler, Siyonistlerin hem yurtdışında hem de Filistin'deki takipçilerine yönelik söylemleriyle neyi telkin ettiklerinin farkındaydı: Sınırsız bir göç sayesinde eninde sonunda ülkenin ele geçirilmesine olanak tanıyacak bir Yahudi çoğunluğu yaratmak. Filistinliler savaştan çok önce de Arap basınında çıkan kapsamlı haberler sayesinde Siyonist liderlerin ne yaptıklarını ve ne söylediklerini takip edebiliyorlardı.[38] Mesela Chaim Weiz-

38 R. Khalidi, *Palestinian Identity*, altıncı bölüm, s. 119-144. Bu bölümde Arap basınında Siyonizm hususunda görülen tutumlar ele alınıyor.

mann, 1918 Martı'nda Kudüs'teki bir akşam yemeğinde, önde gelen Araplara "Siyonistlerin siyasi güç peşinde koştuklarına dair hainceyapılan imalar konusunda dikkatli olmalarını"[39] söylerken, çoğu kişi bu türden ifadelerin stratejik amaçlarla sarf edildiğinin ve Siyonistlerin gerçek amaçlarının üstünü örtmek için kullandıklarının gayet farkındaydı. Gerçekten de, Siyonist hareketin liderleri "hiçbir koşulda Siyonist program Arapların tehcir edilmesini gerektiriyormuş gibi konuşmamaları gerektiğini, çünkü bunun Yahudilerin dış dünyada kendilerine duyulan sempatiyi kaybetmelerine yol açacağını" anlamışlardı; ancak bu mesele üzerinde bilgi sahibi olan Filistinlilerin buna kanması mümkün değildi.[40]

Gazete okurları, elitler ve Yahudi yerleşimcilerle doğrudan temasta olan köylüler ile şehirliler tehdidin farkında olsalar da, herkes durumu idrak edememişti. Aynı şekilde Filistinlilerin benlik duygusunun gelişimi de pek dengeli değildi. Çoğunluk Filistin'in bağımsızlığını istese de, kimileri de bu bağımsızlığın ancak daha büyük bir Arap Devleti'nin parçası olmakla güvence altına alınabileceğini düşünüyordu. Arif el-Arif ve önemli bir başka siyasi figür olan Muhammed Hasan el-Budayri'nin 1919'da Kudüs'te kısa süreliğine yayımladıkları bir gazete, bu isteği adında ifade ediyordu: *Suriyya el Cenubiyye* veya *Güney Suriye*. (Gazete kısa süre içerisinde İngilizlerce kapatıldı.) 1918'de Şam'da, Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal liderliğinde bir hükümet kuruldu ve pek çok Filistinli, ülkelerinin bu yeni kurulan devletin güney parçasını oluşturacağını ümit etti. Ne var ki Fransa, Sykes-Picot Antlaşması'nı bahane ederek Suriye üzerinde hak iddia etti ve Temmuz 1920'de Fransız birlikleri ülkeyi işgal ederek, yeni doğan Arap devletine son verdi.[41] Manda ya da doğrudan veya dolaylı şekilde

39 Storrs, *Orientations*, s. 341. Weizmann ve Siyonist Komisyon üyeleri onuruna verdiği yemekte yaptığı bu konuşma bizzat Storrs tarafından dünyaya duyuruldu. Yemeğe katılanlar arasında Kudüs Belediye Başkanı ve müftüsünün yanı sıra Filistin'in önde gelen siyasi ve dinî şahsiyetleri de vardı.

40 Tom Segev, *One Palestine, Complete* (New York: Metropolitan Books, 2000): 404.

41 Bu ve diğer pek çok sömürgenin fetih sürecindeki en büyük ironilerinden biri, 23 Temmuz 1920'de Meyselun Muharebesi'nde Arap kuvvetlerini yenen

Avrupa'nın kontrolü altındaki Arap ülkeleri, sadece kendi sorunlarıyla meşgul olmaya başladıkça, her geçen gün daha fazla Filistinli yalnız kendi güçlerine güvenmeleri gerektiğinin farkına vardı. Arabizm (Arapların birlik olması gerektiği görüşü – ç.n.) ve daha büyük bir Arap dünyasına duyulan aidiyet hissi gücünü hiçbir zaman kaybetmedi; ama İngiltere'nin gelişim halindeki Siyonist projeye verdiği destek yüzünden Filistin kimliği sürekli pekişti.

Ortadoğu coğrafyasında yaşanan diğer değişimler, zaten istikrarsızlığın hüküm sürdüğü bölgeyi iyiden iyiye altüst etti. İşgalci Müttefik kuvvetlerle yaşanan çetin çatışmaların ardından Anadolu'da Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine bir Türk cumhuriyeti doğdu. Bu esnada İngiltere İran'a tek taraflı bir antlaşma dayatmaya kalkıştıysa da, başarılı olamayıp 1921'de işgal güçlerini geri çekmek zorunda kaldı. Fransa, Emir Faysal'ın devletini yıktıktan sonra Suriye ile Lübnan'da hâkimiyet kurdu. 1919'da Mısırlıların sömürgeci İngilizlere karşı ayaklanması güçbela bastırıldı; ama yine de İngilizler 1922'de Mısır'da bağımsızlık gibi görünecek bir düzenleme yapmak zorunda kaldı. Benzer bir gelişme, 1920'da geniş çaplı bir silahlı ayaklanmanın İngilizleri, aynı Emir Faysal'ın artık kral unvanına sahip olarak başına geçtiği monarşik yapıya kendi kendini yönetme hakkı tanımak zorunda bıraktığı Irak'ta da yaşandı. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından geçen on yıldan kısa bir süre sonra Türkler, İranlılar, Suriyeliler, Mısırlılar ve Iraklılar –çoğu zaman epey kısıtlı ve hatta sınırlı olsa da– belirli ölçülerde bağımsızlık elde ettiler. Filistin'deyse İngilizler başka kuralların geçerli olduğu bir oyunu sahneye koyuyordu.

---

ve ertesi gün Şam'ı işgal eden Fransız 24. Tümeni'nin beş piyade alayından sadece birinin etnik açıdan Fransız olmasıdır: Bunlardan ikisi Senegalli, biri Cezayirli ve diğeri de Faslıydı. Sömürge tebaasını bu şekilde kullanmak Avrupa'nın emperyal genişleme sürecindeki çok önemli bir unsurdu. Burada kullanılan "böl-yönet" taktiğine daha sonra İrlanda, Kuzey Amerika, Hindistan, Kuzey ve Güney Afrika, Filistin ve Ortadoğu'nun geri kalanındaki sömürge projelerinde de aynı şekilde başvuruldu.

YENİ KURULAN MİLLETLER Cemiyeti, 1922'de İngiltere'nin ülkedeki yönetimini resmileştiren Filistin için Manda kararını ilan etti. Siyonist hareket için olağanüstü bir hediye olan Manda, Balfour Deklarasyonu'nun kelimesi kelimesine yinelemekle kalmıyor, ayrıca deklarasyondaki taahhütleri genişletiyordu da. Belge, Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin "belli toplulukların (...) bağımsız uluslar olarak varlıklarının geçici olarak [bağımsızlıklarını kazanma süreci zarfında – ç.n.] tanınabileceğini" belirten 22. maddeye atıfla başlıyor ve Balfour Deklarasyonu'nun hükümlerine uyulacağına dair uluslararası bir taahhüt vererek devam ediyordu. Bunun açık anlamı, Filistin'de sadece bir halkın –yani Yahudi halkının– ulusal haklarının tanınacağıydı. Bu, Ortadoğu'da diğer ülkeler için öngörülen Manda uygulamasından epey farklıydı; zira 22. maddenin ülkelerdeki bütün nüfusa uygulanması gerekiyordu ve bu madde son kertede de söz konusu ülkelerin bir tür bağımsızlığa kavuşmasını öngörüyordu.

Manda metninin giriş bölümünün üçüncü paragrafında Yahudi halkının –yalnızca Yahudi halkının– Filistin'le tarihî bir bağa sahip olduğu belirtiliyordu. Taslağı hazırlayanların gözünde Osmanlı, Memlûk, Eyyûbî, Haçlı, Abbâsî, Emevi, Bizans dönemlerinde ve daha öncesinde, iki bin yıl boyunca inşa edilmiş çevre, köyler, türbeler, kaleler, camiler, kiliseler ve anıtlar hiçbir halka ait değildi ya da halk olma niteliği taşımayan amorf dinî topluluklarca yapılmıştı. Elbette birileri burada yaşıyordu ama bu insanların ne bir tarihleri ne de kolektif varlıkları vardı; dolayısıyla onları görmezden gelmekte de bir beis yoktu. İsrailli sosyolog Baruch Kimmerling'in Filistin halkının "*polisid*"e ["siyaseten katletme" – ç.n.] maruz kalması olarak tarif ettiği bu sürecin kökleri, metnin giriş bölümünde ayan beyan görülür. Bir halkın kendi toprağı üzerindeki haklarının kökünü kazımanın en emin yolu, bu halkın toprakla kurduğu tarihsel bağı yadsımaktır.

Metnin sonraki yirmi sekiz maddesinde de Filistinlilerin ulusal ya da siyasi haklara sahip bir halk olduğuna dair tek bir cümle dahi geçmiyordu. Gerçekten de, tıpkı Balfour Deklarasyonu'nda olduğu gibi, "Arap" ve "Filistinli" sözcükleri metinde

bir kere bile mevcut değildi. Bu topraklardaki nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan bir halk için öngörülen tek koruma, bireysel ve dinî haklar ile kutsal yerlerdeki mevcut durumun muhafazasıydı. Öte yandan bu metni hazırlayanlara göre Siyonist hareket tarafından eski durumuna uygun bir konuma getirilen –yani yeni yaratılmış olmayan– Yahudi halkı için bir milli yurdun kurulup genişletilmesi açısından gerekli olan temel araçların yaratılmasına izin veriyordu.

Metindeki yirmi sekiz maddeden yedisi, Siyonist hareketin milli yurt kurma hedefini hayata geçirmesi için sağlanacak imtiyaz ve imkânları belirtiyordu (diğer maddelerse idari ve diplomatik konularla ilgiliydi; en uzun maddedeyse tarihî eserler sorunu ele alınıyordu). Bu belgeyle Yahudi Ajansı çatısı altında Filistin'de tecessüm eden Siyonist hareket, açıkça ülkenin Yahudi nüfusunun resmî temsilcisi olarak belirleniyordu; ancak harekete kendini adamış Avrupalı Siyonistlerin kitlesel göç hamlesinden önce bu topraklarda yaşayan Yahudi toplumu, ağırlıkla Siyonist olmayan, hatta Siyonizme karşı olan dindar ya da *Mizrahi* (Doğulu) Yahudilerden oluşuyordu. Elbette adı olmayan Arap çoğunluk için böyle bir resmî temsilcinin tanımlanması söz konusu değildi.

Manda belgesinin 2. maddesinde özyönetim yetkisi verilmiş [*self-governing*] kurumlardan söz ediliyordu; ancak bağlama bakılınca bunun yalnızca Filistin'deki Yahudi nüfusu ifade eden *yishuv* için geçerli olduğu; Filistinli çoğunluğunsa bu tür kurumlar oluşturmalarının sürekli engellendiğini görüyoruz. (Temsil konusunda sonradan verilen tavizler, örneğin İngilizlerin Arap Ajansı önerisi, azınlık ile çoğunluğun eşit temsiline ve Filistinlilerin varlıklarını açıkça yok sayan Manda şartlarını kabul etmeleri koşuluna bağlıydı. Kısacası, Filistinliler kendilerini tarihin ilk "Madde 22"sinde* kapana kısılmış halde

(*) Khalidi, burada Joseph Heller'ın kaleme aldığı *Madde 22* romanına gönderme yapıyor. Romanda geçen ve "sorunlu bir durum için yegâne uygun çözümün başka bir durum ya da kişiler tarafından engellenmesi" anlamına gelen bu ifade, daha sonra İngilizcede gündelik bir kalıba dönüşmüştür. Daha fazlası için bkz. Joseph Heller, *Madde 22*, çev. Niran Elçi, İstanbul: İthaki Yayınları, 2006 – ç.n.

bulacaklardı.) Bütün ülke için geçerli, demokratik temelde kurulmuş ve gerçek güce sahip temsilî kurumlar (Lloyd George'un Weizmann'a verdiği özel güvenceye uygun olarak) hiçbir zaman teklif dahi edilmedi; zira böyle bir şey olsaydı, Filistinli çoğunluğun Siyonist hareketin ülkedeki imtiyazlı konumuna son verilmesi için oy kullanacağı barizdi.

Metnin en önemli kısımlarından biri, Yahudi Ajansı'na ekonomik ve toplumsal alanlarda geniş yetkilere sahip bir "kamu kuruluşu" sıfatıyla yarı-hükümet statüsü ve bir bütün olarak "ülkenin kalkınmasına yardımcı olma ve bunda rol oynama" yetkisi veren 4. maddeydi.

Bu madde, Yahudi Ajansı'nı Manda hükümetinin ortağı yapmakla kalmıyor; aynı zamanda uluslararası düzeyde diplomatik bir statü kazanmasını ve böylelikle Milletler Cemiyeti nezdinde ve başka yerlerde Siyonist çıkarları resmen temsil etmesini sağlıyordu. Normalde böyle bir temsil ancak egemen güce ait olabilirdi. Siyonist hareket, uluslararası konumunu güçlendirmek ve bir yarı-devlet olarak hareket edebilmek için bu temsil kabiliyetinden epeyce faydalandı. Bu konuda defalarca talepte bulunmalarına rağmen, otuz yıllık Manda yönetimi boyunca Filistinli çoğunluğa böyle bir güce sahip olma imkânı verilmedi.

6. madde Yahudi Ajansı'na Yahudi göçünü kolaylaştırma ve "Yahudilerin bu topraklara birbirlerine yakın konumda yerleşmeleri"ni teşvik etme yetkisi veriyordu. Siyonizm ile Filistinliler arasında sonraki asır boyunca sürüp gidecek mücadelede, demografinin ve toprak kontrolünün önemi göz önüne alınınca, bu oldukça önemli bir maddeydi. Yahudi nüfusunun önemli ölçüde artmasını ve ülkenin kıyı boyunca uzanan toprak omurgasının kontrolüne imkân veren, Doğu Celile'deki ve onları birbirine bağlayan verimli Emir Vadisi'ndeki stratejik konumdaki toprakların ele geçirilmesini sağlayan tam da bu madde oldu.

7. maddedeyse Yahudilerin Filistin vatandaşlığına geçmesini kolaylaştırmak için bir vatandaşlık yasası öngörülüyordu. Aynı yasa, Osmanlı döneminde Amerika'ya göç etmiş ve bu-

gün anavatanlarına dönmek isteyen Filistinlilerin vatandaşlık taleplerini reddetmek için de kullanıldı.[42] Böylelikle Yahudi göçmenler kökenlerine bakılmaksızın Filistin vatandaşlığına geçebilirken, İngilizlerin yönetimi sırasında yurtdışında olan Filistin'in yerlisi Araplar bu haktan mahrum bırakılabildi. Sonuç olarak, diğer maddeler Yahudi Ajansı'nın kamu hizmetlerinin sağlanmasını devralmasına veya düzenlemesine; her topluluğun kendi dilinde okul açmasına olanak tanıyordu. Bu da Yahudi Ajansı'nın *yishuv* okul sisteminin çok büyük bir kısmını denetimine geçirmesi anlamına gelmekle kalmıyor; aynı zamanda İbraniceyi ülkenin resmî dili haline getiriyordu.

Kısacası, Manda esasen İngiliz Manda hükümetininkine paralel Siyonist bir idare kurulmasına müsaade etti; zaten İngiliz yönetimi de bu oluşumu geliştirmek ve desteklemekle görevlendirilmişti. Bu paralel organın, demokratik temsil ve eğitim, sağlık, bayındırlık ve uluslararası diplomasinin kontrolü de dahil olmak üzere egemen bir devletin işlevlerinin büyük çoğunluğunu nüfusun sadece bir kısmı için yerine getirmesi amaçlanıyordu. Sadece egemenliğin bütün özelliklerinden faydalanmak için gereken askerî güçten yoksundu; o da zamanla edinildi.

Manda'nın bilhassa Filistinliler üstündeki yıkıcı gücünü tam manasıyla anlayabilmek için Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin 22. maddesine ve Lord Balfour'un Eylül 1919'da yazdığı gizli bir nota bakmak faydalı olacaktır. Bu maddeye göre daha önceden Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası olan bazı bölgeler ("geçici olarak") [yani Milletler Cemiyeti'nin bu yönde alacağı karara kadar – ç.n.] "bağımsız uluslar olarak" tanınmıştır. Ortadoğu bağlamında bu maddenin arkaplanında Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı'ya karşı verdikleri destek karşılığında Osmanlı topraklarındaki *bütün* Araplara bağımsızlık sözü verilmesi yatıyordu; tabii buna Woodrow Wilson'ın ağzından çıkan

42 Bu konu üzerine yakın dönemde *Journal of Palestine Studies*'de [46, sayı 2 (Kış 2017)] mükemmel iki makale yayımlandı. Bkz. Lauren Banko, "Claiming Identities in Palestine: Migration and Nationality Under the Mandate", s. 26-43 ve Nadim Bawalsa, "Legislating Exclusion: Palestinian Migrants and Interwar Citizenship", s. 44-59.

kendi kaderini tayin hakkını da eklemek gerekir. Aslına bakılırsa Ortadoğu'da Manda kapsamına giren diğer bütün bölgeler (her ne kadar Manda'nın yetkilendirdiği iki güç, yani İngiltere ve Fransa, mümkün olan en uzun süre boyunca ve en yüksek derecede denetimlerini sürdürmek için kuralları tahrif etmiş olsa da) nihayetinde bağımsızlıklarını elde etmeyi başarmıştı.

Filistinliler bu avantajlardan mahrum bırakılırken, Filistin'deki Yahudi nüfus 22. maddeden tek başına faydalanarak temsilî kurumların kurulması ve kendi kendini yönetme yönünde önemli adımlar attı. İngiliz yetkililer, onyıllar boyunca –samimiyetsiz ama kararlı bir biçimde– savaş zamanında Araplara verilen bağımsızlık vaatlerinin Filistinlileri kapsamadığını savundu. Ne var ki, Hüseyin-McMahon yazışmalarının ilgili bölümleri ilk kez 1938'de ortaya çıktığında, İngiliz hükümeti, en azından muğlak bir dil kullanılmış olduğunu kabul etmek zorunda kaldı.[43]

Gördüğümüz üzere, Filistinlilerin haklarından mahrum bırakılma sürecinde en çok rol oynayan yetkililerden biri, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Arthur Balfour'du. Kendini öne çıkartmaktan çekinen, sadece bu dünyanın işleriyle meşgul bir aristokrat olan Balfour kısa süreliğine başbakanlık yapmıştı ve uzun süreler boyunca Muhafazakârların Başbakanı olmuş Robert Gascoyne-Cecil'in yeğeniydi. Balfour, imparatorluğun en eski sömürgesi olan İrlanda'da da beş yıl boyunca İngiltere'nin başsekreteri olarak görev yapmış ve burada nefret bulutlarını üstüne toplayarak "Bloody Balfour" lakabını almıştı.[44]

43 George Antonius, *The Arab Awakening* (Londra: Hamish Hamilton, 1938) adını taşıyan kitabıyla İngiltere'nin savaş esnasında Araplara verdiği sözlerin tafsilatını ortaya koyan ve bu sözlerin yer aldığı belgeleri yayımlayan ilk kişi olmuştur. Bu adım, utanç içindeki İngiliz hükümetini yazışmaların tamamını yayımlamak zorunda bıraktı: Great Britain, Parliamentary Papers, Cmd. 5974, *Report of a Committee Set Up to Consider Certain Correspondence Between Sir Henry McMahon [His Majesty's High Commissioner in Egypt] and the Sharif of Mecca in 1915 and 1916* (Londra: His Majesty's Stationery Office, 1939).

44 Balfour'un İrlanda'da Kraliyet Temsilciliği'nden sonra en üst düzey sekreterlik pozisyonunu elde etmesi, genellikle Salisbury Lordu ve Başbakan Robert Cecil ile olan aile bağına atfediliyordu; bu nedenle de halk arasında "hamili kart yakınımdır" esprilerine malzeme oluyordu. [Kanlı demek olan *bloody*, argoda "Allah'ın belası" anlamında da kullanılır – ç.n.]

Çarlık pogromlarından kaçan yoksul Yahudileri Britanya'dan uzak tutmayı amaçlayan 1905 Yabancılar Yasası'nın da yine Balfour hükümetinin elinden çıkmış olması tarihin bir ironisidir. Sinik tavrıyla tanınan Balfour, her şeye rağmen bazı inançlara sahipti; bunlardan biri de Chaim Weizmann'ın sıkı bir taraftarı haline geldiği Siyonizmin Britanya İmparatorluğu açısından faydalı ve ahlâki açıdan da doğru olduğuydu. Balfour, buna inanmasına rağmen, başkalarının görmezden gelmeyi seçtiği hükümetinin politikasının doğuracağı sonuçlar konusunda net bir görüşe sahipti.

Balfour, kabineye sunduğu Eylül 1919 tarihli (otuz yılı aşkın süre sonra, iki savaş arası döneme ilişkin bir belge derlemesinde yayımlanana kadar kamuoyunun bihaber olduğu)[45] gizli bir memorandumda, İngiltere'nin verdiği çelişkili taahhütlerle Ortadoğu'da yarattığı komplikasyonların analizini yapmıştı. Müttefiklerin yaptığı –Hüseyin-McMahon yazışmaları, Sykes-Picot Antlaşması ve Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nde yer alanlar da dahil olmak üzere– birbiriyle çelişen bir dizi taahhüdü keskin bir dille eleştiriyordu. İngilizlerin Suriye ve Mezopotamya politikasının tutarsızlığını özetledikten sonra Filistin'deki durum için şunları söylüyordu:

> Antlaşmada verilen sözler ile Müttefiklerin politikası arasındaki çelişki, "bağımsız Filistin ulusu" söz konusu olunca, "bağımsız Suriye ulusu"na kıyasla çok daha fazla göze çarpıyor. Zira Filistin topraklarının mevcut sakinlerinin ne istediğinin sorulması yöntemi bile önerilmiyor. (...) Dört Büyük Güç, Siyonizmi desteklemeye tamamen kararlı. Siyonizm ister doğru ister yanlış, ister iyi ister kötü olsun, kökleri çok eski geleneklere, bugünkü ihtiyaçlara ve gelecekteki umutlara dayanıyor ve şu anda o kadim topraklarda yaşayan 700.000 Arap'ın arzu ve önyargılarından çok daha büyük bir öneme sahip.
>
> Kanımca bu doğru. Gelgelelim bunun bildirge, Sözleşme ya da Araştırma Komisyonu'na verilen direktiflerle nasıl

45 E.L. Woodward ve R. Butler (ed.), *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, ilk seri, 1919-1929 (Londra: Her Majesty's Stationery Office, 1952): 340-348.

uyumlu hale getirilebileceğini hiçbir zaman anlayamadım.

Siyonizmin Araplara zarar vereceğini düşünmüyorum, ama hiçbir zaman buna razıyız demeyecekler. Bir gün ne olur bilinmez; ama Filistin şu anda "bağımsız bir ulus" değil. Hatta henüz bu yola girdiği bile söylenemez. Burada yaşayan insanların görüşlerine ne kadar saygı gösterilmesi gerekse de, –anladığım kadarıyla– Büyük Güçler Manda düzenlemesi ile ilgili kararlar alırken onlarla istişarede bulunma yöntemi önermiyorlar. Özetle Büyük Güçler'in Filistin konusunda yaptıkları tespitler arasında yanlış olmayan yok, ileride ihlal etmeyi amaçlamadıkları tek bir politika beyan etmediler.

Balfour, ziyadesiyle açıksözlü bu özette, Siyonizmde somutlaşan yüksek değere sahip "çok eski gelenekler", "bugünkü ihtiyaçlar" ve "gelecekteki umutlar"ı, "şu anda o kadim topraklarda yaşayan" Filistin'deki Arapların "arzu ve önyargıları"nın karşısına koyarak, Filistinlilerin bu topraklardaki varlıklarının geçici olmanın ötesine geçmediğini ima ediyordu. Esasen Herzl'in fikirlerini yineleyen Balfour, Siyonizmin Araplara zarar vermeyeceğini iddia ederken, Filistin'de İngilizlerle Müttefiklerin politikasının arkasında yatan kötü niyeti ve aldatmaca amacını teşhis etmede tereddüt etmiyordu. Ancak bunun bir önemi yoktu. Zaten notun geri kalanı da, söz konusu ikiyüzlülüğün ve çelişkili taahhütler yumağının yarattığı engellerin nasıl aşılacağına dair, bunları yapanları rahatsız etmeyecek bir dizi öneriden ibarettir. Balfour'un notundaki iki sabit fikir, İngiliz emperyal çıkarlarını gözetme ve Siyonist harekete fırsatlar sağlama kararlılığıdır. Balfour'u harekete geçiren unsurla Filistin politikasının oluşturulmasında rol oynayan diğer üst düzey İngiliz yetkililerinki aynıydı, ancak hiçbiri yaptıklarının ne sonuç vereceği konusunda onun kadar dürüst değildi.

İngilizler ile Müttefiklerin çelişkili taahhütleri ve Siyonist projenin ihtiyaçları uyarınca şekillendirilmiş bir Manda sistemi, iki savaş arası dönemde Filistin'deki Araplar için ne

gibi sonuçlar doğurdu? Öncelikle İngilizler Filistinlilere –tıpkı Hong Kong'dan Jamaika'ya kadar hegemonyaları altındaki diğer halklara yaptıkları gibi– aşağılayıcı bir şekilde muamele etti. İngiliz bürokratlar, Manda hükümetindeki üst düzey makamları tekellerine geçirip nitelikli Arapları dışladılar;[46] gazeteleri sansürlediler, rahatsız oldukları siyasi faaliyetleri yasakladılar ve daha önce verdikleri taahhütleri yerine getirmede mümkün olduğunca cimri davrandılar. Tıpkı Mısır ve Hindistan'da olduğu gibi, daha nitelikli bir eğitim sistemi oluşturulması için fazla uğraşmadılar; çünkü geleneksel sömürgeci akıl, nitelikli eğitimin haddi hududunu bilmeyen "yerliler" ürettiğini söylüyordu. Bu döneme ilişkin birincil anlatılara bakıldığında sömürge yetkililerinin, karşılarında mükemmel İngilizce konuşan donanımlı profesyoneller olsa bile, kendilerinden aşağı gördükleri bu kişilere karşı sergiledikleri ırkçı tutumların örnekleriyle dolu olduğu görülür.

Filistin'de yaşananlar, aynı dönemde sömürgeleştirilen başka halklarla belli açılardan ayrışıyordu; çünkü Manda, ülkenin kapılarını, amacı bu toprakları ele geçirmek olan yabancı yerleşimcilere açmıştı. 1917 ile 1939 arasındaki kritik süreçte, Yahudi göçü ve Manda'nın "Yahudilerin birbirlerine yakın olarak yerleşmeleri" emri hızla hayata geçti. Siyonist hareketin, Filistin kıyılarının yanı sıra, öteki verimli ve stratejik bölgelerde kurduğu koloniler –demografik, ekonomik ve askerî dengeler *yishuv* lehine yeterince değiştiğinde– ülkenin hâkimiyeti (ve nihayetinde fethi) için bölgesel bir sıçrama tahtası görevi gördü.[47] Yahudi nüfusunun toplam nüfusa oranı kısa sürede üçe katlandı; Yahudiler, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda bütün nüfusun yaklaşık %6'sına tekabül ederken, bu oran 1926'da %18'e yükseldi.

---

46 George Antonius bu konudaki pek çok korkunç örnekten biriydi. Cambridge'de okumuş ve son derece nitelikli olduğu aşikâr olan Antonius, Manda yönetiminde üst düzey görevlere gelebilecek olsa da, vasat İngiliz yetkililer lehine sürekli görmezden gelinmiştir: Bkz. Susan Boyle, *Betrayal of Palestine: The Story of George Antonius* (Boulder, CO: Westview, 2001) ve Sahar Huneidi, *A Broken Trust: Sir Herbert Samuel, Zionism, and the Palestinians* (Londra: I. B. Tauris, 2001): 2.

47 Stein, *The Land Question in Palestine*, s. 210-211.

Ne var ki, Siyonist hareketin Filistin'de sermayeyi seferber etmesi ve yatırım yapma konusundaki olağanüstü bir kapasitesi olmasına karşın (1920'lerde giderek ayrışan Yahudi ekonomisine mali girişler, net yurtiçi hasılasından %41,5 daha fazlaydı; bu oldukça şaşırtıcı bir seviyeydi),[48] 1926 ile 1932 yılları arasında Yahudi nüfusunun ülke nüfusuna oranı artmadı, %17 ila %18,5 arasında kaldı.[49] Bu yıllar aynı zamanda Filistin'e gelenlere kıyasla ülkeden ayrılan Yahudilerin sayısının daha fazla olduğu ve sermaye girişlerinin belirgin bir şekilde azaldığı küresel kriz dönemine denk geliyordu. Siyonist proje, bu noktada Weizmann'ın ifadesiyle, Filistin'i "İngiltere'nin İngiliz olduğu kadar Yahudi" yapacak kritik demografik kitleye asla ulaşamayacak gibi görünüyordu.[50]

1933'te Nazilerin Almanya'da iktidara gelmesiyle durum tümden değişti. Naziler, çok geçmeden toplumda kökleşmiş Yahudi cemaatine zulmetmeye ve onları sürmeye başladı. Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık ve başka ülkelerde ayrımcı göçmenlik yasaları yürürlükte olduğundan pek çok Alman Yahudisinin Filistin'den başka gidecek bir yeri yoktu. Hitler'in yükselişi, hem Filistin'in hem de Siyonizmin modern tarihindeki en önemli olaylardan biriydi. Filistin'e sadece 1935 yılında 60.000'den fazla Yahudi göçmen olarak geldi; bu sayı, 1917'de ülkedeki bütün Yahudi nüfusundan daha fazlaydı. Çoğunluğu Almanya'dan ama bir kısmı da anti-semitist baskıların şiddetlenmeye başladığı komşu ülkelerden gelen mültecilerin çoğunluğu vasıflı ve eğitimliydi. Nazi hükümeti ile Siyonist hareket arasında varılan ve Almanya'ya yönelik Yahudi boykotunun kaldırılması karşılığında imzalanan Takas Antlaşması

48 Zeev Sternhell, *The Founding Myths of Israel*, 217. Sternhell'e göre sermaye girişinin milli gelire oranı "İkinci Dünya Savaşı öncesi yılların hiçbirinde %33'ün altına düşmemişti."

49 Nüfusla ilgili verilere şuradan ulaşabilirsiniz: ed. W. Khalidi, *From Haven to Conquest*, ek 1, s. 842-843.

50 İngiliz Siyonist Federasyonu'na 19 Eylül 1919'a yapılan konuşmadan aktaran Nur Masalha, *Expulsion of the Palestinians: The Concept of "Transfer" in Zionist Political Thought, 1882-1948* (Washington, DC: Institute for Palestine Studies, 1992): 41.

sayesinde Alman Yahudilerinin toplam yüz milyon dolar değerinde varlık getirmesine de izin verildi.[51]

Filistin'deki Yahudi ekonomisi, 1930'larda ilk kez Arapları geride bıraktı ve 1939'a gelindiğinde Yahudi nüfusu toplam nüfusun %30'undan fazlasına ulaştı. Hızlı ekonomik büyüme ve sadece yedi yılda gerçekleşen nüfus dengesindeki bu hızlı değişim, Siyonist hareketin askerî kapasitesinin ciddi şekilde büyümesiyle bir araya gelince, Siyonist liderlerin gözünde ülkenin tamamı ya da büyük kısmı üstünde hâkimiyet kurmak için gereken demografik, ekonomik, topraksal ve askerî çekirdeğin yakında hazır olacağı netlik kazandı. Ben-Gurion'un o dönemde ifade ettiği üzere, "yılda 60.000 kişilik göç sayısı, bütün Filistin'de bir Yahudi devleti anlamına gelir."[52] Pek çok Filistinli de benzer düşünüyordu.

Filistinliler artık –İsa el-İsa'nın 1929'da uyardığı üzere– kendi topraklarında kaçınılmaz bir şekilde yabancıya dönüştürülmekte olduklarının farkındaydı. İngiliz işgalinin ilk yirmi yılı boyunca Filistinlilerin Siyonist hareketin artan hâkimiyetine karşı yükselen direnişi, Filistin liderliğinin İngilizlere yaptığı, kitlelerini düzeni bozmayacak biçimde denetim altında tutma taahhüdüne rağmen, meydana gelen periyodik patlamalarla ifade buluyordu. İngilizler ve Siyonistlerin genelde "eşkıyalık" diye tarif ettiği kırsal bölgelerdeki bu türden tek tük saldırılar, genellikle köylülerin kendilerine ait olduğunu düşündükleri ve geçim kaynakları olan topraklardan sürülmelerine yol açan Siyonist toprak satın alımlarına yönelik popüler öfkenin dışavurumuydu. 1930'larda İngiliz yönetimine ve yarı-devlet haline gelmiş olan Siyonist yapının gittikçe genişlemesine karşı düzenlenen gösteriler büyüdü ve daha militan bir nitelik kazandı.

İsyan ateşinin yayılmasını engellemeye çalışan seçkinler, Londra'ya birkaç heyet gönderdiler ve muhtelif protestoları

51 Edwin Black, *The Transfer Agreement: The Untold Story of the Secret Agreement Between the Third Reich and Jewish Palestine* (New York: Macmillan, 1984).

52 Yayımlanan günlüklerinden bu kısmı alıntılayan Shabtai Teveth, *Ben Gurion and the Palestine Arabs: From Peace to War* (New York: Oxford University Press, 1985): 166-168.

eşgüdümlü hale getirmek üzere bir pan-İslâm konferansı düzenlediler. Ne var ki, İngilizlerle açıktan karşı karşıya gelmek istemeyen bu liderler, Filistinlilerin İngiliz makamlarına yönelik genel boykot ve vergi grevi başlatma çağrılarına karşı çıktılar. Uysal diplomatik yaklaşımlarının, hiçbir İngiliz hükümetini Siyonizmi destekleme konusunda kararlılığından vazgeçmeye ya da Filistinlilerin taleplerini kabullenmeye ikna edemeyeceğini göremediler.

Nihayetinde bu seçkinlerin çabaları, hiçbir şekilde Siyonist projenin ilerleyişini durdurmaya ya da Filistin davasının güç kazanmasına yaramadı. Ne var ki Filistinlilerin tepkilerinin daha da güçlenmesi ve özellikle de şiddet olaylarının sayısının artması, farklı İngiliz hükümetlerini Filistin'deki politikalarını gözden geçirmek zorunda bıraktı. Bunun sonucunda çeşitli araştırma komisyonları kuruldu ve hükümete politika önerilerinde bulunan raporlar [*white papers*] hazırlandı. 1920'de kurulan Hayward Komisyonu, 1922'deki Churchill Raporu, 1929'daki Shaw Komisyonu, 1930 tarihli Hope-Simpson Raporu, 1930'daki Passfield Raporu, 1937'deki Peel Komisyonu ve 1938'deki Woodhead Komisyonu bunlardan önemli olanlardı. Gel gör ki, bu komisyonlardan çıkan raporlar, Filistinlilerin öfkesini bastırmayı sağlayacak fazlaca bir önlem önermiyordu (önerilenlerin çoğu da Siyonistlerin baskısıyla Londra hükümeti tarafından iptal edildi). Bir kısım önerilenler ise zaten kökleşmiş adaletsizlik duygusunu iyice kışkırtan eylem planları oldu. Tüm bunların sonucunda 1936'dan başlayarak ülkenin dört bir yanında öncesinde görülmemiş bir şiddet dalgası patlak verdi.

Liderlerinin on beş yıl boyunca kongreler, gösteriler ve inatçı İngiliz yetkililerle yürütülen nafile görüşmelerle bir etki sağlayamamasından dolayı Filistin halkının yaşadığı hayal kırıklığı, sonunda tabandan gelen büyük bir ayaklanmaya yol açtı. Ayaklanma, ülkenin dört bir yanındaki (çoğu İstiklal Partisi üyesi) genç, şehirli orta sınıf militanın kendiliğinden başlattığı ve sömürge tarihinin en uzun grevlerinden biri olan altı

aylık bir genel grevle başladı. Grev bir süre sonra Filistin'de iki savaş arası dönemin en önemli olayı olan 1936-1939 ayaklanmasına dönüştü.

Filistinliler 1917'den sonraki yirmi yıl boyunca ulusal hareketleri için Mısır'daki Wefd, Hindistan'daki Kongre Partisi ya da İrlanda'daki Sinn Féin gibi kapsayıcı bir çatı kuramadı. Sömürgeciliğe karşı mücadele eden diğer halklardan bazılarının başardığı türden sağlam bir ulusal cephe de oluşturamadı. Filistin toplumunun ve siyasetinin bölgedeki pek çok topluma özgü hiyerarşik, muhafazakâr ve bölünmüş doğası, Filistinlilerin çabalarını baltaladı. Yahudi Ajansı'nın desteklediği ve teşvik ettiği Manda idaresinin benimsediği son derece incelikli bir böl-yönet politikasıyla bu çabalar daha da zayıflatıldı. Bu bakımdan İrlanda, Hindistan ve Mısır'da yüzlerce yıl boyunca olgunlaştırılan sömürgeci strateji, doruk noktasına Filistin'de ulaşmış olabilir.

İngilizlerin, Filistinlileri bölmeye yönelik politikaları arasında seçkinlerin bir bölümünü kendi taraflarına çekmek, Hüseyniler örneğinde olduğu gibi aile üyelerini birbirine düşürmek ve amaçlarına hizmet edecek "geleneksel kurumlar" icat etmek vardı. Filistin Başmüftülüğü (geleneksel olarak Filistin'in değil, Kudüs'ün –Hanefi, Şafii, Maliki ve Hanbelî mezheplerinin her biri için bir tane olacak şekilde– dört müftülüğü vardı) ve Müslüman cemaatinin işlerini idare etmek üzere kurulan Yüksek Müslüman Konseyi bu icatlara örnek gösterilebilir. İngilizler, Hacı Emin el-Hüseyni'yi başmüftü ve konsey başkanı olarak atadı; zira Hacı Emin, iş görüşmesi denebilecek türden bir görüşmede Sir Herbert Samuel'e kamu düzenini koruyacağına söz vermişti (on beş yıllık görev süresinin büyük kısmında da bunu yerine getirdi).[53] Bu atama iki amaca hizmet ediyordu. Birincisi, müftünün kuzeni Musa Kazım Paşa el-Hüseyni'nin başkanlık ettiği, milliyetçi Filistin Arap Kongreleri'ne alternatif bir liderlik yapısı oluşturmak ve böylelikle ikisi arasındaki sürtüşmeyi kışkırtmaktı. İkincisiyse

53 Detaylar için bkz. R. Khalidi, *The Iron Cage*, s. 54-62. Söz konusu "iş görüşmesi", 59. ve 60. sayfalarda anlatılıyor.

ulusal özelliklere sahip Yahudi halkının yanında Filistin'deki Arap nüfusu ulusal bir niteliğe sahip olmadığı ve sadece dinî cemaatlerden oluştuğu fikrini dayatmaktı. Bu adımlar, Filistinlileri demokratik, ulusal çapta temsilî kurumlar talep etmekten uzaklaştırmayı; ulusal hareketi bölmeyi; Manda idaresine ve onun Siyonist ortağına karşı ulusal bir alternatif yaratılmasını engellemeyi amaçlıyordu.[54]

Böl-yönet taktiği 1930'ların ortalarına kadar epey başarılı olsa da, 1936'daki altı aylık genel grev, İngilizleri, Siyonistleri ve Filistinli liderleri de şaşırtan, tabandan gelen, kendiliğinden bir ayaklanmaya dönüştü. Filistinli liderler, en azından kâğıt üstünde, bölünmüşlüklerini bir kenara bırakmak zorunda kaldılar. Sürecin sonunda Arap çoğunluğa önderlik etmek ve onları temsil etmek üzere –İngilizler tarafından hiçbir zaman tanınmasa da– Arap Yüksek Komitesi (AYK) kuruldu. Tamamı erkeklerden oluşan komitenin üyeleri toplumun önde gelen kesimlerinden insanlar, hizmet sektöründen, toprak sahibi ve tüccar çevrelerden gelen seçkinlerdi. Arap Yüksek Komitesi, genel grevin idaresini ele almak istedi; ama ne yazık ki en önemli başarıları, 1936 sonbaharında esasen İngiliz hamilerinin talimatıyla hareket eden birkaç Arap yöneticinin talebi üzerine greve son verilmesine aracılık etmek oldu. Filistinli liderlere İngilizlerin mağduriyetlerini gidereceklerine dair söz verdirdiler.

Bu müdahalenin hayal kırıklığı yaratan sonucu Temmuz 1937'de ortaya çıktı: Filistin'deki huzursuzluğu araştırmak üzere görevlendirilen Lord Peel başkanlığındaki Kraliyet Komisyonu, toprakların yaklaşık %17'lik kısmında küçük bir Yahudi devleti kurulmasını ve 200.000'den fazla Arap'ın buradan sürülmesini içeren (sürgünün üstünü "nakil" sözcüğüyle örtüyorlardı) bir taksim planı önerdi. Bu plana göre ülkenin geri kalan kısmı İngiliz denetimine bırakılacak ya da İngiltere'ye bağlı olan Mavera-i Ürdün Emiri Abdullah'a emanet edilecekti. Filistinliler açısından bunların ikisi aynı kapıya çıkı-

54 İngilizlerin bunu nasıl yaptığı *The Iron Cage* kitabımın ikinci bölümünün (s. 31-64) esas meselesini oluşturuyor.

yordu. Filistinlilere bir kez daha ulusal varlıkları ve kolektif hakları yokmuş gibi davranılıyordu.

Peel Komisyonu'nun Siyonistlerin devlet kurma ve Filistin'in tamamında olmasa bile Filistinlileri topraklarından sürme amaçlarını tatmin etmesi ve Filistinlilere ise onların güçlü biçimde arzu ettikleri kendi kaderlerini tayin etme hakkını tanımaması direnişin daha militan bir aşamaya geçmesine yol açtı. 1937 Ekimi'nde patlak veren silahlı ayaklanma dalgası bütün ülkeyi kapladı. Ayaklanma ancak iki yıl sonra, İngiliz birliklerinin (o esnada Filistin'de yüz bin İngiliz askeri vardı, her dört yetişkin Filistinli erkeğe bir asker düşüyordu) İkinci Dünya Savaşı'na katılmak üzere yeniden konuşlandırılmasını ucu ucuna mümkün kılan bir zamanda ciddi bir güç kullanımıyla kontrol altına alınabildi. Ayaklanma geçici bir süre için kazanımlar getirmiş olsa da Filistinliler için zayıflatıcı sonuçlar doğurdu.

İngiltere'nin 1939'dan önce Siyonist hareket için yaptığı hizmetler arasında belki de en önemlisi bu ayaklanma ile ifade bulan direnişi silahla bastırmalarıydı. Ülkenin çoğunluğuna karşı yürütülen ve yetişkin erkek Arap nüfusunun %14 ila %17'sinin ölümüne, yaralanmasına, hapsedilmesine ya da sürülmesine sebep olan kanlı savaş,[55] Jabotinsky'nin dile getirdiği yalın gerçeğin, Siyonist projenin başarıya ulaşması için güç kullanımının gerekli olduğunun en açık göstergesi oldu. Britanya İmparatorluğu ayaklanmayı bastırmak için fazladan iki tümen asker, bombardıman uçakları göndermek; onlarca yıl süren sömürge savaşları boyunca mükemmelleştirdiği her türden baskı aracını devreye sokmak zorunda kaldı.[56]

İngilizlerin ayaklanma karşısında başvurdukları soğukkanlılığın ve gaddarlığın ürünü rafine uygulamaları, anında yapı-

---

55 Bu verileri şu kitaplardan derledim: W. Khalidi, *From Haven to Conquest*, ek 4, s. 846-849 ve Matthew Hughes, *Britain's Pacification of Palestine: The British Army, the Colonial State and the Arab Revolt, 1936-39* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019): 377-384.

56 Detaylar için bkz. Matthew Hughes, "The Banality of Brutality: British Armed Forces and the Repression of the Arab Revolt in Palestine, 1936-39", *English Historical Review* 124, sayı 507 (Nisan 2009): 313-354.

lan infazların ötesindeydi. Ayaklanmanın liderlerinden, seksen bir yaşındaki Şeyh Farhan el-Saadi, üstünde tek bir mermi bulunduğu gerekçesiyle 1937'de idam edildi. O dönemde yürürlükte olan sıkıyönetim düzeninde tek kurşun, idam cezasını almaya yetiyordu; bilhassa da el-Saadi gibi namlı bir gerilla için.[57] Askerî mahkemeler bu türden göstermelik yargılamalarla yüzden fazla idam cezası kararı verdi ve çok daha fazla sayıdaki Filistinli, İngiliz birliklerince mahkemeye çıkarılmadan olay yerinde anında infaz edildi.[58] Konvoyları pusuya düşüren ve trenleri havaya uçuran asiler yüzünden öfkeye kapılan İngilizler, saldırıları önlemek için zırhlı araçların ve lokomotiflerin önüne Filistinli mahkûmları bağladılar. Bu taktiği, 1919 ve 1921 arasındaki bağımsızlık savaşları esnasında, İrlandalıların direnişini bastırmak için sergiledikleri nafile çaba esnasında keşfetmişlerdi.[59] Hapsedilen ya da idam edilen asilerin ya da ayaklanmaya katıldığını varsaydıkları kişilerin veya akrabalarının evlerinin yakılması da sık sık başvurdukları bir uygulamaydı. İrlanda'da da geliştirmiş oldukları savaş oyunları listesindeki taktiklerden biri de buydu.[60] Filistinlile-

57 Baruch Kimmerling ve Joel S. Migdal, *The Palestinian People: A History* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003): 119.

58 Orde Wingate komutasındaki İngiliz askerlerinin ve Siyonist milislerden oluşan karma birliklerin Filistinlilere yönelik keyfî yargısız infazlarının nasıl gerçekleştiğini tüyler ürpertici bir şekilde anlatan şu metne bakabilirsiniz: Segev, *One Palestine, Complete*, s. 429-432. Segev'in anlattığı kadarıyla Wingate cani bir psikopattı. Segeve, askerlerinin bir kısmının onun deli olduğunu düşündüğünü de eklemeyi unutmaz. İsrail Savunma Bakanlığı, daha sonra hakkında şunları söylemişti: "Orde Charles Wingate'in öğretileri, şahsiyeti ve liderliği Haganah'ın (Filistin Mandası'ndaki Yahudi yerleşimlerini korumak için kurulan ve 1920-1948 yılları arasında faaliyeti gösteren Yahudi paramiliter örgüt – ç.n.) pek çok komutanı için bir emsal niteliğinde olmuştur ve etkisi İsrail Savunma Kuvvetleri'nin savaş öğretisinde görülebilir."

59 Segev, *One Palestine, Complete*, s. 425-426. Aralarında kötü nam salmış Black and Tans'ın eski mensuplarının da bulunduğu, İrlanda'da savaşmış pek çok eski İngiliz asker de Filistin'deki güvenlik güçlerinde görev aldı. Bkz. Richard Cahill, "'Going Berserk': 'Black and Tans' in Palestine", *Jerusalem Quarterly* 38 (Yaz 2009): 59-68.

60 İrlanda Bağımsızlık Savaşı esnasında üst düzey IRA komutanı olan Ernie O'Malley'nin *On Another Man's Wound* (Cork: Mercier Press, 2013) adını taşıyan hatıratı, İngiliz birliklerine, polise ve eli silah tutup da onlara destek olan kişilere yönelik saldırılara misilleme olarak evlerin, kamu binalarının,

rin direnişinin bastırılması için sıklıkla başvurulan diğer iki emperyal pratik ise binlerce kişinin yargılanmadan tutuklanması ve sorun çıkaran liderlerin sürgün edilmesiydi.

Peel Komisyonu'nun taksim önerisinin yarattığı tepki, Ekim 1937'de Celile'den sorumlu İngiliz Bölge Komiseri Yüzbaşı Lewis Andrews'un öldürülmesiyle doruk noktasına ulaştı. Manda yönetimi, İngiliz otoritesine yönelik bu doğrudan meydan okumaya cevaben Kudüs Belediye Başkanı –amcam– Dr. Hüseyin Halidi de dahil olmak üzere, Filistinli milliyetçi liderlerin neredeyse tamamını sınır dışı etti. Amcam yanındaki üç kişiyle birlikte (hepsi de AYK üyesiydi) –Britanya İmparatorluğu'nun milliyetçi muhalifleri sürgüne göndermek için sıklıkla tercih ettiği– Hint Okyanusu'nda yalıtılmış bir bölge olan Seyşel Adaları'na sürüldü.[61] On altı ay boyunca ziyaretçilerle ve dış dünyayla temas kurmalarına müsaade edilmeyen, son derece sıkı şekilde denetlenen bir kampta tutuldular. Seyşeller'deki mahpus arkadaşları, Yemen'in Aden şehrinden ve Zanzibar'dan sürülmüş başka siyasi liderlerdi. Diğer Filistinli liderlerse Kenya ya da Güney Afrika'ya sürülürken, aralarında müftünün de bulunduğu birkaç kişi kaçmayı başararak Lübnan'a gitti. Kimi Filistinli liderler de, herhangi bir yargılama süreci yürütülmeden İngilizlerin –başta Sarafand'daki olmak üzere– "toplama kampı" dedikleri bir düzineden fazla kampa gönderildi. Buraya gönderilenler arasında, tıpkı ağabeyi gibi İngiliz karşıtı olduğu düşünülen ve milliyetçi faaliyetlere katılan diğer amcam Galib de vardı.

Tutuklanıp sürgüne gönderilmesinden hemen önce, AYK bünyesinde çalışan ve İngilizler onu koltuğundan etmeden önce üç yıl boyunca Kudüs'ün seçilmiş belediye başkanı olarak görev yapan Hüseyin Halidi, tesadüfen Filistin'deki İngiliz kuvvetlerinin komutanı olan Tümgeneral Sir John Dill ile kar-

---

mandıraların ve diğer hayati ekonomik kaynakların yakılması da dahil olmak üzere, İngilizlerin 1919'dan 1921'e kadar İrlanda ayaklanmasını kontrol altına almak için kullandıkları acımasız yöntemlerin ayrıntılı bir tasvirini sunar.

61 H. Khalidi, *Mada 'ahd al-mujamalat*, cilt 1. Seyşeller'e sürülmesiyle ilgili kısmı 247. sayfadan itibaren okuyabilirsiniz.

şılaşmış. Amcam hatıratında bu karşılaşmada generale şiddeti sona erdirmenin tek yolunun Filistinlilerin bazı taleplerini karşılamak, özellikle de Yahudi göçüne bir son vermek olduğunu söylemiş. Dill Arap liderlerinin tutuklanmalarının nasıl bir etki yaratacağını bilmek istiyordu. Üst düzey bir Arap yetkili, Dill'e bu tür tutuklamaların ayaklanmayı günler ya da haftalar içinde sona erdireceğini söylemişti. Amcam, "bu sadece ayaklanmanın hızlanmasına ve yayılarak kontrolden çıkmasına yol açar" diyerek bu yanlışı düzeltmiş. Tutuklamaları isteyen aslında Yahudi Ajansı'ydı ve Hüseyin Halidi de Koloni Bürosu'nun bu meseleyi düşündüğünü biliyordu ama Filistin sorununu çözmek o kadar da kolay değildi.[62]

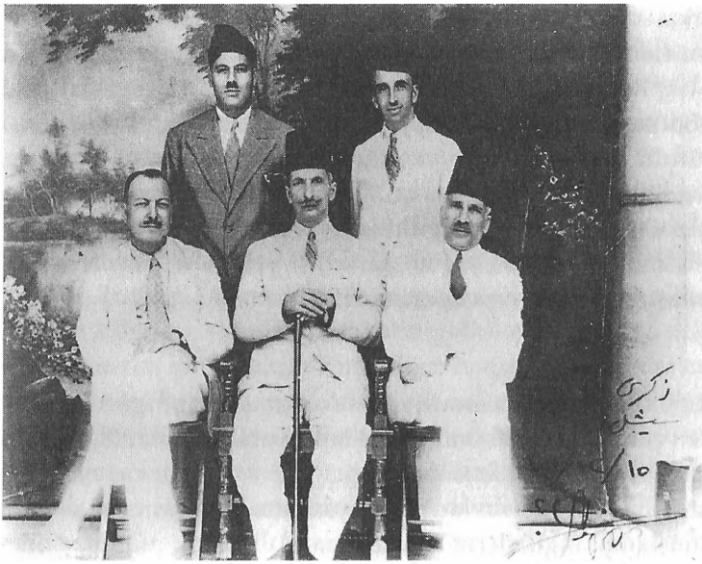
Amcam haklıydı. Sürgüne gönderilmesini ve dalga dalga tutuklamaları izleyen ayların sonucunda ayaklanma zirve noktasına ulaştı; İngiliz kuvvetleri kentlerde ve kırsal alanın büyük kısmında kontrolünü kaybetti, buralar asilerce ele geçirilip yönetildi.[63] Dill'in halefi Korgeneral Robert Haining'in Ağustos 1938'deki sözleriyle, "Vaziyet öyle bir hal almıştı ki, ülkede herhangi bir sivil idare yok gibiydi."[64] Haining, aralık ayında Harbiye Nezareti'ne "ülkedeki hemen hemen her köyün ayaklanmacılara kucak açtığını, onları desteklediğini ve kimliklerinin Hükümet Güçlerinden gizlenmesine yardımcı olduğunu" iletti.[65] Filistin ayaklanmasını bastırmak için Britanya İmparatorluğu'nun bütün gücünü sahaya sürmesi gerekiyordu ve ancak Eylül 1938'deki Münih Antlaşması'ndan sonra bölgeye daha fazla asker gönderilebildiğinde, yani yaklaşık bir yıl daha süren şiddetli çatışmaların sonunda Filistin

62 *A.g.e.*, cilt 1, s. 247.

63 Asilerin Filistin'in büyük bölümünü nasıl kontrol altına aldığı Charles Anderson'ın şu makalesinde müthiş bir biçidme anlatılır: "State Formation from Below and the Great Revolt in Palestine", *Journal of Palestine Studies* 47, sayı 1 (Sonbahar 2017): 39-55.

64 General Sir Robert Haining'in 30 Ağustos 1938 tarihli raporu, aktaran Anne Lesch, *Arab Politics in Palestine, 1917-1939: The Frustration of a National Movement* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1979): 223.

65 British National Archives, Cabinet Papers, CAB 24/282/5, Filistin, 1938, "Allegations against British Troops: Memorandum by the Secretary of State for War", 16 Ocak 1939, s. 2.

INSTITUTE FOR PALESTINE STUDIES (FİLİSTİN ÇALIŞMALARI ENSTİTÜSÜ)

Seyşel Adaları'nda sürgündeki Arap Yüksek Komitesi üyeleri, 1938. Dr. Hüseyin solda oturuyor.

ayaklanması tamamen bastırılabildi.

Bu esnada Filistinliler arasında ciddi görüş ayrılıkları baş gösterdi. Emir Abdullah'ın cephesinde yer alan kimi isimler, Filistin'in yeni Yahudi devletine dönüştürülmeyecek kısmının Mavera-i Ürdün Emirliği'ne bağlanmasını tercih ettiğinden Peel Komisyonu'nun taksim önerisini sessizce tasvip etti. Gelgelelim Filistinlilerin büyük çoğunluğu, ister ülkelerinin bölünmesi, küçük de olsa bir Yahudi devletinin kurulması, isterse de bu devletin sınırları içindeki Arap nüfusun çoğunun sürülmesi olsun, komisyonun bütün önerilerine şiddetle karşı çıkıyordu. Daha sonraları, yani 1937'nin sonu ile 1938'in başında ayaklanma doruk noktasına ulaşınca Filistinliler arasındaki gerilim şiddetlendi. İngilizlerle uzlaşmaya razı olmayan müftüden yana olanlar ile daha uzlaşmacı bir tavır takınan eski Kudüs Belediye Başkanı Ragıb el-Naşaşibi'nin başını çektiği müftü muhalifleri arasındaki bölünme şiddetli bir çatışmaya dönüştü. İsa el-İsa'nın değerlendirmesine göre, 1930'ların sonunda yüzlerce

suikastla sonuçlanan bu iç çatışma süreci, Filistinlilerin gücünün ciddi şekilde azalmasına yol açtı. Ölüm tehditleri alan İsa el-İsa, Ramla'daki evi yakılıp bütün kitapları ve evrakları kül edildikten sonra 1938'de Beyrut'a kaçmaya mecbur kaldı. Bu işi müftünün adamlarının yaptığına şüphesi yoktu ve bu süreç onu ciddi şekilde yaralamıştı.[66] Ayaklanma başlangıçta "İngilizler ile Yahudileri hedef almış" olsa da diye yazmıştı, zaman içerisinde "terörizm, yağma, hırsızlık, yakma ve cinayetin yaygınlaştığı bir iç savaşa dönüşmüştü."[67]

ÖLDÜRÜLEN, YARALANAN, HAPSE atılan ya da sürgüne gönderilen çok sayıda Filistinliden de anlaşılabileceği üzere, yapılan fedakârlıklara ve kazanılan geçici başarıya rağmen, ayaklanma Filistinliler açısından neredeyse tamamen olumsuz şekilde sonuçlandı. İngilizlerin acımasız müdahaleleri, pek çok önderin öldürülmesi, sürgüne gönderilmesi ve kendi aralarında yaşadıkları çatışmalar, 1939 yazında, yani ayaklanma bastırıldıktan sonra Filistinlileri bölünmüş, ortak bir yönelişten mahrum ve ekonomisi zayıflamış bir durumda bıraktı. Filistinliler, ayaklanma sırasında daha da güçlenen, ayaklanmayı bastırmak için İngilizlerden yüklü miktarda silah ve kapsamlı savaş eğitimi de alan Siyonist hareket karşısında oldukça zayıf bir duruma düştüler.[68]

Gelgelelim Avrupa'da savaş bulutlarının belirdiği 1939'da Britanya İmparatorluğu'na yönelik yeni ve ciddi küresel tehditler, Arap Ayaklanması'nın etkisiyle birlikte, Siyonizme sorgusuz sualsiz destek veren Londra'nın politikasında bir değişim yaşanmasına yol açtı. İngiltere'nin Filistin'deki ayaklanmayı Filistinlilere nefes bile aldırmadan bastırmasından memnuniyet duyan Siyonist liderler, bu değişim yüzünden ciddi bir

66 Sürgün ve evinin kundaklanması süreci için bkz. Khalaf, *Les Mémoires de 'Issa al-'Issa*, s. 227-232.

67 *A.g.e.*, s. 230.

68 Ayaklanma esnasında İngilizler ile Siyonistler arasındaki işbirliğinin ne kadar kapsamlı olduğuna dair ayrıntılar için bkz. Segev, *One Palestine, Complete*, s. 381, 426-432.

durumla karşı karşıya kaldı. Avrupa adım adım ve kaçınılmaz şekilde yeni bir dünya savaşına sürüklenirken, İngilizler bu savaşın –tıpkı daha önce olduğu gibi– kısmen Arap topraklarında yaşanacağının farkındaydı. İngiltere'nin stratejik emperyal çıkarlarını koruyabilmek için imajını düzeltmesi ve Arap ülkeleri ile İslâm dünyasında Büyük Ayaklanma'nın şiddetli biçimde bastırılmasının yarattığı öfkeyi yatıştırması artık bir zorunluluktu. Bilhassa Mihver Devletleri bu coğrafyada Filistin'deki İngiliz zulmüne dair propaganda yaparken, Ocak 1939'da kabineye sunulan ve Filistin politikalarında rota değişikliği öneren bir raporda "Mısır'ın ve komşu Arap devletlerinin güvenini kazanmanın" öneminden söz ediliyordu.[69] Aynı raporda Hindistan'dan sorumlu Dışişleri Bakanı'nın "Filistin sorununun sadece bir Arap sorunu olmadığı, hızla bütün İslâm âlemini ilgilendiren bir soruna dönüştüğü" şeklindeki yorumuna da yer verilmişti; Bakan, "bu mesele" düzgün bir şekilde halledilmezse "Hindistan'da da ciddi sorunların baş gösterebileceği" uyarısında bulunuyordu.[70]

Filistinlilerin, Siyonistlerin ve Arap devletlerinin temsilcilerinin katılımıyla 1939 baharında Londra'daki St. James Sarayı'nda düzenlenen konferansın başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Neville Chamberlain hükümeti, öfkeli Filistinli, Arap ve Hint Müslümanları yatıştırmak için bir siyaset belgesi yayımladı. Bu belgeye göre İngiltere, Siyonist hareketi destekleme politikasında önemli kısıtlamalar yapacaktı. Arapların iki önemli talebini, Yahudi göçüne ve toprak satışına katı sınırlamalar getirilmesini ve Arapların en önemli talebi olan beş yıl içerisinde temsilî kurumlar kurulmasını, on yıl içindeyse kendi kaderini tayin hakkını vaat ediyordu. Göç gerçekten de sınırlansa da, diğer vaatlerin hiçbiri tam manasıyla yerine getirilmedi.[71] Dahası, Filistinlilerin temsil edilmesini sağlayacak kurumlar ve

69 British National Archives, Cabinet Papers, CAB 24/283, "Committee on Palestine: Report", 30 Ocak 1939, s. 24.

70 *A.g.e.*, s. 27.

71 Dr. Hüseyin, anılarında İngilizlerin tutmadığı sözlerini değerlendirirken bu acı sonuca varmıştı. Bkz. *Mada 'ahd al-mujamalat*, cilt 1, s. 280.

kendi kaderini tayin hakkı bütün tarafların onayına bağlandı; Yahudi Ajansı'nın bir Yahudi devletinin kurulmasını engelleyecek bu türden bir düzenlemeyi kabul etmesi zaten mümkün değildi. 23 Şubat 1939 tarihli kabine toplantısının tutanakları, İngiltere'nin bu iki önemli tavizi gerçekleştirme imkânı vermeye yanaşmadığını açıkça gösteriyor; zira bu Siyonist hareketin elinde etkili bir veto yetkisi olması öngörülmüştü ve gerektiğinde bunu kullanacaklarına da şüphe yoktu.[72]

Filistinliler –onlara göre belli sorunlar içerse de– 1939 Siyaset Belgesi'ni kabul etseydi, belki küçük de olsa bir avantaj elde edebilirdi. Bilhassa Hüseyin Halidi, İngiliz hükümetinin verdiği hiçbir sözde samimi olduğunu düşünmüyordu.[73] Seyşeller'deki sürgünden getirilerek katılmasının sağlandığı St. James Sarayı Konferansı'nda, İngiltere'nin "verdiği sözlere bir an bile sadık kalma niyeti olmadığının" farkında olduğunu çok sert bir dille ifade etti. Ona göre daha ilk oturumdan itibaren konferansın amacının "zaman kazanmak ve Arapları oyalamak, ağızlarına biraz bal çalıp başlattıkları devrimi durdurmak" ve İngilizlere "savaş bulutları toplanırken nefes almaları için zaman kazandırmak" için bir araç olduğuna şüphesi yoktu.[74] Yine de, Musa el-Alami ve müftünün kuzeni Cemal Hüseyni gibi diğer Filistinli liderler gibi, Siyaset Belgesi'ne esnek ve olumlu bir yanıt verilmesini savundu.[75] Ne var ki, müftü Emin el-Hüseyni başlarda kabul etme eğiliminde olduğunu ifade ettiği bu metnin açıkça reddedilmesi konusunda ısrarcı oldu ve sonunda da bunu kabul ettirmeyi başardı. İngilizler, St. James Sarayı Konferansı'ndan sonra Hüseyin Halidi'yi bir kez daha sürgüne gönderdi; ama bu sefer Lübnan'a. Halidi,

72 İngilizlerin tutumunun kararlaştırdıkları St. James Sarayı Konferansı'ndaki kabine toplantısı şurada ele alınmıştır. Bkz. Boyle, *Betrayal of Palestine*, s. 13.

73 Beyaz Kitap'ta yer alan önemli İngiliz taahhütlerinin nasıl baltalandığına dair detaylar için bkz. R. Khalidi, *The Iron Cage*, s. 35-36, 114-115.

74 H. Khalidi, *Mada 'ahd al-mujamalat*, cilt 1, s. 350-351.

75 *A.g.e.*, s. 300-305. Bu meseleyi son derece makul bir şekilde ele alan olağanüstü bir çalışma için bkz. Bayan al-Hout, *al-Qiyadat wal-mu'assasat al-siyasiyya fi Filastin 1917-1948* [*Filistin'de Siyasi Önderlik ve Kurumlar, 1917-1948*] (Beyrut: Institute for Palestine Studies, 1981): 397. Bu çalışma da aynı sonuca varır.

İngilizlerin korkunç baskısı altındaki ayaklanmanın nasıl yozlaştığını ve Filistin'deki durumun ne denli vahim olduğunu kavrayınca direnişe bir son verilmesini savundu. Ancak bu fikri de olumlu bir karşılık bulamadı.[76]

Vakit kalmamıştı. Chamberlain hükümeti, Siyaset Belgesi'ni açıkladığında görevdeki son birkaç ayıydı ve İngiltere kısa süre sonra savaşa girdi. Bu süreçte Chamberlain'in yerine başbakanlık koltuğuna oturan Winston Churchill ise belki de İngiliz siyaset hayatındaki en ateşli Siyonistti. Bundan daha önemlisiyse şuydu: İkinci Dünya Savaşı, Nazilerin Sovyetler Birliği'ni işgal etmesi ve Pearl Harbor'dan sonra ABD'nin de savaşa girmesiyle birlikte hakiki manada küresel bir savaşa dönüşmüştü; bu da, İngiltere'nin en iyi ihtimalle ikinci sınıf bir güç olacağı yeni bir dünyanın şafakta belirmesi manasına geliyordu. Yani Filistin'in kaderi artık İngilizlerin elinde değildi. Yine de –Dr. Hüseyin'in buruk bir biçimde ifade ettiği üzere– İngiltere bu dakikaya kadar zaten hamisi olduğu Siyonizme karşı görevini ziyadesiyle ifa etmişti.

Amcamin 1949 yılında Beyrut'ta (yani yaşadığı pek çok sürgünden biri sırasında) kaleme aldığı üç ciltlik anılarına bakınca, Filistinlilerin Manda döneminde karşılaştıkları başlıca sorunun İngilizler olduğuna inandığıyla hemfikir olduğu görülüyor.[77] Hatıratında Arap devletlerinin liderlerinin suiniyetleri ve beceriksizliğinden hayıflanarak söz ediyor; zaman zaman kendisi de dahil olmak üzere Filistinli liderlerin başarısızlıklarına dengeli ve çoğunlukla da soğukkanlı eleştiriler getiriyor. Siyonist hareketin Filistin üstünde mutlak hâkimiyet kurmaya odaklanmasının ve çoğunu şahsen tanıdığı liderlerinin işlerinde ehil olmalarının ve aldatma konusunda cüretlerinin nasıl bir etkiye yol açtığını açıkça görmesine rağmen,

76 *A.g.e.*, s. 352-356.

77 *A.g.e.*, cilt 1, s. 230 ve devamı. Hatıratın Peel Komisyonu'yla ilişkilerin anlatıldığı bu bölümü, İngilizlerin Filistinliler hilafına önyargılarına dair Dr. Hüseyin'in verdiği pek çok örnekten birini içerir.

aynı kuşak ve sınıftan başka pek çok kişi gibi, Dr. Hüseyin de asıl öfkesini İngilizlere ve onların Filistinlilere duyduğu düşmanlığa yöneltmişti.

Hüseyin Halidi, Manda yetkililerinin çoğunu yakından tanıyordu; Kudüs Belediye Başkanı seçilmeden önce, Manda yönetiminde üst düzey sağlık memuru olarak çalışmıştı. Daha sonra 1939'da St. James Sarayı'ndaki konferansta müzakereci; 1947-1948 çatışmaları esnasında kutsal şehir Kudüs'te kalan az sayıdaki Filistinli liderden biri olarak (çoğu hâlâ İngilizlerin emriyle sürgündeydi) bu kişilerle aracısız şekilde görüşmüştü. Görünüşe bakılırsa birkaç İngiliz yetkiliyle de arası fena değildi ve Kudüs'teki Anglikan St. George Okulu ile Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde öğrendiği İngilizcesi onlarla kurduğu ilişkilerde işine yarıyordu. Yine de İngiliz resmî makamlarının ikiyüzlülüğü, kibri ve riyakârlığına duyduğu öfkenin bir sınırı yoktu.[78] T. E. Lawrence'ın (yani meşhur "Arabistanlı Lawrence"ın) İngilizlerin hainliğinin mükemmel bir emsali olduğunu düşünüyordu. Tabii *Seven Pillars of Wisdom* (Bilgeliğin Yedi Direği) kitabında Arapları aldatma ve ihanete yönelik niyetlerini çekinmeden anlatan Lawrence ile İngiliz öğretmen ve misyonerlerin arasındaki tezatı vurgulamaya da özen gösteriyordu.[79]

Dr. Hüseyin'in İngilizlere en çok öfkelendiği konuysa Siyonistlere istikrarlı şekilde destek vermeleriydi. Filistin'deki İngiliz yetkililer, (her ne kadar Siyonist liderler onlar için yaptıkları konusunda nankör olsalar da) Siyonist projeye halel gelmemesi için demir duvarı korumanın sürekli karşılanması mümkün olmayan çokyönlü bir maliyeti olduğunun farkındaydı. Yine de bütün önerileri, Londra'da neredeyse hemen her defasında duvara çarpıyordu. Siyonistler, en azından 1939'a kadar, destekçilerini ya da bazen de Chaim Weizmann gibi güçlü liderlerini, İngiliz hükümetinde (kimileri zaten aynı

78 Ayrıca Seyşeller sürgünü üstüne İngilizlere yönelik eleştirel gözlemlerle dolu *Exiled from Jerusalem: The Diaries of Hussein Fakhri al-Khalidi* başlıklı İngilizce bir anı kitabı da kaleme almıştır. Bu kitap, Bloomsbury Press'ten çıkacaktır. [Rashid Khalidi'nin önsöz yazdığı bu kitap 2020'de yayımlandı – ç.n.]

79 H. Khalidi, *Mada 'ahd al-mu jamalat*, cilt 1, s. 110-114.

zamanda ateşli birer Siyonist olan) önemli koltukları işgal eden isimlerin yanına yerleştirmeyi başarmıştı. Dr. Hüseyin, 1920'ler ile 1930'larda resmî İngiliz komisyonları durumu araştırmak için Filistin'e geldiklerinde, Araplar lehinde vardıkları her sonucun, Siyonist liderler ile üst düzey İngiliz siyasiler arasında olağanüstü bir yakınlığın hüküm sürdüğü Londra'daki Siyonist lobi faaliyetince etkisizleştirildiğini acı bir dille ifade etmişti.[80]

İsa el-İsa da, sürgüne gönderildiği Beyrut'ta 1948 savaşından hemen sonra anılarını kaleme almıştı. Onun iki savaş arası döneme bakışı, pek çok açıdan amcamın bakış açısından ayrılıyordu. El-İsa, 1937'deki Peel Komisyonu raporundan sonra, Dr. Hüseyin'den farklı olarak, müftüyle epey sert bir biçimde ters düşmüş; Filistin liderliğinin bölünmesinden şahsen zarar görmüştü. Ona göre bu bölünme, Filistinlilere ciddi zararlar verdi ama Araplar arasındaki geri kalmış toplumsal ilişkiler, eğitim eksikliği ve hepsinden önemlisi İngilizlerin desteklediği Siyonistlerin yerli nüfusun yerini almaya odaklanmaları da harekete aynı ölçüde zarar vermişti. Ne İngilizleri ne de İngilizler onu seviyordu; ama el-İsa'ya göre asıl sorun yıllar boyu yazılarında yetkin biçimde işlediği bir konu olan Siyonizmdi. Filistinlilerin ve Arapların zayıf durumu bu sorunu vahimleştiriyordu. 1948'den sonra kaleme aldığı, Arap yöneticileri hedef tahtasına oturttuğu ve epey sert eleştiriler içeren yazıları ile şiirlerinde bu yaklaşımının izleri görülebiliyordu; bilhassa Emir Abdullah'a yönelik ifadelerinin övgü dolu olduğu söylenemezdi.

Bu bölümü kapatmadan ayaklanma ve İngiltere'nin ayaklanmayı bastırma sürecine dair iki meseleden daha söz etmemiz gerekiyor. Bunlardan ilki şu: Söz konusu süreçler, Ze'ev Jabotinsky'nin muhakeme kabiliyetinin ne kadar güçlü olduğunu ve pek çok İngiliz yetkilinin kendilerini aldattıklarını gözler önüne sermişti. Siyonistlerin nihayetinde ülkeyi ele geçirmeyi amaçlayan kolonyal girişimi elbette direnişe yol açacaktı. Jabotinsky 1925'te şöyle demişti: "İnsanların yaşadığı bir toprağı

80 *A.g.e.*, cilt 1, s. 230.

kolonileştirmek istiyorsanız, o bölge için bir garnizon ya da sizin adınıza garnizon kuracak bir hayırsever bulmalısınız. (...) Siyonizm bir kolonileştirme teşebbüsüdür; dolayısıyla başarıya ulaşması ya da suya düşmesi, silahlı kuvvet kullanımına bağlıdır."[81] En azından başlarda kolonileştirilen yerlerde doğal direncin üstesinden gelebilecek güç Britanya'nın silahlı kuvvetleriydi.

Bundan çok daha önce, Başkan Woodrow Wilson'ın orada yaşayanların taleplerini tespit etmek üzere 1919'da bölgeye gönderdiği King-Crane Komisyonu da Jabotinsky'ninkilere benzer sonuçlara varmıştı. Siyonist hareketin temsilcileri, komisyon üyelerine Filistin'i bir Yahudi devletine dönüştürme sürecinde "Yahudi olmayan mevcut sakinlerin tamamen mülksüzleşmiş hale gelmelerini görmeyi umduklarını" söylemişti. Komisyon üyeleri danıştıkları askerî uzmanların hiçbirinin "Siyonist programın silahsız yürütülebileceğine inanmadığını" ve hepsinin de bu programı hayata geçirmek için "en az 50.000 askerden oluşan" bir güce ihtiyaç duyulacağını düşündüklerini raporlarında belirtmişlerdi. Nihayetinde 1936'dan 1939'a kadar olan sürede Filistinlilerin direncini kırabilmek için İngilizlerin bu sayının iki katından fazla askeri sahaya sürmesi gerekti. Komisyon üyeleri, raporlarıyla birlikte Wilson'a gönderdikleri mektupta "Amerikan hükümetinin Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmasını desteklemeye karar vermesi Amerikan halkını bu bölgede güç kullanılmasına destek verme taahhüdü altına sokacaktır; zira Filistin'de bir Yahudi devletinin ancak güç kullanılarak kurulabilir ve sürdürülebilir olduğu" ikazında bulunmuştu.[82] Komisyon, böylelikle bundan sonraki yüz yıl boyunca yaşanacakları son derece isabetli bir şekilde öngörmüştü.

İkinci meseleyse şudur: Hem ayaklanma hem de ayaklanmanın bastırılması ve arkasından Siyonist projenin bu topraklarda aşı tutması, aslında Balfour Deklarasyonu'nda ortaya

81 Akt. Masalha, *Expulsion of the Palestinians*, s. 45.

82 "The King-Crane Komisyonu Raporu, 28 Ağustos 1919", http://www.hri.org/docs/king-crane/syria-recomm.html

konan politika önerilerinin ve Balfour'un içerdiği savaş ilanının ve bunun gecikmiş uygulamasının doğrudan ve kaçınılmaz bir sonucuydu. Balfour, "Siyonizmin Araplara zarar vermeyeceğini" düşünüyordu ve başlarda Siyonistlerin ülkelerini ele geçirmesine ciddi bir tepki vermeyeceklerine inanıyordu. Ne var ki, George Orwell'ın sözleriyle ifade edersek, "yanlış bir kanaat, er ya da geç katı gerçekliğe toslar; genellikle de savaş meydanında."[83] Büyük Ayaklanma'nın savaş meydanında olan ve Filistinlilerin durumunu kalıcı biçimde kötüleştiren tam da bu oldu.

Filistinliler, 1917'den sonra kendilerini kolonyalist-yerleşimci hareketlere karşı direniş tarihinde muhtemelen benzeri olmayan üçlü bir kıskacın içinde buldu. Sömürge idaresi altına giren diğer halkların çoğundan farklı bir şekilde, sadece metropoldeki, bu durumda Londra'daki sömürgeci güçle değil, aynı zamanda İngiltere'ye tutunmuş olmakla birlikte, ondan bağımsız olarak kendi ulusal misyonuna, Kutsal Kitap'tan kaynaklanan sürükleyici bir gerekçeye ve yerleşik bir uluslararası taban ile finansmana sahip olan kendisine özgü bir kolonyal-yerleşimci hareketle de mücadele etmek zorunda kaldılar. "Göç ve İstatistik"ten sorumlu bir İngiliz yetkiliye göre "buradaki kolonileştiren güç" İngiliz hükümeti değil, "Yahudi halkı"ydı.[84] Daha da fenası şuydu: İngiltere, Filistin'i tek başına doğrudan değil, Milletler Cemiyeti'nin Manda kararıyla yetkilendirilmiş güç olarak yönetiyordu. Dolayısıyla, sadece Balfour Deklarasyonu değil, aynı zamanda 1922 Filistin Mandası'nın içerdiği uluslararası taahhüt de İngiltere için bağlayıcıydı.

---

83 George Orwell, "In Front of Your Nose", *Tribune*, 22 Mart 1946, Şurada tekrar basıldı: *The Collected Essays, Journalism, and Letters of George Orwell*, cilt 4, "In Front of Your Nose", 1945-1950, ed. Sonia Orwell ve Ian Angus (New York: Harcourt Brace, 1968): 124.

84 Bu yetkili E. Mills'ti; bu cümleyi de Peel Komisyonu'na verdiği gizli ifade esnasında söylemişti. Akt. Leila Parson, "The Secret Testimony to the Peel Commission: A Preliminary Analysis", *Journal of Palestine Studies*, 49, sayı 1 (Sonbahar 2019).

Filistinlilerin, ifadesini protestolarda ve karışıklık çıkarmada bulan derin rahatsızlığı, hem bölgedeki hem de Londra'daki yöneticilerin politika değişiklikleri önermesine sebep oldu. Ancak Filistin, İngiliz hükümetinin istediği gibi davranabileceği bir kraliyet sömürgesi ya da başka türden bir sömürge değildi. Filistinlilerin yaptığı baskıların İngiltere'yi Manda talimatını ya da ruhunu çiğnemeye zorlayacağının görülmesi halinde Cenevre'deki Daimi Manda Komisyonu'nda İngiltere'ye Siyonistlere yönelik başat yükümlülüklerini hatırlatmak üzere yoğun biçimde faaliyete geçecek lobi gücü vardı.[85] İngiltere'nin bu yükümlülüklerine sadık kalması sayesinde, 1930'ların sonuna gelindiğinde ülkede yaşanan dönüşümü geri çevirmek ya da iki taraf arasında tersine dönmüş güç dengesini değiştirmek için artık çok geçti.

Filistinlilerin başlangıçtaki büyük dezavantajı, Siyonist örgütlenmenin devasa sermaye yatırımları, titiz müdahaleleri, sofistike yasal manevraları, yoğun lobicilik faaliyeti, etkili propagandaları, askerî gücü gizli ve açık kullanmalarıyla daha da ağırlaştı. İngilizler Arap isyanı karşısında Siyonist hareketin askerî birlikleri alenen sahaya sürmesine müsaade edene kadar, Yahudi koloniler silahlı birimleri yarı gizli şekilde oluşturuyorlardı. Bu noktada Yahudi Ajansı'nın Manda yetkilileriyle zımni anlaşması doruk noktasına ulaştı. Nesnel bakışa sahip tarihçiler, Milletler Cemiyeti'nin arka çıktığı bu zımni anlaşmanın, Filistinlilerin hakları olduğuna inandıkları temsilî kurumlar, kendi kaderini tayin edebilme ve bağımsızlık için verdikleri mücadelenin başarı olasılığını ciddi şekilde baltaladığı hususunda hemfikirdir.[86]

Filistinlilerin bu üçlü açmazdan kurtulmak için ne yapabilirlerdi sorusunun yanıtlanması neredeyse imkânsız. Kimileri,

---

85 Milletler Cemiyeti Daimi Mandalar Komisyonu'nun Filistin Mandası'nı nasıl denetlediğine dair en iyi çalışma için bkz. Susan Pedersen, *The Guardians: The League of Nations and the Crisis of Empire* (New York: Oxford University Press, 2015).

86 İngilizlerin Manda dönemi boyunca Arap yanlısı olduğu efsanesi, Siyonist tarihyazımının semirttiği bir efsaneden ibarettir. Buna dair bir açıklama için bkz. Segev, *One Palestine, Complete*.

muhafazakâr liderlerin tercih ettiği faydasız protestolar organize etmek ve Londra'ya sonuç elde edemeyen delegasyonlar göndererek İngiliz iyi niyeti ve "hakkaniyetine" müracaat eden legalist yaklaşımı terk etmeleri gerektiğini savunmuştur. Bu tezi dillendirenler, hiçbir sonuç vermeyen hukuki hattı izlemek yerine İngilizlerle bağları tamamen koparmayı, (tıpkı Kongre Partisi'nin Hindistan'da Raj ile ya da Sinn Féin'in İrlanda'da yaptığı gibi) Manda idaresiyle işbirliğini reddetmeyi ve hiçbir sonuç vermiyorsa, Arap komşularının açtığı yoldan ilerleyerek çok daha erkenden silahlanmanın gerektiğini savunur.[87] Hangi yolu izlerlerse izlesinler, Filistinlilerin İngiltere, Siyonist hareket ve Milletler Cemiyeti Mandası'ndan müteşekkil, son derece güçlü bu üçlü karşısında fazlaca iyi seçeneği yoktu. Dahası, 1914 öncesinde oluşmaya başlayan iki savaş arası dönemde günden güne artan, amorf hale gelen Arap kamuoyu desteği dışında ciddi bir müttefikleri de yoktu. Dahası bu dönemde (Suudi Arabistan ve Yemen hariç) hiçbir Arap ülkesi tam bağımsızlığa sahip değildi; aslında hepsi, hâlâ büyük ölçüde İngilizlerle Fransızların kontrolü altındaydı. Hiçbiri Filistin yanlısı kanaatlerin tam olarak ifade edilebileceği demokratik kurumlara sahip değildi.

İngilizler 1948'de Filistin topraklarını terk ettiğinde *ab novo* [*yoktan, sıfırdan*] bir Yahudi devlet aygıtının kurulmasına gerek yoktu. Bu aygıt zaten onyıllardır İngiliz himayesinde faaliyet gösteriyordu. Herzl'in ileri görüşle kurmuş olduğu hayalini gerçeğe dönüştürmek için gereken tek koşul, yarı yarıya kurulmuş olan bu devletin, zayıf düşmüş Filistinlilere karşı askerî gücünü sahaya sürmesi ve resmî egemenliğini ilan etmesiydi. Bu da Mayıs 1948'de gerçekleşti. Bu bakımdan Filistin'in kaderi aslında otuz yıl öncesinde kararlaştırılmıştı, sadece mukadder sonucun ortaya çıkması için Arap çoğunluğun zor kullanılarak mülksüzleştirilmesi ve Manda idaresinin Filistin topraklarını terk etmesine kadar beklenmesi gerekti.

87 Bu meseleyi şurada daha detaylı şekilde ele aldım: *The Iron Cage*, s. 118-123.

2

İKİNCİ SAVAŞ İLANI (1947-1948)

Taksim, hem ilkesel düzeyde hem de içerik açısından yalnızca Arap karşıtı bir çözüm olarak görülebilir.

– BİRLEŞMİŞ MİLLETLER FİLİSTİN ÖZEL KOMİSYONU, Azınlık Raporu[1]

Çok zamanı kalmadığını hisseden babam, 1968'deki vefatından birkaç ay önce yemek odasında otururken yirmi yıl önce yaşanmış, iletmesi istenen bir mesajın hikâyesini anlatmıştı bana. O zamanlar henüz on dokuz yaşındaki bir üniversite öğrencisiydim; can kulağıyla dinlememi söylemişti.

Babam İsmail Ragıb Halidi, memleketinden ayrıldıktan sekiz yıl sonra, yani 1947'de Filistin'e geri dönmüştü. Önce Michigan Üniversitesi'nde lisans, daha sonra New York'taki Columbia Üniversitesi'nde yüksek lisans eğitimi almak üzere 1939 sonbaharında ülkesinden ayrılmış; İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı günlerde ise Amerika Birleşik Devletleri'nde kalmış ve Savaş Enformasyon Bürosu'na bağlı olarak Ortadoğu'ya Arapça yayın yapan bir radyo kanalında çalışmıştı. Savaş sırasında Yafa'da yaşayan büyükannem ise yıllardır görmediği en küçük oğlunun sesini duyabilmek için gece yarılarına kadar radyo dinliyormuş.[2] Babam Filistin'e döndüğünde yeni

1 https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/07175DE9FA2DE563852568D3006E10F3

2 1920'lerin ortasında doğan kuzenim Leyla, 18 Mart 2018'de bana gönderdiği kişisel bir e-postada, babaannemizin radyosunu açmak için onunla birlikte sabahlamak zorunda kaldığını anımsadığını yazmıştı.

kurulan Arap-Amerikan Enstitüsü'nün sekreterliğini üstlenmiş (Lübnan doğumlu annem de orada çalışıyormuş; bu sayede tanışmışlar).[3] Princeton Üniversitesi'nde profesör olan Philip Hitti'nin yönetiminde dönemin önde gelen bir grup Arap-Amerikalı figürü tarafından kurulan bu enstitünün amacı Amerika'da Filistin meselesine dair farkındalığı artırmaktı.[4] Bu ekibin, bağımsızlığını yeni kazanan Arap devletlerinin liderlerine çalışmalarını anlatmak üzere çıktığı Ortadoğu turu babamı yıllar sonra yeniden Kudüs'e getirmişti.[5]

Ağabeyi Kudüs'ün eski belediye başkanı olan Dr. Hüseyin Fahri Halidi, babamdan yirmi yaş büyüktü. Dedem epey yaşlı olduğu için ve Dr. Hüseyin'in itibarı göz önünde bulundurulunca, İsmail ve diğer üç küçük kardeşin –yani Galib, Fatıma ve Yakub'un– yetiştirilmesi, para ihtiyaçları ve diğer meseleleriyle amcam ilgileniyordu.[6] Ünlü bir eğitimci, yazar ve Kudüs'teki Devlet Arap Koleji'nin müdürü olan babamın diğer ağabeyi Ahmad Halidi ise eğitimlerinden sorumluydu. Babamla amcamın yirmi yıllık yaş farkına ve Dr. Hüseyin'in sert kişiliğiyle tanınmasına rağmen, İngilizlerin onu Seyşel Adaları'nda parmaklıkların ardına koyduğu yıllardaki yazışmalarına bakılınca epey yakın oldukları hemen anlaşılıyor. Mesela Dr. Hüseyin sürgünde kaleme aldığı günlüklerin bir yerinde babamdan aldığı bir mektuptan sonra İngilizcesinin kötülüğünden ("Çok kötü yazıyor") şikâyet ediyor ve Beyrut Amerikan Üniversitesi'ne gitmesinin dilini geliştireceğini ümit ediyor. Hemen ekleyelim: Gerçekten de öyle oldu.[7] Dr. Hüseyin'in

---

3 Babam daha sonra enstitünün saymanı oldu. Sekreterliğini bir ara Habib Katibah üstlenmişti: Hani Bawardi, *The Making of Arab-Americans: From Syrian Nationalism to U.S. Citizenship* (Austin: University of Texas Press, 2014): 239-295.

4 Enstitüye ilişkin detaylar için bkz. *a.g.e.*

5 24 Ocak 1948 tarihli *Filastin*'de babamın ziyaretlerinin sona ermesiyle ilgili bir haber yer alıyor: "Tasrih li-Isma'il al-Khalidiba'd 'awdatihi li-Amirka", [İsmail Halidi'nin Amerika'ya döndükten sonra yaptığı açıklama].

6 Büyükbabamın yedisi erkek ve ikisi kız olmak üzere toplam dokuz çocuğu vardı. 1915'te doğan babam en küçükleriydi.

7 Babamın metrukesi içerisinde Dr. Hüseyin'den birkaç mektup buldum. Kuzenim Velid Halidi, kaleme aldığı bir yazıda, sürgün esnasında amcamla da

HALİDİ AİLESİ

İsmail Halidi, Birleşmiş Milletler için Ortadoğu'ya yayın yaparken.

ağırbaşlı ve heybetli bir adam olduğu; ancak 1940'ların sonunda olup bitenlerden dolayı yıprandığı ve yaklaşık yedi yıl süren hapis ile sürgün hayatından sonra epey kilo verdiği fotoğraflardan anlaşılıyor (Seyşeller'de sürgündeyken on kilo vermiş). Filistinliler için büyük bir kriz dönemine işaret eden 1947'nin sonlarında hâlâ Kudüs'te bulunan birkaç Arap liderden biri olan amcam yoğun bir çalışma içindeymiş. Bütün bu işlerinin arasında en küçük kardeşini yanına çağırmış, babam da derhal davete icabet etmiş.

Dr. Hüseyin, Arap-Amerikan Enstitüsü'nün görevlendirmesi üzerine İsmail'in artık Mavera-i Ürdün kralı olan Abdul-

yazıştığını ve ona kitap gönderdiğini, Dr. Hüseyin'in yakında yayımlanacak Seyşeller sürgünü günlüklerini içeren *Exiled from Jerusalem*'de bundan minnetle bahsettiğini söylüyor. Bkz. Velid Halidi, "On Albert Hourani, the Arab Office and the Anglo American Committee of 1946", *Journal of Palestine Studies* 35, sayı 1 (2005-2006).

lah'la görüşmek üzere Amman'a gideceğini bildiğinden, ona kişisel ama resmî bir mesaj göndermek istemiş. Amcamın Abdullah'a hitaben yazdığı mektubu okuyunca babamın beti benzi atmış. Zira Dr. Hüseyin ve sekreteri olduğu Arap Yüksek Komitesi adına, Abdullah'ın Filistinlileri "koruma" (Arapça *wisaya*, kelime anlamıyla "vasilik") teklifini takdir etmekle birlikte kabul edemeyeceklerini iletmesi istenmiş. Bu mesajla söylenen aslında şuydu: Filistinliler, İngiliz boyunduruğundan kurtulmayı başarmaları halinde Ürdün boyunduruğu altına girmek istemiyorlardı (Amman'daki yaygın İngiliz etkisi göz önüne alınca, zaten ikisi hemen hemen aynı anlama geliyordu). Filistinliler kendi kaderlerini tayin etmek istiyordu.

Babam, pek sıcak karşılanmayacak bu haberin ulaklığını üstlenmenin, çalışmaları için kralın desteğini almak isteyen Arap-Amerikan Enstitüsü'nün ziyaretini mahvedeceğini söyleyerek, ağabeyine çok da güçlü olmayan bir şekilde itiraz etmiş; Dr. Hüseyin ise derhal sözünü kesmiş. Amcam bu mesajı daha önce başka aracılar vasıtasıyla defalarca iletmiş olsa da Abdullah bunları dinlemeyi reddetmiş. Bölgede aile bağlarının ne kadar önemli olduğu düşünülünce, kralın, Dr. Hüseyin'in bizzat özkardeşinden gelen bu mesajı duymazlıktan gelmesi pek mümkün değildi. Amcam babama sert bir biçimde söylediğini yapmasını tembihleyip onu dışarı göndermiş. Babam oradan epey canı sıkkın ayrıldığını anımsıyor. Ağabeyine duyduğu saygı yüzünden bu mesajı iletmek zorundaymış, ancak bunu yaptığında Amman ziyaretinin hoş sonuçlanmayacağını daha gitmeden biliyormuş.

Kral Abdullah konuklarını huzuruna kabul etmiş ve İsmail'in Arap-Amerikan Enstitüsü'nün –o zamanlar bile ezici bir çoğunlukla Siyonistlerden yana ve Filistin davası hususunda oldukça cahil olan– Amerikan kamuoyunun Filistin'e dair görüşlerini değiştirmek için nasıl çalıştığıyla ilgili tutkulu bilgilendirmesini nezaketle ama fazla ilgi göstermeden dinlemiş. Zira kral onyıllar boyunca esenliğini, tahtını destekleyen, kurulan Arap Biliği'ndeki askerlerinin parasını ödeyip, onlara mühimmat sağlayan ve subay yollayan İngiltere'nin çıkarları-

na bağlamıştı. Bu bağlamda ABD coğrafi açıdan çok uzakta ve dava bakımından da önemsiz görünüyordu. Abdullah anlatılanlardan etkilenmediğini belli etmiş. Dönemin çoğu Arap lideri gibi, o da ABD'nin savaş sonrası dünya meselelerindeki rolünü kavrayamamıştı.

Babam asıl görevini yerine getirdikten sonra Dr. Hüseyin'in ona emanet ettiği mesajı çekine çekine iletmiş. Abdullah'ın yüzünde bir anda öfke ve şaşkınlıkla karışık bir ifade oluşmuş ve aniden ayağa kalkarak odadaki diğer insanları da ayağa kalkmak zorunda bırakmış. Velhasılı, kabul faslı sona ermiş. Fakat tam o esnada içeri bir görevli girmiş ve BBC'nin az önce BM Genel Kurulu'nun Filistin'in taksimi yönünde karar aldığına dair bir haber geçtiğini söylemiş. Yani babam kral ile tam da BM'nin 29 Kasım 1947'de Filistin'in taksimini öngören 181 sayılı kararını oyladığı tarihte görüşmüş. Kral, odadan çıkmadan önce babama dönüp soğuk bir tavırla "Siz Filistinliler, teklifimi reddettiniz. Artık başınıza gelecekleri hak ediyorsunuz" demiş.

Bu tarihten sonra yaşananlar artık herkesin malumu. 1949 yazına gelindiğinde Filistin'in siyasi hali perişandı; Filistinlilerin büyük kısmı yurtlarından edilmişti. Savaşın sonunda nevzuhur İsrail Devleti'ne dönüşen topraklardaki Arap nüfusun yaklaşık %80'i evlerinden zorla edilmiş; topraklarını ve mülklerini de yitirmişti. 1,3 milyon Filistinlinin en az 720.000'i mülteci konumuna düştü. İsrail, bu şedit dönüşüm süreci sayesinde eskiden Manda idaresinde olan Filistin topraklarının %78'ini kontrolü altına aldı ve burada kalabilmiş savaş öncesi Arap nüfusunun aşağı yukarı beşte birine tekabül eden 160.000 Filistinli Arap üstünde hâkimiyet kurdu. 1939'daki Büyük Ayaklanma'nın başarısızlığa uğramasından güç bulan ve kurulmak üzere bekleyen Siyonist devletin canla başla istediği –ve Filistinlilerin Nakba ya da Felaket olarak andıkları– bu sismik altüst oluşa, babamın bana anlattığı hikâyede canlı şekilde görülen unsurlar da sebep oldu: Dış

müdahale ve Araplar arasındaki şiddetli rekabet. Bu sorunlar, ayaklanmanın yenilgiye uğramasından sonra da devam eden Filistinliler arasındaki farklılıklar ve modern Filistin devlet kurumlarının yokluğu yüzünden daha da derinlik kazandı. Ne var ki Nakba'yı nihayetinde olanaklı kılan, İkinci Dünya Savaşı esnasında yaşanan büyük çaplı küresel değişimlerdi.

1939'da savaşın patlak vermesi, İngilizlerin Filistin'le ilgili hazırladıkları Siyaset Belgesi (*White Paper*) çerçevesinde yaşanan çekişmelere bir son verdi ve ayaklanmanın yarattığı çalkantıların ardından nispeten bir durgunluk dönemine girildi. Tabii 1942 sonbaharındaki El-Alameyn ve Stalingrad savaşlarına kadarki üç yıllık süreç boyunca, Libya ya da Kafkasya üstünden Nazi panzerlerinin gelme tehlikesi varlığını korumaya devam etti. Siyaset Belgesi ve savaş koşulları nedeniyle Yahudi göçü ciddi ölçüde yavaşladığı sırada, İngiliz hükümetinin taahhütlerini rafa kaldırmış olduğunu düşünen ve öfkelenen Siyonist liderler, kurnazca bir hamleyle İngiltere'den uzaklaşarak yeni hamilere doğru yönelen diplomatik bir hat üstünde çalışmaya başladılar. Ancak bu durgunluk döneminde bölgedeki askerî kapasitelerini artırmaktan da geri durmadılar. Siyonist hareketin baskısıyla ve İngiltere Başbakanı Winston Churchill'in desteğiyle, 1944'te İngiliz ordusunda bir Yahudi Tugay Grubu oluşturuldu ve zaten bölgede hatırı sayılır bir varlığa sahip olan Siyonist askerî güçlerine eğitim verilip savaş deneyimi aktarılarak, gelecekteki çatışmalar açısından hayati bir avantaj sağlandı.

Hikâyenin öte yakasındaysa durumlar farklıydı: Filistin'de savaş zamanında yaşanan canlanma, ayaklanmanın Arap ekonomisine verdiği zararın bir nebze olsun telafi edilmesini sağladıysa da, Filistinliler siyaseten bölünmüştü, liderlerin çoğu hâlâ sürgünde ya da İngiliz hapishanelerindeydi. Bu yüzden Filistinliler yaklaşan fırtınaya yeterince hazırlanamadılar. İkinci Dünya Savaşı esnasında 12.000'den fazla Filistinli Arap, İngiliz ordusunda savaşmak için gönüllü olmuştu (babam gibi pek çok kişi de, cephe gerisinde Müttefik güçler için çalıştı); ancak Filistin'den gelen Yahudi askerlerin aksine, hiçbir za-

man tek bir birimin çatısı altında toplanmadılar ve orada edindikleri deneyimlerden faydalanabilecek bir yarı-devletten de eser yoktu.[8]

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle, Filistin'e yönelik kolonyal saldırı yeni bir aşamaya geçti. Bölgede daha önce görece küçük rollere sahip olan iki büyük gücün, yani ABD ile SSCB'nin Ortadoğu'ya adım atmaları bu yeni aşamayı başlattı. Kolonyal kökenini hiçbir zaman tam olarak kabul etmemiş ve etki alanı Amerika ve Pasifik ile sınırlı kalmış bir imparatorluk olan ABD, Pearl Harbor'dan sonra aniden küresel güce dönüştü, aynı zamanda en önde gelen güç haline geldi. 1942'den itibaren Amerikan gemileri, birlikleri ve üsleri, Kuzey Afrika, İran ve Suudi Arabistan'a yerleştiler ve o zamandan beri de Ortadoğu'yu terk etmedi. Bu esnada Bolşevik Devrimi sonrası içe dönen ve ideolojisini yaygınlaştırsa da gücünü kendi dışına yaymaktan sakınan SSCB, savaşın bir sonucu olarak dünyanın en büyük kara ordusuna sahip oldu, Avrupa'nın yarısını Nazilerin elinden kurtardı ve İran'da, Türkiye'de ve güneyindeki başka bölgelerde etkisini giderek artırdı.

Yişuv'un önde gelen siyasi şahsiyetlerinden biri olan David Ben-Gurion liderliğindeki Siyonist hareket, küresel güç dengesinde bir değişim yaşanacağını önceden anlamıştı. Yeni düzendeki anahtar hadise, 1942'de New York'taki Biltmore Otel'de düzenlenen büyük bir Siyonist konferansta Biltmore Programı olarak adlandırılan metnin ilan edilmesiydi.[9] Siyonist hareket, bu deklarasyonda ilk kez açık bir biçimde Filistin'in tamamının Yahudi devletine dönüştürülmesi yönünde bir çağrı yaptı. Tam talepleri "Filistin'in bir Yahudi ülkesi olarak kurulması"ydı. Tıpkı "ulusal yurt" ifadesinde olduğu gibi, bu da Arapların üçte ikilik bir çoğunluğu oluşturduğu Filistin'in ta-

8 Mustafa Abbasi, "Palestinians Fighting Against Nazis: The Story of Palestinian Volunteers in the Second World War", *War in History* (Kasım 2017): 1-23, https://www.researchgate.net/publication/321371251/Palestinians_fighting_against_Nazis_The_story_of_Palestinian_volunteers_in_the_Second_World_War

9 Biltmore Deklarasyonu'na şuradan ulaşabilirsiniz: http://www.jewishvirtuallibrary.org/the-biltmore-conference-1942

mamıyla Yahudi kontrolüne geçmesinin başka bir örtük ifadesiydi.[10] Bu denli cüretkâr bir programın Amerika Birleşik Devletleri'nde ve bilhassa da hem o zaman hem de şimdi dünyadaki en büyük Yahudi nüfusuna sahip şehir olan New York'ta ilan edilmesi tesadüf değildi.

Siyonist hareket fazla zaman kaybetmeden pek çok Amerikalı siyasetçiyi ve kamuoyunun büyük kısmını bu hedef etrafında seferber etti. Hem hareketin halkla ilişkilere yönelik –Filistinlilerin ve yeni kurulan Arap devletlerinin boy ölçüşemediği– dur durak bilmeyen ve etkili çabalarının hem de Holokost'ta Avrupa Yahudilerinin büyük kısmının Nazilerce yok edildiği bilgisinin yaygın hale gelmesinin doğurduğu dehşetin bir sonucuydu bu.[11] Başkan Harry Truman'ın savaş sonrası yıllarda çoğunluğu Arapların oluşturduğu bir toprak parçası üstünde Yahudi devleti kurulması hedefini benimsemesiyle birlikte, önceki gücünü kaybetme sürecindeki Britanya İmparatorluğu'nun desteklediği kolonyal bir proje olan Siyonizm, Ortadoğu'da yavaş yavaş belirmeye başlayan ve güçlenen Amerikan hegemonyasının önemli bir unsuru haline geldi.

Savaşın ardından peş peşe meydana gelen iki önemli olay, Filistinlilerin önünde ne türden engeller olduğunun simgesiydi. Filistinlilerin pek çok Arap rejimiyle kurduğu ilişkiler, Arap yöneticilerin 1936 genel grevini sonlandırmak için müdahale etmeleri ve başarısızlıkla sonuçlanan 1939 St. James Sarayı Konferansı'na katılmalarına kadar uzanan süreçte İngiltere'ye yakın durmaları yüzünden zaten sorunluydu. Mart 1945'te, altı Arap devleti Birleşik Krallık himayesi altında Arap Birliği'ni kurunca işler daha da kötü bir hal aldı. Dr. Hüseyin, hatıratında birliğe üye olan devletlerin açılış bildirisinde Filis-

10 Denis Charbit, *Retour à Altneuland: La traversée des utopias sionistes* (Paris: Editions de l'Eclat, 2018): 17-18. Charbit, bu kitabında 19. yüzyılın sonlarındaki ilk Siyonist ütopik projelerden başlayarak, Herzl'in *Altneuland* kitabında ortaya koyduğu projeye kadar, Yahudi devletinin kurulmasının Siyonist metinlerde her zaman öncelikli meselelerden biri olduğunu gösterir.

11 Amy Kaplan, *Our American Israel* başlıklı kitabında bu çabanın nasıl ve neden başarıyla taçlandığına dair en ikna edici ve derinlikli incelemeyi yapıyor. Ayrıca bkz. Peter Novick'in müthiş kitabı, *The Holocaust in American Life* (New York: Houghton Mifflin, 1999).

tin'e yapılan göndermeleri çıkarma ve Filistin temsilcisinin seçiminde kontrolü ellerinde tutma kararlarının Filistinlilerde yarattığı büyük hayal kırıklığından söz eder.[12]

Mısır Başbakanı, Filistinlileri temsil edecek olan Musa el-Alemi'nin Arap Birliği'nin kuruluş konferansına katılmasına engel oldu; ancak el-Alemi, Kahire'deki İngiliz istihbarat subayı Tuğgeneral Clayton'dan katılımına onay veren bir mektup alınca geri adım atmak zorunda kaldı. Mısır, Irak, Suriye, Lübnan ve Mavera-i Ürdün'ün Arap Birliği'nin kuruluşu esnasında imza attıkları Ekim 1944 tarihli İskenderiye Protokolü'nde "Filistin'de yaşayan Arapların davası"nın öneminden söz edilse de, diğer yandan "Avrupa Yahudilerinin başına gelenlerden duyulan üzüntü"ye de gönderme yapılıyordu. Bu devletler, eski sömürgeci efendilerinden tam manasıyla bağımsızlaşmamıştı.[13] Bilhassa İngiltere, adı anılan ülkelerin dış politikası üstünde ciddi bir etkiye sahipti ve Filistinlilerin her türden bağımsız girişimine karşı düşmanca tavrından geri adım atmıyordu. Bu da, Filistinlilerin bu zayıf ve bağımlı Arap rejimlerinden ciddi bir destek göremeyeceği anlamına geliyordu.

1946'da Anglo-Amerikan Soruşturma Komitesi'nin kurulmasının daha şümullu sonuçları oldu. İngiliz ve ABD hükümetleri tarafından kurulmuş bu komitenin amacı, Holokost'tan kurtulan Yahudilerin yaklaşık yüz bin kadarının yerleştirildiği Avrupa'daki yerinden edilmişler için kurulan kamplarda* yaşayanların aciliyet kesbeden durumlarını değerlendirmekti. Amerikalılar ve Siyonistler, tercihlerini bu talihsiz insanların Filistin'e gönderilmesinden yana kullandılar (ne ABD ne de İngiltere onları kabul etmeye istekliydi); bu da, 1939 tarihli Siyaset Belgesi'ndeki Yahudi göçüne konan kısıtlamaların boşa düşmesi demekti.

---

12 H. Khalidi, *Mada 'ahd al-mujamalat*, cilt 1, s. 434-436.

13 "The Alexandria Protocol", 7 Ekim 1944, Department of State Bulletin, XVI, 411, Mayıs 1947, http://avalon.law.yale.edu/20thcentury/alex.asp. Suudi Arabistan ve Yemen, Birlik'e 1945'te katıldı.

(*) Nazi kamplarından kurtarılan, gidecek yeri olmayan, ilticalarına izin verilmeyen Yahudilerin kaldıkları kamplar – ç.n.

Komite'ye Filistin meselesiyle ilgili sunumu, yeni kurulan Filistin Arap Bürosu'ndaki çalışma arkadaşlarıyla birlikte çok miktarda yazılı ve sözlü materyal hazırlamış olan (ve daha sonra belki de modern Ortadoğu'nun en büyük tarihçisi olacak) Albert Hourani yaptı.[14] Hourani yaptığı öngörülü sunuşla Filistin Arap Bürosu'ndakilerin meramını berrak bir biçimde ortaya koydu: Bu topraklarda bir Yahudi devleti kurulması, Filistin toplumu üstünde olağanüstü bir yıkıma ve tohumları bütün Arap dünyasına saçılacak kaosa yol açacaktı.[15] Komite'yi "son birkaç yıldır sorumlu konumda olan Siyonistlerin, Arap halkını ya da en azından bir kısmını Arap coğrafyasının başka kısımlarına göndermekten ciddi biçimde söz ettikleri" konusunda uyardı.[16] Ayrıca Siyonist programın hayata geçirilmesinin "korkunç bir adaletsizliğe" yol açacağını vurguladı. "Bu ancak bütün Ortadoğu'nun tüm siyasi yapısının parçalanması riskini beraberinde getirecek muazzam bir baskı uygulanması ve kargaşa çıkması pahasına gerçekleştirilebilir" dedi.[17] Filistin'de savaşan ve 1949'dan 1958'e kadar Suriye, Mısır ve Irak'taki rejimleri deviren Arap subayların yaptığı çok sayıdaki askerî darbe, Sovyetler Birliği'nin 1950'lerin ortalarına doğru Ortadoğu'daki meselelere müdahil olması ve İngiltere'nin bölgeden çıkarılması, Hourani'nin öngördüğü depremin artçı sarsıntıları olarak düşünülebilir. Hourani'nin sunumunu dinleyen on iki Amerikalı ve İngiliz komite üyesi, o zamanlar bunların gerçekleşmesi zor uzak ihtimaller olduğunu düşünmüştü muhtemelen.

İngiltere ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki yeni güç dengesini yansıtan Komite, Arapların açıklıkla ortaya koyduğu durumu ve İngiliz hükümetinin, ülkedeki Arap çoğunluğu ve yeni bağımsızlığını kazanan Arap devletlerinin halklarını karşısına almamak için Filistin'e Yahudi göçünü sınırlamaya devam

14 W. Khalidi, "On Albert Hourani", s. 60-79.

15 "The Case Against a Jewish State in Palestine: Albert Hourani's Statement to the Anglo-American Committee of Enquiry of 1946", *Journal of Palestine Studies* 35, sayı 1 (2005-2006): 80-90.

16 *A.g.e.*, s. 86.

17 *A.g.e.*, s. 81.

etmeye yönelik tercihini görmezden geldi. Komite, Siyonistlerin ve Truman yönetiminin –yüz bin Yahudi mültecinin Filistin'e kabul edilmesi yönündeki tavsiye de dahil olmak üzere– arzularını yansıtan kararlar aldı. Hiç şüphe yok ki, bu da 1939 tarihli Siyaset Belgesi'nin artık hükümsüz olduğu; İngiltere'nin artık Filistin'de belirleyici söze sahip olmadığı ve ABD'nin önce Filistin topraklarında, sonraysa Ortadoğu'nun geri kalan kısmında baskın dış aktör olacağı manasına geliyordu.

İKİ OLAYIN DA açıkça gösterdiği üzere, Filistinliler anavatanlarına sahip çıkabilme mücadelesinin bu ileri aşamasında, yoğun vatanseverlik duygularına ve ayaklanma esnasında Filistin'deki İngiliz denetiminin kısa süreliğine olsa da tehdit saydığı kadar güçlü bir ulusal hareket oluşturmalarına rağmen, Arap dünyasından etkili müttefikler edinememiş, modern bir devlet aygıtı geliştirmekte de başarısız olmuştu. Bu eksiklik, merkezî bir devlet sistemine sahip olmadan, Yahudi Ajansı'nın iyi geliştirilmiş yarı-devlet yapısıyla karşı karşıya oldukları manasına geliyordu; bu zafiyet askerî, mali ve diplomatik açıdan ölümcül nitelikte sonuçlara yol açtı.

Milletler Cemiyeti Mandası'nın çok önemli idari organları oluşturmasını mümkün kıldığı Yahudi Ajansı'nın aksine, Filistinlilerin ne bir dışişleri bakanlığı –babamın aktardığı hikâyede görüldüğü üzere– ne bir diplomatları ne de başka bir devlet daireleri vardı. Merkezî şekilde örgütlenmiş askerî bir güç söz konusu bile değildi. Zira böyle devlet kurumları oluşturmak için gerekli finansman kapasitesine sahip olmadıkları gibi, uluslararası onayları almaları da mümkün değildi. Yurtdışına giden Filistin kuruluşlarının temsilcileri, Londra'da ya da Cenevre'de yabancı yetkililerle görüşmeyi başarabildiklerinde, kendilerine küçümseyici bir tavırla hemen resmî bir konumları olmadığı ve bu nedenle görüşmelerinin resmî değil de, özel olduğu anımsatılıyordu.[18] Bu bakımdan Birinci ve

18 R. Khalidi, *The Iron Cage*, s. 41-42. Sir Herbert Samuel'in 1920'de ve Başbakan Ramsay MacDonald ile Sömürgeler Bakanı Lord Passfield'ın 1930'da Filistin-

İkinci Dünya Savaşı arasında sömürge idaresinden (kısmen) kurtulmayı başaran yegâne halk olan İrlandalılarla bir kıyaslama yapmak çarpıcı olacaktır. İrlandalılar, aralarındaki bütün ayrılıklara rağmen, Dáil Éireann denen bir yeraltı parlamentosu kurmayı başarmıştı. Kurdukları hükümet organları ve merkezî bir komutaya sahip olan askerî güçleri nihayetinde İngilizlerle daha güçlü bir şekilde mücadele edip onlara karşı üstünlük kurmalarına olanak sağlamıştı.[19]

Nakba'ya giden bu kritik yıllarda, Filistinliler kurumsal yapılanma hususunda oldukça dağınık bir görünüm arz ediyordu. Bu dönemde inşa edilen örgütsel yapıların az gelişmiş nitelikleri, 1946'da kurulan Arap Ulusal Fonu'na ilk genel müdür olarak atanan Yusuf Sayigh'in hatıralarından kolaylıkla anlaşılıyor.[20] Fon, 1944'te Arap Yüksek Komitesi tarafından devlet hazinesi görevi görmesi için ve o güne kadar ömrü neredeyse yarım asra ulaşan Yahudi Ulusal Fonu'nun (YUF; Jevish National Fund - INF) muadili olarak kurulmuştu. Siyonist projenin hayata geçirilmesi için, dünyanın dört bir yanından YUF'un kasasına düzenli olarak devasa meblağlar giriyordu; YUF, 1930'ların ortalarına gelindiğinde, Filistin'in kolonileştirilmesi için sadece ABD'de yılda 3,5 milyon dolar topluyordu.[21]

---

li heyetlere böyle davrandığına dair örnekler yer alıyor. Samuel heyete "Sizinle resmî bir sıfatla görüşmüyorum" demişti.

19 O'Malley, *On Another Man's Wound* kitabında İrlandalı milliyetçilerin İngilizlerle mücadeleleri esnasında 1919'dan 1921'e kadar geliştirdikleri merkezileşmiş örgütlenmenin ne kadar girift olduğunu çok güzel bir biçimde gösterir.

20 Sayigh bu kurumu Arap Ulusal Hazinesi olarak da adlandırıyor. Andığım kısımda anlatılanlar iki bölüm halinde yayımlanmıştır. Birinci bölüm için bkz. "Desperately Nationalist, Yusuf Sayigh, 1944 to 1948", Rosemary Sayigh'e anlatıldığı ve yayına hazırladığı şekliyle, *Jerusalem Quarterly* 28 (2006): 82; Yusuf Sayigh, *Sira ghayr muktamala* [tamamlanmamış otobiyografi] (Beyrut: Riyad El-Rayyes, 2009): 227-260. Bu materyallere dayanan, ancak bu iki bölümlük seçkide anlatılan bazı olayları içermeyen çok daha uzun bir hatırat daha sonradan Yusuf Sayigh'in eşi ünlü antropolog Rosemary Sayigh tarafından yayımlandı: *Yusif Sayigh: Arab Economist and Palestinian Patriot: A Fractured Life Story* (Cairo: American University of Cairo Press, 2015).

21 Bu miktarın yarısı, Filistin'deki arazilerin satın alınmasına tahsis edilmişti: "100 Colonies Founded: Established in Palestine by the Jewish National Fund", *New York Times*, 17 Nisan 1936, https://www.nytimes.com/1936/04/17/

Arap Ulusal Fonu, kaynak toplama görevine ancak Sayigh göreve atandıktan ve belli bir altyapı kurduktan sonra başlayabildi. Sayigh, anılarında ülke çapında sıfırdan bir ağ kurmaktan yapılan bağışları kabul etmeye, Filistin'de güvenlik tehlikeye düştükçe kırsal bölgelerde hareket etmenin güçlüklerine kadar çalışmaları esnasında karşılaştığı pek çok sorundan söz eder. Fon, 1947 yılının yaz aylarında, yani bir yıldan biraz daha uzun bir zaman dilimi içerisinde, 176.000 Filistin pound'u (o dönemde 700.000 doların üstünde bir para) toplamayı başardı. Filistinlilerin görece yoksulluğu düşünülünce bu oldukça etkileyici bir meblağdı. Ne var ki, Siyonist hareketin bağış toplama gücüyle kıyaslandığında oldukça küçük bir miktardı. Fonun yönetim kurulu üyelerinden İzzet Tannous –Yusuf Sayigh'in aksi yöndeki tavsiyesine rağmen– böbürlenerek toplanan miktarı basına açıklayınca, Sayigh ve birlikte çalıştığı arkadaşları ertesi gün Güney Afrikalı, zengin bir dul Yahudi'nin YUF'a bir milyon Filistin pound'u (dört milyon dolar) bağışladığını öğrendi.

Sayigh'in –1936'da kurulan ama 1937'de İngilizlerin dağıttığı ve savaştan sonra yeniden kurulan– Arap Yüksek Komitesi'ne (AYK) dair sözleri de aynı ölçüde serttir; bir dağınıklık ve iç ihtilaflar tablosu çizer. Tabii bu bağlamda Arap Yüksek Komitesi'nin illegal ilan edildiğini; isyan esnasında bütün liderlerinin İngilizler tarafından hapse ya da sürgüne gönderildiğini; kimilerininse tutuklanmamak için ülkeden kaçmak zorunda kaldığını unutmamak gerekir. Bu isimlerden bazıları müftü gibi ebediyen sürgüne gönderilirken, aralarında Dr. Hüseyin, müftünün kuzeni Cemal Hüseyni ve Musa el-Alemi'nin de bulunduğu başka isimlerin farklı ülkelerde yıllarca sürgün

---

archives/100-colonies-founded-established-in-palestine-by-jewish-national.html. 1990'lara gelindiğinde YUF, ABD'de yılda yaklaşık otuz milyon dolar topluyordu. Ancak 1996'da yürütülen bir iç tahkikat, bu paranın sadece %20'sinin İsrail'e gittiğini gösterdi; paranın geri kalanı görünüşe göre yönetim, ABD merkezli "İsrail programları" ve "Siyonist Eğitim"e harcanıyordu: Cynthia Mann, "JNF: Seeds of Doubt - Report Says Only Fifth of Donations Go to Israel, but No Fraud Is Found", 26 Ekim 1996, *Jewish Telegraphic Agency, J.*, http://www.jweekly.com/article/full/4318/jnf-seeds-of-doubt-report-says-only-fifth-of-donations-go-to-israel-but-no-/

hayatı yaşadıktan sonra Filistin'e dönmesine izin verildi.[22] Ne var ki geri dönmeleri sorunu çözmeye yetmedi. Sayigh, hiçbir bürokratik aygıta sahip olmayan komitenin, bir anda Filistin meselesini Anglo-Amerikan Soruşturma Komitesi'ne belgelerle anlatmak gibi zorlu bir görevle karşı karşıya kaldığında içinde bulunduğu durumu şöyle anlatır:

> Arap Yüksek Komitesi, üyelerinin yeterli entelektüel becerilere sahip olmadığını fark etti. Aslında komitenin doğru dürüst bir yapısı da yoktu. Cemal Hüseyni öğleden sonra bürodan çıktı mı kapıyı kilitler, anahtarları da cebine atardı. Hiçbir sekretarya yoktu. Kahve yapmak için bir-iki kişi ancak oluyordu. Not tutacak ya da daktiloda yazıları yazacak bir sekreterleri yoktu. Büro bomboştu.[23]

Üyeleri arasında ciddi ihtilaflara yol açan derin siyasi ve kişisel ayrılıklar ve Arapların AYK çevresinde yaşadıkları çekişmeler düşünülünce durum aslında çok daha kötüydü. Tüm bu sorunlar, savaşın hemen ardından kurulan AYK'nin Anglo-Amerikan Komitesi'ne Filistin meselesini anlatmakla görevlendirdiği bir başka yeni örgüt olan Arap Bürosu'nun potansiyelini sekteye uğrattı. Filistin Dışişleri Bakanlığı'nın nüvesi olarak kurulan ve esasen Nuri Said başkanlığındaki İngiliz yanlısı Irak hükümetinin desteklediği Büro'nun misyonu Filistin davasının daha iyi anlatılması için hem diplomasi hem de enformasyon faaliyetleri yürütmekti.

Diğer kurumlardaki dağınık görüntünün aksine, Arap Bü-

---

22 Amcam önce Seyşeller'e, sonra Beyrut'a sürgün edildi. H. al-Khalidi, *Mada 'ahd al-mujamalat*, cilt 1, s. 418. Amcam 1943'te Filistin'e döndüğünde İngilizler el-Alemi'nin dönmesine de izin verdiler; ama önemli liderlerden Cemal Hüseyni'nin Rodezya'daki sürgünden dönmesine ancak 1946'da müsaade ettiler. Cemal Hüseyni, 1937'de Kudüs'te İngilizler tarafından tutuklanmaktan son anda kurtulup Bağdat'a geçmişti. Kızı Serene'nin anılarına göre, İngilizlerin 1941'de Irak'ı yeniden işgal etmesinin ardından (müftünün aksine) "Almanya'ya gitmeyi reddedip (...) İngilizlere teslim olmaya karar veren" Cemal Hüseyni ve yoldaşları, tutuklanarak önce İran'da hapse ve sonra da Rodezya'ya sürgüne gönderildi: Serene Husseini Shahid, *Jerusalem Memories* (Beyrut: Naufal Group, 2000): 126-127.

23 Sayigh, "Desperately Nationalist", s. 69-70.

rosu'nda sıra dışı ve oldukça yüksek motivasyona sahip bir grup insan çalışıyordu (çalışanlar arasında bir kadının da olduğuna gösteren bir belge göremedim). Kurucusu Musa el-Alami, ünlü eğitimci Derviş Mikdadi, daha sonra FKÖ'nün ilk başkanı olan avukat Ahmed Şukayri, geleceğin tarihçisi Albert Hourani ve küçük kardeşi Cecil, iktisatçı Burhan Dajani, daha sonra Ürdün Başbakanı olacak Vasfi Tal ve ileride ünlü bir akademisyen olacak kuzenim Velid Halidi gibi gençler de Büro'nun mensupları arasındaydı. Albert Hourani'nin Soruşturma Komitesi'ne yaptığı son derece ikna edici, öngörülü (ve görmezden gelinen) sunumu işte bu ekip hazırlamıştı.

Arap Bürosu, sahip olduğu insan kaynağıyla –mesela Dr. Hüseyin'in genç kardeşini ulak olarak kullanma ihtiyacını ortadan kaldıracak– profesyonel biçimde diplomatik görevleri yerine getirme vaadinde bulunuyordu. Gelişmiş modern devletler, daha formel kanalların yanı sıra, mesajlarını iletmek için zaman zaman özel ulaklar kullanır; ancak İngiliz Mandası, Filistinlilerin böyle formel kanallara sahip olmasına mani olmuştu. Bu durumun sebeplerinden biri de, –bilhassa kitle temelli siyasi partilerin ortaya çıktığı dönemden önce– Filistin siyasetinin oldukça ataerkil, hiyerarşik ve dağınık bir görünüm arz etmesiydi. Arap Bürosu da buna çare olamadı: Yusuf Sayigh ve Velid Halidi'nin hatıratlarında, her fırsatta Filistinlilere mani olan ve nihayetinde onları uluslararası alanda temsil edecek yetkin örgütler kurma çabalarını baltalayan güçlüklerden uzun uzun bahsedilir. Tüm bunların yanı sıra ortada başka bir sorun daha vardı: Üstüne üstlük 1947'ye gelindiğinde diplomatik temsil açısından belki de en uygun iki Filistinli lider, yani El-Alami ve Dr. Hüseyin artık yollarını ayırmıştı. Velid Halidi hatıralarında El-Alami'nin üstenci tavrının çalışma arkadaşlarını nasıl küstürdüğünden söz eder.[24] Dr. Hüseyin'in hatıratında da buna dair bolca kanıt var. Daha da önemlisi şuydu: El-Alami'nin İngiliz yanlısı Irak rejimine bu denli yakın olması, pek çok Filistinlinin zihninde soru işaretlerine yol açıyordu.

24 Birinci ağızdan anılarını dinleyince bunu anlamak mümkün: "On Albert Hourani, the Arab Office and the Anglo-American Committee of 1946."

Bağımsızlığını kısa süre önce kazanan Arap devletleri arasındaki rekabet, Filistinliler arasındaki farklılıkların daha da şiddetlenmesine yol açtı. Dr. Hüseyin anılarında bunları acı verici detaylarla anlatır. Amcamın anlattığı üzere, müftü Hacı Emin el-Hüseyni'nin yandaşları ve muhalifleri arasında ayaklanma sırasında belirgin hale gelen savaş öncesindeki kutuplaşma, savaş sonrasında büyük oranda varlığını sürdürdü. Bu kutuplaşma, İngilizlerin hem müftüye hem de İngiltere'ye düşmanca davranacağından korktuğu (muhtemelen yerinde bir korkuydu bu) bağımsız bir Filistin siyasi oluşumuna karşı aralıksız muhalefetiyle daha da şiddetlendi. Filistinli liderlerin büyük kısmını karşısına alan bu hasmane tavır, İngiltere'nin üstünde hâlâ büyük bir etkiye sahip olduğu Arap hükümetlerinin çoğu tarafından benimsendi. İngiltere'nin Mart 1945'teki Arap Birliği kuruluş konferansında Filistin'in temsilini perde arkasından ustalıkla yönetmesi bu durumun çarpıcı bir örneğini oluşturur. Dr. Hüseyin'in anlattığına göre sonunda konferansa katılabilen Musa el-Alami yetenekli bir avukattı ve Filistin davasını savunan son derece etkili konuşmalar yapıyordu; ancak aynı zamanda onu 1945-1946 yıllarında bölgenin dört bir yanına kendi adlarına diplomatik görevler için gönderen ve bir noktada Suudi Arabistan, Irak ve diğer Arap ülkelerine yaptığı geziler için ona bir İngiliz bombardıman uçağı tahsis eden İngilizlerin de güvenini kazanmıştı.[25]

Filistinlilerin çıkarlarına samimi bir duyarlık göstermeyen İngiltere'nin Arap Bürosu'na verdiği destekle El-Alami üstünde çok fazla nüfuza sahip olduğuna inanan Dr. Hüseyin, bürönun performansını açıkça eleştirerek örtük şekilde El-Alami'yi de eleştirmiş oldu. İngiliz askerî istihbaratında çalışan bir albay, 1947'de kendisini ziyaret ederek genel konularda görüştükten sonra El-Alami'den ve Arap Bürosu'nun Arap davası ile birlikte "Arap ve İngiliz halkları arasında daha fazla anlayış ve yakınlık kurulması" için yaptığı çalışmalardan sitayişle söz etmişti. Büyük Ayaklanma'nın bastırılmasından ve İngilizle-

25 H. al-Khalidi, *Mada 'ahd al-mujamalat*, cilt 1, s. 432-434. Söz konusu seyahatin detayları Dr. Hüseyin'e bizzat El-Alami tarafından anlatılmıştı.

rin onu gönderdiği sürgün yıllarından sonra İngiltere'ye karşı tepkisi daha da artan Dr. Hüseyin, görüşlerini kendine saklamış ama bu ziyaretten ötürü epey şaşırmıştı. Dr. Hüseyin, Arap Yüksek Komitesi'yle koordinasyonu sağlayamadığı için Arap Bürosu'nu herkesin önünde eleştirmeye devam edince bu ziyaretçi, kapısını bir kez daha çaldı.

Albay mesajını bu kez açık açık ifade ederken oturma zahmetine bile katlanmamıştı: "Arap Bürosu Müdürü'ne saygı duyuyoruz, Ona güvenimiz tam ve onunla işbirliği yapmanızı istiyoruz." Dr. Hüseyin'in yanıtıysa buz gibiydi: "Ona duyduğunuz saygı ve güven sizi ilgilendirir, beni değil. İşbirliği yapıp yapmamamsa beni ilgilendirir, sizi değil. iyi günler Albay." Dr. Hüseyin, el-Alami'nin Arap Birliği'ne kabul edildiği andan itibaren davranışını acı sözlerle eleştiriyor: "Filistin'deki Araplaların değil, İngiliz hükümetinin temsilcisine dönüştü."[26]

Hâlâ sürgünde olan ancak 1946'da Almanya'dan Kahire'ye taşınmasının ardından Filistin siyasetiyle yeniden uğraşmaya başlayan müftü Hacı Emin el-Hüseyni de, El-Alami'ye itimat etmiyordu. Müftü, sürgün yüzünden Filistin'deki gelişmeleri artık kontrol edemiyordu, yine de önde gelen bir lider olarak görülüyordu ve savaş esnasında Nazi Almanyası'nda bulunmasının Filistin davasına verdiği kalıcı zarara rağmen bir süre daha nüfuzunu korumayı başardı. El-Alami başlarda Arap Bürosu'nun başı olarak herkesçe kabul edilebilirdi; çünkü hiçbir Filistinli gruba bağlı değildi (kız kardeşinin, müftünün kuzeni Cemal Hüseyni ile evli olması da buna yardımcı olmuştu). Ne var ki, 1947'ye gelindiğinde bu bağlantısızlık hali,

26 H. al-Khalidi, *Mada 'ahd al-mujamalat*, cilt 2, s. 33-35. Bu isim İngiliz-Suriyeli-Ermeni bir cerrah ve Birinci Dünya Savaşı'nda madalya kazanmış bir gazi olan Albay Ernest Altunyan idi. *Plarr's Lives of the Fellows of the Royal College of Surgeons* (*Kraliyet Cerrahlar Koleji Üyelerinin Yaşamları*) kitabında ona ayrılmış kısımda (http://livesonline.rcseng.ac.uk/biogs/E004837b.htm) İkinci Dünya Savaşı esnasında "Tıp subayı olarak üstlendiği resmî rol, Ortadoğu meseleleri konusunda uzman bir danışman olarak yürüttüğü faaliyetler için etkili bir kılıftı" notunu düşülmüştür. Dr. Hüseyin, Altunyan'ın askerî istihbaratta görev aldığını söylemiştir. İkisi de tıp eğitimi almış bu isimlerin o dönemde farklı sıfatlarla hareket etmesi son derece ilginçtir. Dr. Hüseyin, albayın geçmişi ya da hangi dilde konuştukları üstüne hiçbir şey söylemez; H. el-Halidi, *Mada 'ahd al-mujamalat*, cilt 1, s. 431.

sadakati bütün erdemlerin üstünde tutan müftüyü rahatsız etmeye başladı. Arap Ulusal Fonu'ndaki görevi nedeniyle müftüyle birkaç kez görüşen Yusuf Sayigh, ona karşı olumlu bir yaklaşım gösterse de, müftünün geleneksel liderlik tarzındaki ciddi yetersizlikleri hemen anlamıştı.

> Müftünün temel zaafı, uğruna mücadele ettiği Filistin'in kurulması, Filsitin'in Siyonist işgalden kurtarılması davasının, başka bir şeye ihtiyaç duyulmasını gereksiz kılacak kadar güçlü olduğuna inanmasıydı. Bunun haklı bir dava olduğunu düşündüğünden modern anlamda bir savaş gücü oluşturmadı. (...) Kanımca bunun sebeplerinden biri de, büyük bir örgütlenmeden korkması, onu kontrol edemeyeceğini düşünmesiydi. Çevresindekileri, yüz yüze konuştuğu insanları kontrol edebilirdi. Ama büyük bir örgütlenme belli bir noktaya kadar ademimerkeziyetçi olacaktı; haliyle o da kontrolünü kaybedecekti. Belki de sonunda onlara göre hareket etmek zorunda kalacak; örgüt ona çok daha az bağlı olacaktı. Belki karizmatik bir genç savaşçının ortaya çıkıp kendisine duyulan sadakat ile gösterilen desteği kısmen de olsa elinden almasından korkuyordu.[27]

Müftünün patriyarkal yaklaşımına dair bu keskin analiz, Osmanlı'nın son dönemlerinde dünyaya gelen, Filistin liderliğine ve dolayısıyla Arap dünyasının büyük kısmında siyasete hâkim olan sınıftan gelenlerin neredeyse tamamı için geçerliydi. Filistin'de ve başka yerlerde, Sayigh'in mensubu olduğu Suriye Ulusal Partisi gibi, farklı toplumsal tabanları olan yeni kurulmuş siyasi partiler vardı. Ne var ki, gerçekten kitle temelli bir parti olan ve 1919'dan beri Mısır siyasetine hâkim olan Vefd Partisi hariç, bu oluşumların hemen hiçbiri –Albert Hourani'nin 1968 tarihli ünlü makalesinde ustalıkla tanımladığı üzere– "eşraf siyaseti"ni geride bırakacak gelişmeyi gösterememişti.[28]

27 Sayigh, "Desperately Nationalist", s. 69-70.

28 Albert Hourani, "Ottoman Reform and the Politics of the Notables", *Beginnings of Modernization in the Middle East: The Nineteenth Century*, ed. William Polk ve Richard Chambers (Chicago: University of Chicago Press, 1968): 41-68. Beyrut'ta öğretmenlik yapan, Kahire'de İngiltere adına savaş üzerine

Büyük oranda Irak lideri Nuri Said ve onun İngiliz destekli hükümetince finanse edilen Arap Bürosu, başta Arap halklarının önderi olmayı amaçlayan Mısır ve Suudi Arabistan olmak üzere, diğer Arap devletlerini son kertede kendinden uzaklaştırdı. Bu ülkelerin yanı sıra, Suriye ve Lübnan'ın liderleri de, Arap Bürosu'nun kurulmasının asıl amacının Irak'ın bölgesel emellerini gerçekleştirmek olduğundan şüpheleniyordu (muhtemelen de haklıydılar). Buna benzer başka projeler de geliştirildi. Örneğin Bereketli Hilal ülkeleri –Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistin– arasında bir federasyon kurma planı vardı; ancak Nuri Said'in rakipleri, bu projenin hamisinin İngiltere olmasından korkuyordu.[29] Arap devletlerinin, Kahire'de Mısır'ın etkisi altındaki Arap Birliği üstünden yürüttükleri muhalefet, Arap Bürosu'nun otoritesine ve kapasitesine ciddi şekilde darbe vurulmasına, nihayetinde de Filistinlilerin gücünün azalmasına yol açtı.

Mavera-i Ürdün Kralı Abdullah ise bu esnada Filistin'i olabildiğince hâkimiyeti altına alma arzusundaydı ve Filistin'e dair planları hususunda hem Siyonistlerle hem de İngiliz destekçileriyle uzlaşmak için elinden geleni ardına koymadı. Avi Shlaim'in söz konusu dönemi ele aldığı kitabı *Collusion Across the Jordan*'da ortaya koyduğu üzere, Kral Abdullah ile Yahudi Ajansı liderleri (daha sonra İsrail başbakanları olan) Moşe Şaret ile Golda Meir arasında o dönemde kapsamlı gizli temaslar gerçekleşmişti.[30] Birleşmiş Milletler Filistin'in taksimi için harekete geçerken, Abdullah da Filistin'in Arap çoğunluğu için belirlenecek kısmını Ürdün'e katacağı bir anlaşma yapma umuduyla bu isimlerle birçok defa gizlice bir araya geldi. Abdullah, Filis-

---

çalışan ve Kudüs'te Arap Bürosu'nda emek sarf eden Hourani, "eşraf"tan söz ederken neden bahsettiğini çok iyi biliyordu; neredeyse on yıl boyunca bu insanlarla son derece yakın ilişkiler geliştirmişti.

29 Musa el-Alami, *Ibrat Filastin* (Beyrut: Dar al-Kashaf, 1949) adını taşıyan kitabında Bereketli Hilal planının hayata geçmesinin Filistin'in kayıplarının telafisi açısından uygun bir adım olacağını ileri sürer. Dr. Hüseyin de bunu Irak hükümetinin El-Alami'ye verdiği desteğin bir açıklaması olarak değerlendirir: *Mada 'ahd al-mujamalat*, cilt 2, s. 30.

30 Avi Shlaim, *Collusion Across the Jordan: King Abdullah, the Zionist Movement and the Partition of Palestine* (New York: Columbia University Press, 1988), bu müzakereleri ayrıntılı şekilde ele alıyor.

tinlilerin onun yönetimi altına girmeyi kabul edeceği hususunda, Yahudi Ajansı'na güvence vermekten geri durmadı.* Dolayısıyla –Iraklı Nuri'nin aksine– Abdullah'ın Filistinlilerin bağımsız liderliğine ya da onların diplomatik kolu olarak hizmet edecek Arap Bürosu türünden bir kuruma ihtiyacı yoktu.

Filistin ulusal hareketinin aksine, Siyonistler son derece büyük bir güce ve kapsamlı bir dış desteğe sahipti. Bağımsızlığını kısa süre önce kazanmış Arap devletleri –Irak, Mavera-i Ürdün, Mısır, Suriye ve Lübnan– kırılgan bir haldeydi; bölünmüşlerdi, birbirlerine karşı hınç besliyorlardı ve Filistinliler onların çatışma emelleriyle baş etmek zorundaydı. Kral Abdullah, Filistinlilere vesayeti kabul ettirme yarışında, Mısır Kralı Faruk ve Suudi Arabistan Kralı Abdülaziz ibn Suud ile rekabet halindeydi. Diğer Arap liderler de ara ara Siyonist hareketle çapraşık, muğlak ve –ara ara Filistin aleyhine– gizli temaslarda bulunmuştu.

Bu dönemde pek çok Arap lider, –İngilizlerin nüfuzu azalmış olsa da– sırtlarını güvenilmez İngiliz danışmanlara dayamaya devam etti. Kral Abdullah, kardeşi Irak Kralı Faysal ve halefleri, Kral Abdülaziz ibn Suud, konumları belirsiz olan –mevcut veya eski– İngiliz görevlilere güveniyordu (bu isimlerden biri de, Abdullah'ın ordusunun komutanı –Glubb Paşa olarak bilinen– Korgeneral Sir John Bagot Glubb'dı). Arap liderler bazı durumlarda, antlaşmalar gereği, yanlarında asıl bağlılıkları kendilerine değil İngiltere'ye olan bu türden danışmanlar bulundurmak zorundaydı. Bu durum, Arap liderlerin tavsiyelerini, bazen de talimatlarını dinledikleri yabancı diplomatlar için de geçerliydi. İngiliz büyükelçisinin Amman'daki konutu, kraliyet sarayının yanı başındaydı ve büyükelçi krala tavsiyelerde bulunmak için arka bahçeden kısa bir yolculukla saraya geçebiliyordu.[31] Bu tavsiyeler zaman zaman bayağı sert

(*) Tabii bu özgüven 1947'nin sonlarında aniden tuzla buz oldu. Babamın anlattığı hikâye sebebini açıklıyor.

31 Walid Halidi, 1950'lerin başında Amman'a yaptığı bir ziyaret esnasında sarayın "arka kapısını" nasıl keşfettiğini anlatmıştı: Kişisel görüşme, 16 Ocak 2016. İngiliz "tavsiyeleri", bazen kraliyet ailesi mensupları gibi aracılar vasıtasıyla iletiliyordu.

bir tonda dillendiriliyordu. Mesela dönemin Mısır hükümetinden memnun olmayan Büyükelçi Sir Miles Lampson, 1942'de İngiliz tanklarına Kahire'deki Abdeen Sarayı'nı kuşatmalarını emretti; Rolls-Royce arabasıyla sarayın bahçesine daldı, sarayın kapılarını kırarak açtırdı ve Kral Faruk'a İngiltere'nin seçtiği kişiyi başbakan olarak atamasını emretti. Koltuğa oturtulmasını istediği başbakan, yani Mustafa Nahhas Paşa, Musa el-Alami'nin Arap Birliği'nde Filistin'i temsil etmesine izin vermeyen kişinin ta kendisiydi. Ne var ki, bir İngiliz istihbarat subayının mektubunun ona kararını hızla değiştirtmesi, Kahire'de gerçek gücün kimin elinde olduğunu gösteriyordu. Arap liderler, savaş sonrası bağımsız olduklarını ne kadar göstermek isterlerse istesinler, yönettikleri yoksul ve geri kalmış devletlere dayatılan eşitsiz anlaşmalara, süregiden yabancı asker işgaline, doğal (ve diğer) kaynaklarının dışarıdan kontrolüne dayanan ve koparılması pek de kolay olmayan bir bağımlılık ağına dolanmış haldeydiler.

Yeni güçlenen Amerika Birleşik Devletleri karşısında, çoğu Avrupalı efendileri tarafından uyumlu olmaları hasebiyle seçilmiş olan Arap liderler, oldukça çarpıcı bir uzmanlık ve küresel farkındalık eksikliğinin yanı sıra ciddi bir zayıflık sergilediler. 1933'te ileri görüşlü bir hamleyle –İngilizlerin petrolle ilgili çıkarlarının aleyhine– Amerikan petrol şirketleriyle önemli bir anlaşma imzalayan Suudi Arabistan Kralı Abdülaziz, 1945 baharında bir ABD savaş gemisinde –ölümüne haftalar kala– hasta Franklin D. Roosevelt ile bir araya geldi. Abdülaziz, doğrudan başkandan ABD'nin Filistin'de yaşayan Araplara zarar verecek hiçbir şey yapmayacağına ve orada herhangi bir adım atmadan önce Araplara danışacağına dair güven verici sözler aldı.[32] Ne var ki verilen sözler, Roosevelt'in halefi

32 Roosevelt'in bu taahhütleri teyit eden 5 Nisan 1945 tarihli mektubu için bkz. Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı, Birleşik Devletler Dış İlişkileri: Diplomatik Belgeler [buradan sonra FRUS şeklinde kısaltılacaktır], 1945. Yakın Doğu ve Afrika, cilt 8 (1945), http://avalon.law.yale.edu/20thcentury/decad161.asp. Bu mektup, ABD hükümetinin Filistin'le ilgili olarak "bu ülkedeki temel duruma dair hem Araplar hem de Yahudilerle tam bir istişare yapılmadan hiçbir karar alınmayacağı" taahhüdünü yeniden teyit ediyor ve

Harry Truman tarafından umursanmadı, ancak Suudi rejimi, ekonomik ve askerî açıdan ABD'ye bağımlı olduğundan, Abdülaziz, ABD hükümetinin böyle davranmasını protesto etmekten ya da nüfuzunu kararlı şekilde Filistinliler için kullanmaktan kaçındı. Ardından tahta çıkan altı oğlu da bu konuda onu izledi. Bu bağımlılık hali ve Arap yöneticilerin Amerikan siyasi sisteminin ve uluslararası politikanın işleyişine dair nesiller boyu süregelen cehaleti, Arap dünyasını Amerikan etkisine direnme ya da ABD politikalarını şekillendirme imkânından sürekli mahrum bıraktı.

Buna karşın, Siyonist hareket oldukça gelişmiş bir küresel siyaset kavrayışı ile hareket ediyordu. Avrupa'da, Theodor Herzl ve Chaim Weizmann gibi iyi eğitimli, asimile olmuş Yahudilerce temelleri atılan hareket, babamın Kral Abdullah'la görüşmesinden onlarca yıl önce, Amerika Birleşik Devletleri ile son derece köklü ve kapsamlı ilişkiler kurmuştu bile. David Ben-Gurion ve daha sonra İsrail'in ikinci cumhurbaşkanı olacak olan İzak Ben-Zvi, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda birkaç yıl –Golda Meir'in çocukluğundan beri yaşadığı– Amerika Birleşik Devletleri'nde Siyonizm davasının savusunu için çaba harcamıştı. Bu dönemde Filistinli liderlerin hiçbiri Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmemişti. (Babam, ailesinde ABD'ye giden ilk kişiydi.) Siyonist liderlerin büyük kısmı Avrupalı ya da diğer Batılı ülkelerin yerlisi veya yurttaşıydı. Dolayısıyla bu toplumlara ilişkin son derece sofistike bir kavrayışa sahiptiler. Arap liderlerse –yeni ortaya çıkan süper güçler bir yana– Avrupa ülkelerinin siyaseti, toplumları ve kültürleri hakkında en iyi ihtimalle sınırlı bir kavrayışa sahipti. Babamın, Dr. Hüseyin'in, Yusuf Sayigh'in ve Velid Halidi'nin anlattığı, Filistinlilerin ve Arapların dağınıklık hali, entrikalar ve iç çekişmeler, sadece Filistinlileri uluslararası alanda temsil edecek Arap Bürosu için değil, aynı zaman-

başkanın "bu Hükümetin Yürütme Organı Başkanı sıfatıyla Arap halkına düşmanca gelebilecek hiçbir eylemde bulunmayacağını" ekliyordu. Ayrıntılar için bkz. R. Khalidi, *Brokers of Deceit: How the US Has Undermined Peace in the Middle East* (Boston: Beacon Press, 2013): 20-25.

da 1947-1948'deki çatışmanın doruk noktasında ortaya çıkan gelecek için yeni ihtimaller için de yıkıcı sonuçlar doğuracaktı. Bu can alıcı mücadeleye hem siyasi hem de askerî açıdan feci şekilde hazırlıksız, parçalanmış ve dağılmış bir liderlik kadrosunun öncülüğünde girdiler. Dahası, hâlâ eski sömürgecilerinin etkisi altında olan, yoksul ve büyük ölçüde eğitimsiz bir nüfusa sahip, ciddi kutuplaşmalar yaşayan ve istikrarsız Arap devletleri dışında çok fazla dış destekleri de yoktu. Bu durum, Siyonist hareketin onlarca yıl boyunca inşa ettiği güçlü, modern yarı-devlet ile elde ettiği uluslararası konumla tam bir tezat oluşturuyordu.

FİLİSTİN ULUSAL HAREKETİ, 1917'den bu yana İngiltere ve onun himayesindeki Siyonist projenin saldırgan hamleleriyle baş etmek zorunda kalmıştı. Ne var ki *Yishuv*, 1939 tarihli Siyaset Belgesi'nin kabul edilmesinden sonra İngiliz hamisine karşı giderek daha düşmanca bir tutum takındı. Bu düşmanlık, 1944'te İngiltere'nin Mısır'da yerleşik bölgeden sorumlu bakanı Lord Moyne'un, Stern çetesi* tarafından öldürülmesi gibi İngiliz yetkililere yönelik suikastlarla patlak verdi ve bu hadiseyi Filistin'deki İngiliz birlikleri ile yöneticilerine yönelik sürekli bir şiddet harekâtı izledi. Bu, 1946'da İngilizlerin karargâhı olan King David Oteli'nin havaya uçurulması ve doksan bir kişinin hayatını kaybetmesiyle doruk noktasına ulaştı. İngilizler, Büyük İsyan ve İkinci Dünya Savaşı esnasında kendileri tarafından güçlendirilmiş olan askerî ve istihbarat örgütlerine sahip *Yishuv*'un neredeyse tamamının katıldığı silahlı muhalefet hareketini kontrol altında tutamaz hale geldi. Savaş sonrası dönemde yaşanan ağır ekonomik ve finansal sorunların yanı sıra, Hindistan'ı yönetmek için kurduğu asırlık *Raj* yapısının dağılmasıyla sarsılan Büyük Britanya, nihayetinde Filistin'de geri çekilmek zorunda kaldı.

(*) Avraham Stern liderliğinde 1940'da Irgun örgütünden ayrılarak kurulan, resmî adı LEHI (İsrail Özgürlük Savaşçıları) olan, Filistin'de İngiliz Mandası'nın yıkılıp Yahudi göçünün serbest bırakılmasını ve nihayetinde Yahudi devleti kurulmasını amaçlayan silahlı Siyonist örgüt – ç.n.

Clement Attlee hükümeti, 1947'de Filistin sorununu yeni kurulmuş Birleşmiş Milletler'in kucağına bıraktı, arkasından ülkenin geleceği üzerine tavsiyelerde bulunmak üzere, BM Filistin Özel Komitesi (UNSCOP) kuruldu. O dönem BM'ye ABD ile Sovyetler Birliği hâkimdi; Siyonist hareket bu gelişmeyi kurnazca öngörmüş ve her iki güçle de diplomatik ilişkiler kurmuştu. Savaş sonrası uluslararası güçlerin yeni dengesi, UNSCOP'un işleyişinde ve ülkenin, Yahudi azınlığın oldukça lehine bir şekilde taksimini öngören çoğunlu raporunda açıkça görülüyordu: 1937 Peel Bölüşüm Planı'nda Yahudi devleti için %17 gibi çok daha küçük bir oran öngörülmesine karşılık, UNSCOP raporunda bu oran %56'nın üzerindeydi. UNSCOP raporunun sonucunda ortaya çıkan 181 sayılı Genel Kurul Kararı'nın alınması için yapılan baskı da bunun bir kanıtıydı.

29 Kasım 1947'de BM Genel Kurulu'nda Filistin'in büyük bir Yahudi devleti ile daha küçük bir Arap devletine bölünmesini; ayrıca Kudüs'ü de kapsayan uluslararası bir *corpus separatum** kurulmasını öngören 181 sayılı kararın kabul edilmesi, esasen yeni küresel güç dengesinin bir yansımasıydı. İkisi de karar lehine oy kullanan ABD ve SSCB, Filistinlilerin yerini ve ülkelerinin büyük kısmını kontrol altına alacak –yani Filistinlileri kurban konumuna sokacak– bir Yahudi devleti kurulma sürecinde artık açıkça belirleyici bir rol oynuyordu. Arapların hâlâ çoğunluğu oluşturduğu toprakların büyük kısmında bir Yahudi devleti kurulması için gerekli uluslararası doğum belgesi, Birleşmiş Milletler'in Kuruluş Sözleşmesi'nde yer alan kendi kaderini tayin etme ilkesinin açıkça çiğnenmesiydi. Elbette bu kararı, Yahudilerin çoğunlukta olduğu bir devletin kurulmasını mümkün hale getirmek için gerekli ve kaçınılmaz olan adım, yeterli sayıda Arap'ın bu topraklardan tehcir edilmesi izledi. Balfour'un Siyonizmin Araplara zarar vereceğini düşünmemesi gibi, Truman ve Stalin'in de BM Genel Kurulu'nda 181 sayılı kararı kabul ettirirken –kendilerinin ya da danışmanlarının– oylama sonucunda Filistinlilere ne olacağını pek düşünmedikleri anlaşılıyor.

(*) BM denetiminde olacak ayrışmış bölge – ç.n.

İngiltere bu esnada artık Yahudi devleti kurulmasından yana değildi. Arapların Filistin'i terk etmelerine neden olan şiddetli Siyonist saldırıların öfkelendirdiği ve Ortadoğu'daki imparatorluğunun geriye kalan kısmındaki Arap tebaasını daha fazla küstürmek istemeyen İngiltere, taksim oylamasında çekimser kaldı. İngiliz karar mercileri, 1939 tarihli Beyaz Kitap'tan bu yana, ülkelerinin Ortadoğu'daki başlıca çıkarlarının, İngiltere'nin yirmi yılı aşkın bir süredir beslediği Siyonist projede değil, bağımsız Arap devletleriyle ilişkilerde yattığını kabul etmişlerdi.

Siyonist hareketin askerî ve sivil yapıları, BM'nin taksim kararıyla birlikte, savaş sonrası dönemin iki yeni süper gücünün desteğini arkasına aldı ve ülkenin olabildiğince büyük kısmını ele geçirmeye yönelik hazırlıklarına başladı. Dolayısıyla Filistinlilerin karşı karşıya kaldığı bu felaket, yalnızca kendilerinin ve Arapların zayıf ve Siyonistlerin ise güçlü olmasının değil; aynı zamanda Londra, Washington, Moskova, New York ve Amman gibi uzaklarda alınan kararların da bir neticesiydi.

AĞIR VE BİTMEK bilmez bir tren kazası misali vuku bulan Nakba, aylarca devam eden bir sürecin sonunda ortaya çıktı. Felaketin ilk aşaması, 30 Kasım 1947'den İngiliz kuvvetlerinin Filistin topraklarından nihai olarak çekilmelerine ve 15 Mayıs 1948'de İsrail'in kuruluşuna kadar olan dönem, Haganah ve Irgun gibi Siyonist paramiliter grupların, iyi silahlanamamış ve örgütlenememiş Filistinlileri ve onlara yardıma gelen Arap gönüllüleri art arda yenilgiye uğratmasını içeriyordu. Bu ilk aşamada, Dalet Planı olarak adlandırılan ve 1948 baharında ülke çapında Siyonist bir saldırıya dönüşen şiddetli bir harekât yürütüldü.[33] Dalet Planı, nisan ayı boyunca ve mayısın ilk on

33 Bu konudaki temel referans yine Velid Halidi'nin kapsamlı çalışması, bilhassa da öncü makalesidir: "Plan Dalet: Master Plan for the Conquest of Palestine", şurada yeniden basıldı: *The Journal of Palestine Studies* 18, sayı 1 (Sonbahar 1988): 4-33. Makale ilk olarak 1961 yılında *Middle East Forum*'da yayımlanmıştı. Benny Morris gibi bazı noktalarda onunla hemfikir olmayanlar

beş gününde, en büyük iki Arap yerleşimi olan Yafa ve Hayfa'nın kent merkezleri ile Batı Kudüs'ün Arap mahallelerinin yanı sıra, 18 Nisan'da Tiberya, 23 Nisan'da Hayfa, 10 Mayıs'ta Safad ve 11 Mayıs'ta Beyan dahil olmak üzere, çok sayıda Arap kenti, kasabası ve köyünün ele geçirilip nüfustan arındırılmasını içeriyordu. Bu bakımdan Filistin'deki etnik temizlik, 15 Mayıs 1948'de İsrail Devleti'nin kuruluşunun ilan edilmesinden daha önce başlamıştı.

Yafa kuşatıldı, sürekli biçimde top atışlarına ve keskin nişancıların kurşunlarına maruz kaldı. Mayıs ayı başında nihai olarak Siyonist güçler şehri ele geçirince, 60.000 kadar Arap sakininin çoğu sistematik şekilde tehcir edildiler. 1947'deki Taksim Planı'na göre Yafa'nın ölü doğmuş Arap devleti toprakları içerisinde kalması gerekiyordu; ancak hiçbir uluslararası aktör, BM kararının bu büyük ihlaline mani olmaya çalışmadı. Benzer şekilde savunması zayıf sivil mahallelere yönelik bombardımana ve saldırılara maruz kalan Hayfa'da yaşayan 60.000, Batı Kudüs'te yaşayan 30.000 Safad'da yaşayan 12.000 Beyan'da yaşayan 6.000 ve Tiberya'da yaşayan 5.500 Filistinli de aynı kaderi paylaştı. Böylelikle Filistin'in şehirli Arap nüfusunun büyük kısmı, mülteci durumuna düştü; evlerini ve geçim kaynaklarını kaybetti.

Haganah ve diğer Siyonist paramiliter örgütler, Nisan 1948'de Batı Kudüs'ün Arap mahallelerini ele geçirdiğinde Arap Fonu'nun Katamon'daki ana bürosuna da girdi ve yöneticisi Yusuf Sayigh esir alındı. Sayigh daha birkaç hafta önce Amman'a gitmiş ve Kral Abdullah'tan Batı Kudüs'ün Arap mahallelerinin Siyonist güçlerin eline geçmesinin önlenmesi için yardım istemişti. Ne var ki Ürdün'ün Kudüs Başkonsolosu, Sayigh'in gözü

---

da dahil olmak üzere, pek çok tarihçi onun bulgularını teyit etmiştir. Bkz. Benny Morris, *The Birth of the Palestinian Refugee Problem Revisited*, ikinci edisyon (Cambridge: Cambridge University Press, 2004). Ayrıca bkz. Simha Flapan, *The Birth of Israel: Myth and Reality* (New York: Pantheon, 1987); Tom Segev, *1949: The First Israelis*, ikinci edisyon (New York: Henry Holt, 1998) ve Ilan Pappé, *The Ethnic Cleansing of Palestine*, ikinci edisyon (Londra: Oneworld, 2007) [Türkçesi: *Filistin'de Etnik Temizlik*, çev. Yankı Deniz Tan, İstanbul: İntifada Yayınları, 2023].

BİRZEİT ÜNİVERSİTESİ

1948'de Yafa, Dalet Planı esnasında boşaltıldığında.

önünde, krala telefonda böyle bir tehlikenin söz konusu olmadığını söylemişti: "Majesteleri! Siyonistlerin Kudüs'ü ele geçirmek üzere olduğuna dair tüm bu hikâyeleri kim anlatıyor? Bunların hepsi zırvalık!"[34] Bunun üzerine Kral Abdullah Sayigh'in talebini geri çevirdi ve Batı Kudüs'ün varlıklı Arap mahalleleri istila edildi. Orduyla hiçbir bağı olmamasına rağmen Sayigh, savaşın sonuna kadar savaş esirleri kampında tutuldu.

Ülkenin pek çok bölgesindeki küçük kasaba ve köylerde yaşayan insanlar apar topar kaçmaya başladı. 9 Nisan 1948'de Kudüs yakınlarındaki Deyr Yasin'de altmış yedisi kadın, çocuk ve yaşlı olmak üzere yüz kadar köy sakininin Irgun ve Hanagah örgütleri tarafından katledildiği haberi yayılmaya başladıkça daha fazla insan topraklarını terk etmeye karar verdi.[35] Deyr Yasin'in yanı başındaki stratejik el-Kastal köyü daha bir gün

34 "Desperately Nationalist", s. 82. Sayigh hatıratında bu dönemde yaşadıklarını epey kapsamlı bir şekilde anlatıyor. Bkz Yusuf Sayigh, *Sira ghayr muktamala*, s. 227-260.

35 Walid Khalidi, *Dayr Yasin: al-Jum'a, 9/4/1948* [*Deyr Yasin: Cuma, 9 Nisan 1948*] (Beyrut: Institute for Palestine Studies, 1999), tablo 127.

R. SAYIGH

Yusuf Sayigh (en soldaki), esir kampında.

önce, Kudüs bölgesinin Filistinli komutanı Abdülkadir Hüseyni'nin adamlarıyla birlikte öldürüldüğü bir çatışmadan sonra Siyonist güçlerin eline geçmişti.[36] Hüseyni, Arap Birliği komitesinden silah istemek üzere bir Arap başkentine, Şam'a ettiği seyahatten eli boş yeni dönmüştü. Filistinli askerî liderler arasında (bilhassa Büyük İsyan esnasında pek çoğu İngilizler tarafından öldürüldükten, idam edildikten ya da sürgüne gönderildikten sonra) en yetkin ve saygın isim olan Hüseyni'nin öldürülmesi, taksim planına göre Arap devletine ait olması gereken Kudüs çevresindeki bölgelere ulaşılmasına ve bunların elde tutulmasına yönelik çabalara ağır bir darbe vurdu.

Nakba'nın 15 Mayıs 1948'den önceki ilk aşamasında uygulanan etnik temizlik modeli, toplamda yaklaşık 300.000 Filistinlinin sürülmesi, panik halinde ülkeyi terk etmesi ve Arap çoğunluğun önemli kentsel ekonomik, siyasi, sivil ve kültürel merkezlerinin çoğunun yıkılıp yok edilmesiyle sonuçlandı. 15 Mayıs'tan sonraki ikinci aşamadaysa yeni İsrail ordusu savaşa katılan Arap ordularını bozguna uğrattı. Askerî müdahale ka-

36 Nir Hasson, "A Fight to the Death and Betrayal by the Arab World", *Haaretz*, 5 Ocak 2018, https://www.haaretz.com/middle-east-news/palestinians/premium.MAGAZINE-the-most-disastrous-24-hours-in-palestinian-history-1.5729436

rarını almakta geciken Arap hükümetleri, Filistin'in şehir ve köylerinin peş peşe düşmesi ve yoksul mültecilerin akın akın komşu başkentlere gelmesi yüzünden derin bir endişeye kapılan Arap kamuoyunun yoğun baskısıyla harekete geçmişti.[37] Arap ordularının uğradığı bozgunlardan ve sivillere yönelik yeni katliamlardan sonra, yurdundan edilen Filistinlilerin sayısı artmıştı. Yaklaşık 400.000 kişi evinden edilmiş ve komşu ülkelere, Ürdün, Suriye, Lübnan, Batı Şeria ve Gazze'ye kaçmıştı (bunlardan son ikisi Filistin'in İsrail tarafından ele geçirilememiş kısmının %22'sini oluşturuyordu). Bu insanların hiçbirinin geri dönmesine izin verilmedi; geri dönmelerine engel olmak için evlerinin ve köylerinin büyük kısmı yıkıldı.[38] İsrail Devleti, 1949'da mütareke imzalandıktan sonra bile, çok daha fazla insanı yurdundan etmeye devam etti ve o günden bu yana çok daha fazlası da göç etmek zorunda bırakıldı. Bu bakımdan Nakba, devam eden bir süreç olarak anlaşılabilir.

1948'de yurdundan edilenler arasında –babamın ve kardeşlerinin çoğunun doğduğu Tal el-Riş'teki evlerini terk etmek zorunda kalan– büyükannem ve büyükbabam da vardı. Seksen beş yaşında ve epey takatsiz olan büyükbabam, başta evini terk etmeyi inatla reddetmiş. Oğulları, ailenin çoğunu sığınmaları için Kudüs ve Nablus'a götürdükten sonra, birkaç hafta boyunca orada tek başına kalmış. Güvenliğinden endişe eden Yafa'dan bir aile dostu, çatışmaların durduğu bir sırada onu almak için eve gelmiş. Kitaplarını yanına alamadığından yakınarak, istemeye istemeye ayrılmış evinden. Ne büyükbabam ne de çocukları o evi bir daha görebildi. Büyükannem ile büyükbabamın büyük taş evinin kalıntıları, hâlâ Tel Aviv'in dış mahallelerinde terk edilmiş halde duruyor.[39]

---

37 Arap devletlerinin Filistin'e girme kararına dair en iyi açıklama için bkz. Walid Khalidi, "The Arab Perspective", *The End of the Palestine Mandate*, ed. W.R. Louis ve Robert Stookey (Austin: University of Texas Press, 1986): 104-136.

38 Halidi bu köylerin kaderinin ayrıntılı şekilde anlatıyor: Walid Khalidi, *All That Remains: The Palestinian Villages Occupied and Depopulated by Israel in 1948* (Washington, DC: Institute for Palestine Studies, 1992).

39 Harabeye dönmüş bu evin zaman içinde geçirdiği dönüşümleri gösteren ve bugünkü halinin fotoğraflarını içeren altmış iki sayfalık İbranice bir makale

Nakba, Filistin ve Ortadoğu tarihi açısından tam bir dönüm noktasını temsil ediyordu. Bu süreç Filistin'in büyük kısmını bin yıldan uzun süredir olduğu üzere Arap olan bir ülkeden büyük çoğunluğunun Yahudi olduğu yeni bir devlete dönüştürdü.[40] Bu dönüşüm iki sürecin neticesinde gerçekleşti: Savaşla ele geçirilen ülkenin Arapların yaşadığı bölgelerinde gerçekleştirilen sistematik etnik temizlik ve mültecilerin arkalarında bıraktığı topraklar ile mülklerin yanı sıra İsrail'de kalan Arapların sahip olduklarının da büyük kısmının çalınması. Siyonizmin en başından itibaren amacı, Yahudileri bu topraklarda çoğunluk haline getirmekti ve bunu gerçekleştirmenin başka bir yolu da yoktu. Toprağı gasp etmeden ülkeye hâkim olmak mümkün değildi. Nakba'nın üçüncü büyük ve kalıcı etkisi ise yurdundan edilen yüz binlerce Filistinli Nakba kurbanının sığınmak zorunda kaldıkları, yoksul, zayıf ve bağımsızlığını yeni kazanmış ülkeler olan Suriye, Lübnan ile Ürdün'ün ve bölgenin yıllar boyunca daha da istikrarsız hale gelmesi oldu.

Gel gör ki, Nakba'dan hemen sonraki süreçte savaştan kazançlı çıkan Mavera-i Ürdün Kralı Abdullah oldu. Hafızalara yer etmiş ifadeyle, "kanarya kafesindeki şahin" olarak tarif edilen Abdullah, 1921'de bu topraklara ilk kez geldiğinden bu yana, nüfusu 200.000'i zor bulan küçük ve seyrek yoğunlukta

---

var. Bu ev, 1948'de İsrail'e dönüşen bölgedeki diğer Arap evlerinin çoğu gibi, Siyonist tarihteki saygın yeri nedeniyle yıkılmadı. Büyükbabam evi satın almadan önce, Israel Belkind ve kardeşi Şimşon liderliğindeki bir grup erken dönem Siyonist göçmen, yani Bilu'im/Bilu olarak bilinen grup, Filistin'deki ikinci Siyonist tarım kolonisi olan Rişon LeTsiyon'u kurmadan önce 1882 yılında birkaç aylığına bu evde oda kiralamış. Bina bugün Bilu'im Evi olarak biliniyor. Bu bilgiyi bana ileten ve beni Lihi Davidovich ve Tamir Lavi'nin "Tik Ti'ud: Bet Antun Ayub-Bet Ha-Bilu'im" [Belgeleme Dosyası: Anton Ayyub Evi-Bilu'im'in Evi], 2005/2006 başlıklı çalışmasına yönlendiren, Israel Belkind'in yeğeninin kızı olan Dr. Nili Belkind'e teşekkür ederim. Bu çalışmaya Tel Aviv Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nin web sitesinden erişilebiliyor: http://www.batei-beer.com/aboutus.html

40 Bu dönüşüme dair en iyi açıklamalardan biri için bkz. Tom Segev, *1949: The First Israelis* (New York: The Free Press, 1986). Ayrıca bkz. Ibrahim Abu-Lughod, *The Transformation of Palestine* (Evanston, IL: Northwestern University Press, 1971).

HALİDİ AİLESİ

Tal el-Riş'teki Halidi evinden geriye kalanlar.

nüfusa sahip Mavera-i Ürdün'den çok daha fazla nüfusa sahip olan ve çok daha büyük bu bölgeyi yönetmeyi arzulamıştı hep.[41] Bu tarihten sonra ara ara sınırlarını çeşitli yollara başvurarak genişletmeye çalıştı. En aleni hamlesi ise batıya, yani Filistin'e doğruydu; ülkenin bir kısmının idaresini kendisine verecek bir anlaşma yapabilmek amacıyla Siyonistlerle uzun uzun ve gizli müzakereler yürütmesinin sebebi tam da buydu. Abdullah bu emelini gerçekleştirebilmek için 1937'de Peel Komisyonu'nun ülkenin Araplara ayrılan kısmının kendi krallığına katılacak şekilde Filistin'in taksimi önerisini gayriresmî olarak kabul etmişti (bunu yapan tek Arap liderdi).

Hem kral hem de İngilizler, Filistinlilerin 1947'deki taksimden ya da onu izleyen savaştan bir fayda sağlamasına karşıydı; zira Filistin'de bağımsız bir Arap devleti kurulmasını istemiyor-

41 Avi Shlaim'in şu kitabındaki bir bölümün başlığıdır bu: *The Politics of Partition: King Abdullah, the Zionists and Palestine, 1921-1951* (Londra: Oxford University Press). Bu kitap *Collusion Across the Jordan*'ın kısaltılmış bir versiyonudur.

lardı. Buna mani olmak için de gizli bir anlaşmaya varmışlardı: "Manda idaresi sona erer ermez, Ürdün Nehri üstünden Arap Lejyonu'nu göndererek, Filistin'in Araplara tahsis edilen kısmını işgal etmek."[42] Bu amaçla –Abdullah'la müzakere eden– Siyonist hareketin amacı örtüşüyordu. Filistinlilerin inatla yürüttükleri ancak iyi örgütlenmeyen direnişinin ülke çapındaki Siyonist saldırı sonucu yenilgiye uğratılmasından sonra Arap ordularının Filistin'e girmesiyle birlikte, Abdullah'ın yayılmacı emellerinin aracı olan Arap Lejyonu yeni İsrail ordusunun ilerleyişine karşı koymada başı çekti. Lejyon üstünde güçlü bir İngiliz etkisi vardı; zira Lejyon'daki askerler İngilizler tarafından donatılıp eğitilmişlerdi. Lejyon'un komutanlığını İngiliz subaylar üstlenmişti ve Ortadoğu'daki diğer ordulara kıyasla çok daha fazla savaş deneyimine sahiptiler. Arap Lejyonu, İsrail'in Batı Şeria ve Doğu Kudüs'ü ele geçirmesine mani oldu ve bölgeyi Filistinlilerin elinden alıp, Abdullah için kontrolünde tuttu. Tarihçi Avi Shlaim'in ifade ettiği üzere, İngiliz Dışişleri Bakanı Ernest Bevin'in "bir Filistin Arap Devleti'nin doğuşunu engellemek için doğrudan Ürdünlülerle ve dolaylı olarak da Yahudilerle işbirliği yaptığını söylemek abartılı sayılmaz."[43]

Bağımsızlığını yeni kazanan Arap ülkelerinin geri kalanı, 1948 savaşından sonra yalnızca Filistinli mülteci akınıyla değil, başka olumsuz gelişmelerle de karşı karşıya kaldı. Bu ülkeler sadece 1947'de BM'de Filistin'in bölünmemesi için verilen mücadeleyi değil; aynı zamanda orduları yeni İsrail Devleti'nin çok daha donanımlı kuvvetlerince teker teker bozguna uğratıldığı için 1948 savaşını da kaybetmişlerdi. İsrail ordusunun yedi Arap ordusu karşısında sayıca çok daha zayıf olduğu yönündeki yaygın iddiaya rağmen, 1948'de İsrail'in, hasımlarından sayı ve silah bakımından çok daha üstün olduğunu biliyoruz. Suudi Arabistan ile Yemen'in modern manada bir ordusu olmadığı için 1948'de sahada aslında sadece beş düzenli Arap askerî gücü

42 Mary Wilson, İngilizlerin ve Abdullah'ın bunu nasıl yapmayı planladıklarını eksiksiz bir biçimde ortaya koyar: *King Abdullah, Britain and the Making of Jordan* (Cambridge: CambridgeUniversity Press, 1987): 166-167 ve devamı.

43 Shlaim, *Collusion Across the Jordan*, s. 139. Shlaim, Filistinlilerin aleyhine yapılmış bu karmaşık gizli anlaşmanın unsurlarını teferruatlı biçimde açıklıyor.

vardı. Bu ordulardan da sadece dördü (Lübnan'ın son derece küçük ordusu sınırı hiç geçmedi) Manda idaresindeki Filistin topraklarına girdi. Bunlardan ikisinin –Ürdün'ün Arap Lejyonu ve Irak kuvvetlerinin– taksimle Yahudi devletine tahsis edilen alanların sınırlarına girmesi İngiliz Devletince yasaklandı ve bu nedenle İsrail topraklarına bir saldırıda bulunmadılar bile.[44]

Uluslararası boyuttaki ilk büyük sınavlarıyla karşı karşıya kalan Arap devletleri, bu sınavı veremedi ve bunun sonuçları felaketler getirdi. Hızla güçlü bir askerî makineye dönüşen İsrail karşısında başlayan bozgun silsilesi 1982 Lübnan Savaşı'na kadar sürdü. Bu yenilgiler, Albert Hourani'nin 1946'daki karanlık öngörülerini tamamen doğrulayan bir dizi bölgesel şoka yol açtı. Nihayetinde yoksulluk, bağımlılık, yabancı işgali ve dolaylı tahakküm zincirlerinden kurtulma mücadelesi veren Arap ülkeleri, şimdi de hem bezdirici yeni iç zorluklarla hem de güçlü ve saldırgan yeni komşuları İsrail'in sebep olduğu başka sorunlarla yüzleşmek zorundaydı.

Nitekim Filistin savaşı, İngilizlerin Ortadoğu'da artık eski güçte olmadığı ve yerlerini düello halindeki süper güçler ABD ile Sovyetler Birliği'nin aldığı gerçeğini teyit etti. Araları zaten gergin olan bu iki devlet, savaş sonrasında farklı nedenlerle olsa da, Filistin'in bölünmesine ve burada bir Yahudi devleti kurulmasına destek verdi. İsrail Devleti kurulur kurulmaz hemen bu devleti tanıdılar ve ona zaferi için kritik önemde olan askerî destek sağladılar. ABD ve Sovyetler, BM'nin taksim kararında öngörülen Arap Devleti'nin kurulmasına yardımcı olmak için herhangi bir adım atmadıkları gibi, İsrail, Ürdün ve İngiltere'nin zımni işbirliği içinde yürüttükleri böyle bir devletin oluşumunu engelleme faaliyetlerine de karşı çıkmadılar.[45]

---

44 Bu miti ilk yıkanlar Flapan, *The Birth of Israel;* Tom Segev, *1949: The First Israelis* ve Avi Shlaim, *The Iron Wall: Israel and the Arab World* gibi İsrailli yazarlar olmuştur. Bu isimlere "yeni" ya da "revizyonist tarihçiler" dendi; zira Yahudi devletinin kuruluşuna ilişkin kabul görmüş tarih anlatısına itiraz ediyorlardı.

45 Avi Shlaim'in *Collusion Across the Jordan* kitabı bu sürecin nasıl gerçekleştiğini anlamak için mutlaka bakılması gereken bir metindir. Ayrıca bkz. Mary Wilson, *King Abdullah, Britain and the Making of Jordan.*

Tüm bu ortak noktalara rağmen, iki süper gücün İsrail'e destek verme sebepleri, süreleri ve verdikleri desteğin niteliği birbirinden farklıydı. Stalin ve Sovyetler'in önde gelen isimleri, SSCB'nin hamilik yapacağı sosyalist bir ülke olacağını öngördükleri bu devletten kısa sürede soğudular. Moskova hükümeti, Ürdün, Irak ve Mısır gibi gerici Arap monarşilerini İngiltere'nin piyonu olarak görüyordu ve SSCB ile tam ittifak halinde hareket edecek bir İsrail'in bunlara karşı ilerici bir denge unsuru olmasını ümit ediyordu. Ne var ki takvimler 1950'yi gösterdiğinde İsrail, Kore Savaşı'nda tarafsızlığı seçip ABD'ye yaklaşınca böyle bir şeyin olmayacağını anladılar. İki ülke arasındaki ilişkilerin soğuması fazla uzun sürmedi. 1955'e gelindiğinde Sovyetler Birliği birkaç Arap devletiyle yakın ilişkiler geliştirmiş; İsrail ise SSCB'nin yeni Arap müttefiklerinden Mısır'a karşı gizlice eski sömürgeci güçlerle, yani İngiltere ve Fransa ile ittifak kurmuştu. Böylece Sovyetler'in Siyonizm ve İsrail'le yaşadığı balayı uzun sürmedi.

İsrail'in Amerika Birleşik Devletleri'yle ilişkisiyse tamamen farklı bir rotayı izledi. Siyonizmi doğuran Avrupa anti-semitizm virüsünün en büyük gelişim alanlarından biri olan Rus çarlarının egemenliği altındaki toprakların aksine, Amerika Birleşik Devletleri Doğu Avrupa'da zulüm görüp buradan kaçan Yahudiler için her zaman hoşgörülü bir sığınak olarak görülmüştü. Bunların %90'ı ABD'ye göç etti. Amerikan Yahudilerinin nüfusu, 1880 ile 1920 yılları arasında çeyrek milyondan dört milyona çıkmıştı ve bu yeni göçmenlerin büyük çoğunluğu da Doğu Avrupa'dan gelmişti.[46] Modern politik Siyonizm, ABD'de hem Yahudi toplumu içinde hem de Hıristiyanlar arasında güçlü biçimde kök saldı. 1930'ların başında Hitler'in Almanya'da iktidara gelmesiyle birlikte, Siyonizm ABD kamuoyunun nüfuzlu kesimlerinde iyiden iyiye güç kazandı. Holokost dehşeti ile bilgilerin yayılması Siyonistlerin bir Ya-

46 Eli Barnavi, "Jewish Immigration from Eastern Europe", ed. Eli Barnavi, *A Historical Atlas of the Jewish People from the Time of the Patriarchs to the Present* içinde (New York: Schocken Books, 1994), http://www.myjewishlearning.com/article/jewish-immigration-from-eastern-europe/

hudi devleti kurulmasına yönelik çağrısının ne kadar geçerli olduğunu teyit etmekle kalmadı; aynı zamanda Siyonizmin Yahudi toplumu içindeki ve dışındaki muhaliflerinin dağıtılıp susturulmasında etkili oldu.

İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında yaşanan bu değişimler, pek çok Amerikalı siyasetçinin hesaplarını değiştirmesine yol açtı. Siyonizm hususunda zaten belli bir yatkınlığı olan Başkan Harry Truman, kişisel dostlukları ve en yakın danışmanlarının etkisiyle, Siyonizmin amaçlarının açıkça desteklenmesinin iç politika açısından bir gereklilik olduğuna kani oldu.[47] 1945 yılının Kasım ayında, yani Roosevelt'in İbn Suud'la görüşüp ona destek sözü vermesinden sadece dokuz ay sonra, bir grup Amerikalı diplomat, kendisini açıkça Siyonist yanlısı bir politikanın ABD'nin Arap dünyasındaki çıkarlarına zarar vereceği hususunda öngörülü biçimde uyardıklarında, Truman da bu büyük değişimin ardındaki gerekçeyi çekinmeksizin dile getirdi: "Üzgünüm beyler, ama Siyonizmin başarıya ulaşmasını isteyen yüz binlerce kişiye hesap vermek zorundayım. Seçmenlerim arasında yüz binlerce Arap yok."[48]

Yeni küresel Amerikan imparatorluğunun dış politikasını yürütecek kurumsal yapıyı teşkil eden Dışişleri Bakanlığı, Pentagon ve CIA başlangıçta Truman ile danışmanlarının Siyonizm ve yeni İsrail Devleti lehindeki kararlı partizanca tavrına karşı çıktı. Yine de seçkin bir sınıfa mensup aileden gelmeyen, yükseköğrenim görmemiş (üniversite diploması olmayan son ABD başkanıydı) ve dış ilişkiler konusunda deneyimsiz olan Truman'ın önünde bulduğu dış politika tablosundan gözü korkmadı. Savaş sonrası dönemin başlarında Dışişleri Bakanı George Marshall'dan Dean Acheson'a, George Ken-

47 Truman hükümeti ve Filistin konusunda epey kapsamlı bir literatür var. Kısa süre önce yayımlanan oldukça detaylı bir çalışma için bkz. John Judis, *Genesis: Truman, American Jews, and the Origins of the Arab/Israeli Conflict* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2014). Yetkin bir biyografi için ayrıca bkz. David McCullough, *Truman* (New York: Simon and Schuster, 1992).

48 Col. William Eddy, *FDR Meets Ibn Saud* (Washington, DC: America-Midleast Educational and Training Services, 1954; yeni baskı: Vista, CA: Selwa Press, 2005): 31.

nan'dan Dışişleri ve diğer bakanlıklardaki üst düzey başka yetkililere kadar pek çok kıdemli bürokrat, yeni Yahudi devletine verilecek desteğin Soğuk Savaş döneminde Amerika'nın Ortadoğu'daki stratejik, ekonomik ve petrol çıkarlarına zarar vereceğini savunuyordu. Gelgelelim, bu döneme ait yeni ulaşılabilen hükümet belgelerini dikkatle inceleyen ilk kitabı kaleme alan siyaset bilimci Irene Gendzier, bürokrasideki kilit isimlerin bakış açısının birkaç ay içerisinde nasıl değiştiğini gözler önüne serer. İsrail'in çarpıcı askerî zaferlerinden sonra pek çok bürokrat, askerî görevli ve onlarla birlikte ABD petrol endüstrisi, hızlı biçimde Yahudi devletinin ABD'nin bölgedeki çıkarları açısından sağlayabileceği muhtemel faydalardan sitayişle söz etmeye başlamıştı.[49]

Bu değişimi tetikleyen ana sebepler, –Soğuk Savaş ve Ortadoğu'nun devasa enerji kaynaklarıyla bağlantılı olarak– ekonomik ve stratejikti. Pentagon, İsrail'i askerî açıdan potansiyel olarak güçlü bir müttefik olarak görmeye başladı. Dahası, ne politika yapıcılar ne de petrol şirketleri, Suudilerin Filistin konusundaki uyumlu tavrı nedeniyle İsrail'i ABD'nin petrol çıkarları açısından bir tehdit olarak görüyordu (1948 savaşının doruk noktasına ulaştığı, yani tam da İsrail birlikleri ülkenin büyük bölümünü ele geçirip yüz binlerce Filistinliyi topraklarından ettiği günlerde Marshall, Filistin konusundaki "uzlaşmacı tavrı" nedeniyle Kral İbn Suud'a teşekkür etmişti).[50] Suudi Arabistan o günden bu yana Amerika ile İsrail arasındaki yakın ilişkiyi zora sokacak hiçbir adım atmadı. Gerçekten de Suudi kraliyet ailesi bu durumun 1933'te ilk petrol arama ve işletme anlaşmasına kadar uzanan yakın Amerikan-Suudi işbirliği ile uyumsuzluk yaratacak bir yanı olmadığını düşünüyordu.[51]

Ne var ki, İsrail Devleti 1970'lerin başından itibaren rutin hale gelen Amerika'nın muazzam askerî ve ekonomik deste-

49 Irene L. Gendzier, *Dying to Forget: Oil, Power, Palestine, and the Foundations of U.S. Power in the Middle East* (New York: Columbia University Press, 2015).

50 Dışişleri Bakanlığı'ndan Elçilik'e, *Jedda*, 17 Ağustos 1948, FRUS 1948, cilt 2, kısım 2, s. 1318.

51 Suudi-Amerikan ilişkileri hakkında daha fazla bilgi için bkz. R. Khalidi, *Brokers of Deceit*, s. 20-25.

ğinden ilk kurulduğu yıllarda yoksundu.[52] Hatta ABD, BM Güvenlik Konseyi'nde İsrail'in askerî operasyonlarının kınanması için defalarca oy kullanmak da dahil olmak üzere, sık sık İsrail ile çelişen pozisyonlar aldı.[53] ABD'li politika yapıcılar, Truman hükümeti görevdeyken ve esasen 1967 savaşına kadar –Yahudi devletine karşı genel olarak olumlu ve destekleyici bir tavır takınmakla birlikte– İsrail'i o kadar da önemli bir gündem maddesi olarak görmüyordu. Amerikalı liderler, Truman'dan itibaren Filistinlilere de daha az önem vermeye başladılar.

ŞOKA UĞRAMIŞ, YENİLMİŞ, dağılmış ve geçici olarak lidersiz kalmış çoğu Filistinli, anavatanlarını harabeye çeviren küresel değişimlerin pek farkında değildi. Onyıllar boyunca İngiltere'yi Siyonizmin kuvveden fiile geçmesini mümkün kılan başlıca güç olarak gören eski nesil, yaşadıkları talihsizliklerin ana kaynağının İngiltere olduğunu düşünmeye devam ediyordu. Filistinliler ayrıca kendi liderlerinin başarısızlıklarını sert bir dille eleştiriyor; Arap devletlerinin yapıp ettiklerinden ve ordularının Arap Filistini'nin %22'sinden fazlasını koruyamaması karşısında öfkelerini dile getirmekten geri durmuyorlardı.[54] Bu durum, Arap yöneticilere bölünmüşlükleri ve daha da kötüsü kimilerinin –özellikle Ürdün Kralı Abdullah'ın– İsrail ve büyük güçlerle olan işbirlikçi davranışı nedeniyle onlara duyulan öfkeyle birleşti. Nakba'dan sonra sürgün edildiği Beyrut'ta kalem kâğıda sarılan İsa el-İsa, Arap yöneticileri yerden yere vuruyordu:

52 1949'dan 1971'e kadar ABD'nin İsrail'e yaptığı toplam ekonomik ve askerî yardım sadece dört kez yüz milyon doları aşmıştır. 1974'ten bu yanaysa söz konusu rakam yıllık milyarlarca dolara ulaştı.

53 Güvenlik Konseyi, 1953 ile 1974 yılları arasında İsrail'in Gazze Şeridi, Suriye, Ürdün, Lübnan, Kudüs ve İşgal Altındaki Topraklar'da gerçekleştirdiği eylemleri "kınamak", "esefle kınamak" veya "ayıplamak" maksadıyla en az yirmi üç karar aldı.

54 Arapların yapıp ettiklerine dair eleştirilerin tipik ve erken bir örneği için Constantin Zureiq'in 1948 tarihli kitabına bkz. *The Meaning of the Catastrophe*. Detaylar için bkz. s. 113.

Ey Arapların küçük kralları, Allah'ın izniyle
Bu kadar zayıflık ve kavga yeter
Bir zamanlar umutlarımız sizdeydi
Ama hepsi suya düştü.[55]

Saydığımız bu bir dizi nedenden ötürü, Nakba'dan sonraki kasvetli yeni gerçeklik, bir milyondan fazla Filistinliyi altüst olmuş bir dünyayla karşı karşıya bıraktı. Filistinliler her nerede olurlarsa olsunlar, ister Filistin'de yaşasınlar ister başka yerde, köklü bir toplumsal kargaşa yaşadılar. Bu durum çoğunluk için esasen yoksulluk demekti; insanlar evlerini, işlerini ve kök saldıkları sosyal çevrelerini yitirdiler. Köylüler topraklarını ve geçim kaynaklarını, şehirliler de mülkleri ve sermayelerini kaybederken, Nakba ülkenin ileri gelenlerinin gücünü ekonomik temelleriyle birlikte darmadağın etti. İtibarını yitiren müftü, savaş öncesindeki otoritesini asla geri kazanamayacaktı; müftüyle aynı sınıftan başka isimler de benzer kaderi yaşadı. Arap dünyasının büyük bölümünde genellikle askerî destekli devrimlerle tetiklenen toplumsal altüst oluşlar, üst sınıflardan gelen bu isimlerin yerini farklı toplumsal tabakalardan gelen genç liderlere bırakmasına sebep oldu. Nakba, Filistinliler arasında da aynı sonuca yol açtı.

Yoksullaşmadan kurtulabilenler bile yerinden yurdundan edilmişti. Rutinlerinin yanı sıra evlerinden aniden koparılan ve sahip olduklarının çoğunu yitiren yaşlı büyükanne ve büyükbabamın içinde bulunduğu durum tam olarak buydu. Sadece pek çok insana kıyasla çok daha şanslıydılar. 1950'lerin başında vefat edene kadar Batı Şeria'daki Nablus ve Kudüs'ten sonra Beyrut, Amman ve İskenderiye'ye dağılmış çocuklarının evleri arasında gidip gelmek zorunda kalsalar da, başlarının üstünde daima sağlam bir çatı oldu. Annemle babam 1947'deki ziyaretlerinden hemen sonra babamın eğitimini tamamlaması

55 Bu şiir şu derlemede yeniden basılmıştır: Yakub Awadat, *Min a'lam al-fikr wal-adab fi Filastin* [Filistin'in Önde Gelen Edebi ve Entelektüel Figürleri], ikinci edisyon (Kudüs: Dar al-Isra',1992). Şiirdeki "küçük krallar" ifadesi, genel olarak aşağılayıcı manasının yanı sıra muhtemelen özellikle Kral Abdullah'ın kısa boylu olmasına bir göndermedir.

için New York'a dönmüşler ve okulu bitince de Filistin'e geri dönme niyetindeymişler. Ne yazık ki ikisi de Filistin'i dünya gözüyle bir daha göremedi.

Nakba, –ne kadar farklı koşullara sahip oldukları fark etmeksizin– birkaç kuşak boyunca bütün Filistinlileri etkiledi, kimliklerinin evriminde bir mihenk taşı oldu. Ani bir kolektif dağılma, her Filistinlinin kişisel olarak veya ebeveyni ya da büyükanne ve büyükbabaları aracılığıyla bir şekilde yaşadığı bir travma yarattı. Nakba, aynı zamanda Filistinlilerin kolektif kimlikleri açısından yeni bir odak noktası sağlarken, aileleri ve toplulukları da paramparça etti; Filistinlilerin farklı ülkelere ve bölgelere bölünüp dağılmasına yol açtı. Hatta hâlâ Filistin'de yaşayanlar bile –mülteci olsalar da olmasalar da– üç farklı siyasi rejime tabi oldular: İsrail, Gazze Şeridi'ndekiler için Mısır ve Batı Şeria ile Doğu Kudüs'tekiler için Ürdün. Arapçada *şitat* olarak adlandırılan bu dağılma hali, o günden bu yana Filistin halkını olumsuz biçimde etkilemeye devam ediyor. Ailem bunun tipik bir örneği: Kuzenlerimin bir kısmı, Filistin'de ve sayısı yarım düzineye varan Arap ülkesinde; en az bir o kadarı da Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşıyor. Birbiriyle bağları kesilmiş bu farklı Filistinli grupların her biri, çeşitli derecelerde seyahat kısıtlamasıyla karşı karşıya kaldı; farklı kimlik belgelerine sahip oldular veya bazen hiç olamadılar; farklı koşulların, yasaların geçerli olduğu, farklı dillerin konuşulduğu ülkelerde yaşamak zorunda kaldılar.

Sınır dışı edilmekten kurtulmayı başaran ve Filistin'in İsrail'e dönüşen kısmında kalan yaklaşık 160.000 kişilik küçük Filistinli azınlıksa artık bu devletin vatandaşıydı. Kendini her şeyden önce ülkenin yeni Yahudi çoğunluğuna hizmete adamış İsrail hükümeti, potansiyel bir beşinci kol faaliyeti yürütme potansiyeli gördüğünden bu azınlığa derin bir şüpheyle yaklaşıyordu. Filistinlilerin çoğunluğu 1966'ya kadar sıkıyönetim koşulları altında yaşadı ve (ülkeden sürülenler ve artık mülteci olanların malları da dahil olmak üzere) topraklarının büyük kısmına el konuldu. İsrail Devleti'nin istimlak ederek yasal biçimde el koyduğunu iddia ettiği bu çalınan topraklar, ülkenin

ekilebilir alanlarının büyük kısmı da dahil olmak üzere, Yahudi yerleşimlerine, İsrail Toprak İdaresi'ne ya da ayrımcı tüzüğünde bu tür mülklerin yalnızca Yahudi halkının yararına kullanabileceğinin belirtildiği Yahudi Ulusal Fonu'na verildi.[56]

Bu madde, mülksüzleştirilen Arapların bir zamanlar kendilerine ait olan toprakları ne tekrardan satın alabilecekleri ne de kiralayabilecekleri anlamına geliyordu. Bu tür düzenlemeler Filistin'in bir Arap ülkesinden bir Yahudi devletine dönüşmesi açısından son derece önemliydi; zira 1948'den önce Filistin topraklarının sadece %6'sı Yahudilere aitti. Arap nüfusun İsrail içinde hareketleri askerî gerekçelerle sınırlandı ve böylelikle hem diğer Filistinlilerle hem de Arap dünyasının geri kalanıyla bağlantıları kesildi. Kendi ülkeleri ve bölgelerinde büyük bir çoğunluk olmaya alışkın olan Filistinliler, birdenbire düşmanca bir ortamda hor görülen bir azınlık; kendisini hiçbir zaman tüm vatandaşlarının devleti olarak tanımlamayan bir Yahudi yönetiminin tebaası olarak hayatlarını sürdürmeyi öğrenmek zorunda kaldı. Bir akademisyenin ifadesiyle, "İsrail kendisini bir Yahudi devleti olarak tanımladığı ve dışlayıcı yasalar ile politikalar güttüğünden, Filistinliler aslında ikinci sınıf vatandaş olmaktan ileri gidemedi." Bundan daha da önemlisiyse şuydu: Filistinlilerin çatısı altında yaşadığı sıkıyönetim rejimi, İsrail ordusuna Filistinlilerin hayatlarının en küçük ayrıntılarını dahi denetleme konusunda neredeyse sınırsız bir yetki veriyordu.[57]

İsrail Devleti'nin sınırları dışında yaşayan, yerinden edilmiş Filistinliler –aslında Filistin halkının çoğunluğu– artık mülteciydi (İsrail toprakları içinde kalanların kimileri gibi). Suriye, Lübnan ve Ürdün'e kaçanlar, bu ülkelerin sınırlı yardım kapasitelerini epeyce zora soktular. Başlangıçta çoğu, kendisini başta Birleşmiş Milletler Yardım ve Çalışma Ajansı (UNRWA) tarafından idare edilen mülteci kamplarında buldu. İmkânları,

56 YUF web sitesindeki ifadeyle "Yahudi yerleşimi için satın alınan topraklar bir bütün olarak Yahudi halkına aitti", https://www.jnf.org/menu-3/our-history#

57 Leena Dallasheh, "Persevering Through Colonial Transition: Nazareth's Palestinian Residents After 1948", *Journal of Palestine Studies* 45, sayı 2 (Kış 2016): 8-23.

istihdam edilebilmeleri için becerileri veya Arap ülkelerinde akrabaları olan mültecilerin büyük kısmı UNRWA'ya kayıt yaptırmadı veya başlarını sokacak başka bir çatı buldu. Diğerleriyse sonunda kamplardan çıkıp Şam, Beyrut, Sayda ve Amman gibi şehirlerdeki sosyal yapıya entegre oldular. Genellikle daha iyi durumdaki, eğitimli ve şehirli Filistinlilerse kamplarda ya hiç kalmadılar ya da kısa zamanda oralardan çıkabildiler. Zamanla diğerleri de onları izledi; mültecilerin ve onların çocuklarının büyük çoğunluğu kamp dışında yaşamaya başladı.

UNRWA'ya kayıtlı 2,2 milyon mülteciye (yani en büyük gruba) ev sahipliği yapan Ürdün'de, sadece 370.000 kişi, Batı Şeria'da 830.000 kayıtlı mültecinin dörtte biri hâlâ kamplarda kalıyor. İç savaştan önce Suriye'deki 550.000 mültecinin dörtte birinden daha azı kamplarda yaşıyordu; aynı şekilde Lübnan'daki 470.000 Filistinli mültecinin yarısından azı kamplarda kalmıştı. 1967'ye kadar Mısır'ın kontrolü altında olan etrafı çevrili Gazze Şeridi'ndeki 1,4 milyon kayıtlı mülteci için de bu oran hemen hemen aynıdır. Dolayısıyla, 5,5 milyon Filistinli mülteci ve onların çocukları UNRWA'ya kayıtlı olsa dahi, bunların büyük kısmı, yani yaklaşık 4 milyonu BM'nin hiçbir kurumunca kayıt altına alınmamış şekilde kampların dışında sürdürüyor bugün yaşamını.

Kral Abdullah, artık Mavera-i Ürdün yerine Ürdün olarak anılan küçük krallığını büyütme arzusunu 1950'de Batı Şeria'yı ilhak ederek hayata geçirdi ve bu ilhak sadece en yakın müttefikleri olan İngiltere ve Pakistan tarafından tanındı. Kral aynı zamanda sınırlarını yeni genişlettiği topraklardaki tüm Filistinlilere Ürdün vatandaşlığı da verdi. Arap dünyasında ve Batı Şeria'da sürgünde yaşayan Filistinli mültecilerin ezici çoğunluğu için geçerli olan bu cömert düzenleme, İsrail'in sürekli tekrarladığı Arap devletlerinin mültecilerin entegrasyonunu engellediği ve onları kullanışlı bir siyasi silah olarak kamplarda kalmaya mecbur bıraktığı iddiasını boşa düşürüyor.

Filistin'in eski siyasi ve ekonomik elitleri gözden düşmüş olsalar da, aralarından kimileri, özellikle de –bir zamanlar Kudüs belediye başkanı olan Ragıp el-Neşaşib gibi– öncesinde

müftüye karşı çıkmış olanlar, yeni duruma hızla uyum sağladılar. Hatta birkaçı Amman'daki Ürdün hükümetinde çeşitli görevler üstlendi. Diğer Filistinliler ise kendi kaderlerini tayin etme fırsatını kaçırdıkları ve daha da kötüsü, eski hasımları Kral Abdullah'a tabi hale gelmekten dolayı tepkilerini ve uzlaşmaz tavırlarını sürdürdüler. Ürdün'ün İngilizlerce desteklenen Arap Lejyonu, 1948'de İsrail kuvvetlerine karşı durabilen tek ordu olmuş ve Filistin'in daha büyük bir kısmının İsrail'in kontrolüne geçmesini engellemiş olsa da, bu şekilde kurtulmanın bedeli ağır oldu: Batı Şeria ve Doğu Kudüs, Haşimi hâkimiyetine geçti. Abdullah'ın –Filistinlilerin nefret ettiği– sömürgeci İngiliz efendilerine sadakati, Filistin'in bağımsızlığına karşı durması ve Siyonistlerle ilişkilerine dair yaygın söylentiler aleyhine işledi. Abdullah'ın tutumuna bizzat şahit olan babam, İngiliz Filistin Mandası pasaportunun süresi dolduğunda Ürdün pasaportunu almayı reddetti. Sonunda 1939'da Londra'daki St. James Sarayı Konferansı'nda Suudi Dışişleri Bakanı (ve daha sonra kral olacak) Faysal bin Abdülaziz el-Suud ile tanışan kardeşi Dr. Hüseyin sayesinde Suudi pasaportu alabildi.

Kral Abdullah, İsrail ile kurduğu ilişkilerin bedelini nihayetinde en ağır şekilde ödedi.[58] Temmuz 1951'de Cuma namazından sonra Mescid-i Aksâ'dan çıkarken Harem-i Şerif'in açıklığında suikasta uğradı.[59] Kısa süre sonra yakalanan ve hızla yargılanıp idam edilen suikastçının Kudüs'ün eski müftüsüyle bağlantılı olduğu söylendi; müftülüğün büroları uzunca süredir Filistin kimliğinin en önemli merkezlerinden biri olan dikdörtgen şeklindeki Harem'in içinde ve çevresinde bulunuyordu. Kralın, babası Mekkeli Şerif Hüseyin'in istirahatgâhı-

58 Arap Lejyonu'nun üst düzey Arap yetkililerinden biri olan Abdullah Tel, 1959'da yayımlanan hatıratında bu gizli ilişkileri detaylarıyla ortaya koyuyor: Abdullah al-Tal, *Karithat Filastin: Mudhakkirat 'Abdullah al-Tal, qa'id ma'rakat al-Qud* [Filistin Felaketi: Kudüs Savaşı'nın Komutanı Abdullah Tel'in Hatıratı] (Kahire: Dar al-Qalam, 1959). Avi Shlaim, daha sonra *Collusion Across the Jordan* kitabında bu konuyu ele aldı.

59 Hadiseye ve daha sonrasında yaşananlara dair güncel ve detaylı bir değerlendirme için bkz. "Assassination of King Abdullah", *The Manchester Guardian*, 21 Temmuz 1951, http://www.theguardian.com/theguardian/1951/jul/21/fromthearchive

nın yanı başında Harem'e bitişik bir odaya defnedilmesi yerine, başkent Amman'da gömülmesine karar verildi.

Bu cinayet, Ürdün rejimi ile yeni genişleyen bu krallığın yöneticilerinin gözünde sorumsuz, tehlikeli radikaller ve istikrarsızlık unsurundan başka bir şey olmayan Filistinli milliyetçiler arasındaki ilişkileri daha da gerginleştirdi. Monarşi bu dakikadan itibaren pek çok Ürdünlü ile artık nüfusun çoğunluğunu oluşturan ülkenin yeni Filistinli yurttaşları arasındaki mevcut kutuplaşmayı elinden geldiği kadar sömürdü. Yine de pek çok Ürdünlü, Haşimi rejimini, Yahudi devletinin doğu sınırının muhafızlığını üstlenerek dostane bir tampon görevi gören; emperyal çıkarların demokratik olmayan, baskıcı bir üssü olarak değerlendiriyordu. Her ne kadar Filistinlilerin ciddi bir kısmı zaman içerisinde Ürdün toplumunun müreffeh ve güvenilir bir parçası haline gelse de, rejim ile Filistinliler arasındaki gerilim onyıllarca sürdü ve sonunda 1970'te silahlı çatışmaya dönüştü.

Lübnan'a sığınan Filistinliler de ev sahibi ülke siyasetinin bir parçası oldular; ancak mültecilerin sayısı ve toplam nüfusa oranları, Ürdün'e kıyasla çok daha azdı. Çoğunluğu Müslüman olan Filistinliler hiçbir zaman Lübnan vatandaşlığına kabul edilmedi; çünkü bu durum, Fransız Manda otoritelerinin egemenliği Maruni Hıristiyanların elinde tutmak için toplum mühendisliğine soyunduğu ülkenin zaten istikrarsızlıkla malul mezhep dengesini bozabilirdi. Filistinlilerin davalarına sıcak bakan ve duyarlı Lübnanlı, Sünni, Dürzi, Şii ve solcu politikacılardan kimileri, zamanla Filistinlileri Lübnan'ın mezhebe dayanan siyasi sistemini yeniden şekillendirmeye yönelik girişimleri için faydalı müttefikler olarak görmeye başladı. Ne var ki, Filistin davasına destek verme taahhütleri Filistinlileri Lübnan toplumuna entegre etme için çaba gösterilmesine yol açmadı, zaten Filistinliler de her halükârda vatanlarına dönme umudunu kaybetmemişlerdi. Lübnan'da *tawtin* ya da kalıcı yerleşime karşı çıkmak, hem Lübnanlılar hem de Filistinliler arasında gücünü hiç kaybetmeyen bir fikir oldu.

Filistin mülteci kamplarının sakinleri, Lübnan ordusunun istihbarat servisi olan *Deuxième Bureau* tarafından yakın gözetim altında tutuldu; çalışmaları ve mülk edinmeleri hususunda sert kısıtlamalar getirildi. Bununla birlikte, UNRWA'nın Lübnan'da ve başka yerlerde mültecilere sağladığı –bilhassa eğitim ve mesleki eğitim– hizmetler, Filistinlilerin Arap dünyasının en yüksek eğitimli insanları arasında yer almasını sağlamıştı. Bu şekilde elde ettikleri profesyonel beceriler onların başka ülkelere, özellikle vasıflı işgücü ile profesyonel uzmanlığa şiddetle ihtiyaç duyan petrol zengini Arap ülkelerine göç etmelerini kolaylaştırdı. UNRWA'nın pek çok Filistinli genç için mülteci kamplarından çıkış kanalları yaratan bu hizmetlerin sağladığı emniyet supabına rağmen, milliyetçilik ve irredantizm tüm sınıflar ve topluluklar arasında epey yaygındı. Filistinliler Nakba'nın yarattığı şoktan kurtulmaya ve siyasi örgütlenmeler oluşturmaya başladıkça, faaliyetleri Lübnanlılar arasındaki mezhep ve siyasi cenahlar arasındaki daha fazla kutuplaşmaya ve nihayetinde 1960'ların sonunda da otoritelerle çatışmalara yol açtı.

Lübnan'a göçenlere kıyasla daha az sayıdaki Filistinli mülteci ise Suriye'ye; bazıları kamplara, diğerleri Şam'a ve başka şehirlere; daha azı Irak'a ve daha da azı Mısır'a yerleşti. Filistinli mültecilerden oluşan bu dar grupların, daha büyük ve toplumları daha homojen olan ülkelerin istikrarı üstünde ciddi bir etkisi olmadı. Suriye'de de mülteci kampları kuruldu; ancak buradaki Filistinliler bazı avantajlara sahipti. Toprak sahibi olmak, resmî eğitime erişim ya da resmî kurumlarda istihdam edilme gibi Suriye vatandaşlığının pek çok avantajından faydalandılar; ancak vatandaşlık, pasaport (Lübnan'da olduğu gibi mülteci seyahat belgesi aldılar) ve oy kullanma hakkından mahrum bırakıldılar. Suriye'deki Filistinliler bu sayede mülteci olarak yasal statülerini korurken, üst düzey toplumsal ve ekonomik bir entegrasyon mümkün hale geldi.

Körfez ülkeleri, Libya ve Cezayir zaman içerisinde petrol endüstrilerini geliştirdikçe ve petrol ile gaz gelirlerinin daha büyük kısmını elinde tutmayı başarabildikçe, daha çok Filis-

tinli buralarda yaşamaya başladı. İkamet ettikleri ülkelerin ekonomilerinin, kamu hizmetlerinin ve eğitim sistemlerinin inşasında önemli bir rol oynadılar. Ne var ki, Filistinli yazar Gassan Kanafani'nin *Güneşteki Adamlar* adlı romanındaki karakterler gibi, bunu kolayca başaramadılar; çünkü bu süreç çoğu zaman yabancılaşma, yalnızlaşma ve –Filistinlilerin mülteci belgeleriyle sınırları geçmeye çalıştıklarında yaşadıkları üzere– trajediler içeriyordu.[60] Körfez'deki Arap ülkelerinde yaşamak, kendiliğinden vatandaşlık ya da daimi ikamet hakkı getirmiyordu: Filistinlilerin –hayatlarının çoğunu orada geçirmiş olsalar bile– bu ülkelerde kalabilmeleri temelde iş bulup çalışabilmelerine bağlıydı.

Filistinlilerin yaşadıkları toplumlara entegre olma düzeyinden bağımsız olarak, bütün Arap ülkeleri halklarının hem Filistinlilere duydukları sempati hem de 1948'deki aşağılayıcı yenilgiyle zayıflıkları, kırılganlıkları ve istikrarsızlıklarının ortaya çıkmasından ötürü Filistin sorunu ile ilgileri ciddi ve sürekliydi. Nitekim Mısır'daki 1952 ayaklanmasının lideri Cemal Abdül Nasır eski rejimi devirme fikrinin 1948'de Filistin'de savaşan subayların zihinlerinde öncelikli bir yer işgal ettiğini *Devrimin Felsefesi* adını taşıyan hatıratında şöyle anlatır: "Filistin'de savaşıyorduk ama hayal ettiklerimiz Mısır'daydı."[61]

1948'deki askerî yenilgi, sadece ara ara bu tür ayaklanmalara yol açmakla kalmadı; Arap komşularının hükümetlerini, Filistin irredantizmini bastırmaları için zorlayan ve sahip olduğu güçlü ordusuyla mültecilerin saldırılarına karşı orantısız bir misillleme stratejisi güderek yıkıcı saldırılar düzenlemeye devam eden İsrail'e karşı derin bir korkuya da sevk etti.[62] İsrail'in saldırıları, babamın 1950'li ve 1960'lı yıllarda BM'nin

60 Kanafani'nin 1962'de yayımlanan romanı, İngilizcede Hilary Kirkpatrick çevirisiyle çıktı: *Men in the Sun and Other Palestinian Stories* (Boulder, CO: Lynne Rienner, 1999) [Türkçesi: *Güneşteki Adamlar*, çev. Mehmet Hakkı Suçin, İstanbul: Metis Kitap, 2023].

61 Cemal Abdül Nasır, *Philosophy of the Revolution* (New York: Smith, Keynes and Marshall, 1959): 28.

62 Benny Morris, *Israel's Border Wars: 1949-1956: Arab Infiltration, Israeli Retaliation, and the Countdown to the Suez War* (Oxford: Clarendon Press, 1993).

Siyasi ve Güvenlik Konseyi İşleri Komisyonu'nun üyesi olarak katıldığı BM Güvenlik Konseyi toplantılarında düzenli olarak gündeme geldi ve İsrail'in eylemleri sıklıkla kınandı.[63] Bu dönemde BM ateşkes gözlemcilerinin komisyona gönderdiği raporlar, sadece İsrail hükümetinin açıklamalarından değil, aynı zamanda Amerikan medyasındaki taraflı haberlerden de oldukça farklıydı.[64]

Sınırlarındaki bu patlayıcı özellikteki dinamik, Arap liderlerin halk baskısı nedeniyle Filistin sorununu sık sık gündeme getirdikleri ancak İsrail'in askerî gücünden ve büyük güçlerin onaylamamasından korktukları için fiilen bir şey yapmaktan kaçındıkları tuhaf bir durumla sonuçlandı. Filistin meselesi böylelikle her biri bu meselede diğerinden daha hassas olduğunu ispatlamaya çalışan fırsatçı politikacıların istedikleri vakit istismar ettikleri siyasi bir oyuncağa dönüştü. Bu sinik oyuna tanıklık eden Filistinliler ise nihayetinde bu davaları için bir şey yapılacaksa bunu bizzat kendilerinin yapmaları gerektiğini anladılar.

FİLİSTİNLİLER, 1948'DEKİ SAVAŞIN ardından iyiden iyiye görünmez hale geldiler; Batı medyasında onlardan çok az söz edildi ve kendilerini uluslararası alanda temsil etmelerine nadiren müsaade edildi. Adları ve kutsal davaları, Arap hükümetlerinin söylemlerinde kullanılıyordu ancak Filistinlilerin kendileri davalarıyla ilgili bağımsız bir rol oynayamıyorladı. Bu devletler Araplar arası forumlarda kendilerinin Filistin adına söz aldıklarını varsayıyordu; ancak aralarındaki bölünme ve dağınıklığın yanı sıra önlerine çıkan dikkat dağıtıcı pek çok unsur nedeniyle, tek

63 Babamın çalıştığı (ve şimdiki adı Siyasi İlişkiler Departmanı olan) Siyasi İlişkiler ve Güvenlik Konseyi, 1953'ten 1968'e kadar İsrail'i eylemleri nedeniyle dokuz defa kınadı ya da kınama cezası verdi.

64 Bu durum, ateşkes anlaşmalarında BM gözlemcisi olarak görev yapan subayların hatıratlarında da doğrulanıyor. Örneğin bkz. E. H. Hutchinson, *Violent Truce: Arab-Israeli Conflict 1951-1955* (New York: Devin-Adair, 1956); Korgeneral E.L.M. Burns, *Between Arab and Israeli* (Londra: Harrap, 1962) ve Tümgeneral Carl Von Horn, *Soldiering for Peace* (New York: D. McKay, 1967).

ses halinde konuşmuyorlardı. Filistin sorunu, Birleşmiş Milletler'de ve başka yerlerde ekseriyetle "Arap-İsrail çatışması" başlığı altında ele alınıyordu ve öne atılanlar Filistinlilerin davalarını güçlü şekilde temsil etmeyen Arap devletleri oluyordu. Ahmed Hilmi Paşa idaresindeki AYK'nin, aralarında amcam Hüseyin'in de bulunduğu kimi eski üyeleri, Nakba'nın hemen ardından taksim kararında anılan Arap devletini sürgünde kurmaya kalkıştı. Gazze'de Bütün Filistin Hükümeti adıyla bir hükümet kurdular; ancak başta Filistinlilerin kendi başına temsil edilmesini istemeyen Ürdün olmak üzere, önemli Arap devletlerinin desteğini alamadılar ve hiçbir uluslararası tanınma elde edemediler.[65] Girişimleri hiçbir sonuç vermedi.

Müftü ve ileri gelen isimlerden kimileri bu esnada sürgündeydi; kimileri emekli olmuştu, kimileriyse Amman'daki monarşinin hizmetindeydi. Eski liderlerin bir kısmı 1956-1957 yıllarında Ürdün'de Süleyman Nabulsi'nin milliyetçi hükümeti tarafından gerçekleştirilen altı aylık, kısa demokratik açılımın bir parçası oldu. Bu isimler arasında amcam Dr. Hüseyin de vardı. Amcam bu hükümette önce Dışişleri Bakanı olarak görev yaptı. Daha sonra Nabulsi görevden alınıp Kral Hüseyin sıkıyönetim uygulayacak bir hükümet atayana kadar geçen on günlük sürede de başbakanlık görevini üstlendi. Nabulsi'yi başbakanlık koltuğuna oturtan 1956 seçimleri, pek de dostane olmayan bir İngiliz diplomatın itiraf ettiği üzere "Ürdün tarihindeki ilk özgür nitelikte sayılabilecek seçimdi" (ve muhtemelen de sonuncusu olacaktı); ancak Nabulsi hükümeti, İngiltere ve Haşimi monarşisinin dur durak bilmez düşmanlığına maruz kaldı.[66] Bu kısa dönem dışında Filistin'in eski tüfekle-

65 Bu mesele üstüne bkz. Muhammad Khalid Az'ar, *Hukumat 'Umum Filastin fi dhikraha al-khamsin* [Bütün Filistin Hükümeti'nin Kuruluşu'nun Ellinci Yılı] (Kahire: yayıncısı belirsiz, 1998).

66 İngiliz diplomatların Ürdün demokrasisinin o güne kadarki küçümseyici ve neredeyse aşağılayıcı değerlendirmeleri için bkz. R. Khalidi, "Perceptions and Reality: The Arab World and the West", *A Revolutionary Year: The Middle East in 1958*, ed. Wm. Roger Louis (Londra: I. B. Tauris, 2002): 197-199. Amcamın hükümeti, Mayıs 1957'de genç Kral Hüseyin tarafından görevden alındığında, epey dişli bir kadın olan Kraliçe Zeyn, İngiltere ile Haşimilerin arzuladığı ve nihayetinde kurulan askerî yönetime kılıf olacak "sivil" bir

rinden hiçbiri, siyasi alanda bir daha önemli bir rol üstlenemedi. Bu bağlamda şu husus dikkat çekicidir: Filistin'de yeni bir nesil ve yeni bir sınıf liderlik koltuğuna otururken, buradaki önde gelen isimlerin neredeyse hiçbiri Nakba öncesi Filistin siyasetine hâkim olan önemli ailelerden gelmiyordu.*

Manda yönetimi döneminde Filistin'de gelişmiş sendikalar ve İstiklal Partisi gibi elit olmayan az sayıdaki siyasi oluşum, Nakba'yla birlikte bir daha geri dönüşü olmayacak bir biçimde paramparça oldu. Bunun yegâne istisnası, 1948'den önce geniş bir Arap üye tabanına sahip, liderleri ağırlıkla Yahudilerden oluşan Filistin Komünist Partisi'nden geriye kalanlardı. Bunlar, daha sonra kurulacak İsrail Komünist Partisi'nin çekirdeğini oluşturdu. 1966 yılına kadar idareyi eline alan askerî yönetim tamamen Araplardan ibaret oluşumları yasaklamıştı. İsrail Komünist Partisi bir Yahudi-Arap oluşumu olarak pek çok İsrail vatandaşı Filistinlinin siyasi emelleri doğrultusunda faaliyet göstermeleri için yararlandıkları bir vasıta oldu. Ne var ki partinin faaliyetleri İsrail'le sınırlıydı ve başka yerlerde ya-

hükümetin kurulmasını kabul etmeleri için İngiliz büyükelçisinin Ürdünlü siyasetçilerin gözünü korkutmasına yardım etmişti. Büyükelçinin kraliyet sarayında yapılan toplantıya ilişkin anlattıkları, adeta Evelyn Waugh'un kaleminden çıkmadır: "Bakanlar görevin sorumluluklarını üstlenmekte isteksizdiler ve Kral'a neden askerî bir hükümet kurulamayacağını sormuşlardı. (...) Zeyn ise (...) askerî bir Hükümetin diğer hükümet biçimlerini gereksiz kılacağının ısrarla altını çizdi. Nihayetinde Majesteleri, Bakan'ın atadığı kişiye, yemin edene kadar Saray'dan ayrılmalarına izin verilmeyeceğini söyledi ve yeni Hükümet bu pek de yüreklendirici olmayan zeminde kuruldu." *UK Public Records Office*, Büyükelçi Charles Johnston'dan Dışişleri Sekreteri Selwyn Lloyd'a, no. 31, 29 Mayıs 1957, F.O. 371/127880.

(*) Bunun yegâne istisnası cesareti, siyasi zekâsı, El-Fetih içindeki militan aktivizmi ve İsrail tarafından defalarca tutuklanmasıyla öne çıkan merhum Faysal Hüseyni'ydi. 1991-1993 yıllarında Madrid ve Washington'daki Filistin-İsrail müzakereleri esnasında birlikte çalıştığımız Faysal, Kudüs'te Filistinlilerin evlerine el koyan silahlı yerleşimciler ve onları koruyan İsrail güvenlik güçleriyle çatışmıştı. Kudüs'teki namı, Nisan 1948'de savaşta öldürülen ve sevilen bir askerî lider olan Abdülkadir Hüseyni'nin oğlu olmasından ya da aile bağlarından değil, bu niteliklerinden geliyordu. Ayrıca müftü ve Cemal Hüseyni'yle de akrabaydı ve İngilizlerin görevden aldığı Kudüs Belediye Başkanı Musa Kazım (Paşa) el-Hüseyni'nin de torunuydu. Büyükbabası, Yafa'daki bir gösteri esnasında İngiliz polislerinin coplarla şiddetine maruz kalmasından aylar sonra, yani 1934'te seksen dört yaşında vefat edene kadar Filistin ulusal hareketine liderlik etmişti.

şayan Filistinliler üzerinde bir etkisi olmadı. Dolayısıyla 1948'den sonra Filistinliler arasında bir tür siyasi *tabula rasa* olduğu söylenebilir.

Nakba sonrası oluşan bu siyasi boşluğa, büyük çoğunluğu Kral Abdullah yönetimindeki Ürdün gibi, Filistinlileri kendi hâkimiyeti altına almaya çalışan Arap devletleri daldı. Gelgelelim onlar daha çok kendi gündemleriyle meşguldüler, güçlü ve saldırgan komşuları İsrail ile çatışmadan kaçınmakla ve İsrail'in büyük hamilerine yaranmakla ilgileniyorlardı. Arap hükümetleri, Filistinlilere karşı yürütülen düşük seviyeli savaşa karşı direnişlerinde onlarla ittifak kurmak yerine onların girişimlerine ket vurdular ve hatta bazen düşmanlarıyla düpedüz suç ortaklığı yaptılar. Bunun en bilinen örneği, –Kral Abdullah'ın Batı Şeria'yı ilhak etmesinden sonra– Filistin milliyetçiliğinin ifadelerinin sert şekilde bastırıldığı Ürdün'dür; ancak diğer Arap devletleri de Filistinlilerin İsrail'e karşı örgütlenmesini ya da saldırı düzenlemesini engellemişti.

Filistin siyasi aktivizmi, Arap devletlerinin ve uluslararası toplumun 1948'in felaket getiren sonuçlarını düzeltmeye yönelik isteksizliği ya da yetersizliğinden ötürü Nakba sonrasındaki kasvetli atmosferde muhtelif şekillerde yeniden canlandı. Küçük gruplar, Filistinlileri İsrail'e karşı silahlandırarak, kendi davalarında bizzat sorumluluk üstlenmelerini amaçlayan militan faaliyetler yürüttüler. Çoğunlukla İsrail sınırına bitişik yaşayanlara yönelik koordinasyonsuz baskınlardan ibaret olan bu eylemler, genellikle kendiliğinden vuku buldu. Büyük ölçüde amorf özellikte ve gizlilikle yürütülen bu tür silahlı faaliyetlerin belirgin yapılara dönüşüp 1959'da El-Fetih gibi örgütlerin kurulmasıyla bilinmezlikten çıkması birkaç yılı aldı.

Filistinlilerin statükoyu değiştirme çabalarını engelleyen sadece İsrail'in muhalefeti değildi; aynı zamanda başta Ürdün, Lübnan ve Mısır olmak üzere mültecilere ev sahipliği yapan hükümetlerle de karşı karşıya kaldılar. Yahudi devletine kıyasla askerî açıdan epey zayıf olan bu devletler, komşuları İsrail'e yönelik saldırılara onay verme hususunda epey isteksizdi. Filistinliler arasında ortaya çıkan yeni siyasi hareketler, yapılaş-

malarını tamamlayıp kendilerini kabul ettirmeyi başardıklarında bile, bazı Arap devletlerinin onları kendi emelleri uyarınca kullanma girişimlerini savuşturmak zorunda kaldılar. Filistin Kurtuluş Örgütü'nün, 1964'te Mısır'ın talimatlarıyla Arap Birliği tarafından kurulması da, gelişen bu bağımsız Filistin aktivizmine bir cevap niteliğindeydi ve Arap devletlerinin bu hareketleri kendi kontrolleri altına almaya yönelik en önemli adımını teşkil ediyordu.

Mısır hükümeti, kısmen 1956 Süveyş Savaşı'na giden süreçte yaşadığı acı tecrübeye tepki veriyordu. Filistin'deki yenilginin sebeplerinden biri Mısır ordusunun silahlarının yetersiz ve eski model olmasıydı, buna rağmen 1952 devriminin ardından askerî rejim, pahalı bir yeniden silahlanma programından kaçınmıştı. Bunun yerine ülke ekonomisinin ve toplumsal kurumların gelişimine odaklanmaya karar verdi. Bunun için de büyük ölçekte elektrik üretimi ve sulama imkânı sağlayacak Asvan Barajı inşa edildi, sanayileşmeye yatırım yapıldı, ilköğretim ve yükseköğretim düzeyinde okullar güçlendirilip yaygınlaştırıldı, planlı ekonomi uygulaması başlatıldı. Mısır, bütün bunları gerçekleştirmek için mümkün olan her dış kaynaktan ekonomik yardım ararken, Soğuk Savaş'ın kapıya dayandığı günlerde bağlantısızlık politikasını sürdürmeye gayret etti.[67]

Cemal Abdül Nasır, koltuğa oturduğu ilk dönemde güçlü komşusu İsrail'i kışkırtmaktan bilhassa kaçındı. Başta Başbakan David Ben-Gurion olmak üzere İsrailli liderlerin saldırgan politikaları[68] ve Filistinli militanların Gazze Şeridi'nde günden güne artan eylemleri bu çabayı dumura uğrattı. Yaser Arafat (Ebu Ammar), Salah Halef (Ebu İyad) ve Halil Vezir (Ebu Cihad) gibi o dönem Gazze'de bulunan El-Fetih hareketinin kurucularının anlatılarında da görüldüğü üzere, buradaki büyük ve yoğun mülteci nüfusu, militanlığın güç kazanması için

67 Bu konudaki en iyi çalışma için bkz. Salim Yaqub, *Containing Arab Nationalism: The Eisenhower Doctrine and the Middle East* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2004).

68 Bunu ilk olarak çok önemli bir makalesinde Avi Shlaim ortaya koymuştu: "Conflicting Approaches to Israel's Relations with the Arabs: Ben Gurion and Shareft, 1953-1956", *Middle East Journal* 37, sayı 2 (Bahar 1983): 180-201.

ideal bir ortam sağladı. Bu isimler, yıllar sonra darbe sonrası Mısır istihbaratının Filistinlilerin İsrail'e karşı örgütlenme çabalarını baltalamak için –tutuklama, işkence ve taciz dahil olmak üzere– neler yaptığını anlattılar.[69]

Böylelikle Gazze Şeridi'ni sıkı sıkıya kontrol eden Mısır ordusu ve istihbarat servislerinin ağır baskılarına rağmen, Filistinlilerin İsrail'e yönelik düzensiz ama çoğu zaman ölümcül saldırıları başlamış oldu. İsrail, *fedayin* olarak bilinen ve sınır ötesine sızan Filistinli militanların verdirdiği kayıplara yönelik aşırı ve orantısız güç kullanarak misillemelerde bulundu. Gazze Şeridi bu saldırılardan en ağır şekilde etkilendi. Bütün komşuları İsrail'in saldırılarından payına düşeni aldı. *Fedayin* Yehud kasabasında bir kadın ile iki çocuğunu öldürünce, İsrail güçleri Ekim 1953'te Batı Şeria'nın Kibya köyüne misilleme saldırısı düzenleyerek, burada bir katliam gerçekleştirdi. Ariel Şaron komutasındaki İsrail özel kuvvetleri (101. Birim), kırk beş evi içinde yaşayanlarla birlikte havaya uçurarak altmış dokuz Filistinli sivili katletti.[70] BM Güvenlik Konseyi'nin kınadığı bu baskın,[71] (o dönemde Batı Şeria'nın kontrolünü elinde bulunduran) Ürdün'ün Filistinlilerin silahlı eylemlerini engellemeye yönelik aralıksız gösterdiği çabalarına rağmen yaşandı. Ürdün, o dönemde İsrail'e sızmaya çalışanları hapsediyor, hatta öldürüyordu. Filistinli militanlara karşı sık sık düzenlenen pusularda görev alan Ürdün birliklerine, İsrail'e girmeye çalışan herkese ateş açmaları emri verilmişti.[72]

---

69 Bu konudaki beyanları için şu kaynaklara bakabilirsiniz: Ebu Iyad ve Eric Rouleau, *My Home, My Land: A Narrative of the Palestinian Struggle* (New York, Times Books, 1981) ve Alan Hart, *Arafat: A Political Biography* (Bloomington: Indiana University Press, 1989).

70 Saldırıyı soruşturan Birleşmiş Milletler Karma Ateşkes Komisyonu'nda (MAC) görevli Amerikalı deniz subayının saldırının hemen sonrasına ilişkin görgü tanıklığına bkz. E.H. Hutchinson, *Violent Truce*.

71 BM Güvenlik Konseyi 101 No'lu Kararı, 24 Kasım 1953.

72 1950'lerde Ürdün ordusunda askere alınan ve Batı Şeria'nın bir sınır bölgesinde subay olarak görev yapan kuzenim Munzer Thabit Halidi, emrindeki birlikler için kendisine verilen emirlerin bunlar olduğunu 1960'ta anlatmıştı bana. Ürdün'ün Arap Lejyonu'nun bu dönemde Filistinlilerin sızma girişimlerini durdurmaya yönelik adımları hakkında daha fazla bilgi için Lejyon komutanının hatıratına bkz. John Bagot Glubb, *Soldier with the Arabs*

İsrail'in liderleri, 1954 ile 1955 yıllarında orantısız güç politikası yüzünden bazı gerilimler yaşadı. Başbakan Moşe Şaret'in daha pragmatik ve nüanslı duruşu karşısında dönemin Savunma Bakanı Ben-Gurion çok daha savaşçı bir pozisyonu savundu. Ben-Gurion, Arap devletlerinin İsrail'in şartlarına göre barışı kabul etmelerinin yegâne yolunun aralıksız biçimde güç kullanmak olduğu kanaatindeydi. Şaret ise bu saldırgan yaklaşımın Arapları lüzumsuz yere kışkırtıp uzlaşma fırsatlarını ortadan kaldırdığına inanıyordu.[73] (Şaret de, tıpkı Ben-Gurion gibi, İsrail'in 1948'de kazandığı toprakların bir kısmını iade etmeyi ya da Filistinli mültecilerin önemli bir kısmının geri dönmesine izin verme konusunda oldukça isteksizdi.) Ben-Gurion, Mart 1955'te Mısır'a büyük bir saldırı düzenleyerek Gazze Şeridi'nin işgal edilmesini önerdi.[74] İsrail kabinesi bu öneriyi reddettiyse de, Ekim 1956'da Ben-Gurion'un Şaret'in koltuğuna oturması ve savunduğu militanlık *ethos*'unun galip gelmesiyle, bu öneri kabul edildi. Ben-Gurion'un savaş yanlısı politikaları Moşe Dayan, İzak Rabin ve Ariel Şaron gibi isimlerle sonraki kuşaklara aktarıldı ve o zamandan bu yana İsrail hükümetinin komşularıyla ilişkilerinde baskın unsur oldu.

İsrail, 1956'daki bu saldırıya hazırlanırken Gazze Şeridi'ndeki Mısır ordusu ve polis karakollarına karşı bir dizi geniş çaplı askerî operasyon düzenledi.[75] Bu operasyonlar, Şubat 1955'te Refah'ta otuz dokuz Mısır askerinin ve altı ay sonra da Han Yunus'ta yetmiş iki askerin öldürüldüğü saldırılarla doruğa ulaştı ve bu tarihten sonraki operasyonlarda askerlerin yanı

(Londra: Hodder and Stoughton, 1957). Bu çabaların boyutu, BM Karma Ateşkes Komisyonu Başkanı Komutan E.H. Hutchinson'ın *Violent Truce* kitabında anlattıklarıyla tutarlıdır.

73 Livia Rokach'ın *Israel's Sacred Terrorism: A Study Based on Moshe Sharett's Personal Diary and Other Documents* (Belmont, MA: Arab American University Graduates, 1985) kitabında Şaret'ten yaptığı alıntılar bunu açıkça gösteriyor.

74 Bu durum, o dönemde İsrail Genelkurmayı'nda görevli olan Mordehay Bar-On tarafından da teyit ediliyor: *The Gates of Gaza: Israel's Road to Suez and Back*, 1955-1957 (New York: St. Martin's Press, 1994): 72-75. Ayrıca bkz. Benny Morris, *Israel's Border Wars*.

75 Avi Shlaim, "Conflicting Approaches."

sıra çok sayıda Filistinli sivil öldürüldü.[76] Ordusunun bariz zayıflığı, Mısır'ı sonunda bağlantısızlık konumunu terk edip, önce İngiltere, sonra da ABD'den silah satın alma talebinde bulunmak zorunda bıraktı. Bu girişimden de sonuç alamayınca, Mısır 1955 Eylülü'nde Sovyetler'in güdümündeki Çekoslovakya ile büyük bir silah anlaşması yaptı. İsrail'in saldırılarına karşılık veremeyen ve hem kendi hem de Arap kamuoyu önünde utanılacak bir duruma düşen Mısır hükümeti, bu arada da askerî istihbarat servislerine daha önce engelleme emri verdikleri Filistinli militanların İsrail'e karşı operasyon yapmalarına yardımcı olmaları emrini verdi. Bu gelişmeye çok geçmeden oldukça yıkıcı bir yanıt verdi İsrail. 1950'lerin başında Arap hükümetlerinin çoğunun karşı olmalarına rağmen Filistinli küçük militan grupların yaptığı kanlı birkaç baskın, sonunda, İsrail'in Ekim 1956'da Süveyş Savaşı'nı başlatmasına yol açtı. Elbette İsrail bunda tek başına değildi; müttefiklerinin de Mısır'a saldırmak için kendince sebepleri vardı.

İngiltere ve Fransa'da iş başında olan eski usul emperyalistler, Mısır'ın Fransız-İngiliz Süveyş Kanalı Şirketi'ni kamulaştırmasına öfkelenmişti. Mısır bu hamleyi ABD Dışişleri Bakanı'nın Asvan Barajı'nın inşası için kullanılması planlanan Dünya Bankası kredisini iptal etmesine misilleme olarak yapmıştı. Buna ilaveten Fransa, Kahire'de Cezayirli isyancılara askerî eğitim veren diplomatik temsil ve radyo yayını yapma imkânı sunan Mısır'ın bu desteğini sonlandırmak istiyordu.[77] Bu sırada Londra'daki muhafazakâr Anthony Eden hükümeti de Mısır'ın yeni rejiminin İngiltere'nin bu topraklardaki (yetmiş iki yıllık) askerî varlığına son vermesi talebinden rahatsızdı. Mısır'ın Körfez, Aden ve Arap dünyasının başka yerlerinde İngilizlere karşı yükselen milliyetçi hareketlere destek verme-

76 1954 ila 1956 yılları arasında Mısır-İsrail ateşkes hattında BM Ateşkes Denetleme Örgütü'ne komutanlık eden Kanadalı Korgeneral Burns'ün hatıratında bu olaylara dair açıklamalar yer alır. Bkz. *Between Arab and Israeli*. Ayrıca bkz. Shlaim, "Conflicting Approaches."

77 Matthew Connelly, *A Diplomatic Revolution: Algeria's Fight for Independence and the Origin of the Post-Cold War Era* (New York: Oxford University Press, 2002).

si, Eden hükümetini öfkelendirmişti. Bu hadiseler, İngiltere ve Fransa'nın, Ekim 1956'da İsrail'in Mısır'a yönelik büyük ölçekli işgal harekâtına katılmasına yol açtı.[78]

Bu ikinci büyük Arap-İsrail savaşının kendisine özgü bazı yanları vardı. İsrail'in 1948, 1967, 1973 ve 1982'de birkaç devlete karşı verdiği savaşlardan farklı olarak, Süveyş Savaşı sadece tek bir Arap ülkesine karşı yürütülmüştü. Bu savaşın başlamasından birkaç gün önce, İsrail ile eski sömürgeci güçler Fransa ve İngiltere arasında gizli bir anlaşma yapılmış, Sevr Protokolü imzalanmıştı. İngiltere ve Siyonist hareket arasındaki, 1939 tarihli Beyaz Kitap'a kadar uzanan soğukluk, bu protokolle sona eriyordu. Savaş, bu ittifaklarda bir başka değişikliğe de sebep oldu: İsrail'in 1947-1948'deki hamileri olan ABD ve Sovyetler Birliği, bu sefer Mısır'ın yanında yer aldı.

Gizli Sevr Protokolü imzalandıktan hemen sonra İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin savaşan tarafları ayırma bahanesiyle yaptıkları askerî müdahale ile üçlü taarruz başladı. Mısır ordusu hızlı biçimde kesin bir yenilgiye uğradı. İki Avrupalı gücü arkasına almış güçlü İsrail ile Sovyetler'den edindiği silahları kullanmaya daha yeni alışan zayıf bir Üçüncü Dünya ülkesi arasındaki askerî çatışmanın sonucu önceden belli olsa da, siyasi sonuçları saldıranlar lehine olmadı. Başkan Dwight Eisenhower, Washington'la istişarede bulunmadıkları ve tam da Sovyet tanklarının 1956 Macar Ayaklanması'nı bastırdığı esnada yeni-sömürgeci bir müdahale gibi görünen (ve tam da öyle olan) bir harekât gerçekleştirdikleri için İngiltere ve Fransa'ya epey kızmıştı. Sovyetler de yeni müttefiklerine yönelen bu emperyalist saldırı nedeniyle öfkelenmişti. Ancak bu saldırı, dikkatleri Budapeşte'deki isyanı bastırmaya dönük çabalarından uzaklaştırdığı için rahatlamışlardı.

1948'de olduğu gibi Ortadoğu'da da birlikte hareket eden ABD ve Sovyetler Birliği, aralarındaki Soğuk Savaş nedeniyle

78 1956 Süveyş Savaşı'na dair oldukça kapsamlı bir literatür var. Bu konu üstüne hazırlanmış iyi bir derleme için bkz. *Suez 1956: The Crisis and Its Consequences*, ed. Roger Louis ve Roger Owen (Oxford: Clarendon Press, 1989). Ayrıca bkz. Benny Morris, *Israel's Border Wars*.

yoğun bir rekabet olmasına rağmen, İsrail-Fransa-İngiltere ittifakına karşı sert bir tavır aldı. Sovyetler nükleer silah kullanma tehdidinde bulundu, ABD müttefiklerini ekonomik yardımı kesmekle tehdit etti ve bu iki güç, derhal çekilme talep eden bir BM Genel Kurul Kararı'nı hızla kabul ettirdi. (İngiliz-Fransız vetosunun kesin olması hasebiyle Güvenlik Konseyi'nden böylesi bir karar çıkması mümkün değildi). Süper güçlerden gelen bu yoğun baskı, İsrail, Fransa ve İngiltere'yi Mısır topraklarının yanı sıra Gazze Şeridi'ndeki işgale de son vermeye zorladı. İsrail bu karara ayak direyerek, 1957 başlarına kadar Sina Yarımadası ve Gazze Şeridi'ndeki son kuvvetlerini geri çekmedi, ama nihayetinde saldırganlar geri çekilmek zorunda kaldılar. Ama nihayetinde ABD ve SSCB, Ortadoğu'da kimin sözünün geçeceğini gösterdi ve Nasır, Arap dünyasında kahraman haline geldi. Ne var ki tüm bunlar olup biterken Gazze Şeridi'nin –çoğu mülteci– Filistinli sakinleri büyük acılara katlanmak zorunda kaldı.

İşgalci İsrail birliklerinin, Kasım 1956'da Gazze'nin Han Yunus ve Refah bölgelerindeki kasabalara ve mülteci kamplarına saldırısı sırasında çoğu sivil erkek olmak üzere 450'den fazla kişi öldü, çoğu doğrudan infaz edildi.[79] UNRWA genel direktörünün hazırladığı Özel Rapor'a göre, 3 Kasım'da Han Yunus'ta ve komşu mülteci kampında gerçekleştirilen ilk katliamda 275 erkek vurulmuştu. Bir hafta-on gün sonra, yani 12 Kasım'daysa Refah kampında 111 kişi katledildi. Diğer 66 kişiyse 1-21 Kasım tarihleri arasında öldürüldü.[80] Ürdün'ün BM temsilcisi Muhammed el-Farra, Han Yunus'ta yaşayan kuzen-

79 "Special Report of the Director of the United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East", A/3212/Add.1, 15 Aralık 1956, https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/6558F61D3DB6BD4505256593006B06BE

80 Bu katliamlar Kasım 1956'da Knesset'te "kitlesel katliam" ifadesinin kullanılmasına dair bir tartışmaya konu oldu. Katliama tanık olan bir İsrail askerinin ayrıntılı anlatımı için bkz. Marek Gefen, "The Strip is Taken", *Al-Hamishmar*, 27 Nisan 1982. Bu katliamları odağına alan bir kitap için bkz. Joe Sacco, *Footnotes in Gaza: A Graphic Novel* (New York: Metropolitan Books, 2010) [Türkçesi: *Gazze'nin Dipnotları*, çev. Hilal Alkan Zeybek, İstanbul: İthaki Yayınları, 2024].

lerinin bir kısmının nasıl toplanıp infaz edildiğini anlatırken, ben de oradaydım.[81] İsrail, Filistinlilerin ölmesinin sebebinin fedailerin peşine düşmüş askerlerle çıkan çatışmalar olduğunu iddia etse de, UNRWA raporu bunun kesinlikle bir yalan olduğunu gözler önüne serdi. Zira siviller, Gazze Şeridi'ndeki direniş sona erdikten sonra, Süveyş Savaşı'ndan önce İsrail'e yapılan baskınların intikamı olarak katledildiler. 1948'de yaşananlar, Deyr Yasin ve en az yirmi yerde daha yapılan sivil katliamlar[82] ve 1950'lerin başlarındaki baskınlar, (örneğin Kibya'daki gibi) çok fazla sayıda sivilin öldüğü baskınlar göz önüne alınınca, Gazze Şeridi'ndeki korkunç olaylar münferit değildi. İsrail ordusunun olağan hareket tarzı buydu. Katliamlara ilişkin haberler İsrail'de sansürlendi ve yanlı Amerikan medyası tarafından da üstleri örtüldü.

1956 olayları, Gazze halkının Filistinlilere karşı süregiden savaşta ödediği ve hâlâ ödemeye devam ettiği ağır bedelin erken bir taksitiydi. Fransız tarihçi Jean-Pierre Filiu, yaptığı kronolojide İsrail'in Gazze'ye karşı 1948'e kadar uzanan, bazıları tam teşekküllü işgal, bazıları ise topyekûn savaş niteliği taşıyan toplam on iki büyük askerî harekât yaptığından söz eder.[83] Doğrudan büyük güçleri ilgilendiren devletlerarası çatışmalar her zaman çok daha fazla dikkat çektiğinden, İsrail ve Arap devletleri arasında yaşanan büyük savaşlar, Gazze'nin nasıl hedef alındığının çoğu zaman gölgede kalmasına yol açmıştır. Gazze Şeridi'nin bu şekilde hedef alınması hiç şaşırtıcı değildir: Zira Gazze Şeridi, 1948'den sonra Filistinlilerin mülksüzleştirilmelerine karşı sergiledikleri direnişin büyüdüğü asıl yer olmuştur. El-Fetih ve Filistin Kurtuluş Örgütü'nün kurucu liderlerinin çoğu, dar kıyı sahilinin sıkışık mahallelerinden çıkmış-

81 El-Farra daha sonra Birleşmiş Milletler için hazırlanan bir sözlü tarih çalışmasında bu meseleden söz etmişti: http://www.unmultimedia.org/oralhistory/2013/01/el-farra-muhammad/

82 Benny Morris, *The Birth of the Palestinian Refugee Problem Revisited* kitabının ikinci baskısında bu türden yirmi katliam sayar.

83 Jean-Pierre Filiu, *Gaza: A History* (Oxford: Oxford University Press, 2014) [Türkçesi: *Gazze Tarihi*, çev. Eylem Alp, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2016].

tır; aynı şekilde militan Filistin Halk Kurtuluş Cephesi de en güçlü desteğini buradan almıştır. Daha sonra İsrail'e karşı silahlı mücadelenin en ateşli savunucularından olan İslâmi Cihat ve Hamas'ın doğduğu yer ve kalesidir.

Nakba'dan sadece birkaç yıl sonra, bunun Filistinlilerde yarattığı şok ve aşağılanma, kazanma ihtimalinin zor olmasına rağmen karşı karşıya kaldıkları güçlere direnme arzusunu tetikledi. Bu, hem Nakba'ya verilmiş doğrudan bir yanıt hem de 1948 öncesindeki militanlığın devamı sayılabilecek ölümcül bir silahlı baskınlar silsilesine yol açtı. Bu saldırılar da İsrail'in komşu Arap devletlerine yönelik orantısız misillemelerini beraberinde getirdi ve nihayetinde Süveyş Savaşı'na sebep oldu. Filistinlilerin anavatanlarında yerlerinden edilmeye karşı direnişiyle ateşlenen bu savaşın kökleri, doğrudan doğruya Filistin sorununa dayanıyordu. Aynısını 1948 savaşı için de söylemek mümkündür.

İki çatışma da dünya basınında sadece İsrail ve Arap komşularının orduları arasındaki bir mücadele gibi algılandı ve anlatıldı. Ne var ki, başka öncelikleri olan ve İsrail'le savaşmak istemeyen ya da buna hazır olmayan Arap devletlerini hızla kontrolden çıkan çatışmalara sürükleyen ana etmen Filistinlilerin mülksüzleştirilmeye razı olmamalarıydı. Çatışmaların tırmanması, İsrail'in uzun zamandır planladığı ve yıkıcı ilk saldırısı için Ekim 1956'da bir fırsat yarattı. Açıkça görülen zayıflıklarına rağmen, 1948'in galiplerince tarihten silinen, Arap hükümetleri tarafından büyük ölçüde görmezden gelinen ya da susturulan ve büyük güçlerin küresel hırslarının sunağında kurban edilen, dağılmış ve yenilmiş Filistinliler, son derece aleyhlerine olan bölgesel statükoyu yerinden oynatmayı başardılar. Bunu 1956'da Gazze'de ve başka yerlerde yapmanın sonuçlarıysa ağır oldu. Bir sonraki raunttaysa çok daha ağır olacaktı.

3

ÜÇÜNCÜ SAVAŞ İLANI (1967)

Bir olayın nasıl var olduğunu ve ortadan kalktığını anlamaya çalışıyorum; zira bir olay son tahlilde hakkında konuşulanlar sayesinde var olur, çünkü onun ününü yayanlar tarafından üretilmiştir.

– GEORGES DUBY[1]

1967 Haziranı'nın başlarında, güneşli ve parlak bir sabah vakti ailemle yaşadığım Mount Vernon'daki evimizden çıkıp, babamın Birleşmiş Milletler binasındaki bürosuna gidiyordum, Grand Central İstasyonu'dan çıkmıştım. Ortadoğu'da Altı Gün Savaşı ortalığı kasıp kavuruyor; haber kanalları Mısır, Suriye ve Ürdün Hava Kuvvetleri'nin İsrail'in ilk saldırısında yok edildiğini aktarıyordu. İsrail'in yine ezici bir zafer kazanması ihtimali beni dehşete düşürüyordu. Askerî stratejiler konusundaki sınırlı bilgime rağmen, çölde hava desteği olmadan ilerleyen bir ordunun her türden –özellikle de İsrail'inki gibi güçlü– hava kuvvetine kolay av olacağını gayet iyi biliyordum.

Birden 42. Cadde'de bir hareketlilik fark ettim. Kaldırımdaki birkaç kişi, üstünde bir yığın bozuk ve kâğıt paranın olduğu büyükçe bir bez parçasını dört köşesinden tutuyordu. Daha fazla para koymak için dört bir yandan insanlar geliyordu. Bir

1 *Le dimanche de Bouvines: 27 juillet 1214* (Paris: Gallimard, 1973): 10. Orijinal Fransızca ifade şöyle: "Je tachai de voir comment un événement se fait et se défait puisque, en fin de compte, il n'existe que par ce qu'on en dit, puisqu'il est à proprement parler fabriqué par ceux qui en répandent la renommée."

an durup bu sahneyi izleyince İsrail'in savaş harcamaları için bağış topladıklarını anladım. Ailem ve başka pek çok kişi Filistin'in kaderinden başka bir şey düşünemeyecek haldeyken, birçok New Yorklunun da İsrail'in akıbeti için aynı endişeyi taşıması bana çok çarpıcı gelmişti. Bu insanlar, kimi Arap liderlerin altı boş tehditlerinden endişelenen pek çok İsrailli gibi, Yahudi devletinin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğuna ciddi ciddi inanıyorlardı.

Başkan Lyndon B. Johnson ise durumun tam aksi olduğunu gayet iyi biliyordu. İsrail Dışişleri Bakanı Abba Eban, 26 Mayıs'ta Washington'da yapılan bir toplantıda Mısır'ın ülkelerine saldırmaya hazırlandığını söyleyince Johnson, Savunma Bakanı Robert McNamara'dan bu konudaki olası yanlış anlamaları ortadan kaldırması için açıklama yapmasını istedi. Üç ayrı istihbarat grubunun konuyu dikkatle incelediğini söyleyen McNamara, "doğru olduğuna inandığımız değerlendirmemize göre çok yakında bir saldırı olmayacak" demişti. Johnson, "bütün istihbarat elemanlarımız aynı fikirde" diye eklemişti. Mısır'ın saldırması halinde "onlara ağır bir darbe indireceksiniz."[2] Washington'ın da gayet iyi bildiği üzere, 1967 yılında İsrail ordusu –tıpkı daha önceki bütün çatışmalarda olduğu gibi– bütün Arap devletlerinin ordularının toplamından katbekat üstündü.

O günden bu yana gün ışığına çıkan hükümet belgeleri de bunu doğruluyor. ABD'nin askerî ve istihbari kaynakları, –silahlı kuvvetlerinin sahip olduğu üstünlük göz önüne alınınca– İsrail'in her koşulda ezici bir zafer kazanacağını zaten öngörüyordu.[3] 1967 savaşının üstünden beş yıl geçtikten sonra,

2 Lyndon Johnson, *The Vantage Point: Perspectives of the Presidency* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1971): 293.

3 ABD ordusu ve CIA, İsrail'in –ilk hamleyi yapsalar bile– Arap ordularının toplamını kolayca yeneceğini öngörmüştü. Bkz. ABD Savunma Bakanlığı, Dış İlişkiler, 1964-1968, cilt XIX, Arab-Israeli Crisis and War, 1967 [buradan sonra Dış İlişkiler diye anılacak, 1967], https://2001-2009.state.gov/r/pa/ho/frus/johnsonlb/xix/28054.htm. Genelkurmay Başkanı General Earl Wheeler, 26 Mayıs 1967'de Başkan Johnson ve üst düzey yardımcılarıyla yaptığı bir toplantıda şunları söylemişti: "Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin mevzilenmesi savunmaya yönelik ve İsrail'i işgal etmeye hazırlanıyorlarmış

İsrailli beş general ABD'nin bu değerlendirmesini yineleyerek –farklı toplantılarda– İsrail'in yok edilme tehlikesiyle karşı karşıya olmadığını açıkça dile getirdi.[4] Durum tam aksineydi: 1967'de İsrail ordusu, Arap ordularından katbekat güçlüydü. Hatta ilk önce Araplar saldırsaydı bile, İsrail hiçbir zaman savaşı kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya değildi.[5] Yine de bu

---

gibi görünmüyor. (...) Bununla birlikte, İsrail'in saldırıya direnebileceği ya da alt edebileceğini, hatta uzun vadede galip gelebileceğini düşünüyoruz. (...) İsrail hava üstünlüğünü elinde tutuyor. BAC çok sayıda uçak kaybedecektir. İsrail'in askerî felsefesi, önce havalimanlarını vurarak taktik açıdan sürpriz yapmaktır." ("Memorandum for the Record", Belge 72). CIA de aynı görüşü paylaşıyordu: "CIA İstihbarat Notu"nda şöyle deniyordu: "İsrail, inisiyatifi ele geçirdikten sonraki 24 saat içerisinde ya.da BAC önce saldırırsa, iki veya üç gün içerisinde Sina Yarımadası'ndaki hava üstünlüğünü kesinkes elde edebilir. (...) Zırhlı vurucu güçlerin BAC'nin Sina'daki çifte savunma hattını birkaç gün içerisinde delebileceğini düşünüyoruz" (Belge 76). İsrail'in Araplardan daha zayıf ya da yok olmanın eşiğinde olduğu şeklindeki görüşler çatışmaya ilişkin yaygın yalanlardan biri haline geldi.

4 1967'de dördü de tümgeneral olan bu isimler şunlardı: Ezer Weizman (1967'de hava kuvvetleri komutanıydı; daha sonra İsrail Cumhurbaşkanı oldu ve Chaim Weizmann'ın yeğeniydi), Chaim Herzog (1962'ye kadar askerî istihbarat şefi ve daha sonra İsrail Cumhurbaşkanı oldu), Haim Bar-Lev (1967'de genelkurmay başkan yardımcısı ve daha sonra genelkurmay başkanı oldu), Matityahu Peled (1967'de Genelkurmay Başkanlığı komutanlarındandı) ve Yeshayahu Gavish (1967'de Güney Komutanlığı başkomutanıydı): Amnon Kapeliouk, "Israël était-il réellement menacé d'extermination?", *Le Monde*, 3 Haziran 1972. Ayrıca bkz. Joseph Ryan, "The Myth of Annihilation and the Six-Day War", *Worldview*, Eylül 1973, s. 38-42: https://carnegiecouncil-media.storage.googleapis.com/files/v16i009a009.pdf. Ryan, söz konusu savaşın tam da bu yalana karşı düzenlendiğini iddia ediyor.

5 Mısır'ın 27 Mayıs 1967'de İsrail hava üslerine sürpriz bir hava saldırısı düzenlemeyi planladığı, ancak ABD ile SSCB'nin çabalarıyla vazgeçirildiği şeklinde yaygın bir yanlış iddia var: Bkz. William Quandt, *Peace Process* (Washington, DC: Brookings Institution, 1993), s. 512 dip. 38. Görünüşe bakılırsa İsrail ordusu bu ihtimalin gerçekleşeceğini düşünüyordu; ancak Mısır'ın *Fecr* (Şafak) kod adlı böyle bir acil durum planı olmasına rağmen, hem ABD hem de SSCB'nin yoğun çabalarıyla vazgeçirildiği iddia edilen Mısırlı liderler hiçbir zaman böyle bir planı ciddi ciddi gündemlerine almamıştı: Bkz. Avi Shlaim, "Israel: Poor Little Samson", *The 1967 Arab-Israeli War*, ed. Röger Louis ve Avi Shlaim (New York: Cambridge University Press, 2012): 30. Bu esnada üst düzey bir Mısır heyeti Moskova'daydı ve aralarında Sovyet Başbakanı Aleksey Kosıgin, Savunma Bakanı Andrey Greçko ve Dışişleri Bakanı Andrey Gromıko'nun da bulunduğu bir dizi Soyvet yönetici Mısırlılara itidalli davranmalarını tavsiye etti: Mısır Savunma Bakanı Shams Badran ile yapılan bir söyleşi ve heyetin bazı mensuplarının ifadeleri ile toplantı tutanaklarına dayanan ayrıntılar için bkz. Hassan Elbahtimy, "Did

kurgu, bugün bile varlığını sürdürmeye devam ediyor: 1967'de küçük ve savunmasız bir ülke, sonu gelmez bir yok olma tehdidiyle karşı karşıyaydı ve bu tehlike bugün de varlığını sürdürüyor.[6] Bu kurgu –ne kadar abartılı olursa olsun ve bizzat İsrailli yetkililer tarafından kaç defa aksi söylenirse söylensin– İsrail'in politikalarına verilen koşulsuz desteği meşrulaştırmaya hizmet etti.[7]

Savaşın seyri tam da CIA ve Pentagon'un tahmin ettiği gibi cereyan etti (bunlar savaş olmayacak tahmininde bulunmuştu). İsrail Hava Kuvvetleri'nin yaptığı bir yıldırım operasyonuyla, Mısır, Suriye ve Ürdün savaş uçaklarının büyük bölümü yerdeyken yok edildi. Bu da İsrail'e havada tam bir üstünlük sağladı; bu üstünlük de çöl bölgesinde, hele de yaz aylarında, kara kuvvetlerine mutlak bir avantaj sağladı. Böylelikle zırhlı

---

the Soviet Union Deliberately Instigate the 1967 War?", Wilson Center History and Public Policy blog (başlıktaki sorunun ["Sovyetler Birliği, 1967 savaşını Kasten mi Kışkırttı?"] cevabı "hayır"dı), https://www.wilsoncenter.org/blog-post/did-the-soviet-union-deliberately-instigate-the-1967-war-the-middle-east

Dayandığı kaynaklar ve vardığı sonuçlara dair daha kapsamlı bir açıklama için bkz. Hassan Elbahtimy, "Allies at Arm's Length: Redefining Soviet Egyptian Relations in the 1967 Arab-Israeli War", *Journal of Strategic Studies* (Şubat 2018), https://doi.org/10.1080/01402390.2018.1438893. Ayrıca bkz. Hassan Elbahtimy, "Missing the Mark: Dimona and Egypt's Slide into the 1967 Arab-Israeli War", *Nonproliferation Review* 25, sayı 5-6 (2018): 385-397, https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10736700.2018.1559482

6 Bu efsaneyi ilk yayanlardan biri ve belki de en etkilisi İsrail Dışişleri Bakanı Abba Eban'dı. Eban, 8 Haziran 1967'de Güvenlik Konseyi'ne yaptığı meşhur bir konuşmada, pek çok kişi İsrail'in "güvenliği ve hayatta kalma ihtimalinden şüphe ederken (...), kimilerinin umduğu gibi yok edilme planına boyun eğmeye öyle pek de hazır olmadığımız görüldü" demişti. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Resmî Belgeleri, toplantı no: 1351, 8 Haziran 1967, S/PV.1351. Bu efsanenin dayanaklılığı ve çürütülmesi üzerine daha fazla detay için bkz. Joseph Ryan, "The Myth of Annihilation and the Six-Day War", 38-42.

7 Dışişleri Bakanı Mike Pompeo, Trump hükümetinin İsrail'in Golan Tepeleri üstündeki egemenliğini tanımasını meşrulaştırmak için İsrail'in 1967'de yok olmanın eşiğine geldiği efsanesine başvurarak, "Bu inanılmaz, eşi benzeri görüşmemiş bir durum. İsrail o zaman ulusunu kurtarmak için bir savunma savaşı veriyordu ve bir BM kararının bir intihar anlaşması önermesi söz konusu olamaz." David Halbfinger ve Isabel Kershner, "Netanyahu Says Golan Heights Move 'Proves You Can' Keep Occupied Territory", *New York Times*, 26 Mart 2019, https://www.nytimes.com/2019/03/26/world/middleeast/golan-heights-israel-netanyahu.html

İsrail birlikleri Sina Yarımadası'nı, Gazze Şeridi'ni, Arapların kontrolündeki Doğu Kudüs de dahil olmak üzere Batı Şeria'yı ve Golan Tepeleri'ni altı günde ele geçirmeyi başardı.

İsrail'in Haziran 1967'de kati bir zafer kazanmasının sebepleri açık olsa da, savaşa neyin yol açtığı o kadar açık değildir. Temel sebeplerden biri, militan Filistinli komando gruplarının güç kazanmasıydı. İsrail hükümeti savaştan kısa süre önce Ürdün Nehri'nin yatağını ülkenin iç kısımları yönünde değiştirdi. Araplar derin bir endişe yaratan bu gelişmeye Arap rejimleri müdahale etmekte aciz kaldılar. El-Fetih, 1 Ocak 1965'te İsrail'in merkezindeki bir su pompası istasyonunu sabote etmek için bir saldırı düzenledi. Bu, daha sonraları benzerleri yapılacak simgesel öneme sahip eylemlerin ilkiydi. Amaç, Arap hükümetleri hareketsiz kalırken, Filistinlilerin etkili bir eylem yapabileceğini göstermek ve söz konusu hükümetleri utandırarak harekete geçmeye zorlamaktı. Mısırlı yetkililer, tam da Yemen'deki iç savaşa askerî müdahalede bulundukları ve ekonomisini geliştirmeye çalıştıkları bu dönemde, İsrail'i pervasızca kışkırtan bir serseri mayın olarak gördükleri El-Fetih'e şüpheyle yaklaşıyorlardı.

Bu dönem, akademisyen Malcolm Kerr'in "Arap Soğuk Savaşı" olarak nitelendirdiği ve Suudi Arabistan'ın başını çektiği muhafazakâr bloka karşı, radikal Arap milliyetçisi rejimlerin koalisyonuna Mısır'ın önderlik ettiği sürecin doruk noktasıydı. Taraflar arasındaki rekabetin kaynama noktasına ulaşması, 1962'de monarşiye karşı gerçekleşen devrimin yol açtığı ve Mısır ordusunun önemli bir kısmının dahil olduğu iç savaşın yaşandığı Yemen'de oldu.

İsrail'in ezici askerî üstünlüğü, 60.000'den fazla Mısır askerinin ve hava kuvvetlerinin büyük bölümünün o esnada Yemen İç Savaşı'nda görev yaptığı düşünülünce, Mısır'ın Mayıs 1967'de –Sina Yarımadası'na asker çıkararak ve BM Barış Gücü askerlerinin çekilmesini talep ederek– İsrail'i kışkırtması mantıksız görünüyor. Ne var ki Mısır, 1966'da iktidara gelen yeni radikal Suriye rejiminin sağladığı imkânlarla Suriye'de üslenen Filistinli gerillaların saldırılarının artmasına ve İsrail'in buna Suri-

ye'ye saldırılar ve tehditlerle karşılık vermesine tepki gösteriyordu. Mısır hükümeti, Arap dünyasındaki prestijini korumak için bu gözdağı girişimine cevap vermek zorunluluğunu hissetti.[8] Mısır'ın Sina'da attığı adımlar –gerekçesi her ne olursa olsun– açıkça İsrail'i kışkırtmak manasına geliyordu. Dahası, bu kışkırtmayla İsrail ordusunun uzun zamandır planladığı, üç Arap ordusunu darmadağın eden ve Ortadoğu'nun çehresini değiştiren ilk saldırıyı başlatmasına olanak sağlayan bir *casus belli* (savaş gerekçesi) sunmuş oldular.[9]

Savaş sırasında her sabah –bağış toplayanlardan kaçınmak için rotamı değiştirerek– BM'ye, babamın Doğu Nehri ile Queens'in panoramik manzarasına bakan 35. kattaki ofisine giderdim. O esnada Siyasi İlişkiler ve Güvenlik Konseyi Meseleleri bölümünde çalışıyordu; görevlerinden biri de, konseyin Ortadoğu konusundaki müzakerelerine dair rapor hazırlamaktı. Bu yüzden gündem ne zaman Arap-İsrail ihtilafı olsa, o da Güvenlik Konseyi'nin toplantılarına katılırdı. Bu da hem Güvenlik Konseyi'nin oturumlarının, hem de 1968'de vefat edene kadar babamın BM'de on beş yıl süren mesaisinin yarısı anlamına geliyordu. Bense radyoya kulak verir, haberleri okur, Konsey oturumu başlayana kadar babama faydalı olabilmek için bir şeyler yapmaya çalışırdım. Oturum başlayınca babam kendi bölümünden sorumlu genel sekreter yardımcısının arkasındaki son sırada yerini alırdı, ben de ziyaretçi salonundan

8 Bu süreçte yaşananlara dair bir özet için bkz. Hassan Elbahtimy, "Allies at Arm's Length" ve Eugene Rogan ile Tewfik Aclimandos, "The Yemen War and Egypt's War Preparedness", *The 1967 Arab-Israeli War: Origins and Consequences*, ed. W. Roger Louis ve Avi Shlaim (Cambridge: Cambridge University Press, 2012). Ayrıca bkz. Jesse Ferris, *Nasser's Gamble: How Intervention in Yemen Caused the Six-Day War and the Decline of Egyptian Power* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2012).

9 Michael Oren, *Six Days of War: June 1967 and the Making of the Modern Middle East* (Oxford: Oxford University Press, 2002). Oren, sürpriz hava saldırılarının "uzun süredir planlandığını" (s. 202) ve Suriye'nin Golan Tepeleri'ne (s. 154), Batı Şeria'ya ve Doğu Kudüs'e (s. 155) ve Sina Yarımadası'na (s. 153) saldırıp işgal etmek için uzun süredir mevcut olan bir dizi acil durum eylem planının olduğunu belirtiyor.

toplantıyı izleyebilirdim. Bu genel sekreter yardımcısı, kökleri muhtemelen Yalta'ya kadar uzanan meçhul bir Soğuk Savaş anlaşması gereği, her zaman bir Rus, Beyaz Rus ya da Ukraynalı olurdu.[10]

Konsey, önceki ay krizin patlak vermesinden sonra defalarca resmî ya da gayriresmî toplantılar yaptı. Altı gün süren savaş boyunca, çoğu sabahın erken saatlerine kadar devam eden on bir oturum düzenlenmişti. Bu tempo ve iş yükü epey yorucuydu. Çalışma arkadaşlarıyla birlikte konseyin yanı sıra genel sekreter için de materyaller ve ardından her toplantıyla ilgili raporlar hazırlamak için saatler harcamak zorunda kalan babam, o dönemde çekilen fotoğraflarında epey bitkin ve süzülmüş görünüyor.[11]

HALİDİ AİLESİ

BM Güvenlik Konseyi, 1967. Elinde piposuyla İsmail Halidi, arka sırada sağdan ikinci.

10 Birleşmiş Milletler'de de köprünün altından çok sular aktı: Bu bölümün adı artık Siyasi İlişkiler ve genellikle de bir Amerikalı tarafından yönetiliyor.

11 9 Haziran'daki ateşkes oylamasıyla ilgili Universal Newsreel görüntülerinde babamı görmek mümkün. Wikipedia'daki oylama maddesinde yer alan bu görüntülerde, karar kabul edilirken (muhtemelen oy sayısını teyit etmek için) konsey masasının son sırasındaki babam kısa süreliğine ayağa kalkıyor. Bkz. http://en.wikipedia.org/wiki/Six-Day_War

Savaşın beşinci gününde, 9 Haziran Cuma günü, İsrail kuvvetleri Mısır ve Ürdün ordularını kesin bir yenilgiye uğratarak Gazze Şeridi, Sina Yarımadası, Batı Şeria ve Doğu Kudüs'ün Arap nüfusu ağırlıklı bölgelerini işgal etmişti. Sabahın erken saatlerinde Suriye ordusunu bozguna uğratıp Golan Tepeleri'ne saldırmaya başlamış ve Şam'a giden ana hatta hızla ilerliyordu. Konsey, 6 ve 7 Haziran'da geniş kapsamlı iki ateşkes kararı aldı, ancak Suriye'ye giren İsrail güçleri bu kararları görmezden geldi. Üstelik İsrail hükümeti, kamuoyu önünde bu kararlara uyacağını beyan etmişti. Ortadoğu'da gece olurken (yani New York'ta öğle sonrasında) İsrail güçleri bölgesel bir merkez olan Kuneytire'ye yaklaşmıştı; zırhlı İsrail birlikleriyle Suriye'nin başkenti arasında sadece kırk millik dümdüz Havran Ovası vardı.

Sovyetler Birliği, 12.30'da başlayan toplantının hemen başında, masaya üçüncü ve daha acil bir ateşkes taslağı getirdi. Donattığı Mısır ordusunun küçük düşürücü yenilgisinden ve Golan Tepeleri'nin ele geçirilmesinden sonra, hamisi oldukları Suriye'yi daha da geriletecek hamlelere, özellikle de Şam'ı hedefleyen saldırıya karşı koruyabilmek için Sovyetler telaş içindeydi. Bu ateşkesin acilen gerçekleşmesini ne kadar istedikleri, Sovyetler'in temsilcisi Nikolay Fedorenko'nun tartışmaya giderek artan dozda sabırsız müdahalelerine de yansıdı. 13.30 sularında oybirliğiyle kabul edilen 235 sayılı karar, çatışmanın tüm taraflarından "sıcak çatışmaların derhal sona erdirilmesini" talep ediyordu. Alışıldık süreçlerin aksine, bu sefer BM genel sekreterinden ateşkese "derhal uyulmasını sağlaması" ve "en geç iki saat içinde" konseye rapor vermesi isteniyordu.[12]

Öğleden sonraya sarkan toplantı devam ederken, ben de gergin bir şekilde genel sekreterden ateşkese uyulduğuna dair teyidin gelmesini bekliyordum. Bunun olması, çatışmaların sona erdiği ve İsrail'in ilerleyişinin durdurulduğu anlamına gelecekti. Ne var ki dakikalar ilerledikçe, İsrail birliklerinin Şam'a daha fazla yaklaştığına dair yeni haberler geliyordu.

12 Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Resmî Kayıtları, Toplantı no: 1352, 9 Haziran 1967, S/PV.1352.

ABD'nin temsilcisi Büyükelçi Arthur Goldberg, toplantıya ara verilmesini istediğinde, konsey acil ateşkes talebini uygulamak üzere harekete geçme noktasına gelmiş gibi görünüyordu. Kargaşa içinde cereyan eden bir tartışmanın ardından konsey iki saat ara vermeyi kabul etti ve delegasyonlar yavaş yavaş salondan çıktı.

Konseyin iki saatlik bir gecikmeye daha neden izin verdiğini anlamamıştım; açıklaması için babama doğru koştum. Bana donuk bir edayla Goldberg'in, durumu hükümetine danışmak istediği söyledi. İnanamamıştım. Bir ateşkes kararını uygulatmak için daha ne kadar istişare gerekiyordu ki? Yüzüne tuhaf ve acı bir gülümseme yerleşmiş olan babam, bütün soğukkanlılığıyla –ve Arapça– "Anlamıyor musun?" dedi: "Amerikalılar, İsraillilere biraz daha zaman kazandırıyor."

İsrail, ABD'nin BM Elçisi Goldberg'in 9 Haziran'daki ateşkes kararının uygulanmasını birkaç saat daha geciktiren manevrası sayesinde İsrail, Suriye'deki ilerlemesine ertesi gün öğleden sonraya kadar devam etti. Bu esnada Güvenlik Konseyi, üç oturuma daha yayılan ve 10 Haziran'ın ilk saatlerine kadar süren sert tartışmalarla dokuz saat daha harcadı. Goldberg bu süre boyunca tekrar tekrar aynı taktiklere başvurarak süreci uzattı.

Bu küçük bir hadise gibi görünse de, büyükelçinin bu performansı ABD'nin İsrail'e yönelik politikalarındaki büyük bir değişime işaret ediyordu. O gün Ortadoğu'da yeni bir savaş ekseninin faaliyete geçmesine tanık oluyorduk aslında: Sahadaki zırhlı koçbaşları İsrailli olsa da, diplomatik kılıf Amerika'ya aitti. Yarım asırdan fazla bir süre boyunca ve bugün hâlâ yürürlükte olan, işte bu politika eksenidir. Bir süredir başlamış olan bu değişimin başlıca nedeniyse küresel etmenlerdi; Soğuk Savaş ve Vietnam Savaşı'nın bölge ve ABD politikası üzerindeki etkisi başta olmak üzere, aynı zamanda başkent Washington'daki önemli kişilerin şahsi tercihleri ve siyasi değerlendirmeleri de bunda rol oynadı. İsrail'in dışarıdaki ittifakları da bu değişime paralel şekilde gelişti. 1950'lerdeki ve 1960'ların başlarındaki hamileri (1956 ve 1967 savaşlarında

silahlarını kullandığı) Fransa ve İngiltere'den hızla uzaklaşarak, ABD ile tam bir ittifak kurdu. Bütün bu etmenler, 1967 Haziranı'nda, yani Altı Gün Savaşı başlamadan önce İsrail hükümetinin Mısır, Suriye ve Ürdün hava kuvvetlerine önalıcı bir saldırı yapmak üzere Washington'dan yeşil ışık beklediği ve sonunda da aldığı bir vakit aralığında bir araya gelmişti.

Balfour Deklarasyonu ve İngiliz Mandası, büyük bir gücün Filistin halkına yönelik ilk savaş ilanını ve 1947'de BM'nin Filistin'in bölünmesi kararı da ikinci savaş ilanını temsil ediyorsa, üçüncü savaşın 1967 savaşının hemen ardından ilan edildiğini söyleyebiliriz. Bu savaş ilanının somut tezahürü, ABD'nin hazırladığı ve 22 Kasım 1967'de onaylanan 242 sayılı karardı. ABD'nin İsrail ve Filistin politikaları, bu iki BM kararının arasında geçen yirmi yıl boyunca zikzaklı bir güzergâh izlemişti. Truman ve Eisenhower hükümetleri, 1948 savaşını izleyen yıllarda İsrail'i, mağlup düşmanlarına bazı tavizler vermeye ikna etmek için fazla ısrarcı olmayan tarzda nihayetinde başarısız olan bir çaba sarf etmişti. Bu çaba, temel itibarıyla İsrail'in evlerine el koyduğu 750.000 Filistinli mültecinin topraklarına geri dönmesi ve 1948 savaşında zafer kazanarak genişlettiği sınırların daraltılmasına odaklanıyordu. Amerika'nın bu zayıf girişimleri, iki konuda da taviz vermeyi reddeden David Ben-Gurion'un inatçı tutumu karşısında sonuçsuz kaldı.[13]

Truman, Eisenhower ve Kennedy hükümetleri, tüm bu süreç boyunca İsrail'le yakın ilişkiyi sürdürüp İsrail Devleti'ne pek çok kez ekonomik yardım yaptıysa da, bu ülkeyi bölgeyle ilgili politikaları açısından asli bir unsur olarak görmemiş ve attığı her adımı onaylamamışlardı. Örneğin Eisenhower, 1956 Süveyş Savaşı'ndan sonra, İsrail'i Sina ile Gazze Şeridi'nden çekilmeye zorlamış; daha sonraları Kennedy, İsrail'in nükleer silah geliştirmesini –her ne kadar bunda başarısız olsa da– en-

13 Bkz. Itamar Rabinovich, *The Road Not Taken: Early Arab-Israeli Negotiations* (New York: Oxford University Press, 1991) ve Shlaim, *The Iron Wall*.

gellemeye çalışmıştı.[14] Kennedy, 1960'ların başında Arap milliyetçiliğini ve Mısır'ın lideri Nasır'ı, Amerika'nın Ortadoğu'daki asli kaygı gerekçesi olan komünizme karşı bir siper olarak görmeye başladı. Bunun sebeplerinden biri de, Irak'ta yaşanan olaylardı. Abdülkerim Kasım hükümeti, Irak Komünist Partisi ve SSCB'nin desteğini almış ancak Mısır'ın ve milliyetçi müttefiklerinin sert muhalefetiyle karşılaşmıştı.

Kennedy'nin suikasta kurban gitmesi ve Aralık 1963'te Johnson hükümetinin işbaşına gelmesiyle birlikte denkleme yeni unsurlar dahil oldu. Güneydoğu Asya'da savaş şiddetlendikçe Johnson hükümeti de dünyanın başka bölgelerini Soğuk Savaş perspektifiyle değerlendirmeye daha meyilli hale geldi. 1962'de başlayan Yemen İç Savaşı adım adım devasa bir bölgesel çatışmaya dönüşürken, ABD-Mısır ilişkilerinin alenen kötüleşmesinin sebeplerinden biri de, bu bakış açısıydı. SSCB ve müttefikleri, Mısır'ın büyük bir askerî güç yollayarak savunmasını üstlendiği cumhuriyetçi Yemen rejimini destekledi. ABD, İngiltere, İsrail ve müttefikleri ise Suudi destekli monarşi yanlılarına arka çıktı. Takvimler 1967'yi gösterdiğinde ABD-Mısır ilişkileri, Kennedy dönemine kıyasla çok daha soğuk bir haldeydi ve Ortadoğu, Mısır ile Suudi Arabistan'ın karşıt kutuplarını teşkil ettiği Arap Soğuk Savaşı ekseninde yeniden hizalanmışlardı. Bu çatışma her geçen gün küresel Soğuk Savaş'a daha paralel bir çizgide seyretmeye başladı; ancak kendine has bölgesel özellikler de taşıyordu. Bu çatışma, komünizm ile kapitalizm arasında değil, Mısır'ın bayraktarlığını yaptığı otoriter Arap milliyetçiliği ile Kral Faysal idaresindeki Suudi Arabis-

14 İsrail'in nükleer silahlanması için gereken teknolojiyi Fransa gizlice sağlamış, İsrail hükümetiyse nükleer programının niteliği konusunda Amerikalıları sistematik olarak kandırmıştır. İsrail'in nükleer silah geliştirme çabalarının teknik niteliğini değerlendiren ve 2015'te mahkeme kararıyla gizliliği kaldırılan 1987 tarihli bir Savunma Bakanlığı raporu için bkz. http://www.courthousenews.com/2015/02/12/nuc%20report.pdf. İsrail'in nükleer programı ve düzeyi konusunda ABD'yi nasıl kandırdığına dair en iyi açıklama için bkz. Avner Cohen, *Israel and the Bomb* (New York: Columbia University Press, 1999). Ayrıca Cohen'in Woodrow Wilson International Center for Scholars'da "Nuclear Proliferation International History Project" ile İsrail nükleer silahları üzerine yaptığı çalışmaya bakınız.

tan'ın savunduğu –Vahabilik ve mutlak monarşi temelinde– siyasal İslâm arasındaki ideolojik bir mücadeleydi.

Amerika'nın Ortadoğu'daki önceliklerini gözden geçirdiği bu süreçte Başkan Johnson'ın İsrail'e yönelik uzun bir süredir beslediği aleni sempatisi de etkili olmuştu. 1956'da Senato'nun çoğunluk lideri olan Johnson, Eisenhower'ın İsrail'in Sina ve Gazze Şeridi'nden çekilmesi için İsrail'e yaptığı baskıya karşı çıkmıştı. Dahası, Ortadoğu ve diğer küresel meseleler konusunda nispeten kısıtlı bilgiye sahipti. Buna karşın bir büyükelçinin dünya meselelerine aşina, varlıklı bir oğlu olan Kennedy ise 1939 yazının başlarında, yani henüz yirmi iki yaşındaki bir Harvard öğrencisiyken Filistin'i ziyaret etmiş, babasına gerçekleri iyi denebilecek düzeyde kavradığını ve çatışmadaki iki tarafın da temel argümanlarını şüpheci bir gözle ele aldığını gösteren bir mektup yazmıştı. Kennedy'nin İsrail destekçilerinin baskılarına karşı, başka Amerikalı siyasetçilere kıyasla çok daha dirayetli olmasını bu şüpheci tavrı sağlamıştı.[15]

Öte yandan Lyndon Johnson çok daha mütevazı bir geçmişten geliyordu ve öncelikli ilgi alanları iç politika çerçevesinde şekillenmişti. Siyonizm ve İsrail'e duyduğu güçlü yakınlık, Yüksek Mahkeme yargıcı yaptığı Abe Fortas[16] ile Arthur Goldberg, McGeorge Bundy, Clark Clifford, Eugene ve Walter Rostow kardeşler gibi İsrail destekçilerini içeren yakın arkadaş ve danışman çevresinden de belli oluyordu. Bu isimlerin hepsi kendilerini Yahudi devletini desteklemeye adamıştı ve bu devlete duydukları sempati Kennedy tarafından bir dereceye kadar kontrol altında tutulmuştu.[17] Abraham Feinberg, Arthur

15 John F. Kennedy Presidential Library and Archive, http://www.jfklibrary.org/Asset-Viewer/Archives/JFKPOF-135-001.aspx. Geleceğin başkanı, Filistin'in bölünmesinden dokuz yıl önce, çatışmanın sonucunun böyle olacağını öngörmüştü.

16 Biyografisini kaleme alan Laura Kalman, Fortas'ı "Yahudilikten çok İsrail'i umursayan bir Yahudi" olarak tasvir ediyor. Bkz. *Abe Fortas: A Biography* (New Haven: Yale University Press, 1990).

17 Bundy vd.'ne dair referanslara şuradan erişebilirsiniz: https://moderate.wordpress.com/2007/06/22/lyndon-johnson-was-first-to-align-us-policy-with-israel%E2%80%99s-policies/

Krim[18] ve bir zamanlar Revizyonist Siyonist terör grubu Irgun için Filistin'e kaçak silah ve patlayıcı sokan, ünlü bir bilim insanı olan eşi Dr. Mathilde Krim gibi, Johnson'a kişisel açıdan epey yakın olan çok sayıda koyu İsrail destekçisi, Demokrat Parti'ye devasa bağışlar yapmıştı.[19] Johnson, dış politika sahasında Kennedy'nin danışmanlarının büyük kısmıyla çalışmaya devam ettiyse de, söz konusu isimler, selefine kıyasla dünya meselelerinde daha az deneyimi ve bu konularda kendine güveni daha kısıtlı olan bir başkanın idare ettiği bir hükümette artık çok daha büyük bir ağırlığa sahipti. Bu siyasi ve kişisel faktörlerin bir araya gelmesi, 1967 savaşına uzanan üç yıllık süreçte ABD politikasındaki yaşanan değişime zemin hazırladı.

Bu esnada İsrail, 1956'daki Süveyş macerasına yönelik güçlü Amerikan muhalefeti nedeniyle ciddi bir darbe almıştı. 1967'de Arap hava kuvvetlerine yönelik ilk saldırıyı yapmaya hazırlanırlarken, lider kadrosu bu sefer Amerika'dan önceden onay almaya kararlıydı. Nihayetinde bekledikleri onay geldi. 1 Haziran 1967'de Washington'da çok önemli bir görüşme gerçekleşti: İsrail'in dış istihbarat teşkilatı Mossad'ın başkanı olan Meir Amit, hükümetine saldırı başlatmasını önerdiğini, ABD Savunma Bakanı McNamara'ya tam da bu görüşmede söyledi. Bakandan Birleşik Devletler'in olumsuz bir tepki vermeyeceğine dair güvence istedi. Amit'in aktardığına göre, McNamara "peki" diyerek yeşil ışık yaktı ve durumu başkana ileteceğini söyledi; sadece savaşın ne kadar süreceğini öngördüklerini ve

18 Feinberg, American Bank and Trust Company'nin başkanıydı ve Demokrat Parti'ye ciddi miktarlarda katkıda bulunuyordu. Krim ise United Artists'in ve Demokratik Ulusal Parti Finans Komitesi'nin başkanıydı.

19 Deirdre Carmody'nin Mathilde Krim üstüne şu yazısına bkz. "Painful Political Lessons for AIDS Crusader", *New York Times*, 30 Ocak 1991, http://www.nytimes.com/1990/01/30/nyregion/painful-political-lesson-for-aids-crusader.html; Philip Weiss, "The Not-so-Secret Life of Mathilde Krim", *Mondoweiss*, 26 Ocak 2018, http://mondoweiss.net/2018/01/secret-life-mathilde ve 1967'de Beyaz Saray'da başkanın özel kalemi olarak çalışan Grace Halsell'in anlattıkları, "How LBJ's Vietnam War Paralyzed His Mideast Policymakers", *Washington Report on Middle East Affairs*, Haziran 1993, s. 20, http://www.wrmea.org/1993-june/how-lbj-s-vietnam-war-paralyzed-his-mideast-policymakers.html

İsrail'in muhtemel kaybının ne kadar olacağını sordu.[20] Johnson ve McNamara'nin askerî danışmanları ve istihbarat elemanları, Arapların saldırmayacağına ve İsrail'in her halükârda ezici bir zafer kazanacağına dair zaten onlara rapor vermişti. İsrail ordusunun uzun zamandır planladığı önleyici saldırıyı başlatması için gereken yeşil ışık böylelikle yakıldı.[21]

Amerika Birleşik Devletleri, İsrail'in bu ilk saldırısını başka şekilde de kolaylaştırdı. Savaştan sonra Arap BM yetkilileri ve diplomatlarının katıldığı ve fazla davetlinin olmadığı bir toplantıda Ürdün Büyükelçisi Muhammed el-Farra, gruba savaşa giden süreçte Amerika tarafından aldatılmış olduğunu düşündüğünü söylemişti.[22] ABD Elçisi Goldberg, Arap elçilere ABD'nin krizi yatıştırmak için İsrail'le arabuluculuk yaptığını ve İsrail'i saldırıdan vazgeçirmeye çalıştıklarını; Arap elçilerin de kendi hükümetlerine itidal tavsiye etmelerini istediğini aktarmış, El-Farra'nın söylediğine göre, Mısır başkan yardımcısının krizi çözmeye yönelik müzakereler için Washington'a gelmesinden hemen önce Johnson hükümeti zaten İsrail'e

20 Bu toplantının resmî kaydı için bkz. Dış İlişkiler, 1967, Belge no: 124, "Memorandum for the Record, June 1, 1967, Conversation between Major General Meir Amit and Secretary McNamara", https://2001-2009.state.gov/r/pa/ho/frus/johnsonlb/xix/28055.htm. Amit'in ifadeleri için bkz. ed. Richard Parker, *The Six-Day War: A Retrospective* (Gainesville: University Press of Florida, 1996): 139. ABD'nin açıklaması Amit'inkine kıyasla daha muğlaktır; sadece tümgeneralin "hızlı şekilde aşırı önlemler alınması gerektiğini düşündüğünü" ve McNamara'nın Amit'e "Sina'ya yapılacak bir saldırıda ne kadar kayıp verileceğini düşündüğünü sorduğunu" ve "Amit'in görüşlerini başkana ileteceği" sözünü verdiğini belirtir. ABD'nin resmî belgeleri ile Amit ve başka isimlerin bu toplantıya dair ifadeleri uzun zamandır kolaylıkla erişilebilir olsa da, ABD'nin İsrail'e saldırı için yeşil ışık yakmadığı yönündeki alenen yanlış görüş, varlığını bugün bile sürdürüyor. Örneğin bkz. Michael Oren'in oldukça detaylı ama kusurlu kitabı *Six Days of War*, s. 146-147. 1967'deki savaşın hem bu boyutunu hem de diğer boyutlarını çok daha başarılı şekilde ele alan metinler için bkz. Tom Segev, *1967: Israel, the War, and the Year That Transformed the Middle East* (New York: Metropolitan, 2007): 329-334 ve Guy Laron, *The Six-Day War: The Breaking of the Middle East* (New Haven: Yale University Press, 2017): 278-280, 283-284.

21 Oren, *Six Days of War*, s. 153-155, 202.

22 Babam beni de yanında getirdiğinden bizzat toplantıda bulunanlardan biriydim. El-Farra daha sonra sözlü bir tarih çalışmasında Amerika'nın İsrail'le yaptığı bu gizli anlaşmadan söz etti: http://www.unmultimedia.org/oralhistory/2013/01/el-farra-muhammad/

sürpriz saldırısı için onay vermişmiş. El-Farra, İsrail ABD onaylı ilk saldırısına hazırlanırken, Arap büyükelçilerin hükümetlerini kandırmak için kullanıldığını düşünüyordu.

ABD politikasındaki bu değişimle birlikte, İsrail'in 1956'da işgal ettiği bölgelerden çekilmeye zorlayan baskıya tekrar maruz kalmamak için Başkan Johnson ve danışmanlarına güvenebilmesi daha az önemli bir gelişme değildi. Böylelikle İsrail'in 1956'da işgal ettiği Arap topraklarını hâkimiyet altında tutması konusunda ABD'nin tutumunda tam bir dönüşüm yaşandı ve bunun sonuçları da Filistinliler açısından bir felaket oldu. İsrail'in toprak kazanımlarına yönelik hoşgörülü bu yeni tutumun neticesi de Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı kararı oldu. Büyük ölçüde İngilizlerin daimi temsilcisi Lord Caradon'ın elinden çıkan bu metin, özü itibarıyla ABD ile İsrail'in görüşlerinin damıtılmasından ibaretti ve Arap devletleri ile onların hamisi olan Sovyetler'in ezici haziran yenilgisinden sonra zayıflayan konumlarının bir yansımasıydı. 242 sayılı kararda "savaş yoluyla toprak edinilmesinin kabul edilemez" olduğu vurgulansa da, İsrail'in geri çekilmesine dair her adım Arap devletleriyle yapılacak barış anlaşmalarına ve emniyetli sınırlar oluşturulmasına bağlanıyordu. Arap devletlerinin İsrail ile doğrudan müzakere yürütme konusundaki gönülsüzlüğü hesaba katılınca, bu karar pratik açıdan herhangi bir geri çekilmenin hem şartlara bağlı hem de gecikmeli olarak gerçekleşmesi demekti. Nitekim Batı Şeria, Doğu Kudüs ve Golan Tepeleri ile ilgili yarım yüzyılı aşkın bir süre geçmiş ve onlarca yıldır dolaylı ya da doğrudan müzakereler yürütülmesine rağmen tam bir geri çekilme gerçekleşmedi.

Dahası, İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesini güvenli ve taraflarca tanınmış sınırların oluşturulmasına bağlayan bu karar, zaten yine bu ülke tarafından belirlenen güvenlik kriterlerini karşılama gerekçesini kullanarak sınırlarını genişletmesine olanak sağladı. Nükleer silaha sahip olan bu bölgesel süper güç, daha sonradan "güvenli sınır" ifadesini olağanüstü ölçüde geniş ve esnek bir şekilde yorumlayarak kullandı. Dahası, 242 sayılı kararın muğlak dili, İsrail'in yeni işgal ettiği toprakları

elinde tutması için kullanacağı bir araç yaratmıştı. İngilizce metinde İsrail'in çekilmesi gereken bölgenin 1967'de işgal ettiği topraklar olduğu sarih bir şekilde ifade edilmemişti ("withdrawal from *the* territories occupied" yerine "withdrawal from territories occupied" ifadesi geçiyordu). Abba Eban, Güvenlik Konseyi'ne hükümetinin bu muğlaklığa mahal vermeyen ve aynı ölçüde resmî sayılan kararın Fransızca versiyonunu ("*des territoires occupés*") değil, orijinal İngilizce metni bağlayıcı kabul edeceğini üstüne basa basa söyledi.[23] İsrail, o günden bu yana geçen yarım asırda, Amerika'nın da yardımıyla, bu dilsel muğlaklığı sonuna kadar sömürdü ve bir kısmını –Doğu Kudüs ile Golan Tepeleri– resmen ilhak ettiği işgal altındaki Filistin ve Suriye toprakları üzerinde yürüttüğü kolonizasyonu, bu topraklar üstünde sürekli askerî kontrolü sürdürmek için kullandı. İsrail'in bu hamlelerinin Birleşmiş Milletler tarafından en ufak bir yaptırım ya da hakiki bir baskı içermeyen kararlarla defalarca kınanması, zaman içerisinde bunların uluslararası arenada zımnen kabul görmesi anlamına geldi.

Amerika Birleşik Devletleri eskiye kıyasla artık çok daha açık bir şekilde İsrail'in safındaydı. Bu da, Truman, Eisenhower ve Kennedy hükümetlerinin zaman zaman verdiği denge görüntüsünün tümden terk edilmesi demekti. Arap-İsrail çatışmasının Soğuk Savaş'ın sonuna kadar sürecek klasik dönemi böyle başladı. ABD ve İsrail, bu dönemde (gayriresmî olsa da) tam kapasiteli bir ittifak kurdu; bu ittifak, İsrail'in 1967'de kendisini ABD'ye, Sovyetler'in Ortadoğu'daki vekilleri gibi görünen güçlere karşı güvenilir bir ortak olarak sunmasına dayanıyordu.

Bu iki ülkenin neredeyse her konuda anlaşarak ittifak kurması, Filistinlilerin hakları ve çıkarlarına başka bir büyük gücün daha müdahale etmesi ve mülksüzleştirilme süreçlerindeki yeni bir aşamanın uluslararası onay alması demekti. Tıp-

23 Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Resmî Kayıtları, Toplantı no: 1382, 22 Kasım 1967, S/PV.1382, https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/db942872b9eae454852560f6005a76fb/9f5f09a80bb6878b0525672300565063?OpenDocument

kı 1947'de olduğu gibi, yine bir BM kararıyla Filistinlilerin aleyhine olan yeni bir uluslararası hukuk formülü bulundu ve 1917 Balfour Deklarasyonu'nda olduğu gibi, bu belgede de Filistinliler ya da Filistin'e dair tek bir cümle bile yoktu.

Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı kararı, bütün ihtilafı Arap ülkeleri ile İsrail, yani devletlerarası bir mesele olarak ele alıyor ve böylelikle Filistinlilerin varlığını hiçe sayıyordu. Metinde Filistinlilerden ya da Filistin sorununun pek çok unsurundan söz edilmezken, bunun yerine "sığınmacı sorununun adil bir şekilde çözülmesine" dair ılımlı bir ifade yer alıyordu. Metinde Filistinlilerden bahsedilmediğinden ve ihtilafın tarafı olarak tanınmadıklarından onların durumu ancak sıkıntı yaratan ya da en iyi ihtimalle insani sorun oluşturan bir mesele olarak ele alınabilirdi. İşin aslına bakılırsa, 1967'den sonra, bu halkın varlığı, İsrail'in yaydığı ve nihayetinde Birleşik Devletler'in de benimsediği biçimde terörizm kategorisi kapsamında tanındı.

242 sayılı karar, eksik bıraktıklarıyla, İsrail'in inkârcı anlatısının önemli bir unsurunu kutsamış oluyordu: Madem ki Filistinliler diye bir halk yoktu, o zaman yegâne gerçek sorun, Arap devletlerinin İsrail'i tanımayı reddetmesi ve bunun için de hayalî bir "Filistin sorunu"nu bahane etmeleriydi. 242 sayılı karar, Filistin'e dair –Siyonizmin 1897'den beri üstün konumda olduğu– söylem savaşında, bu parlak yalana geçerlilik kazandıracak bir zemin tesis etti, yerlerinden edilmiş işgal altındaki Filistinlilere ciddi bir darbe indirdi. Bundan sadece iki yıl sonra, yani 1969'da, İsrail Başbakanı Golda Meir'in dudaklarından o meşhur cümle döküldü: "Filistinliler diye bir şey yoktur (...) ve hiç var olmadılar."[24] Böylelikle yerleşimci kolonyalist projenin inkârcı niteliğini doruk noktasına ulaştırmış oldu: Filistinlilerin bu toprakların yerlisi olduğu, yalandan başka bir şey değildi.

242 sayılı kararın belki de en önemli yanı şuydu: Bu kararla 1949'daki mütareke anlaşmasında belirlenen, 1967 sınırları veya Yeşil Hat olarak bilinen sınırlar, İsrail'in *de facto* [fiilî] sı-

24 *Sunday Times*, 15 Haziran 1969.

nırları olarak meşrulaştırılmış ve böylelikle 1948 savaşında Filistin'in büyük kısmının İsrail tarafından ele geçirilmesine dolaylı olarak rıza gösterilmiş oldu. Kararda kökenleri 1948'e uzanan temel meselelerden hiç bahsedilmemesi, Filistinli sığınmacıların evlerine dönme ve tazminat alma haklarının görmezden gelinmesini de içermiş oluyordu; böylelikle Filistinlilerin isteklerine bir kez daha darbe vuruldu. Birleşmiş Milletler, 242 sayılı kararla, Aralık 1948'de aldığı 194 sayılı kararla bizzat Genel Kurul'da kabul ettiği haklara yönelik taahhüdünden uzaklaşıyordu. Filistinliler bir kez daha büyük güçlerin kendilerini umursamayan üstenci tavrına maruz kalıyor, hakları görmezden geliniyor, çatışmayı çözecek ve kaderlerini belirleyecek türden anahtar mahiyetteki uluslararası bir kararda adları anılmaya değer görülmüyordu. Bu aşağılayıcı durum, yeniden canlanmaya başlayan Filistin ulusal hareketini, durumlarını ve davalarını uluslararası topluma anlatma konusunda daha da motive etti.

Büyük ölçüde 242 sayılı karar sayesinde Filistinliler ve Siyonist yerleşimciler arasındaki çatışmanın kolonyalist kökenlerini gizlemeye olanak sağlayan amnezi haline unutma, bellekten silme ve mit yaratma işlevleri gören yepyeni bir katman eklendi. Kararın yalnızca 1967 savaşının sonuçlarına odaklanması, 1948 savaşından doğan temel sorunların hiçbirinin aradan geçen on dokuz yıl içinde çözülmediği gerçeğini hasır altı etmeyi mümkün kıldı. Filistinli mültecilerin tehciri, geri dönmelerine izin verilmemesi, mülklerinin gaspı ve Filistinlilerin kendi kaderlerini tayin hakkının inkârının yanı sıra, Kudüs'ün hukuki statüsü ve İsrail'in 1947 bölünme sınırlarını aşarak topraklarını genişletmesi, halının altına süpürülen sorunlar arasındaydı. Filistin topraklarının başlangıçtaki gaspından doğan temel sorunlara gelince, 242 sayılı karar, bırakın herhangi bir çözüm önermeyi, bunların adını bile anmıyordu. İhtilafın temel unsurlarını sessizlikle geçiştiren bu karar, tüm taraflarca kâğıt üzerinde kabul edildi, çatışmanın çözümü için esas alınacak bir ölçüt muamelesi görmeye başladı. Bu kararın doğuşundaki sakatlık göz önüne alınınca, kabul edilmesinin

üstünden elli yıldan fazla süre geçmesine rağmen, kararın hâlâ uygulanmamış ve Filistin üstündeki mücadelenin özüne değinilmemiş olması hiç de şaşırtıcı değildir.

Aslına bakılırsa 242 sayılı karar, sorunu daha da kötüleştirdi. Çatışmayı 1948 sonrası devletlerarası boyutlarla sınırlandırmak, İsrail'in karşılaştığı güçlükleri –tam da İsrail ve ABD'nin tercih ettiği şekilde– iki devlet arası meseleler halinde kompartımanlara ayırarak bölmesini, böylece zorlu ve rahatsız edici soruları göz ardı edebilmesini mümkün hale getirdi. İsrail, Arap devletleriyle onların (kâğıt üzerinde de olsa) ortak biçimde savundukları pozisyonlar karşısında müzakere yürütmek ve Filistinlilerle ilgili dişli meselelerle boğuşmak zorunda kalmak yerine, Filistinlileri dışlayarak topraklarını işgal ettiği Arap devletlerinin şikâyetlerini ikili görüşmeler dahilinde ele almak gibi çok daha kolay bir işi üstlenmiş oldu.

İsrail, düşmanlarını bölüp onlarla tek tek uğraşma hamlelerini, gücünü ve nüfuzunu Arap devletlerinin zaaflarını ve kendi aralarında girdikleri rekabeti istismar eden ABD'nin büyük desteğiyle yürüttü. Bunun ABD'nin çıkarına olduğu da düşünülüyordu. Henry Kissinger'ın Ortadoğu'daki başka bir kriz esnasında sarf ettiği sözler, bu anlayışın dışavurumudur: "Nihai sonuç, tam da bunca yıldır kaçınmaya çalıştığımız şey olacak: Bu durum Arapların birleşmesine yol açacak."[25] ABD'nin böylesi bir birliğe engel olmak için epeyce nedeni vardı: öncelikle ABD'nin bölgesel hâkimiyetine ve özellikle de yakın ilişki kurduğu Körfez'deki kırılgan petrol otokrasilerine yönelik tehditlerin önüne set çekmek gerekliydi. ABD ile İsrail'in ikili anlaşmalar için baskı yapmalarının ardından, 1970'lerde Mısır ve 1990'larda da Ürdün, İsrail ile müzakereye oturarak ayrı barış anlaşmaları yaptılar. Böylelikle bu iki ülke çatışmanın dışında kaldı. Bu da İsrail'i, yola getirilmeleri daha zor olan Suriyeliler, Lübnanlılar ve tabii ki Filistinlilerle müca-

25 Bu hadise, Lübnan İç Savaşı'nın yarattığı istikrarsızlık esnasında yaşandı. ed. Adam Howard, *FRUS 1969-1976*, XXVI, *Arab-Israeli Dispute*, "Memorandum of Conversation", 24 Mart 1976 (Washington, DC: US Government Printing Office, 2012): 967.

dele etmek için daha güçlü konuma getirdi. Ne var ki, Araplar ile İsrail arasındaki ilişkinin normalleşmesi ile İsrail kolonyalizmi ve işgalinin Filistinlilere yaşattığı derin acılar arasındaki keskin tezat, Arap dünyasının büyük kısmının, Amerikan himayesindeki bir barış sürecine inanmasına izin vermiyordu.[26]

Arap devletlerini, çatışmanın bir dizi ikili sorun hale gelerek parçalara ayrılmasını kabul etmeye zorlayan yegâne etmen 242 sayılı karar değildi. Aralarında Mısır'ın 1967'deki yenilgisinin ve ardından Yemen'den çekilmesinin de olduğu başka etmenler de vardı. İki hadise de, Mısır'ın bölgesel hegemonya kurma girişiminin sona ermesi anlamına geliyordu. Mısır'ın güç kaybetmesi, rakibi Suudi Arabistan'ın Arap dünyasındaki baskın aktör olmasına olanak sağladı ve bu durum günümüzde de devam ediyor. Otoriter milliyetçi rejimlerin benimsediği Arap sosyalist modelinin başarısız olması ve SSCB'nin bölgedeki gücünün zayıflaması da, Arap devletlerinin İsrail'e bu tavizi vermelerinde rol oynadı. ABD'nin bu yönde yüreklendirdiği Arap ülkeleri, nihayetinde birlik görüntüsünden, hatta asgari bir koordinasyondan bile vazgeçerek, farklı zamanlarda ayrı anlaşma yapma tuzağına körü körüne düştüler. FKÖ tarafından temsil edilen Filistinliler bile, sonunda 242 sayılı kararın açtığı yoldan ilerledi. Arap devletlerinin çatışmanın çözümü için 242 sayılı kararı ve ikili görüşmeler temelli yaklaşımı esas kabul etmesinden sadece birkaç yıl sonra, FKÖ'nün lider kadrosu da aynı yolun yolcusu oldu.[27]

---

26 Arap Araştırma ve Politika Çalışmaları Merkezi'nin 2018'de yaptığı bir ankete göre, 2011'den bu yana her yıl, on bir Arap ülkesinde ankete katılanların %84'ünden fazlası İsrail'in tanınmasına karşı çıkarken, bu karşı çıkışın ana nedeni olarak Filistin topraklarını işgal etmesi gösteriliyor. 2017'den 2018'e gelindiğindeyse %87'lik bir kesim tanımaya karşı çıkarken, sadece %8'lik kesim tanımadan yana olmuştur. O yıl ankete katılanların dörtte üçü Filistin'i bir Arap davası olarak görürken, %82'si ise İsrail'i bölgeye yönelik başlıca dış tehdit olarak değerlendirdi. ABD politikalarına yönelik olumsuz tutumlar 2014'te %49 iken, 2017'den 2018'e %79'a yükselmiştir: *Arab Opinion Index, 2017-2018: Main Results in Brief* (Washington, DC: Arab Center, 2018), https://arabcenterdc.org/wp-content/uploads/2018/07/Arab-Opinion-Index-2017-2018-1.pdf

27 ABD daha 1977 gibi erken bir tarihte bile, dolaylı temaslar kurararak FKÖ'yü 242 sayılı kararı kabul etmeye ikna etmek için çaba sarf etmişti. Bkz. ed.

Gelgelelim 1967'de olup bitenlerin başka bir boyutu daha vardı. Savaş ve 242 sayılı karar, Filistinlilere verdiği bütün zarara rağmen, son kertede 1936-1939 ayaklanmasının bastırılmasından bu yana güç kaybeden ulusal hareketin yeniden canlanması için bir kıvılcım oldu. Bu canlanma süreci elbette 1967 savaşından çok önce başlamıştı ve bu savaş ile 1956 savaşının patlak vermesinde önemli bir rol oynamıştı. Yine de 1967, Filistin ulusal bilincinin ve İsrail'in uluslararası camianın büyük kısmının rızası sayesinde sürdürdüğü Filistin kimliğini inkâr siyasetine karşı direnişin olağanüstü bir şekilde dirilmesine işaret ediyordu.. Konu üstüne tecrübeli bir gözlemcinin söylediği gibi, "1967'nin temel paradoksu, İsrail'in Arapları yenerek Filistinlileri diriltmesidir."[28]

Filistin fikri yeniden güç kazandı ama 1967 savaşının ardından dünyanın pek çok yerinde akıntıya karşı mücadele etmek durumundaydı . Savaştan bir yıl sonra Golda Meir, konuşma yapmak üzere Yale Hukuk Fakültesi'ne davet edilmişti; ben de Meir'in gelişini protesto eden küçük grubun içerisindeydim. Kendini destekleyen büyük bir dinleyici kitlesi tarafından coşkuyla karşılanmıştı; anımsadığım kadarıyla, bizim protesto grubumuz sadece dört kişiden ibaretti: Ben, Lübnanlı-Amerikalı bir arkadaşım, Sudanlı bir yüksek lisans öğrencisi ve Ortadoğu'da yaşamış bir Amerikalı. Bu sahne, Amerikan kamuoyundaki İsrail-Filistin dengesinin dört dörtlük bir temsiliydi. Siyonist anlatı, kamuoyunda tam olarak hâkim vaziyetteydi. "Filistin" neredeyse ağıza alınmayacak meşum bir sözcük muamelesi görüyordu.

Yazlarımı annem ve kardeşlerimle birlikte geçirdiğim Beyrut'ta ise durum farklıydı, Filistinlilerin siyasi faaliyetlerinin

---

Adam Howard, *FRUS, 1977-1980*, cilt VIII, Arab-Israeli Dispute, Ocak 1977 - Ağustos 1978, "Telegram from the Department of State to the Embassy in Lebanon", Washington, DC, 17 Ağustos 1977, 477, http://history.state.gov/historicaldocuments/frus1977-80v08/d93

28 Ahmad Samih Khalidi, "Ripples of the 1967 War", *Cairo Review of Global Affairs* 20 (2017): 8.

yeniden canlanmaya başladığına şahit oluyordum. Hem diasporada hem de Filistin'de yaşayan yazar ve şairler –Gassan Kanafani, Mahmud Derviş, Emile Habibi, Fadwa Tuqan ve Tevfik Ziad, diğer yetenekli ve Filistin davasına angaje sanatçı ve entelektüellerle birlikte– bu rönesansta kültürel ve siyasi açıdan hayati bir rol oynuyordu. Bu isimlerin yapıtları, Nakba ve onu izleyen çorak yıllarla sınanan Filistinli kimliğinin ve amaç birliği anlayışının yeniden şekillenmesinde etkili oldu. Bu isimler romanları, öyküleri, oyunları ve şiirleriyle Filistin ulusunun paylaştığı kayıp, sürgün ve yabancılaşma deneyiminin sesi oldular. Dahası, cesaret kırıcı zorluklar karşısında ısrarla ve inatla Filistin kimliğini canlı tutmaya çaba gösterdiler.

Söz konusu yapıtların en bilinenlerinden olan, Emile Habibi'nin İngilizce başlığı *The Pessoptimist* olan kitabında bunlar gayet açık bir biçimde görülür. Bu parlak novellada hikâyenin kahramanı Said'in trajikomik öyküsü, Filistinlilerin içinde bulunduğu korkunç durumu ve buna gösterdikleri direnci tasvir etmek üzere bir alegori olarak kullanılır. Eserin tam adı, *Kötümiyimser Nahs'ın Babası Said'in Kaybolmasıyla Yaşanan Tuhaf Olaylar*, Filistin'deki durumun temel paradoksunu gözler önüne serer: Mesut anlamında Said ile felaket anlamında Nahs kitabın başlığında bir araya gelir. İki kavramın kaynaşması, kurgulanan yeni sözcükte ifade bulur: "Kötümiyimser."[29]

Kanafani, düşünceleri ve tasvirleriyle Filistinli kimliğinin yeniden canlanmasında önemli bir rol oynayan edebiyatçılar arasında muhtemelen en öne çıkan ve en çok çevrilen yazardı.[30]

29 Kitabın Arapça adı *al-Waqa'i'al-ghariba fi ikhtifa' Sa'id abi Nahs, al-mutasha'il* idi. Kitap önce 1974'te Hayfa'da basıldı, hemen ardından Beyrut'ta yeni baskısı yapıldı. O zamandan bu yana da elden ele dolaşıyor. Daha sonraysa önde gelen Filistinli aktör Muhammed Bakri tarafından popüler bir tek kişilik oyun olarak sahneye uyarlandı. 1990'larda Kudüs'teki al-Qasaba Tiyatrosu'nda bu oyunu izleme şansını yakalamıştım.

30 Kanafani'nin yazılarına dair en iyi değerlendirmelerden biri için şu kitabın ilgili bölümlerine bkz. Bashir Abu Manneh, *The Palestinian Novel: From 1948 to the Present* (Cambridge: Cambridge University Press, 2016): 71-95 ve Barbara Harlow, *After Lives: Legacies of Revolutionary Writing* (Chicago: Haymarket, 1996). Kanafani'nin yazıları İngilizceye aralarında Barbara Harlow, Hilary Kilpatrick ve May Jayyusi'nin de bulunduğu pek çok çevirmen tarafından çevrildi.

Başta *Güneşteki Adamlar* (1963) ve *Hayfa'ya Dönüş* (1969) olmak üzere beş eseri, muhtemelen Filistinlilerin karşılaştığı ikilemleri, yani sürgünün ve 1967 sonrası Filistini'nde artık tamamen İsrail kontrolü altında yaşamanın sebep olduğu acıları çok canlı bir şekilde tasvir ettiği için son derece popüler olmuştu. Bu novellalar, Filistinlileri içinde bulundukları vahim durumla yüzleşmeye ve onları ezen güçlere karşı ciddi bir direniş göstermeye yüreklendiriyordu. *Hayfa'ya Dönüş* silahlı mücadelenin önemini vurgularken, aynı zamanda 1967'den sonra ziyaret etmeye memleketine giden Filistinli bir ailenin evine yerleşmiş, Holokost'tan sağ çıkmış bir İsrailliyi de dokunaklı bir şekilde tasvir ediyordu.

Kanafani aynı zamanda üretken bir gazeteciydi ve Filistin direniş edebiyatının dokusuna nüfuz etmişti (Hatta yayımladığı derlemeye bu adı vererek, bu terime ilk o hayat kazandırmış olabilir.)[31] Yirmili yaşlarına gelmeden siyasetle yakından ilgilenmeye başlamıştı. 1936'da Akka'da doğan Kanafani'nin ailesi, Mayıs 1948'deki Siyonist saldırı esnasında evini terk etmek zorunda kalmış ve Şam'a yerleşmişti. Kanafani, Beyrut'ta tanıştığımızda otuz üç yaşındaydı ve o zamanlar, sözcülüğünü üstlendiği radikal Filistin Halk Kurtuluş Cephesi'nin haftalık dergisi *Al-Hadaf*'ın (*Hedef*) editörlüğünü de yürütüyordu. Sadece edebi yeteneğiyle değil, aynı zamanda parlak zekâsı, kibirden uzak ve hiciv yüklü mizah anlayışı, hoş, açık tavrı ve her daim gülümsemesiyle insanları etkiliyordu. Edebi şöhreti ve militan aktivizmiyle, yeniden güç kazanmaya başlayan Filistin ulusal hareketinde önemli bir şahsiyetti. Tam da bu sebeple başta İsrail hükümeti ve istihbarat servisleri olmak üzere FHKC düşmanlarının da hedefindeydi.

Kanafani, Temmuz 1972'de –on yedi yaşındaki yeğeni Lamis Necm de yanındayken– Mossad'ın düzenlediği bombalı bir suikasta kurban gitti.[32] Benim de katıldığım devasa büyüklük-

31 Özellikle *al-Adabal-filastini al-muqawim tahta al-ihtilal*, 1948-1968 [İşgal Altında Filistin Direniş Edebiyatı, 1948-1968], üçüncü edisyon, (Beyrut: Institute for Palestine Studies, 2012).

32 İsrail güvenlik servisleri normalde bu tür suikastları üstlenmez. Ancak Ronen Bergman'ın yüzlerce üst düzey istihbarat yetkilisiyle yaptığı görüşmeye ve çok

WATTAN

Mossad'ın bombalı araç saldırısıyla öldürdüğü Gassan Kanafani'nin cenaze töreni, Beyrut, Temmuz 1972.

teki cenaze töreninde yüz binlerce insan onun yasını tutmuştu. Beyrut'ta geçireceğim on beş yıl boyunca katılacağım Filistinli lider ve militanların cenaze törenlerinin ilkiydi bu.*

sayıda belgeye dayanan yedi yüz sayfalık kitabı *Rise and Kill First: The Secret History of Israel's Targeted Assassinations*'a göre (New York: Random House, 2018, s. 656 ve devamı) göre Kanafani, Mossad tarafından öldürülmüştür. Bergman'ın detaylarla dolu kitabı, İsrail'in birkaç nesil boyunca yüzlerce Filistinli lider ve militanı nasıl tasfiye ettiğini anlatan, istihbarat çevreleriyle yakından ilişkili birinin elinde çıkmış dikkate değer bir çalışmadır. Bu cinayetleri planlayan ve gerçekleştirenlere yönelik soluksuz bir hayranlık barındıran ve Talmud'un "Biri seni öldürmeye gelirse, ayağa kalk ve sen onu öldür" buyruğundan alınan başlığından da anlaşılacağı üzere, özeleştirel bir tonu olmayan, eliminasyonist sıfır toplamlı mantığı kabul etmesi nedeniyle oldukça kusurlu bir metindir. Üstelik alt başlığı da epey manidardır: Zira bu başlık İsrail'in Filistinli liderlere yönelik suikastlarının meşru olduğunu, bu "nokta atışı suikastlar" olmasaydı Filistinlilerin İsraillileri öldüreceklerini öne sürüyor. Kitaba dair eleştirel ama takdire şayan bir değerlendirme için bkz. Paul Aaron, "How Israel Assassinates Its 'Enemies': Ronen Bergman Counts the Ways", *Journal of Palestine Studies* 47, sayı 3 (Bahar 2018): 103-105.

(*) Öldükten sonra bile Kanafani'nin yakasından düşmediler. New York'taki Public Theatre *Hayfa'ya Dönüş*'ü sahneye uyarlamayı düşünüyordu; ancak eser hiçbir zaman sahnelenmedi. Public Theatre yönetim kurulu üyeleri, terörist dedikleri Kanafani'nin eserinin sahnelenmesine karşı çıktı.

Kanafani, Derviş, Ziad, Tuqan, Habibi ve diğerlerinin edebi üretimleriyle fitilinin yakılmasında pay sahibi oldukları Filistin kimliğinin yeniden şekillenme ve canlanma süreci, yeni siyasi hareketlerin ve silahlı grupların yükselişiyle bir arada gerçekleşti. 1948'den sonra Filistin haritadan silinmiş, ülkenin büyük kısmı İsrail toprağına dönüştürülmüş, geri kalanıysa Ürdün ve Mısır'ın kontrolü altına girmişti. Filistinlilerin ortak bir sesi çıkmıyordu, altında toparlanabilecekleri bir çatıları yoktu; önemi olmayan meselelerle ilgili birbirleriyle çekişme içinde, kendi çıkarlarının peşindeki Arap devletleri dışında davalarını savunan yoktu. Siyonist hareketin en büyük arzusu, Filistin'i İsrail'e dönüştürmek ve ülkenin sakinlerini yurdundan ederek yerlerine Yahudi göçmenleri yerleştirmekti. Filistinliler, 1948'den sonra hem fiziksel açıdan hem de bir fikir olarak adeta yok olmuş gibiydiler.

Filistinliler elbette 1948'den sonra yok olmadılar. Nakba'nın yarattığı kolektif travma, kimliklerini hiç beklenmedik bir şekilde pekiştirip güçlendirdi ve 1950'lerde ortaya çıkan irredantist küçük militan gruplar, hem 1956 hem de 1967 savaşlarının patlak vermesinde rol oynayarak Ortadoğu'da önemli bir etki yarattı. Söz konusu gruplar, genellikle orta sınıf ve alt-orta sınıftan gelen genç radikallerce kurulmuştu. Bu gençlerin çoğu, İngilizlerle savaşta ölmesi 1936 ayaklanmasının kıvılcımlarından birini oluşturan ve kahramanca yürütülen silahlı militan mücadelenin saygıdeğer bir simgesine dönüşen Şeyh İzzeddin el-Kassam'ın yolundan ilerlediğini düşünüyordu. 1956'dan sonra Filistinlileri yeniden bölgesel bir güç haline getirmek ve Filistinlilerin haklarını ve çıkarlarını temsil etmek için çaba sarf ettiler. Bu çaba 1960'larda iki anaakımın ortaya çıkmasıyla doruk noktasına ulaştı. Bunlardan ilki, büyük ölçüde Filistinliler eliyle kurulmuş bir pan-Arap örgütü olan Arap Milliyetçileri Hareketi'ydi ve 1967'de bu hareket içinden Marksist Filistin Halk Kurtuluş Cephesi (FHKC) doğacaktı. İkincisiyse 1959'da Kuveyt'te bir araya gelen bir grubun liderliğinde kurulmuştu. 1965'te *El-Fetih* olarak adlarını ilan ettiler. İki grubun da kuruluş hikâyesi, ilk liderlerinin

üniversite öğrencileri ya da yeni mezunları oldukları 1940'ların sonu ve 1950'lerin başına dayanıyordu.

Arap Milliyetçileri Hareketi (AMH), Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde öğrenim görmüş bir doktor olan George Habaş tarafından kuruldu. Habaş, 1948'in ardından önce adım adım nüfusu azaltılan, daha sonra da Yahudi göçmenler oraya tamamen yerleşince adı Lod olarak değiştirilen Lydd'de Nakba felaketini yaşamıştı. Habaş, AMH'yi, çoğu tıpkı kendisi ve o da Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde eğitim görmüş bir doktor olan en yakın yoldaşı Vedi Haddad gibi orta sınıf profesyonellerden oluşan bir grup Filistinli ve Arap gençle birlikte kurdu. Habaş ve mücadele arkadaşları, Nakba'nın sonuçlarını tersine çevirmenin tek yolunun Filistin sorunu etrafında Arapların birliğini geçekleştirmek olduğunu savunuyordu. 1950'lerin ortalarında, Nasır'ın Mısır'ı Arap milliyetçiliği hareketinin taşıyıcı kolonu haline geldikten sonra AMH ile Mısır rejimi arasında kısa sürede yakın bir ilişki kuruldu. AMH bu ittifaktan epey fayda sağladı ve Libya ve Yemen'den Kuveyt ve Irak'a, Suriye'ye ve Lübnan'a kadar pek çok ülkeye yerleşen pan-Arap örgütü olarak siyasi güç kazandı. Mısır da AMH'nin genç militanlardan oluşan yaygın ağıyla kurduğu bağlantı sayesinde dış politikasında bu ilişkiden kendi adına fayda sağladı.[33]

Habaş, Haddad ve yoldaşlarının Filistin'i Arap dünyasının merkezindeki mesele olarak görmelerinin sebebi, büyük ölçüde BAÜ'de tarih hocası olan entelektüel Konstantin Züreyk'in görüşlerinden etkilenmeleriydi. Bu da onun düşünceleriyle kılavuzluk ettiği ve babamın da üyesi olduğu Urvetü'l-vüska adlı öğrenci kuruluşu aracılığıyla gerçekleşmişti.[34] Suriye'de

33 AMH üstüne en iyi çalışma için bkz. Walid Kazziha, *Revolutionary Transformation in the Arab World: Habash and His Comrades from Nationalism to Marxism* (Londra: Charles Knight, 1975).

34 Daha fazla detay için Amjad Ghanma'nın hatıratına bkz. *Jam'iyat al-'Urwa al-Wuthqa: Nash'atuha wa-nashatatuha* [Urvetü'l-vüska Cemiyeti: Kökenleri ve Faaliyetleri] (Beyrut: Riad El-Rayyes, 2002). Kitabın 124. sayfasında grubun 1937-1938 yıllarındaki –aralarında babam, Züreyk ve BAÜ'nün rektörü Bayard Dodge'un ön sırada oturduğu– "İdari Komitesi"nin bir fotoğrafı yer alıyor. Grup adını 1880'lerin başında Cemalleddin Afgani ve Muhammed

doğmuş ve Princeton'da eğitim almış bu tarih profesörü, Beyrut'taki öğrencilerine verdiği derslerde ve Arap dünyasının dört bir yanındaki insanlara ulaşan yazılarıyla Arap milliyetçiliği ve Filistin meselesinin merkeziliği ile ilgili fikirlerin yayılmasında oldukça etkili olmuştu. Züreyk'in seksen altı sayfalık kısa kitabı *The Meaning of the Catastrophe* (Felaketin Manası),[35] 1948 yenilgisinin ilk otopsilerinden biriydi. Züreyk'in savaş sürerken yazdığı bu kitap, belki de *nakba* sözcüğünün bu bağlamda kullanıldığı ilk metindi. Arapların zaaflarının ve başarısızlıklarının içe dönük ve güçlü bir özeleştirisini yapan kitap, 1948 felaketinin üstesinden gelmenin yegâne yolunun Arapların bir araya gelip, aralarında koordinasyon sağlanması olduğunu öne sürüyordu. Babam 1930'ların sonunda BAÜ'de öğrenciyken hocası olan Züreyk'ten epeyce etkilenmişti; Züreyk'in bazıları ithaf notu taşıyan tarihî ve siyasi konulardaki birkaç kitabı babamın kütüphanesinde yer alıyor. Züreyk ile 1970'lerin başında, kurucularından biri olduğu Filistin Araştırmaları Enstitüsü'nde tanıştım. Bana ve enstitü ile ilişkisi olan genç tarihçilere geleceğe odaklanmamızı tavsiye etmişti. Geleceğe odaklanmanın, bizzat kendisi ve kuşağı tarafından çoktan yazılmış olan geçmişten çok daha önemli olduğu mesajını veriyor gibiydi.

El-Fetih'in (Ocak 1965'teki) ilk askerî operasyonunun yol açtığı aktivist ve milliyetçi duyguların yükselişi karşısında, temel destekçilerinden biriyle uyum içinde olmak ihtiyacı hisseden AMH, geniş kapsamlı Arap milliyetçisi tutumundan uzaklaşmak ve Filistin'e daha fazla odaklanmak mecburiyetinde kaldı. Mısır ve Suriye'nin 1967'deki yenilgisi, AMH'nin Filistin sorununun çözümünde Arap rejimlerine duyduğu gü-

---

Abduh'ün Paris'te çıkardığı pan-İslâmist ve milliyetçi bir dergiden –ve tabii dergi de esasen adını Kur'an-ı Kerim'de geçen bir ayetten (2:256)– alıyor.

35 *Ma'na al-nakba* [*Felaketin Manası*] (Beyrut: Dar al-'Ilm lil-Milayin, 1948). Bu kısa kitap, Musa el-Alami (*'Ibrat Filastin* [Filistin Dersi]), Kadri Tuqan (Ba'd al-nakba [Felaketten Sonra]) ve George Hanna (Tariq al-khalas [*Kurtuluş Yolu*]) tarafından 1948 yenilgisinden çıkarılan dersler üzerine yazılan diğer erken dönem yazılarla birlikte, en son 2009 yılında Filistin Araştırmaları Enstitüsü tarafından olmak üzere, defalarca tekrar basılmıştır.

venin tabutuna son çiviyi çaktı.[36] Bunun sonucu da Habaş ve arkadaşlarının 1967'de FHKC'yi kurması oldu. Filistin Halk Kurtuluş Cephesi, en büyük Filistinli grup olmamasına rağmen, kısa sürede en faal grup oldu ve bu konumunu uzun süre korudu. FHKC, kısa sürede çok sayıda uçak kaçırma eylemi gerçekleştirdi; bu eylemleri, tıpkı "dış operasyonlar" olarak adlandırılan ve dünyanın büyük kısmının terörist saldırı olarak gördüğü eylemlerin çoğunda olduğu gibi Vedi Haddad planlamıştı.

AMH'nin Filistinliler arasında sahip olduğu prestij, büyük oranda, siyasi rakiplerinin bile saygı duyduğu Habaş'ın imajı ve sağlam şahsiyetinden kaynaklanıyordu. Habaş, "el-Hekim", yani "doktor" adıyla biliniyordu; mesleği doktorluktu, ancak bu ifade aynı zamanda bilge olduğu düşünülen insanlar için de kullanıldığından Habaş bu sözcüğün betimlediği her iki vasfı da taşıyordu. Etkileyici bir konuşmacıydı; özellikle de küçük gruplarla bir arada olduğunda, entelektüel yaklaşımı, sarih ifadeleriyle yaptığı konuşmalar ve kolayca erişilebilir olduğu izlenimi veren cana yakın tavrı olumlu duygular uyandırıyor, dinleyenler üzerinde son derece etkili oluyordu. Demagojiye zerre kadar başvurmadan, yumuşak ama kararlı bir şekilde konuşurdu. Karmaşık fikirlerden söz ettiği durumlarda bile dinleyicilerin saatler boyunca gözlerini bile kırpmadan onu dinlediğine 1970'lerin başında Güney Lübnan'da bizzat şahit oldum. Marksist-Leninist eğilimdeki FHKC, öğrenciler, okumuşlar, orta sınıf ve özellikle de solcular arasında epey popülerdi. Ayrıca mülteci kamplarında kendisini hararetli biçimde destekleyen takipçileri vardı. bu kamplarda acıyı en derin biçimde yaşamış olan Filistinlilere örgütün radikal mesajı hitap ediyordu.

Buna karşın El-Fetih, FHKC ve açıkça solda yer alan diğer Filistinli gruplarla kıyaslandığında, ideolojik olmayan bir siyasi çizgi izlemekte ısrar ediyordu. El-Fetih, kurulduğu dö-

36 Şu makaleme bkz. "The 1967 War and the Demise of Arab Nationalism: Chronicle of a Death Foretold", *The 1967 Arab-Israeli War*, ed. Louis ve Shlaim, s. 264-284. Bu makalede 1967 yenilgisinin Arap milliyetçiliğini ve yeniden canlanan Filistin ulusal hareketini nasıl etkilediğini ele alıyorum.

nemde hem AMH ve Baas Partisi gibi grupların Arap milliyetçisi yönelimine hem de başta Filistin sorunu olmak üzere, bütün başka diğer sorunların ele alınmasından önce toplumsal değişimi savunan komünist, solcu örgütlere ve Müslüman Kardeşler gibi İslâmcı gruplara karşı bir tepkiyi temsil ediyordu. El-Fetih'in Filistinlilere yönelik doğrudan ve acil eylem çağrısı ve ideolojik olmayan geniş bir çatı oluşturan duruşu, kısa süre içerisinde en büyük siyasi grup haline gelmesini sağlayan unsurlarından biri oldu. Bazı detaylar muğlak olsa da, El-Fetih'in 1959'da Kuveyt'te Yaser Arafat liderliğindeki bir grup Filistinli mühendis, öğretmen ve profesyonel tarafından kurulduğunu biliyoruz. Grubun çekirdeğini oluşturan isimler, daha önce Gazze Şeridi'nde ve Filistinli Öğrenciler Birliği'nin liderliği için AMH ile rekabet içinde oldukları Kahire'deki üniversitelerde bir araya gelmişlerdi.

Salah Halef –Ebu İyad– bir keresinde bana Arafat ve Kahire'deki üniversite siyasetine dair sembolik değeri olan bir hikâye anlatmıştı. Bir gün sonra yapılacak öğrenci topluluğu seçimlerini AMH'ye karşı kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalan Arafat, aklına bir şey geldiğini söylemiş ve Halef'i Mısır İçişleri Bakanlığı'nda tanıdığı birini ziyarete götürmüş. Çay-kahve içip havadan sudan konuşmuşlar; ta ki adam bir süreliğine bürosundan ayrılmak zorunda kalana kadar... Bu esnada Arafat ayağa fırlamış ve masanın arkasına geçip Halef'in görmediği bir şeyler yaptıktan sonra yerine geri dönmüş. Adam dönünce de müsaade istemişler. Halef, yaklaşan seçim konusunu bir kez bile açmamış olduklarından şikâyet etmiş. Arafat ise "evine gidebilirsin, sorun çözüldü" demiş. Ertesi gün Halef, keyfi kaçık bir halde seçimlerin yapılacağı talebe birliği odasına geldiğinde kapının üzerine asılı, seçimin ertelenmesi talimatını veren ve Mısır İçişleri Bakanlığı'nın mührünü taşıyan resmî tebligat görünümlü bir yazıyla karşılaşmış. Halef, bu Arafat'ın işi demişti. Arafat bu erteleme sayesinde Ezher Üniversitesi'nde okuyan, çoğu görme engelli olan ve rakip grupların henüz oylarını almak için girişimde bulunmadıkları Filistinli öğrencileri öğrenci birliğine kaydetmiş. Seçim

gerçekleşince de bu öğrenciler blok halinde El-Fetih listesi için oy kullanıp ona bir zafer kazandırmışlar.

El-Fetih'in esas, hatta yegâne odağı Filistin davasıydı. Bu uğurda da İsrail'e karşı doğrudan silahlı mücadele başlattı ve ilk eylemi de 1 Ocak 1965'te İsrail'in merkezindeki su pompalama istasyonuna sabotaj saldırısı oldu. El-Fetih'in bu dönemdeki pek çok hamlesi gibi, bu eylemin de amacı maddi etki yaratmaktan ziyade sembolikti. Yine de Mısırlı yetkililer, ülkelerinin, sınırlarının karşı tarafında düzenlenen bu türden provokasyonları göze alamayacağı bir dönemde, böyle eylemler düzenleyen El-Fetih'i tehlike yaratan maceracı bir grup olarak görüyordu. AMH ve başkaca gruplar, bağlantılı oldukları milliyetçi rejimlerin eylemsizliklerine bahaneler buluyorken, El-Fetih Arap devletlerinin Filistin meselesini gerçekten savunmadıklarını göstermek için bilinçli bir çaba harcıyordu. Bu tutumları (bilhassa da El-Fetih'in ateşli söylemi etkili bir silahlı eyleme dönüşmediği için) Arap rejimlerini öfkelendiriyordu; ancak Arap devletlerinin yeterince ağırlığını koymadığını düşündüğünden hayal kırıklığına uğrayan pek çok Filistinli, El-Fetih'in tavrından olumlu etkilenmişti. Bu tavırdan dolayı Filistinlilere destek veren ve yaşadıkları hayal kırıklıklarını paylaşan Arap devletlerinin pek çok yurttaşı da artık El-Fetih'in yaptıklarına olumlu bakıyordu.

İsrail'e karşı doğrudan eylemler düzenleyerek, yönetimlerin dolayımı olmadan Arap kamuoylarına hitap etmeleri, Filistinli direnişçi grupların –özellikle de El-Fetih'in– kısa zamanda kazandığı başarının en önemli sebeplerinden biriydi. Bu hareketler, Filistin'de adaletsizliğin yaşandığını ve hükümetlerinin bu konuda ciddi bir adım atmadığına dair Araplar arasında epey yaygın olan bir kanaate sesleniyordu. Bu çağrının etkili olduğu yıllarda, yani 1960'lar ve 1970'ler boyunca kamuoyunun geniş bir kesiminin Filistin direnişine verdiği destek, demokratik olmayan Arap hükümetlerinin üzerinde bile Filistin'le ilgili politikalarını etkileyen bir baskı yarattı. Ne var ki bunun da sınırları vardı: Filistinli grupların militanları, Arap devletlerinin ülke içindeki statükolarını tehdit ettiğinde ya da

İsrail'in misillemesine yol açan bir provokasyon vuku bulduğunda, herkes kırmızı çizgilerden söz etmeye başlıyordu.

Bu arada küçük militan gruplar gittikçe güçlendiler ve Filistin ulusal hareketinin bütünüyle yeniden canlanma sürecine girdiği apaçık hale geldi. 1960'ların ortalarında yekvücut hale gelen hareket, Arap devletleri için İsrail ile yaşanan ihtilafta inisiyatifi elden kaçırmaları tehlikesi yarattı ve 1967 savaşına yol açan olayların başlamasını tetikledi. Arap devletlerinin çoğu (1966'dan 1970'e kadar aşırı radikal bir rejimle idare edilen Suriye hariç) Filistin konusunda kullandıkları retoriğe rağmen başka önceliklerle meşguldü ve daha önceki çatışmalarda askerî gücünü defalarca kanıtlamış olan, bu yüzden çekindikleri İsrail lehine kurulan statükoyu değiştirmek için ciddi bir girişimde bulunmaya son derece isteksizdiler. İsrail, Batı'da hâlâ Arap düşmanları tarafından kuşatılmış bir kurban imajını korusa da, Arap dünyası elbette İsrail'e bu gözle bakmıyordu; zira İsrail'in tartışmaya mahal bırakmayan askerî başarıları ve nükleer silah potansiyeli, ne kadar muazzam bir güce sahip olduğunun aleni bir kanıtıydı.

Filistinlilerin günden güne büyüyen milliyetçi coşkusunu kontrol altına alıp idare etmek isteyen Arap Birliği, 1964 yılında, Mısır liderliğinde bir girişimle, Filistin Kurtuluş Örgütü'nü kurdu. Bu da FKÖ'nün, Mısır'ın dış politikadaki çıkarlarına göre hareket eden (yani İsrail'e saldırabilmek için Filistinlilerin enerjisini yönetip yönlendirecek) bir örgüt olması demekti; ancak Filistinlileri Arap vesayeti altına almaya yönelik bu planın tutmayacağı kısa süre içinde anlaşıldı. Filistinli militan direniş grupları, 1967 savaşının hemen ardından FKÖ'yü ele geçirerek Mısır kontrolü altındaki lider kadrosunu saf dışı etti. En büyük direnişçi grup olan El-Fetih'in lideri Arafat, kısa sürede FKÖ Yürütme Komitesi'nin başkanı oldu ve 2004'te vefat edene kadar bu görevini sürdürdü.

Arap devletleri artık kendileri açısından zaten sorun yaratan ve sonrasında Filistin hareketi için büyük bir kırılganlık kaynağı haline gelecek olan bir durumu, yani Filistin hareketinin bağımsız bir siyasi aktör olarak ağırlıkla İsrail'e sınırı olan ül-

kelerde konuşlanmış olmasını hesaba katmak zorundaydı. Bu bağımsız aktörün yükselişi, başta Mısır ve Suriye olmak üzere, İsrail ile sınır komşusu olan devletlerin stratejik durumunu daha da zorlaştırırken, ikisi de bünyesinde büyük sayılara ulaşmış ve huzursuz bir Filistinli mülteci nüfusu barındıran Ürdün ve Lübnan açısından ciddi bir iç soruna da yol açıyordu.

Filistin ulusal hareketinin hem Ortadoğu'da hem de küresel sahnede günden güne bir güç olarak yeniden belirmeye başlaması, İsrail açısından tarihin çarpıcı bir cilvesiydi: Zira 1967'de kazandıkları zafer, Filistinlilerin daha da uzlaşmaz bir direniş sergilemesine sebep olmuştu. Bu da, Filistinlilerin ulus olma vasfının iki alanda da karartıldığı 1948-1967 döneminde İsrail'in elde ettiği en büyük kazanımlarından birinin aniden tersyüz olması demekti. Nasıl ki tasfiye ettiklerini düşündükleri yerli halkın var olduğunun ortaya çıkması kolonyalist girişimler için istenir bir şey değilse, Filistinlilerin belirgin hale gelmesi de, onların ortadan kaybolmalarını Siyonist projenin nihai başarısı olarak telakki eden İsrailli yöneticiler için hiç istenmeyen bir görünüm oluşturuyordu. Muhtemelen ona ait olmasa da, David Ben-Gurion'a atfedilen "yaşlılar ölecek ve gençler unutacak" şeklinde ifade edilen rahatlatıcı fikir, 1948 sonrası İsrailli liderlerin en derin arzularından birinin ifadesiydi. Ne var ki hiç de öyle olmadı.

Filistinlilerin yeniden ayağa kalkması, stratejik açıdan İsrail için çok büyük bir –hatta hemen hiç– tehdit oluşturmasa da (tabii ki, militan grupların saldırıları bazı ciddi güvenlik sorunları yaratıyordu), söylemsel düzeyde tamamen farklı bir meydan okuma, varoluşsal bir itiraz manasına geliyordu. Katı Siyonistlerin tanımladığı haliyle Siyonist projenin nihai başarıya ulaşması, büyük ölçüde, Filistin'in yerini İsrail'in almasına bağlıydı. Yani bunlara göre Filistin diye bir şey olduğu sürece İsrail'in var olması mümkün değildi. Bu yüzden İsrail, güçlü propaganda makinesini yeni bir hedefe odaklamak zorunda da kaldı. Siyonistlere göre Filistin adı ve Filistinlilerin varlığı, İsrail açısından ölümcül bir tehdit oluşturduğundan, propaganda makinesinin yeni görevi, bu adı ve varlığı, unutul-

muş ama haklı bir davayı hatırlatır olmaktan çıkarıp kolay kolay değişmeyeceği şekilde bunları terörizm ve nefret saçma ile ilişkilendirmekti. Bu anafikir uzun yıllar boyunca, özellikle de ABD'de epey başarılı bir şekilde yürütülen bir halkla ilişkiler saldırı kampanyasının esasını oluşturdu.

Nihayetinde Filistin sorununun yeniden ortaya çıkması, 242 sayılı kararla birlikte bu sorunu görmezden gelmeyi ve Filistinliler yokmuş gibi davranmayı seçen ABD diplomasisi açısından ciddi bir sorun teşkil etti. Bundan sonraki on yıl boyunca uluslararası toplumun artan sayıda üyesi Filistin hareketini bir ölçüde tanımaya başlamış olsa da, ABD başını kumdan çıkarmamak için adeta özel bir çaba sarf etti. ABD'nin bu tutumu, İsrail'in ilan etmiş olduğu tercihleriyle uyumluydu ve Filistinlilerin ABD arenasında davalarını yeterince anlatamaması ve Amerikan kamuoyunda Filistin yanlısı duyguların ve kanaatlerin zayıf halde olması bunu olanaklı kıldı. Nixon'dan bu yana bütün ABD hükümetleri İsrail, Ürdün, Lübnanlı gruplar ve Suriye tarafından FKÖ'ye karşı yürütülen askerî eylemlere, açıkça ve gizli olarak, muhtelif şekillerde destek verdi.

İsrail, ABD ve pek çok Arap hükümetinin sergilediği bütün çabalara rağmen, Ortadoğu haritasına kendilerini yerleştirmeyi başaran Filistinliler, uzun zamandır kendilerinden esirgenen, Edward Said'in "anlatma izni" diye tanımladığı şeyi yeniden elde etmeyi başardılar. Bu, Filistinlilerin kendi hikâyelerini bizzat anlatma hakkıydı. Bu hakkın kullanımı Filistinlilerin (*Mısır'dan Çıkış*'ta* olduğu gibi) kötü insanlar olmak dışında neredeyse hiç yer almadığı ve İsrail'in Batı'nın dört bir köşesinde anlattığı hikâyenin yanı sıra, Arap devletlerinin anlatılarının da hâkimiyetlerini kaybetmesine yol açtı, kontrol Filistinlilere geçti. Arap devletleri uzun yıllar boyunca hikâyenin Filistin kısmını kendi hikâyeleriymiş gibi sahiplenmişler ve bunu

(*) Tevrat'ın bu bölümünde, Yahudilerin Musa önderliğinde geldikleri, tarihî Filistin olarak da adlandırılabilecek bölgede yaşayan yerli halklar düşman olarak tasvir edilir – ç.n.

–oldukça etkisiz bir şekilde– İsrail ile aralarında sınırlar ve mülteciler üstüne yaşanan bir çatışmaymış gibi anlatmışlardı.[37]

Filistin ulusal hareketinin hızla güç kazanmasının nedenlerinden biri olan, Filistinlilerin Arap coğrafyasında, gelişmekte olan ülkelerde ve o denli olmasa da Avrupa ile Batı'daki izlediği iletişim stratejisi genellikle göz ardı ediliyor. Bu stratejisi sayesinde, Üçüncü Dünya ülkelerinin 1960'larda çok daha büyük bir etkiye sahip olduğu BM'de, Filistin meselesinin anlatılabilmesi için daha elverişli bir ortam hazırlanabildi. Nihayetinde Batı kültürü içinde yaşamış veya dünyanın başka bölgelerinde deneyim elde eden Filistinlilerin sayısının artmasının da etkisiyle, Siyonistlerin dünya kamuoyunu şekillendirmedeki başarısı ile Filistinlilerin bu alandaki yetersizliği arasındaki yarık daralmaya başladı.

Mart 1968'de, yani savaştan dokuz ay sonra Ürdün'ün küçük bir kasabası olan Karameh'te (tesadüf o ki, bu sözcük "haysiyet" anlamına gelir) yaşananlar hareketin Arap dünyasında muazzam bir destek kazanmasına neden oldu. İsrail'in savaştan bu yana gerçekleştirdiği en büyük askerî operasyonda, topçu ve hava desteği eşliğinde yaklaşık 15.000 kişilik zırhlı birlikler, Ürdün Nehri'ni geçerek Karameh ve çevresinde konuşlanan Filistinli savaşçıları saf dışı etmek için saldırıya geçti. İsrail hiç beklemediği bir şekilde Ürdün ordusu ve FKÖ'nün sert direnişiyle karşılaştı; yenilmez görünen İsrail ordusu yüz ila iki yüz arasında kayıp verdi. İsrailliler çok sayıda hasarlı tankı, zırhlı personel taşıyıcıyı ve teçhizatı bırakarak geri çekilmek zorunda kaldı.

---

37 Filistin direniş hareketi üstüne standart bir çalışma için bkz. Yezid Sayigh, *Armed Struggle and the Search for State: The Palestinian National Movement, 1949-1993* (Oxford: Oxford University Press, 1997). Çatışmanın genel çerçevesine dair iki muhteşem tarih araştırması için bkz. Charles D. Smith, *Palestine and the Arab-Israeli Conflict: A History with Documents*, dokuzuncu edisyon (New York: Bedford/St. Martin's, 2016) ve James Gelvin, *The Israel-Palestine Conflict: One Hundred Years of War*, üçüncü edisyon (Cambridge: Cambridge University Press, 2014). Ayrıca bkz. Baruch Kimmerling ve Joel Migdal, *Palestinians: The Making of a People* (New York: The Free Press, 1993) ve William Quandt, Fuad Jabber ve Ann Lesch, *The Politics of Palestinian Nationalism* (Oakland: University of California Press, 1973).

Sadece bir yıl önceki savaşın ardından, İsrail birliklerinin dağınık halde savaş alanını terk ettiği bu görece küçük muharebe, Arap dünyasını heyecanlandırmakla kalmadı, aynı zamanda Filistinlilerin imajında da devrim sayılabilecek bir değişikliğe yola açtı. İsrail kuvvetlerine en fazla zararı aslında Ürdün Nehri vadisine bakan tepelerde konuşlanmış Ürdün topçuları ve zırhlıları vermiş olsa da, zaferin şanında en büyük payı Karameh'in içinde savaşmış olan Filistinliler aldı. Karameh Muharebesi, Filistin direniş hareketinin propagandası açısından adeta bir nimet oldu. Hareket, bu çatışmayı Arap hükümetlerinin başarısızlıklarıyla ayaklar altına alınmış olan Arap haysiyetinin savunulduğu bir mücadele olarak sundu kamuoyuna. Bunun sonucu olarak da, Filistin direnişi Arap dünyasında kahramanlık mertebesine yükseldi.

Ne var ki FKÖ'nün kendisini bu şekilde öne çıkarmasının tuhaf yanı şuydu: FKÖ, en güçlü olduğu dönemde dahi, konvansiyonel savaşların hepsinde sahadaki Arap ordularını yenilgiye uğratmış olan İsrail kuvvetlerine askerî açıdan meydan okuyacak düzeye asla ulaşamamıştı. FKÖ güçleri, Karameh'te olduğu gibi, savunma yaparken iyi savaşsalar bile, dünyanın en deneyimli, iyi eğitimli ve en iyi donanımlı ordularından biriyle çok uzun süre bire bir mücadele edebilecek kapasiteye sahip değildi. Dahası, 1960'larda Filistinlilerin silahlı mücadeleye başlamalarından, bundan vazgeçmesine kadar geçen süreç içerisinde FKÖ, İsrail'in konvansiyonel güçlerinin üstünlüğüne veya askerî baskısına açık Arap ülkelerinde bulunmanın getirdiği sınırlamalara karşı koyabilecek başarılı bir gerilla savaşı stratejisi geliştiremedi.

Aslına bakılırsa FKÖ'nün 1960'ların sonu ve 1970'lerdeki parlak dönemindeki en büyük başarısı –ABD'nin Filistinlilerle ilişki kurmayı reddetmesine rağmen– diplomasi sahasında yaşandı. Bu başarının etkileri, sadece 1960'ların sonlarından itibaren FKÖ'ye sınırlı destek veren Arap dünyası ve Doğu Bloku'nda değil, aynı zamanda Üçüncü Dünya'nın büyük bölümünde, Batı Avrupa'nın pek çok ülkesinde, hatta 242 sayılı karara rağmen Birleşmiş Milletler'de bile görüldü. FKÖ artık

Genel Kurul'da, ABD'nin Güvenlik Konseyi'nde sahip olduğu vetoya karşı bağışıklık geliştirmiş çoğunlukları kendi yanına çekebiliyordu. FKÖ, BM'de ve başka yerlerde yüksek düzeyli diplomatik tanınırlık elde etti; hatta İsrail'i –çok fazla olmasa da– yalnızlaştırmayı kısmen başardı. Arap Birliği, FKÖ'yü 1974'te Filistin halkının yegâne meşru temsilcisi olarak tanırken, aynı zamanda yüzden fazla ülkede FKÖ temsilcilikleri açıldı. Aynı yıl Yaser Arafat'ın konuşmak üzere BM Genel Kurulu'na davet edilmesi, onyıllar boyunca Milletler Cemiyeti, BM ve büyük güçler tarafından görmezden gelinen Filistin'in tarihindeki en büyük diplomatik başarıydı.

Bu kısıtlı zaferlerin sebepleri muhtelifti. Cezayir, Güney Afrika ve Güneydoğu Asya'daki ulusal kurtuluş hareketlerinin başarılı olduğu ve –Batı ülkelerinde– gençlerin arasında da destek gördüğü bir dönemdi bu. FKÖ'nün kolonyalizm karşıtı ve bir Üçüncü Dünya devrimci hareketi olarak görünümü, Çin, Sovyetler Birliği ile uydu ülkeleri, Üçüncü Dünya ülkeleri ve bu ülkelerin BM'deki temsilcileri arasında olumlu yankı buldu.[38] Filistinliler, Asya ve Afrika'da bağımsızlığı yeni kazanan ülkelerin çoğunluğu tarafından, Batılı güçlerin omuz verdiği kolonyalist-yerleşimci projeye karşı mücadele eden bir halk olarak görülüyordu. Dolayısıyla kolonyalizmin boyunduruğundan yeni kurtulmuş halkların sempatisini kazanmışlardı. Hareketin bu nitelikleri, Vietnam Savaşı'nın en yoğun sürdüğü günlerde, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki hoşnutsuz gençler açısından oldukça çekiciydi. FKÖ, nihayetinde Amerika'daki Filistin ve Arap diasporasını harekete geçirmeyi bir nebze olsun başarabildi, onlar da ulusal davanın savunucuları haline geldiler.

Ne var ki tüm bu çabaların önünde ciddi engeller de vardı. Bunlardan biri, FKÖ'nün bu alanlarda elde ettiği bütün kazanımlara rağmen, diplomasi ve enformasyonla ilgili çalışmalara yeterince enerji ve kaynak ayıramaması, yetenek geliştireme-

38 Bu konudaki müthiş bir araştırma için bkz. Paul Chamberlin, *The Global Offensive: The United States, the Palestine Liberation Organization, and the Making of the Post-Cold War Order* (Oxford, Oxford University Press, 2012).

mesiydi. FKÖ, en önemlileri ABD ve İsrail'de olan bu faaliyetlerin hedef kitlesini anlamak için de yeterince çaba harcamadı. Buralarda rekabet etmek durumunda olduğu İsrail ve destekçilerinin "Filistinli" ile "terörist"i birbirine eşitleyen anlatısının üstünden gelmede başarısız oldu.[39] FKÖ'nün bu iki hayati alanın önemini anlama konusundaki yetersizliği, üst düzey liderlerinden başlıyordu. Başta Edward Said, İbrahim Abu-Lughod, Velid Halidi, Hişam Şarabi, Fuad Mugrabi ve Samih Farsun olmak üzere, Amerika Birleşik Devletleri'nde çalışan saygın Filistinli-Amerikalı akademisyenler, Filistinli liderlere Amerikan kamuoyunu dikkate almaları ve bu konuya yeterli kaynak ve enerji ayırmaları gerektiğini defalarca anlatmaya çalıştılarsa da tüm bu çabaları nafileydi.

FKÖ'nün yönetim organı Filistin Ulusal Konseyi'nin (FUK) 1984'te Amman'da yapılan bir toplantıda, benim de içinde yer aldığım ABD merkezli bir grup, Yaser Arafat'a bu konunun önemini anlatmaya çalıştı. Arafat bizimle görüşmeyi kabul etmişti; görüşme başladıktan sadece birkaç dakika sonra yardımcılarından biri gelip kulağına bir şeyler fısıldayana kadar bizi nazikçe dinledi. Arafat, Filistin davasına büyük zarar veren; aslında küçük ve önemsiz bir grup olan Filistin Kurtuluş Cephesi'nin lideri (ve Irak'ın fonladığı) Ebu Abbas'ı kabul ederken, bizler alelacele dışarı çıkarıldık. Kulaklar anlatacaklarımıza kapandı ve ABD kamuoyuna seslenmenin önemini anlatma fırsatı da elimizden uçup gitti. FKÖ liderliğinin yanlış sıralanmış önceliklerine göre, Arafat'ın ustalaşmış olduğu Araplar arası dengelerin idaresi, dünyanın en büyük küresel süper gücü olan ABD kamuoyunu Filistin davası için kazanmaya çalışmaktan çok daha önemliydi.

Bu başarısızlığa rağmen, 1967 sonrasında ABD'de Filistin meselesinde bazı ilerlemeler kaydedilebildi. Bu da, büyük ölçüde Filistinlilerin anlatısını üniversite kampüslerine, alternatif medyaya ve kamuoyunun diğer kesimlerine taşımada etkili

39 İsrail'in Amerika Birleşik Devletleri'ndeki söylemsel hegemonyasını nasıl kurduğuna dair en incelikli analizler için bkz. Kaplan, *Our American Israel* ve Novick, *The Holocaust in American Life*.

olan ve az önce söz ettiğimiz Filistinli-Amerikalı akademisyenlerin çabaları sayesinde mümkün oldu. Özellikle Edward Said, Filistinlilerin meramını kendisine kulak verenlerin daha önce hiç duymadığı bir güçle ve berraklıkta anlatarak çok büyük bir etki yarattı. Said ve Filistinli-Amerikalı meslektaşları, büyük ölçüde İsrail'in çizgisini yinelemeye devam eden ana-akım medyada bir değişim yaratmayı başaramamış olsalar da, gelecek yıllarda Filistin perspektifinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacak yolun taşlarını döşemiş oldular.

FKÖ'nün, 1967'den sonra hem diplomasi hem de propaganda düzeyinde arka arkaya kazandığı başarılar, elbette sessizlikle karşılanmadı ve pek çok düşmanın şiddetli muhalefetine yol açtı. İsrail'in Karameh saldırısı aslında FKÖ'nün gittikçe daha önemli bir statü kazanmasına karşı yaptığı ilk hamlelerden biriydi; bir diğeriyse 1968'de Beyrut Havaalanı'na yapılan ve yıkıcı sonuçları olan baskındı. FHKC'nin 1970'te Ürdün'de uçak kaçırması ve Filistinlilerin sergiledikleri aşırılıklar, direniş hareketinin Haşimi rejimiyle kazanamayacağı belli olan ve kendisi için felaketle sonuçlanan bir çatışmaya girme sürecini hızlandırdı. Kendisinden çok üstün bir güçle karşı karşıya kalan ve yerel halkın bir miktar sempatisini kaybeden hareket, o yıl Kara Eylül olarak bilinen harekâtla Amman'dan sürüldü ve ardından da 1971 baharında Ürdün topraklarını tümden terk etmek zorunda kaldı. Ürdün felaketinin sonuçlarından biri de, hareketin bazı bileşenlerinin, özellikle de FHKC'nin o noktaya kadar koruduğu, üzerindeki dinamizminin yarattığı başarı hâlesinin kaybedilmesiydi. Direniş hareketinin sonuçlarını düşünmeden düşmanlarını kışkırtan eylemler düzenlemesi, onlara topraklarını açan ülkeleri kendisinden soğutması ve sonunda da sınır dışı edilmesi sarmalı, on bir yıl sonra kendisini Beyrut'ta bir kez daha gösterecekti.

İsrail bu esnada Filistinlilerin askerî operasyonlar yürüttüğü Suriye ve Lübnan'ı cezalandırma amaçlı saldırılarını sürdürüyordu. Bunlar arasında 1972'de Güney Lübnan'a yapılan büyük bir kara saldırısı, 1974'te Lübnan'daki Nebatiya Filistin mülteci kampının tamamen yıkılmasına yol açan –kamp bir

daha asla inşa edilmedi– hava bombardımanı ve 1978'de Güney Lübnan'ın bazı bölümlerinin uzun vadeli işgaliyle sonuçlanan askerî bir operasyon da yer alıyordu. FKÖ'ye yönelik tüm bu hamlelerin arkasında ABD'nin güçlü desteği vardı: Hem İsrail hem de Ürdün orduları Amerikan silahları kullanıyordu ve iki ülke de ABD'nin kendilerine tam bir diplomatik destek vereceğine güveniyordu.

Birleşik Devletler, FKÖ'nün giderek daha fazla görünürlük kazanmasına ve yeni bir birleşik Arap bloku kuruluyor görüntüsüne başka bir şekilde de tepki verdi. SSCB'nin FKÖ'yü ve Arap blokunu desteklemesi karşısında, Başkan Nixon ve onun daha sonra dışişleri bakanı olacak Ulusal Güvenlik Danışmanı Henry Kissinger, Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'da hamilik yaptığını düşündüğü ülkelerle kurduğu bağları zayıflatmak için muazzam bir çaba harcadı. Bu, Soğuk Savaş stratejisinin en önemli köşe taşı, Amerika'nın Mısır'ı SSCB'den uzaklaştırmaya, onu kendisiyle beraber hareket etmeye ve İsrail ile kendi başına bir barış antlaşması imzalamaya ikna etme girişimiydi. Amerika'nın başı çektiği bu hamle, Carter hükümetiyle 1970'lerin sonunda başarıya ulaştığında, (adı var kendisi yok denebilecek) birleşik Arap cephesini bölme planları başarıya ulaştı; bu da Filistinlileri ve diğer Arap aktörleri, İsrail karşısında çok daha zayıf bir konumda bıraktı. ABD tüm bunları yaparken 242 sayılı kararla çizilen ve çözüm sürecinde Filistinlilere söz hakkı tanımayan siyasi hatta kalmaya devam etti. ABD'li politikacıların bu tavrında, militanca tutumları ve SSCB ile ittifak yapması nedeniyle FKÖ'ye duydukları düşmanlığın yanı sıra, İsrail'in Filistin sorununun herhangi bir boyutunun tartışmaya açılmasına yönelik katı muhalefeti de etkili oldu.

FKÖ bu noktadan sonra bir açmaza yakalandı: Ortadoğu'da böylesi bir barış antlaşması imzalanması için gereken uluslararası şartları betimleyen 242 sayılı karar Filistinlilerin ulusal isteklerini görmezden gelirken, barış müzakerelerine katılarak Filistinlilerin emellerini gerçekleştirmek nasıl mümkün olacaktı? Bu büyük ölçüde Balfour Deklarasyonu ve Filistin Mandası ile yaratılmış türden bir açmazdı: Filistinlilerin tanınma

elde etmeleri için, varlıklarını inkâr eden uluslararası bir formülü kabul etmeleri gerekiyordu.

1950'LER VE 1960'LARIN başında Filistin ulusal hareketini yeniden canlandıran küçük militan gruplar, mücadele için önlerine yalın hedefler koymuşlardı. Bu grupların bakış açısına göre Filistin, çok uzun zamandır çoğunluğu Arapların oluşturduğu bir Arap toprağıydı. Filistin halkı adaletsizliğe uğratılmış; evleri, mülkleri, vatanı ve kendi kaderini tayin hakkı elinden alınmıştı. Bu yüzden de söz konusu grupların esas hedefi, Filistin halkını yurduna döndürmek, haklarını geri kazanmak ve topraklarını gasp etmiş olarak gördükleri kişileri buradan kovmaktı. "Geri dönüş", Filistinliler için, sonrasında hep olacağı gibi, o gün de temel kavramdı. Filistinlilerin büyük çoğunluğu, ülkelerinde artık her biri ulusal haklara sahip iki halk olduğunu kabul etmiyordu; onlara göre İsrailliler, ülkelerine gelen yabancı göçmenlerden, yerleşimcilerden başka bir şey değildi. Bu tutum, Eretz Yisrael'de, yani İsrail Diyarı'nda ulusal haklara sahip tek bir halkın bulunduğu ve bu halkın da Yahudi halkı olduğu, Arapların ise geçici işgalcilerden başka bir şey olmadığı şeklindeki çoğu İsraillinin paylaştığı inanışın aynadaki aksiydi. Buna mukabil olarak, Filistinliler de İsrail'in, Batı'nın yarattığı ve desteklediği yerleşimci-kolonyalist bir proje olduğunu (ki bu büyük oranda doğruydu) ve İsrailli Yahudilerin bir halk ya da ulus değil, yalnızca dinî bir grubun parçası olduklarını düşünüyorlardı (güçlü bir ulusal kimliğe sahip güçlü bir ulus-devletin başarılı bir şekilde yaratılmış olması bunun yanlış olduğunu zaten kanıtlamıştı). Filistinliler bu aşamada Filistin'de yeni bir ulusal varlığın baş gösterdiği gerçeğini henüz kabullenememişti; bunun kısmen nedeni bu sürecin onların aleyhine gerçekleşmesi ve son derece yıkıcı bir bedeli olmasıydı.

Filistin mücadelesinin hedeflerine dair bu düşüncelerin doruk noktası, ifadesini FKÖ'nün 1964'te kabul ettiği Ulusal Sözleşme'de (*al-mithaq al-watani*) buldu. Burada Filistin'in, sadece

1917'den önce orada yaşayanların ve onların soyundan gelenlerin ulusal haklara sahip olabileceği bir Arap ülkesi olduğu belirtiliyordu. Elbette "orada yaşayanlar" ifadesi o tarihte Filistin'de ikamet eden Yahudileri de kapsıyordu; ama Balfour Deklarasyonu'ndan sonra göç edenleri değil. Dolayısıyla sonradan gelenlerin Filistin'i terk etmeleri gerekliydi. Bu bakış açısına göre Filistin'in kurtulması için Balfour Deklarasyonu, İngiliz Mandası, ülkenin bölünmesi ve Nakba'dan bu yana ülkede yaşanan her şeyin tersine çevrilmesi gerekiyordu. Bu tabii ki zamanı geri almak ve Filistin'i yeniden bir Arap ülkesi haline getirmek de demekti. Bu metnin içerdiği fikirler, o dönemde birçok Filistinlinin, hatta belki de büyük çoğunluğunun hislerini yansıtsa da, Filistinliler tarafından seçilen ya da onları temsil eden bir organ tarafından değil, Arap Birliği'nin oluşturduğu bir organ tarafından hazırlanmış ve kabul edilmişti.

Bu hedefler, 1964'ten sonra değişen koşullar ve Filistin siyasetinde yaşanan dönüşümlerle birlikte hızla değişti. 1968'de FKÖ'nün El-Fetih ve diğer direniş gruplarının eline geçmesiyle birlikte, ulusal hareket, Filistin'in hem Yahudilere hem de Araplara yurttaşlık statüsü veren tek bir demokratik devlet olmasını savunan yeni bir hedef ortaya koydu (bazı metinlerde laik demokratik bir devletten söz ediliyordu). Bu da daha önceki Ulusal Sözleşme'de ifade edilen amaçların değişmesi, Yahudilerin Filistin'de yaşama hakkına sahip olduklarının tanınması ve burayı terk etmeye zorlanamayacaklarının kabul edilmesi demekti. Bu değişiklikle, FKÖ'nün imajını tazelemek ve 1964'te ilan edilen Ulusal Sözleşme'de varlıkları yok sayılan İsraillilere seslenebilmek de amaçlanıyordu. Filistin'de yaşayan Yahudilerin ve Arapların, ülkenin eşit vatandaşları olma hakkına sahip olduğunu söylemek, hareketin düşüncesindeki önemli bir evrimi temsil ediyordu. Ancak, demokratik tek devlet şeklinde çözüm önerisi, İsraillileri ulusal haklara sahip bir halk olarak tanımadığı gibi, İsrail Devleti'nin ya da Siyonizmin meşruiyetini de kabul etmiyordu.

Bu yeni hedef, Filistinliler arasında zamanla geniş bir kabul gördü ve Filistin Ulusal Konseyi'nin aldığı kararlarla FKÖ'nün

siyasi hedeflerine ilişkin üst düzeyde yapılan beyanlarda ifade buldu. Sonunda bu yeni hedef, Ulusal Sözleşme'nin yerini aldı ve onu geçersiz kıldı; ancak FKÖ'nün muhalifleri bu temel değişiklikleri görmezden geldiler ve yıllarca Sözleşme'nin maddeleri üzerinde gürültü çıkarmaya devam ettiler. Filistin ulusal hareketinin politikasındaki değişimler, çoğu İsraillinin fazlaca ilgisini çekmedi ve Batı'daki pek çok kişiyi de ikna edemedi. Burada da, FKÖ liderliğinin bu hedef kitlelerinin ne kadar önemli olduğunu anlayamaması ve onları kazanmak için bu değişimin önemini açıklamaya yeterli kaynak ayırmadaki gönülsüzlüğü, yeni hedeflerin geçerli olduğuna başkalarını ikna etme çabalarını sonuçsuz bıraktı.

Daha da önemlisi, böylesi büyük bir hedefi gerçekleştirmek, İsrail'in ortadan kaldırılıp yerini yeni bir Filistin Devleti'nin alması demekti. Bu da, İsrail'in 1947'den bu yana bir Yahudi devleti olarak var olmasına yönelik ve ifadesini 181 sayılı BM Genel Kurulu kararında bulan uluslararası mutabakatın bozulması demekti. Böylesi bir sonuç ancak hem İsrail içinde hem de küresel güçler dengesi düzeyinde devrimci bir değişimle mümkündü; bu, Filistinlilerin kendi başlarına başarabilecekleri bir şey değildi, tek başlarına bunun gerçekleşebileceğini tahayyül etmeleri bile mümkün değildi. Arap rejimlerindeki kardeşlerine güvenmeleri de ihtimal dışıydı. Suriye, Irak ve Libya gibi radikal Arap devletleri, mesele Filistin olunca büyük laflar ediyorlardı, ama kullandıkları retoriğin içi tamamen boştu. Bu ülkelerin asıl olarak yaptığı, pek çok FKÖ liderine suikast düzenleyen, İsraillileri ve Yahudileri ayrım gözetmeksizin katleden Ebu Nidal gibi nihilist terörist gruplarını destekleyerek, FKÖ'ün güçlenmesini engellemekti. Bu coğrafyanın diğer önemli Arap devletlerindeki durum şöyleydi: Mısır ve Ürdün, Suudi Arabistan'ın da desteğiyle 1970'te 242 sayılı kararı kabul etmiş, onları 1973'te Suriye izlemişti. İsrail'in önemini görmezden geldiği bu gelişme söz konusu devletlerin en azından 1949 ateşkesi çerçevesinde İsrail'i fiilen tanıması anlamına geliyordu. Büyük Arap devletlerinden birkaçının politikalarında yaşanan bu önemli değişim ile FKÖ'nün pozis-

yonu arasındaki uyumsuzluk, Filistinliler açısından ciddi sonuçlara yol açacaktı.

Bölgesel koşullardaki değişiklikler, kimi FKÖ liderlerinin hedeflerini biraz daha değiştirmeyi düşünmesine sebep oldu. Bunda da bir dizi unsur etkili oldu: FKÖ'nün Ürdün'deki üslerini kaybettikten sonra İsrail'e karşı etkili bir gerilla kampanyası yürütememesi; Arap devletlerinin İsrail ile çatışmayı varoluşsal bir çatışma olarak değil sınırlar hususunda devletlerarası bir çatışma şeklinde görmeye başlaması ve FKÖ'nün hedeflerini daraltması için hem Arap dünyasından gelen hem uluslararası düzeydeki baskılar. Arap Birliği, 1967'de Hartum'da topladığı zirvede, İsrail ile barış, İsrail'i tanıma, İsrail ile müzakere diye bir şeyin söz konusu olmayacağını ilan etmişti (İsrail'in propagandasında sıkça tekrarladığı "üç hayır" buydu). Perde arkasındaysa Mısır ve Ürdün, BM Özel Temsilcisi Gunnar Jarring ve daha sonra ABD Dışişleri Bakanı olacak William Rogers'ın ülkeleri ve İsrail arasında arabuluculuk görevini üstlenmesini memnuniyetle karşıladı. Hartum zirvesinde alınan kararlara rağmen, İsrail'e sınırı olan en güçlü Arap ülkesi, 242 sayılı kararı kabul ederek, komşusunun kesin ve taraflarca tanınan sınırlara sahip olma hakkını prensipte kabul etti. Geriye sadece Arap devletleri ile İsrail'in söz konusu sınırların yanı sıra çözümün diğer şartları için müzakere masasına oturması kalıyordu. Ürdün'ün Eylül 1970'te Filistinlilere yönelik ağır bir askerî operasyon düzenlemesi –her ne kadar FHKC'nin uçak kaçırma eylemi bunda kışkırtıcı rol oynadıysa da–, andığımız önemli Arap devletlerinin çizdiği yeni sınırları kabul etmedikleri için Filistinlileri cezalandırmak anlamına geliyordu.

FKÖ mensupları bu baskılara –bilhassa da Sovyetler Birliği'nin ısrarlarına– 1970'lerin başından itibaren İsrail'in yanı başında bir Filistin Devleti, yani iki devletli çözüm fikrini ortaya atarak cevap verdi. Bu yaklaşım, özellikle (1969'da FHKC'den ayrılan) Filistin'in Kurtuluşu için Demokratik Cephe ve El-Fetih liderliğinin usulünce cesaretlendirdiği Suriye destekli gruplar tarafından savunuldu. FHKC ve El-Fetih kadrolarının bir kısmı, iki devletli çözüme başta direniş göstermiş olsa da, zamanla,

diğer liderler gibi Arafat'ın da bu çözümü desteklediği anlaşıldı. Bu da, devrimci imalar barındıran maksimalist bir demokratik tek devlet hedefinden, 242 sayılı karar temelinde müzakereler yoluyla elde edilecek ve İsrail'in yanı başında kurulacak Filistin Devleti şeklinde daha pragmatik görünen bir hedefe doğru, uzun ve yavaş bir sürecin başladığına işaret ediyordu.

Bu RADİKAL DEĞİŞİKLİKLERE giden süreç, FKÖ için hiç de kolay değildi. FKÖ, 242 sayılı karara dayanan ve iki devletli bir yaklaşımı ancak Nakba'dan sonra, yani Filistin ulusal hareketine indirilen en ağır darbelerden sonra kabul etmeye yanaştı. Bu darbeler resmen Nisan 1975'te başlayan Lübnan İç Savaşı sırasında birbiri ardına geldi. Lübnan'daki iç savaş, Filistinliler açısından aslında iki yıl önce, yani 19 Nisan 1973'te üç FKÖ liderinin Batı Beyrut'taki evlerinde (daha sonra İsrail başbakanı olacak) Ehud Barak'ın liderlik ettiği İsrail komandoları tarafından öldürülmesiyle başlamıştı.[40] Şair ve FKÖ sözcüsü Kemal Nasır ile El-Fetih liderleri Kamal Adwan ve Yusuf Najjar'ın cenazelerine Filistin ve Lübnan'dan muazzam bir kalabalık katılmıştı. O gün aralarında yürürken yas tutanların Gassan Kanafani'nin cenazesine gelenlerden bile daha kalabalık olduğunu görmek beni hiç şaşırtmamıştı.

Bu isimler, Mossad suikast timlerinin operasyonlarında öldürülen çok sayıda Filistinli lider ve kadrodan sadece dördüydü. El-Fetih Merkez Komitesi'nin üç üyesi ve FKÖ'nün Londra ve Sosyalist Enternasyonal'deki temsilcileri de dahil olmak üzere, görünüşte Filistinli grupların başka Filistinli siyasi figürleri de öldürdükleri gerçektir. Bu gruplar, yüksek sesle Filistin davasına destek verdiklerini söylerken FKÖ'ye karşı katı bir tutum alan diktatörlükle idare edilen üç Arap rejiminin –Hafız Esad'ın Suriyesi'nin, Saddam Hüseyin'in Irakı'nın ve Muammer Kaddafi'nin Libyası'nın– ajanları gibi çalışıyorlardı. Bu rejimler söz konusu cinayetlerin çoğunu işleyen Ebu Nidal

40 Bergman, *Rise and Kill First*, s. 162-174'te bu operasyonu –Barak'ın kadın kılığına girmesi gibi– ayrıntılarıyla anlatır.

örgütünün tetikçilerinin ve FKÖ'den ayrılan küçük grupların farklı zamanlarda hamiliğini üstlenmişlerdi.

İsrail ve hasım Arap güçlerinin imzasını taşıyan bu suikastlar, Filistin ulusal hareketinin ne kadar zorlu bir yolda yürüdüğünü gösteriyordu ancak bunların arasında önemli bir fark olduğunu söylemek gerekir. Bu tür yollara tevessül eden Arap devletleri, Esad rejiminin 1976'da Lübnan'daki FKÖ'ye karşı askerî birlikler göndermesi örneğinde olduğu gibi, gerekirse çıplak güç kullanarak örgüte boyun eğdirmek, kendi isteklerine uygun davranmasını sağlamak istiyorlardı. Burada soğuk ve hesapçı bir *raison d'état* [devlet aklı] işbaşındaydı. FKÖ'yü yok etmek ya da Filistin davasını sönümlendirmek gibi bir niyetleri yoktu. İsrail'in durumuysa tümden farklıydı; çünkü her zaman tam bunu amaçlamıştı. İsrail'in Manda döneminin sonlarında Siyonist hareketten miras aldığı, süreklilik kazanmış olan Filistinli liderleri tasfiye politikası, Filistin gerçeğini demografik olarak, ideolojik ve siyasi açıdan ortadan kaldırmayı amaçlıyordu. Dolayısıyla tertipledikleri bu suikastlar, İsrail'in nehirden denize kadar[41] bütün ülkeyi Arap'tan Yahudi'ye dönüştürme arzusunun bir yansımasıydı. Baruch Kimmerling'in ifadesine bir kez daha başvurursak, bu en gerçek haliyle "siyaseten katletme"nin [*politicide*] bir örneğiydi.

Bu Filistinli liderleri ortadan kaldırma faaliyetinin nerelere vardığına dair, biri İsrail gizli istihbaratı ve askerî evraklarına dayanan iki yeni kanıt var elimizde. Bu kanıtlar, pek çok yeni unsurun yanı sıra Yaser Arafat'a defalarca suikast girişiminde bulunduğuna dair sansasyonel ifşalar içeriyor.[42] Bu tür cinayetlerin "terörizm"e darbe olduğu bahanesi, hedef alınan ulusal bir hareketin lideri olduğunda kullanılabilir olmaktan çı-

41 Akdeniz ile Şeria Nehri arası – ç.n.

42 Bergman, *Rise and Kill First*, s. 117-118 ve 248-261'de Arafat'a yönelik bu suikast girişimlerine dair pek çok örnekten söz ediyor. Bu suikast stratejisinin analizi ve Bergman'ın aklama girişimlerine karşı bir panzehir için Paul Aaron'ın kitap hakkındaki eleştirisine bkz. "How Israel Assassinates Its 'Enemies'" ve şu iki parçadan oluşan makalesi: "The Idolatry of Force: How Israel Embraced Targeted Killing" ve "The Idolatry of Force (Part II): Militarism in Israel's Garrison State", *Journal of Palestine Studies* 46, sayı 4 (Yaz 2017): 75-99 ve 48, sayı 2 (Kış 2019): 58-77.

kıyor, bunların hareketi yok etme amacı dışında bir gerekçesi olması mümkün değil. Kolonyalizm karşıtı başka hareketlerin liderleri de, ister İrlandalı, ister Hint, Kenyalı ya da Cezayirli olsunlar, kolonyalist efendileri tarafından benzer terimlerle –teröristler, haydutlar ve katiller– yaftalanmıştı. Aynı şekilde, İsrail'in FKÖ'yü "terörist" yaftasıyla şeytanlaştırması, cinayetler için bir bahane yaratıyordu. İsrail Savunma Bakanı Ariel Şaron'un 1982'de Beyrut'taki Filistinli "teröristler"e dair özel olarak yaptığı açıklamalar bunun en bariz örneğidir.[43]

Öldürülenlerin büyük kısmının askerî görevli değil, Ghassan Kanafani ve Kemal Nasır ya da FKÖ'nün yurtdışı temsilcileri Mahmud Hamşari ve Wael Zuaytir gibi Filistin davasının savunucuları entelektüeller olunca, öldürülmedikleri takdirde sizi öldürecek teröristlere karşı önlem alınıyor gerekçesi boşa düşüyor. Bu isimlerin sanat ve edebiyat alanında çalışmaları siyasi faaliyetleriyle bağlantılıydı, bu faaliyetleri tamamlayıcı nitelikte idi: Kanafani çok yetenekli bir romancı ve ressam,

---

43 Bu ve sonraki bölümde kullandığım materyalin büyük çoğunluğu, 1982 Sabra ve Şatilla katliamlarına ilişkin Kahan Soruşturma Komisyonu'nun gizli eklerinde yer alan belgelerin İngilizce çevirilerine dayanıyor. Bu belgeleri [KP] I ila VI olarak adlandırdım. Belgelere Filistin Çalışmaları Enstitüsü'nün internet sayfasından ulaşılabilir: https://palestinesquare.com/2018/09/25/the-sabra-and-shatila-massacre-new-evidence/. Bu belgelerin taranmış kopyaları, FÇE'ye Virginia Üniversitesi Emeritus Profesörü ve Başkan Jimmy Carter döneminde Ulusal Güvenlik Konseyi'nin kıdemli bir çalışanı olan William Quandt tarafından iletilmiştir. Quandt, ayrıca Ariel Şaron'un *Time* dergisine açtığı hakaret davasında derginin savunma avukatlarına danışmanlık da yapmıştır. Quandt, orijinalleri İbranice olan bu çeviri belgeleri, derginin hukuk bürosundan seçme kısımlar olarak almıştır. Belgelere aşina olan uzmanlarsa bunların Kahan raporunun yayımlanmamış eklerinin büyük kısmını oluşturduğunu doğrulamıştır.

KP IV'te, Şaron ve Beşir Cemayel arasındaki görüşme, Beyrut, 8 Temmuz 1982, Belge: 5, s. 229 ve devamı: Cemayel, güneyde mülteci kalmaması için Lübnan'ın güneyindeki Filistin mülteci kamplarının buldozerlerle yıkılmasına İsrail'in bir itirazı olup olmayacağını soruyor. Şaron ise "bu bizim derdimiz değil: Lübnan'ın iç işleriyle uğraşmak istemiyoruz" diyor. 21 Ağustos 1982'de Şaron, Pierre ve Beşir Cemayel arasındaki bir görüşmede (KP V, 2-0) Şaron şöyle diyor: "Daha önceleri, teröristler çekildikten sonra Filistin kamplarına ne olacağı sorusu gündeme gelmişti. (...) Burada tek bir terörist bile kalmaması için harekete geçmelisiniz, kampları temizlemelisiniz." Şaron, Cemayel ve yardımcılarının uzlaştığı tasfiyeci mantık üzerine daha fazla bilgi için bkz. 5. bölüm.

Nasır şair, Zuaytir ise bir yazar ve yetenekli bir çevirmendi. Bunlar "terörist" değildi, ulusal bir hareketin –İsrail'in susturmaya ant içtiği– en önde gelen sesleriydi.

Nasır, Adwan ve Najjar, Nisan 1973'te Lübnan'da öldürüldü; bunu bir ay sonra Lübnan ordusuyla girilen silahlı bir çatışma izledi ve bu çatışma esnasında hava kuvvetleri Beyrut'un güney banliyölerinde Filistinlilerin yaşadığı Sabra ve Şatilla mülteci kamplarını bombaladı. 1990'a kadar süren Lübnan İç Savaşı'nın sonraki her aşamasında Filistin mülteci kampları ve toplum merkezleri sık sık hedef alındı: Kuşatıldı, yıkıldı, katliamlara ve zor kullanarak boşaltmalara sahne oldu. Tel el-Zaatar, Karantina, Dbayeh, Jisr el-Basha, Ayn el-Hilweh, Sabra ve Şatilla: Buralarda yaşayan Filistinliler böylesi zulme maruz kaldılar. Savaş sırasında Lübnan, FKÖ ve Lübnanlı müttefiklerinin Lübnanlı Hıristiyanlara yaptıkları korkunç katliamlara da sahne oldu; bilhassa 1976'da Damour'da yaşanan bir saldırıda yüzlerce Hıristiyan öldürülüp şehir yağmalandı.

Tel el-Zaatar, Beyrut civarındaki Filistinli mülteci kamplarının sadece en büyüğü ve en yoksulu değil, aynı zamanda en fazla kendi kaderine terk edilmiş olanıydı da; yaklaşık 20.000 Filistinli ve çoğu güneyden gelen, Şii olan on bin yoksul Lübnanlı bir nüfusa ev sahipliği yapıyordu. Kamp, Filistin karşıtı sağcı Falanjist Parti'ye sempati duyan Marunilerin yoğun olduğu Doğu Beyrut'un Dekwaneh banliyösünde yer alıyordu. İç savaştan önceki yıllarda eşim Mona ile birlikte Beyrut'ta yaşadık. Burada yaşadığımız ilk dönemde doktora tezimi yazmakla uğraşıyordum; bitirdikten sonraysa Lübnan Üniversitesi ve Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde hocalık yaptım. Filistinli yüksek lisans öğrencileri ve Tel el Zaaatar sakinlerinden oluşan bir grup arkadaşımla birlikte Filistinli-Lübnanlı bir yardım kuruluşu olan Jamiyat In'ash al-Mukhayam'ın* desteğiyle kamptaki ilk anaokulunu açmıştık.

Lübnan'daki durum kötüleştikçe, kamp ve çevresi arasındaki ilişkiler de giderek gerginleşti ve Mayıs 1973'e gelindiğinde Tel el-Zaatar ve yakınlardaki Dbayeh ve Jisr el-Basha mülteci

(*) Lübnan'daki Filistin kamplarında yaşamı iyileştirme amaçlı dernek – ç.n.

kamplarının yanı sıra Karantina bölgesindeki Filistinli topluluğun, kendilerine düşmanlık besleyen insanların ortasında yaşamaya çalıştığı açıkça ortaya çıktı. Komşuları, kamplarda ağır silahlı Filistinli milislerin bulunmasından epey rahatsızdı. Bu tehlikeli koşullarda hepimiz anaokulundaki küçük çocukların güvenliğinden endişe duyuyorduk; bu yüzden de toplum merkezinin altına sığınak yapmıştık. Başka gruplar ve nihayetinde FKÖ de sığınaklar inşa etmişti ve 1975'te savaş ciddi bir boyuta ulaştığında, bu sığınaklar pek çok kişinin hayatını kurtarmıştı.

O yılın nisan ayında bir pazar günü, Mona'yla birlikte Tel el-Zaatar'da, arkadaşımız Kasım'ın ailesinin evinde öğle yemeği yerken, kampa giden ve çoğunlukla Maruni olan Ayn el Remmaneh banliyösünden geçen yolda bir olay yaşandığını duyduk. Hemen oradan ayrılmamız tavsiye edildi. Yaşlı Volkswagen Beetle'ımıza atlayıp Batı Beyrut'a dönerken, yolun ortasında garip bir açıyla duran küçük bir otobüs gördük. Falanjist milisler, Tel el-Zaatar'a dönen bir otobüse pusu kurmuş ve içindeki yirmi yedi yolcunun tamamını öldürmüştü. Falanjistlerin, liderleri Pierre Cemayel'in de içinde bulunduğu esnada yakınlardaki bir Maruni kilisesine düzenlenen silahlı saldırının intikamını aldıkları ortaya çıktı.[44] On beş yıl sürecek Lübnan İç Savaşı işte böyle başladı.

Tel el-Zaatar'a bir daha dönme imkânımız asla olmadı. Pierre Cemayel'in oğlu Beşir'in liderliğinde daha sonra Lübnan Kuvvetleri adını alan milis güçleri tarafından kuşatılan kamp, Ağustos 1976'da istila edildi ve orada yaşayan herkes sürüldü. Muhtemelen tüm savaş boyunca tek seferde yapılan en büyük katliam olan bu saldırıda yaklaşık 2.000 kişi öldü. Kimileri kuşatma esnasında, kimileri kamptan kaçarken hayatlarını kaybetti, Lübnan kuvvetlerinin kontrol noktalarında yakalanan kimi Filistinliler de oradan öldürülecekleri yerlere götürüldüler. Anaokulumuzun iki öğretmeni bu şekilde öldürüldü;

44 Pierre Cemayel, Lübnan futbol takımının kalecisi olarak katıldığı 1936 Olimpiyatları esnasında Nazi Almanyası'nı ziyaret ettikten sonra bu partiyi kurmuştu.

Kasım'ın on bir yaşındaki yeğeni Cihat annesiyle birlikte kaçırılmış ve yol üstündeki bir barikatta ikisinin de canına kıyılmıştı.

Lübnan Kuvvetleri, İsrail'in örtülü desteğiyle Tel el-Zaatar katliamını gerçekleştirmişti. Yıllar sonra, 1982'de Ariel Şaron mecliste İşçi Partisi liderlerinin sert eleştirilerine maruz kalınca, o yılın eylül ayında gerçekleşmiş olan (binden fazla sivilin öldürüldüğü) meşum Sabra ve Şatilla katliamları sırasındaki tutumunu, İsrail hükümetinin 1976'da Tel el-Zaatar'da işlenen cinayetler esnasında Falanjistlere verdiği desteğe işaret ederek savundu.[45] Knesset Savunma ve Dış İlişkiler Komitesi'nin gizli bir toplantısında Şaron, Tel el-Zaatar katliamı sırasında olay yerinde bulunan İsrail askerî istihbarat subaylarının, Falanjistlerin "bizim sağladığımız silahlarla ve inşa etmelerine yardım ettiğimiz güçlerle" insanları öldürdüklerini rapor ettiklerini açıkladı.[46] Şaron, kendisini eleştiren, ancak 1976'da iktidarda olan muhalefetteki İşçi Partisi'nin lideri Şimon Peres'e şunları söylemişti:

> Siz de, biz de, aynı ahlâki ilkelerle hareket ediyoruz. (...) Şatilla'da Falanjistler öldürdü ve Tel el-Zaatar'da Falanjistler öldürdüler [*aynen böyle*]. Bu bağlantı ahlâki bir mesele: Falanjistlerle bağımız olmalı mı, olmamalı mı? Onları desteklediniz ve Tel el-Zaatar'dan sonra da bunu yapmaya devam ettiniz.[47]

Şaron'un Knesset komitesinde ifade ettiği üzere, İsrailli askerler ve istihbarat görevlileri bizzat kamplarda olmasalar da,

---

45 *Jerusalem Post*, 15 Ekim 1982. Ze'ev Schiff ve Ehud Ya'ari, *Israel's Lebanon War* (New York: Simon and Schuster, 1983, s. 20) kitabında İsrail'in Lübnan Kuvvetleri ile üst düzey irtibat subayı ve daha sonra İsrail Savunma Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olan Albay Benyamin Ben Eliezer'in, kamp düşmeden haftalar önce, temmuz ayında Lübnan Kuvvetleri'nin Tel el-Zaatar kuşatmasını yönettiği komuta merkezinde bulunduğunu gözler önüne seriyor. Schiff ve Yaari, Bergman'ın *Rise and Kill First* adlı kitabında olduğu gibi, bu ve sonraki dönemlerde İsrail ordusu ve istihbarat servisleri ile Lübnan silahlı kuvvetleri arasındaki kapsamlı işbirliğini anlatmaktadır.

46 KP III, Knesset Savunma ve Dış İlişkiler Komitesi toplantı tutanakları, 24 Eylül 1982, s. 224-225.

47 *A.g.e.*, s. 224-225.

iki operasyonun da yönetildiği komuta merkezinde yerlerini almışlardı. Lübnan'da Arap Birliği adına arabuluculuk yapan Hasan Sabri el-Kholi de 1976'da olaylar sırasında Lübnan Kuvvetleri'nin operasyon merkezindeydi ve dehşete kapılmış halde 1976'daki katliamı durdurmaya çalışmıştı. El-Kholi, kendisiyle birlikte İsrailli subayların, Albay Ali Madani ile Albay Muhammed Kholi adlı iki Suriyeli irtibat görevlisinin de o sırada operasyon merkezinde olduğunu söylüyor.[48] Lübnan Savaşı sırasında Filistinlilerin karşılaştığı zorlukları, Lübnan Kuvvetleri'nin bir Filistin mülteci kampında gerçekleştirdikleri katliamı İsrailli ve Suriyeli subayların birlikte izlemesinden daha çarpıcı biçimde anlatan çok az sahne vardır. FKÖ'nün "belini kırmak" üzere İsrailllileri ve Suriyelileri yan yana getiren ise Henry Kissinger olmuştu.[49] Ne var ki, Kissinger'ın başka bir bağlamda söylediği üzere, "Örtülü operasyonlarla misyonerlik faaliyetini birbirine karıştırmamak gerekir."[50]

Lübnan'daki savaşın –Lübnanlı olan ve olmayan– farklı amaçlara sahip çok sayıda aktörü vardı; bunların bir kısmı için FKÖ asli hedefti. FKÖ'ye karşı duran Lübnanlıların çoğu Maruni Hıristiyan'dı ve Lübnan milliyetçiliği ve bağımsızlığı adına böyle davranıyorlardı. Lübnan'daki Filistinli mültecilerin çoğunun Sünni Müslüman olması ve seküler dünya görü-

48 Filistin Haber Ajansı (WAFA) 13 Ağustos 1976'da Lübnan'daki üst düzey Suriye askerî istihbarat subayı Albay Ali Madani'nin kampa yönelik operasyonu "denetlemek" üzere Lübnan Kuvvetleri'nin komuta merkezinde bulunduğunu tespit etmişti: Hassan Sabri al-Kholi'nin 12 Ağustos 1976'daki basın toplantısıyla ilgili raporlar için bkz. *al-Nahar and al-Safir*, 13 Ağustos 1976. *Christian Science Monitor*'ın muhabiri olarak savaşı takip eden ve kampın düşüşüne tanık olan Helena Cobban, Albay Madani'nin diğer Batılı gazeteciler tarafından Lübnanlıların komuta merkezinde görüldüğünü ifade etmişti: *The Palestinian Liberation Organization* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984), s. 281, dipnot 35. Bu meseleye dair başka tanıklar da, astı Albay Muhammed Kholi'nin de orada olduğunu belirtir.

49 Adam Howard (ed.), *FRUS 1969-1976*, XXVI, *Arab-İsrael Dispute*, "Minutes of Washington Special Actions Group Meeting", Washington, DC, 24 Mart 1976, s. 963.

50 Kissinger, bu ifadeyi Amerika'nın Iraklı Kürtleri yalnız bırakması bağlamında söylemişti. İfadenin geçtiği konuşmayı 1975 yılında Kongre üyesi Otis Pike başkanlığındaki Temsilciler Meclisi İstihbarat Daimi Seçilmiş Komitesi'ne yapmıştı.

şüne sahip FKÖ'nün Lübnanlı solcu ve Müslüman gruplarla ittifak kurması, Marunilerin Fransız Mandası'nın 1920'lerin başında lehlerine çevirdiği ülkenin mezhepçi siyasi sisteminin bozulmasından korkmasına sebep oluyordu.

Lübnan, Suriye'nin hâkim olmaya çalıştığı, hayati stratejik öneme sahip, İsrail ile çatışmada potansiyel açıdan kırılgan bir bölge ve İsrail'e karşı Arap cephesinin liderliği konusunda FKÖ ile mücadele ettiği bir alandı. Mısır'ın son derece kararlı biçimde İsrail ile kendi başına bir barış antlaşması imzalamaya gitmesi ve o tarihten itibaren ABD'nin altına girmesi, bunları bir anda Şam için hayati konular haline getirdi. Mısırlı müttefiklerini kaybeden Suriye'nin İsrail'e karşı başka bir denge unsuru bulması gerekiyordu ve Lübnan'ı, Filistinlileri ve Ürdün'ü kontrol altına almak için tek uygun seçenek olarak görüyordu. Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad ile FKÖ lideri Arafat arasındaki derin güven uçurumu ve FKÖ'nün Lübnan'daki sol örgütleri destekleyerek onların Şam'dan daha bağımsız bir pozisyon almalarını sağlaması, durumu daha da vahim kıldı.

İsrail hükümetinin Lübnan Savaşı'na doğrudan ve dolaylı şekilde müdahil olması, Lübnan'da hamilik yapacakları yeni aktörler ve yeni bir nüfuz alanı edinmeleri ve Suriye ile müttefiklerini zayıflatmaları açısından onlara iyi bir fırsat sundu. Belki de en önemlisi, savaşın FKÖ'nün zaman zaman gerçekleştirdiği İsraillilere yönelik saldırılarına karşı misilleme yapmak, onu zayıflatmak ve hatta belki de felç etmek için bir kapı aralamasıydı. Bu, aynı zamanda milyonlarca huzursuz Filistinlinin 1967'den sonra İsrail'in egemenliği altına girmiş olan İşgal Altındaki Topraklar üzerindeki kalıcı kontrolüne yönelik Filistin milliyetçiliği tehdidinin etkisiz hale getirilmesi de demekti. FKÖ'nün Lübnan'da başlattığı ve sık sık sivilleri hedef alan saldırılar, farklı İsrail hükümetlerinin kuzeydeki komşularına karşı müdahalelerini meşrulaştırmak için ihtiyaç duydukları provokasyon unsurunu sağladı. İsrail'in yöntemleri, FKÖ'nün düşmanlarına, özellikle de Lübnan Kuvvetleri'ne silah ve eğitim düzeyinde doğrudan destek vermekten (İsrail'in

resmî bir kaynağına göre 118,5 milyon dolar değerinde ekipman ve 1.300 milis için eğitim desteği aldı),[51] Filistinli liderlere ve sayısız sivile yönelik suikastlar ve bombalı araç saldırılarına kadar uzanıyordu. Kıdemli İsrailli askerî ve istihbarat personeli, bu operasyonlardan bazılarının ayrıntılarını Lübnan'la ilgili bölümün "Vahşi Köpek Sürüsü" başlığını taşıdığı bir kitapta anlatmıştır.[52] Bu ifade, İsrailli ajanların söz konusu ölümcül operasyonların en dehşet verici olanlarında kullandıkları Lübnan Kuvvetleri içindeki müttefiklerini nasıl tanımladıklarını gösteriyor.

ABD, İsrail'in Lübnan'daki gerçekleştirmek istediklerini Nixon, Ford ve Kissinger; daha sonra da Carter, Vance, Brzezinski ve Reagan hükümetleri sırasınca hep destekledi. ABD'nin Ortadoğu politikasının iki temel hedefi, en önemli Arap devleti olarak gördükleri Mısır'ı Sovyetler Birliği'nden uzaklaştırmak ve Ortadoğu'daki çatışmanın SSCB ile ile yürütülen detant* sürecinde sorun yaratmasına izin vermemekti. Bunun için de Mısır'ı, İsrail'i tanımaya yönlendirmek gerekiyordu. Mısır'ın ABD ile tam bir ittifak içinde olması, Amerikalı liderlerin bir "Pax Americana" kurarken, Ortadoğu'da Soğuk Savaş'ı kazandıklarını iddia etmesini sağlayacaktı. Washington açısından bu stratejik hedeflerin büyüklüğü ve önemi göz önüne alınınca, FKÖ'nün muhalefeti görece küçük bir engeldi ve Ortadoğu'da FKÖ'ye karşı Birleşik Devletler'e yardım etmekten memnun olacak pek çok aktör vardı.

Bunlardan biri olan Suriye, ABD'nin açık onayıyla 1976'da Lübnan'daki iç savaş devam ederken FKÖ'ye karşı doğrudan bir askerî saldırı başlattı. Washington ve Suriye bu müdahale konusunda ortak bir anlayış geliştirmeye çalışırken, Kissinger

---

51 KP, I, s. 18. Bu bilgiler, Şaron'a yönelik suçlamalara yanıt olarak Savunma Bakanlığı tarafından Kahan Komisyonu için hazırlandığı anlaşılan bir belgede geçiyor. Şaron bu belgenin 48. sayfasında "yaklaşık 130 Falanj'ın" İsrail'de eğitim aldığını söylerken, askerî yardım miktarı için de bahsi geçen rakamı anmaktadır.

52 Bergman, *Rise and Kill First*, s. 225-261.

(*) Soğuk Savaş döneminde, devletlerarası gerilimin azaltılması ve ilişkilerin normalleştirilmesi süreci – ç.n.

ABD'nin hedeflerini netleştirdi: "Suriyelilerin harekete geçmesine ve FKÖ'nün belini kırmasına izin verebiliriz." Bu konuda uyarı yapan Kissinger "bu stratejik fırsatı kaçırabiliriz" demişti.[53] Ama ABD fırsatın kaçmasına müsaade etmedi ve Suriye birlikleri Sayda'da, Şuf Dağları'nda ve başka yerlerde Filistinli komandolarla çatışmaya girdi. Suriye'nin bu müdahalesi, ancak Kissinger'ın Suriye'nin ilerleyişine coğrafi sınırlar koyan "kırmızı çizgiler" üstünde zımni bir anlaşma yoluyla İsrail'i buna karşı çıkmamaya ikna etmesinden sonra mümkün olabildi.[54]

Amerika Birleşik Devletleri'nin Filistinlilere karşı düşmanca faaliyetler yürütmeye başlaması, 1976'da Suriye'ye savaş için yeşil ışık yakmasından çok daha eskilere dayanır. Henry Kissinger'ın Soğuk Savaş'ın gerekliliklerine göre şekillenen Ortadoğu politikalarında FKÖ'ye ya da Filistin sorununun çözümüne yer yoktu. Ona göre –Sovyetler ve "radikal" Arap rejimleriyle işbirliği yapan– Filistinliler, en kötü ihtimalle ortadan kaldırılması gereken bir engel, en iyi ihtimalle de görmezden gelinmesi gereken bir sorundu. Kissinger, Amerika'nın Soğuk Savaş hedeflerini gerçekleştirmek üzere sadece bunlara odaklanarak ilerledi; 1973 savaşından sonra İsrail ile Mısır ve Suriye arasında, ayrı bir Mısır-İsrail barış antlaşmasının öncüsü olan üç önemli çatışmasızlık antlaşmasının müzakere edilmesini sağladı. Kissinger bunu gerçekleştirebilmek için Filistin sorununu kontrol altına almaya, bu sorunun yürüttüğü diplomasiyi etkilemesini önlemeye ve gerekirse bir dizi vekil aktör üzerinden güç kullanarak sorunu yönetilebilir hale getirmeye çalıştı.

Bunların hepsi, 1960'ların sonundan 1971'e kadar Ürdün'de ve daha sonra da 1970'lerin başından ortalarına kadar Lübnan'da, FKÖ'nün Mısır'ın ABD'nin teşvikiyle İsrail ile doğrudan

53 Adam Howard (ed.), *FRUS 1969-1976*, XXVI, *Arab-Israel Dispute*, "Minutes of Washington Special Actions Group Meeting", Washington, DC, 24 Mart 1976, s. 963.

54 *A.g.e.*

çözüme yönelişine karşı çıktığı bir dönemde yaşandı. Kissinger, Filistin hareketini ezmek için iki hadisede de ABD'nin bölgedeki müttefikleriyle işbirliği yaptı. Açıkça kendini göstermese de Birleşik Devletler bütün bunların arkasındaydı, çoğu zaman bunlar ABD'nin dolaylı sorumluluğunda gerçekleşti.

Kissinger gene de hatıratında Filistinlilerin "kaderinin her şeyden önce krizin kaynağı olduğunu" diye yazmıştı ve uzun kariyerini takip eden herkesin tanıklık edebileceği üzere tam bir pragmatistti.[55] Kissinger, 1975'te Suriye'nin Filistinlilere yönelik askerî müdahalesinin şartlarını müzakere ederken, bir yandan da FKÖ ile kapı arkasında yapılan dolaylı görüşmelere izin vermişti. Bu temaslar, dışişleri bakanının o yılın eylül ayında imzalanmış gizli bir ABD-İsrail Mutabakat Zaptı'nda yer alan taahhüdünden ötürü mecburen gizli yürütülüyordu. Bu mutabakata göre, FKÖ İsrail'in "var olma hakkını" tanıyana, (terörizm olarak tanımlanan) güç kullanımından vazgeçene ve 242 ile 338 sayılı kararları kabul edene kadar, ABD "Filistin Kurtuluş Örgütü'nü tanımayacağına ya da bu örgütle müzakere yürütmeyeceğine" söz vermişti (1973'te kabul edilen 338 sayılı karar, esasen 242 sayılı kararı teyit ediyordu ve "ilgili taraflar arasında (...) uygun gözetim şartlarında müzakere" yürütülmesi çağrısında bulunuyordu. "Uygun gözetim şartları" diye kastedilen, daha sonra Cenevre'de toplanacak çoktaraflı bir barış konferansında gerçekleşti).[56]

İsrail'e verilen bu gizli söze rağmen, Kissinger kısa süre sonra Başkan Gerald Ford'dan ABD'nin FKÖ ile temas kurulmasını onaylamasını istedi. Kissinger, "Ortadoğu sorununda

55 Henry Kissinger, *Years of Renewal* (New York: Touchstone, 1999): 351.

56 Bu not ilk önce sadece şurada geçiyordu: ed. Meron Medzini, *Israel's Foreign Relations: Selected Documents, 1974-1977*, cilt 3 (Kudüs: Dışişleri Bakanlığı, 1982): 281-290. ABD hükümeti bunu yirmi yıl sonra yayınladı: ed. Adam Howard, *FRUS, 1969-1976, XXVI, Arab-Israel Dispute*, "Memorandum of Agreement between the Governments of Israel and the United States." Başkan Ford'un İsrail Başbakanı İzak Rabin'e gönderdiği aynı tarihli gizli bir mektupta, ABD'nin herhangi bir barış müzakeresi sırasında "İsrail'in tatmin edici bulmayacağı teklifler sunmaktan kaçınmak için tekliflerini İsrail'in istekleriyle uyumlu hale getirmek için her türlü çabayı göstereceğini" (s. 838-840) söylediği önemli bir başka taahhüt daha yer alıyordu.

FKÖ'ye karşı tutumumuzda bir değişiklik olmayacak, ancak FKÖ ile münhasıran Lübnan'daki durum hakkında konuşmayacağımıza dair İsrail'e bir taahhüdümüz olmadı" şeklinde bir gerekçe ileri sürdü.[57] Bu temasların görünürdeki amacı, Beyrut'taki ABD Büyükelçiliği'nin ve Lübnan İç Savaşı sırasında Amerikan vatandaşlarının güvenliğini sağlamaktı ve FKÖ de bunu yapmayı taahhüt etti. Görüşmeleri izleyen birkaç yıl boyunca FKÖ'nün güvenliği sağlaması ile ilgili iki tarafın istihbarat birimleri arasında kapsamlı bir koordinasyon kuruldu. Bu anlaşmalar gün yüzüne çıkınca İsrail'in tepkisi sert oldu; ancak ABD hükümeti bu anlaşmaların Beyrut'taki güvenlik meseleleriyle sınırlı olduğuna dair güvence verdi. Ne var ki, bu süreçte ABD-FKÖ temasları aslında bu sınırların çok ötesine geçerek, Lübnan'daki genel siyasi durumu da kapsayacak şekilde genişletilmişti. 1977'de, ABD'nin Beyrut Büyükelçisi Richard Parker, aralarında Beyrut Amerikan Üniversitesi'nden bir profesör ve önde gelen Filistinli bir iş insanının da bulunduğu, FKÖ'yle teması olan aracılar üzerinden muhtelif siyasi meselelere dair görüşmeleri sürdürmekle görevlendirilmişti.

Kissinger'ın sunduğu gerekçeye rağmen, ABD'nin FKÖ ile yaptığı görüşmelerle, 1975'te İsrail'le imzaladığı Mutabakat Zaptı'nın şartlarını ihlal ettiğine şüphe yok.[58] İsrail hükümeti olup bitenleri öğrenince, kendileri açısından ihanet anlamına gelen bu hamleye çok sert bir tepki verdi. Beyrut'taki İsrail ajanları, Ocak 1979'da FKÖ'yle kurulan temaslarda kilit isim olan Ali Hassan Salameh'in arabasının "ateş topu"na dönüştüğü "büyük bir patlama" yaratan bir suikast düzenledi. Salameh, o zamanlar Yaser Arafat'ın kişisel güvenlik servisi Kuvvet 17'nin başındaydı ve İsrail onun 1972 Münih Olimpiyatları'nda İsrailli atletlere yönelik saldırıya karıştığını iddia ediyordu. Ne var ki, bu operasyonda yer alan İsrailli istihbarat yetkilileriyle yapılan görüşmelere dayanan bir anlatıda, "Mos-

57 Adam Howard (ed.), *FRUS, 1969-1976, XXVI, Arab-Israel Dispute*, "Minutes of National Security Council Meeting", Washington, DC, 7 Nisan 1976, s. 1017.

58 *A.g.e.*, s. 831-832. Ayrıca bkz. Patrick Seale, *Asad: The Struggle for the Middle East* (Oakland: University of California Press, 1989): 278-284.

sad'ın 'bu kanalı kesmenin Amerikalılara, dostlarının kendilerine böyle davranamayacaklarına dair bir mesaj vermesi açısından önemli olduğu' sonucuna vardığı" ifade ediliyor.[59] Bu suikast, temasları sona erdirmedi; ancak hem ABD hem FKÖ, İsrail'in sert tavrı karşısında temaslarını daha da derin bir gizlilik içinde yürütmeye yöneldiler.

1978'de Parker'ın Lübnan Büyükelçisi olan John Gunther Dean, Amerikalı yetkililer ile FKÖ yetkilileri arasındaki ilk doğrudan temasları içerecek şekilde genişleyen ve daha da geniş bir siyasi konu yelpazesinin ele alındığı iletişim kanallarını sürdürmekle görevlendirildi. Bunlar arasında FKÖ'nün 242 sayılı kararı kabul etmesi ve ABD'nin FKÖ'yü tanıması; FKÖ'nün barış görüşmelerine dahil edilmesi; İran İslâm Devrimi ve Tahran'da tutulan Amerikalı rehinelerin serbest bırakılması gibi konular yer alıyordu. ABD, İsrail'e verdiği söze rağmen, en az dört yıl boyunca FKÖ ile gizli müzakerelere devam etti.

Dean, 1980'de bir suikast girişiminin hedefi oldu. Eylemi Lübnan'ın Yabancılardan Kurtuluşu Cephesi üstlendi; ancak daha sonra İsrail istihbarat kaynaklarıyla yapılan mülakatlarda bu grubun İsrail'in kontrolünde çalıştığı ortaya çıkmıştı.[60] Dean ısrarla bu suikast girişiminin arkasında İsrail'in olduğunu iddia etti. Bu grupla ilgili ifadeler ve İsrail'in ABD ile temaslarda bulunan birkaç Filistinliyi öldürmesi, Dean'in bu iddiasını doğruluyor gibi görünüyor.[61]

---

59 Bergman'ın *Rise and Kill First*'te (s. 214-224) bu operasyona dair yaptığı açıklamalar, 1978'de İsrailli bir ajanın bir STK bünyesinde "Tel el-Zaatar mülteci kampındaki bir sığınakta" gizli görevde olduğundan söz etmek gibi hatalar içermektedir. Oysa ki kamp bu tarihten iki yıl önce yıkılmıştı. Bu STK, Beyt Atfal al-Sumud kampındaki katliamdan kurtulan çocuklar için kurulmuş bir yetimhane olabilir.

60 Bergman, *Rise and Kill First*, s. 242-243 ve devamı. İsrail istihbarat servislerinin paravan örgütü olduğundan artık şüphemiz olmayan "Lübnan'ın Yabancılardan Kurtuluşu Cephesi" üstüne bkz. Remi Brulin, "The Remarkable Disappearing Act of Israel's Car-Bombing Campaign in Lebanon", *Mondoweiss*, 7 Mayıs 2018, https://mondoweiss.net/2018/05/remarkable-disappearing-terrorism

61 Dean'ın suçlamaları üzerine daha fazlası için bkz. Philip Weiss, "New Book Gives Credence to US Ambassador's Claim That Israel Tried to Assassinate

Dean sayesinde erişebildiğim, 1979'da Dışişleri Bakanlığı ile yapılan yazışmalar, ABD ile Filistin Kurtuluş Örgütü arasındaki bu temasların, Dışişleri Bakanlığı'nın resmî belgeseli *Foreign Relations of the United States*'ta tam olarak yansıtılmayan uzantıları olduğunu da gösteriyor.[62] Örneğin, Tahran'daki büyükelçilikte tutulan Amerikalı rehinelerin serbest bırakılması için FKÖ'nün sarf ettiği çabalar üzerine epey kapsamlı yazışmalar mevcut (Bu rehinelerin bir kısmının Filistinlilerin İran devrimci rejimi nezdindeki girişimleri sayesinde serbest bırakıldığı anlaşılıyor). Aracılar üzerinden başlayan temaslar, zaman içerisinde Dean ile başka Filistinlilerin yanı sıra –eski bir Ürdün subayı, FKÖ'nün kurmay heyetinin başkanı ve üst düzey bir askerî yetkili olan– Tuğgeneral Saad Sayel (Ebu el-Velid) arasında doğrudan görüşmelere dönüşmüş.[63] Görüşmelerde etkili olan Ebu el-Velid de daha sonra belki Suriye, muhtemelen de İsrail ajanları tarafından öldürüldü.

Görüşmelerin kapsamı ve çeşitliliği kadar önemli olan bir diğer konu da bunlara yüklenen anlamdı. Filistinli aracılar, Dean ve onunla çalışan meslektaşlarından biriyle FKÖ'nün 242 sayılı kararı kabul etmesinin şartlarını ve bunun resmî, açık ABD-Filistin temaslarına nasıl yol açabileceğini uzun uzun konuştular. (Bazı çekinceleri olsa da FKÖ buna istekliydi.) Bu konuda hiçbir zaman anlaşmaya varılamadı. Görüşmeleri yürüten Filistinliler FKÖ'nün ABD çıkarları için gösterdiği çabaların Washington tarafından tanınması isteğini defalarca iletti; ancak Dean, sadece Amerikan kurumlarının güvenliği-

---

Him", *Mondoweiss*, 23 Ağustos 2018, https://mondoweiss.net/2018/08/credence-ambassadors-assassinate/

62 Rahmetli Büyükelçi Dean, Beyrut Büyükelçiliği'nde çalıştığı 1978 sonlarından 1981'e kadarki tüm dönemini kapsayan belgeleri nezaketle bana iletti. FKÖ ile ilgili belgeler çoğunlukla 1979 yılına ait. Ayrıca Parker ve Dean'in bu aracılardan biriyle yaptığı temaslarla ilgili en az yarım düzine gizli yazışma da mevcut. Bu aracılardan biri olan kuzenim Velid Halidi üzerine WikiLeaks'teki maddeye bakabilirsiniz: https://search.wikileaks.org/?s=1&q=khalidi&sort=0

63 Büyükelçi Dean bu belgelerin kopyalarını Filistin Araştırmaları Enstitüsü'ne iletmiştir; incelemek isteyen araştırmacılar için bu belgeler açık erişimdedir.

nin sağlanmasından dolayı hükümetinin minnettarlığını ifade etmekle yetindi. ABD bu hizmetlerin karşılığında Filistinlilerin beklediği siyasi karşılığı hiçbir zaman vermedi.

Amerikalılar Beyrut'ta FKÖ ile görüşmeye devam ederken, Cenevre'de çoktaraflı bir Ortadoğu barış konferansı düzenlemek için çalışma yürüten Başkan Jimmy Carter hükümeti, Ekim 1977'de SSCB ile ortak bir bildiri yayınladı. Bu bildiri, "Filistin halkı" da dahil olmak üzere çatışmanın tüm taraflarının katılımına atıfta bulunması bakımından bir ilkti. Carter'ın birkaç ay önce yaptığı ve Filistinliler için anavatan çağrısında bulunulan bir açıklama, Washington'ın tonunu değiştirdiğinin sinyaliydi. Ne var ki, İsrail'in yeni seçilen Menahem Begin liderliğindeki Likud Partisi hükümetinin ve Mısır lideri Enver Sedat'ın baskısıyla, Carter hükümeti kısa sürede kapsamlı bir çözüme ve Filistinlilerin müzakerelere dahil edilmesine yönelik çabalarından vazgeçti.[64] Bunun yerine, sadece iki devletin muhatap kabul edildiği Camp David süreci benimsendi ve bu süreç de 1979'da Mısır-İsrail barış antlaşmasıyla sonuçlandı.

Bu son sürecin mimarisi, FKÖ'yü etkisiz hale getirmek, 1967'de işgal edilen toprakların sorunsuzca kolonileştirilmesini ve Filistin meselesini on yıldan fazla bir süredir yerleştirildiği dondurucuda tutmak isteyen Begin tarafından yapılmıştı. Sedat ve Amerikalı yetkililer, Carter'ın başkanlığının ilk dönemlerinde önemini vurguladığı Filistin meselesinin bu şekilde kenara atılmasını zayıf bir şekilde protesto edip, sonunda da duruma razı oldular. Sedat açısından bu anlaşma Sina Yarımadası'nın Mısır'a iade edilmesini sağlayacaktı. Begin cephesindeyse sadece Mısır ile yapılan barış antlaşması, İsrail'in İşgal Altındaki Topraklar'ın geri kalanı üstündeki kontrolünü tahkim edecek ve Mısır'ı kalıcı olarak Arap-İsrail çatışmasının dışında tutacaktı. Amerika Birleşik Devletleri açısından ise –Ortadoğu'daki süper güç çatışmasının en tehlikeli taraflarını

64 "Telegram from Secretary of State Vance's Delegation to Certain Diplomatic Posts", 1 Ekim 1977, *FRUS, 1977-80, Arab-Israeli Dispute*, cilt 8, s. 634-636.

etkisiz hale getirerek– Mısır'ın Sovyet kampından Amerikan kampına geçmesini sağlayacaktı.

Bu ulusal hedeflerin üç taraf için de hayati önem taşıdığı bu ortamda, Begin'e Camp David'de ve 1979 Barış Antlaşması'nda Filistin'e ilişkin şartları dayatma imkânı verildi.[65] FKÖ liderliği bunu apaçık görüyordu ve gittikçe artan kırgınlıkları ve kızgınlıkları ABD hükümetiyle yürüttükleri dolaylı görüşmelerin sonraki aşamalarına yansıdı. FKÖ'nün Lübnan'da yaptığı işbirliğinin hakkını vermek bir yana, ABD ile müttefiki İsrail'in, örgütlerini daha fazla yalnızlaştırmakta olduklarını tespit ettiler.

Birleşik Devletler, Carter yönetiminde her ne kadar Filistinlilerin ulusal haklarını ve müzakerelere katılımlarını kabul etmeye yaklaşmış olsa da, bu dönemde iki tarafın aralarının hiç olmadığı kadar açıldığı bir durum ortaya çıktı. Camp David ve İsrail-Mısır barış antlaşması, İsrail'in Filistin'in haklarını inkârının en aşırı ifadesinin ABD tarafından da benimsendiğinin habercisi oldu. Ronald Reagan hükümeti bu tutumu daha da pekiştirdi. Begin ve Likud'daki halefleri İzak Şamir, Ariel Şaron ve ardından Binyamin Netanyahu, Filistin Devleti kurulmasına, egemenliğine veya işgal altındaki Batı Şeria ve Doğu Kudüs'ün Filistinlilerce kontrolüne tereddütsüz karşı çıktı. Ze'ev Jabotinsky'nin ideolojik mirasçıları olarak, Filistin'in dört bir yanının yalnızca Yahudi halkına ait olduğu ve ulusal haklara sahip bir Filistin halkının var olmadığı inancını taşıyorlardı. Onlara göre "yerel Araplar" için en fazla özerklik söz konusu olabilirdi; ama bu özerklik sadece insanlar için geçerli olabilirdi, toprak için değil. Amaçlarının Filistin'i tamamen İsrail toprağına dönüştürmek olduğu çok açıktı.

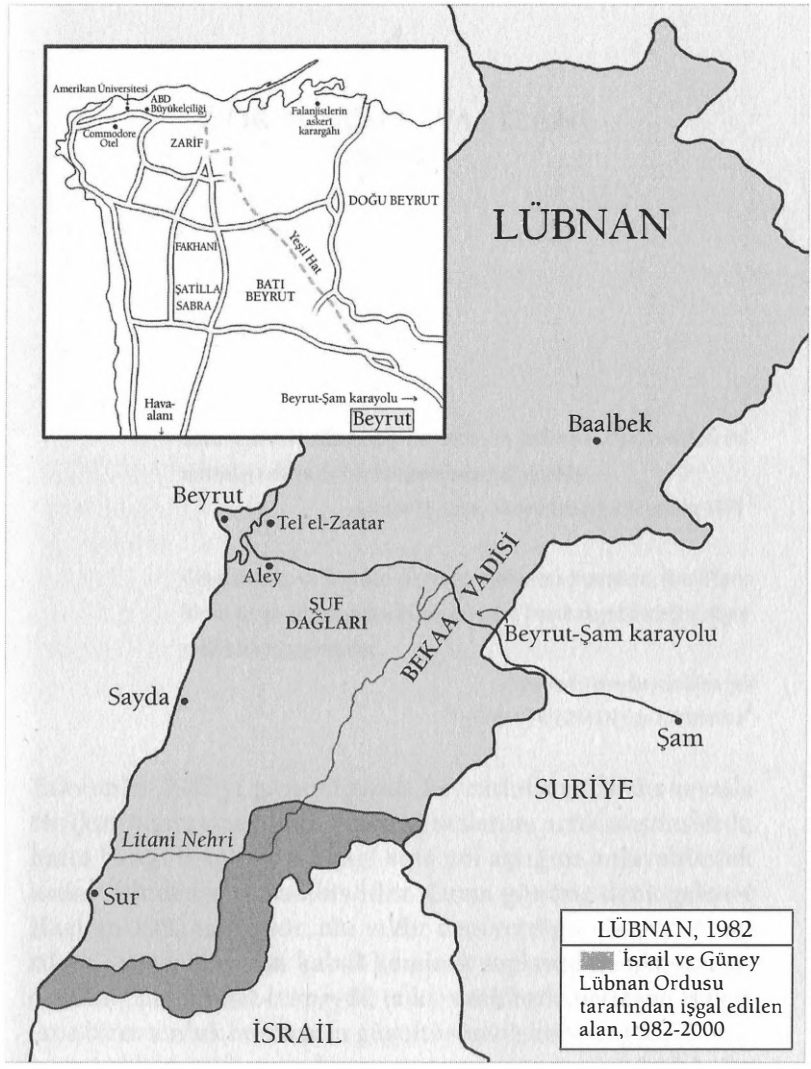
Begin, Mısır'la yapılan antlaşma sayesinde Likud vizyonunun hayata geçirilmesinin önündeki bütün engellerin kaldırılmasını garanti altına aldı. Attığı kurnazca adım, Birleşik Devletler tarafından da benimsendi ve bundan sonra yaşanacakla-

65 Bu konuyla ilgili kusursuz bir çalışma için bkz. Seth Anziska, *Preventing Palestine: A Political History from Camp David to Oslo* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2018).

rın temelini oluşturdu.[66] Gelecekteki müzakereler, süresiz olarak uzatılabilir bir ara dönem için özyönetim şartlarıyla sınırlı kalacak ve egemenlik, devlet olma hakkı, Kudüs, mültecilerin kaderi ve Filistin'in toprağı, suyu ve havası üzerinde hâkimiyete ilişkin her türlü mesele tartışma dışı tutulacaktı. İsrail bu esnada İşgal Altındaki Topraklar'ı kolonileştirme faaliyetini pekiştirmeye başladı. Amerikalıların ve Mısırlıların ara sıra dillendirdikleri kısık sesli itirazlara rağmen, Begin'in dayattığı koşullar, Filistinlilerin müzakere etmesine izin verilen konuların üst sınırını zaten baştan belirlemişti.

1979 barış antlaşmasının ardından Filistinliler için durum daha da kötüleşti. Alevlenen Lübnan Savaşı, ülkenin büyük bir kısmının tahrip olmasına, halkının bitap düşmesine ve FKÖ'nün zayıflamasına yol açtı. FKÖ farklı aşamalarda İsrail, Suriye ve Lübnan ordularının yanı sıra, İsrail, ABD, İran ve Suudi Arabistan'ın da aralarında bulunduğu bir dizi devletin gizlice desteklediği Lübnanlı milislerle çatışma durumunda kaldı. Yine de tüm bunlardan sonra ve 1978'deki İsrail saldırısına (Litani Operasyonu'na) ve bu saldırı sonucu Güney Lübnan'ın bir kısmının İsrail'in vekili Güney Lübnan Ordusu'nun kontrolüne geçmesine rağmen FKÖ hâlâ ayaktaydı. FKÖ gerçekten de Batı Beyrut, Trablus, Sidon, Şuf Dağları ve güneyin büyük kısmı dahil olmak üzere, yabancı orduların veya onların vekillerinin elinde olmayan Lübnan'ın büyük kısmındaki en güçlü aktör olmaya devam etti. FKÖ'yü yerinden sökmek için bir askerî harekât daha gerekiyordu ve 1982'de Amerikan Dışişleri Bakanı General Alexander Haig, İsrail'in –altında Ariel Şaron'un imzası bulunan– FKÖ'yü ve onunla birlikte Filistin milliyetçiliğini bitirme planını kabul etti.

66 Begin'in bunu nasıl yaptığını, daha önce açıklanmayan İsrail ve Amerikan belgelerine dayanan ve böylelikle 1990'larda Madrid, Washington ve Oslo da dahil olmak üzere sonraki müzakerelerin temelini nasıl attığını kapsamlı bir çalışmayla ortaya koyan en titiz açıklama için bkz. Anziska, *Preventing Palestine*.

Amerikan Üniversitesi
ABD Büyükelçiliği
Commodore Otel
ZARİF
Falanjistlerin askeri karargâhı
DOĞU BEYRUT
Yeşil Hat
FAKHANİ
ŞATİLLA SABRA
BATI BEYRUT
Hava-alanı
Beyrut-Şam karayolu →
Beyrut
LÜBNAN
Baalbek
Beyrut
Tel el-Zaatar
Aley
ŞUF DAĞLARI
BEKAA VADİSİ
Beyrut-Şam karayolu
Sayda
Şam
SURİYE
Litani Nehri
Sur
İSRAİL
LÜBNAN, 1982
İsrail ve Güney Lübnan Ordusu tarafından işgal edilen alan, 1982-2000

4

DÖRDÜNCÜ SAVAŞ İLANI (1982)

Savunmasız kentlere, köylere, yerleşim yerlerine veya konutlara saldırmak ya da ya da bunları bombalamak yasaktır.

– Madde 25, Lahey Sözleşmesi Eki, 29 Temmuz 1899[1]

Okurlarımıza ve bundan şikâyetçi olabilecek insanlara, İsrailllilerin hiçbir ayrım gözetmeden bütün bir şehri bombalayabileceğini söylemekten korkuyorsunuz.

– *New York Times* Beyrut Büro Şefi THOMAS FRİEDMAN'dan editörlerine[2]

Takvimler 1982'yi gösterdiğinde Beyrutlular yıllardır savaşla birlikte yaşamaktaydılar. Patlama seslerine artık alışmışlardı; hatta hangi bombanın hangi sese yol açtığını anlayabilecek kadar çok deneyim sahibiydiler. Cuma gününe denk gelen 4 Haziran 1982 tarihinde, altı yıldır ders verdiğim Beyrut Amerikan Üniversitesi'nin kabul komitesi toplantılarından birindeydim. Sıradan bir cumaydı; ta ki, uzaklarda patlayan birkaç tane birer tonluk bombanın gürültüsünü işitene değin... Durumun ciddiyetini hemen kavrayıp toplantıyı sonlandırdık. Bu hava bombardımanı, İsrail'in 1982'de FKÖ'ye karşı başlattığı Lübnan işgalinin ilk hamlesiydi. Ülkede yaşayan herkes uzun-

1 http://avalon.law.yale.edu/19thcentury/hague02.asp#art25

2 Akt. Alexander Cockburn, "A Word Not Fit to Print", *Village Voice*, 22 Eylül 1982.

ca zamandır bu saldırının gerçekleşmesini bekliyor, çoğu, olacaklardan dehşete kapılıyordu.

İki kızımızın, beş buçuk yaşındaki Lamia ile üç yaşına basmak üzere olan Dima'nın anaokuluyla kreşi birbirine uzaktı. Pike yapan süpersonik savaş uçaklarının (yeryüzündeki en korkunç seslerden biri olan) gürültüsü kulağımda, kızları okullarından almak için arabama koştum. O gün yolda olanlar, Beyrut'ta çatışmalar başladığı zamalnlarda gösterdikleri yarı umursamaz davranışla, yani her zamankinden biraz daha telaşlı ve dikkatsiz biçimde kullanıyordu arabalarını.

O sıralarda dört aylık hamile olan eşim Mona, WAFA, yani FKÖ'nün Filistin Haber Ajansı tarafından çıkarılan İngilizce bültenin başeditörüydü. Lübnan'ın başkentini sarsan devasa patlamalar, seslerden anlayabildiğim kadarıyla birkaç mil ötedeki, Batı Beyrut'un kalabalık Fakhani bölgesinde gerçekleşiyordu. Eşimin çalıştığı Filistin Haber Ajansı (FHA) bürosu, tıpkı FKÖ'nün enformasyon ve siyasi büroları gibi, Sabra ve Şatilla mülteci kamplarına komşuydu. Radyo haberleri kısa süre sonra patlamaların Fakhani bölgesinde gerçekleştiğini teyit etti.

Hiçbir zaman çok güvenilir olmayan ve yedi yıllık savaştan sonra güvenilirliğini iyiden iyiye yitirmiş olan Beyrut telefon sistemine o gün o kadar fazla yüklenilmişti ki, Mona'ya bir türlü ulaşamadım. Ona ulaşmamın hiçbir yolu olmadığı gibi, neler olduğu hakkında da hiç bilgim yoktu. Eşimin yıkık dökük FHA binasının bodrumuna saklanmayı başarmış olmasını umuyordum. Neyse ki Beyrut Amerikan Üniversitesi (BAÜ), kızlarımızın okullarına yakındı. Mona da ben de, bir parlayan bir sönen çatışmalar ne zaman patlak verse, kızlara ulaşabilme endişesini bir türlü içimizden atamıyorduk. Ara ara kesintiye uğrasa da, bitmek bilmeyen bu savaşın ilk yıllarında kendi adımıza bir korkumuz olmamıştı asla; ama kızlar okula gitmeye başlayınca içimize çöreklenen kaygı bir türlü bizi terk etmedi.

Kızlarımız ve daha sonra aralarına katılan oğlumuz, savaşın göbeğindeki Beyrut'ta doğdu ve ebeveynleri (Lübnan'daki 300.000 Filistinlinin hepsi gibi) politik insanlar olduğundan,

İsrail hükümeti ve başkaları tarafından –tıpkı ebeveynleri gibi– terörist olarak görüldüler. Bizi terörist diye yaftalamaya dünden hazır olanların, Beyrut'u işgal etmek üzere olması bana endişe veriyordu. Uzaklardan gelen ürpertici patlama seslerine rağmen, Beyrut açısından neredeyse normal bir cuma okul çıkışı sayılabilirdi, ancak artık hayatımızın uzunca bir süre normal rayında ilerlemeyeceğini anlamıştım. Çok geçmeden kızları sağ salim eve getirdim ve dışarıdan gök gürültüsü gibi sesler gelirken annemle birlikte onları elimizden geldiğince sakinleştirmeye çalıştık.

Mona gecikmeli de olsa eve dönünce, ağır hava bombardımanına rağmen bodrumdaki sığınağa inme tavsiyesine uymamaya karar verdiğini anladım. Mona, uzun yıllara dayanan savaş tecrübesinden ötürü (tıpkı bu sefer olduğu gibi) uzun süren bir hava saldırısının orada mahsur kalmasına sebep olabileceğini ve bunun da kızlardan saatlerce ayrı kalmak anlamına geleceğini biliyordu. Bu yüzden de sığınağa inmek yerine eve varabilme umuduyla yola çıkmış. Sokaktaki insanlar bombalanan bölgeden kaçıyorlarmış; ne bir araba ne de bir taksi bulabildiğinden koşmaya başlamış. Sonunda bir mil ötedeki UNESCO bürosunun yakınında durup onu güvenli şekilde eve götürmeye gönüllü bir taksici bulana kadar soluk soluğa koşmaya devam etmiş. Bu deneyimin birkaç ay sonra doğan oğlumuz İsmail üstünde belirgin bir etkisi olmadı, ancak yüksek seslere aşırı hassaslığı uzun süre devam etti.

İsrail'in savaş uçakları, o gün FKÖ büroları ile tesislerine ev sahipliği yaptığı bahanesiyle, Fakhani Mahallesi yakınlarında bir stadyum da dahil olmak üzere, düzinelerce binayı bombalayarak yerle bir etti. Beyrut ve Lübnan'ın güneyindeki bölgelere yapılan ağır bombardımana ertesi gün de devam etti; 6 Haziran'da başlayan ve nihayetinde İsrail'in Lübnan'ın büyük bölümünü işgal etmesine yol açan büyük kara saldırısının ilk adımıydı bu. Beyrut yedi hafta boyunca kuşatma altında kaldı ve 12 Ağustos'ta ateşkes ilan edildi. Kuşatma esnasında bütün apartmanlar yerle bir oldu ve zaten ağır hasar görmüş şehrin batı yakasında geniş harabe haline geldi. Beyrut ile Lübnan'ın

FOUAD EL-KOURY

Fakhani bölgesi, Batı Beyrut, Haziran 1982. FKÖ'nün enformasyon ve siyasi bürolarının çoğu gibi FHA da burada bulunuyordu.

geri kalan bölgelerinde yaklaşık 50.000 kişi öldü ya da yaralandı; bu kuşatma, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana düzenli bir ordunun bir Arap başkentine yaptığı en ağır saldırıydı. ABD'nin 2003'te Bağdat'ı işgal etmesine kadar da bir benzeri yaşanmayacaktı.

Lübnan'ın 1982'de işgal edilmesi, İsrail-Filistin çatışması açısından bir dönüm noktasıydı: 15 Mayıs 1948'den itibaren Arap devletlerinin ordularının değil, Filistinlilerin silaha sarıldığı ilk büyük savaştı. Filistinli *fedaiyun* 1960'ların ortalarından itibaren Ürdün'de Karameh'te, 1960'ların sonu ve 1970'lerde Güney Lübnan'da, özellikle 1978 Litani Operasyonu esnasında ve 1981 yazında Lübnan-İsrail sınırında karşılıklı olarak yoğun ateş açıldığı çatışmada İsrail birlikleriyle karşı karşıya geldi. Ne var ki İsrail, onu oradan söküp atmak için tekrar tekrar girişimde bulunsa da, FKÖ Lübnan'da hem siyasi hem de askerî açıdan o kadar büyük bir güç kazanmıştı ki, bu türden nispeten sınırlı operasyonlar ciddi bir etki yaratmıyordu.

1982 işgali, amaçları, ölçeği, süresi, yol açtığı ağır kayıplar ve uzun vadeli etkisi bakımından öncekilere hiç benzemiyor-

du. İsrail'in Lübnan'a saldırılarının birden fazla hedefi olmuştu; ama bu seferki hamlesini öncekilerden ayıran, saldırının Filistinlilere odaklanması ve büyük hedefin Filistin'deki durumu değiştirmek olmasıydı. Savaşın genel planı Başbakan Menahem Begin ve kabinesince onaylanmış olsa da, işgalin mimarı Savunma Bakanı Ariel Şaron'du. Şaron hem gerçek hedeflerini hem de operasyon planlarını gizli tuttu. FKÖ ile Suriye güçlerini Lübnan'dan çıkarmak ve Beyrut'ta İsrail'in suyuna gitmeye hazır bir hükümet kurulmasını sağlayarak ülkedeki durumu değiştirmek isteyen Şaron aslında gözünü Filistin'e dikmişti. Şaron, Begin ve İzak Şamir gibi Büyük İsrail davasının savunucularına göre, FKÖ'yü askerî açıdan etkisiz hale getirerek Lübnan'daki gücünü ortadan kaldırmak, işgal altındaki Batı Şeria, Gazze Şeridi ve Doğu Kudüs'teki Filistin milliyetçiliğinin de sonunu getirmeyi sağlayacaktı. Bu sayede anılan bölgeleri kontrol altına almak ve sonunda da ilhak etmek, İsrail açısından çok daha kolay hale gelecekti. Eski İsrail Genelkurmay Başkanı Mordehay Gur, savaşın başlangıcında Knesset komitesinin gizli bir oturumunda yaptığı konuşmada bu amacı şöyle özetlemişti: "İşgal Altındaki Topraklar açısından nihai amacımız, daha fazla hareket özgürlüğü elde edebilmek için FKÖ liderliğinin etkileme gücünü kısıtlamaktı."[3]

İsrail, Lübnan'ı işgal edebilmek için yaklaşık sekiz tümenlik (büyük kısmı yedeklerden oluşan 120.000'den fazla) askeri seferber etti; 1973 savaşından beri ülkenin en büyük seferberliğiydi bu.[4] Söz konusu devasa güç, savaşın ilk haftalarında Güney Lübnan'da birkaç bin Filistinli ve Lübnanlı savaşçıyla aralıklarla devam eden yoğun çatışmalara girdi. Beyrut'un do-

---

3 KP III, s. 196. Gur'un 10 Haziran 1982'de Knesset Savunma ve Dış İlişkiler komitesinin bir toplantısında Şaron ile yaptığı bir konuşma.

4 Chaim Herzog, *The Arab-Israeli Wars: War and Peace in the Middle East from the War of Independence Through Lebanon*, gözden geçirilmiş edisyon (New York: Random House, 1985): 344. Sekiz tümene eşdeğer asker olduğu burada geçmektedir. Emekli tümgeneral, eski askerî istihbarat şefi olan Herzorg, daha sonra İsrail Cumhurbaşkanı olmuştur. Diğer yetkili İsrail kaynaklarıysa işgal gücüne dokuz tümen kadar askerin katıldığını öne sürmektedir.

ğusundaki Bekaa Vadisi ve Şuf ile Metin bölgesi dağlarında Suriye'nin zırhlı ve piyade birliklerinden oluşan iki tümenle şiddetli bir savaş cereyan etti. Suriye, 26 Haziran'da (FKÖ'yü açıkça dışlayan) bir ateşkesi kabul ederek, savaşın kalan kısmında kenara çekildi. Beyrut kuşatması bundan sonra yalnızca şehre yönelik hava ve topçu bombardımanları ve arada sırada FKÖ ile Lübnanlı müttefikleriyle girilen düzensiz kara çatışmaları halinde devam etti.

Haziran başından ağustos ortasına kadar on hafta süren çatışmalarda, –Lübnan'ın resmî verilerine göre– çoğu sivil olmak üzere 19.000'den fazla Filistinli ve Lübnanlı hayatını kaybetti; 30.000'den fazla insan da yaralandı.[5] Sayda yakınlarındaki stratejik bir konuma sahip olan –ve 40.000 kişinin yaşadığı Lübnan'ın en büyük kampı– Ayn Hilva Filistin mülteci kampı, burada yaşayanların İsrail saldırısına şiddetli direniş göstermesinin ardından neredeyse tamamen yok edildi. Beyrut'un banliyölerindeki Sabra ve Şatilla kampları da eylül ayında çatışma sona ermiş olduğu halde benzer bir akıbetle karşı karşıya kaldı, korkunç bir katliama sahne oldu. Beyrut ve güneydeki başka pek çok bölgenin yanı sıra Şuf Dağları ağır hasar görürken, İsrail güçleri Lübnan'ın başkentinin kuşatma altındaki batı kesimini aralıklı ama zaman zaman çok yoğun bir şekilde havadan, karadan ve denizden bombalayarak su, elektrik, gıda ve yakıt ikmaline mani oldu. On hafta süren savaş ve kuşatma esnasında 364 asker hayatını kaybederken, 2.400 asker de yaralandı.[6] Lübnan'ın işgali ve ardından ülkenin güney kesiminin –ancak 2000'de sona eren– uzun süreli işgali, İsrail'in yetmiş yılı aşkın tarihindeki

5 Lübnan Genel Güvenlik Servisi'nin (*Da'irat al-Amn al-'Am*) resmî raporuna göre Beyrut'taki kayıpların %84'ünü siviller oluşturuyordu: *Washington Post*, 2 Aralık 1982. Savaş koşulları göz önüne alınınca bu sayıların tam doğru olmadığı anlaşılıyor.

6 Filistin Haber Ajansı'nın 14 Ağustos 1982 tarihli haberine göre, İsrail basınında Lübnan'da on hafta süren çatışmalarda ölen askerlerin ölüm ilanlarının toplam sayısı 453'tür. Bu tutarsızlık, İsrail ordusunun daha sonra yaralarından ölenleri ya da savaş alanında başka bir şekilde öldürülenleri değil, sadece çatışmada ölenleri bildirmesinden kaynaklanmış olabilir: akt. *Under Siege*, s. 199-200, dipnot 4.

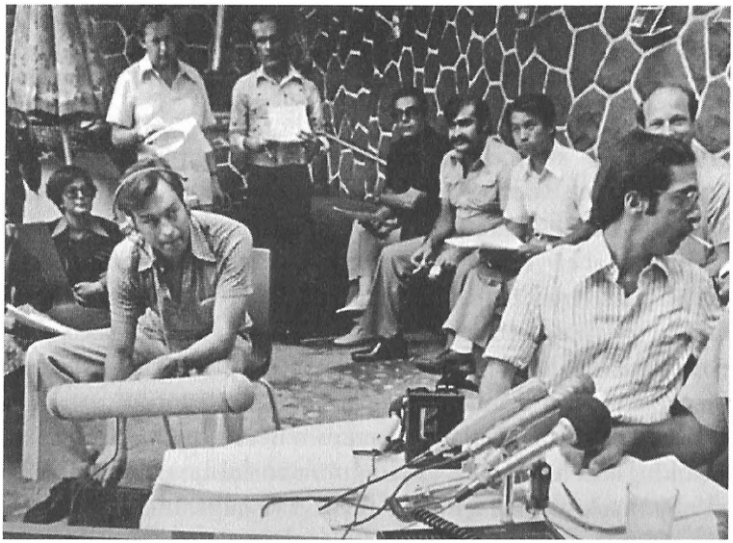
altı büyük savaş arasında üçüncü en büyük asker kaybına yol açtı.[7]

ON HAFTA SÜREN bombardıman ve Batı Beyrut kuşatması boyunca ailem –Mona, iki kızımız, annem Selva, küçük kardeşim Raja ve ben– Batı Beyrut'un Zarif Mahallesi'ndeki evimizde hep beraber yaşadık. Cephe hatları, annemin güney banliyösü Haret Hreik'teki evine korkutucu ölçüde yaklaşınca, erkek kardeşimle birlikte yanımıza taşınmak zorunda kaldı. Ancak çatışmalar sona erince evi görmeye gidebildik ve bir top mermisinin doğrudan mutfağa isabet ettiğini gördük.

Beraber yaşamak, ailedeki herkesin her an diğerlerinin nerede olduğunu bilmesi ve yaşadığımız zorluklara karşı moralimizi yüksek tutmak için faydalıydı. Eve hapsolmuş iki küçük çocuğumuz vardı; ciddi biçimde su, elektrik ve taze gıda kıtlığı çekiliyordu ve yüz binlerce Batı Beyrutlu gibi, yakılan çöplerin kokusuna katlanmak zorundaydık. Yıllarca süren iç savaşa, ağır bombardımanlara ve hatta İsrail'in hava saldırılarına dayanabilmiştik; ama İsrail'in kara ve denizden açtığı topçu ateşi ile sonu gelmek bilmeyen hava bombardımanının eşliğindeki bu kuşatma çok daha sert ve acımasız geçiyordu.

Pek çoğumuzun ölüm-kalım meselesi olarak gördüğü Filistin davasının varoluşsal bir kriz yaşadığı bu dönemde, kimileriyle yıllar içerisinde dostluk kurduğum Batılı gazeteciler için gayriresmî bir kaynak oldum. FKÖ'nün resmî çizgisini ifade etme yükümlülüğü taşımıyordum; bir zamanlar çalıştığım FHA'daki mesai arkadaşlarımla görüşmeye devam ediyor ve Batılı gazetecilere olaylara ilişkin kendi samimi değerlendir-

7 *The Jerusalem Post*, 10 Ekim 1983. Şaron, 21 Ağustos 1982'de Pierre ve Beşir Cemayel'e bizzat 2.500 İsrailli kayıptan söz ediyor: KP IV, s. 5. Haziran 1982'den Haziran 1985'teki kısmi çekilmeye kadar İsrail'in askerî kayıpları 4.500'ün üzerindeydi. 1985'ten Mayıs 2000'de Güney Lübnan işgalinin sona ermesine kadar da 500'den fazla İsrail askeri öldürüldü. 1982'den 2000 yılına kadar toplam 800'den fazla İsrail askeri öldürüldü. Böylelikle Lübnan savaşı ve işgali, 1948 ile 1973 savaşlarından sonra; 1956 ve 1967 savaşları ile Süveyş Kanalı çevresinde gerçekleşen 1968-1970 Yıpratma Savaşı'ndan sonra İsrail'in üçüncü en yüksek asker kaybettiği savaş oldu.

ABDALLAH EL BİNNİ / EL CEZİRE

Yazar, sağda; Beyrut'taki Commodore Otel'de bir basın açıklaması düzenlenmesine yardımcı olurken.

melerimi iletebiliyordum. Mona ise FHA'nın İngilizce haber bültenini hazırlamaya devam ediyordu; ama hamile olduğu için Fakhani Mahallesi'ndeki eski bürosuna gitmesi artık büyük tehlike arz ediyordu ve uzaktan çalışmak zorundaydı.[8]

Beyrut'un her zaman Ortadoğu'nun büyük kısmına yayılan gazetecilik (aynı zamanda casusluk) ağlarının merkezi olması

8 FHA'daki eski görevimden (Mona'ya İngilizce bülteni hazırlamasında yardım ediyordum) ötürü, savaş sırasında kendileriyle görüştüğüm ve temel kurallardan bihaber birkaç gazeteci beni yanlışlıkla "FHA Yöneticisi" ya da "FKÖ Sözcüsü" olarak tanıttı (Thomas Friedman, "Palestinians Say Invaders Are Seeking to Destroy P.L.O. and Idea of a State", *New York Times*, 9 Haziran 1982). Oysa ki kesinlikle böyle bir görevim yoktu. Bu sıfatlardan ilki gerçek FHA yöneticisi Ziyad Abdülfettah'ı ve ikincisi de FKÖ'nün resmî sözcüleri Ahmed Abdülrahman ve Mahmud el-Labadi'yi şaşırtmış olmalı; birincisi Arap medyası, ikincisi de yabancı basın için. FKÖ Dış Enformasyon bölümünün başkanı olan el-Labadi, yabancı gazetecilerle ilişkilerden sorumlu tek kişiydi. Bu üç yetkili de FKÖ'nün pozisyonunu ortaya koymakla yükümlüydü; oysa ki benim böyle bir yükümlülüğüm yoktu. Batılı gazetecilerle konuştuğumda bunu herhangi resmî bir sıfatla değil, "konu üstüne bilgili Filistinli bir kaynak" olarak isimsiz şekilde yapıyordum. Neredeyse tüm gazeteciler bu geleneğe saygı gösterdi.

ve gazetecilerin çoğunun şehrin batı kesiminde yaşaması, Filistin bakış açısının duyurulabilmesi açısından büyük bir şanstı. Bu gazeteciler arasında Arap-İsrail ve Lübnan çatışmalarını uzun yıllardır haberleştiren ve –ister FKÖ'nün incelikten uzak mesajları, ister Maruni Lübnan Cephesi'nin katı retoriği, ister Suriye rejiminin kalıplaşmış palavraları, isterse de İsrail'in ustalaştığı kurnaz, sinsi *hasbara** olsun– aleni propagandaya karşı çoğunlukla bağışıklığı olan deneyimli savaş muhabirleri vardı. Beyrut'ta olmaları sayesinde savaşın gidişatı uluslararası medyada düzgün bir şekilde anlatılabildi.

İsrail ve FKÖ, önceki temmuz ayında, sınır boyunca yaklaşık iki hafta süren yoğun bir çatışmaya girmiş; İsrail uçakları ve topçu birlikleri Güney Lübnan'ı, FKÖ roketleri ve topçu birlikleriyse İsrail'in kuzeyindeki hedefleri vurmuştu.[9] Bu çatışma sonucunda çok sayıda Lübnanlı ve Filistinli sivil evlerini terk etmek zorunda kalmış; Celile'deki İsrailliler ise sığınaklara hapsolmuş ya da bölgeyi terk etmişti. Bölgedeki şiddetli çatışmalar, 25 Temmuz 1981'de ABD Büyükelçisi Philip Habib'in yürüttüğü müzakerelerin sonunda ateşkesle sonuçlandı ve bu ateşkes dikkat çekici bir biçimde sonraki on ay boyunca nadiren ihlal edildi.[10] Gel gör ki, Begin hükümeti ve Ariel Şaron'un bu sonuçtan pek tatmin olmadığı çok açıktı.

İsrail'in savaş hazırlığı yaptığı, Lübnanlı ve Filistinli liderlerin yanı sıra medyanın ve başka pek çok kişinin de kulağına çalınmıştı. Bu konudaki uyarılardan biri, 1982 baharında Filistin Araştırmaları Enstitüsü'nde araştırmacılara yönelik biz-

---

(*) İbranicede "açıklama" manasına gelen bu sözcük, İsrail Devleti'nin bakış açısı ve siyasetini anlatmak için kullanılır – ç.n.

9 David Shipler, "Cease-Fire in Border Fighting Declared by Israel and PLO", *New York Times*, 25 Temmuz 1981, https://www.nytimes.com/1981/07/25/world/cease-fire-border-fighting-declared-israel-plo-us-sees-hope-for-wider-peace.html

10 Habib'i, 1962'den 1965'e kadar Seul'de BM'nin en üst düzey sivil görevinde bulunan babama eşlik ettiğim gençlik yıllarımdan beri tanıyordum. Eşiyle birlikte evimize girip çıkan insanlardı; annem ve eşi sık sık birlikte briç oynardı. Lübnan Savaşı esnasında FKÖ ile ilgili kitabım için söyleşi yapmayı teklif ettiğimde bu tanışıklık teklifimi kabul etmesini sağlamıştı: *Under Siege: PLO Decisionmaking During the 1982 War.*

zat katıldığım bir brifingde Sovyet Doğu Enstitüsü'nün yöneticisi ve üst düzey KGB yetkilisi Dr. Yevgeny Primakov tarafından yapılmıştı. Son derece açıksözlüydü: İsrail yakında Lübnan'a saldıracak, ABD de tam destek verecekti; SSCB'nin ise saldırıyı önleme ya da Lübnanlı ve Filistinli müttefiklerini koruma imkânı yoktu. Moskova açısından savaşın Suriye'ye sıçramasını önlemek, bölgedeki başlıca müttefiki olan Suriye rejimini korumak, kendisini dayatan öncelikti. FKÖ liderlerine hemen hemen aynı şeylerin söylendiği de iletildi bize.[11]

Haliyle 4 Haziran 1982'de Beyrut bombalanmaya başlayınca aslında hiçbirimizin şaşırmaması lazımdı; ama yaşananların kapsamı ve ölçeği havsalamızı fersah fersah aşmıştı. Buna karşın Yaser Arafat ve diğer FKÖ liderleri, savaş başlayınca Şaron'un ordusunu Beyrut'a kadar ilerleteceğini uzun zamandır anlamış durumdaydılar. Mühimmat ve malzeme stoklayarak, büroları ve dosyaları taşıyarak, sığınaklar ve yedek komuta merkezleri inşa ederek bu ihtimale karşı hazırlık yapmışlardı.[12] İsrail'in çok sayıdaki zırhlı birliği, 6 Haziran tarihinden itibaren –çoğu zaman helikopterlerle ve amfibik araçlarla yapılan komando operasyonlarının ardından– kıyı boyunca Sidon'un ötesinde Beyrut'a, hızla kuzeye doğru ilerledi. İsrail'in diğer zırhlı birlikleri eşzamanlı olarak ülkenin merkezindeki Şuf Dağları boyunca ilerlerken, diğerleri de doğudaki Bekaa Vadisi'nde çatışmaya başladı. Sekiz tümenlik istilacı güç, tüm cephelerde sayı ve teçhizat bakımından üstünlüğe, aynı za-

11 Primakov ile daha önceden tanışıyordum. Onun Ortadoğu siyasetine ilişkin bilgisi, feraseti ve açıksözlülüğünden her zaman etkilenmiştim. SSCB'nin dağılmasının ardından Rusya'nın istihbarat teşkilatının ilk başkanı, ardından dışişleri bakanı ve nihayetinde de başbakan oldu. Başbakan olduğu dönemde, Avusturyalı bir meslektaşımla birlikte 1940'lardan 1980'lere kadar Ortadoğu'ya ilişkin Sovyet diplomatik belgelerinin yayımlanması konusunda Rus devlet arşivleriyle bir anlaşma yapmamıza yardımcı oldu. Bu proje, Primakov'un 1999'da Boris Yeltsin tarafından görevden alınmasıyla iptal oldu. 1982 savaşına ilişkin görüşlerini şuradan okuyabilirsiniz: *Russia and the Arabs: Behind the Scenes in the Middle East from the Cold War to the Present* (New York: Basic Books, 2009): 199-205.

12 Daha sonra Tunus'ta yapılan söyleşilerde hem Ebu İyad hem de Ebu Cihad, FKÖ liderliğinin savaşın yaklaştığını uzun zamandır bildiğini ve buna göre hazırlandığını doğruladı: *Under Siege*, s. 198, dipnot 21.

manda hava ve denizde de mutlak bir hâkimiyete sahipti. Zorlu arazi koşulları ya da yoğun yapılaşmanın olduğu bölgeler ile kararlı bir direniş bir araya gelirse, İsrail birliklerinin ilerleyişine kısa süreli sekte vurulabilirdi. Ancak bu kadar güçlü bir saldırıyı –durdurmasa bile– yavaşlatabilecek tek şey İsrail'in ağır kayıplar vermesi olurdu.

İsrail birlikleri 13 Haziran'da Beyrut'un hemen güneyindeki sahil yolu üstündeki stratejik Halde kavşağına böylelikle ulaştı ve nihayetinde Filistinli, Lübnanlı ve Suriyeli savaşçıların direnişi kırıldı.[13] İsrail tankları ile topçuları, kısa süre içerisinde Baabda'daki başkanlık sarayı yakınlarına ve başkentin doğusundaki banliyölere ulaştı. Batı Beyrut'un etrafı dört yandan sarılmıştı; kuşatmanın eli kulağındaydı. Suriye güçlerini Beyrut'a bakan dağ kasabalarından çıkaran ve Suriye'yi İsrail ile ayrı bir ateşkes antlaşması imzalamaya iten İsrail'in saldırısının ardından FKÖ, Lübnan Ulusal Hareketi'ndeki müttefikleriyle birlikte sahada yalnız kalmıştı. Kuşatma giderek sıkılaşıyor, İsrail güçleri Batı Beyrut'u istediği zaman bombalıyor ve dışarıdan herhangi bir destek ya da yardım geleceğe benzemiyordu.

İsrail'in havadan ve karadan bombardımanları, bazı durumlarda sağlam istihbaratlara dayanan nokta atışlar olsa da, çoğu zaman böyle olmuyordu. Şehrin batı kesimine, özellikle de Fakhani-Arap Üniversitesi bölgesine yapılan saldırılardan sekiz ila on iki katlı çok sayıda apartman yıkıldı ve boş FKÖ bürolarının yanı sıra ailelerin barındığı evler de vuruldu. O bölgede ve başka yerlerde –örneğin kuzenim Velid'in dairesinin top mermisiyle yıkıldığı Raouché Mahallesi'ndeki kıyı boyunca– yerle bir edilen binaların çoğunun askerî açıdan bir önemi yoktu.

---

13 Görünüşe bakılırsa Arafat buna pek şaşırmamıştı. Mart 1982'de yaptığı bir konuşmada FKÖ ve müttefiklerinin Halde'de savaşmak zorunda kalacağını öngörmüştü: *Under Siege*, s. 198, dipnot 20. FKÖ'nün bölge komutanı Albay Abdullah Siyam, hayatını bu savaşta (12 Haziran'da) kaybetti ve savaş sırasında ölen en yüksek rütbeli FKÖ askeri oldu. Bu tarihten iki gün önce –temizlendiği düşünülen– Darmour sahilinin hemen aşağı kısmında Filistinli savaşçılar tarafından öldürülen, eski genelkurmay başkan yardımcısı ve muhtemelen ileride Mossad'ın başına geçecek olan Tümgeneral Yekutiel Adam, savaşta ölen en yüksek rütbeli İsrail askeriydi: *Under Siege*, s. 80-81.

Sahada muhabir olarak çalışan Thomas Friedman, –her ne kadar *New York Times* editörleri o suçlayıcı ifadeyi yazısından çıkarmış olsalar da– İsrail'in " ayrım gözetmeden" bombaladığını söylemişti.[14] Friedman yazısında kendisinin ve pek çok gazetecinin kaldığı Commodore Otel çevresi gibi askerî açıdan önemi olmayan mahallelerin ara ara bombardıman altında kaldığından bahsediyordu.[15] Bu türden tüm araziyi kapsayan bombardımanların (halı veya doygunluk bombardımanı da denir – ç.n.) yegâne amacı, Beyrut halkını korkutarak FKÖ'ye sırt çevirmelerini sağlamak olabilirdi.

Böylesine yoğun ateşe, özellikle de İsrail'in son derece kapsamlı bir hava gözetleme kapasitesinin yanı sıra Lübnan'a yüzlerce ajan ile casusu yerleştirmesine rağmen[16] (savaş, insansız hava araçlarının olmadığı bir dönemde yaşanmıştı), FKÖ'nün faal olan yeraltı komuta ve kontrol noktalarından ya da iletişim merkezlerinden hiçbiri vurulmadı. Saldırılarda tek bir FKÖ lideri bile öldürülmedi; ama İsrail Hava Kuvvetleri hedeflerini ıskalarken pek çok sivilin ölümüne yol açtı. İsrail'in FKÖ liderlerini öldürmek için harcadığı muazzam çaba düşünülünce bu sonuç oldukça şaşırtıcıdır.[17] İsrailli liderler bu esnada sivilleri öldürüp öldürmediklerini zerre kadar umursamıyordu: Temmuz 1981'deki bir hava saldırısında Beyrut'taki

14 Alexander Cockburn "A Word Not Fit to Print" (*Village Voice*, 22 Eylül 1982) başlıklı yazısında bu sansürü ortaya çıkarmıştı.

15 Batılı gazetecilerin çoğu, 1975'te yağmalanan ve yakılan Corniche'deki deniz kenarındaki efsanevi St. George Oteli'nden Commodore Oteli'ne sığınmıştı. St. George uzun süre yabancı gazetecilerin, diplomatların, casusların, silah tüccarlarının ve o kadar ilginç olmayan başka isimlerin karargâhı olmuştu. Lüks St. George'a kıyasla daha mütevazı olmasına ve muhteşem bir deniz manzarası olmamasına rağmen, Commodore iç savaşın çoğu cephesinden nispeten uzakta olmak gibi paha biçilmez bir özelliğe sahipti. Said Abu Rish, *The St. George Hotel Bar*'da (Londra: Bloomsbury, 1989) otelde meydana gelen bazı entrikaları anlatıyor ve Kim Philby ve Miles Copeland gibi ünlü istihbarat ajanlarının uğrak yeri olduğundan söz ediyor.

16 Ze'ev Schiff ve Ehud Ya'ari, *Israel's Lebanon War*'da (New York: Simon and Schuster, 1983) İsrail'in istihbarat ağının Lübnan'da ne kadar yaygın olduğuna dair bazı detaylar veriyor. Benzer şekilde Bergman'ın *Rise and Kill First* kitabında da detaylar bulunabilir.

17 Bergman, *Rise and Kill First* kitabında FKÖ liderlerinin öldürmeye yönelik çabaların en azından 1981'e kadar uzandığını söylüyor: s. 244-247.

bir binada çok ciddi sayıda sivil kaybı yaşandı; Begin'in bürosu bu olaydan sonra yaptığı açıklamada "İsrail'in artık sivil bölgelerdeki gerilla hedeflerine saldırmaktan sakınmayacağını" belirtti.[18] Bu saldırıların ana hedeflerinden biri Arafat'tı. Begin, Ronald Reagan'a yolladığı 5 Ağustos tarihli mektupta "bugünlerde" kendisini ve "kahraman ordusu"nu, sanki "Hitler ve sadık yoldaşlarının masum siviller arasında, derinlerdeki bir sığınakta saklandığı 'Berlin'de" hissettiğini yazmıştı.[19] Begin, Arafat ile Hitler arasında sık sık bu türden benzerlikler kuruyordu: "Arafat bir başka Hitler ise onu öldürmenin önünde hiçbir engel yoktur, hatta onun öldürülmesi meşrudur; bu, ne kadar sivilin hayatına mal olursa olsun."[20]

Beyrutluların Ebu Riş ("Tüy Babası": bazen şapkasına tüy takardı) adıyla tanıdığı İsrail'in en meşhur casuslarından biri, ara sıra Batı Beyrut'un Manara semtinde yaşayan kayınvalidemin apartmanının karşısında ve hatta bazen binasının girişinde konuşlanırdı. Eksantrik görünüşüyle, hem yoldan geçenler hem de yukarıdaki balkondan onu izleyen ve otuz beş yıldan fazla bir süre sonra bile hatırlayan kızlarım için tanıdık bir simaydı.[21] Kimi Beyrutlular (tabii bunun bir şehir efsanesi olma ihtimali var) onu İsrail birliklerine rehberlik ederken gördüklerini söylemişti.

Savaştan iki yıl sonra FKÖ İstihbarat Şefi Ebu İyad (Salah Halef) ile bir söyleşi yapmıştım. Bana İsrail'in bunca övündükleri istihbarat faaliyetlerine rağmen, listesindeki bazı hedefleri neden vurmadığını açıklamıştı. FKÖ, kuşatma sırasında ço-

18 "123 Reported Dead, 550 Injured as Israelis Bomb PLO Targets", *New York Times*, 18 Temmuz 1981, https://www.nytimes.com/1981/07/18/world/123-reported-dead-550-injured-israelis-bomb-plo-targets-un-council-meets-beirut.html

19 "Begin Compares Arafat to Hitler", *UPI*, 5 Ağustos 1982, http://www.upi.com/Archives/1982/08/05/Begin-compares-Arafat-to-Hitler/2671397368 000/

20 Bergman, *Rise and Kill First*'te İsrail'in 1967'den sonra Arafat'ı öldürmeye çalıştığını belirtiyor (s. 117-118). İlerleyen sayfalarda (s. 248-261) ise 1982 savaşı sırasında onu öldürmeye yönelik çok sayıda girişimden söz ediyor.

21 Dr. Lamia Halidi ile söyleşi, Nice, 1 Haziran 2018. Bergman'ın *Rise and Kill First* kitabının s. 264-265. sayfaları arasında, İsrail suikast timinin komutanının, neresi olduğu belirsiz bir Arap şehrinde –muhtemelen Beyrut'ta– sokakta otururken "dilenci kılığında" göründüğü bir fotoğraf bulunuyor.

ğunluğu İsrail'in müttefiki olan Maruni Lübnan Cephesi'nin bir kolunun kontrolündeki hatlar üstünden yakıt, gıda ve mühimmat temin ederek sürekli bir akış kurmayı başarmıştı. Sigara içtiğini belli eden o boğuk sesiyle bunun basit bir para işi olduğunu söylemişti. FKÖ liderlerinin hayatta kalma oranının bu kadar yüksek olması muhtemelen çift taraflı çalışan ajanların kullanılmasından kaynaklanıyordu. "Ama asla çift taraflı çalışan bir ajana güvenmemelisiniz" demişti bana, "zira biri bir kez satın alındı mı, her zaman satın alınabilir." Ebu İyad'ı 1991'de Tunus'ta öldüren kişinin de çift taraflı çalışan ajan olması tarihin acımasız bir ironisiydi.[22]

Kuşatmanın sonlarına doğru, 6 Ağustos'ta hassas güdümlü bir füze oturduğumuz yerden birkaç blok ötede –yarısı tamamlanmış– sekiz katlı bir apartmanı vurduğunda binanın yakınındaydım.[23] Bir arkadaşımı arabasını park ettiği yere bırakmak için binadan uzak olmayan bir yerde duraklamıştım. Uçaklar pike yapmaya başladığında evime varmak üzereydim ve arkamdan korkunç bir patlama sesi geldi. Daha sonra binanın yerle bir olduğunu; üstünden toz bulutu yükselen bir moloz yığınına dönüştüğünü gördüm. Meğerse Arafat kısa süre önce Sabra ve Şatilla'dan gelen Filistinli mültecilerle dolu bu binayı ziyaret etmiş. Çoğu kadın ve çocuk olmak üzere, en az

22 Bu çift taraflı ajan, tam da Ebu İyad tarafından Libya'da bulunan ve FKÖ karşıtı Ebu Nidal grubuna, bu grubu baltalamak için sızdırılmıştı. Bu oldukça başarılı bir operasyondu. Bu çift taraflı ajan Ebu İyad'ın en iyi teğmenlerinden biri olan –Ebu el-Hol adıyla bilinen– Hayel Abdul Hamid'in şoförü olmuştu. Daha sonradan bu kişinin de (muhtemelen Ebu Nidal grubunu destekleyen ve Ebu İyad'ın Kuveyt işgaline karşı çıkmasına öfkelenen Irak rejimi tarafından) kandırıldığı ortaya çıktı. Ebu İyad, Ebu el-Hol ve bir yardımcısını, ABD'nin Irak güçlerini Kuveyt'ten çıkarmak için başlattığı saldırıdan iki gün önce, yani 14 Ocak 1991'de öldürdü.

23 Bergman'ın *Rise and Kill First* kitabının 256. sayfasında anlatılan bombalama bu olabilir: "Bir suikast timi, Arafat'ın telefonda konuştuğunu duydu ve derhal binayı yerle bir etmek üzere bir çift uçak gönderdi; ama [timin komutanı] Dayan'a göre Arafat 'en fazla otuz saniye önce' binayı terk etmişti." s. 258-259. sayfalarda bahsedilen ve yanlış bir biçimde 5 Ağustos'a tarihlenen "Arafat'ın bir toplantıya katılacağı düşünülen Batı Beyrut'taki Sanayi Bürosu blok"una yönelik saldırı da olabilir. Bergman'a göre Genelkurmay Başkanı Rafael Eitan bu bombalamaya bizzat katılmıştı.

FOUAD EL-KOURY

Zarif, Batı Beyrut, 6 Ağustos 1982: "Arkamdan büyük bir patlama sesi geldi. Daha sonra binanın yerle bir olduğunu; üstünden toz bulutu yükselen bir moloz yığınına dönüştüğünü gördüm."

yüz, belki daha fazla kişi o binada hayatını kaybetti.[24] Günler sonra o arkadaşım bana hava saldırısının hemen ardından yaralanmadan arabasına bindikten hemen sonra, bomba yüklü bir arabanın patlatıldığını söyledi. Muhtemelen moloz yığını içerisinde sevdiklerini bulmaya çalışan ailelere yardım edenleri öldürmek üzere hazırlanmıştı. Beyrut'u kuşatan İsrail kuvvetlerinin tercih ettiği silahlardan ve en korkunç ölüm ve yok etme araçlarından biri de bomba yüklü bu arabalardı. Bir Mossad ajanı bu arabaların "öldürmek için öldürmek" üzere tasarlandığını söylemişti.[25]

---

24 *Under Siege*, s. 97. *Newsweek* muhabiri Tony Clifton ve *Daily Telegraph* muhabiri John Bulloch olay yerindeydi. Clifton, olaydan sonra yaşananlara dair üzücü bir açıklama yaparken ölü sayısının 260'a kadar çıkabileceğini söylemişti: Tony Clifton ve Catherine Leroy, *God Cried* (Londra: Quartet Books, 1983): 45-46. Ayrıca bkz. John Bulloch, *Final Conflict: The War in Lebanon* (Londra: Century, 1983): 132-133.

25 Detaylar için bkz. *Under Siege*, s. 88 ve s. 202, dipnot 39. Ayrıca bkz. Bergman, *Rise and Kill First*, s. 242-243'te İsrail istihbarat servislerinin Lübnan'da bombalı araçları nasıl kullandığını detaylarıyla anlatıyor.

Bu kirli savaş İsrail, ABD ve Lübnanlı müttefiklerinin baskısından ve hiçbir Arap hükümetinden anlamlı bir destek gelmediğinden, FKÖ'nün Beyrut'u terk etmeyi kabul etmesine kadar sürdü.[26] FKÖ'nün Beyrut'u terk etmesi için yürütülen müzakereler, aslında Büyükelçi Habib'in Lübnanlı aracılar üzerinden yürüttüğü görüşmeler sayesinde gerçekleşmişti; ama Fransız ve bazı Arap hükümetleri –özellikle de Suudi Arabistan ve Suriye– de sürecin parçası olmuştu. Amerikalıların sahnedeki oyuncularında ve İsrail'e karşı tutumunda bazı değişiklikler olmasına rağmen, ABD sürecin sonuna kadar İsrail'in temel hedefine ulaşması, yani FKÖ'nün sırtının yere çalınıp Beyrut'u terk etmesi için kararlılığını korudu.

İsrail, FKÖ'nün şehirden tamamen ve aslen koşulsuz şekilde çekilmesini talep ediyordu; ABD de bu talebin arkasındaydı. Begin ve Şaron, Washington'da iyi yankı bulacağından emin oldukları Soğuk Savaş terminolojisini devreye sokarak, Başkan Reagan ile hükümetini FKÖ'nün kötülüklerin kaynağı Sovyetler Birliği'yle işbirliği yapan terörist bir grup olduğuna ve ortadan kaldırılmasının hem ABD hem de İsrail'in çıkarları açısından faydalı olduğuna kolaylıkla ikna etmişti. Savaş esnasındaki bütün ABD diplomasisine esasen bu ortak inanç kaynaklık etmişti. FKÖ bu yüzden sadece İsrail'in ağır askerî baskısıyla değil, aynı zamanda onun müttefiki ABD'nin aralıksız diplomatik tazyikleriyle de karşı karşıya kaldı. İsrail ile Amerika'nın müzakerelerin gidişatı hususunda Filistinliler ile Lübnanlıların moralini bozmak ve teslim olma sürecini hızlandırmak için tasarladığı dezenformasyon ve desise kampanyaları elbette bu sürekli ve yoğun baskıya eşlik ediyordu.

Bu esnada ABD ise müttefikine 1981 ve 1982 yıllarında yıllık 1,4 milyar dolarlık askerî yardım yaparak olağanüstü bir maddi destek sağlamıştı. Bu yardım sayesinde F-16 avcı bom-

26 FKÖ'nün Beyrut'u boşaltma kararını nasıl aldığını *Under Siege* kitabımda anlatmıştım. Bu kitabı, o zamanlar Tunus'ta bulunan FKÖ arşivlerine (bu arşivler ve diğer FKÖ büroları, 1 Ekim 1985'te İsrail tarafından bombalandı, bana yardımcı olan arşiv görevlilerinden biri öldü) ve müzakerelerde rol oynayan Amerikalı, Fransız ve Filistinlilerle yapılan söyleşilere dayanarak yazdım.

bardıman uçaklarından M-113 zırhlı personel taşıyıcılarına, 155 mm ve 175 mm toplara, havadan karaya füzelere ve misket bombalarına kadar İsrail tarafından Lübnan'da konuşlandırılan sayısız ABD silah sistemi ve mühimmatının masrafları karşılandı.

ABD ve İsrail'in rollerinin iç içe geçmesinin ötesinde, bu savaşın en pespaye ve utanç verici anlarından biri, önde gelen Arap rejimlerinin Amerikan baskısına kolaylıkla teslim olmasıydı. Arap hükümetleri Filistin davasına desteklerini yüksek sesle dillendirip durdular; ama bir Arap başkentini kuşatan, bombalayan ve işgal eden İsrail'in askerî saldırılarına karşı sadece Lübnanlı müttefikleri ile birlikte mücadele eden FKÖ'yü desteklemek için hiçbir şey yapmadılar. ABD, İsrail'in FKÖ'yü Beyrut'tan çıkarma gayretine güçlü biçimde omuz verirken, Arap hükümetleri göstermelik itirazlarda bulunmak dışında bir şey yapmadılar. Arap Birliği'nin dışişleri bakanları, o yıl düzenlenecek zirveye hazırlık için 13 Temmuz'da toplandıklarında, savaş başlayalı beş hafta olmasına rağmen, saldırılara karşı herhangi bir eylem önerisinde bulunmadılar. Arap devletleri bunun yerine olup biteni itiraz etmeden kabullendiler.

Bu durum bilhassa 1982 yazında ortak Arap tutumunu iletmek üzere Arap Birliği'ni temsilen Washington'a misyon göndermeleri için seçilen Suriye ve Suudi Arabistan için geçerliydi. Amerika'nın 1 Eylül'de açıkladığı –ve daha sonra Reagan Planı olarak adlandırılan– Ortadoğu'ya ilişkin yeni diplomatik girişimi, Arap hükümetlerinin savaşa yönelik muhalefetini ucuz vaatler vererek geri çekmeye razı etti. Bu girişime göre İsrail yerleşimlerini sınırlayacak, Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nde özerk bir Filistin otoritesine müsaade edecekti; ancak bu topraklarda egemen bir Filistin Devleti'ne yer yoktu. ABD'nin uygulanması için hiçbir zaman ciddi çaba göstermediği, Begin hükümeti tarafından da kolaylıkla etkisizleştirilen Reagan Planı nihayetinde bir yere varmadı.

Gelgelelim Lübnan'ın işgali ve Beyrut'un kuşatılmasının televizyonlarda geniş çapta yer bulması, Arap kamuoyunda büyük bir şok ve öfke yarattı. Yine de baskıcı ve anti-demokratik

Arap devletlerinin hiçbirinde İsrail'i bir Arap başkentini kuşatmasına son vermeye ya da FKÖ'nün daha iyi koşullar altında çekilmesini kabul etmeye zorlayacak bir çaba göstermeleri için hükümetlerin üzerinde yeterli güçte halk baskısı oluşmadı. Kolluk kuvvetlerinin çok yoğun olarak faaliyette bulunduğu Arap şehirlerinin çoğunda az sayıda kitlesel gösteri ve huzursuzluk oldu. Ortadoğu'da savaşa yönelik belki de en büyük gösterinin Sabra ve Şatilla katliamlarını protesto etmek üzere Tel Aviv'de düzenlenmesi tarihin bir ironisiydi.

İsrailliler savaşmış ve kayıplar vermiş olsalar da Filistinliler savaş alanındaki düşmanlarının en başından beri muazzam bir güç tarafından desteklendiğini bir kez daha gördüler. Lübnan'ı işgal etmek İsrail hükümetinin kararıydı; ancak Dışişleri Bakanı Alexander Haig'in açık onayı ya da Arap hükümetlerinin mutlak pasifliği ile birleşen Amerikan diplomatik ve askerî desteği olmadan böyle bir şeyin gerçekleşmesi mümkün değildi. Haig'in İsrail'e güya "sınırlı bir operasyon" için yaktığı ışık, aslında alabildiğine parlaktı. Şaron, saldırı başlamadan on gün önce, 25 Mayıs'ta Washington'da Haig'le bir araya geldi ve savaş planlarını bütün detaylarıyla anlattı. Haig'e daha sonra İsrail kabinesine sunacağından çok daha kapsamlı bir resim sundu. Onunsa söylenenlere cevabı "uluslararası alanda provokasyon olarak kabul görecek" bir eylemin olması gerektiğiydi.[27] Kısa süre sonra İsrail'in Londra Büyükelçisi Shlomo Argov'a (FKÖ karşıtı Ebu Nidal grubu tarafından) düzenlenen suikast girişimiyle ihtiyaç duyulan provokasyon temin edilmiş oldu.[28]

---

27 Anziska, *Preventing Palestine*, s. 201.

28 Filistinliler, Mossad'ın farklı zamanlarda Libya, Irak ve Suriye istihbarat örgütleri için paravan görevi gören Ebu Nidal grubuna ajan sızdırdığından hep şüphelenmiştir. Bergman, *Rise and Kill First* kitabında, İsrailli kaynaklara göre Argov saldırısını gerçekleştiren "Ebu Nidal hücresinin içinde İngiliz istihbaratının çifte ajanı olduğunu" söyler (s. 249). Bergman, İsrail'e düşman olduğu düşünülen hemen her grup içerisinde İsrail'in çifte ajanlarının olduğunu söylese de, Ebu Nidal grubunun İsrailli ve Yahudi hedeflere yönelik olağanüstü saldırılarına rağmen, kitabında İsrailli çifte ajanların bu gruba sızdığından hiç söz etmediği gibi, bu grubun adı tuhaf bir biçimde dizinde yer almıyor.

Şaron, Haig'e İsrail kuvvetlerinin Beyrut'ta bulunan bütün "terörist örgütler", askerî yapılar ve siyasi karargâhlar da dahil olmak üzere Lübnan'daki FKÖ varlığına son vereceğini açıkladı (Planın sadece bu boyutu bile Şaron'un "sınırlı operasyon" iddiasının yalan olduğunu gösteriyordu.) İsrail'e göre ayrıca bu sürecin "yan ürünü" Suriye'nin Lübnan'dan çıkarılması ve kukla bir Lübnan hükümeti kurulması olacaktı. Şaron her ne kadar "Suriye ile savaş istemediğini" tekrar tekrar söylese de, toplantı tutanağını kaleme alan Amerikalı diplomatın da ifade ettiği üzere, Şaron'un yaptığı sunum da, "Haig'in sınırlı bir operasyon için yeşil ışık yakması" da, bu sürecin sonunda ne olup biteceğini apaçık ifade ediyordu.[29]

FKÖ, 1982'DE İKTİDARDA olan Arap rejimlerine karşı fazla bir beklentiye girmemesi gerektiğini bilse de, Lübnan halkının kendilerine duyduğu sempatiye güveniyordu. Ne var ki, FKÖ'nün on beş yıllık süreçteki katı ve çoğu zaman büyüklenen davranışları, genel olarak Filistin davasına ve özellikle de Lübnan'daki Filistinlilere yönelik halk desteğini ciddi şekilde erozyona uğrattı. Beyrut'un nezih Verdun bölgesinde yer alan Filistin Araştırmaları Enstitüsü'nün yanı başında meydana gelen bu olay tipik sayılabilir: FKÖ'nün üst düzey liderlerinden ve pek de örnek alınacak bir profile sahip olmayan Albay Ebu Zaim'in korumaları, bir gece geç saatlerde, evinin yakınlarında alelacele kurulan bir denetim noktasında durmayan genç bir Lübnanlı çifti arabasında vurarak öldürmüştü.[30] FKÖ'nün disiplinsizliği yüzünden bu ölümün sorumluları cezasızlıkla kurtuldu. Bu türden affedilemeyecek eylemler o dönemde epey yaygındı.

Filistinlilerin Lübnan'daki faaliyetlerinin 1969'da kabul edilen Kahire Antlaşması'nın oluşturduğu formel çerçevenin sınırları içinde kalması gerekiyordu. Bu antlaşmaya göre FKÖ,

29 Anziska, *Preventing Palestine*, s. 201-202.

30 Şubat 1977'de annem yine böyle bir denetim noktasından geçerken vuruldu; hafif yaralanması bir şanstı.

Filistinli mülteci kamplarının kontrolünü elinde tutma hakkına ve Güney Lübnan'ın büyük bölümünde hareket özgürlüğüne sahipti. Ancak ciddi şekilde silahlanmış örgüt, ülkenin pek çok kısmında her geçen gün daha fazla baskın ve otoriter bir güç haline geliyordu. Sıradan Lübnanlılar, savaş uzadıkça, Filistin varlığının daha baskıcı hale gelmesinden rahatsızdı. Ülkelerinde FKÖ'nün mini bir devlete benzeyen bir yapı kurması, pek çok Lübnanlı açısından kabul edilemeyecek bir durumdu; sürdürülmesi de mümkün değildi. Dahası, İsrail'in provokasyon olarak değerlendirip Lübnanlı sivillerin hayatını kaybettiği saldırılarda bulunmasına yol açan eylemlerinden dolayı Filistinlilere yönelik öfke artıyordu. FKÖ'nün İsrail'deki saldırıları genellikle sivil hedeflere yapılıyordu. Bunların Filistinlilerin ulusal davasına zarar verdikleri konusu bir yana, bu davanın kazanılmasına katkı sağlamadıkları aşikârdı. Tüm bunlar, kaçınılmaz şekilde Lübnan halkının ciddi bir kesiminin FKÖ'ye sırtını dönmesine sebep oldu. Attığı yanlış adımların ve hatalı stratejisinin aslında ne kadar büyük tepkilere yol açtığını görememek, FKÖ'nün bu dönemdeki en vahim hatalarından biriydi.

Böylelikle 1982'deki kritik an gelip kapıyı çalınca FKÖ bir anda kendisini geleneksel müttefiklerinin birçoğunun, özellikle de üç temel grubun desteğinden yoksun halde buldu. Bu gruplar, Suriye'de –Nebih Berri liderliğindeki– Emel hareketi ve onun Güney Lübnan ile Bekaa Vadisi'ndeki geniş Şii seçmen kitlesi (genç Emel milisleri pek çok bölgede FKÖ cephesinde cesurca savaşmıştı); Beyrut'un güneydoğusundaki Şuf Dağları'nda Velid Canbolat'ın stratejik bir konumda yer alan Dürzi derebeyliği ve Beyrut, Trablus ile Sayda'daki Sünni kentli nüfuslardan oluşuyordu. Sünni siyasi liderlerin desteği, 1960'lardan bu yana Lübnan'da bulunan Filistinlilerin askerî ve siyasi varlığının savunulabilmesi açısından elzemdi.[31]

31 Bunlar arasında Raşid Karami, Saeb Salam ve Selim Hus gibi, ülkenin 1943'teki bağımsızlığına kadar uzanan bir formül çerçevesinde Lübnan'da başbakanlık yapmış ve geleneksel olarak Lübnan'daki Sünni ağırlıklı Filistinli siyasi ve askerî varlığa yakın duran siyasetçiler de vardı.

Bu liderlerin ve temsil ettikleri toplulukların değişen tavırlarının gerekçelerini anlamak çok da güç değil. Çoğunluğu Şiilerden oluşan güneyliler, diğer Lübnanlılara kıyasla FKÖ'nün eylemlerinden çok daha fazla zarar görmüştü. FKÖ'nün çiğnediği kuralların ve güneydeki insanlara yönelik hak ihlallerinin yanı sıra, sırf orada varlığı bile onları İsrail saldırılarının hedefi haline getirmiş ve pek çoğunu defalarca köy ile kasabalarını terk etmek zorunda bırakmıştı. İsrail'in sivilleri Filistinlilerden uzaklaştırmak için kasten cezalandırdığı herkesin malumuydu; yine de sonuçta FKÖ'ye karşı yaygın tepki azalmıyordu.

Benzer gerekçeleri olan Velid Canbolat da, İsrail'in Şuf'un Dürzi bölgesine doğru ezici bir güçle ilerleyişi karşısında boyun eğmekten başka çaresi olmadığını anlatmıştı. Muhtemelen İsrail ordusundaki Dürzi subaylarca verilen güvencelerin, kendi toplumuna bir nebze de olsa koruma sağlayacağını düşünmüştü. Ancak İsrail ordusu ve güvenlik servislerinin Aley ve Beyt el-Din gibi Dürzilerin hâkim olduğu bölgelere sızan disiplinsiz ve intikam peşinde Maruni milislerin kazandıkları kötü şöhrete uygun gaddarca eylemler yapmasından sonra, 1982 Haziranı'nın son günlerinde bu kararından pişmanlık duymaya başladı.[32]

Lübnan'ın başkentinin kuşatılıp bombalanması, FKÖ'yü Lübnan Devleti'nin Marunilerin eline geçmesine ve onların milislerinin silahlı güçlerine karşı hayati bir müttefik olarak gören Sünnilerin –özellikle de Batı Beyrut'takilerin– verdikleri güçlü desteği sona erdirdi. Filistinlilerin Beyrut'u yeni bir Stalingrad ya da Verdun'a dönüştürmeye yönelik çağrıları kimilerini heyecanlandırmış olsa da Lübnanlıların büyük kısmı, şehrin İsrail topçuları ve hava saldırılarıyla yerle bir edilmesi

32 *Under Siege*, s. 65, 88 ve 201, dipnot 16. Kahan Komisyonu'nun Sabra ve Şatilla katliamlarına ilişkin soruşturma belgelerinin gizli eklerinde yer alan çok sayıda belgede Lübnan Kuvvetleri'nin Şuf'ta Dürzilere yönelik katliamlarından söz ediyor: KP I, s. 5; KP II, s. 107-108; KP III, s. 192; KP IV, s. 254, 265, 296; KP V, s. 56, 58; KP VI, s. 78. Bu belgelere şuradan ulaşabilirsiniz: https://palestinesquare.com/2018/09/25/the-sabra-and-shatila-massacre-new-evidence/

ihtimalinden ötürü dehşet içerisindeydi. İsrail'e kafa tutmak tabii ki iyi bir şeydi; ama evlerinin ve mülklerinin aslında önü alınabilecek bir saldırıda yıkılması pahasına değil. Bu oldukça hayati bir değişimdi: Beyrut'un büyük ölçüde Sünni olan nüfusunun yanı sıra çok sayıda Şii sakininin de desteğini almadan, FKÖ'nün İsrail saldırılarına karşı uzun süreli direnme şansı yoktu.

Bu kaygılar FKÖ'ye verilen ve zaten zayıflayan desteğin ciddi şekilde erozyonuna yol açtı. Güney bölgeler ile Şuf'un istila edildiği, Beyrut'un bombalanıp kuşatıldığı, Suriye'nin savaştan çekildiği, Philip Habib'in İsrail'in –FKÖ'nün derhal ve koşulsuz tahliyesi yönündeki– sert taleplerini bildirdiği savaşın ilk günlerinde bu destek iyiden iyiye azaldı. Ne var ki, Lübnanlı üç Müslüman topluluğunun liderleri, savaş başladıktan birkaç hafta sonra tutumlarını değiştirip FKÖ'ye daha fazla destek vermeye başladı. Bu değişim, FKÖ'nün geride kalacak sivillerin korunmasına yönelik sağlam garantiler karşılığında Beyrut'tan çekilmeye razı olmasından sonra gerçekleşti.

FKÖ, 8 Temmuz'da Beyrut'tan çekilmek için On Bir Maddelik Plan'ını sundu. Bu plana göre İsrail güçleri ile Batı Beyrut arasında bir tampon bölge oluşturulacak, İsrail ordusu kısmen geri çekilecek, bölgeye kalıcı olarak uluslararası güçler konuşlandırılacak ve FKÖ savaşçıları çekildikten sonra nerdeyse tamamen savunmasız kalacak Filistinli (ve Lübnanlı) nüfus için uluslararası güvenceler sağlanacaktı.[33] Lübnanlı Müslüman liderler, bu planı görünce, FKÖ'nün şehri kurtarmak için terk etme niyetinin samimi olduğuna ikna oldu. Ayrıca İsrail'in ağırlıklı olarak Marunilerden oluşan Lübnan Kuvvetleri'ni açıkça desteklediğine dair kanıtların artması, onları iyiden iyiye rahatsız ediyordu; zira bu durum, FKÖ sonrası İsrail ile militan müttefiklerinin hâkim olduğu bir Lübnan'da kendi toplumlarının savunmasız kalacağının bir göstergesiydi.

Bu endişeler, Lübnan Kuvvetleri'ne bağlı milislerin haziran ayı sonunda Şuf'a gelmesi ve hem burada hem de İsrail'in kont-

33 On Bir Maddelik Plan'ın metnini şuradan okuyabilirsiniz: *Under Siege*, s. 183-184.

rolü altındaki Güney bölgelerinde sık sık gerçekleştirdikleri katliamlar, insan kaçırmalar ve cinayetler yüzünden iyice pekişmişti.[34] Bu aşamada, yani yedi yıldır devam eden iç savaşın ardından bu türden mezhep odaklı katliamlar artık olağan hale gelmişti ve FKÖ, ülkedeki Müslümanlar ile solcuların temel koruyucu gücü olmuştu. Sünni, Şii ve Dürzi liderler, bu nedenle FKÖ'nün On Bir Maddelik Plan'ındaki taleplerine desteklerini artırdılar.

Daha sonra olup bitenleri anlayabilmek için ABD'nin buradaki sorumluluğunu iyi kavramak gerekir. Zira bunlar, yalnızca Şaron, Begin ve diğer İsrailli liderlerin kararlarının ya da İsrail'in müttefiki olan Lübnanlı milislerin eylemlerinin bir sonucu değildi. Aynı zamanda doğrudan doğruya İsrail'in baskısından etkilenerek siviller için resmî güvenceye ihtiyaç olduğunu inatla kabul etmeyen, uluslararası teminatlar verilmesini reddeden ve muharip olmayanları koruyabilecek uluslararası güçlerin uzun vadeli olarak konuşlandırılmasına engel olan Reagan hükümeti de olanlardan doğrudan doğruya sorumluydu. Philip Habib, FKÖ'nün tahliyesinin gerçekleşmesi için Lübnanlı aracılar üstünden Filistinlilere Batı Beyrut'taki mülteci kamplarında ve mahallelerinde yaşayan sivilleri koruyacaklarına dair net ifadeler içeren yazılı taahhütler verdi. Antetli bir kâğıt ya da imza olmadan veya kimin tarafından imzalandığı belli olmayan düz bir kâğıda yazılan bu memorandumlar, Lübnan Başbakanı Şefik Vazzan eliyle FKÖ'ye iletildi, daha sonra da Lübnan hükümetinin kayıtlarına girdi. 4 Ağustos tarihli ilk notta "kampların güvenliği konusunda ABD'nin verdiği güvenceler"den söz ediliyordu. 6 Ağustos tarihli ikinci nottaysa şöyle deniyordu: "Birleşik Devletler'in (...)

34 Haziran sonu ve temmuz başında Şuf'ta yaşanan katliamların yanı sıra Kahan Komisyonu'nun gizli eklerinde yer alan belgeler başka vahşetleri de gözler önüne seriyor: Lübnan Kuvvetleri'nin istihbarat şefi Elie Hobeika'nın kontrolündeki güçlerin Beyrut'ta 1.200 kişinin kaybolması ve öldürülmesinde rol oynadığı düşünülüyor (KP II, s. 1 ve KP V, s. 58) ve 23 Haziran'a kadar LK barikatlarında "etkisiz hale getirilen" 500 kişiye dair bir Mossad raporu: KP II, s. 3 ve KP VI, s. 56. Bkz.: https://palestinesquare.com/2018/09/25/the-sabra-and-shatila-massacre-new-evidence/

Beyrut'taki kamplar için güvence ve teminat verdiğini tekrar teyit ediyoruz."[35] ABD'nin Lübnan dışişleri bakanına gönderdiği ve bu taahhütlerin yinelendiği 18 Ağustos tarihli bir başka notta ise şöyle yazıyordu:

> Ayrılanların aileleri de dahil olmak üzere, Beyrut'ta kalan muharip olmayan, yasaları çiğnemeyen Filistinlilerin barış ve güvenlik içinde yaşamasına müsaade edilecektir. Lübnan ve ABD hükümetleri, (...) İsrail hükümetinden ve temas halinde olduğu bazı Lübnanlı grupların liderlerinden aldığı teminatlatr çerçevesinde uygun güvenlik garantileri sağlayacaktır.[36]

FKÖ verilen bu güvencelerin bağlayıcı taahhütler olduğunu düşünerek, bunlara istinaden Beyrut'tan çekilmeyi kabul etti.

Epik bir hikâyeyi andıran müzakerelerin ardından, 12 Ağustos'ta FKÖ'nün çekilmesi için nihai koşullar üstünde anlaşma sağlandı. Bu müzakereler, İsrail'in yaptığı bütün kuşatmanın en yoğun bombardıman ve kara saldırısının ikinci gününde gerçekleşmişti. Sadece o günkü –yani FKÖ'nin Beyrut'tan çekilmeyi ilkesel olarak kabul etmesinden bir ay sonra yapılan– hava ve topçu saldırıları sonucunda 500'den fazla insan hayatını kaybetti. Bu o kadar acımasız bir saldırıydı ki, Ronald Reagan bile Begin'den katliama son vermesini talep etmek zorunda kaldı.[37] Reagan hatıratında bu korkunç saldırı esnasında İsrail başbakanını arayıp şunları söylediğini yazar: "Çok öfkeliydim; ona bunun durması gerektiğini, yoksa gelecekteki bütün ilişkilerimizin tehlikeye gireceğini söyledim. Kasten Holokost kelimesini kullandım ve kolları kopmuş yedi aylık bir bebek fotoğrafının bu savaşın simgesi haline geldiğini söyledim."[38] Bu sert konuşma, Begin hükümetinin neredeyse

---

35 *Under Siege*, s. 171; FKÖ arşivlerindeki orijinal belgelere atıfta bulunuyorum.

36 ABD-Lübnan yazışmalarının tamamı *Department of State Bulletin*, Eylül 1982, cilt 82, no. 2066, s. 2-5'te bulunabilir.

37 Lübnan polis raporları o gün "en az 128 ölü" ve 400'den fazla yaralı olduğundan söz ediyor: *Under Siege*, s. 20, dipnot 67, *New York Times*'ın 13 Ağustos 1982 nüshasında yayımlanan bir *AP* haberinden alıntı.

38 12 Ağustos 1982, Ronald Reagan, *The Reagan Diaries*, ed. Douglas Brinkley (New York: HarperCollins, 2007): 98.

anında ateş yağmuruna son vermesini sağladı, ancak İsrail FKÖ'nün tahliyesi karşılığında sağlanması gereken hayati önemdeki Filistinli sivil nüfus için uluslararası koruma konusunda olumlu adım atmayı reddetti.

FKÖ'nün savaş gücünün ve binlerce militanının 21 Ağustos ila 1 Eylül tarihleri arasında Beyrut'tan ayrılması, Batı Beyrut'ta muazzam bir duygu seline yol açtı. Filistinli militanlar konvoy halinde kamyonların üzerinde limana giderken ağlayan, şarkı söyleyen, feryat eder gibi zılgıt çeken kalabalıklar yollara dizilmişti. Halk kitleleri FKÖ'nün başkenti terk etmek zorunda kalışını; liderlerinin, kadrolarının ve savaşçılarının meçhul bir geleceğe doğru yol almasını seyrettiler. Bu militanlar kara ve denizyoluyla yarım düzine Arap ülkesine dağıldılar.

Kimileri ikinci ya da üçüncü kez sonu belirsiz bir sürgüne mahkûm edilen bu insanlar, Ortadoğu'nun en güçlü ordusuna karşı on hafta boyunca –hiçbir dış destek olmaksızın– karşı koydukları için pek çok Beyrutlunun gözünde birer kahraman olmuştu. Şehri terk ederlerken, hiç kimse İsrail'in baskısıyla aniden alınmış tek taraflı bir Amerikan kararının, tahliyeyi denetleyen uluslararası güçlerin –Amerikan, Fransız ve İtalyan birliklerinin– son gemi de ayrılır ayrılmaz geri çekileceği anlamına geldiğinin farkında değildi. Sivil halk, İsrail'in inadı ve ABD'nin göz yumması sayesinde korumasız şekilde ortada kalmıştı.

O sırada yaşadığımız Zarif Mahallesi'nde sadece birkaç bina ciddi şekilde hasar almıştı; bu yüzden Beyrut kuşatmasını fiziksel açıdan fazlaca zarar görmeden atlatmayı başarmıştık.[39] (Gene de savaş iki küçük kızımızın üstünde kalıcı bir etki bırakmış mıdır diye endişeleniyorduk.) FKÖ güçleri şehri terk edip kuşatma kalktıktan sonra İsrail birlikleri hâlâ Batı Beyrut'u çembere almış ve tansiyon pek düşmemiş olsa da, hayat yavaş yavaş normale dönmeye başladı. Görünüşteki bu normallik çok geçmeden sona erdi. FKÖ'ye verilen güvencelerin,

39 Daha sonra bir süre boyunca ne zaman uçak ya da helikopter sesi duysalar korkmaya başladılar.

üstüne yazıldığı kâğıt kadar bile değeri olmadığını kısa süre içinde öğrenecektik.

Lübnan Kuvvetleri'nin komutanı, Falanjistlerin lideri ve cumhurbaşkanı seçilen Beşir Cemayel, 14 Eylül'de Falanjistlerin karargâhını yerle bir eden bombalı suikastta hayatını kaybetti. Bu olay, İsrail güçlerinin –ABD'ye bunu yapmayacağına dair söz vermesine rağmen– FKÖ'nün daha önce karargâhının bulunduğu ve FKÖ'nün müttefiki Lübnan Ulusal Hareketi'nin konuşlanmaya devam ettiği şehrin batı kısmına zaman kaybetmeden girip işgal etmesi için tetikleyici oldu. İsrail birlikleri ertesi gün Batı Beyrut'a girip Lübnan Ulusal Hareketi savaşçılarının dağınık ve düzensiz direnişini hızla bastırırken, FKÖ ile bağlantısı olan diğer Filistinliler, yani Lübnan'daki neredeyse bütün Filistinliler gibi ben ve ailem de güvenliğimizden endişeliydik. Bu insanlar arasında sadece Lübnan'da doğmuş ve kayıtlı mülteciler değil, aynı zamanda bizim gibi yabancı ülke vatandaşları, çalışma izni ve yasal ikamet hakkı olanlar da vardı.

Hepimizin aklında aynı şey vardı: 1976'da 2.000 Filistinli sivilin öldürüldüğü Tel el-Zaatar mülteci kampındaki Falanjist katliam. İsrail ve Lübnan Kuvvetleri'nin ittifak ortakları olduğu gerçeğinden dolayı FKÖ, On Bir Maddelik Plan'da ve kampın boşaltılmasına ilişkin müzakereler esnasında bu katliama özellikle atıfta bulunmuştu. İsrail'in kısa süre önce işgal ettiği bölgelerde Lübnan Kuvvetleri'nin işlediği cinayetler ve İsrail'in militanlarla siviller arasında ayrım yapmaksızın FKÖ'yü terörist olarak tanımlaması, elbette korkularımızın katlanmasına sebep oluyordu.

Cemayel suikastının ertesi sabahı, açık pencerelerimizden yoğun ateş sesleri arasında dizel motorlarının gürültüsü ve tank paletlerinin sesleri de girdi. Bu gürültünün sebebi, İsrail zırhlı birliklerinin Batı Beyrut'a doğru ilerlemesiydi. Bir an önce güvenli bir yere gitmemiz gerektiğinin farkındaydık. O anda BAÜ'nün rektörü ve yakın dostum Malcolm Kerr'e ulaşabildiğim için şanslıydım; boş bir fakülte lojmanına sığınmamızı sağladı.[40]

40 Malcolm Kerr on altı ay sonra ofisinin önünde –tıpkı BAÜ'deki başka kimi meslektaşlarım gibi– suikasta kurban gitti.

Mona, annem, erkek kardeşim ve kızlarımızla birlikte, alelacele yanımıza aldığımız birkaç parça eşyayı iki arabaya yükledik ve İsrail birlikleri kapılarına varmadan az önce üniversiteye ulaştık.

Ertesi gün, 16 Eylül'de Kerr ve BAÜ'den birkaç meslektaşımla birlikte Kerr'in evinin verandasında otururken, bir üniversite görevlisi nefes nefese geldi ve ona bir tümen zırhlı aracın başındaki İsrailli subayın terörist aramak için kampüse girmek istediğini söyledi. Kerr koşarak üniversitenin kapısına gitti; daha sonra bize söylediğine göre subayların talebini reddetmiş. "BAÜ kampüsünde terörist yok" demiş, "eğer terörist arıyorsanız, Beyrut'u yerle bir eden ordunuza bakın."

Malcolm Kerr'in cesareti sayesinde BAÜ'deki bir lojman dairesinde geçici süreliğine de olsa güvendeydik; ancak kısa süre sonra başkalarının o esnada ölümcül bir tehlikeyle karşı karşıya olduğunu duyduk. Aynı 16 Eylül gecesi, Raja'yla sürreal bir sahneyi izlermiş gibi şaşkınlık içerisindeydik: Beyrut'un güneyinde aydınlatma fişekleri, adeta sonsuzmuş gibi gelen bir süre boyunca, tam bir sessizlik içerisinde süzülüyordu karanlıkta. Bu fişekleri görünce afallladık: Zira normalde ordular bunları savaş alanını aydınlatmak için kullanır, ama ateşkes imzalanalı bir ay olmuş, Filistinli savaşçıların tamamı haftalar önce şehri terk etmiş ve İsrail birliklerinin Batı Beyrut işgaline karşı Lübnanlıların zayıf direnişi de önceki gün son nefesini vermişti. Ne patlama ne de silah sesi duyabiliyorduk. Şehir sessizdi, görüntü korkutucuydu.

Sabra ve Şatilla mülteci kamplarına giren ilk Batılılar arasında yer alan ve *The Washington Post*'ta çalışan iki Amerikalı gazeteci Loren Jenkins ve Jonathan Randal, ertesi akşam oldukça sarsılmış bir halde gördüklerini anlatmak üzere bize geldiler.[41] Önceki akşam Ryan Crocker da yanlarındaymış. Crocker, üçünün tanık olduğu durum üstüne rapor hazırlayan ilk Amerikalı diplomattı: Bir katliamın iğrenç kanıtları. İsrail ordusunun önceki gece boyunca fişek atmasının nedeninin "temiz-

41 Jenkins daha sonra Sabra ve Şatilla katliamıyla ilgili yaptığı haberler nedeniyle *New York Times*'tan Thomas Friedman ile Pulitzer Ödülü'nü paylaştı.

Doonesbury'de yayımlanan bu karikatür, İsrail hükümetinin kimin terörist olabileceğine dair geniş bakış açısını yansıtıyor. "7.000 bebek terörist" ifadesi, aklıma hep küçük iki kızımı getirmiştir.

lik" için gönderdikleri Lübnan Kuvvetleri savunmasız sivilleri katlederken onlara yardımcı olmak için kampları aydınlatmak olduğunu böyle öğrendik. Milisler, 16 Eylül ile 18 Eylül sabahı arasında 1.300'den fazla Filistin ve Lübnanlı erkek, kadın ve çocuğu öldürmüştü.[42]

Kardeşimi ve beni epey şaşırtan bu aydınlatma fişekleri, Ari Folman'ın ortak yazarlarından biri olduğu ve filme de uyarlanan *Beşir'le Vals*'te çok farklı bir perspektiften anlatılıyor. Beyrut kuşatması esnasında İsrail askeri olan Folman, katliam sırasında fişekleri fırlatan birliğin yanı başındaki çatıdaymış.[43]

42 Katliam kurbanlarının sayısına ilişkin, kapsamlı mülakatlara ve titiz araştırmalara dayanan en kapsamlı analiz, seçkin Filistinli tarihçi Bayan Nuwayhed Al-Hout'a aittir. Al-Hout, *Sabra and Shatila: September 1982* (Ann Arbor: Pluto, 2004) kitabında bu katliamda 1.400'den fazla insanın öldürüldüğünü tespit eder. Dahası, pek çok kurban kaçırıldığı ve asla bulunamadığı için gerçek sayının çok daha fazla olduğu ve tam olarak tespit edilemeyeceğini not eder.

43 Bu grafik roman Ari Folman ve David Polonsky tarafından kaleme alınmıştır (New York: Metropolitan Books, 2009) [Türkçesi: *Beşir'le Vals*, çev. Sabri Gürses, İstanbul: Everest Yayınları, 2010]. Folman'ın *Beşir'le Vals*'te anlattığı

Folman, *Beşir'le Vals*'te, bu eylemle kolaylaştırılan kitlesel cinayet için eşmerkezli sorumluluk çemberlerine atıfta bulunarak, dış çemberlerde yer alanların da olaya dahil olduğunu öne sürüyor. Ona göre "katiller ile etraflarındaki çemberlerde yer alanlar arasında hiçbir fark yoktu."[44]

Bu, sadece Sabra ve Şatilla'daki katliamlar için değil, savaşın tamamı için de söylenebilir. Olaydan sonra kurulan ve baş-

---

kadarıyla, birliği işaret fişeklerini ateşleyerek "diğer insanların öldürmesine olanak sağlayan parlak bir gökyüzü" yaratmıştı (107). Her ne kadar hem kitap hem de film bütün hikâyenin özünü oluşturan vahşeti resmetmekte cömert olsa da, asıl odakları, filmin sonunda tasvir edilen isimsiz kurbanların acılarından daha ziyade katillerin işlerini yapmalarını sağlayan İsrailli-lerin daha sonradan yaşadıkları psikolojik ıstıraplardır. Bu yönüyle film, İsrail'in meşhur "hem vur hem sızla" tavrıyla benzerlikler taşıyor.

44 Hikâyenin sonunda Folman'ın arkadaşı, popüler psikolojisinin de yardımıyla Folman'ın paçasını kurtarıyor. Holokost'tan kurtulan on dokuz yaşındaki bir çocuk olarak, ona, katliamı gerçekleştirenler ile onları çevreleyen İsrailliler arasında hiçbir fark olmadığını, farkın sadece "senin algında" olduğunu söyler ve "Kendini suçlu hissediyorsun. (...) İstemediğiniz halde size Nazi rolü biçildi. (...) İşaret fişeklerini siz ateşlediniz ama katliamı siz yapmadınız."

kanlığını İsrail Yüksek Mahkemesi Yargıcı Yitzhak Kahan'ın üstlendiği soruşturma komisyonu, Begin, Şaron ve üst düzey İsrailli askerî komutanların katliamlardan hem doğrudan hem de dolaylı şekillerde sorumlu olduğunu tespit etti.[45] Soruşturmanın ve katliamların İsrail'de yarattığı genel infialin sonucunda adı geçenlerin çoğu koltuğunu kaybetti.

Ne var ki, İsrail Devlet Arşivleri'nin 2012'de yayımladığı belgeler[46] ve Kahan Komisyonu'nun[47] yayımlanmayan gizli ekleri, bu kişilerin 1983 tarihli raporda ifade edilenden çok daha büyük suçlar işlediğine dair çarpıcı kanıtlar içeriyor. Bu belgeler Şaron ve diğerlerinin, Falanjist katilleri Filistin mülteci kamplarına göndererek, burada yaşayanları katletme ve bölgeden sürme kararının uzun uzadıya yapılan değerlendirmelerin ürünü olduğunu açıkça gösteriyor. Ayrıca Amerikalı diplomatların İsrailli muhatapları tarafından nasıl defalarca taciz edildiklerini ve ABD hükümetinin önlemeye söz verdiği katliamı durdurmakta nasıl başarısız olduğunu da gözler önüne seriyor.

Bu belgelere göre Begin, Şamir, Şaron ve diğer İsrailli yetkililer, FKÖ askerî gücü Ağustos 1982 sonunda Beyrut'u tamamen terk ettikten sonra 2.000 kadar ağır silahlanmış Filistinli savaşçının tahliye sürecindeki anlaşmaları ihlal ederek şehir-

45 Kahan Komisyonu'nun raporuna şuradan ulaşabilirsiniz: http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/History/kahan.html. Raporun pek çok eksiği ve hatasına dair sert bir eleştiri için şu kitaba bakabilirsiniz: Noam Chomsky, *Fateful Triangle: The United States, Israel, and the Palestinians*, ikinci edisyon, (Cambridge, MA: South End Press, 1999): 397-410.

46 İsrail Devlet Arşivleri'nin 2012'de yayımladığı belgeler, Sabra ve Şatilla katliamının otuzuncu yıldönümünde *New York Times*'ın internet sayfasında – bu belgeleri ortaya çıkaran Seth Anziska'nın konuyla ilgili bir yazısıyla birlikte– erişime açıldı. Anziska'nın yazısına şuradan ulaşabilirsiniz: "A Preventable Massacre", *New York Times*, 16 Eylül 2012, http://www.nytimes.com/2012/09/17/opinion/a-preventable-massacre.html?ref=opinion. Belgelere şuradan ulaşabilirsiniz: "Declassified Documents Shed Light on a 1982 Massacre", *New York Times*, 16 Eylül 2012, http://www.nytimes.com/interactive/2012/09/16/opinion/20120916lebanondoc.html?ref=opinion

47 Daha önce de ifade ettiğim üzere, raporun gizli eklerinin İngilizce çevirilerine Filistin Araştırmaları Enstitüsü'nün internet sayfasından ulaşabilir: https://palestinesquare.com/2018/09/25/the-sabra-and-shatila-massacre-new-evidence/. Bunları Kahan Belgeleri [KP] I ila VI olarak gösterdim.

de kaldığını iddia etti.[48] Şamir, 17 Eylül'de Amerikalı bir diplomatla yaptığı bir görüşmede bu iddiayı dile getirdi;[49] oysa ki ABD hükümeti durumun böyle olmadığını kesinkes biliyordu. Bizzat Şaron daha bir gün önce İsrail kabinesine "15 bin silahlı terörist Beyrut'tan çıkarıldı" demişti.[50] Dahası, İsrail askerî istihbaratı FKÖ'nün Beyrut'taki bütün askerî birliklerinin toplamının bu kadar olduğunu gayet iyi biliyordu.

Ne yazık ki, Amerikalı diplomatlar, uydurma sayılara dayanan bu sahte iddialarla ilgili olarak sorgulayıcı bir tavır göstermedi. İşin aslı şu ki, bu belgelere bakınca ABD'li yetkililerin Batı Beyrut'un işgali esnasında olan herhangi bir şeyle ilgili İsraillilere karşı çıkma konusunda sorun yaşadıkları görülüyor. İsrail'in Washington Büyükelçisi Moşe Arens, Dışişleri Bakanı (o sırada görevi Haig'den devralmış olan) George Shultz'un İsrail'i "kendilerini kandırmakla" suçladığı ve İsrail askerlerinin Batı Beyrut'tan derhal çekilmesini talep eden konuşmasını dinlemek zorunda kalınca, buna küçümsemeyle karşılık vermişti. Dışişleri Bakanı Yardımcısı Lawrence Eagleburger'a "Ne yaptığınızı bildiğinizden emin değilim" dedi ve Amerikalıların tespitlerini "uydurma" ve "tamamen yanlış" olarak niteledi. Eagleburger Dışişleri Bakanlığı'nın İsrail'in Batı Beyrut işgalini "güvencelere aykırı" olarak niteleyen bir açıklama yapabileceğini söyleyince, Arens'in o zamanlar otuz üç yaşında olan yardımcısı Binyamin Netanyahu devreye girdi: "Bunu listenizden silmenizi tavsiye ediyorum; aksi takdirde bize güvenilirliğimizi savunmaktan başka çare bırakmıyorsunuz. Bunun sonu birbirimize ateş ettiğimiz bir savaşa varır." Arens, Netanyahu'nun

48 Şaron, daha 19 Temmuz'da Habib'e İsrail istihbarat raporlarının FKÖ'nün geride "terörist altyapı çekirdekleri" bırakmayı planladığını gösterdiğini ve "MLF'nin [Çoktaraflı Güç] mülteci kamplarını koruması talebinin arkasında yatan fikrin bu olduğunu" söylemişti. KP III, s. 163. Bu doğru olmadığına göre, ya Şaron büyük ölçüde yanlış bilgilendirilmişti ya da FKÖ'nün ayrılmasından sonra Lübnan'da kalacak Filistinlilere karşı planlanan bir harekât için bahane uyduruyordu.

49 "Declassified Documents Shed Light on a 1982 Massacre", *New York Times*, 16 Eylül 2012.

50 KP IV, s. 273. Şaron ayrıca toplantıda Lübnan Kuvvetleri'nin Sabra'ya gönderildiğini de kabineye bildirmişti.

kendisine İbranice söylediği bir şeyden sonra şunu ekledi: "Bence bu doğru."[51] Küçük bir ülkenin genç bir diplomatının, bir süper gücün üst düzey temsilcisiyle böyle konuşması ve bunu yaparken de desteklenmesi çok nadir görülen bir hadisedir.

Philip Habib'in yardımcısı, sefir Morris Draper 17 Eylül'de Loren Jenkins ve Jon Randall'ın bize anlattığı katliamlar süregiderken Washington'dan Şamir ve Şaron'a Batı Beyrut'u terk etme taahhüdünde bulunmaları için baskı yapması talimatı aldı. Şaron her zaman olduğu gibi gerginliği tırmandırarak Draper'a "Beyrut'ta binlerce terörist var" dedi. "Onların orada kalması çıkarınıza mı?" Draper bu temelsiz iddiaya itiraz etmedi; ancak öfkelenen ABD elçisi, İsrailli yetkililere "Biz sizin buraya [Batı Beyrut'a] kadar gelmemeniz gerektiğini düşünüyorduk. Şehrin dışında kalmalıydınız" dediğinde, Şaron ona açıkça şunu demişti: "Düşündünüz ya da düşünmediniz. Konu güvenliğimiz olunca biz hiçbir zaman sormadık. Bundan sonra da sormayacağız. Mesele varlığımız ve güvenliğimiz olunca sorumluluk bize ait. Biz de kimsenin adımıza karar vermesine müsaade edecek değiliz." Draper'ın, Şaron'un "teröristler"le ilgili başka bir iddiasını hafifçe sorgulaması üstüne İsrail Savunma Bakanı açıkça şöyle dedi: "Bu durumda onları öldüreceğiz. Orada durmalarına izin vermeyiz. Onları kurtaramayacaksınız. Uluslararası terörizmin parçası bu grupları kurtaramayacaksınız [*aynen böyle*]."[52]

Herhalde bundan daha ürpertici bir açıksözlülük olamazdı. Şaron'un mülteci kamplarına gönderdiği Lübnan Kuvvetleri milisleriyse o esnada Draper ya da ABD hükümetinin haberi olmadan Şaron'un sözünü ettiği öldürme işini görüyordu. Ama öldürdükleri insanlar, var olduklarını iddia ettikleri teröristler değil; silahsız yaşlılar, kadınlar ve çocuklardı. Şaron'un güçleri bu katliama bizzat katılmış olmasa da, Lübnan Kuvvetle-

51 "Declassified Documents Shed Light on a 1982 Massacre." Ayrıca bkz. Anziska, *Preventing Palestine*, s. 217-218.

52 "Declassified Documents Shed Light on a 1982 Massacre." Şaron, 16 Eylül 1982'de İsrail kabinesine yaptığı konuşmada –kendisiyle aynı fikirde olmadığı için "olağanüstü küstahlıkla" suçladığı– Draper ile daha önce yaptığı bir görüşmeyi aktarmıştı: KP IV, s. 274.

ri'nin 118,5 milyon dolar değerinde silahla donatmış, eğitmiş, bu işi yapmaları için göndermiş ve kanlı görevlerini yerine getirsinler diye hedeflerini fişeklerle aydınlatarak işlerini kolaylaştırmışlardı.

Şaron'un Lübnan Kuvvetleri'ni bu şekilde kullanmayı çok önceden tasarladığı, komisyon raporunun gizli eklerinde yer alan sayfalarca belgeden anlaşılıyor. Şaron, Genelkurmay Başkanı Korgeneral Rafael Eitan, Askerî İstihbarat Başkanı Tümgeneral Yehuşhua Saguy, Mossad Başkanı Yitzhak Hofi'nin yanı sıra, Yofi'nin yardımcısı ve halefi Nahum Admoni, Lübnan Kuvvetleri'nin savaşın başında gerçekleştirdikleri vahşetin farkındaydı.[53] Ayrıca Beşir Cemayel'in ve onun arkasındakilerin Filistinlileri ortadan kaldırma niyetlerinden de haberdardılar.[54] Bu isimler, Kahan Komisyonu'nda yapılanları bildik-

53 KP III, s. 222-226. Üçüncü bölümde değindiğimiz üzere, Şaron 24 Eylül 1982'de Knesset Savunma ve Dış İlişkiler Komitesi'nin basına kapalı bir oturumunda ve Ekim 1982'de Tel el-Zaatar hakkında detaylı şekilde konuşmuştu. Mossad'ın 23 Haziran 1982 tarihli raporuna göre, Beşir Cemayel, üst düzey altı danışmanının katıldığı bir toplantıda, Mossad temsilcilerine Şiilerle mücadele ederken "birkaç Deyr Yasin'e ihtiyaç duyabileceklerini" belirtmişti. İsrail'in 1982'deki işgali sırasında, Lübnan Kuvvetleri'nin daha önceki katliamları hakkında sahip olduğu bilgiler için bkz. yukarıdaki 33. ve 35. dipnotlar.

54 Beşir Cemayel, 8 Temmuz 1982'de Şaron'a Lübnan Kuvvetleri'nin güneydeki Filistin kamplarını yıkmak için buldozer kullanmasına itiraz edip etmeyeceğini sordu. Şaron, "Bu bizim işimiz değil: Lübnan'ın iç işleriyle uğraşmak istemiyoruz" diye cevap verdi, KP IV, s. 230. Cemayel, 23 Temmuz 1982'de Tümgeneral Saguy ile yaptığı bir görüşmedeyse Filistinlilerin "demografik sorunu" ile ilgilenilmesi gerektiğini ve güneydeki Filistin mülteci kamplarının yok edilmesi halinde Lübnanlıların çoğunun bunu umursamayacağını belirtmişti, KP VI, s. 244. General Saguy 1 Ağustos 1982'deki bir toplantıda "Beşir'in adamlarının Filistinlilerle başa çıkmak için bir plan hazırlama zamanı geldi" demişti, KP VI, s. 243. 21 Ağustos'ta Şaron'un Lübnan Kuvvetleri'nin Filistin mülteci kamplarıyla ilgili ne yapmayı planladığına dair sorusuna Beşir Cemayel "Gerçek bir hayvanat bahçesi planlıyoruz" diye yanıt vermişti, KP V, s. 8. Kahan Komisyonu'nda ifade veren tanıklardan Yarbay Harnof, Lübnan Kuvvetleri'nin liderlerinin "Sabra'nın hayvanat bahçesi, Şatilla'nın ise Beyrut'un otoparkı olacağını" söylediklerini ve güneyde Filistinlilere yönelik katliamlar gerçekleştirdiklerini belirtmişti, KP VI, s. 78. Eylül 1982'den sonra Mossad direktörlüğünü üstlenen Nahum Admoni, komisyona Beşir Cemayel'in "Lübnan'ın demografik dengesiyle epeyce ilgilendiğini" söylemişti. "Demografik değişim dedi mi, bu istisnasız öldürme ve ortadan kaldırma anlamına geliyordu", KP VI, s. 80. Eylül 1982'ye kadar

lerini şiddetle inkâr etse de, komisyonun topladığı ve gizli tuttuğu kanıtlar oldukça çarpıcıdır ve komisyonun aldığı kararlara da yön vermiştir. Bununla birlikte, Sabra ve Şatilla'daki katliam yalnızca Lübnanlı milislerin intikam hırsının ya da İsrailli komutanların planlamalarının ürünü değildi. Tıpkı savaşın tamamında olduğu gibi, bu ölümler de ABD hükümetinin doğrudan sorumluluğunda gerçekleşti.

İsrailli liderler, Lübnan işgalini planlarken, ABD'nin onayı olmadan Mısır'a saldırdıkları için geri çekilmek zorunda kaldıkları 1956'daki fiyaskoyu yeniden yaşamaktan korkuyorlardı. Bu acı deneyimden ders çıkaran İsrail, 1967'de, yani ancak müttefikinin onayını aldıktan sonra savaşı başlattı. Bu sefer, yani 1982'deyse, pek çok İsrailli yorumcunun kullandığı ifadeyle bu "seçilmiş savaş"ı başlatmak, iyi haber alan İsrailli gazetecilerin savaştan kısa süre sonra teyit ettikleri gibi, tamamen Alexander Haig'in yeşil ışık yakmasına bağlıydı.[55] Daha önce erişilmesi mümkün olmayan belgelerde ortaya çıkan, daha kapsamlı yeni bilgiler ise durumu çok daha açık bir biçimde ortaya koyuyor: Bunlara göre Şaron, Haig'e tam olarak ne yapmak üzere olduğunu tüm ayrıntılarıyla anlatmış ve Haig de Amerika'nın Filistinlilere karşı bir başka savaş ilanı manasına gelen onayını tevdi etmiş. Amerika'nın bu operasyona desteği, çok sayıda Lübnanlı ve Filistinli sivilin ölümü üzerine kamuoyunda oluşan tepkiden, Beyrut bombardımanının televizyonda yayınlanan görüntülerinden ve Sabra ile Şatilla katliamlarından sonra bile azalmadan devam etti.

Ari Folman'ın dış sorumluluk çemberleri diye adlandırdığı düşünülünce, İsrail işgalinde, Amerika'nın suçtaki sorumluluğunun Haig'in operasyona onay vermesinden çok daha ötelere

Mossad direktörü olan Yitzhak Hofi ise Lübnan Kuvvetleri'nin liderlerinin "Filistin sorununu fiziksel olarak ortadan kaldırmak anlamına gelen bir el hareketiyle çözmekten bahsettiklerini" söylemişti, KP VI, s. 81.

55 Konu hakkında bilgi sahibi ve saygın İsrailli iki gazeteci, Ze'ev Schiff ve Ehud Ya'ari'nin kaleme aldığı *Israel's Lebanon War*, çoğu iki tarafça da gizliliği yeni kaldırılan resmi belgelerle durumu ortaya koyuyor ve İsrail'in karar alma süreci ile Amerikan diplomasisinin bu süreçteki destekleyici rolüne dair onlarca örnek sunuyor. Ayrıca Schiff'in şu yazısına da bakabilirsiniz: "The Green Light", *Foreign Policy* 50 (Bahar 1983): 73-85.

uzandığı görülür: ABD, binlerce sivili öldüren ölümcül silah sistemlerini tedarik etmişti. Amerikan yasalarına göre bunların münhasıran savunma amacıyla kullanılması gerekiyordu. Üstelik Şaron, ABD'li yetkililere silahların ne şekilde kullanılacağını açıkça söylemişti. Draper'ın daha sonra yazdıklarına göre, Aralık 1981'de kendisi ve Habib Şaron'la görüştükten sonra hazırladığı raporda İsrail'in planladığı saldırıda "Lübnan'ın üstüne Amerika yapımı uçaklardan yine Amerikan yapımı mühimmatlar atılacağını ve sivillerin öldürüleceğini" Washington'a bildirmişti.[56] Üstüne üstlük Lübnan Kuvvetleri'nin canice niyetlerinin farkında olanlar sadece İsrail yüksek komuta kademesi ve istihbarat servislerinden ibaret değildi. Amerikalı mevkidaşları da Lübnanlı milislerin kanlı sicilinden en az onlar kadar haberdardı.

Amerika'nın bunu bilmesinden, İsrail'i desteklemesi ve eylemlerini hoş görmesinden, sivillere karşı kullanılmak üzere silah ve mühimmat tedarik etmesinden; FKÖ'yü Beyrut'u terk etmeye zorlamasından, FKÖ'yle doğrudan anlaşmayı reddedip işlevi olmayan koruma güvenceleri vermesinden ötürü 1982 işgali, İsrail ile ABD'nin ortak askerî hamlesi –Filistinlilere karşı ilk ortak savaşları– olarak görülmelidir. Bu bakımdan Birleşik Devletler, 1930'larda İngiltere'ninkine benzer bir pozisyonda, Siyonist amaçlar doğrultusunda güç kullanılarak Filistinlilerin baskı altına alınmasına yardımcı oldu. Değişen sadece roller oldu: 1930'larda İngilizler başroldeydi; 1982'deyse –ABD'nin vazgeçilmez bir destekleyici rol oynadığı ortamda– kumandada bulunan, sahaya asker sürüp insanları öldüren İsrail'di.

Sabra ve Şatilla'daki katliamlardan sonra iki küçük çocuğumuzla, Mona'nın üçüncü çocuğumuzu doğurmak üzere olduğu bir dönemde Beyrut'ta kalmanın güvenli olmadığını biliyorduk.

56 Anziska, *Preventing Palestine*, s. 200-201, şuradan alınıtlıyor: Morris Draper, "Marines in Lebanon, A Ten Year Retrospective: Lessons Learned" (Quantico, VA, 1992), Jon Randal'ın izniyle.

Gazeteci arkadaşlarımız bizi kıdemli siyasi işler sorumlusu, hâlâ Batı Beyrut'taki elçilikte bulunan tek ABD diplomatı olan Ryan Crocker ile temasa geçirdi.[57] Crocker, sadece ABD vatandaşı olarak tahliye edilmemizi teklif etmekle kalmadı; aynı zamanda İsrail işgali altındaki Beyrut'tan çıkarken elçiliğe ait zırhlı bir araçla bize eşlik de etti. Ne var ki, İran Devrim Muhafızları'nın Suriye kontrolündeki topraklarda dolandığına dair raporlardan ötürü bizi ancak Lübnan dağlarındaki Bhamdoun ve Sofar arasındaki İsrail-Suriye hattına kadar götürebilirdi. Ona daha uzağa, yani Bekaa Vadisi'ndeki Şutura yakınlarına gitmemiz gerektiğini, oradan da taksiyle Şam'a gidebileceğimizi söylediğimde bunu kabul etti. Crocker sözünün eriydi. Amin Cemayel'in, suikasta kurban giden kardeşinin yerine Lübnan Cumhurbaşkanı seçildiği 21 Eylül günü, Crocker ve bir şoförle birlikte Beyrut'tan ayrılıp İsrail ve Lübnan Kuvvetleri hatlarını geçtik, Şutura'ya ulaşıp, taksiyle Şam'a vardık.

Ne var ki oraya vardığımızda, şoför bizi otelimize götürmek yerine Suriye istihbarat servislerinin pek çok bürosundan birinin önüne bıraktı. Yedi aylık hamile eşim, kardeşim ve ben, her birimizin ayrı ayrı sorgulandığı ve "Beyrut'ta hiç İsrail askeri gördünüz mü?" gibi çok önemli (!) bilgiler elde edilmesini sağlayacak türden sorular yöneltilen ve birkaç saat süren bir gözaltı süreci yaşadık. Suriye güvenlik güçleri, neyse ki altmış yedi yaşındaki annemi ya da iki küçük kızımızı sorguya çekmedi ve sonunda serbest bırakıldık; ardından otelimize gittik ve olabildiğince hızlı şekilde Şam'dan ayrıldık.[58] Tunus'a

57 Seçkin bir diplomatik kariyere sahip olan Ryan Crocker, –çoğu Bağdat ve Kabil gibi son derece zor yerler olmak üzere– altı ülkede büyükelçi olarak görev yaptı.

58 Bu, Suriye istihbaratıyla son karşılaşmam olmayacaktı. Esad rejiminin 1982 savaşındaki rolünü eleştiren kitabım *Under Siege* Arapçaya çevrilecekti. Ancak Lübnanlı yayıncım, o günlerde Beyrut'ta göz açtırmayan Suriye istihbarat servislerinden korktuğu için çeviriden vazgeçti. Kitabın Arapçasını ancak Kuveyt basınında tefrika halinde yayımlayabildim. Nihayet 2018'de Filistin Araştırmaları Enstitüsü Arapça tam çeviriyi kitap formatında yayımlayabildi. Daha sonra Beyrut'ta Arapça olarak yayımlanamamış olsa da, İsrail Savunma Bakanlığı'nın yayınevi olan Marachot, kitabın 1988'de İbranice bir çevirisini yayımladı; tabii sinik ve eleştirel bir not eklemeyi de unutmadan!

uçtuk, orada da Beyrut'tan çıkarılmış Filistinli arkadaşlarımızın bir kısmıyla yeniden bir araya geldik. Tunus'ta 1982 savaşı esnasında FKÖ'nün aldığı kararlara odaklanan kitabım *Under Siege*'e [*Kuşatma Altında*] dönüşecek fikirleri geliştirdim ve daha sonra kitap için söyleşi yaptığım kimi FKÖ liderleriyle görüşmeye başladım. Ardından da Mona'yla ikimizin ailesinin yaşadığı Kahire'ye gittik ve orada savaşın kızlarımızı ne kadar kötü etkilediğinin farkına vardık: Yan sokaktaki tramvayların gürültüsünü duyduklarında İsrail tankları olduğunu sanarak büyük bir paniğe kapılıyorlardı.

İsrail ordusu Batı Beyrut'tan çekilip havaalanı açılır açılmaz şehre geri döndük. Mona üçüncü çocuğumuzun da, iki kızımızın doğumunu gerçekleştiren (ve otuz yıl önce de babası Mona'yı doğurtan) aynı kadın doğum uzmanınca doğurtulmasında ısrarcı oldu. Oğlumuz İsmail, 1982'nin Kasım ayında doğdu.[59] Ben de Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde hocalığa geri döndüm ve Uluslararası Filistin Enstitüsü'nde çalışmaya devam ettim. 1983 baharında ABD Büyükelçiliği'ne düzenlenen intihar saldırısının damgasını vurduğu gergin birkaç ayın ardından, sadece bir yıl uzak kalacağımızı umut ederek Beyrut'tan ayrıldık. Gel gör ki, bir kez daha Lübnan İç Savaşı patlak verdi ve Beyrut'taki evimize bir daha asla dönemedik.[60]

---

59 Birkaç haftada alınması gereken oturma izninin BAÜ tarafından alınması neredeyse sekiz ay sürdü: Şaron'un kurduğu yeni rejimin *Sureté Générale*'i iş başındaydı. Amin Cemayel'in nasıl seçildiği Bergman'ın *Rise and Kill First* (s. 673, dipnot 262) kitabında ortaya konuyor; İsrail askerî ve güvenlik personelinin Lübnanlı milletvekillerine seçime kadar nasıl "eşlik ettiği" ve bazen onları "ikna etmeye" nasıl yardımcı olduğu burada ayrıntılarıyla anlatılıyor.

60 Beyrut'tan ayrılmadan önce, 1982 savaşı sırasındaki rolü hakkında bir söyleşi yapmak üzere, birkaç farklı açıdan akrabamız olan ve eski Lübnan başbakanı olan Saeb Salam'ı ziyaret ettim. Sorularımı yanıtlasa da, bunların kitapta yer almamasını rica etti. Yanından ayrılmadan hemen önce, suikasta uğramasından günler önce Beşir Cemayel'e yaptığı ve epeyce spekülasyona yol açan ziyaretten söz etti. Salam ile Cemayel arasındaki bu birebir görüşme, Cemayel ile Begin arasında geçen ve Begin'in İsrail ile derhal barış anlaşması imzalanması talebini reddettiği, oldukça sert geçmiş gizli bir görüşmenin ardından gerçekleşmişti. Bu görüşmeye dair detayları Schiff ve Ya'ari'nin *Israel's Lebanon War* kitabından okuyabilirsiniz. Schiff, (30 Ocak 1984'te, Washington'da) yaptığımız söyleşide bu detaylardan bazılarını bana

1982 SAVAŞININ POLİTİK açıdan çok ciddi sonuçları oldu. Ortadoğu'yu bugüne kadar etkileyen önemli bölgesel değişimlere yol açtı. En önemli ve kalıcı sonuçlarından ikisi, Lübnan'da Hizbullah'ın yükselişi ve her geçen gün daha karmaşık bir bölgesel çatışmaya dönüşen Lübnan İç Savaşı'nın yoğunlaşıp uzaması oldu. 1982 işgali, pek çok ilkin yaşanmasına da vesile oldu: ABD birliklerinin 1958'de kısa süreliğine Lübnan'a gönderilmesinden bu yana Ortadoğu'daki ilk doğrudan Amerikan askerî müdahalesi ve İsrail'in Arap dünyasındaki ilk –ve tek– zorla rejim değişikliği girişimi. Bu olaylar, pek çok Lübnanlı, Filistinli ve Arap'ın İsrail ve ABD'ye karşı daha büyük bir öfke duymasına yola açarak, Arap-İsrail çatışmasını da daha şiddetlendirdi. Tüm bunlar, İsrailli ve ABD'li politikacıların 1982 savaşının fitilini yakarken yaptıkları tercihlerin doğrudan sonuçlarıydı.

Savaş, İsrail toplumunun önemli kesimleri arasında da ciddi bir rahatsızlık yaratıp yoğun tepkilere sebep oldu. Örneğin, 1978'de kurulan *Peace Now* [Barış Şimdi] hareketinin hızla büyümesine yol açtı. Ayrıca 1948'den bu yana ilk defa Amerika ile Avrupa'da İsrail'e yönelik önemli ve sürekliliği olan olumsuz algının oluşmasına neden oldu.[61] Uluslararası medya, İsrail tarafından saldırıya uğrayan ve ardından da işgal edilen ilk ve tek Arap başkenti olan, kuşatma ve bombardıman

şahsen doğruladı. Şu anda hayatta olmayan ve çok gençken seçilmiş cumhurbaşkanı ona şöyle demişti: "Biliyorsun Saeb Bey, üst düzey teğmenlerimin çoğu İsrail'de eğitim gördü. Hangilerinin İsrail'e, hangilerininse bana sadık olduğundan hiç mi hiç emin değilim." Begin ile ilişkileri vefatından önce bozulmuş olan Cemayel'in pek çok düşmanı vardı. Onu öldüren patlayıcıları yerleştiren kişinin Suriye istihbaratıyla iş tutan Lübnanlı bir solcu olduğu iddiaları da yayıldı bu dönemde. Sözde suikastçılardan biri olan Habib al-Shartouni'nin sorgu tutanakları Falanjist gazete *al-'Amal*'da üç kısım halinde yayımlandı: Birinci kısım: https://www.lebanese-forces.com/2019/09/04/bachir-Cemayel-chartouni/; İkinci kısım: https://www.lebanese-forces.com/2019/09/02/bachir-Cemayel-36/; Üçüncü kısım: https://www.lebanese-forces.com/2019/09/04/bachir-Cemayel-37/

61 Amy Kaplan'ın *Our American Israel* (s. 136-177) kitabının "Geçmişte Gördüğümüz İsrail Değil" başlıklı bölümünde ABD'nin İsrail'e verdiği desteği incelerken vardığı sonuçlardan biri de budur; ancak Kaplan, İsrail'i destekleyenlerin zaman içinde ülkenin imajını düzeltmeyi başardığı sonucuna varmaktadır.

altındaki Beyrut'ta sivillerin yaşadıkları acıların kan dondurucu görüntülerini geniş biçimde yayınladı. İsrail ve yandaşlarının sofistike propagandaları bu görüntüleri hafızalardan silmeye yetmedi ve nitekim İsrail'in uluslararası itibarı ciddi şekilde lekelendi. İsrail'in Batı'da titizlikle geliştirdiği tamamen olumlu imaj en azından bir süreliğine kayda değer ölçüde zarar gördü.

Kuşatma Filistinlilerin uluslararası camiada ciddi bir sempati kazanmasına yol açtı. Bu süreçteki bir başka ilk de şuydu: Filistinliler, İsrail propagandasıyla üzerlerine yapıştırılan terörist yaftasından kısmen kurtuldu ve pek çok insana İsrail'in Golyat'ı andıran askerî gücü karşısındaki Davut gibi göründü. Ne var ki uluslararası alandaki imajlarının bir nebze olsa da iyileşmesine rağmen, Reagan hükümetinin İsrail'in ana savaş hedefi olan FKÖ'nün Lübnan'dan çıkarılması için kesintisiz ve çok kararlı biçimde ağırlığını koyması karşısında Arap devletlerinden, SSCB'den ya da başka müttefiklerinden bunu dengelemeye yetecek bir destek görmediler.

FKÖ'nün Beyrut'tan çıkmasıyla birlikte Filistin davası ciddi şekilde güç kaybetmiş ve Şaron da bütün temel hedeflerine ulaşmış gibi görünüyordu. Ne var ki, bu olaylar paradoksal bir sonuç yaratarak, Filistin ulusal hareketinin ağırlık merkezini, 1950'lerde ve 1960'larda yeniden filizlendiği Arap ülkelerinden yavaş yavaş uzaklaştırıp Filistin'in merkezine geri taşıdı. Beş yıl sonra, Aralık 1987'de Birinci İntifada patlak verdi ve sonuçları hem İsrail hem de dünya kamuoyu açısından sarsıcı oldu. Nakba'nın onlarca yıl önce yaptığı gibi, Lübnan'daki acı yenilgi Filistinlilerin kendilerine karşı yürütülen çokyönlü savaşa karşı yeni ve farklı bir direniş biçimi geliştirmesine yol açtı. Şaron ve Begin'in Lübnan'ı işgal etme biçimi FKÖ'nün sırtını yere çalmak ve Filistinlileri demoralize etmekti; böylelikle İsrail, İşgal Altındaki Topraklar'ı serbestçe mülk haline getirebilecekti, ama yaptıklarının nihai sonucu Filistinlilerin direnişini tetikleyip, Filistin'in içine taşımak oldu.

1982'nin yaz aylarındaki olaylarda kilit rol oynayanlara gelince, birçoğunun hatıralarında yapılanlarla ilgili kaygı ve piş-

manlık son derece güçlü bir şekilde kendisini gösteriyor. Morris Draper ve dönemin ABD Lübnan Büyükelçisi Robert Dillon, 1983 ve 1984 yıllarında yaptığımız mülakatlarda, FKÖ ile yapılan müzakerelerdeki rollerinden duydukları ciddi pişmanlığı dile getirdi. İkisi de, İsrail güçlerinin Batı Beyrut'a girmeyeceğine dair ABD'ye açıkça taahhütlerde bulunmuş olduklarını söyleyen Şaron ve Begin tarafından acı bir şekilde kandırıldıklarını düşünüyordu. Philip Habib, lafını esirgemeyerek hükümetinin yalnızca İsrail değil, aynı zamanda bizzat kendi dışişleri bakanı tarafından da kandırıldığını söyledi: "Haig yalan söylüyordu. Şaron yalan söylüyordu" demişti bana.[62] Kısa süre önce yayımlanan İsrail belgeleri, 1982 baharıyla yazında Beyrut, Washington ve Kudüs'te devasa bir desisenin, belki daha da fazla kendi kendini kandırmanın yaşandığını doğruluyor.

Görüştüğüm ve FKÖ'nün Lübnan'dan çıkarılma sürecinde yürütülen müzakerelerde yer alan üst düzey Fransız diplomatlar, daha iyi bir anlaşma yapamadıkları için pişman olduklarını söylediler; Filistinli sivil nüfus için uluslararası güvenlik garantilerini ve Filistinli sivil nüfusu korumak için çokuluslu güçlerin uzun vadeli konuşlandırılmasını sağlayamamış olmaktan esef duyuyorlardı. Amerika Birleşik Devletleri'nin müzakereleri tek taraflı yürütmesinden ve uluslararası temsilcilerin katılmasını kısıtlamaya yönelik çabalarından ötürü rahatsız olmuşlardı. ABD'nin izlediği yolun trajik bir sonuca sebep olacağını defalarca ve öngörülü bir şekilde dillendirmişlerdi; ancak nihayetinde Fransız hükümeti olanları engellemek için hiçbir şey yapmadı.

62 Morris Draper, Robert Dillon ve Philip Habib ile görüşmeler, Washington, DC, 14 Aralık, 6 Aralık ve 3 Aralık 1984. *Under Siege* kitabım için yaptığım ilk söyleşiler bunlardı ve bu fikir aklıma ilk olarak savaş sırasında İbn Haldun'un 1400'teki Şam kuşatması esnasında Timurlenk ile yaptığı görüşmeyi anlattığı kitabını okurken ve Dr. Sami Musallam adlı bir arkadaşımla tesadüfen tanışınca geldi. Sami de benim gibi UFE'de yarı zamanlı çalışıyordu ve aynı zamanda FKÖ Başkanlık Ofisi'nin arşivlerinden sorumluydu. Ona savaştan sonra –kesinlikle bir İbn Haldun olmasam da– kuşatma sırasında tanık olduklarımızın belgesel bir anlatımını yazmak için bu arşivlere erişmek istediğimi söyledim. Sami, eğer hayatta kalırsak ve arşivleri Beyrut'tan çıkarmayı başarırsa –ki başardı– Arafat'ın iznini alacağını söyledi. Sonunda da söylediğini yaptı.

FKÖ liderleri, kampları korumayı başaramayan ABD'nin ihanetine uğradıkları için öfkeliydi. Geride bıraktıklarının güvenliğini sağlayacak sağlam teminatlar alamadıkları için üzüntü, hatta suçluluk duyuyorlardı. Kuşatma boyunca yürütülen müzakerelerde daha sert bir tutum alınmasını savunan Ebu İyad, FKÖ liderliğini açıkça kendi halkı için yeterince mücadele etmemekle suçladı. Zaten pek çok Filistinli de böyle düşünüyordu. FKÖ içinde de benzer görüşlere sahip olan başkaları vardı. Ebu Cihad [Halil Vezir] sonuçtan duyduğu rahatsızlığı dile getirmenin dışında fazla bir şey söylemedi. Arafat'ın en az özeleştiri yapan kişi olması hiç şaşırtıcı değildi.[63]

ABD'nin Ortadoğu diplomasisini tekelinde tutma ısrarı ve İsrail'in arzularına verdiği destek aslında Amerikan çıkarları açısından o kadar da faydalı olmadı. Beyrut'taki ABD Büyükelçiliği'ne, ABD Deniz Piyadeleri kışlasına ve Sabra ile Şatilla katliamlarından kısa süre sonra muğlak bir görev için şehre dönen Fransız birliklerine yönelik intihar saldırılarını da içeren müteakip olaylar bunu açıkça ortaya koydu. *USS New Jersey* savaş gemisi, birkaç ay içerisinde (Suriye'nin desteklediği) Dürzi milislerin (İsrail'in desteklediği) Lübnan Kuvvetleri ile savaştığı Şuf Dağları'na araba büyüklüğünde füzeler fırlatmaya başladı[64] ve ABD –bizzat savaşanlar da dahil olmak üzere– çok az Amerikalının gerekçelerini tam manasıyla anlayabildiği bir savaşın parçası oldu.

Lübnan'daki bu kasırga esnasında doğan Hizbullah, ABD ile İsrail'in ölümcül düşmanı haline geldi. Hizbullah'ın yükselişini değerlendirirken, hareketi başlatan ve Amerikan ile İsrail hedeflerine ölümcül saldırılar düzenleyen gençlerin birçoğunun 1982'de FKÖ saflarında savaştığına dikkat çeken az kişi oldu. Bu insanlar, FKÖ savaşçıları şehri terk ettikten

63 Arafat, Ebu İyad, Ebu Cihad, Mahmud Abbas [Ebu Mazin], Halid ve Hani el-Hasan, Faruk el-Kaddumi [Ebu el-Lütuf] ve diğer FKÖ yetkilileriyle 1984 yılının Mart, Ağustos ve Aralık aylarında Tunus'ta görüştüm.

64 Dünya Savaşı'ndan kalma bu devasa geminin Şuf'taki Dürzi milisleri bombalaması, Lübnanlı aklı evvellerin gemiye Arapça Dürzi kelimesinden esinlenerek "Yeni Derzi" adını vermesine neden oldu.

sonra orada kalmış ve kendileri gibi Şii yüzlerce kişinin Sabra ile Şatilla'da Filistinlilerle birlikte katledildiğine şahit olmuştu. ABD Büyükelçiliği bombalamasında ölen insanlar, kışlalarında ölen deniz piyadeleri ve Beyrut'ta kaçırılan ya da suikasta uğrayan diğer pek çok Amerikalı –ki bunların arasında Malcolm Kerr ve BAÜ'deki pek çok meslektaşım ile arkadaşım da vardı– büyük ölçüde daha sonradan Hizbullah'a dönüşen grupların saldırılarının kurbanı oldu ve ülkeleri ile işgalci İsrail arasında var olduğuna inanılan gizli anlaşmanın bedelini ödediler.

Folman'ın sorumluluk çemberleri mefhumu üstünden düşünülünce katliamlardan doğrudan ve dolaylı olarak sorumlu olan Lübnanlılar belki de en büyük bedeli ödedi. Beşir Cemayel ve yardımcısı Elie Hobeika, başka isimler gibi suikasta kurban gitti ve Lübnan Kuvvetleri'nin kıdemli lideri (sonrasında örgüt partileştikten sonra başkanı olan) Samir Geagea –1982 işgaliyle ilgili olmasa da– Lübnan savaşı sırasında işlenen suçlardan ötürü on bir yıl hapis yattı. Sabra ve Şatilla'daki trajediye yol açan can alıcı kararların altında imzası olan FKÖ liderlerinden Ebu Cihad İsrail, Ebu İyad ise muhtemelen bir Irak ajanı tarafından öldürüldü. Arafat da Ramallah'taki karargâhı İsrailli askerlerce kuşatıldıktan bir süre sonra öldü.[65] 1982 savaşının sonuçlarından hiçbiri sorumlu tutulmadı.

Begin, Şaron ve üst düzeydeki kimi generaller de dahil olmak üzere, İsrailli karar vericilerin çoğu, Kahan Komisyonu raporu ve katliamların ardından İsrail içinde yaşanan kınamalar sonucunda aşağılanmaya maruz kaldı ya da koltuklarını kaybetti. Ne var ki hiçbiri ceza almadı ya da ciddi yaptırımla karşı karşıya kalmadı. Nitekim işgal güçlerinden sorumlu olan –İsrail'in Kuzey Komutanlığı'nın başındaki– Tümgeneral Amir Drori, görev süresini sorunsuz tamamladı, sonrasında da bir yıllık eğitim iznine ayrılarak Washington'a gitti. Şamir, Şaron ve Netanyahu ise İsrail başbakanı oldular.

65 Bergman, *Rise and Kill First*'te (s. 560-563) Arafat'ın İsrailli ajanlar tarafından zehirlendiğini uzun uzun ima ediyor.

1982 savaşının başlatılması ve yürütülmesinde İsrail ile işbirliği yapmış olmaktan ve Filistinli sivillerin güvenliğine ilişkin taahhütlerini yerine getirememekten dolayı adını andığımız Amerikalı yetkililerin hiçbiri eylemlerinden sorumlu tutulmadı. Bu süreçte –Reagan, Haig ve Habib de dahil olmak üzere– sorumluluğu olanların büyük çoğunluğu artık toprak altında. Şu âna kadar yargılanan olmadı.

5

BEŞİNCİ SAVAŞ İLANI (1987-1995)

Bir çöl yaratıp buna "barış" diyorlar.
- TACİTUS[1*]

Aralık 1987'de patlak veren Filistin ayaklanması ya da İntifada, beklenmedik sonuçlar kaidesinin mükemmel bir örneğiydi.[2] Ariel Şaron ile Menahem Begin'in Lübnan'ı işgal etmeye kalkışmasının sebebi FKÖ'nün buradaki gücünü çökertmek ve böylelikle işgal altındaki Batı Şeria ile Gazze'deki Filistinli milliyetçilerin bu bölgelerin İsrail toprağı haline getirilmesi-

1 Caius Cornelius Tacitus, *Agricola and Germania*, çev. K.B. Townsend (Londra: Methuen, 1893): 33.

(*) "Dünyanın yağmacıları, tüm toprakları tükettikten sonra denizleri araştırıyorlar (...) Soykırıma, katliama, yağmaya, yalan söyleyerek imparatorluk adını veriyorlar. Bir çöl yaratıp buna 'barış' diyorlar" (*Germania Britannia*, çev. Bağış Alper Kovan, Kronik Kitap, İstanbul, 2022).

Metindeki anti-kolonyalist söylevin son kısmındaki bu sözler Roma birliklerine karşı direnen Yeni Kaledonyalılar'ın (Romalıların İskoçlara verdiği isim) lideri Calgacus'a ait. Bu karakterin ve söylevin Tacitus tarafından kurgulandığı anlaşılıyor. Yeni Kaledonyalılar Tacitus'un hayranlık beslediği kayınpederi, sonra Britannia valiliği de yapmış olan Roma Birliklerinin komutanı Julius Agricola'ya karşı savaşacaklar. Bazı metinlerde "çöl yaratma" yalnızlaştırma diye de çevriliyor. Yorumcular Tacitus'un işgal altındaki yerlerin yakılıp yıkılmasını değil, önceki sosyal çevrelerinden, klan/aşiret bağlarından koparılmasını kastettiğini düşünüyorlar – e.n. ve ç.n.

2 Bu bölümde Birinci İntifada derken 1987'den 1993'e kadar süren, silahsız ve çoğunlukla şiddet içermeyen ayaklanmayı kastediyorum. Bu ayaklanma, 2000'de başlayan, Filistinlilerin intihar bombacılarını; İsrail'in işgal güçlerinin ise tank, helikopter ve diğer ağır silahları kullandığı ikinci ayaklanmadan epey farklıydı.

ne karşı olan muhalefetine bir son vermekti. Bu sayede Siyonizmin kolonyalist harekâtı son aşamasına varacak ve bütün Filistin topraklarında bir Yahudi devleti kurulacaktı. 1982 savaşı FKÖ'yü zayıflatmayı başardı, ancak Filistin'deki ulusal hareketi güçlendirmek ve eylemlerin odağını dışarıdan içeriye kaydırmak gibi paradoksal bir sonucu da oldu. İşgalin görece idare edilebilir halde geçen ilk yirmi yılından sonra, Büyük İsrail idealinin iki ateşli savunucusu, yani Begin ve Şaron kolonileştirme sürecine karşı direnişin –niyetleri hilafına– yeni bir seviyeye çıkmasına yol açtılar. O günden bu yana da İsrail'in toprak gaspına ve askerî işgal idaresine karşı muhalefet, Filistin'de tekrar tekrar ve farklı şekillerde gösterdi kendisini.

Bilinen adıyla Birinci İntifada, işgal altındaki bütün topraklarda kendiliğinden patlak verdi. Bu olayın fitilini ateşleyen, İsrail ordusuna ait bir aracın Gazze Şeridi'ndeki Jabalia mülteci kampındaki bir kamyona çarparak dört Filistinlinin ölümüne yol açmasıydı. Ayaklanma çok hızlı bir şekilde yayıldı, ancak büyüme yeri İsrail'in denetim altında tutmakta zorlandığı Gazze'ydi. İntifada köylerde, kasabalarda, şehirlerde ve mülteci kamplarında geniş çaplı yerel örgütlenmeler yarattı ve bunlar gizli bir Birleşik Ulusal Liderlik tarafından yönetilmeye başlandı. İntifada esnasında kurulan bu esnek ve gizli taban örgütlenme ağlarının etkinliğini, askerî işgal yönetiminin bastırması mümkün olmadı.

Dönemin Savunma Bakanı İzak Rabin, olaylar bir ay boyunca adım adım tırmandıktan sonra, Ocak 1988'de kolluk kuvvetlerine "güç, şiddet ve darp" uygulaması emri verdi.[3] Rabin'in "demir yumruk" politikası, göstericilerin kollarının, bacaklarının kırılması, kafalarının yarılması, askerleri öfkelendiren herkesin dövülmesiyle sonuçlandı. Ağır silahlarla donatılmış askerlerin Filistinli on üç-on beş yaşlarındaki protestoculara uyguladıkları şiddetin görüntüleri, kısa süre içeri-

3 Francis X. Clines, "Talk with Rabin: Roots of the Conflict", *New York Times*, 5 Şubat 1988, http://www.nytimes.com/1988/02/05/world/talk-with-rabin-roots-of-the-conflict.html

sinde televizyon kanallarında yayınlandı ve bu da başta ABD olmak üzere pek çok yerde güçlü bir tepki yarattı, İsrail'in acımasız bir işgalci olarak gerçek yüzünü gözler önüne serdi. Beyrut'un kuşatılıp bombalanmasının medyada yer almasından sadece beş yıl sonra bu görüntülerin ekranlara taşınması, büyük oranda Amerikan kamuoyunun hoşgörülü tavrına bel bağlamış İsrail'in imajına bir darbe daha vurdu.

1982 savaşı, imajı üstünde kötü etki yaratmış olsa da, İsrail'in ustalıkla yürüttüğü halkla ilişkiler faaliyetleri, ABD kamuoyunun büyük kısmını yeniden uyuşturmayı başarmıştı.[4] Ne var ki, Lübnan'ın maruz kaldığı ve televizyonlardan yayınlanan on hafta süren hava ve topçu bombardımanının aksine, İntifada sırasında uygulanan şiddet Aralık 1987'den 1993'e eksilmeden devam etti. Yalnızca Körfez Savaşı ile ABD'nin Ekim 1991'de Madrid'de düzenlediği barış konferansı esnasında biraz azaldı. İntifada esnasında Filistinli genç protestocular ile zırhlı personel taşıyıcıları ve tanklarla desteklenen İsrail askerleri arasında sokak savaşları sahneleri insanların içine işleyen görüntülerdi. Filistinli bir çocuğun devasa bir İsrail tankına taş fırlatması, dönemin ikonik imgesi oldu.

"Kan akıyorsa öncelikli haberdir" diye bir deyiş vardır. Televizyon başındaki insanlar, İsrail'in kendini sürekli kurban olarak sunduğu imajı tersine çeviren ve onu Filistinli Davut'a karşı Golyat olarak gösteren, iç burkan şiddet görüntülerini tekrar tekrar izlemek durumunda kaldılar. Bu durum, İsrail açısından sadece kolluk kuvvetleri üstünde bir baskı oluşturmuyordu; aynı zamanda ve belki de daha önemlisi bazı açılardan en hayati varlığı olan yurtdışındaki itibarının da sürekli erimesine yol açıyordu. Sürecin dümenini tutan Rabin bile, bu siyasi unsurun ne kadar önemli olduğunun farkındaydı. Mesela *New York Times*, Rabin'e övgüler düzdükleri bir söyleşinin spotunda şu cümlelere yer vermişti: "Filistinli isyancıların dünya basınında İsrail'e karşı halkla ilişkiler savaşını kazandığını kabul eden Savunma Bakanı İzak Rabin, ordunun yeni ve

4 İntifada'nın ABD'nin İsrail'e bakışı üstündeki etkisine dair mükemmel bir analiz için bkz. Kaplan, *Our American Israel*, dördüncü bölüm.

karmaşık bir durumla karşı karşıya olduğunu vurguladı: Filistinlilerin onlarca yıllık hayal kırıklıklarından doğan yaygın bir ayaklanma."[5]

Birinci İntifada patlak verdiğinde, Batı Şeria ve Gazze Şeridi yirmi yıldır işgal altındaydı. İsrail, 1967 savaşını izleyen görece sakin ortamdan faydalanarak İşgal Altındaki Topraklar'ı kolonileştirmeye başladı ve sonunda birkaç düzine yerleşimciyi barındıran basit prefabrik evlerden 50.000 kişilik şehirlere uzanan iki yüzden fazla yerleşim kurdu. İsrailli uzmanlar yıllar boyunca liderlerine ve kamuoyuna uygarca yürütüldüğünü iddia ettikleri "aydınlık işgal" (*enlightened occupation*) altında yaşayan Filistinlilerin hallerinden memnun ve tamamen kontrol altında olduklarına dair güvence vermişti. Tabandan gelen kitlesel direnişle bu iddia yalanlandı. İsrail'in gücünden ve 1967 savaşından sonra 250.000'den fazla insanın topluca sürgün edilmesinden dolayı[6] ürkmüş haldeki kimi Filistinliler, dayatılan bu yeni düzeni ilk başta kabullenmiş gibi görünüyorlardı. On binlerce Filistinlinin İsrail'de çalışmasına izin verilmesiyle birlikte, Batı Şeria ve Gazze Şeridi'ndeki gelirlerin ciddi ölçüde arttığı doğruydu.

Ne var ki, takvimler 1976'yı gösterdiğinde kurulu düzene yabancılaşmanın dozu arttı. Her türden milliyetçilik ifadesi –Filistin bayrağı dalgalandırmak, Filistin renklerini taşımak, sendika kurmak, FKÖ'ye ya da başka bir direniş örgütüne destek vermek, vb.– para cezası, dayak ve hapisle ağır şekilde cezalandırıldı. Gözaltına alınmak ya da parmaklıkların ardına konulmak, genellikle işkence görmek de demekti. İşgali, alenen ya da yazılı olarak protesto etmek de aynı neticeye, hatta sınır dışı edilmeye yol açabiliyordu. Daha aktif –bilhassa şiddet içeren– bir direniş ise toplu cezalara, ev yıkımlarına, "idari gözaltı" adı altında yıllarca yargılanmadan hapsedilmeye, hatta yargısız infaza davetiye çıkarıyordu. O yıl FKÖ'nün desteklediği belediye başkan adayları, Nablus, Ramallah, El-Halil

5 Francis X. Clines, "Talk with Rabin: Roots of the Conflict."

6 David McDowall, *Palestine and Israel: The Uprising and Beyond* (Londra, I. B. Tauris, 1989): 84.

ve El-Bireh'in yanı sıra, diğer şehirlerde de seçimleri kazanmıştı. Bunların bir kısmı, 1980'de halkı kışkırtma suçlamasıyla sınır dışı edildi; diğerleriyse 1982 baharında askerî yönetim tarafından görevinden alındı. Ariel Şaron'un FKÖ'nün kökünü kazımaya yönelik girişiminin bir parçası olarak Lübnan işgalinden önce yapılan bu hamle, çok büyük bir huzursuzluğun fitilini yaktı.

Bu girişimin başka bir boyutu da işbirlikçi yerel gruplar, yani "köy birlikleri" yaratma çabasıydı. Ancak belediye başkanlarının görevden alınmasından sonra, Filistinlilerin işgalcilerle işbirliği yapmayı reddetmesinden ötürü bu proje hiçbir zaman hayata geçmedi. Şaron'un bu politikayı uygulamak için seçtiği kişi hem Arapça profesörü hem de İsrail ordusunda ihtiyat subay olan ve Arabist diye bilinen Menahem Milson'du.[7] Böyle iki şapkalı olmak alışıldık bir durumdu: İsrail'deki üst düzey akademik formasyona sahip kıdemli Ortadoğu uzmanlarının çoğu, askerî istihbaratta ya da başka güvenlik hizmetleri bölümlerinde ihtiyat subayı olarak görev yapıyor, geri kalan zamanlarında da seçilmiş olan insanları gözetliyor ve onlara yönelik taciz faaliyetlerinde bulunuyorlardı.[8]

Bu esnada gözünü askerî işgale açmış ve başka hiçbir şey görmemiş yeni bir Filistinli kuşağı yetişti; üstelik bu kuşak hiç de yumuşak başlı değildi. Bu gençler, son derece riskli olmasına rağmen Doğu Kudüs, Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nde FKÖ'nün arkasında olduklarını açıkça haykırdılar. İntifada öncesi yıllara, büyüklerine kıyasla çok daha korkusuz olan genç Filistinlilerin kitlesel gösterileri ve yöneticileri yaratılan şiddetin doğurduğu kümülatif etkiye bigâne görünen İsrail güvenlik güçlerinin artan baskısı damgasını vurdu.

---

7 Milson'a ve oynadığı role dair son derece eleştirel bir yazı için bkz. Flora Lewis, "Foreign Affairs: How to Grow Horns", *New York Times*, 29 Nisan 1982, http://www.nytimes.com/1982/04/29/opinion/foreign-affairs-how-to-grow-horns.html

8 Uzmanların baskı altına aldıkları insanları incelemesi kadim bir Oryantalist olgudur. Bu olgunun bu özel örnekteki durumuna dair bir inceleme için bkz. Gil Eyal, *The Disenchantment of the Orient* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2006).

Günden güne artan huzursuzluğa dair bütün işaretler göz önüne alınınca böylesi bir ayaklanmanın İsrailli yetkililer için sürpriz olmaması gerekirdi. Yine de verdikleri karşılık, kötü tasarlanmış, çok sert ve orantısızdı. Çoğu göreve yeni başlamış askerlerden oluşan grupların, denetlemekle yükümlü oldukları halka uyguladıkları sistematik şiddetin tek sebebi yaşadıkları gerilim ya da korku değildi. Davranışlarının tonunu, Rabin'in "kemiklerini kırın" emri belirledi; ancak aşırı şiddet bir anti-Filistin doktrinizasyonundan da kaynaklanıyordu. Kolluk kuvvetlerinin zihinleri, şayet güç kullanarak onları caydırmazlarsa, Arapların İsrail'i istila edeceği ve Yahudilere karşı beslediklerine inanılan irrasyonel düşmanlıklarının başka türlü kontrol altına alınamayacağı fikriyle şartlanmıştı.[9]

1966'dan sonra Filistin'e ilk gittiğimde –o dönem Batı Şeria Ürdün yönetimi altındaydı– İntifada yaklaşık bir buçuk yıldır devam ediyordu.[10] Chicago Üniversitesi'nden kimi meslektaşlarımla Nablus'a seyahatimiz sırasında, bir akşam kuzenim Ziyad'ın evinden çıktıktan sonra kendimizi Eski Şehir'in dolambaçlı sokaklarında, genç protestocular ile onları kovalarken plastik mermi ve göz yaşartıcı gaz kullanan İsrail askerleri arasındaki çatışmanın ortasında buluverdik. Askerler göstericilerin hiçbirini yakalayamadıysa da nihayetinde kalabalığı dağıtmayı başardı. Bu kedi-fare kovalamacası kentteki huzursuzlukları bastırma konusunda İsrail'in kalıcı bir zafer kazanamayacağının kanıtı gibiydi. Genç protestocular dar sokaklardan oluşan bu labirentin her an başka bir yerinden ortaya çıkabiliyordu. Elbette askerler onları kolaylıkla öldürebilirdi;

9 "Colonel Says Rabin Ordered Breaking of Palestinians' Bones", *Reuters*, akt. *the L.A. Times*, 22 Haziran 1990, http://articles.latimes.com/1990-06-22/news/mn-4311rabin-ordered. *Yitzhak Rabin: Soldier, Leader, Statesman* (New Haven, CT: Yale University Press, 2017, s. 156-157), başlıklı biyografisinde Itamar Rabinovich bu ifadenin doğruluğunu reddetse de, Rabin'in "İntifada'yı güç kullanarak yenmeyi amaçlayan bir politikayı ortaya koyan kişi" olduğunu kabul eder.

10 İki yıl sonra Fulbright bursuyla yaptığım bir seyahatte İsrail'e girmeme engel olundu. Saatlerce gözaltında tutulduktan sonra Tel Aviv'deki ABD başkonsolosunun araya girmesiyle izin verildi.

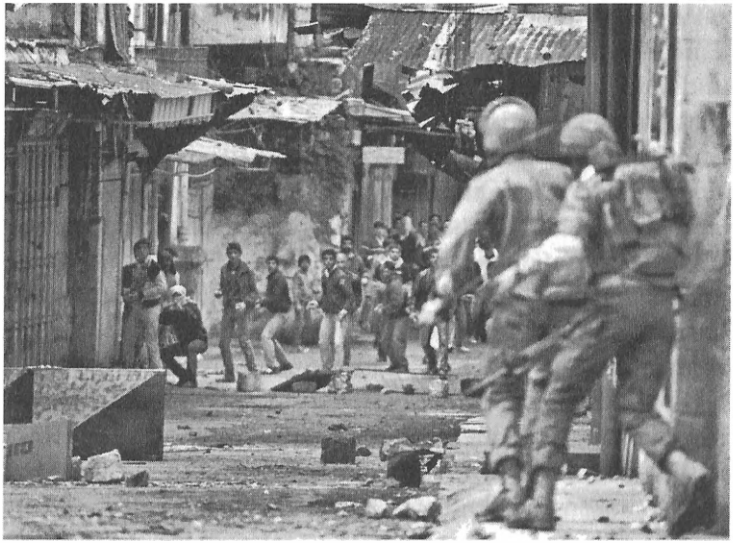
zaten bu sık sık oluyordu da. Birinci İntifada'nın başlangıcından 1996'nın sonuna kadar geçen dokuz yılda –bunun altı yılında İntifada devam etmiştir– İsrail askerleri ve silahlı yerleşimciler, neredeyse günaşırı bir kişi olmak üzere, 1.422 Filistinliyi öldürdü. Bunların 294'ü, yani %20'sinden fazlası, on altı yaşından küçük çocuklardı. Aynı dönemde –86'sı kolluktan olmak üzere– 175 İsrailli Filistinlilerce öldürüldü.[11] İsrailllilerin sekiz kat daha fazla insan öldürmesi aslında alışılageldik bir durumdu; ama Amerikan medyasında yer alan haberlerin büyük kısmına bakınca, arada böyle bir fark olduğunu anlamak pek mümkün değildi.

Başka bir gün de Gazze'deki Filistin Kızılay'ının başkanı Dr. Haydar Abdül-Şafi'nin eşi olan kuzenim Hüda'yı ziyaret etmek için Gazze Şeridi'nden geçiyordum. Trafik epey sıkışıktı, ağır ağır ilerlerken arabamız tam donanımlı bir İsrail devriyesinin yanından geçti. Silahları ateşe hazır haldeydi, gergin ve sinirli bir hareketlilik içindeydiler. 1982'de işgal edilmiş Beyrut'taki İsrail askerinde gördüğüm şeyi onların yüzünde de gördüm: Korku. Araçları bütün insanların işgale ağır tepki duyduğu ve işgalin askerlerin varlığında somutlaştığı yoğun nüfuslu yerleşim bölgelerinde ancak salyangoz hızıyla ilerleyebiliyordu. Düzenli bir ordunun askerleri, ellerinde ne kadar ağır donatılmış olurlarsa olsunlar, bu tür durumlarda kendilerini asla güvende hissedemezler.

Rabin ve diğer yetkililer, Nablus ve Gazze sokaklarında gördüğüm sorunların farkındaydılar. Rabin üstüne bir biyografi kaleme alan yakın çalışma arkadaşı ve tenis partneri Itamar Rabinovich'e göre Birinci İntifada, tecrübeli generalin siyasi çözümün gereklilik olduğunu anlamasını sağlamıştı.[12] Yine de şiddetin caydırıcı etkisini kullanma konusunda kararlıydı. Rabin "dayak da dahil olmak üzere, güç kullanımının istediğimiz etkiyi yaratığı şüphesiz: Halkın İsrail Kolluk Kuvvetleri'n-

11 İsrailli insan hakları STK'sı B'Tselem tarafından toplanan bu sayılar, İsrail'in yanı sıra İşgal Altındaki Topraklar'da öldürülen Filistinlileri ve İsrailllileri de içeriyor: http://www.btselem.org/statistics/firstintifadatables

12 Rabinovich, *Yitzhak Rabin*, s. 157-158.

LUCIAN PERKINS

Nablus, Birinci İntifada, 1988. Bu türden bir kedi-fare-kent oyununda İsrail'in kalıcı bir zafer kazanması söz konusu olamazdı.

den duyduğu korku katmerlendi" diyordu.[13] Belki öyleydi; ama tüm bu şiddet, ayaklanmayı durdurmaya yetmedi.

İntifada, hayal kırıklıklarının birikiminden doğan ve başlangıçta Filistin Ulusal Hareketi'ne liderlik eden örgütlerle hiçbir bağlantısı olmayan, kendiliğinden aşağıdan gelen bir direnişti. 1936-1939 isyanında olduğu gibi, İntifada'nın bu kadar uzun sürmesi ve bu denli yaygınlaşması, aslında halk katında ne kadar geniş bir desteğe sahip olduğunun kanıtıydı. Ayaklanma aynı zamanda esnek ve yenilikçi özellikler de taşıyordu; yerel düzeyde yönlendirilip yönetilirken, bu süreçte eşgüdüm içinde bir liderlik geliştirdi. Eylemciler arasında erkekler, kadınlar, elit tabakalardan profesyoneller ve iş insanları, çiftçiler, köylüler, kent yoksulları, öğrenciler, küçük esnaf ve toplumun hemen her kesiminden insanlar vardı. Birçok er-

13 "Iron-fist Policy Splits Israelis", Jonathan Broder, *Chicago Tribune*, 26 Ocak 1988, http://articles.chicagotribune.com/1988-01-27/news/88032708251_beatings-anti-arab-anti-israeli-violence

kek hapse atılınca kadınlar liderlik için daha fazla inisiyatif aldılar ve bu sayede çoğu zaman geleneksel erkek egemen siyasetin dışında kalanları harekete geçirerek ayaklanmada önemli bir rol oynadılar.[14]

İntifada elbette salt gösterilerden ibaret değildi; grevler, boykotlar ve vergi ödemeyi reddetmekten sivil itaatsizliğin başka yaratıcı biçimlerine kadar pek çok taktik kullanılmıştı. Protestolar zaman zaman şiddete dönüştü; çoğunlukla askerlerin silahsız göstericilere ya da taş atan gençlere karşı ağır kayıplara yol açan gerçek ve plastik mermi kullanması protestoları alevlendirdi. Bununla birlikte, ayaklanmanın ağırlıkla şiddetsiz ve silahsız olması, sokaklarda protesto gösterisi yapan gençlerin yanı sıra toplumun diğer kesimlerinin de harekete geçmesinde etkili olan ve işgal altındaki Filistin toplumunun tamamının statükoya karşı olduğunu ve İntifada'yı desteklediğini gösteren çok önemli bir faktördü.

Birinci İntifada, baskı karşısındaki bir halk direnişinin olağanüstü bir örneğiydi ve 1917'de başlayan kolonyalizme karşı verilen uzun savaşta Filistinlilerin kazandığı ilk kesin zafer olduğunu söylemek mümkündür. 1936-1939 isyanından farklı olarak, İntifada geniş bir stratejik vizyonla yürütüldü, birleşik bir liderlik tarafından idare edildi. Filistinliler arasındaki kutuplaşmaları derinleştirmedi.[15] 1960'lar ile 1970'lerdeki Filistin direniş hareketinin aksine, birleştirici etkisi ve ateşli silahlarla patlayıcılardan büyük ölçüde kaçırmayı başarması, verdiği mesajın uluslararası alanda daha geniş çaplı şekilde duyulmasına yardımcı oldu; hem İsrail hem de dünya kamuoyu üzerinde derinlikli ve kalıcı bir olumlu etkiye yol açtı.

---

14 Julia Bacha'nın 2017 yapımı ödüllü belgeseli *Naila and the Uprising*, kadınların İntifada'daki merkezî rolüne dair kapsamlı bir portre sunuyor: https://www.justvision.org/nailaandtheuprising. Ayrıca bkz. Amer Shomali'nin 2014 tarihli filmi *The Wanted 18*: https://www.youtube.com/watch?v=ekhTuZpMw54

15 Daha önce değindiğimiz üzere, bu ayaklanma bütün bölünmüşlüğüne rağmen ve Siyonistlerin destekçilerinin yüz bin İngiliz askeri ve yoğun hava gücü kullanarak bastırmasından önce, kapsamlı toplumsal ve siyasi dönüşümlere de kapı araladı. Bkz. Charles Anderson'ın "State Formation from Below and the Great Revolt in Palestine" başlıklı dikkate değer makalesi.

Tüm bunlar tesadüf değildi: Birinci İntifada sadece Filistinlileri ve Arapları harekete geçirmeyi değil, aynı zamanda Filistin meselesiyle ilgili İsrail'deki ve dünyadaki algıyı şekillendirmeyi de hedeflemişti. Asli amacın bu olduğu, kullanılan taktiklerin çoğundan ve İntifada'nın ne anlama geldiğini uluslararası kitlelere açıklayan isimlerin incelikli ve etkili iletişim stratejilerinden anlaşılıyordu. Filistin içinde bu stratejiyi hayata geçirenler arasında Hanan Aşravi, Haydar Abdül-Şafi, Raja Shehadeh, Eyad al-Sarraj, Hasan Katip, Zahira Kamal, Mustafa Barguti, Rita Giacaman, Raji Sourani gibi kendilerini güçlü biçimde ifade eden, dünya meselelerine hâkim aktivistler ve entelektüeller vardı. Aralarında Edward Said ve İbrahim Abu-Lughod'un da bulunduğu Filistin dışında yaşayan başka isimler de benzer bir etki yarattı. 1990'ların başına gelindiğinde Filistinlilerin yekvücut duruşu, işgalin yönetilebilir olmadığını gösterdi, en azından ilk yirmi yılda sürdüğü haliyle savunulamaz olduğunu açıkça ortaya koymayı başarmıştı.

Bütün başarılarına rağmen Birinci İntifada esnasında kendini iyi ifade eden, etkileyici bir yerel liderliğin ortaya çıkması gizli bir iç tehlike oluşturuyordu. Yerleşik siyasi elitlerin dışında gelişen bir taban hareketi, her daim bu elitlerin gücüne karşı bir tehdit de içerir. 1982'de Lübnan'daki yenilgisinden sonra FKÖ, Tunus ve diğer Arap başkentlerindeki steril ortamda etkisizleşmiş ve epey güçten düşmüştü. Sürgünde sıkışıp kalmış örgüt, enerjisini ABD tarafından muhatap görülmeye ve İsrail'in çözüm sürecinde ortağı olarak kabul edilmeye yönelik –başlangıçta sonuçsuz kalan– girişimlere yöneltmişti. Aşağıdan gelen bir ayaklanmanın patlak vermesi FKÖ için bir sürpriz oldu, ancak vakit kaybetmeden bununla uyum sağlamaya ve bundan faydalanmaya girişti.

İşgal Altındaki Topraklar'da ayaklananların büyük çoğunluğu, FKÖ'yü meşru temsilcileri ve liderlerini de Filistin milliyetçiliğinin vücut bulmuş hali olarak gördüğünden bu durum başta pek sorun yaratmadı. Kara Eylül esnasında Ürdün'de, iç

savaş ve İsrail işgali esnasında Lübnan'da bulunan FKÖ militanlarının fedakârlıklarını uzaktan izleyen bu topraklarda yaşayan Filistin halkı, artık ulusal davalarının yükünün bir kısmını omuzladıklarını hissediyordu. İşgal altındaki Filistinlilerin kurtuluş mücadelesinde başı çekmesinden gurur duyuyorlardı.

Bu gelişmedeki sorun FKÖ'nün Tunus'taki liderlerinin dar görüşlülüğü ve stratejik vizyonunun sınırlılığıydı. Bu liderlerin çoğu işgal rejiminin yapısını ya da yirmi yıllık İsrail yönetimi altında yaşamış olan Batı Şeria ile Gazze Şeridi'ndeki Filistinlilerin girift toplumsal ve siyasi durumunu tam manasıyla idrak edememişti. Aslında bu isimlerin çoğu, 1967'den ya da daha öncesinden beri Filistin'e adım atmamıştı. İsrail toplumu ve siyasetine dair kavrayışları, bu yönetim altında yaşamış ve yapılanlara doğrudan tanık olmuş Filistinlilerle kıyaslandığında son derece sınırlıydı. Filistinlilerin çoğu İsrail'de çalışırken ya da parmaklıklar ardında İbranice öğrenmişti (işgal altındaki Filistin nüfusunun beşte biri hapishaneye mutlaka girip çıkmıştı). Sonuç, FKÖ'nün üzerindeki hâkimiyetini artırmasıyla bir halk direnişi olan bu hareketin Tunus'tan uzaktan kumandayla ve her geçen gün daha müdahaleci bir tarzla yönetilmesi oldu. FKÖ talimatlar yollamaya; ayaklanmayı başlatan ve onu başarıyla yönetenlerin görüşleri ve tercihlerini sık sık kulak ardı ederek işleri uzaktan idare etmeye başladı.

Bu sorun, İsrail'in Nisan 1988'de, yani İntifada'nın başlamasından yaklaşık dört ay sonra Ebu Cihad'ı öldürmesiyle çok daha ciddi bir hal aldı. Arafat'ın en yakın teğmeni olan Ebu Cihad, en başından bu yana El-Fetih'in önde gelen isimlerinden biriydi ve uzun süredir (muhtemelen gerçek amacını gizlemek için) *El Kıta el Garbi* diye adlandırılan Batı Bölümü'nün başında İşgal Altındaki Topraklar'daki faaliyetlerinden sorumluydu. Ebu Cihad'ın da hataları oldu ama Filistin'deki durumu yakından gözlemliyordu; hem Filistinliler hem de İsrailliler konusunda son derece bilgili bir isimdi. İsrail'in İntifada'yı kontrol altına alamamasının yarattığı rahatsızlığın artmasının neticesi olan bu suikast, FKÖ'yü, yeri kolay doldurulamayacak

kilit isimlerinden birinden mahrum bıraktı.[16] Ebu Cihad'ın öldürülmesi, İsrail'in onyıllardır devam eden Filistin'in üst düzey örgütçü isimlerini, bilhassa da etkili olanları sistematik şekilde tasfiye etme politikasının bir parçasıydı.[17]

Ebu Cihad'ın kaybı ve Tunus'ta onun gibi konuya hâkim beyinlerin eksikliği, FKÖ'nün İntifada'ya yönelik politikasında yaşadığı sorunların yegâne kaynağı değildi. El-Fetih'in 1982 savaşının ardından Kuzey ve Doğu Lübnan'da (1982'de oradan tahliye edilmemişlerdi) ve Suriye'de kalan kadroları, Albay Ebu Musa ile Albay Ebu Halid el-Amleh gibi üst düzey iki komutanın başını çektiği, Suriye destekli bir yönetime başkaldırma hareketi yaşanmıştı. Bu hadise, kuruluşundan bu yana El-Fetih liderliğine yönelik içeriden gelen en ciddi başkaldırıydı ve Filistin ulusal hareketine muhalif olan Arap rejimlerinin –bu örnekte Suriye'nin– güdümünde gizlice örgütlenen saldırılardan sadece biriydi.[18]

El-Fetih açısından bu isyanın sonuçları son derece acı ve maliyetli oldu. Arafat ile çalışma arkadaşlarının, iç muhalefetin, özellikle de düşman rejimlerin etkisi altında olan rakiplerin ortaya çıkmasından duydukları endişenin tırmanmasına yol açtı. İsrail'in İşgal Altındaki Topraklar'da köy birlikleri türünden alternatif yaratma çabaları göz önüne alınınca, bu endişenin yersiz oluğu söylenemez. Bilhassa 1987'de kurulan

16 Bergman, *Rise and Kill First*, s. 311-333, Ebu Cihad'ın öldürülmesinin asıl sebebinin İntifada'ki rolü olduğunu (s. 323); üst düzey kimi İsrailli yetkililerin daha sonra "suikastın İntifada'yı yatıştırma hedefine ulaşamadığını" kabul ettiklerini; bu ve başka nedenlerden ötürü bu suikastın bir hata olduğunu düşünmeye başladıklarını belirtiyor.

17 *A.g.e.*, s. 316-317, Ebu Cihad'ı öldürme operasyonunu planlayanların, evi yakınlarda olan Mahmud Abbas'a [Ebu Mazin] suikast düzenlemekten son anda vazgeçtiklerini not ediyor. Pek çok Filistinli, uzun zamandır sadece İsrail güvenlik güçleri tarafından Filistin davasının önde gelen savunucuları olarak algılanan kişilerin tasfiye edilmek üzere hedef alındığından, bunun da diğerlerinin öldürülmeye değmeyeceği anlamına geldiğini düşünüyordu.

18 Suriye ve FKÖ arasındaki rekabetin şiddeti, Bergman'ın iddiasından (s. 304) da anlaşılabilir: Muhalif Filistinliler gibi davranan İsrail istihbarat ajanları, FKÖ ajanları hakkında Kıbrıs'taki Suriye istihbarat istasyonuna gizlice bilgi aktarmıştı. Bunun üzerine Suriye güvenlik güçleri "Lübnan'a gelince yaklaşık 150 FKÖ mensubunu tasfiye etmişti."

(ve başlangıçta FKÖ'yü zayıflatmak için İsrail tarafından alttan alta desteklenen)[19] Hamas, çoktandır dişli bir rakibe dönüşmeye başlamıştı. FKÖ liderlerinin Filistin içinde takipçileri artan ve küresel medya tarafından olumlu gözle bakılan İntifada'nın yerel önderlerini kıskanmalarının sebebi yerlerinden edilme endişesi duymalarıydı. İntifada'nın güç kazandığı ve FKÖ'nün uzun zamandır peşine düştüğü ödül, yani uluslararası müzakerelerde Filistin halkının meşru temsilcisi olma fırsatının erişilebilir hale geldiği sırada Arafat'ın olumsuz tavrı gittikçe daha ciddi bir sorun haline geliyordu.

FKÖ LİDERLERİ, İŞGAL Altındaki Topraklar'daki durumu ve İsrail realitesini doğru anlayamadıkları gibi, ABD'yi de hiçbir zaman tam manasıyla kavrayamadılar. Nebil Şaat ve Elias Şufani gibi Amerika'da eğitim görmüş ama Arafat ile çevresi üstünde pek fazla etkisi olmayan birkaç isim dışarıda bırakılırsa, 1982'den sonra bile ABD ve politikalarına dair yeterince bilgi sahibi değildiler.[20] Siyasi Daire Başkanı (fiilen dışişleri bakanı) Faruk el-Kaddumi (Ebu el-Lütuf) gibi üst düzey kimi FKÖ liderleri her sonbaharda New York'taki BM Genel Kurulu oturumlarına katılıyordu; ancak Columbus Circle'ın* yirmi beş mil dışına çıkmaları yasal olarak kısıtlanmıştı. New York'ta zamanlarının çoğunu kaldıkları lüks otellerde geçiriyorlardı. Arada sırada Arap diplomatlarla görüşmek ya da Filistinli gruplarla konuşmak için dışarı çıkıyorlardı. Daha da önemlisi kamuoyunun karşısına pek çıkmıyorlar ve Amerikalı gruplar

19 Detaylar için bkz. Richard Sale, "Israel Gave Major Aid to Hamas", UPI, 24 Şubat 2001 ve Shaul Mishal ile Avraham Sela, *The Palestinian Hamas: Vision, Violence, and Coexistence* (New York: Columbia University Press, 2000). İyi bağlantılara sahip İsrailli bu iki yazar, FKÖ'ye karşı İslâmcı bir rakibin yükselişini teşvik eden İsrail güvenlik kurumunun amacının Filistinlilerin saflarını bölmek olduğunu açıkça ortaya koyuyor.

20 Şufani, 1982 savaşından sonra Arafat'ın liderliğine karşı çıkan Suriye destekli El-Fetih isyancılarına katıldı.

(*) Adını Portekizli kâşiften alan bu kavşak, 6. Cadde, Broadway, 59. Cadde ve 8. Cadde'nin buluştuğu noktada yer alır ve New York'taki bütün noktalara mesafeler, resmî olarak buradan hareketle ölçülür – ç.n.

ya da New York medyasıyla ilişki kurmuyorlardı. Hemen her fırsatta –özellikle de Genel Kurul'un yıllık toplantıları esnasında– çokyönlü diplomatik görüşmeler yapan, televizyona çıkıp yerel toplantılara katılan İsrailli yetkililerin yaptığına benzer bir diplomasi ve halkla ilişkiler kampanyaları yürütmedikleri kesindi.

Filistin'in BM'deki konumundan faydalanamama hatası 1948'e, hatta daha da öncesine dayanan bir yaklaşımın eseriydi ve dünyanın en büyük gücü ve İsrail'in en büyük destekçisi olan ABD'nin halkını, elitlerini ve medyasını kasıtlı olarak görmezden gelmek demekti. 1984'te tanık olduğum gibi, Arafat ABD'de kamuoyu üstünde etki yaratmak için çaba harcamasını öneren uzmanlara kulak vermektense Irak ile bağlantılı küçük bir FKÖ grubunun lideriyle toplantı yapmaya daha fazla önem veriyordu. O günden bu yana bu durum değişmedi. Washington'daki karar alma ve hükümet yapılanmasına ilişkin bu basit bakış açısı, FKÖ'nün bütün umutlarını, ABD hükümetinin Filistinlileri meşru bir muhatap olarak tanımasına bağlamasına yol açıyordu. Bu gerçekleşince, Amerika'nın arabuluculuğu ile, İsraillilerle adil bir anlaşma yapmanın mümkün olacağını düşünüyorlardı. Oysa ki böylesi bir tutum, önceki kuşaktan Filistinli liderlerin geliştirdikleri (günümüzde de pek çok Arap yöneticinin paylaştığı), İngiltere'nin kolonilerden sorumlu bakanı ya da başbakanı, ABD dışişleri bakanı ya da başbakanı tarafından muhatap alınması halinde sorunu çözebileceğine dair naif inanışı yansıtıyordu. Güç ilişkilerindeki kişisel unsura dair bu yanıltıcı görüşün kaynağı, muhtemelen Arap dünyasındaki hızlı bir şekilde politikalarını değiştirebilen, her şeye kadir diktatörler ve mutlak güce sahip hükümdarlarla kurdukları ilişkilerden edindikleri deneyimlerdi.

Böyle bir tutumun oluşmasında rol oynayan etkenlerden biri de, ABD Dışişleri Bakanı George Shultz'u (Körfez'de büyük bir müteahhit olan Bechtel şirketinin başındaydı) ve daha sonra Başkan George H. W. Bush ile Dışişleri Bakanı James Baker'ı (ikisi de geçmişte petrol endüstrisiyle bağlantıları olan Teksas-

lılardı) "Arap yanlısı" olarak gören Arap hükümdarlarının deneyimleriydi. Gerçekten de, Roosevelt'ten bu yana Amerikalı politikacıların çoğu gibi, bu isimler de Arap petro-monarşileriyle yakın bağlara sahipti; ancak bu genel olarak Araplara ya da özel olarak Filistinlilere sempati duydukları veya İsrail'e karşı eleştirel bir tutum alacakları anlamına gelmiyordu.

Tüm bu hatalı yaklaşımlar, FKÖ'nün 1980'lerin sonlarına kadar ABD kamuoyuyla ciddi bir ilişki kurmasına ve barış müzakerelerinin bir parçası olmasına engel oldu. Gelgelelim 1988'de İntifada'nın yarattığı uluslararası rüzgârdan güç alan örgüt, bu alandaki çabalarını artırdı ve bu süreç 15 Kasım'da Cezayir'deki Filistin Ulusal Konseyi toplantısında, Filistin Bağımsızlık Bildirgesi'nin kabulüyle sonuçlandı. Büyük oranda Mahmud Derviş'in elinden çıkan ve Edward Said ile saygın entelektüel Şefik el-Hut'un da yardımlarını esirgemediği belgede, FKÖ Filistin'in tamamı üstündeki iddiasından resmen vazgeçiyor ve taksim, iki devletli çözüm ve ihtilafın barışçıl yöntemlerle çözülmesi ilkeleri benimseniyordu. Belgeye eşlik eden siyasi bildiri, 242 ve 338 sayılı BM kararlarını, gerçekleştirilecek bir barış konferansının temeli olarak kabul ediyordu.

Bunlar FKÖ'nün siyasi tutumu açısından devasa değişimlerdi. İsrail'in varlığını kabul etme ve onun yanında bir Filistin Devleti'nin varlığını savunma kararı, 1970'lerin ilk yıllarında başlayan bir evrimin doruk noktasıydı; bunlar İsrailli hasımları tarafından göz ardı edilmesine rağmen. Daha önemli bir değişiklik de gelecekti. Arafat aynı yıl 14 Aralık'ta ABD'nin ikili diyalog yürütmek üzere koyduğu koşulları kabul etti. Arafat yaptığı açıklamada 242 ve 338 sayılı kararları açıkça kabul ettiğini, İsrail'in barış ve güvenlik içinde yaşama hakkını tanıdığını ve terörizmi kınadığını dile getirdi.[21] Amerika'nın koyduğu koşullara razı gelmek, FKÖ'ye, uzun süredir peşinde olduğu Washington açılımını sağladı; ancak bu adım

21 "Statement by Yasser Arafat - 14 December 1988", İsrail Dışişleri Bakanlığı, *Historical Documents*, 1984-1988, http://mfa.gov.il/MFA/ForeignPolicy/MFADocuments/Yearbook7/Pages/419%20Statement%20by%20Yasser%20Arafat-%2014%20December%201988.aspx

ne İsraillileri FKÖ ile görüşmeye ikna edebildi ne de –en azından üç yıl daha– barış görüşmelerine kapı aralayabildi.

Tüm bunların olup bitme sebepleri basitti. FKÖ liderlerinin ABD'yle ilgili diğer yanlış varsayımlarının ötesinde, ABD'nin kendi çıkarları ve amaçlarıyla ilgilenmediğini, hatta bunlara değer vermediğini kavrayamadılar. (1982'de Beyrut'taki mülteci kamplarını koruyacaklarına dair söz verip sonra da sözlerini çiğnedikleri düşünülünce bunu neden göremediklerini anlamak pek kolay değildir.) En önemlisi, ABD ile İsrail'in politikaları arasındaki bağın ne kadar güçlü olduğunu kavrayamamışlardı. Kissinger'ın 1975'te verdiği gizli taahhütler, Filistin sorunuyla baş etmeye çalışan ABD'li politika yapıcıların hareket etmesini olanaksızlaştırmıştı. FKÖ, İsrail'in barış görüşmelerinde ABD'nin pozisyonu üzerinde etkili bir veto yetkisi elde ettiğini bilmiyor olabilirdi;[22] ancak basında ve başka yerlerde, bu gizli anlaşmalara dair (özellikle de bunları kamuoyuna duyurmaya hevesli İsraillilerden kaynaklanan) güvenilir sızıntılar olmuştu.[23] ABD'nin BM Büyükelçisi Andrew Young'ın bir FKÖ yetkilisiyle görüştükten sonra istifa etmeye zorlanması gibi utanç verici hadiseler bile yaşanmıştı.

Gelişmelere hâkim bir gözlemci için ABD'nin İsrail'e verdiği taahhütlerin genel şartlarının anlaşılması gerekirdi; ama Arafat ve meslektaşları için böyle değildi. İntifada onlara paha biçilemez değerde bir hediye, moral güç ve siyasi sermaye sundu. Halk isyanı askerî işgalin sürdürülebilmesinin sınırlarını ortaya çıkarmış; İsrail'in uluslararası itibarını zedelerken Filistinlilerin itibarını artırmıştı. FKÖ başlarda Filistin'i yeniden dünya haritasındaki yerine yerleştirmeye yönelik epey çaba harcamış olsa da, İntifada'nın dünya kamuoyu üstünde örgü-

22 *FRUS*, XXVI, *Arab-Israeli Dispute*, 1974-1976, Washington, DC: US Government Printing Office, 2012, 838-840, 831-832, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v26

23 Dördüncü bölümde gördüğümüz üzere Ford'un Rabin'e gönderdiği mektup, önce 1982 tarihli *Israel's Foreign Relations: Selected Documents*, daha sonra da bakanlığın internet sayfasında yayınlanmış olsa da, Kissinger hacimli hatıratında bu mektubun adını bile anmamaktadır. ABD hükümeti bu mektubu ancak otuz yıl sonra, yani 2012 tarihli *Foreign Relations of the United States*'ta yayımladı.

tün genellikle etkisiz kalan silahlı mücadelesine kıyasla çok daha olumlu bir etki yarattığını söylemek mümkün. Dönemin Mossad yöneticisi Nahum Admoni'nin "İntifada, bizim için FKÖ'nün bütün ömrü boyunca verdiğinden çok daha fazla siyasi zarara yol açtı, imajımızı lekeledi" demesi bunun tasdiki sayılır.[24] Bu yeni ve önemli hamlenin gücünden faydalanmak, FKÖ liderliğinin Filistin dışındaki üslerinden yürüttüğü silahlı mücadele stratejisinden resmen vazgeçmesine yol açtı. Silahlı mücadele 1982'den sonra zaten giderek daha imkânsız hale gelmişti ve bu stratejinin Filistin davasına hiç zararı dokunmadığı varsayılsa dahi, hiçbir zaman başarı şansı olmadığı kesindi.

FKÖ bünyesindeki pek çok kişi, daha takvimler 1982'yi göstermeden önce de silahlı mücadeleye son verme vaktinin geldiğini anlamıştı. FKÖ liderleri, örgüt hâlâ Lübnan'da konuşlanırken, Edward Said'in yakın dostu, benim de arkadaşım olan, önde gelen Pakistanlı entelektüel İkbal Ahmed'den askerî stratejileriyle ilgili bir değerlendirme yapmasını talep etmişlerdi. Ahmed, 1960'ların başında Cezayir'de Ulusal Kurtuluş Cephesi ile çalışmış, Frantz Fanon'la bizzat tanışmış ve sömürgecilik karşıtı meşhur bir Üçüncü Dünya düşünürüydü. FKÖ üslerini ziyaret ettikten sonra kendisinden tavsiye isteyenlerin canını epey sıkan bir değerlendirme yapmıştı. Ahmed, Cezayir'deki gibi kolonyalist rejimlere karşı silahlı mücadeleyi ilkece desteklemekte kararlı olsa da, FKÖ'nün bu stratejiyi yürütme biçiminin etkili olmadığını ve sık sık da amaçlananın tersi sonuçlar yarattığını söyledi.

Daha da ciddi bir soru soruyordu Ahmed: FKÖ'nün düşmanı İsrail'i karşı yürüttüğü silahlı mücadelenin ahlâki ya da hukuki saiklerin ötesinde siyasi bakımından doğru bir hareket tarzı olup olmadığını. Özellikle de 20. yüzyılın seyri göz önüne alınınca güç kullanımının İsrailliler arasında önceden var olan ve yaygın biçimde paylaşılan mağduriyet duygusunu pekiştirdiğini; İsrail toplumunu birleştirdiğini; Siyonizmin en militan eğilimlerini tahkim ettiğini ve dış aktörlerin İsrail'e

24 Bergman, *Rise and Kill First*, s. 311.

desteğini artırdığını savunuyordu.[25] Buradaki durum, Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin (Gillo Pontecorvo'nun 1966 tarihli *Cezayir Savaşı* filmindeki bir Fransız sorgucunun suçlayıcı sözleriyle söylersek, "pek çok masumun canını alan bombaları taşımak için koluna sepet takan kadınlar" da dahil olmak üzere) uyguladığı şiddetin, nihayetinde Fransız toplumunu böldüğü ve kolonyalizm projesine verilen desteği erittiği Cezayir'den farklıydı. Ahmed'in FKÖ'ye yönelttiği içerikli ve sert eleştiri, pratikte silahlı mücadeleden uzaklaşsalar bile kamuoyu önünde silahlı mücadeleye hâlâ bağlı olduklarını ilan eden lider kadrosunca hoş karşılanmadı. Oysa ki Ahmed, yaptığı analizde Siyonizm ve Avrupa'daki Yahudilere yönelik uzun zulüm tarihi arasındaki derin bağlantıyı son derece berrak bir biçimde değerlendirmekle kalmamış; aynı zamanda İsrail'in kolonyal projesinin kendine has nitelikli yapısını da keskin bir biçimde kavramıştı.[26]

Ağırlıkla şiddet içermeyen eylemlerle gerçekleşen İntifa'da, Arafat'ın geç de olsa Ahmed'in fikirlerini dikkate almasını ve aynı zamanda ABD'nin diyalog için öne sürdüğü başlıca koşula olumlu yanıt vermesini sağladı: ABD ve İsrail'in terörizm addettiği silahlı direnişten vazgeçmek. Gelgelelim, FKÖ'nün ABD konusundaki naifliğinin sonuçları kısa süre sonra baş göstermeye başladı. ABD tarafından tanınmak ve müzakere

25 Hangi metinde geçtiğini anımsayamadığım bu tavsiyeyi hem bizzat Ahmed'den hem başkalarından işittim. Ahmed'in bu meselelere dair görüşlerinin bir kısmını şuradan okuyabilirsiniz: ed. Carollee Bengelsdorf, Margaret Cerullo ve Yogesh Chandrani, *The Selected Writings of Eqbal Ahmad* (New York: Columbia University Press, 2006): 77-78, 296-297.

26 Ahmed, 17 Eylül 1982'de bir "yoldaşına" yazdığı (alıcı ismi karalanmış bir) mektupta, daha sonra FKÖ'ye vereceği tavsiyeleri aynen dile getirmişti: Lübnan'da İsrail'in işgalci güçlerine karşı "silahlı yeraltı direnişi" çağrısında bulunurken, işgal altındaki Filistin'de "*şiddet içermeyen bir siyasi mücadele*nin *militan* ve *yaratıcı* bir şekilde örgütlenmesini" savunuyordu (vurgular yazara ait). Bu mektubun bir kopyasına Nubar Hovsepian sayesinde erişebildim. Ahmed'in bu doğrultudaki analizi için bkz. "Pioneering in the Nuclear Age: An Essay on Israel and the Palestinians", *The Selected Writings of Eqbal Ahmad*, s. 298-317 [Ahmed'in bu sürece katkısı için Edward Said'in kaleme aldığı önsöze ve süreci kendi gözünden anlattığı "Filistin Sorunu" (s. 29-39) başlıklı kısma bakılabilir: İkbal Ahmet, *İmparatorluğa Meydan Okurken*, çev. Utku Özmakas, İstanbul: Zoom Kitap, 2016 – ç.n.].

masasına oturmak sıra dışı amaçlar değildi. Zira ister Cezayir'de, ister Vietnam'da, ister Güney Afrika'da olsun, her sömürge karşıtı hareket, düşmanlarının meşruiyetini kabul etmesini ve çatışmanın onurlu bir şekilde sona ermesi için kendileriyle müzakere etmesini istemiştir. Ne var ki tüm bu örneklerde onurlu bir sonuç, işgal ve sömürgeciliğin sona erdirilmesi ve ideal olarak adalete dayalı barışçıl bir uzlaşmaya varılması anlamına geliyordu. Bütün kurtuluş hareketlerinin müzakere ile ulaşmak istedikleri asli amaç zaten buydu. Ne var ki FKÖ, İntifada'nın başarısını bu türden özgürleştirici amaçlar çerçevesinde bir forum oluşturmak için kullanmak yerine, kendisinin ABD'nin rızasıyla İsrail tarafından işgal ve kolonyalizmi uzatmak üzere tasarlanmış bir sürecin içine çekilmesine müsaade etti.

FKÖ, barış müzakereleri olarak adlandırılan ancak Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı kararıyla parametreleri daha en baştan büyük ölçüde Filistinlilerin aleyhine olacak şekilde sınırlanmış görüşmelere dahil olabilmek için canhıraş biçimde çabaladı. 242 sayılı kararda Filistin sorunundan, BM Genel Kurulu'nun 1947'de aldığı 181 sayılı kararında belirtilen Filistin'de Arap devletinden ya da BM Genel Kurulu'nun 1948'de aldığı 194 sayılı kararıyla zorunlu kılınan sığınmacıların geri dönüşünden bir cümle olsun dahi bahsedilmiyordu. 242 sayılı kararda 1967'de kullanılan "işgal edilen topraklar" ifadesinin (*the territories occupied* sözcüklerinden *the* öneki çıkarılarak) incelikli bir biçimde muğlak tanımlı "işgal edilmiş topraklar" anlamı verecek şekilde değiştirilmesi, İsrail'e 1967 öncesindeki sınırlarını daha da genişletme imkânı tanıdı. Arafat ve çevresindekiler, farkında olsalar da olmasalar da, 242 sayılı kararı, yürütülecek herhangi bir müzakerenin zemini kabul ederek aslında başarılması imkânsız bir işe kalkıştılar.

Ayrıca hasımlarına sürekli baskı yapmaları gerektiğini de kavrayamamışlardı: 1990'ların başında silahlı mücadelenin sona ermesi ve İntifada'nın zayıflamasıyla birlikte baskı yapma olasılıkları giderek azaldı. Nihayet 1991 sonbaharında Madrid'de görüşmeler başladığında, FKÖ sanki müzakerelerin

başlaması sürecin başlangıcı değil de, sonuymuş gibi İntifada'yı durdurmaya çalıştı (İntifada sona ermedi, ancak birkaç yıl sonra sönümlendi). ABD'nin verdiği taahhütleri daha önce yerine getirmediği düşünülünce asla dürüst bir arabulucu olamayacağı açıktı; ama bunun da ötesinde, İsrail'in ABD'ninkilerinden farklı kendi bağımsız tercihleri vardı. Dolayısıyla FKÖ'nün ABD'ye verdiği herhangi bir taviz İsrail'i bağlamıyor ya da örgütle anlaşmaya daha istekli hale getirmiyordu. Aslına bakılırsa ABD, Reagan hükümetinin son dönemlerinde, yani 1988'deki deklarasyonun ardından nihayet FKÖ ile bir diyalog başlattığında, İsrail daha uzlaşmaz bir tavra girmişti.

Dahası FKÖ, Menahem Begin'in Enver Sedat ve Jimmy Carter ile Filistin konusunda felakete davetiye çıkaran bir pazarlığa giriştiği 1978 Camp David Antlaşması'nın ve ardından imzalanan 1979 Mısır-İsrail Barış Antlaşması'nın önemini tam manasıyla kavramış gibi görünmüyordu. Tüm bunların yanı sıra SSCB'nin çöküşü, FKÖ'ye –süreklilikten yoksun ve tutarsız olsa da– askerî ve diplomatik destek sağlamanın yanı sıra ABD ile İsrail'in talep ettiğine kıyasla çok da az zorlayıcı ve rahatsız edici koşullarla müzakerelere dahil edilmesini savunan bir hamiyi kaybettiği anlamına geliyordu.[27] 1991'in sonunda SSCB sahneden çekildi ve ABD, Filistin-İsrail arasındaki her türlü muhtemel sürecin yegâne gücü ve uluslararası garantörü haline geldi.

FKÖ'ye ağır bir darbe indiren unsurlardan biri de, Yaser Arafat ile arkadaşlarının 1990-1991 Körfez Savaşı'na dair yanlış hesaplarıydı. Irak'ın 1990 Ağustosu'nda Kuveyt'i işgal etmesinin hemen ardından Körfez ülkeleri –Mısır ve Suriye de dahil olmak üzere– neredeyse bütün büyük Arap devletleriyle bir araya gelerek, Saddam Hüseyin'in Arap Birliği'ne mensup bir devletin egemenliğini vahim bir şekilde ihlal eden bu hamlesi-

27 Bu durum, 1947'de Moskova'nın bölünmenin ve bunun sonucunda İsrail'in kurulmasının ebelerinden biri olmasına, daha sonra varlığını sürekli olarak desteklemesine ve İsrail'in hem 1948 hem de 1967'deki zaferlerini kutsayan BM'nin 242 sayılı kararını desteklemesine rağmen doğruydu. Sovyetler başlarda FKÖ'nün "maceracılığından" ve Mısır ve Suriyeli müşterileriyle SSCB'yi istemedikleri bir çatışmaya sürükleme potansiyelinden kuşku duyuyordu.

ni, güç kullanarak tersine çevirmek için ABD liderliğinde kurulan uluslararası koalisyonun bir parçası oldu. Bu hamle Asya, Afrika ve Ortadoğu'daki postkolonyal devletlerin, kolonyal sınırlarının ve bu sınırlar içerisinde serpilip gelişen devletlerin olduğu gibi kalması yönündeki tercihine uygundu. Arafat, Irak karşısında Kuveyt'i güçlü biçimde desteklemek yerine, iki taraf arasında arabuluculuğa soyunarak "tarafsız" bir yol izlemeye çalıştı. Ne var ki önerisi, çok daha güçlü aktörlerin arabuluculuk teklifi gibi –SSCB'nin Bağdat'a bu amaçla özel bir temsilci yollaması sonuç vermemişti– dikkate alınmadı.[28]

FKÖ'nün Irak'ı desteklemeye yönelik hamlesi, örgütü mali açıdan bağımlı olduğu Körfez ülkeleri karşısında bir paryaya dönüştürdü ve daha başka sayısız şekilde harekete zarar verdi. Bu tuhaf tercihin fazla sebebi vardı. Bunlardan ilki, Arafat'ın Hafız Esad'ın kendisine kadar uzanan baskıcı rejimine karşı epeydir şiddetli bir antipati duyması (bu karşılıklı bir duyguydu) ve durumu dengelemek için arayış içine girmiş olmasıydı. Arafat'ın imzası mahiyetinde sloganı olan "bağımsız Filistin kararı", Suriye'nin FKÖ'yü zorlama, sınırlama ve hâkimiyet altına alma çabalarına cevaben ortaya çıkmıştı. Mısır, bir zamanlar Esad rejiminin uyguladığı baskılar karşısında denge unsuru olmuştu; ancak Sedat'ın İsrail ile ayrı bir barış antlaşması imzalamasından sonra artık böyle bir şey mümkün değildi. Suriye karşısında denge unsuru olması mümkün tek güç onun hasmı olan Irak'tı. Sedat'ın Filistin davasını terk etmesinden sonra FKÖ, Irak'ın siyasi, askerî ve mali desteğine her geçen gün daha fazla bağımlı hale gelmişti; bilhassa da Suriye rejiminin 1982'de Arafat'a karşı kardeş eliyle suikast türü bir ayaklanma başlatarak onu devirme girişiminden sonra.

FKÖ'nün Irak'a bu denli bağımlı olması, Arafat ile örgütü, –cahil, günü gününe uymayan ve acımasız bir despot olan–

28 Primakov'un savaşı önleme (ve kalan son Sovyet müşterilerinden birini, liderinin aptallığından kurtarma) çabasını anlattığı kitabı için bkz. *Missions à Bagdad: Histoire d'une négociation secrète* (Paris: Seuil, 1991). Primakov kısa süre sonra KGB'nin dış operasyonlar müdürü oldu ve SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya'da dış istihbarat şefi, dışişleri bakanı ve başbakan olarak görev yaptı.

Saddam Hüseyin'in kaprislerine göre belirlenen politikalarına uymaları için ciddi bir baskıya maruz bıraktı. Irak rejimi, istediği hizada tutmak için FKÖ'yü sık sık cezalandırdı. Bağdat'ın elinde bunu yapmak için kullanacağı pek çok araç vardı: Ebu Nidal'ın terör ağı, Baasçı Arap Kurtuluş Cephesi ve Ebu Abbas önderliğindeki Filistin Kurtuluş Cephesi gibi FKÖ'den ayrı duran, görünüşte Filistinli çeşitli ayrılıkçı gruplar. Tüm bu küçük gruplar halk desteğinden mahrumdu ve esasen Irak'ın korku salan istihbarat servislerinin uzantılarından ibaretti (daha önce değindiğimiz üzere, Ebu Nidal'ın kiralık namluları zaman zaman Libya ve Suriye tarafından gizlice kullanılmış ve pek çok istihbarat servisi bu örgüte sızmıştı). Bunlardan herhangi biri, FKÖ'nün altını oymak ya da lider kadrosuna karşı saldırı düzenleyerek onu Irak rejimiyle aynı hizaya gelmeye zorlamak üzere tasarlanmış bir operasyonun yürütücüsü olabilirdi. Gerçekten de, Ebu Nidal'ın tetikçileri bir ara Avrupa'da neredeyse Mossad'ın öldürdüğü kadar FKÖ temsilcisi ve liderini öldürdü. Farklı Arap rejimlerinin paravanları olan bu örgütler, İsrailli ve Yahudi sivillere yönelik sansasyon yaratan terör operasyonları konusunda da uzmanlaşmıştı. Ebu Nidal grubunun 1985 Roma ve Viyana havalimanı katliamları ve 1986'da İstanbul'daki kanlı sinagog baskını ya da FKC'nin 1985'te *Achille Lauro* adlı yolcu gemisine düzenlediği saldırı gibi.

Irak'a bağımlılıkları bir yana, Arafat ve arkadaşları 1990-1991 yıllarında Irak'ın askerî kapasitesini aşırı abartılı olarak hesapladılar. Kuveyt'i işgal etmesinden sonra başlaması kesin olan ABD önderliğindeki koalisyonun saldırılarına karşı Irak'ın dayanma kabiliyeti konusundaki değerlendirmeleri gerçeklikten epey uzaktı. Gel gör ki, bir yanılsamadan ibaret olan bu kanaat (Irak, sekiz yıl süren savaşta İran'ı dize getirememiş olduğu halde) aslında Arap dünyasında epey yaygındı. ABD'nin öncülük ettiği kaçınılmaz saldırının başlamasına birkaç ay kala Filistin, Lübnan ve Ürdün'de genel olarak akıllı ve bilgi sahibi olan insanlar, savaş çıkmayacağından, çıksa da Irak'ın galip geleceğine emin olduklarını yüksek sesle dile getirdiler. Arap kamuoyunun büyük kısmı bu fantastik düşünce-

yi paylaştığından, Arafat'ın da bir ölçüde bu popüler dalgaya kendini kaptırdığı söylenebilir. Pek çok insan, Saddam Hüseyin'in toprak gaspını "sömürgecilerin çizdiği sınırlar"a karşı (sanki Arap Şarkı'ndaki sınırların ve devlet oluşumlarının çoğu sömürgeciler tarafından dayatılmamış gibi) milliyetçi bir hamle olduğu gerekçesiyle destekledi. Saddam, bu fanteziye kapılanlar tarafından büyük bir Arap kahramanı, ABD ve müttefiklerinin sırtını yere çalabilecek yeni bir Selahaddin (gerçek Selahaddin, Saddam Hüseyin'le aynı yerde, Tikrit'te doğmuştu) olarak görülüyordu.

FKÖ'deki bu ortak akıl tutulmasının tek istisnası, en parlak ve bilgili FKÖ liderlerinden biri olan istihbarat şefi Ebu İyad'dı. Bu yolun felakete götüreceğini kısa sürede anladı ve Irak'ı destekleme kararına şiddetle karşı çıkarak Arafat'la epey sert bir tartışmaya girdi. Böyle bir tutum almasının bariz nedenlerinin yanında, Kuveyt'teki birkaç yüz bin kişilik müreffeh Filistin topluluğunu koruma kaygısını da taşıyordu. Hem İyad hem de Arafat yıllarca Kuveyt'te yaşayıp çalışmışlardı ve İyad'ın bütün dünyada FKÖ'ye en güçlü biçimde destek veren ve mali kaynak sağlayan kalelerinden birini oluşturan bu toplulukla yakın bağları vardı. Üstelik Kuveyt yönetiminin kendisi de FKÖ'yü destekliyordu ve Filistinlilerin görece ifade özgürlüğüne sahip olduğu tek Arap ülkesiydi. Filistinliler burada kendi okullarını açabiliyorlar ve Kuveyt siyasetine karışmamaya özen gösterdikleri sürece FKÖ'ye yardım etmek için örgütlenebiliyorlardı. Ebu İyad, Saddam için intihar olan Kuveyt işgaline Arafat'ın itiraz etmemesinin bir tür intihar olduğunu; FKÖ'yü zayıflatacağını; Kuveyt'teki Filistin topluluğunun yok olmasına yol açacağını ve onları yeniden zorunlu bir göçe mahkûm edeceğini savunuyordu.

Olaylar tam da Ebu İyad'ın öngördüğü gibi gerçekleşti; ancak o cüretinin (Saddam Hüseyin'in yüzüne karşı eleştirilerde bulunduğuna dair haber bile çıkmıştı) bedelini ödedi.[29] 14

29 Elizabeth Thompson, *Justice Interrupted: The Struggle for Constitutional Government in the Middle East* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2013): 249.

Ocak 1991'de, yani ABD öncülüğündeki saldırı başlamadan üç gün önce, Tunus'ta suikasta kurban gitti. Tetikçi, Ebu İyad yönetimindeki FKÖ istihbarat servislerinin yıllardır peşinde olduğu Ebu Nidal şebekesi ve şüphesiz dolaylı olarak Irak hükümeti için çalışıyordu. Ebu Cihad'ın öldürülmesinden üç yıl sonra Ebu İyad'ın da suikasta kurban gitmesiyle, El-Fetih'in üst kademelerinde Arafat'a karşı durabilecek konuma ve bunu yapacak iradeye sahip kimse kalmadı. Bu durum Arafat'ın despotça eğilimlerini daha da artırdı.

Arafat'ın düşüncesizce aldığı bu kararın sonuçlarının ortaya çıkması uzun sürmedi: Kuveyt özgürlüğüne kavuşur kavuşmaz, yüz binlerce Filistinli trajik bir şekilde ülkeden sürüldü. Pek çok Arap ülkesinin kapıyı gösterdiği FKÖ'ye –bunlara 1982'de Beyrut'tan tahliye edildikten sonra kadrolarına ev sahipliği yapmayı kabul edenler de dahildi– Körfez ülkeleri de bütün mali desteğini kesti. Böylelikle 1990-1991 Körfez Savaşı'ndan hemen sonra FKÖ, kendisini tarihi boyunca hiç olmadığı kadar yalnız ve dostlardan mahrum bir halde buldu. Arafat ve arkadaşlarının üstünde yol aldıkları buzullar hızla eriyordu ve canhıraş bir şekilde kendilerini sağlam bir zemine atma fırsatı kolluyorlardı.

Bu kriz, tam da Irak'ta kazanılan zafer ve Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte Amerika'nın zafer dönemi olarak yaşadığı bir zamanda yaşandı. George H. W. Bush, Ocak 1991'de Birliğin Durumu Konuşması'nda* "yeni dünya düzeni" ile "müstakbel Amerikan yüzyılı"nı selamlamıştı. Bush hükümeti, Saddam'ın ahmakça hamlesinin kendilerine bu yeni dünya düzenini tanımlayıp şekillendirmek için sunduğu fırsattan faydalanmaya kararlıydı ve onların bakış açısından bu yeni düzen Arap-İsrail çatışmasının çözülmesini de gerektiriyordu. İsrailli ve Amerikalı diplomatlar, FKÖ'nün müzakere gücünün ciddi şekilde zayıfladığını biliyordu. İşte bu ortam, Dışişleri Bakanı James Baker'ın aracısız İsrail-Arap görüşmelerini baş-

(*) ABD başkanlarının görev sürelerinin ilk yılı dolduktan sonra Kongre'de ülkenin durumu, politika öncelikleri vb. konularda yaptıkları konuşma; bir tür "icraatın içinden" – ç.n.

latması umuduyla ve Filistin'in geleceğini tayin etmek üzere Ekim 1991'de Madrid'de düzenlenecek bir barış konferansını planlamasına olanak sağladı. Nihayetinde Arafat ve arkadaşlarına Filistinlilere vekaleten müzakere masasına oturmaları teklif edildiğinde o denli baskı altındaydılar ve Tunus ile başka ülkelerde kendilerini güvende hissetmeden tünedikleri yerleri terk etmeye o kadar hevesliydiler ki, ne kadar dezavantajlı olduklarını fark etmediler bile. Madrid, Washington, Oslo ve sonrasındaki müzakerelerde atılan geri adımların sebebi, büyük oranda FKÖ'nün Kuveyt konusunda dramatik bir yanlış hesap yapmış olmasıydı.

1991 YAZINDA KUDÜS'TE araştırma yaparken, zamansız ölümüne kadar Kudüs'ün en önde gelen Filistinli lideri ve El-Fetih'in üst düzey isimlerinden biri olan akrabam Faysal Hüseyni'yi ziyaret etmiştim. Kuzenlerim arasındaki küçük bir sorunla ilgili akıl danışmak üzere gitmiştim yanına (Kudüs'te epey büyük ve zaman zaman aralarında gerilimler yaşayan bir ailem var). Faysal, beklenmedik bir şekilde ABD tarafından toplanacak bir barış konferansında Filistin delegasyonuna danışman olarak katılmayı kabul edip etmeyeceğimi sordu. FKÖ'nün talebi doğrultusunda Hüseyni, Hanan Aşravi, Haydar Abdül-Şafi ve diğerlerinin James Baker ile konferansın temel kuralları ve delegasyonun oluşumu üstüne müzakereler yürüttüklerini biliyordum. İsrail Başbakanı İzak Şamir'in FKÖ'nün herhangi bir müzakereye katılmasına ve bir Filistin Devleti'nin kurulmasına hiçbir zaman razı olmayacağını da; bu yüzden böyle bir konferansın asla gerçekleşmeyeceğinden emindim. Fazla düşünmeden ricasını kabul ettim; ailevi sorunumuzla ilgili tavsiyesi için teşekkür edip yanından ayrıldım.

Birkaç ay sonra, yani Ekim 1991'in sonlarına doğru kendimi Madrid'de buldum. Baker'ın azminin ya da FKÖ liderliğinin görüşmelere katılma konusundaki telaşının bu kadar güçlü olacağını hesap edememiştim. Konferansın başlangıcında Filistin heyetinin başkanı Haydar Abdül-Şafi'nin Filistin'in hay-

siyetini yansıtan bir konuşma yapması ve Aşravi'nin medyada etkili şekilde boy göstermesi, pek çok Filistinliye davalarının nihayet ilgi çekmeye başladığı ve İntifada'nın boşuna yaşanmadığı izlenimini verdi. Gelgelelim konferansın ve İsrail'le Madrid'de ve daha sonra Washington'da yapılan ikili görüşmelerin üstünde kara bulutlar dolaşıyordu. FKÖ, Baker'ın aracılığıyla, Şamir'in Filistin'in kaderini belirleyecek bir konferansa bağımsız Filistin temsilcilerinin katılmaması şartını kabullenmeye razı olmuştu. Ben de böylece kurulan Ürdün-Filistin ortak heyetine danışman olarak eklendim.

Elbette Filistinlilerin kendi hayatlarına dair kararlara bağımsız bir konumda katılmalarına engel olunması yeni bir şey değildi (Filistin heyetinin Ürdün heyetinden ayrılmasına sonunda müsaade edildi). Ne var ki, İsrail'in vetosu Filistinli temsilcilerin seçimine kadar uzandı ve FKÖ ile bağlantılı, Kudüs'ten ya da diasporadan herhangi birinin heyete katılımı engellendi (bu da, katılabilecek delege kümesini büyük oranda daraltıyordu). Baker'ın müdahalesi sayesinde Hüseyni, Aşravi ve Sari Nusseibeh gibi bu şartlara göre seçilmesi mümkün olmayan liderlerin yanı sıra Raja Shehadeh, Camille Mansour ve benim gibi danışmanların, hukuk ve diplomasi uzmanlarının heyete katılımına izin verildi; ancak bu isimlerin İsrailli lerle resmî görüşmelerde bizzat bulunmamaları şart koşuldu. İsrail'in kiminle ve hangi şartlar altında müzakere edileceğini tamamen kontrol altında tuttuğu bir sürecin aşağılayıcı niteliği FKÖ'yü caydırmadı. Üstelik yaşanacak aşağılanmalar bununla kalmayacaktı.

Şamir hükümeti, kimin konuşabileceğini dayatmanın yanı sıra gündemin ne olacağını da belirledi. Begin'in Camp David Antlaşması'nda ve 1979'da Mısır'la yaptığı barış antlaşmasında dayattığı Filistin'in geleceği ile ilgili konuşulacakların sınırlanması, şimdi de üç günlük Madrid Konferansı'nda ve Washington'da aylarca süren tartışmalarda önşart haline gelmişti. Filistinliler için masada olan sadece "özerklik" ya da "geçici özyönetim" olarak ifade edilen idare yöntemiydi. Filistinlilerin kendi kaderini tayin hakkı, egemenlik, sürgünlerin geri dönü-

şü, işgal ve kolonyal durumun sona ermesi, Kudüs'le ilgili yapılacak düzenleme, Yahudi yerleşimlerinin geleceği, toprak ve su haklarının kontrolü gibi esasa ilişkin hiçbir konuya girilmesine müsaade edilmedi. Bu asli konular güya dört yıllığına ama aslında hiç gelmeyecek bir tarihe ertelendi: 1997'ye (bu süre daha sonra Oslo Antlaşmalarıyla 1999'a uzatıldı) kadar tamamlanacak denilen "nihai statü" görüşmeleri, hiçbir zaman sonuçlanmadı. Geçici olması planlanan bu süre boyunca da İsrail bu alanlarda canının istediği gibi at koşturdu. Böylelikle 1990'lar boyunca Madrid'deki ve başka yerlerdeki Filistinli müzakereciler, tartışmaları, süregiden kolonizasyonun ve işgalin koşullarıyla sınırlayan dayatılmış müzakere kuralları altında yürütmek zorunda kaldılar. Madrid Konferansı'nın arkasındaki güçler, bu ara aşamanın bir gün sona ereceği havucunu öne sürüp durdular; ama İşgal Altındaki Topraklar'daki Filistinliler çeyrek asırdan fazla bir süreden sonra bile hâlâ bu geçici ara dönem koşullarında yaşıyor.

Görünüşe bakılırsa konferans, Amerika Birleşik Devletleri ve o sıralarda ömrünü tamamlamak üzere –desteği de aslında göstermelik– olan SSCB işbirliğiyle düzenlenmişti: Aslında bütün kararları Baker ile Bush alıyordu. Suriye, Lübnan ve Ürdün de dahil bütün taraflara yollanan çok dikkatli biçimde kaleme alınmış bir davet mektubuyla Washington müzakerenin temel şartlarını belirlemişti.[30] ABD, davet mektubunda ciddi bir taahhütte bulunarak, "Arap-İsrail çatışması"nı "kapsamlı" şekilde çözmek için sergileyeceği çabada "dürüst bir aracı olarak hareket etme"yi vaat etmişti.[31] Ayrıca her heyete ayrı ayrı ve teferruatlı güvence mektupları verdiler. Filistinlilere hitaben kaleme aldıkları mektupta "tüm tarafları yerel

30 "U.S.-Soviet Invitation to the Mideast Peace Conference in Madrid, October 18, 1991." Bu metne şuradan ulaşabilirsiniz: William Quandt, *Peace Process: American Diplomacy and the Arab-Israeli Conflict Since 1967*, üçüncü edisyon. (Washington, DC: Brookings Institution Press, 2005), Ek: N, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/07/Appendix-N.pdf. Filistinlilere verilen güvence mektubu için bkz. *a.g.e.*, Ek: M: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/07/Appendix-M.pdf

31 *A.g.e.*, Ek: N.

gerilimleri tırmandıracak ya da müzakereleri zorlaştıracak veya nihai sonuçları engelleyecek tek taraflı eylemlerden kaçınmaya teşvik edeceği" taahhüdünde bulunmuş ve "hiçbir tarafın sadece müzakereler yoluyla çözülebilecek meseleleri önceden belirlemeye yönelik tek taraflı eylemlerde bulunmaması gerektiği"ni vurgulamışlardı.[32] Birleşik Devletler verdiği bu sözleri hiçbir zaman tutmadı ve yerleşimlerin genişletilmesinden Kudüs'ün Batı Şerialılar ile Gazzelilere kapatılmasına, devasa yeni duvarlar, güvenlik bariyerleri ve kontrol noktaları ağının kurulmasına kadar İsrail'in sonu gelmeyen tek taraflı eylemlerine mani olmadı.

Ben dahil Filistin heyetinin hiçbir üyesi, Madrid'e vardığında Gerald Ford'un Rabin'e, 1975'te İsrail'in onaylamadığı bir barış önerisini sunmaktan kaçınacağına dair açık bir taahhüt verdiğinden haberdar değildi.[33] Hepimiz 1978 Camp David Antlaşmalarının özelliklerini, ABD'nin İsrail yanlısı eğilimini ve Amerikalı birçok diplomatın İsrail yanlısı olduğunu elbette biliyorduk; ama Kissenger'ın haleflerini, İsrail'in pozisyonuna bu kadar bağımlı hale getirdiğinden bihaberdik. Bu bağın ne denli güçlü olduğunu ve ABD'nin bu şekilde resmî bir taahhüt altına girdiğini önceden anlamış olsaydım (ki bu zaten İsrail hem kendi pozisyonunu hem de ABD'ninkini fiilen belirlediği manasına geliyordu), muhtemelen Madrid uçağına hiç binmez ya da sonraki iki yılımın büyük kısmını Washington'daki görüşmelerde geçirmezdim. Bu durumdan haberdar olsam ve bu bilgiyi heyetle paylaşabilseydim bile (heyetin neredeyse tamamı işgal altındaki topraklardan geliyordu ve diplomatik deneyimleri yoktu, ancak sonunda zorlu müzakereciler olduklarını kanıtladılar) muhtemelen bu çok fazla fark yaratmayacaktı.

Bu süreç boyunca Filistin cephesindeki bütün önemli kararlar, Tunus'taki FKÖ liderleri tarafından alındı. Müzakere süre-

32 Filistinlilere verilen güvence mektubu 18 Ekim 1991 tarihlidir. Bkz. *a.g.e*, Ek: M.

33 Dördüncü bölümde ve yukarıda da ifade ettiğim üzere, bu mektup ABD hükümeti tarafından ancak 2012 yılında ABD Dış İlişkileri serisi kapsamında yayımlanınca ortaya çıktı. Ne var ki belge aslında 1982'de, yani Madrid görüşmelerinden önce İsrail Dışişleri Bakanlığı tarafından yayımlanmıştı.

cine dahil olmayı ve yalnızlaştırılmaktan kurtulmayı o kadar canhıraş halde istiyorlardı ki, ABD'nin İsrail'in belirlediği rotaya sıkı sıkıya bağlı olduğunu bilseler dahi, muhtemelen görüşmelerde yaptıkları hataları aynen yapacaklardı. FKÖ'nün bölgesel ya da küresel düzeydeki müttefiklerinin sayısı bir elin parmaklarını geçmediğinden ve İsrail'e baskı yapabilecek güçte olmadıklarından; dahası işgalin yapısı ya da son derece girift hukuki meseleler hakkında son derece sınırlı bir kavrayışa sahip olduklarından, bütün yumurtalarını sadece İsrail'in önceden onaylanmış görüşlerini ifade etme mecburiyetindeki bir ABD hükümetinin sepetine koymayı tercih etmişlerdi. En önemlisiyse deneyimli İsrailli diplomatlarla müzakerelerin gerektirdiği ince hukuki ayrıntıları tartışacak ya da toprak kontrolü, yerleşimlerin genişletilmesi ve Kudüs'ü içeren kilit konularda İsrail'in inadını kırabilecek uzun vadeli bir stratejiyi yürütecek kadar sabırları yoktu.

Madrid Konferansı bütün tarafları bir araya getirerek kapsamlı bir müzakere sürecini başlatma işlevini yerine getirdi. Bu süreçten sonra tarafların önünde artık farklı rotalar vardı: Üç Arap devleti, Suriye, Lübnan ve Ürdün, nihai barış antlaşmaları için İsrail ile ikili görüşmelere başladı. Buna paralel olarak Filistin rotası Ürdün'le ilgili meselelerden ayrıştırıldı, Washington'daki Dışişleri Bakanlığı'nda İsrailli temsilcilerle bir buçuk yılı aşan ve on turlu bir görüşme süreci yürütüldü. Bu görüşmelerin çerçevesi Batı Şeria ile Gazze'de sınırlı özerklik olmak üzere katı bir şekilde sınırlandırılmıştı. Washington'da ilerlemeye ket vuran pek çok engel vardı: FKÖ liderliğinin görüşmeleri hatalı şekilde yönlendirmesi, ABD'nin desiseleri ve İsrail'in Filistinlilerin haklarına dair inatçı tutumu. Tabii bu engellere, Filistinli müzakereciler ile danışmanların hukuki ve diplomatik uzmanlıklarının adım adım geliştirirken, Tunus'taki liderlerin bu yeteneklere sahip olmanın yürüyen süreçteki hayati önemini kavrayamamış olmalarını da eklemek gerekir.

Müzakerelerdeki bir sürü Amerikalının oynadığı çarpık rol yüzünden bu uzmanlık çok daha önem kazanmış durumday-

dı. Zira kimi ABD'liler, yerleşimlerin genişletilmesi, ara dönemde Kudüs'ün statüsü ya da Filistinlilerin nominal olarak özerkliğe sahip olacak bölgeler ile burada yaşayanlar üstünde sahip olacakları yargı yetkisinin kapsamı gibi esasa ilişkin konularda İsrailli yetkilileri zorlamaktan çekiniyordu. ABD'nin temsilcileri, ele alınan konu ne olursa olsun, İsrail pozisyonunu mümkün ve tartışılabilecek olanın üst sınırı olarak görüyordu. İsrailli mevkidaşlarıyla yakın bir koordinasyon içinde olduklarını biliyor, hatta kimilerinin ABD'nin İsrail'e formel olarak vermiş olduğu (ama gizli tutulan) taahhütlere bağlı kalma hususunda aşırıya kaçtığını görüyorduk. Amerikalı müzakereci Aaron David Miller, görüşmelerden daha sonra kendisinin ve birçok meslektaşının konumunu tanımlamak için –pişmanlık belirterek– "İsrail'in avukatlığı" ifadesini kullanmıştı.[34] Amerika'nın İsrail politikasının avukatlığını üstlenmesi konusunda bir şeyler bilen Henry Kissinger tarafından icat edilmiş bir ifadeydi bu.[35]

Bu açıdan astlarından epey farklı bir portre çizen James Baker, olağanüstü incelikli siyasi sezgilere ve gücün nasıl kullanılacağına dair keskin bir kavrayışa sahipti. Bush ve Baker, Soğuk Savaş sonrası dünyada Arap-İsrail çatışmasının kapsamlı bir çözüme kavuşturulmasının ABD'ye fayda sağlayacağını anlamış ve kalıcı bir anlaşmaya varmak için İsrail üstünde baskı kurmanın gerekli olduğunu sezmişti. Dahası Baker, Kissinger'ın 1975'te ABD'nin manevra alanına dair yarattığı kısıtlamaları görmezden gelecek ya da en azından bunları –yakın ilişkisi olan Bush'la birlikte– ABD'nin ulusal çıkarına olduğunu düşündükleri durumlar çerçevesinde gevşek bir şekilde yorumlayabilen omurgalı biriydi. Bush ve Baker, müzakereleri başlatırken böyle bir tavır sergilemişti: İzak Şamir, Bush hükümetinin barış konferansı düzenlemeye yönelik ilk çabalarına set çekince, Baker, Şamir hükümetiyle aleni biçimde karşı kar-

34 Aaron David Miller, "Israel's Lawyer", *Washington Post*, 23 Mayıs 2005, http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2005/05/22/AR2005052200883.html

35 Aaron David Miller, *The Much Too Promised Land* (New York, Bantam, 2008): 80.

şıya gelmekten çekinmemiş ve "Barış konusunda ciddi olduğunuzda bizi arayın" diyerek Beyaz Saray'ın telefon numarasını vermişti.[36] Baker, Şamir'in sıkı sıkıya direnç göstermesine rağmen Filistinlilerin Madrid'e katılması konusunda da geri adım atmadı. Baker ile tanıştığımızda işgal altındaki Filistinlilerin içinde bulunduğu utandırıcı durumu ve Şamir hükümetinin dayattığı saçma kısıtlamaların bizi ne kadar bunaltmış olduğunu anladığını hissetmiştik. Bu sempati kısmen konferansa hazırlık toplantılarında Hüseyni, Aşravi, Abdülşafi ve onların çalışma arkadaşlarıyla yaptığı uzun süreli görüşmelerin bir sonucuydu.

Ne var ki Baker'ın elinden sadece bu kadarı geldi ya da bu kadarını yapmaya istekliydi. Yapmadığı şeylerin en önemlilerinden biri, müzakereler devam ederken İsrail'in Filistin'deki statükoyu sistematik şekilde kendi lehine değiştiren hamlelerine engel olmaktı. İsrail bu süreçte yeni yerleşim yerleri inşa etmeye devam etti ve İşgal Altındaki Topraklar'ın geri kalan kısımlarında yaşayanların Kudüs'e girişini engelledi. Bunların ikisi de, Baker'ın güvence mektubunda yer alan ABD taahhütlerinin ciddi şekilde ihlal edilmesi demekti. Filistinlilere göre İsrail, bu yaptıklarıyla Filistin heyetinin nihai statüye ilişkin konuları gündeme getirmesine engel olan kısıtlamadan faydalanarak iki tarafın bölüşmesi gereken pastayı önceden mideye indiriyordu. Bush hükümetinin, Şamir'in barışın önüne sürekli yeni engeller çıkaran ve Batı Şeria'yı dur durak bilmeden kolonileştiren tavrına karşı sabrının tükenmesi, İsrail'in Rus Yahudilerinin yeniden yerleşimi için talep ettiği on milyar dolarlık kredi garantisini geri çekmesine yol açtıysa da, bu adım İsrail hükümeti üzerinde hemen hemen hiçbir etki sağlayamadı.[37] Washington da bundan fazlasını yapmayacaktı.

---

36 "'When You're Serious, Call Us'", *Newsweek*, 24 Haziran 1990, http://www.newsweek.com/when-youre-serious-call-us-206208

37 John Goshko, "Baker Bars Israeli Loan Aid Unless Settlements Are Halted", *Washington Post*, 25 Şubat 1992, https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1992/02/25/baker-bars-israeli-loan-aid-unless-settlements-are-halted/e7311eea-e6d3-493b-8880-a3b98e0830a1/

Zaten Baker da Madrid'den on ay sonra, yani Ağustos 1992'de Bush'un başarısız başkanlık kampanyasını yürütmek üzere Dışişleri Bakanlığı'ndan ayrıldı. Bu noktadan sonra görüşmeleri, Baker'ın dışişleri bakanı olduğu dönemde onun sıkı bir şekilde kontrolü altında çalışan alt düzey yetkililer devraldı; ne var ki Baker çapında olmayan bu isimler, onun gibi İsrail'le ilişkilerde sağlam iradeye, tarafsız tavra ve vizyona sahip değildi. Bu durum Bush hükümetinin son birkaç ayı boyunca devam etti ve o yılın kasım ayında seçimi kazanan Bill Clinton ve onun iki silik dışişleri bakanı Warren Christopher ile Madeleine Albright döneminde daha da kötüleşti. Yeni hükümetin üst kademelerindeki hiç kimse sürece, İsrail'e ya da Filistin meselesine Bush ile Baker ikilisi gibi bakmıyordu ve hemen hepsi de Bush hükümetinden devralınan bürokratların –bilhassa da Dennis Ross'un– etkisi altındaydı.

Bu uzmanların büyük kısmının İsrail İşçi Partisi'nin savunduğu Sol Siyonizm ile güçlü kişisel bağları vardı ve Haziran 1992'de başbakanlık koltuğuna oturan Rabin'e derin bir hayranlık besliyorlardı (Bill Clinton da bu isimler arasındaydı). Bu kişiler şöhretlerini ve kariyerlerini 1978 Camp David zirvesinden beri sürüncemede olan barış süreci adı verilen çalışmalara borçluydular. Bu barış süreci profesyonellerinin yükselişi, Dışişleri Bakanlığı ve hükümetin diğer birimlerindeki Arap uzmanı [*Arabist*] olarak bilinen bir neslin sonunu getirdi. Bu uzmanlar, çoğunlukla Ortadoğu'da uzun süre hizmette bulunmuş, güçlü dil hâkimiyetine sahip, bölgenin özelliklerini ve ABD'nin bölgedeki konumunu derinlemesine kavramış olarak görevlerini yürüten kişilerdi. APIAC (Amerikan İsrail Halkla İlişkiler Komitesi) gibi lobilerin medya temsilcileri tarafından sık sık İsrail karşıtı olmakla suçlanarak itibarsızlaştırılmaya çalışılmışlardı. Bu uydurma bir suçlamaydı; zira bu isimlerin yaptıkları tek şey, kendilerinden sonra gelenler gibi İsrail merkezli düşünmemekti.[38]

---

38 Bu isimlere karşı yürütülen kampanyaya dair çok iyi bir kitap için bkz. Robert Kaplan, *Arabists: Romance of an American Elite* (New York: Free Press, 1995). Kaplan'ın bu kitabı *Atlantic*'te çıkan bir dizi eleştirel makaleye daya-

Hepsi de erkek olan halefleri, neredeyse diğer bütün meseleleri bir kenara koyarak sadece müzakere süreci ile ilgilenen insanlardı: Disraeli'nin "Doğu bir kariyerdir" sözü, "barış süreci bir kariyerdir"e dönüştü. Çoğu akademik uzmanlık sahibiydi. Dennis Ross, Martin Indyk, Daniel Kurtzer ve Miller'ın doktorası vardı;[39] ancak Ortadoğu'da yıllarını harcamadıkları gibi, İsrail dışında bölgeye ya da bölge halklarına karşı özel bir sempatileri yoktu. Birkaçı daha sonra ABD büyükelçisi olarak görev yaptı: Kurtzer Mısır ve İsrail'de, Indyk İsrail'de, diğerleriyse Ortadoğu'dan sorumlu dışişleri bakan yardımcısı, Dışişleri Bakanlığı'nda politika planlama başkanı oldular ve Ulusal Güvenlik Konseyi'nde çalıştılar.

Dennis Ross, bu barış süreci profesyonellerinin duayeni ve açık ara en partizan ismiydi. Dışişleri Bakanlığı'ndaki üst düzey bir yetkili hakkında şöyle demişti: "Ross'un kötü bir alışkanlığı var: olayları önceden İsraillilerle istişare etmek."[40] Bir başkasıysa çok daha sert ifadeler kullanmıştı: İsrail'in kırmızı çizgilerine gönderme yaparak, Ross'un "kırmızı çizgilere yaklaşılmasını önleyici tedbirler" almaya eğilimli olduğunu söylemişti.[41] Bu meseleyle uğraştığı onyıllar boyunca Ross'un İsrail'e olan derin ve sarsılmaz bağlılığı, (1970'lerin ortalarından itibaren kamu görevine girip çıkmıştı) özellikle 2011'de devlet hizmetinden ayrıldıktan sonra daha da belirgin hale geldi. 2011'den sonra, Yahudi Ajansı tarafından kurulup fonlanan

---

nır. Hem Amerikan diplomasisinin hem de Ortadoğu uzmanlarının bir başka acımasız eleştirmeniyse Martin Kramer'dır. Bkz. Kramer, *Ivory Towers on Sand: The Failure of Middle Eastern Studies in America* (Washington, DC: Washington Institute for Near East Policy, 2001). Bernard Lewis'in öğrencisi olan Kramer, Bağdat doğumlu İngiliz akademisyen Elie Kedourie'ye kadar uzanan ve Batı'nın Ortadoğu politikalarını yeterince İsrail yanlısı ile Arap karşıtı bulmayan aşırı sağcı bir dizi uzmana epey sert eleştiriler getirmiştir.

39 İlk ikisi doktoralarını uluslararası ilişkiler alanında tamamlamıştı (dolayısıyla Ortadoğu uzmanı değildiler), Kurtzer ile Miller ise doktorasını Ortadoğu çalışmaları alanında yapmıştı.

40 Roger Cohen, "The Making of an Iran Policy", *New York Times Magazine*, 30 Temmuz 2009, https://www.nytimes.com/2009/08/02/magazine/02Iran-t.html

41 Peter Beinert, "Obama Betrayed Ideals on Israel", *Newsweek*, 12 Mart 2012, http://www.newsweek.com/peter-beinart-obama-betrayed-ideals-israel-63673

Yahudi Halkı Politika Planlama Enstitüsü'nün başkanlığını üstlendi ve Martin Indyk ile birlikte kurduğu AIPAC destekli Washington Yakın Doğu Politikası Enstitüsü'nde (WINEP) araştırmacı olarak görev aldı. Resmen kendini böyle takdim etmese de İsrail için lobi faaliyetleri yürüten bir aktör haline geldi. WINEP'in diğer kurucusu Martin Indyk de daha önce AIPAC için çalışmış ve Clinton hükümeti döneminde yürütülen müzakerelerdeki önemli isimlerden biriydi (Avustralya vatandaşı olan Indyk'in 1993'te hükümette görev alabilmesi için ABD vatandaşlığı süratle onaylanmıştı).[42]

Dennis Ross ve bazı meslektaşlarının önyargılarla hareket ettikleri, her temasımızda kolayca görülebiliyordu. En temel davranış özellikleri İsrail'in ilan etmiş olduğu siyasi pozisyonları, ABD politikası açısından kabul edilebilecek olanların üst sınırı olarak görmeleriydi. Ross ve diğer isimlerin bu bakış açısı, paylaştıkları temel bir inançtan kaynaklanıyordu. Aslına bakılırsa Ross, adeta kraldan çok kralcı davranarak İsrail'in neleri kabul etmeyeceği ve dolayısıyla ABD'nin nelere razı olmayacağı konusunda kendi kendine değerlendirmeler yapmaya başladı. Bunların çoğunun yanlış olduğu da zamanla ortaya çıktı. Ross, Rabin tarafından onaylanmış olan FKÖ'nün tanınmasını ve müzakerelere dahil edilmesini İsrail açısından kabul edilemez görüyordu. Washington'daki görüşmeler bir noktada çıkmaza girdi ve kendi fikrini açıkça ortaya koymayı ısrarla reddeden ABD tarafı, "köprü kuran öneri" dediği bir teklif sunmaya karar verdi. Ross'un böbürlenerek sunduğu ve hiçbir yere varmayan bu köprü, İsraillilerin gayriresmî şekilde öne sürdüğü son pozisyondan bile daha katıydı.[43] Ross'un bu konuda ne kadar tarafgir olduğu ise görüşmelerin bir başka anında ortaya çıktı: Konuşmacı olduğum bir oturumda, Filistin heyetinin İsrail tarafından kendilerine dayatılan tartışmalı bir

42 Indyk daha sonra ABD'nin Tel Aviv büyükelçisi olarak görev yaptı ve İsrail'in çıkarları için Washington'da canını dişine takan bu deneyimli isim, aynı pozisyonda görev yapan meslektaşı Daniel Kurtzer gibi çok yumuşak olmakla itham edildi. Her ikisi de Yahudi olmalarına rağmen, İsrail aşırı sağı tarafından sürekli taciz edildi.

43 R. Khalidi, *Brokers of Deceit*, s. 56.

hususu kabul etmemesi halinde, Washington'ın "Körfez'deki dostları" üzerinden baskı yapacağı tehdidini savurdu heyete.

İsrail ise tamamen farklı türden engeller çıkarıyordu. Başbakanlık koltuğunda Şamir otururken prosedürler üstünde sürekli bir çekişme, içerik söz konusu olduğundaysa işkenceye dönen bir sağırlar diyaloğu yaşanıyordu. İsrail özellikle Begin'in 1978'de Camp David'de ilan ettiği, toprak için değil, halk için özerklik vizyonuna bağlıydı. Bu da, İsrail sağının –aslında Siyonist doktrinin özü olan– sadece tek bir halkın, yani Yahudi halkının, Filistin değil onlara göre adı *Eretz Israel* (İsrail Toprağı) olan toprakların tamamında meşru varoluş ve egemenlik hakkına sahip olduğu görüşüyle uyumluydu. Bu ise fiilî düzeyde, Filistinlilerin gelecekteki özerk yönetim için geniş yasal ve bölgesel yetki talep ettiklerinde İsrailli müzakerecilerin kesin bir ret cevabı vermesi anlamına geliyordu. Benzer şekilde yeni yerleşim faaliyetlerinin sınırlandırılmasına yönelik öneriler de reddedildi. Bu da hiç şaşırtıcı değildi. Şamir'in "İsrail işgali altındaki topraklarda Yahudi yerleşimci sayısını katlarken" görüşmeleri on yıl daha uzatabileceğini söylediği herkesin bildiği bir gerçekti.[44]

Şamir hükümetinin yerini İşçi Partisi liderliğindeki bir koalisyon aldıktan sonra başbakan olan Rabin, Suriye'ye mi, yoksa Filistin'e mi öncelik vereceği konusunda başlarda tereddüt etti. Her zaman stratejik hareket eden Rabin, sonunda Suriye ile anlaşmanın avantajlarından birinin de, Filistinlileri daha zayıf bir konuma iterek onlarla başa çıkmayı kolaylaştırmak olduğunu idrak etti. Rabin ayrıca Suriye cephesinde imzalanacak bir anlaşmanın stratejik açıdan daha önemli; nispeten daha az karmaşık ve gerçekleşmesinin kolay ve mümkün olduğunu düşünüyordu. Sonuncusu konusunda muhtemelen haklıydı; zira Hafız Esad ile neredeyse bir anlaşma olacaktı.[45]

---

44 Clyde Haberman, "Shamir Is Said to Admit Plan to Stall Talks 'For 10 Years'", *New York Times*, 27 Haziran 1992, https://www.nytimes.com/1992/06/27/world/shamir-is-said-to-admit-plan-to-stall-talks-for-10-years.html

45 Rabin hakkında bir biyografi kaleme alan ve Suriye ile İsrail arasındaki süreçte başmüzakereci olan, yakın çalışma arkadaşı Itamar Rabinovich de bunu doğrular: *Yitzhak Rabin*, s. 177-185, 193-199.

Rabin, Suriye meselesindeki ciddiyetinin kanıtı olarak Itamar Rabinovich'i Suriye konusunda başmüzakereci (ve aynı zamanda İsrail'in ABD Büyükelçisi) olarak atadı. İsrail ordusunda üst düzey istihbarat görevlisi olarak çalışmış bir ihtiyat subayı ve Suriye uzmanı bir akademisyen olan Rabinovich bu pozisyon için ideal bir seçimdi. Koltuğuna oturduktan sonra Suriyeliler ile –kendi tabiriyle– "ilerleme" sayılabilecek bazı gelişmeler yaşandı; ancak sonunda iki taraf, esasen Celile Denizi'nin doğu yakasındaki kıyı şeridinin stratejik birkaç mil karelik kısmının kimde kalacağı konusundaki anlaşmazlık nedeniyle uzlaşamadı. Bu oldukça basit ama ağırlığı olan sorun, Rabin'in değerlendirmekte olduğu Golan Tepeleri'nden çekilme operasyonuna şiddetle karşı çıkan İsrailli bazı çevreler (ve ABD'deki en ateşli destekçileri arasında) tarafından büyütüldü. Müzakereler devam ederken Chicago'da katıldığım bir konuşmada Rabinovich, İsrail'in şahin kanadını, Suriye'yle uzlaşmanın hem mümkün hem de istenilir bir durum olduğuna ikna etmekte tamamen başarısız oldu. Kendisine yönelik bu mantıksız muhalefetin sebebinin, şimdi artık onun ve Rabin'in anlaşma yapılabileceğine ikna olduğu Suriye'nin daha önce şeytanlaştırılmasından kaynaklandığını, bu muhalefetin İsrail'in kendi yarattığı bir şey olduğunu söyledim.

Rabin, Suriye'ye yönelik görece esnek bir yaklaşım sergilemesine ve bu iş için son derece münasip bir elçi atamasına rağmen, İsrail'in müzakere masasında Filistinlilere yönelik temel yaklaşımında fazlaca bir değişiklik yapmadı. İsrail heyetinin başkanı, deneyimli bir diplomat, daha sonradan Yüksek Mahkeme yargıcı ve bizimle görüşmelerde bir mermerden farksız olan Elyakim Rubinstein'ın görevinde kalmasını sağladı. İsrail'in tutumundaki bazı değişiklikler, Filistin seçimleri, Batı Şeria ile Gazze Şeridi'ni birleştiren alanlar ve başka birkaç konu ile ilgiliydi. Ne var ki Rubinstein'ın dosyasındaki ana unsur değişmeden kaldı: En katı biçimde sınırlandırılmış bir özerklik. İsrail'deki hükümet değişikliğinin ciddi bir görüş değişikliğinin habercisi olmadığını anladığımızda Filistin heyeti ve Tunus ciddi bir hayal kırıklığı yaşadı. Aslında buna

şaşırmamamız gerekirdi. Rabin, 1989'da yaptığı bir konuşmada Begin'in Camp David'deki yaklaşımına bağlı olduğunu açıkça ifade etmişti: Filistinlilere özerklik verilebilirdi; ama bağımsız bir devletleri olamazdı.[46] Rabin altı yıl sonra, yani Ekim 1995'te öldürülmesinden bir ay kadar önce, Knesset'teki konuşmasında bölgede kurulacak herhangi bir Filistin "varlığı"nın "bir devlet düzeyine varamayacağını" söyledi.[47]

Ocak 1992'de Washington'daki epey cesaret kırıcı işaretlere rağmen, Şamir hâlâ görevdeyken Filistin heyeti, devlete giden yolda bir basamak olarak gördüğümüz ve Filistin Geçici Özerk Yönetimi (Palestinian Interim Self-Governing Authority - PISGA) olarak adlandırdığımız önerisinin ana hatlarını ortaya koydu. Mart ayında bu planın daha da geliştirilmiş ve kapsamlı bir versiyonu sunuldu. Önerinin ana fikri, Batı Şeria, Kudüs ve Gazze Şeridi'nde yaşayan –1967'de bu bölgelerden sürülenler ve o tarihten bu yana sınır dışı edilenler de dahil olmak üzere– Filistinlilerin kendilerini temsil edecek bir idari yönetim organı seçmesiydi. Gerçekliği çarpıtan biçimde Sivil İdare olarak adlandırılan İsrail askerî hükümeti ve işgal bürokrasisi, seçimden sonra bütün yetkilerini bu yeni yönetime devredecek ve İsrailli kurumlar bölgeden çekilecekti. Bu yönetim, yerleşimler (ancak yerleşimciler değil) ve tüm Filistinli sakinleri dahil olmak üzere İşgal Altındaki Topraklar'ın tamamının havası, toprağı ve suyu üzerinde tam yargı yetkisine sahip olacaktı; ancak egemenlik ya da tam bir güvenliği kontrol yetkisi söz konusu değildi. Bu yönetim varlık kazanınca İsrail'in yeni yerleşimcileri durdurması ve askerlerini "işgal altındaki Filistin topraklarının sınırları boyunca yeniden konuşlanma noktalarına" çekmesi gerekiyordu.[48]

46 *A.g.e.*, s. 165.

47 *A.g.e.*, s. 212-214.

48 "Outline of the Palestinian Interim Self-Governing Authority (PISGA)", 14 Ocak 1992, http://www.palestine-studies.org/sites/default/files/uploads/images/PISGA%20Jan%2014%2C%201992%20%20p%201%2C2.pdf. Planın daha detaylı bir versiyonu İsrail tarafına 2 Mart 1992'de iletildi: "Palestinian

PISGA önerisi işgalden bağımsızlığa geçme perspektifi oluşturması açısından gerçek bir çaba teşkil etse de, nihayetinde müzakerelerin kapsamını ve İsrail'in kabul etmeye hazır olduğu özyönetim biçimlerini kısıtlayan sınırları etraflarından dolaşarak aşmaya çalışan nafile bir girişimden ibaretti. Bu sınırlamalar –başta güvenlik, toprak, su, hava sahası, nüfus kayıtları, dolaşım, yerleşimler olmak üzere– İsrail'in önemli gördüğü hiçbir şey üstünde Filistinlilerin kontrolü olmasına müsaade etmiyordu. Bu önerinin başarısızlığa uğramasının pek çok nedeni vardı; bunların en önemli olanı Filistinlilerin yurdundan edilmesine yol açan doktrindi: Filistin'in tamamının Yahudilerin hakkı olduğunu öne süren Siyonist öğreti. PISGA önerisinde genel olarak öngörüldüğü şekliyle yargılama yetkisi, diğer her şeyin kendisinden türediği bu temel doktrinle çelişiyordu; Rubinstein ve siyasi patronlarının –ister İzak Şamir ister İzak Rabin olsun– kırmızı çizgisi olan Filistinlilerin egemenlik talebine fazla yakınlaşıyordu.

Engel oluşturan bir başka unsur da Tunus'tu. FKÖ liderliği öneriyi onaylamış olsa da, metinde kullanılan kavramların onları heyecanlandırmamış olduğunu hissettim. Bu yüzden de bu öneriyi uluslararası arenada, Arap dünyasında ya da İsrail'de halka anlatmak konusunda fazlaca bir gayrette bulunmadılar; oysa ki böylesi bir adım öneriye momentum kazandırabilirdi. Belki de İsrail hükümetinin böyle bir şeyi asla kabul etmeyeceğini biliyorlardı ve kabul görebilecek bir öneri yapmak istiyorlardı, şöyle ya da böyle bir anlaşma imzalamak için aşırı derecede istekliydiler. Heyecan duymamalarının nedeni kıskançlık da olabilirdi. FKÖ'nün sürecin başından beri gösterdiği hatta bugün de devam ettirdiği davranış olan hasımlarının önerdiklerine tepki vermek yerine bu heyet girift ve dikkatle hazırlanmış bir planı masaya koymuştu.

Interim Selfgovernment Arrangements: Expanded Outline of Model of Palestinian Interim Selfgovernment Authority: Preliminary Measures and Modalities for Elections", 2 Mart 1993, http://www.palestine-studies.org/sites/default/files/uploads/files/Final%20outline%20PISGA%20elections%202%20Mar%2092.pdf

Sorun, Tunus'taki FKÖ ile İşgal Altındaki Topraklar'dan gelen ve çoğu erken dönemlerinden beri İntifada'da liderlik yapmış olan isimlerle heyetin resmî üyeleri olan Filistinliler arasındaki derin gerilim yüzünden daha da kötüleşti. Hepimiz zaman zaman aleni tartışmalara da dönüşen bu gerilimin farkındaydık. Çoğumuz Faysal Hüseyni'nin Washington'daki otel odasında Arafat'la öfkeli bir tonla yaptığı telefon görüşmeleri esnasında oradaydık. İsrailliler de gerginliğin farkındaydı; hatta bundan faydalandıkları için durumdan çok memnundular. 1993'te aniden müzakere usulü ile ilgili kuralları değiştirdiler ve resmî müzakerelerin dışında tutulan Hüseyni, Aşravi ve başka isimlerin –bunlara danışman olarak bizler de dahildik– doğrudan masaya oturmasına izin verdiler. Bu ilk bakışta yüksek gönüllülükle yapılmış bir taviz gibi görünebilir; ancak Rabin'in bir toplantı esnasında Clinton'a söylediği üzere, bunu yapmaktaki amacı "yerel bir liderin Arafat'a karşı çıkabileceği" umuduyla Filistinliler arasında bölünme tohumları ekmekti.[49] Rabin'in savunma bakanı olduğu dönemde uyguladığı bu türden böl ve yönet taktikleri, her sömürge yöneticisi için standart bir prosedürdür; ancak nihayetinde bunun pek bir önemi olmadı. PISGA önerimiz reddedildikten sonra Washington'daki heyet İsraillilerden Filistin'deki kolonyalist statükoyu anlamlı şekilde değiştirecek ciddi bir karşı öneri alamadı. Washington görüşmeleri böylelikle sonuçsuz kaldı.

Washington'da bulunduğumuz süre zarfında buna dair fazlaca bir ipucuna sahip olmasak da, sonunda İsrail'in tutumunda ciddi bir değişiklik oldu. Bir buçuk yıldan fazla süren açmazlar ve hüsrandan sonra, FKÖ ile İsrail'in önemli bir konuda gizlice anlaşmaya vardıklarını öğrendik. Haziran 1993'te Washington'da İsraillilerle yapılan son görüşmeler esnasında Aşravi ile birlikte, ertesi gün sürecin inşasında etkili olan Amerikalı diplomatlara görüşmelerle ilgili bilgi vermek üzere bir belge hazırlamakla görevlendirilmiştik. Onlara bildirmemiz gereken şeyi duyunca epey şaşırmıştım. Bize dendiği kadarıyla FKÖ ile İsrail, "muhtemelen Filistin Kurtuluş Ordusu

49 Rabinovich, *Yitzhak Rabin*, s. 183.

AJANS FRANCE-PRESSE

Haydar Abdül-Şafi, Hanan Aşravi (fotoğraf makinesi yüzünü görmemizi engelliyor) ve Faysal Hüseyni, Madrid Barış Konferansı'nda basın tarafından sıkıştırılırken, 1991. Yazar arkada, sağa doğru bakıyor.

subayları da dahil olmak üzere" FKÖ kadroları ve güçlerinin İşgal Altındaki Topraklar'a girmelerine ve orada kolluk kuvveti olarak görev yapmalarına izin verileceği konusunda gizli bir anlaşmaya varmıştı. Görüşmelerle ilgili brifing hazırlayacak olan bizler için bu bir sürprizdi. Bu doğruysa, bu FKÖ ile İsrail'in gizlice ve doğrudan müzakereler yürüttüğü (bu yönde söylentiler vardı) ve hem Rabin hem de Arafat için en önemli başlık olan güvenlik konusunda geçici de olsa bir anlaşmaya vardıkları anlamına geliyordu.

Daha sonra öğrendik ki, bu gelişme Oslo'da gizlice yapılan görüşmelerden tamamen ayrı ve hiçbir zaman aynı derecede şöhret kazanmayan, gizli tutulmuş bir müzakere hattının açılmasının sonucuydu: Rabin'in, her birinin varlığını diğerlerine dahil olanlardan sakladığı, muhtelif girişimlerinden yalnızca biriydi.[50] Oslo görüşmesine paralel olarak yürütülen müzakere sürecinin başaktörleri, İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Peres

50 *A.g.e.*, s. 189-191. Rabin "Oslo'ya ve Washington'a alternatif" olarak açılmasını emrettiği iki kanaldan söz ediyor, ancak bunun detaylarını anlatmıyor.

ve Ahmed Kuray'dı (Ebu el Alâ). İkisi de kendi reklamını yapmakta ünlüydü ve kendilerinin yanı sıra yürütülen diğer girişimlerin gölgede kalması için ellerinden geleni yapacakları tahmin edilebilirdi; nitekim öyle de oldu.[51] Buna karşılık Rabin ve Arafat, gizli aracılar kullanarak güvenlik gibi hayati bir konuda sessiz sedasız anlaşmaya vardı; bu anlaşma aynı anda devam eden daha kapsamlı Oslo sürecinin başarısı açısından temel bir önkoşuldu.

Güvenlikle ilgili bu görüşmeler tamamen gözden uzakta (hâlâ da yeri bilinmiyor) gizli elçiler aracılığıyla gerçekleşti ve bugün de ne olup bittiğine dair çok fazla bir bilgimiz yok. Görüşmelerin İsrail cephesine işgal altındaki Filistinlilerden sorumlu ilk koordinatör de olan askerî istihbarat şefi, (emekli) Tümgeneral Şlomo Gazit'in başkanlık ettiğini biliyoruz. Anlaşılıyor ki Rabin bu süreçte sadece Gazit ve Rabinovich gibi kıdemli muvazzaf, yedek ve emekli subaylara güveniyordu.[52] Arafat da benzer bir yaklaşım içerisindeydi. Bu nedenle Gazit'le görüşmeye artık hayatta olmayan Ebu İyad'ın idare ettiği istihbarat servislerinde üst düzey subay ve daha sonra da Filistin Yönetimi'nin güvenlik güçlerinin komutanı olarak görev yapan Nizar Ammar'ı göndermişti.[53] Hanan ve heyetteki arkadaşlarımla birlikte notlarını hazırlamakta olduğumuz brifingin talimatını Arafat bizzat vermiş olmalıydı. Bunu biliyordum; zira İsraillilerin bu kadar geniş çerçeveli bir anlaşmayı kabul edeceklerine inanamadığımız için Tunus'a brifingde sunumumuzda yer alması için bize yolladıkları bazı ifadeleri biraz daha yumuşatan bir taslak göndermiştik. Gönderdiğimiz

---

51 Her ikisi de –pek mütevazı olmayan– Peres ve Ebu Ala, bu süreçteki rolleri üstüne epey kapsamlı metinler yazdı: Ebu Ala [Ahmed Kuray], *al-Riwaya al-filistiniyya al-kamila lil-mufawadat: Min Oslo ila kharitat al-tariq* [Filistinlilerin Müzakerelere İlişkin Bütün İzahları: Oslo'dan Yol Haritasına], cilt 1-4 (Beyrut: Institute for Palestine Studies, 2005-2014); Shimon Peres, *Battling for Peace: A Memoir* (New York: Random House, 1995).

52 Rabinovich'in ifadesiyle "Rabin", aralarında kendisinin de bulunduğu "eski IDF subaylarına güvenirdi." (*Yitzhak Rabin*, s. 187)

53 Bu iki adamın biyografilerinde (ve 2010 yılında vefat eden Ammar'ın ölüm ilanında) İsrail-Filistin güvenlik anlaşmasının sağlanmasındaki rollerine dair hiçbir ifade geçmez.

taslak, Arafat'ın, tanınmaması mümkün olmayan el yazısıyla yaptığı düzeltmelerle hemen geri geldi, bize aktarılmış ifadelerde hiçbir yumuşatma yapılmayacaktı.

23 Haziran 1993'te Daniel Kurtzer ve Aaron David Miller'a brifingimizi sunduk. Yetkimiz olmadığı için Washington görüşmeleri dışında resmen bir anlaşmanın yapıldığını söyleyemedik, zaten söz konusu olan gayriresmî nitelikte ancak önemli bir mutabakattı. Haliyle Kurtzer ve Miller, buradaki İsrail heyetinin önerdiklerimizi kabul edeceklerine inanmadı. Hanan Aşravi, Filistinlilerin güvenliği sağlamak için "dış kaynaklar"dan, örneğin bu konuda deneyime sahip olan "FKÖ'lü subaylardan" yardım almaları gerektiğini söyledi. Ben de, "İsrailli güvenlik yetkilileri"nin böyle insanların desteğine başvurulmasının bir gereklilik olduğunu anladığını ekledim. Amerikalı diplomatlardan biri "İsrailliler ile Filistinliler arasındaki temaslarda bir şeyler olduğunu" çarçabuk kavradı; ancak "İsrailliler ile bir anlaşma olmadığı" sürece böyle bir düzenlemenin hayata geçirilebileceğini sanmadığını söyledi. İsrail ile "bu konuda anlaşmakta sorun yaşayacağımızı sanmıyoruz" diyerek onları rahatlatmaya çalıştım. Kurtzer "İlk defa nutkumuz tutuldu"; Miller ise sunumumuzla ilgili olarak "sanki başka bir dünyada hazırlanmış gibi" demişti.[54]

Bu mesleklerinin kurdu diplomatlar, şüphesiz iki taraf arasında bir arka kapı diplomasisi kurulduğunu biliyordu; ama FKÖ ile İsrail'in bu denli kapsamlı bir konuda uzlaşabileceğine inanmakta zorlanıyorlardı. Tabii Dennis Ross ve meslektaşlarının inandığı ve Dışişleri Bakanlığı ile Beyaz Saray'daki üstlerine her zaman söyledikleri her şeye ters düşen böyle bir gelişmenin olduğu bilgisi onları utandırmış da olabilir: Ross'a göre İsrail, FKÖ güçlerinin İşgal Altındaki Topraklar'a girerek güvenliği sağlamasına izin vermek bir yana, FKÖ ile asla doğrudan görüşmezdi. Tepkileri ne olursa olsun, bu artık Amerikalıların karışacağı bir konu olmaktan çıktı.

---

54 "Draft Minutes: Meeting with the Americans", 23 Haziran 1993, http://www.palestine-studies.org/sites/default/files/uploads/files/Minutes%20Kurtzer%2C%20Miller%20meeting%2023%20June%2093.pdf

Bu önemli değişimin esbabımucibesi, Rabin'in İntifa'dan çıkardığı derslerdi: İsrail, İşgal Altındaki Topraklar'ı sadece güç kullanarak kontrol edemeyeceğini artık anlamıştı. Bunun sonucu olarak da Rabin, askerî işgal ve Filistin'in geri kalan bölgelerini kolonileştirme projesine devam ederken, bazı şeyleri Begin ve Şamir'den farklı yapmaya niyetliydi (gerçekten de Rabin hükümeti döneminde yerleşimlere yapılan kamu harcamaları kısıtlandı ancak genel olarak yerleşim faaliyetleri arttı). Rabin bu sebeple FKÖ ile doğrudan temasa izin verdi; ancak sınırlı özerklik gibi dar bir seçeneğin ötesine geçmedi. Bu gizli temaslar, zaman içerisinde Rabin'in FKÖ'nün liderlerinin ve kadrolarının büyük kısmının, iki taraf arasındaki karşılıklı tanınma bağlamında Filistin'e dönmesine olanak sağladı ve bu da İsrail ile FKÖ arasında Eylül 1993'te Beyaz Saray'ın bahçesinde imzalanan İlkeler Deklarasyonu'nun temelini oluşturdu. İsrail bu anlaşmayla FKÖ'yü Filistin halkının temsilcisi olarak kabul etti; FKÖ de İsrail Devleti'ni tanıdı.

Rabin, bir Filistin halkı olduğunu, FKÖ'nün de onların temsilcisi olduğunu kabul etmiş ve FKÖ ile müzakere masasına oturmuş, karşılığında İsrail Devleti'nin tanınmasını sağlamıştı. Bu daha önce hiçbir İsrailli liderin yapmadığı bir şeydi, ancak simetrik ve karşılıklılık ilkesi içeren bir al-ver de değildi. İsrail, Filistin yönetimini devlet statüsünde tanımadığı gibi, böyle bir devletin kurulmasına izin vereceğini de taahhüt etmemişti. Ulusal bir kurtuluş hareketinin, anavatanını kolonileştiren ve işgal faaliyetlerine son vermeyen bir devleti tanıması karşılığında özgürlüğünü kazanmadan, kendisini ezenlerden sadece tanınma elde ettiği tuhaf bir alışverişti bu. Bu tarihî hata, ileride Filistin halkı açısından vahim sonuçlara yol açtı.

Takvimler Haziran 1993'ü gösterdiğinde, yani Beyaz Saray bahçesindeki imza töreninden üç ay önce, FKÖ ile İsrail arasında müzakerelerin yürütüldüğü asıl masa artık Washington'da değildi. İki taraf arasında açılan, çeşitli gizli ve doğrudan iletişim kanallarının en önemlisi Oslo'daydı. İki taraf da Amerikalı

ev sahiplerinin ve medyanın dikkatinden kaçınmak istiyordu; ancak yaşanan değişimin asıl sebebi bu değildi. Rabin ve Arafat doğrudan anlaşma yürütmenin mümkün olduğunu anlayınca ihtimalleri daha fazla araştırmak için çeşitli temsilciler görevlendirdi. Oslo'daki görüşmeler iki liderin izniyle, İsrail tarafında Şimon Peres'in, Filistin tarafındaysa Mahmud Abbas'ın (Ebu Mazin) denetimi altında yürütüldü.

Oslo I olarak adlandırılan İlkeler Deklarasyonu bu şehirde hazırlandı ve iki taraf arasındaki anlaşmanın detayları yine burada belirlendi. Sorun, şeytanın ayrıntıda gizli olmasıydı ve FKÖ'nün Oslo'ya gönderdiği ekip ayrıntılara çok hâkim değildi. İsraillilerin gerçekten ne yaptığını anlamak için gereken dilbilimsel, hukuki ya da diğer uzmanlıklardan yoksundular. Filistinliler, İsrail tarafında iki akademisyen tarafından yürütülen ilk istikşafi görüşmelerin ardından, kendilerini –(İsrail ordusunda eski bir albay olan) Joel Singer gibi oldukça geniş bir uluslararası hukuk deneyimine sahip kişilerden oluşan– dişli ve işinin ehli bir İsrail müzakere ekibiyle karşı karşıya buldu.

Bu ekibi, Filistinlileri eşitleri olarak görme ya da Filistin Devleti ve egemenliğini kabul etme konusunda Rabin ya da Şamir'den daha ılımlı olmayan Şimon Peres bir araya getirmişti. Oslo'daki Filistinli temsilciler, İsrail ekibiyle aynı düzeyde değildiler, bu iş için gerekli olan eğitimden ve becerilerden yoksundular; hiçbiri işgal altındaki Filistin'e uzun yıllardan beri ayak basmamıştı ve İsrail ile yürüttüğümüz on turluk müzakerenin sonuçlarını iyice inceleyip kavramış değildiler. Oslo'da kötü bir performans sergileyen bu görüşmecilerin seçilmesi ve Arafat ile arkadaşlarının onların hazırladığı anlaşmayı imzalama konusunda çok istekli olmaları, Oslo'dan sonra 1990'ların ortalarından itibaren İşgal Altındaki Topraklar'da yaşayan Filistin halkının durumunun kötüleşmesine sebep oldu.[55]

55 Filistin-İsrail-Amerika müzakerelerine katılan Ebu Ala, Şimon Peres, Yossi Beilin, Dennis Ross, Daniel Kurtzer, Aaron David Miller, Camille Mansour, Hanan Aşravi, Hasan Hatip ve benim *Brokers of Deceit* kitabım da dahil olmak üzere Oslo Antlaşmaları ve devamındaki başarısızlıkların nedenlerine dair ayrıntılı pek çok analiz bulunuyor.

Madrid ve Washington'da edindiğimiz yirmi bir aylık deneyimle Oslo'da üzerinde mutabakata varılan metni görür görmez Filistinli müzakerecilerin İsrail'in özerklikten ne kastettiğini anlamadıklarını hemen fark ettik. İmzaladıkları bu metinde belirlenen, İşgal Altındaki Topraklar'ın sadece bir kısmı için geçerli olan ve toprak, su, sınırlar ile başka pek çok şeyin kontrolünü İsraillilere bırakan, son derece kısıtlı bir özerklik biçimiydi. Küçük değişikliklerle bugün de yürürlükte olan bu ve aynı temelde yapılmış anlaşmalarla İsrail, egemenlikten doğan pek çok hakkın yanı sıra, toprak ve insanlar üzerinde neredeyse tam bir denetim kurmasını sağlayan bir yığın imtiyazı elinde tutmayı başardı. Bizim hazırladığımız PISGA önerisi ise özerk ve seçilmiş bir Filistin yönetimine insanlar ve toprak üzerinde güçlü bir yetki atfederek, tam da bundan kaçınmaya çalışıyordu. Oysa ki Oslo'daki Filistinli müzakereciler, bu hayati meselelerin önemini kavramadıkları için bizim kaçınmayı başardığımız bir dizi tuzağa düşmüşlerdi. Nihayetinde Şamir ve Rabin hükümetlerinin de sıkı sıkıya bağlı kaldığı Begin özerklik planının çok az değiştirilmiş bir versiyonunu kabul ettiler.

İsrail'in Filistin Geçici Özerk Yönetimi (PISGA) önerisini reddetmesinin ardından bizim heyetimiz de Begin tarzı bir özerkliği kabul etmeyi reddetmişti. İşgal Altındaki Topraklar'dan gelen delegeler ve heyetimizin Filistin'de yaşayan ya da uzun zaman geçirmiş uzmanları gibi kişiler, İsrail tarzı özerkliğin pratikte ne anlama geldiğini iyi biliyordu. Hem Şamir hem de Rabin hükümetlerinin, yerleşimlerin kalıcı olarak dondurulmasını ya da askerî idareye son verilmesini reddettiklerini göz önüne alınca, işgal statükosunu belirsiz bir geleceğe kadar sürdürme niyetiyle, sadece kozmetik değişiklikler önerdiklerinin farkındaydık. İşte bu yüzden Washington'da ayak diredik ve FKÖ'nün de aynı nedenlerden dolayı Oslo'ya yollamış olduğu temsilcilerine –Edward Said'in haklı bir şekilde "Filistinlilerin teslimiyetinin bir aracı, bir Filistin Versay'ı"[56] diye adlan-

56 "The Morning After", *London Review of Books* 15, no. 20, 21 Ekim 1993, https://www.lrb.co.uk/v15/n20/edward-said/the-morning-after. Bu son derece şüpheci makale, 1993'te Beyaz Saray bahçesinde Oslo Antlaşmalarının imza-

dırdığı– Begin tarzı bir anlaşmaya karşı sıkı durmaları talimatını vermesi gerekiyordu.

Doğru olanın İsrail'in Washington ve Oslo'da anlaşma için önerdiği temel şartları reddetmek olduğuna kaniyim. FKÖ zamanında böyle güçlü bir tutum sergilemiş olsaydı, sonuç, 1993'ten bu yana Filistinlilerin maruz kaldığı toprak, kaynak ve hareket özgürlüğü kaybından daha kötü olmazdı. Muhasebesini yapınca, Oslo'da anlaşmaya varılamaması oradan çıkan anlaşmadan daha iyi olurdu. Muhtemelen işgal olduğu gibi devam edecekti; ama Filistinlilerin özyönetimi ile perdelenmeyecekti, İsrail milyonlarca insanı yönetme ve idare etmenin mali yükünden kurtarılmayacaktı ve –Oslo'nun en kötü sonucu olan– "güvenlik koordinasyonu" tesis edilemeyecekti. Filistin Yönetimi İsrail askerî rejimi altında yaşayan ve topraklarına İsrailli koloniciler tarafından kademeli olarak el konulan huzursuz Filistinlilerin kontrol altında tutulmasına omuz vermiş olmayacaktı.

Rabin'in daha iyi şartları kabul etmek zorunda kalabileceği gibi küçük bir ihtimalin de olduğunu unutmamak gerekir. Bu tür varsayımlarla gerçekten egemen bir Filistin Devleti'ne kapı aralanıp aralanamayacağını söylemek elbette mümkün değil. Ancak, nasıl ki FKÖ bir anlaşma yapma zorunluluğu hissetiyse, aynı şekilde Rabin de –özellikle Suriye rotasındaki ilerlemenin durmasının ardından– bir anlaşma yapma ihtiyacı hissetmişti. Itamar Rabinovich'e göre Rabin, Ağustos 1993'te Suriye ve Filistinlilerle bir yıl süren müzakerelerin çıkmaza girmesi ve başında bulunduğu koalisyon hükümetinin istikrarsızlığı nedeniyle ciddi bir hamle yapmak için üzerinde "baskı hissediyordu."[57] Bu hamle Filistinliler için daha iyi bir anlaşma yönünde olabilirdi.

Ne var ki Rabin'in sınırları olduğu ve önyargılarının yarattığı kısıtlamalarla hareket ettiği defalarca kanıtlandığından bu

lanmasının neredeyse herkesçe coşkuyla karşılandığı bir dönemde yazılmıştır. Said pek çok açıdan ileri görüşlü biriydi ve şöyle soruyordu: "Bu –kaygı verici bir biçimde– ara aşamanın son aşama olabileceği anlamına mı geliyor?" Bu satırlar yazılırken, söz konusu ara aşamanın yirmi yedinci yılına girmek üzereyiz.

57 Rabinovich, *Yitzhak Rabin*, s. 193.

sonuç pek de olası görünmüyor. Derinlerine kök salmış bir güvenlik kaygısı taşıyordu: Bu, İsrail'in sözlüğünde düşman üzerinde tam hâkimiyet ve kontrol; Rabin'in de kariyerinin büyük bölümünde mücadele ettiği Filistin milliyetçiliğine ve özellikle FKÖ'ye karşı derin bir küçümseme anlamına geliyordu. Bu küçümseme Rabin Eylül 1993'te Washington'da Arafat'ın elini sıkarken yüzünden açıkça okunuyordu. Rabin ayrıca Büyük İsrail Toprakları'nın dinci-milliyetçi taraftarlarının Filistinlilerle yapılacak her türden anlaşmaya yönelik şiddetli muhalefetini de hesaba katmak zorundaydı. Bu güçlü gruptan korkmakta da haklıydı; zira bu grubun destekçilerinden biri olan Yigal Amir, 1995'te onu öldürdü ve o günden bugüne bunlar İsrail siyaseti üzerinde hâkimiyet kurmuş vaziyetteler.

Yaser Arafat, Temmuz 1994'te Filistin'e döndü. Ben de kısa süre sonra onu Gazze'de, denize nazır yeni karargâhında ziyaret ettim. Yaklaşık otuz yıl sonra vatanına döndüğü ve Tunus'taki altın kaplama kafesinden kurtulduğu için çok mutluydu. Bir kafesten diğerine geçtiğinin farkında değil gibiydi. O sıralarda Doğu Kudüs'te yaşıyordum ve bölgedeki Arapların durumunun günden güne kötüleşmesine dair endişelerimi dile getirmek üzere gitmiştim yanına. İsrail, şehri İşgal Altındaki Topraklar'ın dışından gelen Filistinlilere kapatmış ve girişlerini denetlemek üzere bir dizi duvar ve güçlendirilmiş devasa kontrol noktaları inşa etmeye başlamıştı.

Batı Şeria ile Gazze'de yaşayanların şehre girişinin önüne ağır kısıtlamalar konarak, şehrin Arap kesiminin ekonomisinin gıdasının kesilmesiyle, topraklara el konulması ve ev yıkımlarının hızlandırılmasıyla, İsrail'in ikamet hakkından mahrum bıraktığı Kudüslülerin sürülmesiyle Kudüs'teki Filistin nüfusunun durumunun kötüleşmekte olduğunu gösteren endişe verici işaretler artıyordu. Arafat dillendirdiğim kaygıları önemsemedi. Çok geçmeden ziyaretimin zaman kaybından ibaret olduğunu anladım. Bir neşe bulutu içindeydi. Filistin'in dört bir yanından kendisine bağlılıklarını ve

saygılarını arz etmeye gelen heyetleri kabul etmenin verdiği mutluluğun tadını çıkarıyordu. Kötü haber dinleyecek halde değildi. Yüksek perdeden bir tavırla bana bütün sorunların yakında çözüleceğini bildirdi. Günün ilerleyen saatlerinde kaygılarımı –Gazze'ye yeni gelen– Ebu Mazin'e ilettiğimde aynı şekilde terslendim.

Arafat ve Ebu Mazin, oldukça iyimser biçimde temsilcilerinin Oslo'da Filistinliler için elde edemediklerini daha sonraki müzakerelerde İsrail'den almayı başaracaklarına inanıyorlardı. Arafat muhtemelen onyıllardır Arap rejimleriyle baş etmesini sağlayan ve sonunda pek çok hükümdar ile diktatörün sabrını tüketen efsanevi manevra yeteneğine güveniyordu. Ne var ki Arafat'ın meşhur numaralarının İsrailliler üzerinde zerre kadar etki yaratması mümkün değildi. İsrailliler silahlarına sımsıkı sarıldılar. Daha sonradan imzalanan anlaşmalar da en az Oslo I kadar tek taraflıydı.

Batı Şeria ve Gazze Şeridi ile ilgili Geçici Antlaşma ya da bilinen adıyla Oslo II, 1995'te iki tarafça kabul edildi ve Oslo I'in yol açtığı yıkım böylece tamamlandı. Bölge A, B, C adları altında bölünüp yamalar halinde üç parçadan oluşan bir düzenleme yapıldı. Toprakların %60'ından fazlasını oluşturan C Bölgesi tamamen, doğrudan ve sınırsız bir biçimde İsrail kontrolüne verildi. Filistin Yönetimi'ne A Bölgesi'ni oluşturan %18'lik alanda idari ve güvenlik kontrolü, B Bölgesi'nin ise %22'sinde idari kontrol verilirken İsrail burada güvenlikten sorumlu olmaya devam etti. A ve B bölgeleri birlikte bölgenin %40'ını oluştururken, Filistin nüfusunun yaklaşık %87'sini barındırıyordu. C Bölgesi, biri hariç bütün Yahudi yerleşimlerini içeriyordu. İsrail ayrıca Filistin'in bütün bölgelerine giriş ve çıkışlar üstünde tam yetkiye sahipti ve nüfus kayıtlarının kontrolü de tekelindeydi (yani kimin ikamet hakkına sahip olduğuna ve kimin nerede yaşayabileceğine karar veriyordu). Yerleşim inşaatları bu sayede hız kesmeden devam edebildi. Kudüs ile Batı Şeria arasındaki bağlar her geçen gün koparılıyordu ve İşgal Altındaki Topraklar'dan gelen Filistinlilerin İsrail'e girişine sürekli yeni engeller çıkarılıyordu. Nitekim, çok

sayıda askerî kontrol noktası ve yüzlerce kilometrelik duvar ile elektrikli çitler, bölgede derin yarıklar açarak Batı Şeria'yı çevresiyle bağları koparılmış bir dizi adacığa dönüştürdü.

Benim ve birçok Filistinlinin rutin şekilde ve zorluk çekmeden yaptığı Kudüs'ten Ramallah'a yarım saatten kısa sürede gitmek ya da Batı Şeria'dan Gazze'ye hızlı şekilde seyahat etmek kısa süre içerisinde olanaksız hale geldi. Oslo Anlaşmalarından sonraki ilk ziyaretimde Gazze girişindeki köhne kontrol noktasında, silahı kucağında, sırtını sandalyesine dayamış İsrail askerini asla unutmayacağım. Yerinden kımıldamadan geç işareti vermişti. Yeni kontrol noktaları ve duvarlarla, geçiş için İsrail yetkililerinin hiç de kolaylıkla vermedikleri izin belgeleri alma mecburiyetiyle, İsrail'in Batı Şeria, Gazze ve Doğu Kudüs arasında serbest dolaşımı engellemesi ve Filistinlilerin kullanmasının yasak olduğu yeni yolların açılmasıyla, Filistinlilerin –özellikle de Gazzelilerin– yaşam alanı adım adım daraltıldı. Kontrol noktalarından VIP geçiş kartlarıyla hızla geçen Arafat ve FKÖ liderliğindeki arkadaşları, sıradan Filistinliler üzerinde her geçen gün daha ağırlaşan kısıtlamalardan bihaberdiler ya da bu durumu pek umursamıyorlardı.

FKÖ kadroları, kısa süre içerisinde Tunus'tan ve başka yerlerden gelerek İşgal Altındaki Topraklar'a yerleşti; burada güvenlik güçlerinde ve Filistin Yönetimi kurumlarında genellikle üst düzey pozisyonlarda görev aldılar. Bu yönetim İşgal Altındaki Topraklar'da Filistinlilerin kendilerini yönetmeleri için geçici bir organ olarak kurulmuştu ve birkaç yıl içinde, yani nihai statü müzakerelerinin ardından da yerini kalıcı bir yönetim erki alacaktı. Ne var ki böyle bir şey asla gerçekleşmedi. FKÖ, Oslo Anlaşmalarının sonucu belli olana kadar örgütün –çoğunu olmasa da– bir kısmını Filistin dışında tutmak yerine, sanki özgürlük elde edilmiş gibi örgütü topyekûn İşgal Altındaki Topraklar'da konuşlandırdı. Sadece Siyasi Bölüm –yani Dışişleri Bakanlığı– ve diğer birkaç büro, Tunus ve başka ülkelerde kaldı. İnsani açıdan bakılınca uzun bir sürgünün ardından eve dönme isteği ve FKÖ'nün 1982'den beri barınmaya mahkûm olduğu ve pek de misafirperver olmayan

Arap başkentlerinden kendini kurtarma arzusunu anlamak güç değil. Ayrıca, Filistinli toplulukların çoğundan koparılmış olan FKÖ kadrolarının bir an önce örgütün tabanını oluşturan Filistin halkıyla birlikte yaşamak istemelerinin de anlamı vardı.

Ne var ki, FKÖ'nün büyük kısmının hâlâ işgal altında olan topraklara dönmesi gizli bir tehlike barındırıyordu. Arafat ve arkadaşları, kendilerini fiilen bir kafese sokmuştu; yerini terk etmeye niyeti olmayan ve büyük oranda değişmeyen bir askerî rejimin insafına kalmışlardı. İsrail'in kimi FKÖ mensuplarının Kudüs'te yaşamasına ya da orada faaliyet göstermesine engel olması, gelecekte olacaklara dair bir işaret vermiş oldu. Nitekim daha kötüleri gerçekleşti. İsrail birlikleri, 2002'de, İkinci İntifada sırasında şiddetin doruk noktasına tırmandığı bir dönemde Filistin Yönetimi'nin Ramallah'taki ve A Bölgesi'nin farklı yerlerindeki bürolarına baskınlar düzenledi. Ayrıca uzun zamandır Filistin siyasi faaliyetlerinin Kudüs'teki merkezi ve İsrail ile müzakere eden ekiplerin karargâhı olan Doğu Evi'ni de kapattılar. Bu karargâh halen kapalı.[58] İsrail ayrıca Filistinlilerin her türlü faaliyetini, seyahatini ya da toplantısını kısıtlayabiliyor veya yasaklayabiliyordu ve elinde tuttuğu bu gücü Filistin Yönetimi liderlerine karşı sakınmadan kullandı. FKÖ'nün kendi ayağıyla girdiği kafesin kapısının kapanması uzun sürmedi. İsrail ordusu, Eylül 2002'de Mukataa'yı, yani Arafat'ın Ramallah'taki karargâhını kuşatma altına aldı ve Arafat vefatından kısa süre öncesine kadar, yani yaklaşık iki yıl boyunca fiilen esir kaldı.

---

58 1990'ların başında incelediğim Musa el-Alami belgeleri gibi, Arap Araştırmaları Derneği'nin kadim arşivlerindeki 1930'lara kadar uzanan materyaller de dahil olmak üzere, burada ele geçirilen belgelerden bazıları şu anda İsrail Ulusal Arşivleri'nde Terk Edilmiş Mülkler'in tasniflendiği AP başlığı altında bulunabilir. Bunlar, 1982'de Beyrut'taki FKÖ Araştırma Merkezi'nden çalınan materyaller ve 1948'deki organize bir yağma esnasında Arapların evlerinden ele geçirilen kitaplarla yan yana duruyor. Filistinlilerin kültürel ve entelektüel varlıklarına yönelik bu sonu gelmez hırsızlık süreci, İsrail'in Filistinlilere yönelik siyasi cinayet kampanyasının ayrılmaz bir parçası olan, bir tür –yine Baruch Kimmerling'in yerinde ifadesiyle– "hafıza cinayeti"ni teşkil ediyor.

Oslo Anlaşmalarından bu yana geçen çeyrek asır içerisinde durum çoğu zaman yanlış bir biçimde iki eşit arasındaki, yani İsrail Devleti ile Filistin yönetiminin oluşturduğu yarı-devlet arasındaki bir çatışma olarak tanımlandı. Bu betimleme, eşitsiz ilişkiyi, değişmeyen kolonizasyon gerçekliğini maskeliyor. Filistin Yönetimi egemenliğe, kendi yargısını oluşturma hakkına sahip değil, İsrail'in izin verdikleri dışında hiçbir yetkisi yok; hatta gelirlerinin ciddi bir kısmı gümrük vergileri ve başka vergiler adı altında elinden alınıyor. Bütçesinin büyük kısmı temelde güvenliğe ayrılıyor; ancak Filistinliler için değil: Zira ABD ve İsrail'in dayattığı şartlara göre Filistin Yönetimi Filistin halkından gelecek her türden –şiddet içeren ya da içermeyen– direniş eylemine karşı İsrailli yerleşimcileri ve işgal güçlerinin güvenliğini korumakla yükümlü hale getirildi. 1967'den bu yana Manda idaresi altında olan Filistin topraklarında gerçekten tek bir devlet otoritesi vardı: O da İsrail'inkiydi. Filistin Yönetimi'nin kurulması bu gerçeği hiçbir şekilde değiştirmedi; Filistin Yönetimi'nin yaptığı, buzdağına çarpmak üzere olan Titanik'te güvertedeki sandalyelerin yerini değiştirerek önlem almaya çalışmaya benziyordu. Ancak bunu yaparken İsrail'in Filistin'i işgali ve kolonici tavrı için vazgeçilmez bir kalkan sundu. Buradaki ilişki aslında şöyleydi: Son derece güçlü İsrail Devleti karşısında eşit haklardan ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra küresel düzeyde kabul görmüş olan kendi kaderini tayin etme hakkından mahrum bırakılmış, ülkeleri kolonileştirilmiş bir halk vardı.

İntifada, Rabin'in ve İsrail güvenlik kurumlarının –öfkenin kaynadığı yoğun nüfuslu yerleşim bölgelerinde İsrail askerlerinin güvenliği sağlamasıyla yürütülen– işgal yönetiminde değişikliklere gidilmesi gerektiğini anlamalarına yol açtı. Bu farkındalığın bir sonucu olan Oslo çerçevesi, işgalin İsrail açısından avantajlı kısımlarını –devletin ve yerleşimcilerin sahip olduğu ayrıcalıklar ile imtiyazları– korurken, ağır yük getiren sorumlulukları üstünden atmak ve aynı zamanda Filistinlilerin hakiki anlamda kendi kaderini tayin etmesini, devletleşmesini ve egemenlik elde etmesini engellemek üzere tasarlan-

mıştı. Oslo I ile bu türden ilk değişiklikler yapıldı ve sonraki yıllarda bunlara başkaları eklendi. İsrail'in başbakanının kim olduğuna bakılmaksızın bunlarla amaçlanan şey güç eşitsizliğini korumaktı.

En önemli değişiklik Oslo I ile yapıldı; bu da FKÖ'nün işgal için taşeron güç olarak kullanılmasına karar verilmesiydi. Haziran 1993'te Amerikalı diplomatlara verdiğimiz brifingde aktardığımız Rabin ile Arafat arasında yapılan güvenlik anlaşmasının gerçek anlamı da aslında buydu. Anahtar unsur her zaman olduğu gibi, İsrail için, işgalin ve yerleşimcilerin güvenliğinin sağlanması ve bu yapılırken Filistin halkına boyun eğdirmenin maliyet ve sorumluluklarından kurtulmaktı. Rabin'in yakın çalışma arkadaşı Tümgeneral Şlomo Gazit'in 1994'te açıkça ifade ettiği üzere: "Yaser Arafat'ın seçim yapması gerekiyor. Ya sıradan bir Lahd ya da bir süper Lahd olabilir."[59] Gazit, İsrail'in 1978'den 2000'e kadar Güney Lübnan'ı işgal altında tutmasına yardımcı olmakla görevli; İsrail'in silahlandırdığı, maaşa bağladığı ve kontrol ettiği Güney Lübnan Ordusu'nun Lübnanlı komutanı Antoine Lahd'a gönderme yapıyordu. Gazit, gerçekleri gözler önüne seren bu sözleriyle kendisinin ve patronu Rabin'in Oslo'daki gerçek hedefini teyit etmiş oldu.

Oslo ve Washington'da yaratılan sistem, yalnızca İsrail'in girişimleriyle ortaya çıkmadı. Tıpkı 1967 ve 1982'de olduğu gibi İsrail, kendisine hayati önemde destek sağlayan ABD ile birlikte hareket ediyordu. Şayet Amerika'nın rızası olmasaydı, Oslo denen deli gömleği Filistinlilere giydirilemezdi. 1978'teki Camp David'den itibaren sonsuza kadar esnetilebilecek bir ara dönem tanımıyla Filistin Devleti'nin kurulmasını sürekli ileriye atan müzakerelerin dolambaçlı mimarisi sadece İsrail tarafından dayatılan bir şey değildi. Çerçevesi Begin tarafından tahayyül edilmişti ve İsrail'in iki siyasi kanadını temsil eden Likud ve İşçi Partisi tarafından uygulanmıştı. Ancak Filistin-

59 Gazit, 4 Mart 1994 tarihinde Amherst College'da düzenlenen bir panelde, dinleyicilerden gelen bir soruya cevaben bu sözleri söylediğinde bizzat salondaydım.

lilerin önündeki yegâne müzakere seçeneğinin bu olduğu ve sadece bunun muhtemel bir sonuca götüreceğine yönelik ısrarın arkasındaki asıl güç ABD'ydi. Amerika bu süreçte ikincil bir rolde değildi; aksine, İsrail'in ortağıydı.

Bu ortaklık, Carter'dan günümüze kadar her ABD hükümetinin sadece olup bitenlere göz yumması ya da rıza göstermesinden ibaret olmadı. Amerika'nın siyasi, diplomatik, askerî ve hukuki düzeyde sağladığı destekleri içeriyordu: Yerleşim yerlerini ve Kudüs'teki Arap mahallelerinin yavaş yavaş ortadan kaldırılmasını desteklemek için yapılan yardımlar; kredi ile vergiden muaf bağışlar ve İsrail'in Filistin'in tamamını kolonileştirmesini sağlayabilmek için dünyanın en gelişmiş silahlarının İsrail'e teslim edilmesi. Oslo Antlaşmaları sonuç olarak Siyonist hareketin yüz yıllık projesinde bir adım daha ilerlemesini sağlayan, Filistinlilere karşı uluslararası onaylı başka bir Amerikan-İsrail savaş ilanı anlamına geldi. Ne var ki Filistinli liderler bu sefer, 1947 ve 1967'den farklı olarak, kendilerinin düşmanlarıyla işbirliği yapar duruma sürüklenmesine izin vermiş oldular.

6

ALTINCI SAVAŞ İLANI (2000-2014)

Maruz kaldığımız ve bizim herhangi bir şekilde kullanılmamıza ihtiyaç duyulmadığı eşi benzeri görülmemiş bir kolonyalizm bu. Onların gözünde en iyi Filistinli, ölü ya da topraklarını terk etmiş Filistinli. Amaçlanan sömürülmemiz değil, Cezayir ya da Güney Afrika'da olduğu gibi, bizi bir alt sınıf olarak ülkede tutmaları gerekmiyor, sömürmek gibi bir niyetleri de yok.

– EDWARD SAID[1]

Çoğu Filistinli, 1993'te Beyaz Saray bahçesinde düzenlenen imza töreninden kısa süre sonra Oslo Antlaşmaları ile ilgili hayal kırıklığı yaşamaya başladı. Askerî işgalin ve yeni yerleşimler için İsrail'in toprak gaspının sona erme ihtimali başlarda coşkuyla karşılanmış ve pek çok insan devletleşmeye giden yolun başına gelindiğine inanmaya başlamıştı. Ne var ki, zaman geçtikçe Oslo'da altına imza atılan maddelere rağmen, hatta tam da bu maddeler sayesinde Filistin'in kolonileştirilme sürecinin hızla devam ettiği ve İsrail'in bağımsız bir Filistin Devleti'nin kurulmasına müsaade etmeye hiç niyeti olmadığı anlaşıldı.

Aslına bakılırsa, ekonomik ve kişisel çıkarları Filistin Yönetimi ile iç içe geçmiş ve İsrail ile normalleşen ilişkilerden fayda sağlayan çok az sayıdaki kişi haricinde, koşullar herkes için gittikçe daha kötü bir hal alıyordu. İzinler, kontrol noktaları,

1 David Barsamian, *The Pen and the Sword: Conversations with Edward Said* (Monroe, ME: Common Courage Press, 1994).

duvarlar ve tel örgülerle dolu labirent misali bir sistem kurulduğundan, bir yerden başka bir yere seyahat etmek ve malların nakliyesi için talep edilen izinler sürekli reddediliyordu. İsrail'in bilinçli "ayırma" politikasıyla Gazze, Batı Şeria'dan koparıldı; zaten Batı Şeria da Kudüs'ten koparılmıştı. Filistinliler için İsrail içindeki iş imkânları ortadan kalktı; bölgeyi parçalara bölen ve sadece yerleşimcilerin kullanabildiği yolların sayısı artırılarak, Batı Şeria çok daha korkunç bir yıkıma sürüklendi. Refah dolu günlerin eli kulağında olduğuna yönelik yapılan propagandaya rağmen, 1993 ile 2004 yılları arasında kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hasıla azaldı.[2]

İmtiyazlı azınlığa –bunlar FKÖ ya da Filistin Yönetimi'nde yer alan nüfuzlu birkaç kişiydi–, İsrail kontrol noktalarından kolayca geçmelerine olanak sağlayan VIP geçiş kartları verilmişti. Bu insanların dışındakilerse Filistin'de serbest dolaşım imkânını kaybetti. 1991'e kadar pek çok Filistinli, İsrail'de bir engelle karşılaşmadan ve özel bir izne ihtiyaç duymadan çalışabiliyordu. Batı Şeria ya da Gazze plakalı bir araçla İsrail'in ve İşgal Altındaki Topraklar'ın dilediği bir yerine seyahat edebiliyordu. Bu özgürlüğün yeniden tesis edileceğine yönelik beklenti kısa sürede boşa düşürüldü. Nüfusun büyük kısmı artık seyahat izni alamıyordu ve fiilen Batı Şeria'ya ya da Gazze Şeridi'ne hapsolmuş yerli halk için tasarlanmış kontrol noktalarıyla dolu bakımsız yolları kullanmaya mecbur bırakılmıştı. Yerleşimciler ise onlar için özel inşa edilmiş yüksek kaliteli otoyollar ve üstgeçitlerden seyahat ediyorlardı.

Oslo sonrası yaşanan bu hareket kısıtlamaları, en çok Gazze Şeridi'nde hissedildi. İsrail 1993'ten sonra, onyıllar boyunca karadan askerlerle ve denizden de donanmayla Gazze Şeridi'ni kuşatarak, adım adım dünyanın geri kalanıyla bağını kesti.[3]

---

2 Filistin'de kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hasıla, 1995'ten 2000'e kadar 1.380 dolar civarındaydı. Bu rakam 2000'den 2004 yılına kadar 340 doların üzerinde, sonraki yıllarda ise daha da fazla azalmıştı. UNCTAD İstatistikleri, "Report on UNCTAD's Assistance to the Palestinian People", TD/B/52/2, 21 Temmuz 2005, tablo: 1, 6.

3 Ben White, Gazze Şeridi'nin izolasyonunun aslında Hamas'ın yönetimi ele geçirmesinden on yedi yıl önce, 1989'da Gazze sakinlerinin yeni manyetik

Giriş ve çıkışlar nadiren verilen izin belgeleriyle ve yalnızca insan ağıllarını andıran, silahlandırılmış askerlerle dolu devasa kontrol noktalarından geçerek mümkün hale geldi. İsrail'in sınırı keyfî şekilde kapatıp açması, Gazze'den çıkan ve şehre giren mal sevkıyatını sıklıkla kesintiye uğrattı. Fiilen kuşatma haline gelen bu durum bilhassa ekonomik açıdan devasa bir yıkıma yol açtı. Gazze'de yaşayan insanların büyük kısmının İsrail'de çalışması ya da buradan ürün ihraç etmesi gerekiyordu. Çalışma ve ihracatın önüne konan katı kısıtlamalar, ekonomik hayatın yavaş yavaş soluksuz kalmasına sebep oldu.[4]

Arap Filistinlilerin yaşadığı en büyük ve en önemli kentsel merkez olan Kudüs'te, Doğu Kudüs'ün Filistinli mahallelerinin girişine konan bariyerler, kent ile ekonomik, kültürel ve siyasi açıdan güç aldığı Batı Şeria hinterlandı arasındaki serbest dolaşımı engelliyordu. Batı Şeria'daki pazarlar, okullar, işletmeler, kültür kurumları ve profesyonel faaliyetler, öncelikle İşgal Altındaki Topraklar'ın dört bir yanından gelen müşterilerin ve bunların yanı sıra İsrail'in içinden gelen Filistinlilerin ve yabancı turistlerin sayesinde gelişmişti. Batı Şeria ve Gazze'de yaşayan Filistinlilere bir anda tüm bunlar için izin belgesi alma zorunluluğu geldi; bu da çoğu insan için imkânsız bir şeydi. Bu belgeyi almayı başarsalar dahi, Batı Şeria'dan şehre girişlerin denetlendiği kontrol noktalarından geçerken rutin bir aşağılama seansı ve saatler süren gecikmeler onları bekliyordu. Kudüs'ün dış dünyayla ilişkisinin bu şekilde kesilmesi, şehrin ekonomisi üstünde sarsıcı bir etki yarattı. Avrupa Birliği'nin 2018'de hazırladığı bir rapora göre, Doğu Kudüs Arap bölgesinin Filistin gayrisafi yurtiçi hasılasına katkısı 1993'te %15 iken, günümüzde bu oran %7'ye geriledi. Aynı raporda "Fizik-

kartlarla İsrail'e geçişinin kısıtlanmasıyla başladığını belirtiyor: "Gaza: Isolation and Control", *Al Jazeera News*, 10 Haziran 2019, https://www.aljazeera.com/news/2019/06/gaza-isolation-control-190608081601522.html

4 Gazze'deki durumla ilgili çok sayıda akademik çalışma yapılmıştır: Özellikle Sara Roy'un şu çalışmalarına bkz. *The Gaza Strip: The Political Economy of De-Development* (Washington, DC: Institute for Palestine Studies, 1994) ve *Hamas and Civil Society in Gaza: Engaging the Islamist Social Sector* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2011). Bu kitabın yanı sıra bkz. Jean-Pierre Filiu, *Gaza: A History* (Oxford: Oxford University Press, 2014).

sel izolasyonu ve İsrail'in katı izin politikası nedeniyle, şehir bir zamanlar olduğu gibi ekonomik, kentsel ve ticari bir merkez olma özelliğini büyük oranda kaybetti" tespiti yapılmış.[5]

Anaakım medya ise koşulların günden güne kötüleştiğine ise nadiren yer verdi ve hâlâ işgal altında olan Filistin halkı, Eylül 2000'de kitlesel gösteriler yaparak, ihanete uğramışlık hissini dile getirince, uluslararası çevrelerde büyük bir şaşkınlık yaşandı. Oslo'nun hâlâ sönmemiş olan puslu parıltısı, İsrail'de, ABD'de ya da Avrupa'daki gözlemcilerin çoğunun, bilhassa da liberal Siyonist çevrelerin gözlerini kamaştırmaya devam ediyordu. Oslo'nun faydalı bir anlaşma olduğu öyle bir mitti ki, 2000'de şiddetin patlak vermesinden sonra bile gerçeklerin açık biçimde görülerek analiz yapılmasının önünde engel teşkil etmeye devam etti.[6]

Ne var ki, Oslo'nun FKÖ liderliğinin iddia ettiği gibi bir kazanım olmadığını gösteren olgular örgütün dişli yeni rakibi Hamas'ın değirmenine su taşımış oldu. Aralık 1987'de, Birinci İntifa'nın hemen başlangıcında kurulan Hamas, halkın FKÖ'den duyduğu muhtelif rahatsızlıklardan faydalanarak hızla büyüdü. Hamas, İntifada esnasında Birleşik Ulusal Liderlik'e katılmayı reddederek kendi ayrı kimliğini korumakta ısrarcı oldu. Filistin Ulusal Konseyi'nin 1988 Bağımsızlık Bildirgesi ile almış olduğu silahlı mücadeleden vazgeçilmesi ve diplomasiye dönülmesi yönündeki kararları sert bir dille eleştirerek kendisini FKÖ karşısında daha militan İslâmcı alternatif olarak tanıttı. Hamas, sadece İsrail'in 1967'de işgal ettiği toprakların değil, bütün Filistin'in kurtarılmasının sadece silahlı mücadeleyle mümkün olacağını savundu.[7]

---

5 Piotr Smolar, "Jerusalem: Les diplomates de l'EU durcissent le ton", *Le Monde*, 2 Şubat 2018, 3, http://www.lemonde.fr/proche-orient/article/2018/01/31/a-rebours-des-etats-unis-les-diplomates-europeens-soulignent-la-degradation-de-la-situation-a-jerusalem52500323218_html

6 Filistinli ve İsrailli müzakerecilerin son derece ırkçı şekilde karikatürleştirildiği ve Peres'i azizleştiren tasviriyle 2017'de Tony Ödülleri'nde en iyi oyun ödülünü kazanan, Londra West End'de sahnelenen ve vasat bir melodram olan *Oslo*'nun, New York'ta coşkuyla karşılanması bunun bir kanıtıdır.

7 Hamas üzerine oldukça kapsamlı bir literatür vardır. Bunlardan bazıları: Tareq Baconi, *Hamas Contained: The Rise and Pacification of Palestinian Resis-*

Hamas, 1928'de Mısır'da reformist amaçlarla kurulan ancak 1940'larla 1950'lerde şiddete yönelip 1970'lerde de Sedat yönetimindeki Mısır rejimiyle uzlaşan Müslüman Kardeşler'in Filistin kolunun bir uzantısıydı. Örgüt, Müslüman Kardeşler'in kendilerine müsamaha gösteren işgalci İsrail'e karşı fazlaca uysal davrandığını düşünen militanlar tarafından Gazze'de kuruldu. Gerçekten de askerî yönetim işgalin ilk yirmi yılında diğer bütün Filistinli siyasi, toplumsal, kültürel, profesyonel ve akademik gruplar üstünde ciddi bir baskı kurmuşken, Müslüman Kardeşler'in serbestçe faaliyet göstermesine müsaade etmişti. Filistin ulusal hareketini bölünmesinin işgale sağladığı faydadan ötürü İsrail, Müslüman Kardeşler'e gösterdiği hoşgörüyü, uzlaşmayı reddeden anti-semitizm içerikli programına ve açıkça şiddeti savunmasına rağmen Hamas'a da yansıttı.[8]

Gelgelelim Hamas'ın başarısının asıl sebebi bu değildi. Onun yükselişi, 20. yüzyılın büyük kısmında Ortadoğu siyasetine hâkim olan seküler milliyetçi ideolojilerin iflas ettiği inancından kaynaklanan bölgesel tepkinin bir parçasıydı. FKÖ'nün silahlı mücadeleden uzaklaşıp Filistin Devleti'nin kurulmasına giden yolu diplomasi masasında aramasının sonuç vermemesi nedeniyle pek çok Filistinli örgütün yanlış yola saptığını düşündü ve Hamas bunun sonucunda toplumsal açıdan son derece muhafazakâr tavrına ve gelecek açısından ne önerdiğinin muğlak olmasına rağmen epey büyüdü.

İsrail'in dayattığı koşullar altında olsa bile, Filistinlilerin Madrid Barış Konferansı'na katılmasından halkın duyduğu

---

tance (Stanford, CA: Stanford University Press, 2018); Roy, *Hamas and Civil Society in Gaza*; Ziad Abu-Amr, *Islamic Fundamentalism in the West Bank and Gaza: Muslim Brotherhood and Islamic Jihad* (Indianapolis: Indiana University Press, 1994); Khaled Hroub, *Hamas: Political Thought and Practice* (Washington, DC: Institute for Palestine Studies, 2002); Mishal ve Sela, *The Palestinian Hamas* ve Azzam Tamimi, *Hamas: A History from Within* (Northampton, MA: Olive Branch Press, 2007).

8 İsrail'in Hamas'ı nasıl desteklediğine dair güzel bir özet için bkz. Mehdi Hassan, "Blowback: How Israel Went from Helping Create Hamas to Bombing It", *Intercept*, 19 Şubat 2018, https://theintercept.com/2018/02/19/hamas-israel-palestine-conflict/. Ayrıca önceki bölümün 20. dipnotunda belirtilen kaynaklara da bakabilirsiniz.

memnuniyet, Hamas için kısa süreliğine sorun yarattı. Washington müzakereleri sürerken, İsrail ile görüşülmesine ilkesel olarak karşı çıktı ve İntifada'yı canlı tutmaya yönelik çabalarını sürdürdü. Oslo Anlaşmalarının imzalanması hem Filistinlilerin beklentilerini yükselterek hem de Hamas'ı geçici de olsa zayıflatarak benzer bir etki yarattı. Gelgelelim, FKÖ'nün itibarı İsrail ile yaptığı anlaşmaların neticelerine bağlandığından, Oslo Anlaşmalarının ardından halkta oluşan geniş çaplı hayal kırıklığı, Hamas'ı durumdan faydalanabilecek bir konuma getirdi ve Hamas da, FKÖ ile yeni kurulan Filistin Yönetimi'ne yönelik eleştirilerinin dozunu artırdı.

Filistinliler, anlaşmalarda belirtilen beş yıllık ara dönemin belirlenmiş tarihte sona ermeyip sürekli uzatılması yüzünden bir kez daha hayal kırıklığı yaşıyordu. Ara dönemin sürmesi, Arafat'ın müzakere stratejisi açısından –tıpkı 1999'da tamamlanması gereken nihai statü müzakerelerinin tamamlanmak bir yana, hiç başlamamış olması gibi– ilave bir başarısızlıktı. FKÖ cephesindeki bir başka başarısızlık da, 2000 yılında Arafat ile İsrail Başbakanı Ehud Barak arasında gerçekleşen son Camp David zirvesiydi. İyi hazırlanılmamıştı. Başkan Clinton zirve için çağrıda bulunduğunda, ikinci döneminin son aylarındaydı; Barak hükümeti İsrail parlamentosu Knesset'te çoğunluğu kaybetmişti ve Arafat da halk desteğini ciddi anlamda yitirmekteydi. Zirve düzeyindeki toplantılarda normal olduğu üzere öncesi iki taraf arasında herhangi bir anlayış birliği sağlanmamıştı ve zirvenin başarısızlıkla sonuçlanması halinde suçlanmaktan korkan Arafat, toplantıya zorlanarak katıldı.

Camp David, felaketle sonuçlandı. Barak, Arafat'la ciddi bir görüşme yürütmekten kaçınıp bunun yerine Amerikalılara gizlice bir teklif iletti ve öne sürdüğü şartlarda hiçbir şekilde değişiklik yapmayacağını bildirdi. ABD, bu olağanüstü prosedürü kabul ederek aslında İsrail'in pozisyonunu resmen onaylamış oldu. Barak'ın değiştirilmesi teklif dahi edilemeyecek önerisi (ki bu öneri hiçbir zaman resmen yayınlanmadı, sadece katılımcılar daha sonra bahsettiler bunlardan) Filistinliler

açısından kabul edilmesi mümkün olmayan şartlar içeriyordu. Bunlardan biri, İsrail'in Ürdün Nehri Vadisi ve Filistin hava sahası üstündeki kalıcı kontrolüydü. Böyle bir şeyi kabul etmek, dış dünyaya ulaşımın İsrail'in denetimi altında tutulmasıydı ve öngörülen Filistin "Devleti"nin hiçbir zaman gerçek manada egemenlik sahibi bir devlet olamayacağı anlamına geliyordu. İsrail'in Batı Şeria su kaynakları üstündeki denetimini sürdürmesi ve Batı Şeria'yı birbirinden yalıtılmış birkaç bloka ayıracak bölgeleri ilhak etmesi de bu değişmeyecek şartlar arasında yer alıyordu. Bekleneceği gibi iki taraf arsındaki en büyük uçurum Kudüs'ün paylaşımı konusunda ortaya çıktı. İsrail, Harem-i Şerif'in tamamı ile Eski Şehir'in geri kalanının büyük bir kısmını kapsayacak şekilde şehir üzerinde münhasıran egemenlik talep etti; bu da görüşmelerin kesilmesine yol açan ana unsurlardan biri oldu.[9]

Clinton, daha önce böyle bir şey yapmayacağını taahhüt etmiş olmasına rağmen başarısızlığın müsebbibi olarak Arafat'ı göstermeye başladı. Barak ise daha görüşmeler sona ermeden Arafat'ın habire engel çıkardığından söz etmeye başladı ve kısa süre sonra da Filistinlilerin aslında barış istemediğini ileri sürdü. Bu strateji nihayetinde kendi kendisini baltaladı: Barak'ın Arafat ve FKÖ hakkındaki değerlendirmesi doğruysa o zaman başarısız olacağı kesin bir zirveye katılması onu aptal durumuna düşürürdü. Ayrıca bunu iddia etmek Rabin, Peres, Barak ve İsrail İşçi Partisi'nin bütün yaklaşımını da sorgulanır hale getirirdi. Barak'ın taktik hatalarından ilk faydalanan, Likud'un başına geçen ve tutarlı olma meziyetine sahip Ariel Şaron oldu: Şaron, ömrü boyunca Filistinlilerle anlaşmanın mümkün olmadığını söylemiş ve Oslo Anlaşmalarına şiddetle karşı çıkmıştı. Filistin cephesindeyse müzakere sürecini kur-

9 Camp David zirvesi üstüne çoğu kendi masalına inanan ya da önemsiz denebilecek çok ciddi bir literatür vardır. Zirvenin başmimarlarından birinin yapıtını da bu minvalde değerlendirmek gerekir; bkz. Dennis Ross, *The Missing Peace: The Inside Story of the Fight for Middle East Peace* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2004). Bu sürece dair en iyi çalışmalardan biri Clayton Swisher'ın *The Truth About Camp David: The Untold Story About the Collapse of the Middle East Peace Process* (New York: Nation Books, 2004) kitabıdır.

tarmak için sergilenen son çabanın arkasından gelen bu suçlamalar, İsrail'in Filistin'in tam egemenliğini kabul etmeye isteksiz olduğunu, Oslo sürecinin bu yüzden Filistinlilerin asgari taleplerini karşılayan bir çözüm üretemeyeceğini ve bölgede sefalet yaratan statükonun devam edeceğini teyit etmiş oldu. Tüm bu yaşananlar Hamas'ın elini güçlendirdi ve Filistin içi siyasette daha önce görülmemiş nitelikte bir kutuplaşmaya yol açarak toplum içinde bir yarılma yarattı. Hamas artık 1960'ların ortalarından bu yana El-Fetih'in FKÖ içindeki hegemonyasına ve FKÖ'nün Filistin siyaseti üzerindeki tekeline yönelik en büyük tehdidi oluşturuyordu.

Oslo'dan sonra Filistinlilerin durumunun kötüleşmesi, bir devlete sahip olma umutlarının solması ve FKÖ ile Hamas arasındaki şiddetli rekabet, Eylül 2000'de İkinci İntifada'nın patlak vermesine yol açacak bileşimi oluşturdu. Geriye sadece yangını başlatacak kıvılcımı çakmak kalmıştı. Ariel Şaron'un yüzlerce güvenlik görevlisiyle birlikte Yahudilerce Tapınak Tepesi olarak bilinen (Süleyman Tapınağı'ndan dolayı – ç.n.) Harem-i Şerif'e yaptığı provokatif ziyaret, işte bu kıvılcım oldu. Siyonist Revizyonistler olarak bilinen aşırılık yanlılarının bitişikteki Batı Duvarı'nda bayraklarla yaptıkları bir gösteri ile başlayan, ülke çapında günlerce süren ve Arap ve İsrailli yüzlerce kişinin öldüğü 1929'daki kanlı olaylardan sonra, Harem-i Şerif her iki taraf için de milliyetçi ve dinî duyguların odağı haline gelmişti.[10] Filistinlilerin endişeleri, 1967'de şehrin doğu kısmını ele geçirmelerinden hemen sonra, işgalcilerin Batı Duvarı'na bitişik geniş bir meydan oluşturmak için Harem-i Şerif'in yanı başındaki Mağribi Mahallesi olan Haret el-Maghariba'yı içindeki camiler, türbeler, evler ve dük-

10 Detaylar için bkz. Rana Barakat, "The Jerusalem Fellah: Popular Politics in Mandate-Era Palestine", *Journal of Palestine Studies* 46, sayı 1 (Güz 2016): 7-19 ve "Criminals or Martyrs? British Colonial Legacy in Palestine and the Criminalization of Resistance", *Omran* 6, Kasım 2013, https://omran.dohainstitute.org/en/issue006/Pages/art03.aspx. Ayrıca bkz. Hillel Cohen, *1929: Year Zero of the Arab-Israeli Conflict* (Boston: Brandeis University Press, 2015).

kânlarla birlikte yıkmasıyla daha da arttı. 10-11 Haziran gecesi İsrail buldozerleri mahalleyi yerle bir etti. Yıkılan yerler arasında Selahaddin'in oğlu, Eyyûbî hükümdarı Ali el-Melik el-Efdal'ın 1190'da kurduğu Medresetü'l-Efdaliyye gibi vakıf mülkleri de vardı.[11] İki yıl sonra da Harem-i Şerif'in yanı başındaki kadim bir Sufi tekkesi, Zaviye el-Fakirriye de yok edildi.[12]

Kentin Batı Şeria ve Gazze'deki Filistinlilere kapanması ve İsrailli yeni yerleşim alanlarının Doğu Kudüs'e doğru genişlemeye devam etmesinden ötürü, kent sakinleri yaşadıkları yerlerin ellerinden gideceğinden korkuyordu. Bir yıl önce, yani 1999'da İsrail, Eski Şehir'in büyük bölümünün altından geçerek Harem-i Şerif'e uzanan bir tünel kazmış, üstteki Müslüman Mahallesi'ndeki mülklere zarar vermiş ve bu da yaygın protesto gösterilerine yol açmıştı. Şaron'un, başarısızlıkla sonuçlanan Camp David görüşmelerinden kısa süre sonra gerçekleşen ziyareti için bu bakımdan daha kötü bir zamanlama olamazdı. Barak'ın ardından başbakanlık koltuğuna oturmak üzere kampanya yürüten Şaron, "Tapınak Tepesi bizim elimizde ve daima bizde kalacak" diyerek yangına körükle gitti.[13] Şaron'un pervasız ve fırsatçı eylemlerle dolu siyasi geçmişi göz

---

11 Batı Duvarı meydanının oluşturulması için yıkılan Müslüman türbeleri ile camilerinin bir listesi için bkz. R. Khalidi, "The Future of Arab Jerusalem", *British Journal of Middle East Studies 19*, sayı 2 (Kış 1993): 139-140. Mağribi Mahallesi'nin doğuşu, tarihi ve yerle bir edilmesi üzerine yapılmış en detaylı analiz Vincent Lemire'e aittir: "Au pied du mur: Histoire du quartier mahgrébin de Jérusalem (1187-1967)" yayımlanacak [Kitap versiyonu 2022'de yayımlandı – ç.n.]. Mimari ve arkeolojik bilgilerin yanı sıra tahrip edilen alanların çoğunun resimlerini bulabileceğiniz bir kaynak için bkz. Michael Hamilton Burgoyne, *Mamluk Jerusalem: An Architectural Study* (Londra: World of Islam Festival Trust, 1987).

12 Harem-i Şerif'e bitişik eski bir sufi tekkesi olan Zaviye, geleneklere uygun olarak, yöneticisi Ebussuud ailesinin ikametgâhı haline gelmişti: Yitzhak Reiter, *Islamic Endowments in Jerusalem Under British Mandate* (Londra: Cass, 1996): 136. Annesi bu aileden gelen Yaser Arafat da 1929'da burada doğmuştu. Kuzenim Rukiyye Halidi, annesi Ümmü Kamil ile birlikte komşuları olan Ebussuud ailesini ziyaret ederek küçük Yaser'in doğumunu kutladıklarını anlatmıştı: yüz yüze görüşme, Kudüs, 26 Temmuz 1993.

13 Suzanne Goldenberg, "Rioting as Sharon Visits Islam Holy Site", *Guardian*, 29 Eylül 2000, https://www.theguardian.com/world/2000/sep/29/israel

önüne alınınca, yaklaşan seçimleri kazanmak için patlamaya hazır bu ortamdan faydalanmayı amaçladığına şüphe yoktu ve nitekim birkaç ay sonra da koltuğa oturmayı başardı.

Bu provokasyon, 1967'den bu yana İşgal Altındaki Topraklar'da yaşanan en vahim şiddet dalgasının patlak vermesiyle sonuçlandı ve süreç daha sonraları ölümcül intihar saldırıları dalgasıyla İsrail'in içine yayıldı. Dökülen kanın miktarındaki artış çarpıcıydı. Sekiz yılı aşkın süre devam eden Birinci İntifada esnasında –yılda ortalama 177 olmak üzere– yaklaşık 1.600 kişi ölmüştü (bunların %12'si İsrailliydi). Birinci İntifada'yı izleyen nispeten daha sakin dört yıllık süreçte ise –yılda ortalama 20 kişi olmak üzere– toplamda 90 kişi hayatını kaybetmişti (bunların %22'si İsrailliydi). Buna karşın, sekiz yıl süren İkinci İntifada esnasında 6.600 kişi öldü; bu da yılda ortalama 825 kişi demekti. Ölenlerin 1.100'ü İsrailliydi (%17'den biraz az). İsrail güvenlik güçleri ve yerleşimciler tarafından ise 4.916 Filistinli öldürüldü (600'den fazla Filistinli de diğer Filistinliler tarafından öldürülmüştü). İntifada'nın sonuna doğru ölen İsraillilerin çoğu, Filistinli intihar bombacılarının İsrail'deki eylemlerinde ölen sivillerken, toplamın üçte birinden biraz azını oluşturan 332 kişiyse güvenlik güçleri mensubuydu. İkinci İntifada esnasında ölenlerin sayısındaki bu çarpıcı artış, şiddetin nasıl hızla tırmandığını gözler önüne seriyordu.[14]

Hamas ile FKÖ arasındaki rekabet de bu tırmanışta rol oynamıştı; ama insanları şoka uğratan sayıda can kaybına yol açan asıl unsur, İsrail kolluk kuvvetlerinin İntifada'nın ilk anından itibaren silahsız göstericilere karşı gerçek mermi kullanmasıydı (İntifada'nın "ilk birkaç gününde" 1,3 milyon mermi yakmışlardı).[15] Bu kargaşa kimi Filistinlileri –çoğunluğu Filistin Yönetimi'nin güvenlik birimleri mensuplarıydı– silahlanmaya ve patlayıcı kullanmaya kışkırttı. Olayları dikkatle

14 Bu verileri, İşgal Altındaki Topraklar'daki İnsan Hakları için İsrail Bilgi Merkezi olan vazgeçilmez B'Tselem'in yayınladığı tablolardan aldım: https://www.btselem.org/statistics

15 Reuven Pedatzur, "One Million Bullets", *Haaretz*, 29 Haziran 2004, https://www.haaretz.com/1.4744778

izleyen gözlemcilere göre İsrail ordusu gerilimin tırmanması ihtimaline tamamen hazırlıklıydı; hatta belki de tam da böyle bir gelişmeyi tetikleme niyeti taşıyordu.[16] Tahmin edilebileceği üzere, İsrail'in helikopterler, tanklar ve toplar da dahil olmak üzere ağır silahları devreye sokması, Filistinlilerin daha fazla can kaybı yaşamasına neden oldu.

Hamas ve Filistin İslâmi Cihat Örgütü içindeki küçük ortakları, çoğunlukla İsrail'deki savunmasız sivil hedeflere –otobüsler, kafeler ve alışveriş merkezlerine– intihar bombacılarıyla yaygın biçimde düzenlenen saldırılarla İsrail'e karşılık verdi. Bu taktiğin amacı, şimdiye değin büyük ölçüde İşgal Altındaki Topraklar'da yoğunlaşmış olan şiddetin, düşmanın topraklarına taşınmasıydı ve İsrail başlarda bu duruma hazırlıklı değildi. El-Fetih'in 2001'in sonundan itibaren ve giderek artan bir sıklıkla benzer eylemlere girişmesiyle birlikte ölümcül bir rekabet boy gösterdi. Arkasından kısmen iki grup arasındaki rekabetin tetiklediği, tırmanan kanlı intihar saldırıları yaşandı. İkinci İntifada'nın ilk beş yılı üstüne yapılan bir araştırmaya göre, söz konusu intihar saldırılarının neredeyse %40'ını Hamas, yaklaşık %26'sını müttefiki İslâmi Cihat, %26'dan fazlasını El-Fetih ve geri kalanını da onun FKÖ'deki ortakları gerçekleştirmişti.[17]

FKÖ 1988'de şiddete başvurmaktan vazgeçmişti; ama çok sayıda göstericinin İsrail askerleri tarafından vurulması ve Hamas'ın buna intihar saldırılarıyla karşılık vermesinden sonra El-Fetih üstündeki baskı arttı ve şiddete yöneliş kaçınılmaz hale geldi. 1994'te El Halil'deki İbrahimî Camii'nde 29 Filistinlinin silahlı bir yerleşimci tarafından katledilmesi tetikleyici oldu, Hamas ve İslâmi Cihat, 1994-2000 yılları arasında Oslo Antlaşmalarına karşı yürüttükleri kampanyanın bir parçası olarak İsrail içinde intihar bombacılarına dayanan eylemler yapılması-

16 *A.g.e.* Pedatzur'un analizine göre İsrail yüksek komuta kademesi, Filistinlilerin nihai olarak yenildiklerinin "akıllarına kazınması" için böylesine ezici bir güç kullanmaya çok önceden karar vermişti.

17 Efraim Benmelech ve Claude Berrebi, "Human Capital and the Productivity of Suicide Bombers", *Journal of Economic Perspectives* 21, sayı 3 (Yaz 2007): 223-238.

na öncülük ettiler ve 27 bombalı saldırıda 171 İsraillinin ölümüne yol açtılar. Bu dönemin sonunda, Filistin Yönetimi güvenlik güçlerinin şiddetli bir baskı uygulamasıyla bu saldırılar büyük ölçüde kontrol altına alındı. FKÖ liderliği, topallamakta olan Oslo sürecinin sürdürülebilmesi için elinden geleni yaparak bu saldırıları durdurmaya çalıştı. Çoğunluğu İsrail hapishanelerinde yatmış El-Fetih militanlarından oluşan Filistin Yönetimi'nin güvenlik aygıtı mensupları, Hamas şüphelileri üzerinde –tıpkı İsrailli sorguculların onlara yaptığı gibi– beis görmeden işkence yöntemleri uyguladılar. Bu yaşananlar, iki tarafta da derin bir düşmanlık yarattı ve bu nefret 2000'li yılların ortalarında FKÖ ile Hamas'ın karşı karşıya gelmesi şeklinde patlak verdi.

İkinci İntifada, ilkinin tamamen aksine, Filistin ulusal hareketi açısından büyük bir gerilemeydi. İşgal Altındaki Topraklar için ağır ve tahripkâr sonuçlara yol açtı. 2002 yılında ağır silahlarla korkunç bir yıkıma girişen İsrail ordusu, Oslo Anlaşmalarının bir parçası olarak boşaltılan sınır bölgelerini, özellikle de şehir ve kasabaları yeniden işgal etti. İsrail birlikleri Yaser Arafat'ın Ramallah'taki karargâhını aynı yıl kuşatma altına aldı. Kısa süre sonra Arafat'ın ölümcül bir hastalığa yakalandığı anlaşıldı. 1994'te Gazze'de hayal kırıklığıyla sonuçlanan toplantıdan sonra Arafat'la görüşmekten kaçınıyordum; arkadaşım Sari Nusseibeh, hasta ve yaşlı Arafat'la görüşmem için beni teşvik etti ve kuşatma esnasında onu iki kez ziyaret ettim. Fiziksel ve zihinsel açıdan epey bitkin bir haldeydi.[18] Filistin halkının tarihe mal olmuş liderine yapılan bu acımasız muamele, –tam da Ariel Şaron'un amaçladığı üzere– son derece küçük düşürücüydü. Bu durum FKÖ'nün neredeyse bütün lider kadrosunu, tam da bu türde aşağılamalara karşı savunmasız oldukları İşgal Altındaki Topraklar'a taşımakla ne kadar büyük bir hata yaptığını da gözler önüne seriyordu.

18 Bana kalırsa zihinsel gerilemesi çok daha önce başladı. Bu süreç 1992'de kendisini taşıyan uçağın Libya çölüne düşmesi sonucu uçaktakilerin birçoğunun ölmesi ve kendisinin de yaralanmasına kadar uzanıyor olabilir: Youssef Ibrahim, "Arafat Is Found Safe in Libyan Desert After Crash", *New York Times*, 9 Nisan 1992, http://www.nytimes.com/1992/04/09/world/arafat-is-found-safe-in-libyan-desert-after-crash.html

Camp David zirvesinin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra İsrail'in Batı Şeria ile Gazze Şeridi'ndeki şehir ve kasabaları yeniden işgal etmesi, Filistinlilerin topraklarının herhangi bir kısmı üstünde egemenlik ya da hakiki bir otoriteye benzeyen bir şey elde ettikleri inancının ya da edecekleri yönündeki beklentilerin bütün kalan kısmının yerle yeksan olmasına sebep oldu. Yaşananlar Filistinliler arasındaki siyasi farklılıkları daha da derinleştirdi ve hem FKÖ'nün izlediği diplomasi güzergâhının hem de Hamas ile diğerlerinin başvurduğu şiddet eylemlerinin başarısız olduğunu gözler önüne sererek uygulanabilir bir alternatif stratejinin olmadığını ortaya koydu. Aslında tüm bu yaşananlar, Oslo'nun başarısızlığını, silah kullanmanın ve intihar saldırılarının bir sonuç vermediğini ve İsrailli sivillere verdirilen bütün kayıplara rağmen, her durumda en büyük kaybedenin Filistinliler olduğunu gösterdi.

Buradan çıkan bir başka sonuç da İkinci İntifada'da korkunç boyutlar alan şiddet yüzünden Filistinlilerin 1982'den bu yana Birinci İntifada ve barış müzakereleri boyunca 1982'den bu yana edindikleri olumlu imajın yok olmasıydı. Yineleyen intihar saldırılarının dehşet verici görüntülerinin dünya çapında yaygınlaşmasıyla (ve bu görüntülerin Filistinlilere uygulanan çok daha büyük şiddeti görünmez hale getirmesiyle) İsrailliler zulmeden güç olarak görülmekten kurtuldular ve kendilerine eziyet eden irrasyonel fanatiklerin kurbanları rolüne geri döndüler. İkinci İntifada'nın Filistinliler açısından doğurduğu, ciddi manada sorunlar ve intihar saldırılarının İsrail kamuoyu ile siyaseti üstündeki olumsuz etkisi, İkbal Ahmed'in 1980'lerde Filistinlilerin şiddet kullanmasına yönelik güçlü eleştirisinin doğrulanması anlamına geliyordu.

Kuşkusuz böylesi değerlendirmeler bu intihar saldırılarını planlayan ve gerçekleştiren erkeklerin (ve az sayıda kadının) aklının ucundan bile geçmiyordu. Bu eylemlerle amaçlananın ne kadar sorunlu olduğunu belirtmek bunların gerekçelerini gözden geçirmemize mani değil. Bu eylemleri, İsrail'in İkinci İntifada'nın ilk birkaç haftasında silahsız göstericilere karşı ayrım gözetmeksizin gerçek mermi kullanmasına ve Gazze'de

Filistinli sivillere yönelik saldırılarına ve suikastlarına misilleme olarak savunanların anlatılarını kabul etsek bile, bu bombalamaların kör bir intikamdan daha fazlasını elde etmeyi amaçlayıp amaçlamadığı sorusu cevaplanmaya muhtaç. Ayrıca bu anlatıda İntifada sırasındaki intihar saldırılarının üçte ikisinin altında imzası olan Hamas ile İslâmi Cihat Örgütü'nün, Şaron'un Harem'i ziyaretinden önce, yani 1990'larda yirmiden fazla bu türden saldırı gerçekleştirdiği gerçeği göz ardı ediliyor. Bu saldırıların İsrail'i caydırmaya yönelik olduğu öne sürülebilir. İsrail ordusunun, bedeli ne olursa olsun, her türden çatışmada üstünlüğü ele geçirmeye ve düşmanlarını sadece caydırmakla kalmayıp ezme kapasitesine sahip olduğunu mutlak şekilde göstermesi gerektiğine yönelik katı bir şekilde uyguladığı yerleşik doktrini göz önüne alınınca, bu gerekçenin ciddiye alınmasının mümkün olmadığı ayan beyan görülür.[19] İkinci İntifada sırasında Şaron bu doktrini sadakatle uyguladı. Selefi Rabin de Birinci İntifada'da böyle davranmıştı ancak bu –Rabin'in de bizzat kabul ettiği üzere– muazzam bir siyasi bedel ödemesine sebep olmuştu.

Sivillere yönelik intihar saldırılarının İsrail toplumunda bir çözülmeye yol açacak darbeler oluşturduğu fikri de bir o kadar ciddiyetten uzaktır. Bu teori, İsrail'in bölünmüş ve "suni" bir siyasi formasyon olduğu şeklindeki yaygın ama son derece sorunlu bir analize dayanır. Siyonizmin yüz yılı aşkın süredir devam eden ulus yaratma faaliyetinde kazandığı başarıyı ve İsrail toplumunun pek çok konuda kutuplaşmış bir yapı arz etse de, ulus olma konusunda yekvücut davrandığı gerçeğini göz ardı eder. Nasıl bir hesap yaptılarsa, bombalı saldırı planları yapanların gözden kaçırmış oldukları en önemli unsur, saldırılar sürdükçe İsrail halkının Şaron'un katı politik tutumunun arkasında daha fazla kenetlendiğiydi. Aslında olan şuydu: intihar saldırıları Filistin'in elini zayıflatıp bölerken, karşı tarafı birleştirip güçlendiriyordu. Güvenilir anketlere göre, İkinci

19 Bu doktrini en iyi analiz eden isim Pedatzur'dur: "One Million Bullets".

İntifada'nın sonuna varılırken, Filistinlilerin çoğu intihar saldırılarına karşı çıkıyordu.[20] Dolayısıyla bu saldırılar vahim hukuki ve ahlâki sorunlar yaratmanın ve Filistinlileri medyadaki olumlu imajlarından mahrum bırakmasının yanı sıra, stratejik düzeyde de büyük oranda amaçlananın tam tersi bir etkiye yol açmıştı. Fiyaskoyla sonuçlanan bu saldırılardan Hamas ile İslâmi Cihat ne kadar suçlu olsalar da nihayetinde onları takip eden FKÖ liderliği de bu suçta pay sahibi olmuştur.

HÂLÂ BULANIKLIĞINI KORUYAN şartlar altında hastalığı ilerleyen Yaser Arafat, Kasım 2004'te, Paris'teki bir hastanede, şaibeli bir şekilde hayatını kaybetti. Onun yerine FKÖ ve El-Fetih'in başına Mahmud Abbas (Ebu Mazin) geçti ve Ocak 2005'te dört yıllığına Filistin Yönetimi başkanlığına seçildi. O günden bu yana bir daha başkanlık seçimi yapılmadı; dolayısıyla Abbas, 2009'dan bu yana demokratik bir yetkilendirmeye sahip olmadan ülkeyi idare ediyor. Arafat'ın ölümü, 1950'lerin başında canlanan hareketin 1948'den bu yana Filistin'in kaderinin en kötü aşamasına uzanan yarım asırlık bir dönemin sona ermesine işaret eder. Abbas, bu ölümü izleyen başkanlığının ilk on beş yıllık döneminde, zaten takati kalmamış ulusal hareketin daha da kötüleşmesine, Filistinliler arasındaki çatışmaların artmasına, Filistin'den geriye kalan topraklarda Siyonist kolonizasyonun ciddi biçimde genişlemesine ve her geçen gün kuşatmanın sıkılaştığı Gazze Şeridi'ne yönelik bir dizi İsrail saldırısına tanıklık etti.

Oldukça uzun bir süre boyunca FKÖ'yü idare eden El-Fetih Merkez Komitesi'nin eski tüfekleri arasında hayatta kalan son birkaç kişiden biri olan Abbas, ne karizmatikti ne de iyi bir hatipti; cesaretiyle tanınmadığı gibi, halktan biri olarak da görülmüyordu. Velhasıl, ilk kuşak önde gelen El-Fetih liderle-

20 Son birkaç on yılın en güvenilir ve tutarlı kamuoyu yoklamasını Kudüs Medya ve İletişim Merkezi yapmıştır. Merkezin 2004 Aralık tarihli 52 sayılı araştırmasına göre "Filistinlilerin çoğunluğu mevcut siyasi koşullar altında uygun bir yanıt olarak İsrail hedeflerine yönelik askerî operasyonlara karşı çıkıyor"du. Bkz. http://www.jmcc.org/documentsandmaps.aspx?id=448

ri arasında en az etkileyici olan şahsiyetlerden biriydi. Bu grubun çok az mensubu hayatını doğal nedenlerle kaybetmişti. Büyük çoğunluğu ise –Ebu İyad, Ebu Cihad, Said Sayel (Ebu el-Velid), Mecid Ebu Şerar, Ebu Yusuf Neccar, Kemal Advan, Hayel Abdülhamid (Ebu Hol) ve Ebu Hasan Selameh– Mossad'ın ya da Suriye, Irak ve Libya rejimlerinin desteklediği grupların suikastçıları tarafından öldürüldü. Gassan Kanafani ve Kemal Nasır'ı da eklersek, bu isimler hareketin en iyi, etkili liderleri ve sözcüleriydi; onların kaybı, örgütün dinamizmini azalttı, zayıflamasına yol açtı. İsrail'in "seçilmiş hedefleri öldürme" adı altında gerçekleştirdiği sistematik cinayetler, İkinci İntifada ve Abbas döneminde de devam etti; El-Fetih, FHKC, Hamas ve İslâmi Cihat liderleri öldürüldü. Bu suikastların bazılarının askerî veya güvenliğe ilişkin kaygılarından ziyade siyasi saiklerle gerçekleştirildiği, Hamas içinde intihar saldırılarına karşı çıkan İsmail Ebu Şanab'ın öldürülmesi örneğinde açıkça görülüyordu.[21]

İsrail'in 2008-2009, 2012 ve 2014'teki büyük kara saldırıları da dahil olmak üzere, Gazze'ye yönelik süregiden savaş, Batı Şeria ve Doğu Kudüs'teki Filistin bölgelerine yönelik olarak yaptıkları düzenli saldırılarla birlikte yürütülmüştü. Tüm bu saldırılarda insanlar tutuklanıyor, suikasta kurban gidiyor, evler yerle bir ediliyor ve halk baskı altına alınıyordu. Bunların hepsine Ramallah'taki El-Fetih idaresindeki Filistin Yönetimi sessiz kalarak rıza gösterdi. Tüm bu yaşananlar, İsrail Gazze'yi vururken Batı Şeria'daki protestoların bastırılması için İsrail ile işbirliği yapan Filistin Yönetimi'nin ne egemenliğe ne de İsrail'in müsaade ettikleri dışında gerçek bir yetkiye sahip olmadığının teyidi niteliğindeydi.

Hamas ve İslâmi Cihat, Oslo sürecini ve bu süreçten doğan Filistin Yönetimi ile Filistin Yasama Meclisi'ni tanımadığı için, tıpkı önceki seçimde olduğu gibi 2005'teki Filistin Yönetimi başkanlık seçimini de boykot etmişti. Ne var ki, Hamas kısa

21 Nicolas Pelham ve Max Rodenbeck, "Which Way for Hamas?", *New York Review of Books*, 5 Kasım 2009, https://www.nybooks.com/articles/2009/11/05/which-way-for-hamas/

süre sonra şaşırtıcı bir U dönüşü yaparak, Ocak 2006'daki meclis seçimlerinde aday çıkarmaya karar verdi. Örgüt, yürüttüğü kampanyada alamet-i farikası olan muhafazakâr bir sosyal düzeni savunan İslâmcı mesajı ve İsrail'e karşı yürüttüğü silahlı direnişi öne çıkarmadan, reform ve değişime vurgu yaptı, bu adı taşıyan aday listesiyle seçime katıldı. Bu oldukça önemli bir dönüşümdü. Zira Hamas aday çıkarmakla sadece Filistin Yönetimi'nin meşruiyetini kabul etmekle kalmadı; sonuç itibarıyla bu yönetimi doğuran müzakere sürecinin ve bu sürecin sonunda varması beklenen iki devletli çözümün meşruiyetini de fiilen kabul etmiş oldu. Üstüne üstlük, Hamas bu hamleyle seçimleri kazanma ihtimalini öngörüyor, böylece Filistin Yönetimi'nin Abbas'la birlikte idare etme sorumluluğunu da kabullenmiş oluyordu. Filistin Yönetimi'nin oluşumunu desteklemiş olan İsrailli, Amerikalı ve Avrupalılara göre bu organın asli sorumluluğu İsraillilere karşı şiddeti önlemek ve İsrail'le güvenlik konusunda işbirliği yapmaktı. Hamas, yaptığı değişikliğin gerçekten ne anlama geldiği konusuyla yüzleşmedi, bu hamlenin gerektirdiklerinin kendi varoluş nedeniyle, –hareketin adının tam açılımı

RAJA HALIDI

Auja, Batı Şeria, C Bölgesi: Yazarın kardeşi Raja Halidi'nin İsrail ordusu tarafından buldozerle yıkılan evinin temelleri.

olan– İslâmi Direniş Hareketi sözlerinin içerdiği silahlı direniş mesajıyla çeliştiğini hiçbir zaman kabul etmedi.

Hamas, hiç kimsenin, hatta kendisinin bile beklemediği bir başarı kazanarak seçimi büyük farkla önde tamamladı. 132 koltuklu mecliste Hamas 74, El-Fetih ise 45 koltuk kazandı (ne var ki bunun sebebi seçim sistemiydi: Aslında El-Fetih oyların %41'ini, Hamas ise %44'ünü almıştı.) Seçim sonrası yapılan çıkış anketleri, sonuçların İslâmcı bir yönetim ya da İsrail'e karşı silahlı direnişin yükseltilmesi isteğinden ziyade, İşgal Altındaki Topraklar'da durumun değişmesi ile ilgili güçlü taleplerinden kaynaklandığını gösterdi.[22] Ağırlıklı olarak Hıristiyanların yaşadığı bazı mahallelerde bile oylar büyük oranda Hamas'a gitti. Bu da pek çok seçmenin stratejileri duvara çarpan, yolsuzluğa bulaşmış ve halkın taleplerine kulak tıkamış El-Fetih'i yönetimde görmek istemediğinin bir kanıtı sayılabilir.

Meclis çoğunluğunun Hamas'a geçmesiyle birlikte, örgüt ile El-Fetih arasındaki çatışma da tırmanmaya başladı. Filistin'in kimi siyasi şahsiyetlerinin de ifade ettiği üzere, iki hareket arasındaki bölünme, Filistin davası açısından potansiyel bir felakete işaret ediyordu ve kamuoyu da ağırlıkla böyle düşünüyordu. El-Fetih, Hamas, FHKC ve İslâmi Cihat da dahil olmak üzere, İsrail hapishanelerinde tutulan başlıca grupların liderleri Mayıs 2006'da (daha fazla bilinmeyi hak eden) Mahkûmlar Belgesi'ni yayımladı: Belgede, iki devletli çözümü esas alan yeni bir program çerçevesinde gruplar arasındaki kopuşun sona erdirilmesi çağrısında bulunuluyordu. İki grubun İsrail hapishanelerinde tutulan (suikasta kurban gitmemiş) en saygın isimlerince kaleme alınmış bu belge örgütlerin alt kademelerinde bulunanların isteklerinin de açık bir ifadesi olduğundan oldukça önemliydi.[23]

---

22 Saygın bir dernek olan Filistin Politika ve Anket Araştırmaları Merkezi'nin seçim sonrasında yaptığı anketler bu durumu açıkça ortaya koyuyor, http://www.pcpsr.org/en/node/478. Ayrıca özel bir şirket olan Near East Consulting'in araştırmasına bkz. http://www.neareastconsulting.com/plc2006/blmain.html

23 Bütün Filistinli grupların kabul ettiği, 28 Haziran 2006 tarihli gözden geçirilmiş son versiyona buradan ulaşabilirsiniz: https://web.archive.org/web/20060720162701 / http://www.jmcc.org/documents/prisoners2.htm

Filistin toplumunda mahkûmlara büyük saygı duyulur ve işgalin başlamasından bu yana 400.000'den fazla Filistinli, İsrail hapishanelerine konmuştu.

Aşağıdan gelen böylesi bir baskıyla karşı karşıya kalan Hamas ve El-Fetih, defalarca bir koalisyon hükümeti kurmaya çalıştı; ancak bu yöndeki çabalar, Hamas'ın Filistin Yönetimi hükümetinin parçası olmasını reddeden İsrail ile ABD'nin şiddetli muhalefetiyle karşılaştı. İsrail'in Mahkûmlar Belgesi'nde olduğu gibi zımnen değil, açık biçimde tanınmasında ve başka bir dizi koşulda ısrarcıydılar. Hamas böylelikle FKÖ'nün onyıllardır katlanmak zorunda kaldığı, tüzüğünü değiştirmekten BM'nin 242 sayılı kararını kabul etmeye, terörden vazgeçmekten İsrail'in varlığını kabul etmeye kadar uzanan bıktırıcı bir taviz verme egzersizinin içine çekildi. Filistin halkının büyük kısmını sürgüne gönderen, gidenlerin dönmesini engelleyen, topraklarını güç ve kolektif sindirme yoluyla işgal eden, bir halkın kendi kaderini tayin etmesine mani olan İsrail, hem 1970'lerde FKÖ'den hem de 2000'lerde Hamas'tan tüm bunları talep ederken, buna karşılık hiçbir şey vermeyi kabul etmiyordu.

İsrail, Hamas'ın Filistin Yönetimi koalisyonuna dahil edilmesini veto ederken, ABD de örgüte boykot uyguladı. Kongre, ABD fonlarının Hamas'a ya da Hamas'ın parçası olduğu bir Filistin Yönetimi organına gitmesini engellemek için parasal gücünü kullandı. Ford Vakfı gibi Filistinlilere fon sağlayan kuruluşlar, Hamas ile uzaktan yakından ilgisi olan hiçbir projenin destek görmemesini garanti altına almak için fon verdikleri kuruluşları bir dizi yeni yasal prosedürleri yerine getirmek zorunda bıraktılar. Hatta Ford Vakfı'ndan ciddi miktarlarda destek alan Filistinlilerin inceleme altına alınması için kurulan komisyonun başına İsrail yanlısı İftira ve İnkârla Mücadele Birliği'nin başkanı olan Abraham Foxman'ı getirdiler. Tabii bunun sonucunu kestirmek hiç de zor değildi: Ford, tam da İsrail'in amaçlarına hizmet eden bir tutum değişikliğiyle Filistinli STK'lara fon desteği sağlamayı fiilen kesti.

Bu dönemde, 2001 yılında çıkarılan ABD Vatanseverlik Yasası'ndaki "terörizme maddi destek" tanımı Filistin meselesi

kapsamında o kadar geniş bir şekilde yorumlanıyordu ki, Hamas ve FHKC gibi kara listeye alınmış gruplarla ilişkisi olan bir örgütle kurulan neredeyse her türden temas, ağır cezalar içeren ciddi bir suç eylemi olarak değerlendirilebiliyordu. FKÖ, 1960'lardan bu yana şeytanlaştırılmıştı; şimdiyse sıra Hamas'taydı. Yine de Hamas'ın intihar saldırıları, uluslararası hukuku çiğneyip sivilleri hedef alması ve tüzüğünde yer alan kaba anti-semitizmle dolu sicili bile, İsrail'in neden olduğu çok büyük sayıda Filistinli sivil kayıpların, ayrımcılık uygulayan bir dizi İsrail Devlet kurumunun ve İşgal Altındaki Topraklar'da askerî yönetimin faaliyetleri yanında çok silik kalıyordu. Ancak terörist yaftası Hamas'a yapıştırıldı ve ABD'nin ağır yaptırımlar içeren terörizmle ilgili yasaları sadece çatışmanın Filistin tarafı için geçerli oldu.

Bu acımasız kampanya şartlarında, Filistin halkının büyük bir çoğunlukla desteklediği uzlaşma talebine rağmen, mutabakata dayalı bir koalisyon hükümeti kurma girişimlerinin başarısızlığa uğraması şaşırtıcı olmamalı. El-Fetih'e ekonomik destek sağlayan Batılı ve Arap aktörlerin örgütün Hamas'la arasına mesafe koyması için uyguladığı baskı, Ramallah'taki yaldızla kaplanmış bir balon içerisinde sahip oldukları güçten ya da ciddi maddi çıkarlardan vazgeçmek istemeyen Filistin Yönetimi'ndeki eski tüfek El-Fetihlilerin karşı koyamayacakları ağırlıktaydı. Kendilerinden çok daha güçlü bir düşmana karşı direnmek ve imtiyazlarını riske atmak yerine, Filistin siyaseti içinde yaşanacak yıkıcı bir bölünmeyi tercih ettiler. Şaşırtıcı olan, Gazze Şeridi'nde ABD tarafından eğitilen El-Fetih kontrolündeki kolluk kuvvetlerinin, komutanları Muhammed Dahlan yönetiminde Hamas'ı devirmek için başarısızlıkla sonuçlanan sakil bir girişimde bulunmalarıydı. Hamas, 2007'de bir karşı darbeyle kısa süre içerisinde Dahlan'ın güçlerinin üstesinden geldi ve ardından da şiddetli çatışmalar yaşandı. İki taraf arasında, El-Fetih'in 1990'ların ortalarında Hamas'a baskı yapmasıyla açılan yarık, Gazze Şeridi'de iki taraftan dökülen kanlarla daha da derinleşti. Hamas, Gazze'de kendi Filistin Yönetimi'ni kurarken, Ramallah merkezli Filis-

tin Yönetimi'nin yetki alanı Batı Şeria'nın –İsrail ordusunun faaliyet göstermesine müsaade ettiği– %20'sine kadar daraldı. Böylelikle işgal altında yaşayan Filistinlilerin üstünde artık büyük ölçüde güçsüz bir değil, iki yönetimin kurulmuş olması gibi saçma bir durum ortaya çıktı.

Hamas'ın Gazze Şeridi'nin kontrolünü ele geçirmesiyle birlikte, İsrail tam kapsamlı bir kuşatmaya geçti. Bölgeye giren mallar en aza indirildi; düzenli ihracat tamamen durduruldu; yakıt tedariki kesildi ve Gazze'ye giriş-çıkışlara nadiren izin verildi. Gazze fiilen bir açık hava hapishanesine dönüştürüldü: 2018'de yaklaşık iki milyon Filistinlinin en az %53'ü yoksulluk içinde yaşıyordu[24] ve işsizlik de –kadınlar ile gençler arasında çok daha yüksek olmak üzere– %52 gibi ürkütücü bir orana varmıştı.[25] Hamas'ın seçim zaferinin uluslararası alanda tanınmamasıyla başlayan süreç, Filistin'de feci bir bölünmeye ve Gazze'nin abluka altına alınmasına yol açtı. Bu olaylar silsilesi, Filistinlilere karşı yeni bir savaş ilanı manasına geliyordu. Aynı zamanda gelecekte yaşanacak açık savaş için de vazgeçilmez bir uluslararası kılıf sağlanmış oldu.

İsrail, Filistinliler arasındaki derin ayrılıklardan ve Gazze'nin tecrit edilmesinden faydalanarak, 2008'de başlayıp 2012 ve 2014'te devam eden yakıp yıkma amaçlı üç hava ve kara saldırısı düzenledi. Bu saldırılarda şehirlerin ve sığınmacı kamplarının büyük bölümü enkaz altında kaldı; ağır biçimde elektrik kesintileri ve su kirliliği sorunları yaşandı.[26] Başta Şucaiyye ve Refah'ın bazı bölgelerinde olmak üzere, pek çok

---

24 Bu veri, Haziran 2018'den: https://www.ochaopt.org/content/53-cent-palestinians-gaza-live-poverty-despite-humanitarian-assistance

25 Bu veri, İsrailli STK Gisha'dan alınmıştır: https://gisha.org/updates/9840. *CIA World Factbook*'un 2016 ve 2017 tahminleri daha düşüktür: https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/gz.html

26 Gazze savaşları üzerine iki muhteşem kitap için bkz. Norman Finkelstein, *Gaza: An Inquest into Its Martyrdom* (Oakland: University of California Press, 2018) [Türkçesi: *Gazze: Şehadete Tanıklık*, çev. H. Aydın vd., İstanbul: İz Yayıncılık, 2024] ve Noam Chomsky ile Ilan Pappé, *Gaza in Crisis: Reflections on the US-Israeli War on the Palestinians* (Chicago: Haymarket Books, 2013) [Türkçesi: *Yaşamla Ölüm Arasında Gazze: Dünden Bugüne Filistin Sorunu*, çev. Taylan Doğan ve Ali K. Saysel, İstanbul: BGST Yayınları, 2011].

mahallede olağanüstü boyutlarda bir yıkım gerçekleşti. Bu süreçte verilen kayıp sayıları, hikâyenin ancak bir kısmını anlatabilir, gene de bunlar çok çarpıcıdır. Andığımız üç büyük saldırıda 3.804 Filistinli öldürüldü; bunların neredeyse bin kadarı çocuktu. Çoğunluğu saldırı operasyonlarında görev alan askerî personel olmak üzere, ölen İsraillilerin sayısı ise toplam 87 oldu. Kayıplar arasındaki oran farkı 43'e 1'di ve öldürülen İsraillilerin çoğu askerken, Filistinlilerin büyük çoğunluğu ise sivildi.[27]

Gelgelelim, anaakım ABD medyasının Hamas ve İslâmi Cihat'ın İsrail'deki sivil hedeflere yönelik roket atışlarına odaklanan ana haberlerine bakarak bu gerçeği anlamak pek mümkün değildi. Bu silahların kullanımının ülkenin güneyindeki İsrail ahalisini uzun süreler boyunca sığınaklarda bulunmak zorunda bıraktığına şüphe yoktur. Ancak İsrail'in mükemmel şekilde çalışan erken uyarı sistemi, Amerika'nın tedarik ettiği son teknoloji füzesavarlar ve sığınak ağı sayesinde söz konusu roketler nadiren insan ölümüne yol açmıştı. 2014 yılında İsrail'in Gazze Şeridi'nden atıldığını iddia ettiği 4.000 roket, biri Naqab (Negev) bölgesinde yaşayan biri Bedevi olmak üzere beş İsrailli sivilin ve Taylandlı bir tarım işçisinin, yani toplamda altı kişinin ölümüne neden oldu.[28] Bu durum elbette Hamas'ın bu tür hedef odaklı olmayan silahlarla sivil bölgelere ayrım gözetmeksizin saldırılar düzenleyerek savaş kurallarını çiğnemesini hafifletmez. Ama kayıp sayıları, medyanın neredeyse tamamının Hamas'ın roket atışlarına odaklanarak yaptığı haberlerden epey farklı bir hikâye anlatıyordu. Bu süreçte yapılan haberler, tek taraflı savaşın aşırı orantısızlığını gözlerden kaçırmayı başardı: Gezegenimizdeki en güçlü ordulardan biri, dünyanın en yoğun nüfuslu yerleşim bölgelerinden birini ve bu ateşle çelik yağmurundan kaçma fırsatı olmayan yüz kırk

27 Bu veriler İşgal Altındaki Topraklar'da İnsan Hakları için İsrail Bilgi Merkezi B'Tselem'in web sitesinden alınmıştır: https://www.btselem.org/statistics/fatalities/during-cast-lead/by-date-of-event ve https://www.btselem.org/statistics/fatalities/after-cast-lead/by-date-of-event

28 "50 Days: More Than 500 Children: Facts and Figures on Fatalities in Gaza, Summer 2014", *B'Tselem*, https://www.btselem.org/2014gazaconflict/en/il/

EPA / OLIVER WEIKEN

Şucaiyye, Gazze, Temmuz 2014. Emekli bir Amerikalı general, İsrail bombardımanının "kesinlikle orantısız" olduğunu söylemişti.

mil karelik kuşatılmış bir alanda yaşayan bir halkı bütün gücünü kullanarak perişan etti.

2014'teki saldırının ayrıntıları bu durumu açıkça ortaya koyar: İsrail Hava Kuvvetleri, 2014'ün Temmuz ve Ağustos aylarında elli bir gün boyunca 6.000'den fazla hava saldırısı düzenlerken, ordusu ve donanması da yaklaşık 50.000 top ve tank mermisi ateşledi. Bu saldırılarda toplam 21 kilotonluk (21.000 ton ya da 42 milyon pound) ağır patlayıcı kullandığı tahmin ediliyor. Hava saldırısında ise silahlı insansız hava araçlarından ve ABD yapımı *Hellfire* füzelerini ateşleyen *Apache* helikopterlerinden, birer tonluk bombalar taşıyan Amerikan F-16 ve F-15 uçaklarına kadar çeşitli savaş araçları kullanıldı. İsrail Hava Kuvvetleri komutanına göre bu tür gelişmiş uçaklar kullanılarak Gazze'deki hedeflere, çoğunda andığımız güçlü bombaların kullanıldığı birkaç yüz sorti yapıldı.[29] Bir tonluk bir bombanın patlamasıyla yaklaşık on altı metre genişliğinde ve on iki metre derinliğinde bir krater oluşuyor ve

29 Barbara Opall-Rome, "Gaza War Leaned Heavily on F-16 Close-Air Support", *Defense News*, 15 Eylül 2014, http://www.defensenews.com/article/20140915/DEFREG04/309150012/Gaza-War-Leaned-Heavily-F-16-Close-Air-Support Ayrıca şuradan ulaşabilirsiniz: http://www.imra.org.il/story.php3?id=64924.

şarapnel parçaları dört yüz metre yarıçaplı bir alana yayılıyor. Bu türden bombalardan biri ya da ikisi çokkatlı bir binayı yerle bir etme gücüne sahip; ağustos sonunda İsrail hava harekâtının bitimine doğru Gazze'deki binaların çoğu yerle bir olmuştu bile.[30] Elimizde İsrail'in Gazze Şeridi'ne bu yıkıcı bombalardan kaç tane attığına ya da daha ağır mühimmat kullanıp kullanmadığına dair kamuya açık bir bilgi yok.

İsrail Lojistik Komutanlığı'nın 2014 yılının Ağustos ayı ortasında yayımladığı bir rapora göre, hava bombardımanının yanı sıra –26 Ağustos'ta nihai ateşkes yürürlüğe girmeden çok önce– Gazze Şeridi'ne çoğu ABD yapımı M109A5 155mm obüslerden olmak üzere 49.000 top ve tank mermisi atılmıştı.[31] Bunların elli kiloluk mermileri elli metrelik bir yarıçap içinde öldürücü oluyor ve iki yüz metre çapındaki bir alanda kayıplara yol açıyor. İsrail'in elinde bu toplardan 600 adet; yetmiş kiloyu aşan mermiler atabilen uzun menzilli Amerikan M107 175mm toplarından ise 175 adet bulunuyordu. İsrail'in bu ölümcül savaş makinelerini çok kısa bir süre kullanması dahi, Gazze'ye yönelik savaşın ne denli orantısız olduğunu göstermeye yeter.

19-20 Temmuz 2014'te seçkin Golani, Givati ve paraşütçü tugayı unsurları Gazze Şehri'nin Şucaiyye bölgesine üç eksende bir saldırı başlattı. Özellikle Golani tugayı, on üç İsrail askerinin ölümü ve yüze yakınının yaralanmasıyla sonuçlanan hiç beklemediği şiddetli bir direnişle karşılaştı. Amerikan askerî kaynaklarına göre on bir İsrail topçu taburu, 155 mm ve 175 mm'lik toplardan en az 258 tanesini kullanarak, yirmi dört saat boyunca sadece bu mahalleye 7.000'den fazla mermi attı. 4.800 mermi yedi saat içinde atıldı. "Günlük bilgilendirme toplantılarına erişimi olan" üst düzey bir Pentagon yetkilisi, kullanılan bu ateş gücünü "muazzam" ve "ölümcül" diye nitelerken, normal koşullar altında ABD ordusunun, ancak 40.000 askerden oluşan iki tümeni (yani Şucaiyye'de bulunan İsrail kuvvet-

30 Jodi Rudoren ve Fares Akram, "Lost Homes and Dreams at Tower Israel Leveled", *New York Times*, 15 Eylül 2014.

31 "Protective Edge, in Numbers", *Ynet*, 14 Ağustos 2014, http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-4558916,00.html

lerinin on katı büyüklüğündeki bir asker topluluğunu) desteklemek için bu kadar "büyük" hacimli ateş gücüne başvuracağını söylemişti. Topçu birliklerinin komutanlığını yapmış başka bir Amerikan generalinin hesaplarına göre ABD ordusu bu sayıdaki silahı ancak birkaç tümenden oluşan bir kolorduya destek vermek için kullanabilirdi. Emekli bir başka Amerikalı general, tank ateşi ve havadan saldırılarla birlikte, Gazze'nin bir mahallesini yirmi dört saat boyunca vuran İsrail bombardımanını "kesinlikle orantısız" olarak tarif etmişti.[32]

Bu saldırıda kullanılan ağır silahlar, geniş bir yarıçap içinde tahkimatları ve zırhlı araçları delecek, zırh ve miğfer kullanarak siperlerde konuşlanan askerler üzerinde öldürücü etki yaratacak bir ateş gücü sağlamak için dizayn edilmişti. Bunlar hassas güdümlü mühimmatlar fırlatma kapasitesine sahiptiler; ancak Şucaiyye'deki gibi yoğun bir mahallede kullanıldıklarında hedefe hassas biçimde odaklanmaları eşyanın tabiatına aykırıydı. Şucaiyye, Beyt Hanun, Han Yunus ve Refah gibi mahallelere birer tonluk bombalar yağdıran her hava saldırısının ağır sivil kayıplara ve büyük hasarlara sebep olması kaçınılmazdı.[33]

Bu durum, özellikle Gazze Şeridi gibi aşırı kalabalık olan, binaların bombalanacağı önceden bildirilse bile insanların kaçacak yerinin olmadığı yerler için geçerli. Bu ölçekte bir hava bombardımanı ve topçu ateşi, neden olduğu ölümler ve insan bedeninde açtığı korkunç yaralar dışında, mülkler üzerin-

---

32 Mark Perry, "Why Israel's Bombardment of Gaza Neighborhood Left US Officers 'Stunned'", *Al Jazeera America*, 27 Ağustos 2014, http://america.aljazeera.com/articles/2014/8/26/israel-bombing-stunsusofficers.html

33 "Why It's Hard to Believe Israel's Claim That It Did Its Best to Minimize Civilian Casualties", *The World Post*, 21 Ağustos 2014. İsrail topçu birliklerinin eski komutanlarından biri olan Idan Barir bu yazıda şöyle diyor: "Gerçek şu ki, top mermileri nokta atışı hedef alamaz ve belirli hedefleri vurmak için tasarlanmamıştır. Kırk kilogramlık standart bir mermi, parça tesirli büyük bir el bombasından başka bir şey değildir. Patladığında elli metrelik bir yarıçap içindeki herkesi öldürmesi ve yüz metre içindeki herkesi yaralaması amaçlanmaktadır" ve İsrail "topçu ateşini adeta ölümcül bir Rus ruleti oynar gibi kullanmıştır. Bu ateş gücünün dayandığı istatistikler, Gazze gibi yoğun nüfuslu bölgelerde sivillerin de kaçınılmaz olarak vurulacağı anlamına gelir." http://www.huffingtonpost.com/idan-barir/israel-gaza-civilian-deat-hsb5673023.html

de de hayal edilemeyecek tahribata yol açıyor: 2014 saldırısında 16.000'den fazla bina ve bazı mahallelerin tamamı oturulamaz hale geldi. Toplam 277 BM ve devlet okulu, on yedi hastane ve klinik ile Gazze'deki altı üniversitenin tamamı ve 40.000'den fazla bina saldırı esnasında hasar gördü. Nüfusun yaklaşık dörtte birine tekabül eden 450.000 Gazzeli, evlerini terk etmek zorunda kaldı ve bu insanların büyük kısmının daha sonra dönebilecekleri bir evi kalmadı.

Bunlar rastgele olaylar olmadığı gibi, savaş ortamının yarattığı istenmeyen sonuçlar da değildi. İsrail bu saldırılarda yoğun nüfuslu bir şehir ortamında değil, açık savaş alanında kullanılmak üzere tasarlanmış ölümcül silahları bilerek seçmişti. Ayrıca saldırının ölçeği de İsrail'in askerî doktrinine tamamen uygundu. 2014'te çoğu sivil olmak üzere 13.000 kişinin öldürülmesi ve sakat bırakılması, yüz binlerce kişinin evlerinin ve mallarının tarumar edilmesi tamamen kasıtlıydı. İsrail ordusunun 2006 yılında Lübnan'da uygulamaya koyduğu ve sürdürdüğü stratejinin ürünüydü. Genellikle gönderme yapıldığı adıyla Dahiya doktrini, adını İsrail Hava Kuvvetleri'nin birer tonluk bombalar ve başka mühimmatlar kullanarak yok ettiği Beyrut'un güney banliyösünden, Al-Dahiya'dan alıyordu. Dönemin Kuzey Komutanlığı Başkanı (daha sonra İsrail Genelkurmay Başkanı olan) Tümgeneral Gadi Eizenkot 2008 yılında bu stratejiyi şöyle açıklamıştı:

> Dahiya bölgesinde olanlar (...) İsrail'e ateş açılan her köyde yaşanacak. (...) Orantısız güç kullanacağız; buralarda büyük hasar ve yıkıma yol açacağız. Bize göre buralar sivillerin yaşadığı köyler değil, askerî üslerdir. (...) Bu bir tavsiye değil. Bu bir plandır. Üstelik de onaylanmış bir plandır.[34]

İsrail askerî istihbaratına ve güvenlik analistlerine göre, İsrail'in 2014'te altı yıllık bir zaman diliminde Gazze'ye düzen-

34 "Israel Warns Hizballah War Would Invite Destruction", *Ynetnews.com* (*Yedioth Ahranoth*), 3 Ekim 2008, http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3604893,00.html. Ayrıca bkz. Yaron London, "The Dahiya Strategy", *Ynetnews.com* (*Yedioth Ahranoth*), 6 Ekim 2008, http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3605863,00.html

lediği üçüncü saldırının arkasında yatan mantık buydu.[35] Gel gör ki, Amerikalı politikacıların açıklamalarında ya da ana-akım Amerikan medyasının büyük kısmının savaşla ilgili haberlerinde Dahiya doktrininden nadiren söz edildi; bu doktrinin, stratejik bir yaklaşımdan ziyade, olası savaş suçlarını da beraberinde getiren toplu bir cezalandırma planı olmasına rağmen.

Washington'ın ve medyanın bu konuda sessizliğini korumasının birkaç nedeni var. Öncelikle, 1976 tarihli Silah İhracatını Kontrol Yasası'nda (*Arms Export Control Act*), Amerika'dan tedarik edilen silahların "meşru müdafaa için" kullanılması gerektiği belirtilir.[36] Bu şarttan dolayı, başkandan alt kademelere kadar devlet yetkililerinin İsrail'in Gazze'deki operasyonlarını meşru müdafaa olarak nitelendirmeleri, emirleri veren İsrailli yetkililer ve bombaları atan askerlerin yanı sıra sorumlu tutulmaktan ve savaş suçları nedeniyle potansiyel bir kovuşturmaya uğramaktan kaçınmak için verilmiş hukuki bir tavsiyenin sonucu olabilir. Medya da, muhtemelen önyargılardan ötürü ya da sorun yaşayabilecek siyasetçileri korumak veya İsrail'e yönelik en hafif eleştiriye dahi yapılan saldırılardan kaçınmak için bu önemli yasal hususlardan nadiren söz etmekte.

Savaş sırasındaki belli eylemlerin savaş suçu sayılıp sayılmayacağını belirlemede kullanılan gücün orantılı olup olmadığı asli önemde bir mesele. Eizenkot'un sözlerinin yanı sıra, emrindeki güçlerin 2006'daki eylemleri ve sonrasında Gazze'ye yapılan saldırılar, İsrail'in kasten orantısız güç kullandığını gözler önüne seriyor. Bu durum esasen muharebe alanlarında etki yaratmak için üretilmiş silahların nüfusun yoğun olduğu kentlerde kullanılmalarının ve iki tarafın ateş gücü arasındaki büyük dengesizliğin neticesiydi.

Hamas ve İslâmi Cihat da sivil halkı hedef alarak potansiyel

35 Örneğin, Amos Harel, "A Real War Is Under Way in Gaza", *Haaretz*, 26 Temmuz 2014, http://www.haaretz.com/news/diplomacy-defense/.premium-1.607279

36 22 USC 2754: Amerika Birleşik Devletleri'nin askerî satış veya kiralamalarının yetkilendirildiği amaçlar; Kongre'ye rapor: https://uscode.house.gov/view.xhtml?req=(title:22%20section:2754%20edition:prelim).

savaş suçları işlemekten sorumlu olabilir mi? İşgalci bir ordunun kullandığı ile işgal altındaki halktan grupların kullandığı güç arasındaki hayati ayrımı bir yana bırakırsak, bütün tarafların savaş hukukuna ve uluslararası hukukun diğer hükümlerine uyması gerekir. İsrail'in güneyine atılan ölümcül etkiye sahip roketlerin çok azı sofistike güdüm sistemine sahipti ve hiçbiri de hassas biçimde hedefe odaklı değildi. Dolayısıyla genellikle gelişigüzel şekilde fırlatıldılar ve bu bakımından çoğu durumda sivilleri hedeflediklerini söylenebilir.

Ne var ki bu roketlerin hiçbiri, 2014 yılında İsrail'in ateşlediği 49.000'den fazla tank ve top mermisi boyutunda öldürme kapasitesindeki bir savaş başlığına sahip değildi. Hamas ve müttefiklerinin sıklıkla kullandığı Sovyet tasarımı 122 mm Grad veya Katyuşa roketi, genellikle (48 kiloluk 155mm'lik mermilere kıyasla) 22 veya 33 kiloluk bir savaş başlığı taşıyordu; ancak menzillerini artırmak için çoğuna çok daha küçük savaş başlıkları takılmıştı. Kullanılan ev yapımı Kassam roketlerinin büyük kısmı da daha küçük savaş başlıklarına sahipti. Gazze Şeridi'nden ateşlenen ve İsrail'e ulaşan 4.000 Kassam, Katyuşa, Grad ve diğer füzelerin toplam patlayıcı gücü, muhtemelen bir düzine birer tonluk bombadan çok daha azdı. Birçoğu iyi üretilmediklerinden ve menzile ulaşacak özellikte olmadıklarından Gazze Şeridi içine düşmüştü.

Hamas ve müttefiklerinin fırlattığı füzeler kuşkusuz menzilleri içindeki siviller üzerinde son derece güçlü bir psikolojik etki yaratıyorlardı. (Füzelerin hedef tutturma kapasitesinin zayıflığı paradoksal biçimde bu etkiyi daha da artırıyordu.) Tahrip güçleri yüksek olmamakla birlikte 2008-2014 arasında birkaç düzine sivilin ölümüne sebep oldular. Bunların savaş suçu olarak kabul edilmesi mümkündür. Peki ya sadece 2014 yılında, aralarında 1.300 kadar kadın, çocuk ve yaşlının da bulunduğu, çatışmaya girmemiş en az 2.000 sivilin öldürülmesine ne demeli? Gazze'ye yönelik tüm bu saldırıların üstünde geçen onca yıl sonra olanlara dönüp bakınca, bu hadiselerin –Amerikalı hamileri tarafından korunan– sorumlularına ceza muafiyeti sağlanacağı gün gibi ortada.

Gel gör ki, ancak orman yasalarına uygun nitelikte olan bu orantısızlık sonunda bazı çevrelerde de fark edildi. 2014 bombardımanının anaakım medyada yer almasının neticesinde, kimi gruplar –Hıristiyan Evanjelikler ve Yahudi toplumunun daha yaşlı, daha varlıklı, daha muhafazakâr kesimleri– arasında Amerikalıların İsrail'e yönelik kararlı desteği pekişirken, daha genç, daha ilerici görüşte bireyler, azınlık mensupları, liberal Protestan mezhepleri ve kimi Reform yanlısı, muhafazakâr ve bağımsız Yahudiler arasında ise İsrail'e yönelik eleştirilerin dozu arttı. 2016 yılına gelindiğinde istatistiklerin bu yönde bir kaymaya ve buna paralel olarak diğer gruplar arasında İsrail'i destekleyen görüşlerde kemikleşmeye işaret etmesi çarpıcıydı.

Brookings Enstitüsü'nün Aralık 2016'da sonuçlarını yayımladığı bir ankete göre Demokratların %60'ı ve bütün Amerikalıların %46'sı, Batı Şeria'da yasadışı Yahudi yerleşimleri inşa etmesi nedeniyle İsrail'e yaptırım uygulanmasını destekliyor. Demokratların çoğunluğu (%55) İsrail'in ABD siyaseti ve izlediği politikalar üzerinde çok fazla etkisi olduğuna ve stratejik bir yük teşkil ettiğine inanıyor.[37] Aynı yıl Pew Araştırma Merkezi tarafından yapılan bir ankete göre ise 1980 sonrasında doğanların ve Demokratlar arasında Filistinlilere sempati duyanların oranının İsrail'e sempati duyanlara oranla arttığı görülüyor.[38] Ocak 2018'de yayınlanan bir başka Pew anketiyse bu eğilimin hızlandığını gösteriyor: Genel olarak Demokratların Filistinlileri destekleme eğilimi İsrail'e olanla aynı düzeyde, liberal Demokratların ise iki katı, İsraillilere kıyasla Filistinlilere daha fazla sempati duyuyor.[39] Yine aynı şirketin Nisan

37 Shibley Telhami, "American Attitudes on the Israeli-Palestinian Conflict", *Brookings*, 2 Aralık 2016, https://www.brookings.edu/research/american-attitudes-on-the-israeli-palestinian-conflict/

38 "Views of Israel and Palestinians", *Pew Research Center*, 5 Mayıs 2016, http://www.people-press.org/2016/05/05/5-views-of-israel-and-palestinians/

39 "Republicans and Democrats Grow Even Further Apart in Views of Israel, Palestinians", *Pew Research Center*, 23 Ocak 2018, http://www.people-press.org/2018/01/23/republicans-and-democrats-grow-even-further-apart-in-views-of-israel-palestinians/

2019'da yaptığı bir anket, İsrail ile Filistin meselesi konusundaki eğilimlerin parti aidiyetlerine göre ayrışmasının arttığını gösteriyor. Ankete katılanlara Filistin halkıyla İsrail halkından hangisine diğerinden daha fazla sempati duydukları ve ikisine birden sempati duyup duymadıkları sorulmuş. Demokratların %46'sı her iki halka da sempati duyduğunu, %12'si Filistinlileri tercih ettiğini belirtirken, Cumhuriyetçilerin %30'u her iki halka da sempati beslediği, %46'sı ise İsrailliileri tercih ettiği şeklinde yanıt vermiş. Cumhuriyetçilerin %61'i İsrail hükümetine olumlu bakarken, Demokratların sadece %26'sı bu görüşte.[40] Bir bütün olarak değerlendirildiğinde bunlar daha önce hiç görülmemiş oranlar.

Böylece Gazze'de yürütülen savaş, 1982 Lübnan Savaşı ve Birinci İntifada gibi Amerikalıların Filistinlilere ve İsraillilere bakışlarında değişiklik yaratan önemli bir dönüm noktası oldu. İkinci İntifada sırasındaki intihar saldırılarının yol açtığı olumsuz algıdan ve özellikle de İsrail'in durmak bilmeyen propaganda makinesinin etkinliğini sürdürmesinden dolayı bu değişim sürekli bir çizgide gitmedi; inişli çıkışlı seyretti. Ama korkunç sahnelerin medyada görünür olduğu her durumda İsrail'e yönelik eleştiri dalgaları yükseldi ve bu imgelerin yarattığı gerçeklik İsrail'in eylemlerini haklı göstermek ve gerçekleri gizlemek için özenle inşa edilen yoğun savunma duvarında gedikler açabildi.

Son yıllarda Amerikan kamuoyunda Filistin ve İsrail meselesine dair yavaş ama istikrarlı bir değişim olmasına rağmen, ABD politikasının oluşturulmasında, yeni yasalarda ve genel olarak siyasi söylemde fazlaca bir değişim yaşanmadı. Bunun sebeplerinden biri, Cumhuriyetçi Parti'nin sekiz yıl haricinde 2000'den itibaren Beyaz Saray'ı, 2010'dan bu yana Senato'yu,

40 Carroll Doherty, "A New Perspective on Americans' Views of Israelis and Palestinians", *Pew Research Center*, 24 Nisan 2019, https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/04/24/a-new-perspective-on-americans-views-of-israelis-and-palestinians/

2014'ten 2018'e kadar Temsilciler Meclisi'ni ve 2016-2018 yılları arasında da bütün yönetim organlarını kontrol altında tutmasıydı. Cumhuriyetçi Parti'nin tabanı, bilhassa da –pek çok bölgede partinin çekirdeğini oluştan yaşlı, beyaz, çoğunlukla muhafazakâr ve erkek olan– Evanjelikler, İsrail'in en şahince politikalarını hararetle destekledi. Seçilmiş Cumhuriyetçilerin büyük kısmı, tabanın ve partiye bağışta bulunan muhafazakârların talepleri önünde sadakatle eğildi; (2016 seçimi sırasında Cumhuriyetçilere yüz milyon doların üzerinde bağışta bulunan) Sheldon Adelson ve Paul Singer gibi pek çok isim, İsrail'in şahin kanadının politikalarını savunuyordu. Ayrıca Cumhuriyetçi tabanın ve parti liderliğinin büyük kısmının İslâmofobi, yabancı düşmanlığı ve Amerika'nın dünyadaki rolüne dair saldırgan bakış açısı, İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu ve onun sağcı hükümetinin *ethos*uyla örtüşüyordu. Nitekim bu durum, Netanyahu'nun 2011 ve 2015'te Cumhuriyetçilerin çoğunlukta olduğu Kongre'nin iki farklı ortak oturumunda yaptığı konuşmalarda karşılaştığı coşkulu hüsnükabulde de kendini gösterdi. Netanyahu'ya kadar, Kongre'de birden fazla kez konuşma yapma onuruna ulaşan yegâne isim –1941, 1943 ve 1952'de Kongre'ye hitap eden– Winston Churchill'di.

Demokrat Parti'nin İsrail ve Filistin konusundaki tutumu ise daha karmaşık ve çelişkili olmuştur. Parti tabanındaki değişim, bilhassa (partinin geleceğini temsil eden) genç, azınlıklara mensup ve daha liberal kesimler arasında yaşanmış; (partinin geçmişini temsil eden) lider kadrosunun ya da seçilmiş yetkililerin ve büyük bağışçıların görüşlerine yansımamıştır. Mevcut dinamik, hem kuşak, hem ırk ve sınıf temellidir; ancak partinin büyük bağışçıları ile AIPAC (Amerikan İsrail Kamusal Meseleler Komitesi – ç.n.) gibi güçlü baskı gruplarının da önemli bir etkisi vardır.

Anketler Filistin ve İsrail'e ilişkin görüşlerin genellikle yaşla yakından ilişkili olduğunu gösteriyor: Yaşlı insanlar daha muhafazakâr ve yerleşik tavırları sürdürme eğiliminde. 2019'da Demokrat Parti'nin liderleri olan Nancy Pelosi 78, Charles Schumer'in ise 68 yaşındaydı ve ikisi de yetmişlerinin başındaki

Clinton'lar parti örgütüne hâkimdi. Bunların hepsi varlıklıdır, Pelosi ise epey varlıklıdır, eşiyle birlikte yüz milyon doları aştığı söylenen net servetiyle Kongre'nin en zengin üyelerinden biridir. Amerikalı politikacıların sürekli bağış toplama kaygısı ve 1980'lerin sonunda Demokratların sağa sapması nedeniyle parti paralı grupların çıkarlarının korunması için uygun ve cazip bir konuma geldi. Bunun sonucu olarak da, partinin lider kadrosu ve seçilmiş yöneticilerinin nezdinde tabanın ya da seçmenlerin görüşlerindense bağışçıların görüşleri çok daha önemli hale geldi. Medya devi Haim Saban ve partinin ileri yüksek teknoloji, eğlence ve finans sektörlerinde faaliyet gösteren diğer en büyük bağışçıları, İsrail'in aşırılıklarına aldırmaksızın ona olan bağlılıklarını sürdürdü.

Böylelikle Demokratlar, eski lider kadrosunun ve pek çok büyük bağışçının İsrail hükümetinin her türlü eylemini destekleme eğilimi ile parti örgütünün tabanından gelen değişim yönünde güçlü baskı arasında kaldı. Başkan adayı Bernie Sanders'ın 2016 Demokrat önseçim kampanyası esnasında İsrail ve Filistin konusunda aykırı pozisyonlar alması ve o yılki kurultayda yaşanan kavgalar bu durumun apaçık göstergeleriydi. Bu bölünme, 2016 seçimlerinin ardından yaşanan liderlik mücadelesinde de kendisini gösterdi ve favori görülen Temsilci Keith Ellison, kısmen Filistin konusundaki açıksözlü tutumu nedeniyle karalama kampanyalarına ve suçlayıcı imalara maruz kaldı. Demokrat Parti'nin Filistin meselesindeki çizgisini değiştirme çabalarının fazla bir etkisi olmadığı, İsrail'e verilen yıllık dört milyar doların üstündeki askerî yardıma ve Filistinlileri dezavantajlı hale getiren bir dizi yasaya Cumhuriyetçi Parti ile birlikte destek verdiği örneklerde açıkça görüldü. Bununla birlikte, Kasım 2017'de Temsilciler Meclisi'nin otuz üyesinin imzalarıyla önerilen ve Nisan 2019'da HR 2407 adıyla yeniden sunulan yasa tasarısı, Kongre'de küçük de olsa bir değişim olduğunu gösteriyor; zira bu tasarı, ABD yardımının Filistinli çocukların hapsedilmeleriyle ilgili ve onlara yönelik kötü muamele içeren faaliyetler için kullanılmaması şartı getiriyor. İsrail güvenlik

güçleri 2000 yılından bu yana on binden fazla Filistinli çocuğu gözaltına almıştı.[41]

Bu siyasi gerçekler, bilhassa yasama ve kullanılan söylemle ilgili olunca pek çok şeyi açıklayabilse de, politikaların nasıl oluşturulduğunu çok fazla aydınlatmıyor. Yürütme organı, ABD dış politikasının oluşturulmasında geleneksel olarak büyük bir serbestliğe sahiptir. Üyelerini seçim kazanma ve bunun gerektirdiği bağış toplama kaygısının esir aldığı Kongre kadar hareket alanı sınırlanmış değildir. Amerikan başkanları, gerçekten de ABD'nin hayati ve temel çıkarlarının tehlikede olduğunu düşündükleri pek çok durumda İsrail ve destekçilerinin itirazlarını dikkate almadan özgürce hareket edegelmiştir. İsrail ve destekçilerinin Ortadoğu politikası üstünde her zaman belirleyici etkiye sahip olduğu şeklinde hatalı bir anlatı var; ancak bu durum, sadece politika yapıcılar ABD'nin temel önemdeki stratejik çıkarlarının söz konusu olduğunu düşünmedikleri durumlarda ve başkanlık seçimi yapılacak yıllarda olduğu gibi iç siyasi kaygıların ağır bastığı dönemlerde geçerli olmuştur.

Washington'ın ABD'nin çıkarına olduğuna olduğunu düşündüğü durumlarda İsrail'in ciddi itirazlarını kulak ardı ettiği pek çok örnekten söz edilebilir: Mesela 1956 Süveyş Savaşı esnasında ABD, Soğuk Savaş'taki çıkarlarına aykırı olduğu için Mısır'a saldırılmasına karşı çıktı; ABD, 1969-1970 yılları arasında Süveyş Kanalı etrafında süren Yıpratma Savaşı'nın[42] sonunda Sovyetler ile bir çatışmayı engellemek için stratejik açıdan İsrail'in dezavantajına olan bir ateşkes dayattı ve Kissinger, 1973 ile 1975 arasında –İsrail'in şiddetli itirazlarına rağmen– İsrail ordusunun geri çekilmesini gerektiren üç anlaşmayı zorla imzalattı. Uzağı görecek bakış açısına sahip olmayan İsrailli liderlerin itirazlarına rağmen, bunların çoğu

41 Tasarının önderliğini Kongre Üyesi Betty McCollum (DFL-MN) üstlenmişti: https://mccollum.house.gov/media/press-releases/mccollum-introduces-legislation-promote-human-rights-palestinian-children. Ayrıca bkz. https://mccollum.house.gov/media/press-releases/mccollum-introduces-legislation-promote-human-rights-palestinian-children

42 Söz konusu tarihlerde, Mısır ve İsrail arasında cereyan eden bir dizi düşük yoğunlukta çatışma *War of Attrition* olarak adlandırılır – ç.n.

son kertede İsrail'in uzun vadeli çıkarlarına hizmet etmiştir. Başka örnekler de eklenebilir bunlara: İsrail ve Washington'daki İsrail lobisinin şiddetli muhalefetine rağmen Amerika için oldukça kârlı olan, Suudi Arabistan'a gelişmiş teknoloji ürünü olan silah satışları ya da Netanyahu ve Kongre'deki destekçilerinin engellemek için büyük bir savaş vermelerine rağmen Başkan Barack Obama'nın yönetiminde İran'la müzakere edilen ve sonuçlandırılan nükleer teknolojinin kullanımıyla ilgili anlaşma gibi. Washington'da ABD'nin temel önemdeki çıkarlarının tehlikede olduğu düşünüldüğü anlarda Amerikan başkanları hiç tereddüt etmeden bunlara göre hareket etmiş ve İsrail'in çıkarlarını ancak sınırlı biçimde dikkate almıştır.

Ne var ki, Filistin'in durumu ve Filistinliler ile İsrailliler arasında İsraillilerin taviz vermesini gerektiren barışın sağlanması meselesi ABD'nin stratejik ya da ekonomik çıkarlarını fazla ilgilendirmiyor, İsrail'in destekçilerinin kaçınılmaz olarak daha etkili oldukları bu konuda onların sürekli muhalefetini dengeleyecek bir araç yokmuş gibi görünüyor.[43] Truman'dan Donald Trump'a kadar ABD başkanları, kendilerini sıkıntıya sokup ihtilafın temellerine inme hususunda isteksiz davranmış, böylelikle İsrail'in olayların gidişatını, hatta Filistin ve Filistinlilerle ilgili konularda ABD'nin tutumunu belirlemesine büyük ölçüde izin vermişlerdir.

Amerika'nın İsrail'e yönelik –zaman zaman İsrail'in yaptıklarına (sahadaki durumu nadiren değiştiren) bazı karşı çıkışlarıyla perdelenen– bu müsamahakâr tutumunun, Arap dünyasındaki halkların Filistinlilere yönelik yaygın desteğinden ötürü ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarlarını tehlikeye attığı öne sürülebilir.[44] Gel gör ki, Ortadoğu, yıllardır otokratik rejimle-

43 John Mearsheimer ve Stephen Walt, *The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2007) başlıklı kitaplarında bu süreci son derece yerli yerinde bir şekilde anlatıyor.

44 Bu durum, Arap Araştırma ve Politika Çalışmaları Merkezi'nin 2017-2018 yıllarında on bir Arap ülkesinde 18.000'den fazla katılımcıyla gerçekleştirdiği ve daha önce atıfta bulunduğumuz ankette açıkça ortaya çıkıyor: https://www.dohainstitute.org/en/News/Pages/ACRPS-Releases-Arab-Index-2017-2018.aspx

rin en yoğun olduğu coğrafya. Dahası ABD, Ortadoğu'da demokrasinin güç kazanmasına hiçbir zaman tutarlılık gösteren bir destek vermemiş; çoğu ülkede hüküm süren diktatörlükler ve mutlak monarşilerle iş tutmayı tercih etmiştir. Bu anti-demokratik rejimler de, tarihleri boyunca, ABD'ye itaat etmiş ve ABD'nin savunma, havacılık, petrol, bankacılık ve emlak endüstrilerinin kıymetli müşterileri arasında yerlerini almıştır. Dahası, söz konusu rejimler, ülkelerindeki Filistin yanlılarının görüşlerini hiçe sayarak hareket etmeleri ve böylelikle İsrail'in Filistin'i işgal etmesi ve kolonileştirmesine verdiği destek yüzünden ortaya çıkacak tepkilere karşı Washington'a muafiyet kazandırmışlardır.

Bu bakımdan 1948'den bu yana resmen Filistin davasını savunan, çoğu zaman FKÖ'ye mali destek veren ama İsrail'e yönelik tarafgir politikalarını değiştirmesi için ABD üzerinde baskı oluşturacak hiçbir şey yapmayan ya da çok az şey yapan Suudi Arabistan bu bakımdan anahtar ülke niteliğindedir. Suudi monarşisinin pasif tutumu, Ağustos 1948'de Dışişleri Bakanı George Marshall'ın Kral Abdülaziz ibn Suud'a Filistin konusunda gösterdiği "uzlaşmacı tavır" için teşekkür etmesine kadar uzanır. Bu teşekkür hadisesi, 1948 savaşının en belirleyici aşamasında, İsrail birliklerinin ülkenin büyük bölümünü ele geçirip Filistin nüfusunun büyük bölümünü sürmesinden sonra yaşanmıştı.[45] Suudi Arabistan, 1967'de Mısır'ın yenilip 1973 sonrasında da petrol parasının krallığın kasasına akmaya başlamasından bu yana bölgede çok daha etkili bir aktör haline geldi; ancak aradan geçen yıllar boyunca İsrail'e yönelik uzlaşmacı tavrını çok az değiştirdi.

George W. Bush yönetimi sırasında hem geriye kalan Arap dünyası uzmanları, Arabists'lerin, hem de profesyonel "barış müzakerecileri"nin Ortadoğu politikalarının belirlenme sürecinden büyük ölçüde dışlanmasıyla birlikte bu dinamik çok

45 Dışişleri Bakanlığı'ndan Büyükelçiliğe, Cidde, 17 Ağustos 1948, *FRUS* 1948, cilt 2, kısım 2, s. 1318. Suudi rejiminin Filistin konusunda Washington'a nasıl hizmet ettiğine ilişkin daha fazla ayrıntı için bkz. R. Khalidi, *Brokers of Deceit*, s. xxiv-xxvii.

daha görünür hale geldi. Bush, Cheney ve Rumsfeld, bu isimlerin yerine Paul Wolfowitz, Richard Perle, Douglas Feith ve Lewis "Scooter" Libby gibi –çoğu Reagan hükümeti döneminden kalma– hararetli İsrail savunucusu *neo-con* şahinlerden oluşan bir kadroya bel bağladı. İster Filistin, ister Irak'a karşı başlattıkları felaket getiren savaş, isterse de neredeyse tamamı Ortadoğu ve Müslüman dünyanın diğer bölgelerinde yürütülen "Teröre Karşı Savaş" ile ilgili olsun, bölge hakkında bilgi sahibi olanları, sistematik bir biçimde önemli karar alma süreçlerinin dışında bıraktılar. Şaron hükümeti, Washington'da şiddet eylemleri içeren İkinci İntifada'ya karşı yürüttüğü harekâtı "Teröre Karşı Savaş"ın bir parçası şeklinde ve kendisini de hayati bir müttefik olarak kurnazca pazarlamayı başardı ve kendi çıkarına hizmet edecek şekilde bu ideolojik haçlı seferinin uyduruk gerekçelerinin önemli bir kısmını da tedarik etmiş oldu. Bush da bunun karşılığında, 2004 yılında, "halihazırda var olan büyük İsrail nüfus merkezleri" diye adlandırılan, yerleşimcilerin işgal edilmiş bölgelerde oluşturduğu yapı bloklarının nihai barış anlaşması kapsamında İsrail sınırları içine dahil edilmesini kabul etti.[46] Bush ayrıca Şaron'un 2005 yılında İsrail askerlerinin ve yerleşimcilerin Gazze Şeridi'nden tek taraflı olarak çekilmesi yönündeki ani kararını da destekledi. İsrail bunu Filistinlilerle koordinasyon kurmadan yaptı; kuşatmayı devam ettirerek Şerid'e giriş ve çıkışlar üzerindeki kontrolünü sürdürdü ve Gazze kısa sürede sonra Hamas tarafından ele geçirildi. Bu da Gazze savaşlarının sonraki aşamasına zemin hazırladı.

İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırılarından üçü esnasında Beyaz Saray'da koltukta oturan Barack Obama da seleflerinin çizgisini sürdürdü. Göbek adı Hüseyin olan, Chicago Üniversitesi'nde meslektaşım ve komşum Edward Said ile fotoğraf çektiren ve ABD için Müslüman dünyasında "yeni bir başlan-

46 Bu ifade, Bush'un 14 Nisan 2004 tarihinde Washington'daki bir toplantı sırasında Şaron'a ilettiği bir mektupta yer alıyordu: https://mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/peace/mfadocuments/pages/exchange%20of%20letters%20sharon-bush%2014-apr-2004.aspx

gıç" yaşanacağını ilan eden Obama'nın seçilmesi, pek çok kişinin umutlanmasına yol açtı (elbette Filistin meselesini çok başka şekilde ele alacaktı). Bu türden umutlar, başkanların sınırsız bir hareket özgürlüğüne sahip olduğu varsayımından kaynaklanır. Ne var ki, daha önce belirttiğimiz yürütme organına tanınan hatırı sayılır hareket alanına rağmen, sürekliliği olan bürokrasinin, hükümet içinde ve dışında faal olan ve farklı fikirlere pek de sıcak yaklaşmayan uzmanlar zümresinin, Kongre'nin ve diğer yapısal ve siyasi faktörlerin yürütme organı üzerinde tutucu bir etkisi vardır.

Tabii buna bir de İsrail ve Filistin konusunda iki siyasi partinin yönetimlerinin ve anaakım medyanın sıkı sıkıya sarıldığı alışılagelmiş düşünme biçimlerinin ağırlığını, İsrail lobisinin müthiş etkisini ve ABD siyasetinde bunları dengeleyecek bir karşı güç olmadığı gerçeğini de eklemek gerekir. Arap ülkelerinin çoğunda iktidar olup ülkelerini kötü yöneten yozlaşmış, kleptokratik elitlerin çıkarlarını korumak için tutulmuş, yüksek meblağların ödendiği halkla ilişkiler şirketleri, hukuk firmaları, danışmanlar ve lobicilerden oluşan bir topluluk dışında ABD'de Arap lobisi denebilecek bir şey hiçbir zaman var olmamıştır. Bu diktatörlerin çoğu ABD'ye medyun-u şükran durumundadır ve Washington'da büyük nüfuza sahip olan Amerikan savunma, havacılık, petrol, bankacılık ve emlak kuruluşlarının önemli müşterileri arasındadır. Bu nüfuzlu güçler, Arap kleptokratları için faaliyet yürütür; "Araplar" için değil. Eğer bu söz halklar anlamındaysa.

Bunlara rağmen umut verici bir başka işaret Obama'nın Ocak 2009'da George Mitchell'i Ortadoğu barışı için özel temsilci olarak ataması ve nihai çözüm için İsrail ile Filistin arasında doğrudan müzakereleri başlatmakla görevlendirmesiydi. Mitchell, Cyrus Vance ve James Baker tarzında bir müzakereciydi: Kariyerinin son dönemine gelmiş; İsrail'e ya da ABD'deki lobisine minneti olmayan, bağımsız düşünebilen ve deneyimli bir isimdi. Maine valisi ve Senato çoğunluk lideri olarak görev yapmıştı; Başkan Bill Clinton'ın özel elçisi olarak 1998'de Kuzey İrlanda Hayırlı Cuma anlaşması müzakerele-

rinde başarı göstermiş, IRA'yı çözüm sürecinin parçası haline getirmişti. Clinton dönemindeki barış müzakerecilerinin aksine Mitchell, İsrail'in pozisyonunu ABD politikasının sınırları olarak kabul etmedi ve müzakerelerdeki en dikenli konuları doğrudan ele almaya çalıştı: Yahudi yerleşimlerinin dondurulması, Kudüs'ün geleceği ve Filistinli mültecilerin geri dönüşü. İrlanda'da IRA ile ilgili elde ettiği başarıya dayanarak, kapsamlı bir çözüm açısından kilit önemde gördüğü Hamas'ı müzakere sürecine dahil etmeyi önerdi. Ancak bu teklif, büyük ölçüde İsrail'in muhalefeti nedeniyle kabul edilmedi. Mitchell'in başarısız olmasının çok özel bir başka nedeni vardı: Çabaları Obama hükümetinin içinden baltalanıyordu. Mitchell'in sabote edilmesinde kilit rol oynayan kişi, uygun sıfat bulmakta insanın zorlandığı Dennis Ross'tan başkası değildi.

Ross, George W. Bush döneminde hükümet dışında kalmıştı ancak 2008'de Florida'da ve başka yerlerde Obama için kampanya yürütmüş ve Cumhuriyetçilerin İsrail'e yeterince destek vermediği suçlamalarına karşı Obama'yı savunmuştu. Obama bu yüzden kendini ona karşı borçlu hissediyordu. Hamas'ı müzakerelere dahil etmek istemesinin yanı sıra Mitchell'in önemli bir özelliği kısmen Lübnanlı bir aileden gelmesiydi. Philip Habib'den sonra Ortadoğu konusunda görev yapan böyle bir kökene sahip ilk üst düzey yetkiliydi. Mitchell'in atanmasından memnun olmayanların gönlünü almak için Ross, Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'ın özel danışmanı olarak atandı. Ross'un Körfez'e odaklanması bekleniyordu ancak kısa sürede kendini Filistin-İsrail müzakerelerine dahil ettirdi ve İsrailliler nezdinde tercih edilir bir muhatap haline geldi. Mitchell'in girişimlerine müdahale etmesi, arkasından defalarca iş çevirmesi ve İsraillilerle gizli görüşmeler yürütmesi nedeniyle durum tahammül edilemez hale gelince, Ross Dışişleri Bakanlığı'ndaki görevinden alındı; ancak Ulusal Güvenlik Konseyi'nde başkana daha yakın olduğu yeni bir göreve getirildi. Buradan Netanyahu hükümetiyle gizli pazarlıklar yaparak Mitchell'in girişimlerini baltalamaya devam etti; Filistin Yönetimi ise açıkça İsrail yanlısı olmasından ötürü onunla temas kurmayı reddetti.

Tarafların eşit olmadığı bir savaştı bu: Mitchell İsrail lobisine, Kongre'ye ve Netanyahu'ya karşı mücadele ediyordu; Ross ise eski senatörün arkasından iş çevirmek için patronlarından destek alıyordu. İsrail, iki tarafı da taviz vermeye zorlayan tek bir ABD hükümeti temsilcisiyle, yani Mitchell ile müzakere etmekten kaçınıyor, esnek ve uyumlu gördüğü Ross'u Mitchell'e karşı kullanabiliyordu. Bu durumda İsrail pozisyonunu değiştirmeden olduğu yerde durabilir ve çözüm yönünde ilerleme kaydedilmesini engelleyebilirdi. Mitchell'e nihai darbe Hamas'ın müzakere sürecine dahil edilmesinin kabul edilemeyeceğine ve bunun ABD yasalarını ihlal ettiğine dair karar çıkartan eski arkadaşları Kongre üyelerinden geldi.[47] İsrail kazanmıştı. Statüko korunmuş, Filistinliler bölünmüş vaziyette kalmış ve İsrail'in Hamas'la görüşmesine, hatta ciddi bir müzakere yürütmesine bile gerek kalmamıştı. Ross ve Kongre, sorunu İsrail adına çözmüş oldu.

Her ne kadar Obama, Filistin meselesinin kendi hükümeti için bir öncelik olduğunu söylemiş olsa da, Gazze'de yürütülen savaşlara verdiği tepkilere bakmak çok daha doğru bir ölçüt olur. Bu savaşların ilki, Obama'nın seçilmesinden hemen sonra, ancak göreve başlamasından önce patlak verdi. Obama, ne o dönemde ne daha sonra bu korkunç kıyımlar sırasında Gazze Şeridi'nde yaşananların, İsrailli sivilleri hedef alan teröristlerin saldırılarına verilen haklı bir yanıt olduğu şeklindeki gerçeği tahrif eden anlatıyı değiştirmek için çaba gösterdi. Obama hükümeti yaklaşık 3.000 Filistinli sivilin öldürülmesinde ve çok daha fazlasının sakat bırakılmasında kullanılan Amerikan silahlarının İsrail'e akışına hiçbir noktada müdahale etmedi. Hatta İsrail ihtiyaç duyduğunda sevkıyatlar hızlandırıldı. Obama, Gazze Şeridi'ne uyguladığı kuşatma yüzünden İsrail'e karşı hiçbir zaman kararlı biçimde karşı çıkmadı.

Obama koltuğa ilk oturduğunda Washington'ın İsrail lehine önyargılarını değiştireceğine dair imalarından dolayı İsrail'in sağcı liderlerinin ve onların Amerikalı destekçilerinin

47 Bu konularla doğrudan ilgili olan ve isimlerinin açıklanmasını istemeyen iki üst düzey yetkiliyle yapılan mülakatlar: 1 Şubat 2010 ve 11 Ocak 2011.

düşmanlığını kazanmıştı (O da mukabil hisler taşıyordu) ama nihayetinde Filistin'de hiçbir şeyi değiştirmedi. Obama'nın Dışişleri Bakanı John Kerry'nin çatışmayı çözmeye yönelik çabaları sonuç vermedi, hükümetinin bıraktığı tek iz, ABD'nin çekimser kalmasıyla 14'e karşı 1 oyla kabul edilen ve İsrail'in Batı Şeria ve Doğu Kudüs'teki yerleşim faaliyetlerini "hukuki geçerliliği olmayan" uluslararası hukukun "açık bir ihlali" olarak niteleyen 2334 sayılı Güvenlik Konseyi Kararı oldu. Obama'nın artık topal ördek konumuna düştüğü Aralık 2016'da kabul edilen karar, İsrail'e karşı hiçbir yaptırım ve zorlayıcı önlem öngörmüyordu. Amerika'nın deklarasyonlarla sınırlı kalan diğer çıkışları gibi, bu kararın da hiçbir yaptırım gücü yoktu ve sahadaki duruma zerre etkisi olmadı. Obama'nın büyük şanssızlığı, göreve gelmesinden sadece birkaç ay sonra, zaten soğuk olan ilişkisinin giderek berbat hale dönüştüğü Netanyahu'nun ikinci kez başkan seçilmesi ve Cumhuriyetçi muhalefetle yakın bağlar geliştirmeye devam etmesiydi. Bu ve başka pek çok nedenden ötürü, Obama 2017'de Beyaz Saray'dan ayrılırken Filistin'deki askerî işgal ve genişleyen Yahudi yerleşimlerinden oluşan kolonyal statüko değişikliğe uğramadan devam ediyordu. Filistinliler açısından durum, göreve geldiği sekiz yıl öncesindekinden bile daha kötüydü.

Buradan çıkarılacak ders açıktır. Obama, Filistinliler ile İsrailliler arasındaki barışa –İran'la yapılan nükleer anlaşma kadar önem atfedip– öncelik verseydi, Kongre'deki muhalefete, AIPAC'ın ve İsrail hükümetinin çabalarına rağmen bu anlaşmayı kabul ettirmeye çalışabilir, hatta belki de bunda başarılı olabilirdi. Obama, İran'la savaş gibi Amerika için son derece önemli bir konuda İsrail lobisine ve onun İsrailli destekçilerine karşı koymuş, yapılan muhalefetin üstesinden gelmeyi başarmıştı. Anlaşılan o ki, başkana göre Filistin'deki açmazın çözülmesi, Amerika'nın stratejik çıkarları tartısında prestijini, gücünü ve siyasi sermayesini devreye sokmasını gerektirecek kadar ağır çekmiyordu. Böylece Mitchell'in girişimleri 2011'de, Kerry'nin çabalarıysa 2016'da sessizce sonlandırıldı ve İsrail ile Filistinli-

ler arasında tamamen yeni bir temelde müzakere yürütülmesi ihtimali de ortadan kalkmış oldu.

Filistin üstünde yürütülen savaşın yüzüncü yılını arkamızda bırakıyoruz; İsrail'in böylesine rahatça hareket edebilmesi için vazgeçilmez bir merkez üssü olan Washington, tıpkı yüz yıl öncesindeki Lord Balfour kadar Siyonist kolonyalizm projesini desteklemeye adamış halde kendini. Bu savaşın ikinci yüzyılına, muhtemelen ABD'nin İsrail ve Körfez mutlak monarşilerindeki yeni dostlarıyla yakın bir koordinasyon kurarak, Filistin meselesine yeni ve daha yıkıcı bir yaklaşım geliştirmesi damgasını vuracak.

SONUÇ

FİLİSTİNLİLERE KARŞI SAVAŞIN BİR YÜZYILI

Arthur James Balfour, 1917'de Filistin'de İngiliz hükümetinin "ülkenin mevcut sakinlerinin ne istediğinin sorulması yöntemi bile önermediğini" söylemişti. Büyük güçler Siyonizmi desteklemeye tamamen kararlıydı ve "Siyonizm de, ister doğru ister yanlış, ister iyi ister kötü olsun, yüz yıllardır süregelen geleneklere, bugünün ihtiyaçlarına, geleceğin umutlarına dayanıyor"du ve "şu anda bu kadim topraklarda yaşayan 700.000 Arap'ın arzu ve önyargılarından çok daha önemli"ydi.[1] Bundan tam yüz yıl sonra Başkan Donald Trump, Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıdı ve "Kudüs meselesini masadan kaldırdık, artık bu konuda daha fazla konuşmaya gerek yok" dedi. Trump, Binyamin Netanyahu'ya "Şimdi bir puan kazandın, ama ileride, eğer olursa müzakereler sırasında puanlarından birkaçını verirsin. Gerçi müzakere olacak mı, onu da bilmiyorum" demişti.[2] Böylelikle Filistinlilerin tarihinin, kimliğinin,

1 "Memorandum by Mr. Balfour (Paris) respecting Syria, Palestine, and Mesopotamia", 11 Ağustos 1919, *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, ed. E.L. Woodward ve Rohan Butler (Londra: HM Stationery Office, 1952): 340-348, http://www.yorku.ca/dwileman/2930Bal.htm

2 "Remarks by President Trump and Prime Minister Netanyahu of Israel before Bilateral Meeting Davos, Switzerland", 25 Ocak 2018, https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-prime-minister-netanyahu-israel-bilateral-meeting-davos-switzerland/

kültürünün ve ibadetlerinin merkezi, onların istekleri de göz önünde tutuluyormuş numarası bile yapmaya gerek duyulmadan, alelacele ellerinden alındı.

Aradan geçen yüz yıl boyunca büyük güçler defalarca Filistinlilere rağmen hareket etmeye çalışmış; onları görmezden gelmiş, onlar adına veya onları es geçerek konuşmuş ya da onları yok saymıştır. Ne var ki Filistinliler, durum pek çok açıdan aleyhlerine olmasına rağmen, kendilerini siyasi olarak ortadan kaldırmaya ve dört bir yana dağıtmaya yönelik bu çabalara karşı inatçı bir direngenlik sergilemiştir. Aslına bakılırsa, Basel'de toplanan ilk Siyonist kongreden yüz yirmi ve İsrail'in kurulmasının üstünden yetmiş yıldan fazla bir süre geçtikten sonra, bu iki hadisede de temsil edilmeyen Filistin halkının bugün herhangi bir şekilde ulusal varlık teşkil etmemeleri beklenirdi. Filistin halkının yerini yerli ahalinin karşı çıkmayacağı İsrail Devleti alacaktı. Ancak tüm kudretine, nükleer silahlarına ve ABD ile kurduğu ittifaka rağmen Yahudi devleti, bugün bütün dünyada en az geçmişte olduğu kadar tartışmalı bir görünüm arz ediyor. Filistinlilerin direnişi, inadı ve İsrail'in heveslerine karşı çıkmaları da, içinde bulunduğumuz çağın en çarpıcı olguları arasında yer alıyor.

ABD, onyıllardır Filistinlilerin varlığını lafta kabul etmekle, onları Ortadoğu haritasından dışlamaya çalışmak arasında gidip geldi. Her ne kadar hiçbir zaman uygulanmamış olsa da, 1947'deki taksim kararında bir Arap Devleti'nin adının anılması, Jimmy Carter'ın Filistinlilerin "anavatanı"ndan söz etmesi ve Clinton'dan Obama hükümetine kadar bir Filistin Devleti'ne kâğıt üstünde kalan destek, bu lafta kabulün göstermelik unsurlarıdır. Tabii Amerika'nın Filistin'i dışlama ve siyaseten silme davranışının birçok başka örneği var: Lyndon Johnson'ın BM'nin 242 sayılı kararını desteklemesi; Kissinger'ın 1960 ve 1970'li yıllarda FKÖ'yü devreden çıkarmaya çalışması ve ona karşı gizlice bir vekalet savaşı yürütmesi; 1978 Camp David Antlaşmaları; Reagan hükümetinin 1982 Lübnan Savaşı'na yeşil ışık yakması; Johnson'dan Obama'ya kadar ABD başkanlarının İsrail'in Filistin topraklarına el ko-

yup yerleşimci konuşlandırmasına engel olma konusundaki irade eksikliği.

İçinde yaşadığımız dönemin en büyük emperyal gücü olan ABD, kendinden önce bu konumu işgal eden Büyük Britanya gibi Siyonist harekete ve İsrail Devleti'ne tam bir destek verdi. Ne var ki aslında imkânsız bir işe kalkışıyorlardı: Kolonyalizm sonrası çağda Filistin'e kolonyal bir gerçeklik dayatmak. İkbal Ahmed'in özetlediği üzere, "Ağustos 1947'de Hindistan'daki İngiliz yönetiminin sona ermesi kolonileşmeden çıkış sürecinin başlangıcı oldu. Filistin'in kolonileştirilmesiyse tam da bu umut veren, tatmin edici gelişmelerin olduğu günlerde yaşandı. Yani, kolonyal yönetimlerden kurtuluşun şafağında, kolonyal belanın en eski ve en yoğun biçimine, (...) dışlayıcı yerleşimci kolonyalizme geri dönmüş olduk."[3] Başka koşullarda ya da başka bir dönemde, özellikle de Yahudilerin söz konusu topraklarla kurdukları uzun geçmişe sahip derin dinî bağdan dolayı, yerli nüfusun yerinden edilip buralara başkalarının yerleştirilmesi belki mümkün olabilirdi: Şayet 18. ya da 19. yüzyılda olsaydık, Filistinliler sayıca Siyonist yerleşimcilerden az olsaydılar ya da Avustralya ve Kuzey Amerika'nın yerli halkları gibi tamamen kıyıma maruz kalmış olsaydılar. Oysa ki Filistinlilerin mülksüzleştirilmeye karşı bu kadar uzun bir süre boyunca direnebilmesi, artık hayatta olmayan tarihçi Tony Judt'un ifadesiyle, "19. yüzyılın sonlarına has bir projeyi, o dönemi arkada bırakmış bir dünyaya taşıyan" Siyonist hareketin "epey geç kaldığını" gösteriyor.[4]

Siyonizm, İsrail'in kurulmasıyla birlikte, Filistin'de güçlü bir ulusal hareket yarattı, kendisini geliştiren bir halk ortaya çıktı. Ne var ki Siyonizmin nihai zaferini ilan edebilmesi için ülkenin orijinal nüfusunu tamamen değiştirmesi gerekiyordu; bunu başaramadı. Yerli halklarla yerleşimci kolonyalistlerin

3 C. Bengelsdorf vd. (ed.), *The Selected Writings of Eqbal Ahmad*, s. 301.

4 Tony Judt, "Israel: The Alternative", *The New York Review of Books*, 23 Ekim 2003. Judt'un o dönemde epey tartışılan makalesi bugün yayımlansa muhtemelen daha az yankı uyandırırdı; ancak mevcut atmosferde, makaledeki Siyonizm eleştirisinin saçma sapan anti-semitizm suçlamalarına maruz kalması da ihtimaller arasında.

çatışması, tarihte genellikle üç şekilde sona ermiştir: Kuzey Amerika'da olduğu gibi, yerli nüfusun ortadan kaldırılması ya da tamamen boyun eğdirilmesiyle; (çok nadiren) Cezayir'de olduğu gibi, sömürgecilerin yenilgisi ve sınır dışı edilmesiyle veya Güney Afrika, Zimbabve ve İrlanda'da olduğu gibi, yaşanan uzlaşı ve barışma süreçleri kapsamında sömürgeci üstünlüğün sona ermesiyle.

Elbette İsrail'in 1948 ve 1967'de yaptığı türden bir tehcir uygulamasına girişmesi ve inatla anavatanlarından kopmayan Filistinlilerin bir kısmından ya da tamamından kurtulması da hâlâ mümkün. Mezhep ya da etnik temelli zorunlu nüfus transferleri, ABD tarafından işgal edilmesinden bu yana komşu ülke Irak'ta, hem de savaş ve kaosa sürüklenen Suriye'de yaşandı. BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin bir raporuna göre 2017 yılında dünya genelinde altmış sekiz milyon kişi ve sığınmacı yerlerinden olmuştur. Uluslararası kamuoyunda çok fazla endişe uyandırmayan bu korkunç bölgesel ve küresel durum düşünülünce, İsrail'i böylesi bir hamleden alıkoyacak fazla bir şey yokmuş gibi görülebilir. Ancak Filistinlilerin topraklarından edilmelerine karşı yürütecekleri şiddetli mücadele, çatışmaya yönelik ortaya çıkacak yoğun uluslararası ilgi ve Filistinlilerin anlattıklarının daha fazla dinlenir olması böylesi bir ihtimali azaltıyor.

Suriye ve Irak'ta, kapsamlı bir dış müdahaleyle iç içe geçmiş, iç savaş ve vekalet savaşlarının gerçekleşmesi kafa karıştırıcıydı. Ne var ki kolonyalizm şartlarında yürütülecek etnik temizliğin ne anlama geldiği açık olduğu için, yeni bir sınır dışı dalgasının, İsrail için muhtemelen geçmişte olduğu kadar sorunsuz bir şekilde gerçekleşmeyecektir. Böyle bir hamle, büyük bir bölgesel savaş kılıfı altında yapılsa dahi, Batı'nın İsrail'e verdiği ve İsrail'in sırtını yasladığı desteğe ciddi boyutta zarar verme potansiyeline sahiptir. Ancak dinci milliyetçilerin ve yerleşimcilerin birbirinin peşi sıra kurulan İsrail hükümetleri üzerinde hâkimiyet kurmaları, Batı Şeria'daki açık ilhak tasarıları ve önde gelen İsrailli parlamenterlerin Filistin nüfusunun bir kısmının veya tamamının yerlerinin değiştirilmesi-

ne yönelik çağrıda bulunmasıyla birlikte, sınır dışına tehcirin 1948'den bu yana hiç olmadığı kadar mümkün hale geldiğine dair korkular son birkaç yılda daha da arttı. İsrail'in cezalandırma politikaları şu anda mümkün olduğunca fazla sayıda Filistinliyi topraklarını terk etmeye zorlarken, Batı Şeria ve Negev'deki kimi Filistinlileri de ev yıkımı, sahte mülk satışı, yeniden bölgeleme ve bir sürü başka yöntemle göç ettiriyor. Bu denenmiş ve sonuç alınmış demografik mühendislik taktiklerinden 1948 ve 1967'deki tam kapsamlı etnik temizliğin tekrarına giden mesafe oldukça kısa. Yine de şimdilik İsrail'in böyle bir adım atma ihtimali yüksek görünmüyor.

Şayet Filistin'de yerli halkın tamamen ortadan kaldırılması gibi bir ihtimal yoksa, o zaman gerçek bir uzlaşmayı mümkün kılmak için kolonyalistlere üstünlük sağlayan düzenlemelerin ortadan kaldırılması düşünülemez mi? İsrail projesini sürdürürken, Filistin'deki karşılaşmanın temelde kolonyalist nitelik taşıdığını Amerikalıların çoğunun ve birçok Avrupalının görememesinin sağladığı avantajı kullandı. Bu insanlar İsrail'i, uzlaşmaz ve çoğu zaman da anti-semitik Müslümanların (aralarında pek çok Hıristiyan yaşamasına rağmen Filistinliler ekseriyetle böyle görülüyor) irrasyonel düşmanlığına hedef olmuş, en az diğerleri kadar normal bir ulus-devlet olarak görüyor. Bu bakımdan Siyonizmin en büyük başarılarından biri, söz konusu imgenin yaygınlık kazanmasıdır; zira Siyonist projenin varlığını sürdürmesi için bu imgenin varlığını sürdürmesi hayati bir önem taşır. Edward Said'in de dile getirdiği üzere, Siyonizm "fikirlerin, temsilin, retoriğin ve imgelerin söz konusu olduğu uluslararası arenada Filistin toprakları uğruna verilen siyasi savaşı kazanmıştır."[5] Zaferini kısmen buna borçludur ve bu durum bugün de büyük ölçüde geçerlidir. Filistinliler ve İsrailliler, bir halkın diğerini ezip tahakküm altına almak için dış desteğe başvurmadığı postkolonyal bir geleceğe adım atacaklarsa, bu yanılgıyı orta-

5 "Introduction", *Blaming the Victims: Spurious Scholarship and the Palestinian Question*, ed. Edward Said ve Christopher Hitchens (New York: Verso, 1988): 1.

dan kaldırmak ve çatışmanın gerçek doğasını belirgin hale getirmek gerekir.

YAKIN DÖNEMDEKİ ANKETLER, Amerikan kamuoyunun bazı kesimlerinin bu konudaki fikirlerinin değişmeye başladığını gösteriyor. Bu değişim, Filistin'in özgürlüğünü savunanlar açısından cesaret verici olsa da, bu sonuçlar çoğunluğun tavrını yansıtmıyor. Söz konusu değişim çatışmanın dinamiğine dair sağlam bir kavrayışın ürünü de değil. Dahası, kamuoyu eğilimleri tekrar değişebilir. Filistin'deki olaylar, son dönemlerde sempati terazisinde Filistinliler lehine bir değişiklik yaratmış olsa da, yaşanacak başka olaylar, İkinci İntifada sırasında olduğu gibi, öteki kefenin ağırlık kazanmasına sebep olabilir. Filistinliler lehine ortaya çıkan bu eğilimi değiştirmek için büyük mali kaynakların seferber edilmesiyle, özellikle İsrail'i eleştirenlerin "anti-Semit" diye karalanmasına dayanan propaganda faaliyetleri yürütülüyor.[6] Buna karşılık andığımız olumlu eğilimi güçlendirmeye yönelik çabalar çok cılız kalıyor.

Son yirmi-otuz yılda yaşananlar, Filistin'de yaşanan gerçeklerin anlaşılma biçimini belirleyen üç yaklaşımın etkili olduğunu gösteriyor. Bunlardan ilki, Filistin örneğinin Amerikan yerlileri,* Güney Afrikalılar ya da İrlandalılar gibi diğer kolonici-yerleşimci deneyimleriyle –verimli sonuçlar veren– bir kıyaslamasına dayanıyor. İlkiyle bağlantılı olarak, ikincisi ise İs-

6 İsrail Stratejik İşler Bakanlığı'nın koordine ettiği bu uluslararası çabalar, özellikle Boykot, Tecrit ve Yaptırımlar (BDS) hareketini "anti-semitik" olarak yaftalamaya odaklanıyor. (BDS, İsrail üstündeki ekonomik ve siyasi baskıyı artırmayı amaçlayan küresel bir harekettir – e.n.) *The Journal of Palestine Studies*'te bu çabalara dair bir dizi makale yayımlandı: "BDS Suppression Attempts in Germany Backfire", 48, no. 3 (Bahar 2019): 86-96; Barry Trachtenberg and Kyle Stanton, "Shifting Sands: Zionism and US Jewry", 48, no. 2 (Kış 2019): 79-87; Dominique Vidal, "Conflating Anti-Zionism with Anti-Semitism: France in the Crosshairs", 48, no. 1 (Güz 2018): 119-130; Moshe Machover, "An Immoral Dilemma: The Trap of Zionist Propaganda", 47, no. 4 (Yaz 2018): 69-78.

(*) Bu ifadeyi genellikle karşılandığı gibi "Kızılderili" şeklinde çevirmeme nedenim bu karşılığın yazarın birazdan değineceği ırkçı gönderimine itiraz etmek ve ifadenin yerleşimci kolonyalizmin üstünü örtmesine engel olmak – ç.n.

rail ile Filistinliler arasındaki –bütün kolonyal işgallerde vuku bulan– büyük güç asimetrisine odaklanıyor. Üçüncüsü ve belki de en önemlisi ise eşitsizlik meselesini ön plana çıkarıyor.

Siyonizmin, yeni gelenlerin yerli ve kolonileştirdikleri toprakların kadim sahibi olarak görülmesine yol açan Eski Ahit ile bağlantılı boyutundan dolayı, ihtilafın kolonyal bir doğası olduğunu kabul ettirmek epey zordur. Siyonizmin anlattığı hikâyede Filistin'in özgün ahalisi, kökleri Davut ve Süleyman'ın krallıklarına dayanan bir Yahudi ulus-devletinin Holokost sonrası yeniden dirilişi sürecinde dışarıdan gelenler olarak görülüyorlar: Filistinliler, Yahudilerin Filistin'deki konumlarını yücelten bu anlatıda sadece Yahudilerin haklarına tecavüz eden istenmeyen unsurlardan fazlası değiller. Bu epik mite meydan okumak, bilhassa Amerika Birleşik Devletleri'nde çok güç; zira ABD, Eski Ahit temelli çağrışımlarına duyarlı olma ve kolonyal geçmişle gurur duyma mesajlarını veren Evanjelik Protestanlığın son derece güçlü olduğu bir ülke. "Kolonyal" sözcüğü, ABD'de, Avrupa'nın emperyal metropolleri ve –bir zamanlar bu emperyal metropollerin parçası olduğu– ülkelerde yarattığı çağrışımlardan son derece farklı bir anlama sahip.

Benzer şekilde "yerleşimci" ve "öncü" [*pioneer*] terimleri de Amerikan tarihinde olumlu çağrışımlar içerir. Bu terimler, filmlerde, edebiyat eserlerinde ve televizyonda aktarıldığı gibi, Batı'nın yerli halkı saf dışı ederek gerçekleştirdiği fetihlere dair kahramanlık hikâyelerinden kaynaklanan son derece olumlu anlamlar barındırır. Gerçekten de, Amerikan yerlilerinin mülksüzleştirilmelerine karşı direnişlerinin tasviriyle Filistinlilerinkinin arasında çarpıcı benzerlikler vardır. Bu anlatılarda iki grup da geri kalmış, medeniyetten yoksun; ilerleme ve modernliğin karşısında engel teşkil eden saldırgan, kan dökücü, irrasyonel bir grup olarak resmedilir. Bugün pek çok Amerikalı ulusal anlatılarının bu bölümüne itiraz etmeye başlamış olsa da, İsrail toplumu ve savunucuları halen bu kurucu versiyonu kutsuyorlar, bunu kendilerine dayanak olarak görüyorlar. Dahası, Filistin ile Amerikan yerlilerinin ya da Afro-

Amerikalıların deneyimlerini kıyaslamakta sakıncalar var; zira ABD, geçmişinin bu karanlık sayfalarını henüz tam manasıyla kabul etmiş ya da bunların günümüzdeki zehirli etkilerini tartışmaya açmış değildir. ABD'nin, bırakalım aktif bir rol oynadığı Filistin-İsrail meselesini, henüz kendi tarih bilincini değiştirmek için bile katetmesi gereken uzun bir yolu var.

Çatışmaya ilişkin mevcut algıları değiştirmenin ikinci yolu ise –Filistinliler ile onlara karşı bir araya gelen güçler arasındaki büyük dengesizliği vurgulayarak– Siyonist hareketin bir Arap toprağı üstünde hâkimiyet kurma girişiminin hemen her zaman bir saldırı halinde olmuş olduğunu göstermektir. Siyonizm mevcut söylemsel avantajını bu hikâyeyi olduğundan başka türlü –Arap/Müslüman Golyat'a karşı İsrail'in Davut rolünü üstlendiği şeklinde– anlatarak kazanmıştır. Daha yeni bir hikâye ise bu çatışmayı iki halk, hatta iki devlet arasındaki eşit bir mücadele; hatta bazen haklıyla haklının karşı karşıya olduğu bir çatışmaymış gibi resmediyor. Bu durumda bile yaygın kabul gören versiyon, İsrail'in sürekli barış istediği, ancak Filistinlilerin bunu reddettiği ("barış için bir muhatap yok" denerek, mağdur İsraillilerin kendilerini gayrimeşru terörizm ve füze saldırılarına karşı savunmak zorunda kaldığı) şeklinde. İşin gerçeğiyse bambaşka: Önce Siyonist hareket, sonra da İsrail Devleti, arkasında her daim muazzam bir askerî gücün desteğiyle hareket etmiştir: 1939'dan önce İngiliz ordusu, 1947-1948'de ABD ve Sovyetler'in desteği, 1950'ler ve 1960'larda Fransa ile İngiltere ve 1970'lerden bugüne değin de sınırsız bir ABD desteği ile. Tüm bunlara Filistinlilerin ve hatta bütün Arapların sahip olduğu silah kapasitesinin İsrail'in dev askerî gücü karşısında cüce boyutlarda kaldığı gerçeğini eklemek gerekir.

Filistin'deki gerçek durumun daha fazla insan tarafından kavranmasını sağlayacak olan, eşitsizlik meselesidir. Ezici çoğunluğu Arap olan bir toprakta Yahudi devleti kurulması ve bu devletin hâkimiyetini sürdürebilmesi için eşitsizlik gereklidir. Eşitsizlik meselesinin önemi sadece Siyonist proje için temel biçimde destek sağlayan eşitlikçi ve demokratik toplum-

lara aykırı düşmesinden dolayı değildir. Esas önemli olan haklar düzeyinde eşitliğin, bu sorununun adil ve kalıcı çözümünün anahtarı olmasıdır.

İsrail Devleti sınırları içerisinde bazı önemli haklar sadece Yahudi vatandaşlara tanınıyor; ülke nüfusunun %20'sini oluşturan Filistinli vatandaşlardan esirgeniyor. Elbette, İşgal Altındaki Topraklar'da İsrail askerî rejimi altında yaşayan beş milyon Filistinlinin hiçbir hakkı yokken, buradaki yarım milyondan fazla İsrailli yerleşimci tüm haklara sahip. Bu sistematik etnik ayrımcılık, tanımı gereği Arap çoğunluğa sahip bir toprakta, münhasıran milli haklara sahip bir Yahudi toplumu ve yönetimi yaratmayı amaçlayan Siyonizmin her daim temel unsurlarından biri oldu. İsrail'in 1948 Bağımsızlık Bildirgesi'nde "din, ırk ya da cinsiyet ayrımı gözetilmeksizin ülkede yaşayan herkese sosyal ve siyasi haklarda tam bir eşitlik"[7] tanınacağı ilan edilmiş olsa da, bu tarihten sonra hak eşitsizliği yaratan bir yığın önemli yasa yürürlüğe kondu. Bu yasalar ile Yahudilerden oluşan yerleşim yerlerinde Arapların arazi sahibi olması ve ikamet etmeleri ya kısıtlandı ya da tamamen yasaklandı; Yahudi olmayanların özel ya da kolektif (vakıf) mülklerine el konulmasına resmiyet kazandırıldı; Yahudi göçmenlere vatandaşlık hakkı verilirken, sığınmacı konumuna düşürülen yerli Filistinlilerin büyük kısmının evine dönmesine engel olundu ve başka pek çok şeyden faydalanmalarına sınır getirildi.

Bu temel sorun, Ürdün Nehri'nden denize kadar, Filistin ve İsrail'de yaşayan toplam Arap nüfusunun Yahudi nüfusuna eşit, hatta belki biraz daha fazla olduğu günümüzde çok daha belirgin hale geldi. Siyonizmin yarattığı temel ahlâki sorunun eşitsizlik olduğu ve bu sorunun bütün Siyonist girişimin meşruiyetinin köklerine kadar uzandığı, önde gelen kimi İsrailli-lerin de kabul ettiği bir görüştür. Tarihçi Zeev Sternhell, yüz yıl sonra bilim insanlarının geçmişe bakarak şu soruyu sora-

7 "The Declaration of the Establishment of the State of Israel", 14 Mayıs 1948, http://www.mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/peace/guide/pages/declaration%20of%20establishment%20of%20state%20of%20israel.aspx

cağını hayal ediyor: "İsrailliler, ellerinde tuttukları İşgal Altındaki Topraklar'da, Yahudi olmayanlara yönelik zulümlerinin, Filistinlilerin bağımsızlık umutlarını kırma kararlılıklarının ya da Afrikalı sığınmacılara sığınma hakkı vermeyi reddetmelerinin ulusal varlıklarının ahlâki meşruiyetine halel getirdiğini tam olarak ne zaman anladılar?"[8]

Siyonistler onlarca yıldır sık sık İsrail Devleti'nin bağımsızlık bildirgesine gönderme yaparak, İsrail'in "hem Yahudi hem de demokratik" olabileceğini ve hatta öyle olduğunu ısrarla iddia ettiler. Bu formülasyona mündemiç çelişkiler belirginleştikçe, kimi İsrailli liderler ikisi arasında seçim yapmak zorunda kalmaları halinde ilkinin ağır basacağını itiraf ettiler (hatta bunu gururla ilan ettiler). Knesset, Temmuz 2018'de ulusların kendi kaderini tayin hakkını sadece Yahudi halkına tanıyan; Arapçanın statüsünü düşüren ve Yahudi yerleşimi kurulmasını diğer ihtiyaçlara kıyasla öncelikli bir "ulusal değer" kabul eden, böylece İsrail yurttaşları arasındaki hukuki eşitsizliği kurumsallaştıran bir "Yahudi Ulus Devleti Temel Yasası"nı kabul ederek, Yahudi devletinin korunması yönündeki seçimi anayasal hale getirdi.[9] Yahudi üstünlüğünün ve yasanın en açık savunucularından biri olan eski Adalet Bakanı Ayelet Şaked, yasa oylamaya sunulmadan birkaç ay önce, şu sözleriyle durumu zaten açıkça ortaya koymuştu: "İsrail Devleti'nin bir Yahudi devleti olarak karakterini koruması gereken yerler vardır ve bazen bu eşitlik pahasına olur."[10] Şaked şunu da eklemişti: "İsrail (...) sınırları içindeki bütün milletlerin devleti değildir. Yani bütün yurttaşlarına eşit haklar tanır; ama eşit milli haklar değil."

---

8 Zeev Sternhell, "En Israël pousse un racisme proche du nazisme à ses débuts", *Le Monde*, 20 Şubat 2018, 22, çeviri bana ait.

9 Bu yasaya dair keskin bir analiz için bkz. Hassan Jabareen ve Suhad Bishara, "The Jewish Nation-State Law: Antecedents and Constitutional Implications", *Journal of Palestine Studies*, 48, no. 2 (Kış 2019): 46-55. Yasa metni için bkz. s. 44-45 ve İsrail'deki Arap Azınlık Hakları Hukuk Merkezi'nden Adalah'ın İsrail Yüksek Mahkemesi'ne gönderdiği dilekçe için bkz. s. 56-57.

10 Revital Hovel, "Justice Minister: Israel Must Keep Jewish Majority Even at the Expense of Human Rights", *Haaretz*, 13 Şubat 2018, https://www.haaretz.com/israel-news/justice-minister-israel-s-jewish-majority-trumps-than-human-rights-1.5811106

Bu ideolojinin vardığı nokta, Knesset üyesi Likud'lu Miki Zohar'ın aynı ölçüde açıksözlü cümlelerinde de bulur özetini: Zohar, "Filistinlilerin kendi kaderini tayin etme hakkı yoktur; çünkü bu toprakların sahibi onlar değiller. Burada doğduğu, burada yaşadığı için tüm samimiyetimle Filistinlileri buranın bir sakini olarak görüyorum; hiçbir zaman onlara buradan git demeyeceğim. Bunu üzülerek söylüyorum, ama büyük bir kusurları var: Yahudi olarak doğmamak."[11] Münhasır toprak hakkı ile halk olma arasındaki bu bağlantı, Siyonizmin doğduğu zemin olan bir tür Orta Avrupa "kan ile toprak" milliyetçiliğinin ana öğesidir. Uzmanlık alanı Avrupa faşizmi olan Sternhell, Yahudi Ulus-Devlet Yasası'nın ilk taslağını yorumlarken bunun gerisindeki temel yasa anlayışının 1930'ların Fransız anti-Semit ve neo-faşisti Charles Maurras'ın ya da günümüz Polonyalı ve Macar milliyetçilerinin ve "en katı Avrupalı şovenistlerin" fikirleriyle uyumluluk gösterdiğini söyler. Dahası, bunun, Fransız ve Amerikan devrimlerinin liberal fikirleriyle tümden çeliştiğini de ekler.[12]

İdeolojisinin illiberal ve ayrımcı özüne sıkı sıkıya sarılmış olan modern Siyonizm, Batı demokrasilerinin dayandığı ideallerle, bilhassa da eşitlik idealiyle her geçen gün daha fazla çelişiyor. Birleşik Devletler, Kanada, Büyük Britanya, Fransa ve Almanya gibi bu değerleri benimsemiş olan, ama çoğunlukla sadece ihlal edildiğinde bunları yere göğe sığdıramayan ülkeler, günümüzde güçlü illiberal popülist eğilimlerin ve otoriter sağcı yaklaşımların tehdidiyle karşı karşıyalar. İsrail'in halen bu Batılı ülkelerin desteğine muhtaç olması ise meselenin önemini gözler önüne seriyor.

Nitekim, Siyonizmin doğasında mündemiç olan sistematik eşitsizliğin ortadan kaldırılması, hem Filistin hem de İsrail halkı için daha iyi bir geleceğin yaratılması açısından hayati

---

11 *A.g.e.* Ayrıca bkz. Ravit Hecht, "The Lawmaker Who Thinks Israel Is Deceiving the Palestinians: No One Is Going to Give Them a State", *Haaretz Weekend*, 28 Ekim 2017, https://www.haaretz.com/israel-news/.premium.MAGAZINE-the-lawmaker-who-thinks-israel-is-deceiving-the-palestinians-1.5460676

12 Sternhell, "En Israël pousse un racisme proche du nazisme à ses débuts."

bir önem taşıyor. Çatışmanın çözümü için öne sürülen her türden formül, eşitlik ilkesine dayanmadığı sürece, mecburen ve kaçınılmaz şekilde başarısız olacak. İnsani, şahsi, medeni, siyasi ve milli haklarda mutlak eşitliğin, iki toplumun da kabul edeceği nihai gelecek planında yer alması gerekir. Bu yüksek perdeden yapılmış bir çözüm önerisi gibi gelebilir; ama eşitlik olmadıkça hiçbir çözüm sorunun asıl özüne temas edemeyeceği gibi, sürdürülebilir ve kalıcı olmayacaktır da.

Bu da konuyu İsraillilerin, genellikle güvenlik ihtiyacı olarak tanımlayıp meşrulaştırdıkları eşitsizliğe bağlılıklarından nasıl vazgeçirilecekleri gibi dikenli bir meseleye getiriyor. Böyle bir güvenlik ihtiyacı duymaları, büyük ölçüde yaşamış oldukları gerçek bir güvensizlik ve zulüm tarihinden kaynaklanıyor; ancak yeni nesiller, geçmişteki bu travmaya refleks olarak geliştirilen ve yönlendirici etkisini kırmanın hiç kolay olmadığı bir milliyetçilik dogmasıyla yetiştiriliyorlar. Dolayısıyla komşularının gözünü korkutan (ve bu komşulardan yedisinin başkentini bombaladığında cezasızlıkla kurtulabilen)[13] bölgesel bir süper gücün Yahudi yurttaşları, kısmen bu tarihten kaynaklanan derin bir güvensizlikten ve kısmen de içinde yaşadıkları –dikkatle inşa edilmiş ve meşrulaştırılmış– kolonici gerçekliğin aniden yok olabileceğine dair dile getirilmeyen bir endişeden mustarip. Ülkelerinin karanlık bir yöne doğru sürüklendiğini gören ve ideolojinin yarattığı tarihî gerçeklerle, etik değerlerle ve Yahudilikle ilgili çarpıtmaları sorgulayabilen İsrailliler ve İsrail'e yakınlık duyanlar, muhtemelen sadece onlar, tahakkümcü ve ayrımcı dürtüleri yönlendiren bu sendromu doğru teşhis edebilirler. Bunu yapmak, adaletsizlik ve eşitsizliğe dayanan bu dinamiği değiştirmek isteyen İsraillilerin ve onların yanında yer alanların hiç şüphe yok ki en acil ve birincil görevidir.

Aynı şekilde, Filistinlilerin de Yahudi İsraillilerin "gerçek" bir halk olmadığı ve milli haklara sahip olmadıkları şeklindeki

13 İsrail uçakları farklı zamanlarda Tunus, Kahire, Hartum, Amman, Beyrut, Şam ve Bağdat'ı bombaladı; üstelik defalarca ve çok yakın zamanlar da dahil olmak üzere.

–Siyonizm ile karşılaşmalarının kolonici doğasından ve Siyonizmin Filistin halkını inkâr etmesinden kaynaklanan– zararlı yanılsamadan kurtulmaları gerekiyor. Siyonizmin Yahudi dinini ve Yahudilerin kadim bir halk olma niteliğini epey farklı bir şeye –modern bir milliyetçiliğe– dönüştürdüğü doğru olsa da, bu dönüşüm nasıl gerçekleşmiş olursa olsun, İsrailli Yahudilerin bugün kendilerini –İsrail Toprakları olarak düşündükleri– Filistin'de *ulusal* aidiyet duygusuna sahip bir halk olarak gördüğü gerçeğini ortadan kaldırmaz. Filistinliler de bugün kendilerini, Siyonizmin ve çok sayıda modern ulusal hareketin ortaya çıkmasına yol açan nedenler kadar subjektif değerlendirmelere dayanan ve konjonktürel nitelikte nedenlerle, atalarının anavatanı olan topraklarla *ulusal* bağları olan bir halk olarak görmektedir. Bütün ulusal varlıkların bir inşa süreci ile ortaya çıktığı fikri, elbette milliyetçilik havarilerini kızdırıyor; ama bir ulusun doğuş sürecindeki sayısız farklı etmeni hesaba katarak bakanlar açısından durum apaçık.[14]

İronik olan şu ki, –tıpkı bütün halklar gibi– Filistinliler de kendi milliyetçiliklerinin saf ve tarihsel köklere sahip olduğunu varsayarken, aynısını İsrailli Yahudiler için inkâr ediyorlar. Elbette iki halk arasında bir fark var: Filistinlilerin çoğunluğu, haliyle ülkeleri olarak gördükleri topraklarda çok uzun bir süredir, binlerce olmasa da yüzlerce yıldır yaşayan insanların torunları. İsrailli Yahudilerin çoğunluğu ise büyük güçlerin sadece onay vermekle kalmayıp aracı da olduğu bir kolonyalizm sürecinin parçası olarak, nispeten yakın bir tarihte Avrupa ve Arap ülkelerinden bu topraklara geldi. Filistin halkı yerlidir, İsrail halkıysa yerleşimci ya da yerleşimcilerin torunlarından oluşur. Birçoğu nesillerdir burada yaşayan İsrail halkının ülkeyle derinlikli ve kadim dinî bağları vardır. Ancak bu bağ Filistinlilerin eskiden beri bu topraklarda kök salmış olmasından farklı niteliktedir. Bu kolonyal bir çatışma olduğundan söz konusu fark son derece önemlidir. Gelgelelim bugün hiç kimse

14 Benedict Anderson, Eric Hobsbawm ve Ernest Gellner gibi milliyetçilik konusundaki en saygın araştırmacıların öne sürdüğü tezler doğrultusunda şekillendirdiğim *Palestinian Identity* kitabımın temel iddiası budur.

Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Yeni Zelanda ve Avustralya gibi yerleşimci devletlerde –kökleri kolonyal imha savaşlarına dayanmasına rağmen– tamamen gelişmiş ulus formasyonları olduğunu inkâr edemez. Dahası, milliyetçilik sarhoşluğuna kapılanlar için yerli halk ile yerleşimciler arasındaki bu türden ayrımlar pek de önemli değildir. Antropolog Ernest Gellner'in ifade ettiği üzere, "Milletlerin doğal ve Tanrı tarafından verilmiş, doğuştan (...) kendilerine özgü bir siyasal kaderi paylaştıklarını iddia etmek bir mitten ibarettir; milliyetçilik, bazen önceden var olan kültürleri alıp onları millete dönüştürür, bazen de milletleri icat eder ve çoğu zaman da önceden var olan kültürleri unutuluşa terk eder: Gerçek *budur*."[15]

Filistin-İsrail karşılaşmasının özü itibarıyla kolonyal bir doğasının olduğu gerçeğini kabul etmek gerekir; ama nihayetinde Filistin'de –nasıl ortaya çıkmış olduklarından bağımsız olarak– artık iki farklı halk var ve birinin ulusal varlığı diğeri tarafından inkâr edildiği sürece aralarındaki çatışmanın çözülmesi mümkün değil. Bu iki halk arasındaki önemli tarihsel farklılıklara rağmen, birbirlerini karşılıklı olarak kabul etmeleri, ulusal haklar da dahil olmak üzere, ancak tam olarak eşit hakların sağlanması temelinde olabilir. Bir halkın diğeri tarafından sürülmesi ya da yok edilmesi gibi akla havsalaya sığmayacak fikirleri kenara koyarsak, sürdürülebilir başka bir çözüm mümkün değil. Ürdün Nehri ile deniz arasına sıkışmış bu küçük ülkedeki herkes için eşit haklar tesis etmenin yolu ise mevcut durumdan faydalananların direncini kırmaktan geçiyor. Bunun nasıl gerçekleşeceği taraf olan herkes için bir siyasi yaratıcılık testi mahiyetinde. Mevcut ayrımcı ve derin biçimde eşitsiz duruma verilen kapsamlı ve sürekli dış desteğin azaltılması, hiç şüphe yok ki eşit haklar için yürünecek yol üzerindeki engebeleri yumuşatacaktır.

15 Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1983): 48-49 [Türkçesi: *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. Büşra Ersanlı ve Günay Göksu Özdoğan, İstanbul: Hil Yayınları, 2018].

FİLİSTİN'E AÇILAN SAVAŞ bugün yüz yılı aştı ve Filistinliler belki de 1917'den bu yana hiç olmadığı kadar zorlu koşullarla karşı karşıya. Donald Trump seçilir seçilmez –çatışmaya nihai çözüm getireceğini iddia ettiği– "yüzyılın anlaşması" dediği bir şeyi imzalatmanın peşine düştü. Ne var ki çözüm getirme faaliyeti bugüne kadar ABD'nin benimsemiş olduğu temel siyasi yaklaşımın sürdürülmesi, stratejik planlamanın İsrail'e devredilmesi ve Filistinlilerin aşağılanması anlamına geldi. Trump'ın İsrail Büyükelçisi (onun iflas avukatı ve Yahudi yerleşimciler hareketinin uzun süredir mali destekçisi olan) David Friedman işgali "sözde işgal" olarak tanımlayarak Dışişleri Bakanlığı'ndan bu terimi kullanmamalarını istedi. Friedman ayrıca bir mülakatta İsrail'in "Batı Şeria'nın muhtemelen tamamını olmasa da, bir kısmını" ilhak etme "hakkı"na sahip olduğunu iddia etti.[16] İki yılı aşkın süredir devam eden İsrail-Filistin müzakerelerini yürüten (önceden Trump'ın avukatlığını üstlenmiş ve aynı zamanda İsrailli sağcıların bağışçılarından biri olan) Jason Greenblatt, Batı Şeria'daki yerleşimlerin "barışa engel olmadığı"nı ifade etti ve AB elçileriyle yaptığı bir toplantıda "işgal" terimini kullanmayı reddetti.[17] Greenblatt ayrıca Friedman'ın ilhakla ilgili görüşlerinin arkasında olduğunu da açıklamıştı.

Yeni yönetim hızla "dışarıdakileri içeriye çekme" stratejisini uygulamaya geçti ve Körfez'deki üç Sünni Arap monarşisini,

16 Peter Beaumont, "Trump's Ambassador to Israel Refers to 'Alleged Occupation' of Palestinian Territories", *Guardian*, 1 Eylül 2017, https://www.theguardian.com/us-news/2017/sep/01/trump-ambassador-israel-david-friedman-alleged-occupation-palestinian-territories; Nathan Guttman, "US Ambassador to Israel Asked State Department to Stop Using the Word 'Occupation'", *The Forward*, 26 Aralık 2017, https://forward.com/fast-forward/390857/us-ambassador-to-israel-asked-state-dept-to-stop-using-the-word-occupation/; David Halbfinger, "US Ambassador Says Israel Has Right to Annex Parts of West Bank", *New York Times*, 8 Haziran 2019, https://www.nytimes.com/2019/06/08/world/middleeast/israel-west-bank-david-friedman.html

17 Ruth Eglash, "Top Trump Adviser Says Settlements Are Not an Obstacle to Peace", *Washington Post*, 10 Kasım 2017, https://www.washingtonpost.com/world/middleeast/top-trump-adviser-says-israeli-settlements-are-not-an-obstacle-to-peace/2016/11/10/8837b472-5c81-49a3-947c-ba6a47c4bc2f_Story.html; Piotr Smolar, "Washington ouvrira son ambassade à Jerusalem en mai", *Le Monde*, 25-26 Şubat 2018, 4.

–Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve (genellikle yanlış olarak Sünni Arapları temsil ettiği söylenen) Bahreyn'i– İran'a karşı, İsrail ile fiilî bir ittifaka dahil etti. Bu ittifakın yan ürünü de bu ülkelerin ve ABD'nin müttefiki olan diğer Arap rejimlerinin, İsrail'in Filistin davası açısından ölümcül nitelikteki maksimalist şartlarını kabul ettirmek için Filistinliler üzerinde baskı kurmaya teşvik edilmeleriydi. Bu girişim, ailesi Yahudi yerleşimlerine bağışta bulunmuş, Trump'ın damadı, emlak kralı, uç noktada ateşli bir Siyonist olan, özel yetkilerle donatılmış başkanlık temsilcisi Jared Kushner üzerinden, bu rejimlerle yakın koordinasyon halinde yürütüldü.

Kushner, Greenblatt ve Friedman, Körfez'deki ortaklarıyla mutabakat içinde, Haziran 2019'da Bahreyn'de toplanan bir konferansta –ve başka toplantılarda– esasen Batı Şeria ile Gazze Şeridi için ekonomik kalkınma girişimi olan ve tamamen İsrail'in kontrolündeki mevcut şartlar altında yürütülmesi öngörülen bu planın hayata geçirilmesi için aktif kamu diplomasisi yürüttüler: Kushner, Filistinlilerin bağımsız bir özyönetim kurabilme ihtimalinden şüphe duyduğunu belirterek, "Bekleyip göreceğiz" dedi. Kolonyalistlerin sözlüklerindeki klasik ifadelerden birini kullanarak, "Zaman içerisinde kendi kendilerini yönetebilecek hale gelmelerini ümit ediyoruz" dedi. Kushner'a göre Filistinlilerin hak ettiği tek şey, "daha iyi bir hayat yaşama fırsatı elde etmeleri (...) alacakları kredileri geri ödeyebilmeleri" idi.[18] Kushner, Greenblatt ve Friedman üçlüsü, önerdikleri planın barındırdığı sorunu –uzmanların karşı görüşlerine rağmen– bile isteye görmezden gelmişti: Filistin ekonomisini boğmakta olan ana etmen, bu planla sürdürülmesine hizmet etmeyi amaçladıkları İsrail askerî işgal yönetiminin sistematik müdahaleleri olmuştu. Trump hükümeti, ABD'nin Filistin Yönetimi'ne ve UNRWA'ya akan yardım musluklarını kapatarak bu ekonomik boğulmayı daha da şiddet-

18 Jonathan Swan, "Kushner, For First Time, Claims He Never Discussed Security Clearance with Trump", *Axios*, 3 Haziran 2019, https://www.axios.com/jared-kushner-security-clearance-donald-trump-f7706db1-a978-42ec-90db-c2787f19cef3.html

lendirdi. Birleşik Devletler, İsrail'in, Mısır'ın da desteğini alarak Gazze'ye uyguladığı –1,8 milyon insan üstünde yıkıcı etkileri olan– ablukayı desteklemeye devam etti.

Trump'ın "yüzyılın anlaşması"ndaki en önemli siyasi unsurun, Filistin Yönetimi'ne kabul etmesi için baskı yapılan bir Amerikan-İsrail ortak önerisinin ana hatları içinde şekillendirildiği anlaşıldı. Bu öneriye göre mevcut yasadışı İsrail yerleşimlerinin hiçbiri kaldırılmadan tanınacaklar, "yasallaştırılacaklar" ve İsrail'e ilhak edilecekler. Böylece toprak bütünlüğüne ve egemenliğe sahip olmayan, İsrail'in güvenlik denetimi altında (bunun maliyetinin Filistinliler tarafından karşılanması düşünülüyormuş!) sadece kâğıt üzerinde adı devlet olan bir oluşum yaratılacak. Bu oluşum, Kudüs üstünde egemenlik ya da kontrol sahibi olamayacak; Gazze Şeridi ile Batı Şeria'nın %40'ını oluşturan A ve B bölgelerinde çok sayıda farklı parça içerecek; –ileride yürütülecek müzakerelere bağlı olarak– C bölgesinin bazı kısımlarında yetki sahibi olacak.[19]

Trump'ın Aralık 2017'de Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıması ve ardından da ABD Büyükelçiliği'ni buraya taşıması da bu tasarıyla yakından bağlantılıydı. Bu hamle, Filistin sorununda iki tarafın da kabul edeceği nihai çözüm sağlanana kadar kutsal şehrin statüsünün belirsiz kalmasının öngörüldüğü BM'nin 181 sayılı kararına uzanan, yetmiş yılı aşkın süredir uygulanan ABD politikasından devrim niteliğinde bir sapmaya dalalet ediyor. Bu küçük düşürücü hamlenin ardından Trump'ın, ilhak edilen Golan Tepeleri üstünde İsrail egemenliğini kabul etmesi, ABD'nin bir başka radikal politika değişikliği oldu.

Bu iki açıklamayla birlikte ABD yönetimi, biri BM kararına göre İsrail'in Filistinlilerle müzakere etmekle yükümlü olduğu Kudüs'ün statüsü olmak üzere, önemli konuları tek taraflı olarak masadan kaldırdı. Trump ve ekibi, bu süreçte onlarca yıllık Amerikan politikasını tersine çevirmekle kalmadı, uluslar-

19 "Palestine Chief Negotiator Reveals Details of Trump Peace Plan", *Middle East Monitor*, 22 Ocak 2018, https://www.middleeastmonitor.com/20180122-palestine-chief-negotiator-reveals-details-of-trump-peace-plan/

arası hukuku ve mutabakatı, BM Güvenlik Konseyi kararlarını, dünya kamuoyunu ve elbette Filistinlilerin haklarını da hiçe saydı. Trump, İsrail'in Kudüs konusundaki tutumunu olduğu gibi kabul etti; karşılığında İsrail'den hiçbir şey almadan ve Filistinlilerin, Kudüs'ün Filistin'in başkenti olarak tanınmasına yönelik taleplerini göz ardı ederek bunu yaptı. Doğuracağı sonuçlar bakımından aynı derecede önemli bir hadise de Trump'ın İsrail'in 1967'den bu yana el koyduğu şehrin içindeki ve etrafındaki geniş Arap bölgelerini de kapsayan "birleşik Kudüs" ifadesini onaylamasıydı. ABD yönetimi, her ne kadar hâlâ gerçek sınırların müzakere edilmesi gerektiğini söylemiş olsa da, Trump'ın açıklamaları aslında ortada müzakere edilecek hiçbir şeyin kalmadığı anlamına geliyordu.

Beyaz Saray, hem bu hem de başka adımlarıyla, bu Amerikan-İsrail önerisinin anahatlarını zımnen teyit etti: İki devletli çözümü desteklemeyeceğini açıkça belli etti. Washington'daki Filistin temsilciliğini ve Doğu Kudüs'te Filistinliler için gayriresmî bir elçilik görevi gören ABD Konsolosluğu'nu kapattı. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana diğer bütün sığınmacıların sahip olduğu statünün aksine olacak şekilde, 1948'de sığınmacı ilan edilen Filistinlilerin torunlarının sığınmacı sayılmayacağını iddia etti. Trump son olarak İsrail'in Kudüs ve Golan Tepeleri'ni ilhak etmesini onaylayarak, İsrail'in bundan sonra Batı Şeria'nın istediği bölümlerini ilhak edebilmesinin önünü açtı.

Haklarının bu şekilde büyük ölçüde kısıtlanması karşılığında Filistinlilere Körfez monarşilerinden toplanacak para teklif edilecekti. Bu teklif, Haziran 2019'da Bahreyn'de düzenlenen ve Filistin Yönetimi'nin katılmayı reddettiği bir konferansta resmiyet kazandı. Kushner'ın, müzakereyle varılan bir siyasi çözümü engelleyici plana Filistinlilerin muhalefetini satın alma amaçlı önerisi, aslında Şimon Peres'ten Netanyahu'ya kadar pek çok İsrailli liderin haklardan söz etmek yerine "ekonomik barış" diye pazarladıkları benzer planların yeniden ısıtılıp masaya sürülmesinden başka bir şey değildi. Filistinlilere yutturulmak istenen acı hapın tatlandırıcısı olarak düşünülmüş bu teklif Netanyahu ve aşırılık yanlısı yerleşimcilerin

ultra-milliyetçi destekçileri açısından ilhakçı yaklaşımlarının temel bir payandası haline geldi.

Gerçekten de Beyaz Saray'ın bu Ortadoğu politikasının en çarpıcı yanı, fiilen Netanyahu ile İsrail ve ABD'deki müttefiklerine havale edilmiş olmasıydı. İsrail sağının fikir deposunda önceden paketlenip hazır halde tutulan girişimler buradan alınıp uygulanmaya konmuş gibi görünüyor: ABD Büyükelçiliği'nin Kudüs'e taşınması, Golan Tepeleri'nin ilhakının tanınması, Filistinli sığınmacılar meselesinin çözümsüz kalması, UNRWA'nın tasfiye edilmeye çalışılması ve Obama döneminde İran ile imzalanan nükleer anlaşmadan vazgeçilmesi. Netanyahu'nun istek listesinde yerine getirilmeyen sadece birkaç madde kaldı: Batı Şeria'nın büyük bölümünün ilhakı, egemen Filistin Devleti kurulmasının Amerika tarafından resmen reddedilmesi, Filistin'de fiilî bir yaptırım gücü olmayan bir Quisling* idaresi oluşturulması. Tüm bunlar, Filistinlileri yenilmiş bir halk olduklarını kabule zorlamak anlamına geliyor.

Amerika'nın geçmişte yapıp ettikleri düşünülünce bunların hiçbiri tümden yeni değil. Ne var ki Trump'ın ekibi, eskiyip yıpranmış tarafsızlık maskesine bile başvurmaya ihtiyaç duymuyor. ABD, bu planla birlikte "İsrail'in avukatı" olmaktan çıkıp İsrail tarihindeki en aşırı hükümetin sözcüsü haline geldi ve yakın Arap müttefiklerinin de desteğini alarak, İsrail adına Filistinlilerle doğrudan müzakere etme girişiminde bulundu. Beyaz Saray belki de başka bir şeyin peşindeydi: İsrail ile ilişkilerde en uyumlu davranan Filistinlilerin bile kabul edemeyeceği türde gözü kara biçimde İsrail yanlısı öneriler hazırlamak. Bu taktik sayesinde İsrail hükümeti masada her şeye "hayır" diyenleri Filistinlilermiş gibi göstererek müzakere masasına oturmaktan kaçınabilir, diğer yandan ilhakın adım adım ilerlemesine, kolonizasyonun genişlemesine ve yasal ayrımcılığa imkân veren statükoyu da sürdürebilirdi. İki durumda da sonuç değişmeyecekti: Filistinlilere, anavatanlarında bağımsız olacakları bir gelecek ihtimalinin ortadan

(*) Norveçli siyasetçi Vidkun Quisling, Almanların Norveç'i işgal etmesi sürecinde Nazilerle işbirliği yaparak başbakan olmuştu – ç.n.

kalktığı ve İsrail'in kolonyal girişiminin Filistin'i artık istediği gibi şekillendirebilecek bir güce ulaştığı bildirilmiş olacaktı.

Bu, dünyanın büyük çoğunluğunun reddettiği bir sonuç olacak; hem yerel hem de küresel düzeyde direnişle karşılaşacağına da şüphe yok. Üstelik bu hamle, ABD'nin savunduğunu iddia ettiği tüm özgürlük, adalet ve eşitlik ilkeleriyle de çelişiyor. İsrail'in katı şartlarının dayatıldığı böylesi bir çözümün daha fazla çatışma ve iki tarafın için de daha güvensiz bir ortama yol açacağı bariz. Gene de bu durum, aynı zamanda Filistinliler açısından bazı fırsatlar barındırıyor.

Filistin'in önde gelen iki siyasi grubunun, yani El-Fetih ve Hamas'ın mevcut stratejileri –İsrail'in bütün Filistin üstündeki kontrol kapasitesinin günden güne artmasının kanıtladığı üzere– hiçbir işe yaramıyor. Ne Abbas döneminde yegâne mücadele yöntemi olarak uygulanan, güçsüz diplomasi ve bunun bir parçası olarak yürütülen sonuçsuz müzakerelerde ABD'nin arabuluculuğuna bel bağlamak ne de İsrail için askerî tehdit oluşturmayan silahlı direniş stratejisi, arkamızda bıraktığımız onyıllarca yıllık dönemde Filistin'in ulusal hedeflerine yaklaşmasına bir fayda sağladı. Hakeza Filistinlilerin bugün İsrail'le devasa doğalgaz anlaşmaları imzalamaktan utanmayan Mısır ve Ürdün ya da İsrail silahlarını ve güvenlik sistemlerini, evrak üzerinde menşei belgelerinin görünmemesi için Amerikan paravan kuruluşlar üzerinden satın alan Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi Arap ülkelerinden Filistinlilerin bekleyebilecekleri fazla hayır yok.[20] Tüm bu gerçeklerin farkında olmak, ulusal hedeflerin ve kullanılacak yöntemlerin dikkatli biçimde yeniden değerlendirilmesini gerektiriyor. Amaçlanan işgalin sona erdirilmesi ve Filistin topraklarının kolonize edilme sürecinin tersine çevrilmesi; Manda dönemindeki Filistin'in

20 Jonathan Ferziger ve Peter Waldman, "How Do Israel's Tech Firms Do Business in Saudi Arabia? Very Quietly", *Bloomberg Businessweek*, 2 Şubat 2017, https://www.bloomberg.com/news/features/2017-02-02/how-do-israel-s-tech-firms-do-business-in-saudi-arabia-very-quietly

geriye kalan %22'lik kısmında başkenti Doğu Kudüs olan bir Filistin Devleti kurulması; şu anda sürgünde yaşayan Filistin halkının yarısının atalarının yurduna dönmesi mi yoksa Filistin'in tamamında herkes için eşit haklara sahip demokratik, egemen iki uluslu bir devletin kurulması mı? Ya da bu seçeneklerin bir kombinasyonu veya permütasyonu mu?

Çatışmanın zayıf tarafı olan Filistin için içteki bölünmenin sürdürülmesi katlanılabilecek bir durum değil. Ne var ki bir birlik sağlanmadan önce, yeni bir ulusal mutabakat temelinde hedeflerin yeniden tanımlanması gerekiyor. Son yıllarda Boykot, Tecrit ve Yaptırımlar hareketi ve öğrenci aktivizmi gibi sivil toplum girişimlerinin, Filistin davasının güç kazanmasında El-Fetih ve Hamas'tan daha fazla katkıda bulunması, iki örgüt için de faaliyetlerinin sorgulanmasını gerektiren bir gerçekliktir. İki örgüt arasında uzlaşmanın sağlanması, en azından ayrılıklarının sebep olduğu hasarların bir kısmını onarabilir; ancak ideolojik açıdan iflas etmiş iki siyasi hareket arasındaki bir uzlaşma, ne kadar önemli olursa olsun, Filistin meselesinin mevcut durgunluğunu ve gerileme halini sona erdirmek için gereken dinamizmi sağlayacak yeni bir stratejinin ortaya çıkacağı anlamına gelmez.

İhtiyaç duyulan temel değişimlerden biri FKÖ'nün 1980'lerden bu yana benimsediği diplomatik stratejinin ciddi şekilde hatalı olduğunun kabul edilmesidir. ABD aracılık, arabuluculuk yapacak, tarafsız davranacak bir konumda değildi, zaten olması da mümkün değil. ABD, çok uzun bir zamandır Filistinlilerin ulusal taleplerine karşı çıkıyor ve İsrail hükümetinin Filistin konusundaki tutumunu destekleyeceğini resmen taahhüt ediyor. Filistin ulusal hareketi, ABD politikasının gerçek yüzünü görebilmeli ve Siyonist hareketin yüz yılı aşkın süredir yaptığı gibi, ABD içinde davasını savunmak üzere tabanda siyasi faaliyet ve bilgilendirici çalışmalar yürütmeli. Kamuoyunun kilit kesimlerinde halihazırda meydana gelen önemli değişimler düşünülünce, bu görevin başarılması için birkaç neslin geçmesi gerekmeyebilir. Üzerine bir şeyler inşa edilebilecek son derece uygun bir zemin var önümüzde.

Gelgelelim, bugün iki başlı hale gelmiş Filistin liderliği, Amerikan toplumunun ve siyasetinin nasıl işlediğini selefleri-nden daha iyi kavramış gibi görünmüyor. Amerikan kamuoyuyla nasıl ilişki kurmaları gerektiği hakkında fikirleri yok ve bu yönde henüz ciddi bir girişimde bulunmadılar. ABD'nin siyasi sisteminin karmaşık doğasına ilişkin bu cehalet, sivil toplumun potansiyel açıdan bu davaya sempati duyabilecek kısımlarına ulaşmak için sürekliliğe sahip bir program oluşturulmasını engelliyor. Buna karşın İsrail ve destekçileri, ABD'de zaten baskın bir konuma sahip olmalarına rağmen, davalarına kamuoyunda daha fazla güç kazandırmak için kaynaklarını cömertçe harcamaya devam ediyorlar. Filistinliler, haklarını savunmak için çok az ekonomik kaynağa sahip olmalarına ve bunun için sadece sivil toplum girişimlerini seferber edebilmelerine rağmen, belli alanlarda kayda değer başarılar elde ettiler: sanat (özellikle sinema ve tiyatro) ve hukuk alanlarında –ifade özgürlüğü ve Birinci Ek Maddesi'ni* savunanlar Boykot, Tecrit ve Yaptırımlar hareketinin destekçilerine yönelik süreğen saldırılara karşı hayati müttefikler haline geldiler– başta Ortadoğu ve Amerika çalışmaları bölümleri olmak üzere, akademinin bazı kesimlerinde, bazı sendikalar ile kiliselerde ve Demokrat Parti tabanının önemli bölümlerinde.

Benzer çalışmaların Avrupa, Rusya, Hindistan, Çin, Brezilya ve bağlantısız devletlerde de yürütülmesi gerekiyor. İsrail son yıllarda bu ülkelerdeki elitleri ve kamuoyunu etki altına alma konusunda büyük bir ilerleme kaydediyor; öte yandan başta Çin ve Hindistan olmak üzere, bu ülkelerin çoğu Ortadoğu'da daha etkin hale geliyor.[21] Arap devletlerinin büyük çoğunluğu, her ne kadar ABD'ye boyun eğen ve İsrail'den tasvip görmeyi gözeten demokratik olmayan rejimlerin hâkimiyeti altında olsa da, Arap kamuoyunun Filistin meselesindeki güçlü hassasiyeti devam ediyor. Nitekim 2016 yılında on iki Arap

(*) ABD Anayasası'nın birinci ek maddesi, Kongre'nin ifade ya da basın özgürlüğünü, halkın barışçıl şekilde toplanma ve protesto etme hakkını engelleyen bir yasa yapılmasına engel olur – ç.n.

21 Julien Boissou, "Analyse: L'Inde s'implante au Moyen-Orient", *Le Monde*, 27 Şubat 2018, 21.

ülkesinde yapılan bir araştırmaya katılanların %75'i Filistin meselesinin bütün Arapları ilgilendirdiğini düşündüğünü, %86'sı ise Filistin'e yönelik politikalarından ötürü İsrail'in Araplar tarafından tanınmasını onaylamadığını belirtti.[22] Filistinlilerin FKÖ'nün daha önceki, tepki göstermeyen hükümetlerin aracılığı olmadan konuya duyarlı Arap kamuoyuna hitap etme stratejisini yeniden canlandırması gerekiyor.

En önemlisi ise şu: Filistinliler arasında sağlanacak mutabakat temelinde müzakerelere başlamanın mümkün olduğu bir durumda, gelecekte yürütülecek her türden diplomasinin Oslo ara formülünü reddetmesi ve tamamen yeni bir temel üzerinden harekete geçmesi. Filistin Yönetimi'nin de zayıf bir şekilde ifade etmiş olduğu gibi, bu sürecin münhasıran ABD'nin kontrolünde yürütülmesine karşı çıkan ve uluslararası gözetim talep eden yoğun bir küresel halklar ilişkiler kampanyası ve diplomatik girişimler yürütülmeli. Bunun ötesinde, müzakerelerin sıhhati açısından ABD'nin İsrail'in bir uzantısı olarak görülmesi gerekli. ABD bir süper güç olarak her türlü görüşmede muhakkak temsil edilecektir; ancak en azından 1967'den bu yana gerçekte üstlendiği pozisyonun gösterdiği gibi, Filistin'e karşı İsrail ile birlikte masanın karşı tarafında oturan hasım güç olarak düşünülmesi gerekiyor.

Yeni müzakerelerin, 1948 savaşının yarattığı ancak 1967'de BM Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı kararıyla İsrail lehine üzerleri kapanan bütün önemli meseleleri yeniden tartışmaya açması gerekiyor: 1947 tarihli BM Genel Kurulu'nun 181 sayılı kararındaki taksim sınırları ve Kudüs için *corpus separatum* [ayrı siyasi-idari statü] önerisi; sığınmacıların geri dönüşü ve tazminat; İsrail bünyesindeki Filistinlilerin siyasi, milli ve medeni hakları. Bu tür görüşmelerde iki halka tamamen eşit muamele yapılması gerekliliği vurgulanmalı ve Lahey ile Dördüncü Cenevre sözleşmelerini, ulusların kendi kaderini tayin hakkına vurgu yapan Birleşmiş Milletler Antlaşması'nı ve sadece ABD'nin İsrail lehine aralarından seçtiklerini değil, ilgili

22 "2016 Arab Opinion Index: Executive Summary", Arab Center Washington, DC, 12 Nisan 2017, http://arabcenterdc.org/survey/arab-opinion-index-2016

tüm BM Güvenlik Konseyi ve Genel Kurul kararlarını temel alması sağlanmalı.

Washington'daki mevcut hükümet ile İsrail hükümetinin bu şartları kesinlikle reddedeceği çok açık. Dolayısıyla bunlar şimdilik müzakereler için gerçekleşmesi imkânsız önkoşullar gibi görünüyor. Ne var ki aslında mesele tam da bu: İsrail'e avantaj sağlayacak şekilde tasarlanan oyun kurallarından uzak durmak. Yürütülen müzakereler son derece kusurlu bir temel üstüne bina edildi; dolayısıyla bunlar üzerinden müzakere etmeyi sürdürmek, Filistin'in son kertede Büyük İsrail Toprakları'na dahil edilmesi yönünde işlev gören bir statükoyu tahkim etmekten başka bir şeye yaramaz. Şayet adil ve dengeli bir barışa ulaşmak amacıyla yeni şartların kabulü için ciddi ve sürekli bir diplomatik çaba gösterilir ve buna yönelik bir halkla ilişkiler kampanyası yürütülürse pek çok ülke bunları değerlendirme konusunda olumlu tavır alabilir. Hatta bu ülkeler, Filistin'de barışın tesis edilmesini engelleyen ABD'nin barış süreci üstünde kurduğu yarım asırlık tekeli sorgulamaya istekli hale bile gelebilirler.[23]

Filistinlilerin siyasi gündeminin unutulmuş ama çok önemli bir unsuru da, bu mesele için İsrail sınırları içerisinde mesai harcamak; özellikle de İsraillileri Filistinlilere yönelik süregiden baskı uygulamasından başka yollar olduğuna ikna etmektir. Bu uzun vadeli bir süreçtir ancak İsrail'le ilişkileri "normalleştiriyor" gerekçesiyle bundan vazgeçilemez. Ne Cezayirliler ne de Vietnamlılar, miyop bir bakış açısıyla kendilerini ezen ülkenin kamuoyunu, davalarının haklılığı konusunda ikna etme fırsatını değerlendirmekten imtina ettiler, bu yöndeki çabaları zaferlerine ciddi bir katkı sağladı. Filistinliler de onlar gibi davranmalı.

Kolonyalizme karşı çetin bir direniş sergileyen Filistin halkı çabuk sonuç elde etmeyi beklememeli. Filistinliler haklarını savunmak için bugüne kadar olağanüstü bir sabır, azim ve kararlılık gösterdi; zaten davalarının hâlâ canlılığını korumasının temel nedeni de bu. Ne var ki, artık Filistin toplumunun

23 *Brokers of Deceit* kitabımın temel savı budur.

bütün kesimlerinin geçmişte yapılan pek çok şeyi yeniden düşünmesi, başka kurtuluş hareketlerinin elverişsiz güçler dengesini değiştirmeyi nasıl başardığı üzerine kafa yorması ve mücadelesi açısından muhtemel bütün müttefiklerle ilişkileri geliştirmeye odaklanan uzun vadeli bir strateji geliştirmesi gerekiyor.

Arap dünyasının Birinci Dünya Savaşı'ndan bu yana hiç olmadığı kadar kargaşa içerisinde olmasından, Filistin ulusal hareketinin pusulasız kalmış gibi görünmesinden dolayı, İsrail ve ABD için otokratik Arap ortaklarıyla işbirliği yaparak Filistin sorununu tarihe gömmek, Filistinlileri saf dışı bırakarak zafer ilan etmek için uygun bir fırsat doğduğu düşünülebilir. Ancak durum o kadar basit değil. Zaman zaman kansa da her zaman kandırılamayan –2011'de Kahire'de ve 2019 baharında Cezayir'de olduğu gibi– otokrasiye karşı demokratik dalgalar yükselince meydanlarda Filistin bayraklarını sallayan Arap toplumlarının önemi hiç de azımsanacak boyutta değil. İsrail'in bölgesel hegemonyası büyük ölçüde bu türden duyguları bastırmaktan başka bir fikri olmayan anti-demokratik Arap rejimlerinin iktidarda kalmasına bağlı. Bugün için uzak görünse de, Arap dünyasında gerçek demokrasinin var olması, İsrail'in bölgesel hâkimiyeti ve hareket özgürlüğü açısından ciddi bir tehdit oluşturacaktır.

En az bunun kadar önemli bir başka husus da şudur: Her ne kadar itibarlarını kaybetmiş liderleri kötü anlaşmalara razı olma hatasına düşseler de, Filistin halkı direnişini sürdürecektir. İsrail bölgenin nükleer hegemonu olsa da, Ortadoğu'daki hâkimiyeti ve gittikçe daha fazla onun müşterisi haline gelen otokratik Arap rejimlerinin meşruiyeti tartışılmaz değildir. Nitekim, ABD bütün gücüne rağmen Suriye, Yemen, Libya ve bölgenin diğer yerlerinde yaşanan krizlerde ikincil bir rol oynadı, bazen hiç rol oynamadı. ABD'nin Filistin sorunu ve hatta tüm Ortadoğu meseleleri üstünde uzun süredir devam eden tekelini sürdürmesi kaçınılmaz bir durum değil.

Küresel güç yapılanmaları sürekli değişiyor: Çin ve Hindistan, artan enerji ihtiyaçlarına bağlı olarak, önceki yüzyıla kıyasla bu yüzyılda Ortadoğu üstünde daha fazla söz sahibi olmak isteyecektir. Ortadoğu'ya daha yakın olan Avrupa ve Rusya, buradaki istikrarsızlıktan ABD'ye kıyasla çok daha fazla etkilendiğinden daha aktif roller üstlenebilir. Birleşik Devletler, bir zamanların İngilteresi gibi Ortadoğu'da her istediğini yapmak serbestliğine sahip olmayacak. Böylesi değişimler belki de Filistinlilerin, Filistin'de adalet, barış ve istikrar isteyen İsrailliler ve dünyanın dört bir yanından insanlarla birlikte, bir halkın diğeri tarafından ezilmesinden farklı bir menzile giden bir rota çizmelerine olanak sağlayacaktır. Ancak eşitlik ile adaleti temel alan bu yönde açılacak bir yol, Filistin'de bir yüzyıldır devam eden savaşı sona erdirebilir ve Filistin halkına hak ettiği özgürlüğü de beraberinde getirecek kalıcı barışı sağlayabilir.

TÜRKÇE BASKI İÇİN SONSÖZ

Elinizdeki kitaba son noktayı koyduktan dört yıl sonra, yani Ekim 2023'te bu uzun savaşın belki de en vahşice yürütülen safhası patlak verdi. Bu satırları yazdığım esnada savaş on dokuzuncu ayına girdi. Bu yeni safhanın başlamasından bu yana tanık olduğumuz olaylar, kitabın tezinin geçerliliğini tamamen doğruladı: 1917'den beridir Filistin'de yaşanan olaylar, esasen Siyonist hareketle ittifak içinde olan muhtelif büyük güçlerin, yerel Filistinli nüfusa karşı yürüttüğü savaşın farklı aşamalarıydı. Bu hem yerleşimci kolonyalist hem de milliyetçi bir hareketti ve amacı da Filistin halkını kadim anayurtlarından koparark bir Arap ülkesini Yahudi devletine dönüştürmekti. Bu büyük güçlerden bazıları, bunun sonunda kurulan İsrail ulus-devletinin de yakın birer müttefiki oldu. Filistinliler, yüz yılı aşkın süredir devam eden bu savaş boyunca ülkelerinin gasp edilmesine karşı çeşitli şekillerde şiddetle direnmeye devam etti.

Bu düşünsel çerçeveyi yalnızca 1917'den sonrasını değil, 7 Ekim 2023'ten bu yana tanık olduğumuz bizi sarsan vahşeti açıklamak açısından da elzem görüyorum. Bu, –çoğu zaman yanlış bir biçimde tasvir edildiği üzere– Araplar ve Yahudiler ya da Müslümanlar ve Yahudiler arasında kadim zamanlardan

bu yana devam eden bir mücadele *değil*; öyle bir özelliği olsa da basitçe iki ulusal grup, iki halk arasındaki bir çatışma da değil. Bu savaş, yakın tarihte vuku bulmuş birkaç spesifik gelişmenin ürünü. Bunların arasında emperyalizmin Ortadoğu'ya nüfuz etmesi hem Arap hem Yahudi ulus-devlet milliyetçiliğinin yükselişi; Siyonist lider Ze'ev Jabotinsky'nin ifadesiyle "Filistin'i İsrail topraklarına dönüştürmek" için Siyonist hareketin başvurduğu yerleşimci-kolonyalist yöntemler ve söz konusu saldırgan yerleşimci-kolonyalist hedef ile yöntemlere karşı hem şiddet içeren hem de şiddet içermeyen biçimleriyle süregelmiş inatçı bir Filistin direnişi yer alır.

Dahası bu, hiçbir zaman bir tarafta Siyonist hareket ile İsrail ve diğer tarafta da ara sıra Araplar ve başka aktörler tarafından desteklenen Filistinliler arasındaki bir savaş olmamıştır. Bu süreç boyunca çağın en büyük güçleri her daim Siyonist hareket ve İsrail'in yanında yer alarak devasa müdahalelerde bulunmuştur: İkinci Dünya Savaşı'na kadar İngiltere ve o zamandan beri de ABD ile diğerleri. Bu büyük güçler hiçbir zaman tarafsız ya da dürüst aracılar olmadılar. Her zaman İsrail'in yanında saf tuttular ve onu destekleyerek bu savaşın aktif katılımcıları oldular, olmaya devam ediyorlar. Kolonileştiren ile kolonileştirilen, ezen ile ezilen arasındaki bu savaşın başlangıcından bu yana, iki taraf arasında yakından uzaktan dengeli denebilecek bir durum hiç olmadı; askerî, mali ve diğer açılardan Siyonizm ve İsrail lehine açık bir dengesizlik sürüp gitti.

7 Ekim'den sonra yaşananlar bu tezi doğrular; orantısız ölüm, yıkım ve yerinden edilme ile olgular iki taraf arasındaki gücün ne kadar dengesiz olduğunu gösterir: Öldürülen Filistinliler İsraillilerin otuz katının epey üzerindedir. Bu dengesizlik, Filistinlilere İran, birkaç Arap devleti ve devlet dışı kimi aktörlerin nispeten sınırlı ve büyük ölçüde etkisiz desteklerine karşılık, başta ABD olmak üzere Birleşik Krallık, Fransa ve diğer Batılı ülkelerin İsrail'e verdiği devasa hacimde olan ve kararlıkla sürdürülen siyasi, diplomatik, istihbari ve askerî destekle daha da pekişmiştir.

İsrail'in Gazze Şeridi'nde yol açtığı eşi benzeri görülmemiş düzeydeki ölüm, yıkım ve sefalet ile Hamas'ın 7 Ekim'deki saldırısı sırasında ve sonrasında yaşanan İsrailli sivil ile asker kayıp sayılarındaki artış, bu olayların sanki daha önce hiç yaşanmamış, tarih dışı şeylermiş gibi görünmesine sebep olabilir. Kimileri bu olayların bir kopuşu temsil ettiğini; bunun "İsrail'in 11 Eylül'ü" ya da yeni bir Nakba olduğunu; öncekilerden farklı olarak bir soykırımın gerçekleştiğini ileri sürdü. İsrail destekçileri ise bu ya da başka bir bağlamla ilgisini inkâr etmeye ve olup bitenleri yalnızca İsrail düşmanlarının karakteristik "barbarlıkları"ının aşırı bir örneği olarak açıklanabilecek korkunç vahşetler olarak tanımlamaya çabaladılar. Bu olayları en iyi şekilde anlamak için yapılması gereken, bunları Filistin'de yüz yıldır süren savaşın bağlamına oturtmaktır.

Aslında Hamas ile İsrail'in 7 Ekim'den bu yana yaptıkları, daha öncekilerden çok daha büyük çaplı olmakla birlikte, yetmiş yedi yıllık bir tarih boyunca olanlardan bağımsız değildir: İsrail'in etnik temizlik girişimi, Filistin üzerindeki askerî işgal ve toprak gaspı, Gazze Şeridi'ni onlarca yıldır kuşatma altında tutması ve mahrumiyet bölgesine çevirmesi; Filistinlilerin bunlara zaman zaman –ve sıklıkla şiddet içerecek şekilde– tepki vermesi. Gene de tüm bunların yanı sıra 7 Ekim'den bu yana son derece çarpıcı yeni gelişmeler de yaşandı. Bu gelişmelerin uzun vadeli etkisini tartmak şimdilik mümkün değil; zira ben bu satırları yazarken İsrail'in Gazze Şeridi'ne yönelik saldırıları hiçbir cezai yaptırıma uğramadan devam ediyor; ölüm, açlık ve yıkım cehennemine dönüşen Gazze'de korkunç bir insani felaket yaşanıyor ve kimi İsrailliler hâlâ Gazze'de esir tutuluyor. Dolayısıyla şu anda tarihsel bir perspektif geliştirmek mümkün değil. Şimdilik yapabileceğim tek şey, bu yeni unsurlara ilişkin geçici bir ön değerlendirme sunmaktan ibaret olacak.

Filistinli sivil nüfusa bu kadar kısa süre içerisinde bu kadar muazzam bir zarar verilmesi daha önce hiç görülmemişti; uzun süredir devam eden bu savaşta yeni olan şey budur. Soykırım konusunda uzman bir ismin ifadesiyle:

> Ölenleri, yaralananları, enkaz altında kalan binlerce insanı, pek çok tıbbi tesisin yok edilmesi yüzünden yaşanan binlerce "dolaylı" ölümü, açlık ve travmanın uzun vadeli etkilerinden asla tam manasıyla kurtulamayacak binlerce çocuğu hesaba katarsak, İsrail'in, çoğu 1948'de Filistin'in taksiminden sonra kaçan mülteciler ya da onları torunları olan Gazze'deki Filistin halkını –1948 BM Soykırım Sözleşmesi'nin 2. maddesinin c bendinde belirtildiği üzere– "tamamen ya da kısmen fiziksel yıkıma yol açacak yaşam koşulları"na kasten maruz bıraktığı sonucuna varabiliriz.[1]

Bu süreçteki bir başka yeni unsur da şu: Batılı elitlerin münhasıran odaklandığı, İsrail güçlerinin Filistinli sivillere yaptıklarından çok daha düşük düzeyde olsa da, 7 Ekim'deki Hamas saldırısının İsrailli sivil nüfusa verdiği yüksek sayıdaki kayıplar ve diğer sonuçlarla ilgilenmeye başlamaları. Sivil kayıplar ve yerinden edilen insanların sayısı açısından bu süreç, 1948'den bu yana yaşanan uzun savaşın en ölümcül safhasını teşkil ediyor. Bu metni kaleme almaya başladığım esnada –ihtiyatlı tahminlere göre– sadece Filistinliler arasındaki sivil kayıpların, öldükleri varsayılan on bin kayıp insanla birlikte 50.000'i bulabileceği düşünülüyordu. Bu süreçte, çoğu 7 Ekim'de olmak üzere, 950'den fazla İsrailli sivil hayatını kaybetti. Sahada savaşanlar ve kayıplar da dahil olmak üzere, ölenlerin toplam sayısının Filistin cephesinde en az 60.000 ve İsrail cephesinde yaklaşık 1.900 kişi olduğu tahmin ediliyor.[2] Bu

1 Omer Bartov, "Infinite License", *New York Review of Books*, 24 Nisan 2025, https://www.nybooks.com/articles/2025/04/24/infinite-license-the-world-after-gaza/

2 BM İnsani İlişkiler Koordinasyon Bürosu'na (OCHA) göre 25 Mart 2025 itibarıyla Gazze Şeridi'nde 50.000'den fazla Filistinli öldürüldü; ayrıca 10.000'den fazla insanın da kayıp ya da ölü olduğu tahmin ediliyor: https://www.ochaopt.org/content/humanitarian-situation-update-275-gaza-strip. Bunlar arasında 15.613 çocuk, 8.304 kadın ve 3.839 yaşlı da bulunuyor. Gazze Sağlık Bakanlığı, 28 Mart 2025 itibarıyla yaralı sayısının 113.910'un üstünde olduğunu bildirdi. *Haaretz* gazetesinin 3 Nisan 2025 tarihli haberine göre, savaşına başlamasından bu yana yaklaşık 900'ü asker ve polis, 950'den fazlası da sivil olmak üzere 1.860'tan fazla İsrailli hayatını kaybetti. İsrail, öldürülen Filistinli savaşçıların sayısının 20.000'in üstünde olduğunu iddia ederken, ABD istihbarat tahminleri (https://www.wsj.com/world/

andığımız sayının daha da yüksek olması muhtemel: Zira İngiliz tıp dergisi *The Lancet*'in yaptığı bir çalışmada, Ekim 2024 itibarıyla Gazze'de "gerçek ölüm sayılarının muhtemelen 70.000'i aştığı" hesaplanıyor.[3] Arada geçen aylarda, özellikle de İsrail'in Ocak 2025'teki ateşkesten önceki haftalarda gerçekleştirdiği şiddetli saldırılar ve ardından ateşkesi defalarca ihlal ederek yeniden saldırması ve Mart 2025'ten itibaren tüm Gazze Şeridi'ni yeniden abluka altına almasından sonra bu sayı daha da artmıştır. Bugüne değin yaklaşık 118.000 Filistinlinin ve 6.000'den fazla İsraillinin yaralandığı kaydedildi. Üstelik de bu sayılara 7 Ekim'den bu yana Batı Şeria'da İsrail ordusu ve silahlı yerleşimciler tarafından öldürülen (100'den fazlası çocuk olmak üzere) 906 Filistinli ve İsrail'in Lübnan'daki saldırılarında öldürülen 4.000'den fazla kişi dahil değil.

Öldürülen ve yaralanan Filistinlilerin kesin sayısını bilmiyoruz; muhtemelen hiçbir zaman da bilemeyeceğiz. Ancak yüz yıldır devam eden bu savaşın hiçbir aşamasında Filistinlilerin bu kadar büyük bir kayıp vermediği bir gerçek. Daha önce hiç bu kadar çok Filistinli ölmemişti: 1947-1949 savaşında yaklaşık 15.000 Filistinli sivil ve savaşçı öldürülmüştü. İsrail'in 1982'de Lübnan ve Beyrut'u kuşattığı esnada yaklaşık 19.000 Filistinli ile Lübnanlı sivil ve savaşçı ölmüştü. İki İntifada sırasında ve İsrail'in Gazze'ye yönelik önceki dört büyük saldırısında ise yaklaşık 11.000 Filistinli öldürülmüştü. Dolayısıyla Gazze'de son on sekiz ayda ölen 70.000 kişi, muhtemelen 1948'den bu yana İsrail tarafından öldürülen bütün Filistinlilerden sayıca daha fazladır. 7 Ekim 2023'ten bu yana Gazze'de ölen ve yaralanan yaklaşık 190.000 kişi, savaş öncesi 2,2 milyon olan nüfusun

---

middle-east/hamas-toll-thus-far-falls-short-of-israels-war-aims-u-s-says-d1c43164) 5.000 kişinin öldürülmüş olabileceğini düşünüyor; *ABC* ise İsrailli kaynaklara dayanarak 7.500 savaşçının öldürüldüğünü söylüyor: https://abcnews.go.com/International/analysis-is-israel-winning-war-hamas/story?id=106795525#:~:text=Israeli%20officials%20say%20556%20Israel,an%20estimated%2030%2C000%20Hamas%20fighters

3 Jamaluddine, Abukmail, Aly, Campbell, Checchi, "Traumatic injury mortality in the Gaza Strip from October 7, 2023, to June 30, 2024: A capture-recapture analysis", *The Lancet*, 405, 10477, s. 469-477, 8 Şubat 2025 https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(24)02678-3/fulltext

yaklaşık %8,5'undan fazlasına tekabül ediyor. İsrail'in Gazze'nin sağlık altyapısının neredeyse tamamını yok etmesinden kaynaklanan hastalık, yetersiz beslenme, barınaksız açıkta kalma, tedavi edilmemiş yaralar ve diğer nedenlerden kaynaklanan ilave ölümler de hesaba katılınca, ölen, yaralanan ve sakat kalanların sayısının nüfusun toplam %10'una ulaştığı söylenebilir. Saldırıların özellikle çocuklar üzerinde yarattığı travmanın uzun süreli etkileri ayrı bahis konusudur.

İsrail'in bu en uzun savaşında 950'den fazla İsrailli sivil hayatını kaybetti; 1948'den beri verdiği en yüksek sivil kayıp sayısı buydu.[4] 2000-2004 yılları arasındaki İkinci İntifada esnasında 720 İsrailli sivil ölmüştü. 1948'den bu yana, İsrail'in Arap devletleri, FKÖ, Hizbullah ve Hamas ile savaşlarının her birinde sivil ölü sayısı çok daha düşüktü. Şu âna kadar yaklaşık 900 İsrail askeri, polisi ve güvenlik personeli öldürüldü; 6.000'den fazlasıysa yaralandı.[5] Ölen askerî personelin yaklaşık 400'ü 7 Ekim 2023 saldırısında; geri kalanıysa o tarihten bu yana çoğunlukla Gazze ve Lübnan'daki kara harekâtları esnasında hayatını kaybetmişti.[6] Bu sayı, 1956 Sina Savaşı,

---

4 Bunlar arasında –çoğu yabancı işçi olmak üzere– altmış kadar İsrailli olmayan kişi ve yirmiden fazla Filistinli İsrail vatandaşı bulunmaktadır. Kaç İsrailli sivilin 7 Ekim 2023'te ve hemen sonrasında Filistinli saldırganlar; kaçının da İsrail'in tankları, topları ve helikopterleri tarafından birkaç gün süren şiddetli çatışmalarda rehinelerin tutulduğu sınır yerleşimlerini geri alırken öldürüldüğü belirsizdir. İsrail basınında, helikopter pilotları ve kara komutanlarının itirafları da dahil olmak üzere, İsrail kuvvetlerinin "Hannibal doktrini"ni uyguladığına ve rehinelerin söz konusu olduğu durumlarda, bu insanları hayatlarını tehlikeye atacak olsa bile, güç kullanımının serbest bırakıldığında dair ciddi sayıda haber yer almıştır. Örneğin bkz. Yaniv Kubovich, "Israeli Army probing Death of Twelve Hostages in Kibbutz Be'eri House Shelled on Order of Senior Officer", *Haaretz*, 6 Şubat 2024.

5 https://www.timesofisrael.com/authorities-name-44-soldiers-30-police-officers-killed-in-hamas-attack/. Yaniv Kubovich, Israeli Defense Ministry Says at least 5,500 Wounded", *Haaretz* online, 14 Şubat 2024: https://www.haaretz.com/israel-news/2024-02-14/ty-article-live/idf-publishes-footage-of-hamas-leader-sinwar-in-gaza-tunnel-from-beginning-of-war/0000018d-a582-d9a5-afdd-b7cf8e490000?liveBlogItemId=2065720153&utm_source=App_Share&utm_medium=Android_Native&utm_campaign=live_blog_item#2065720153

6 *Haaretz*, 7 Ekim'den bu yana İsrail'de öldürülenlerin sayısını sürekli güncelliyor. 2025 Mart ayı sonunda bu sayı, 800'den fazla sivil (altmış yedisi yaban-

1967 savaşı, 1982 Lübnan işgali, İkinci İntifada ve 2006 Lübnan Savaşı'nda ölen asker sayısından fazladır. Sadece 1948 savaşında, 1967-1971 Yıpratma Savaşı'nda ve 1973 savaşında İsrail ordusunun kayıpları daha fazla olmuştur.

Yüzyılı aşan bu uzun savaş boyunca hiçbir zaman bu kadar çok sayıda Filistinli evlerinden edilmemişti. 1947-1949 yılları arasında o dönemdeki Filistin nüfusunun yarısından fazlasını oluşturan yaklaşık 750.000 Filistinli, 1967 savaşından sonra İsrail'e dönüşen topraklardan yaklaşık 300.000 Filistinli Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nden etnik temizliğe maruz kalıp sürülmüştü. Ancak, son saldırılarda İsrail'in yurdundan ettiği ve evsiz bıraktığı, birçoğu ateş altında defalarca yer değiştirmek zorunda kalan Gazzelilerin iki milyonu bulan sayısı öncekileri gölgede bırakır. Yerinden edilen bu insanların büyük çoğunluğu, 1948'de İsrail güçleri, onları Filistin'in güneyindeki kasaba ve köylerinden Gazze Şeridi'ne sürdüğünde sığınmacı durumuna düşen Filistinlilerin torunlarıdır. Nakba'nın acımasız bir devamı olarak görülebilecek bu süreçte, Filistinlilerin evlerini yeniden inşa etmek üzere geri dönmelerine izin verilecek mi yoksa İsrail onları Gazze'den çıkarıp Filistin'den kalıcı şekilde sürecek mi, söylemek pek mümkün değil.

7 Ekim saldırılarında, ardından da Hamas ve güneydeki müttefikleri ile Hizbullah ve kuzeydeki müttefikleri tarafından sınırın öte tarafından gerçekleştirilen bombalamalar nedeniyle Gazze Şeridi ve Lübnan sınırındaki yerleşim yerleri ile kasabalardan yaklaşık 200.000 İsrailli yerinden oldu. Ayrıca 7 Ekim 2023'te yaklaşık 250 İsrailli sivil, asker ve yabancı uyruklu kişi esir alındı. Bunların yarısı ertesi ay yapılan esir takasında, diğerleriyse Ocak 2025'teki takaslarda serbest bırakıldı. Bu metni kaleme aldığım tarihte çoğu asker birkaç düzine İsrailli halen esirdi ve bunların çoğunun şimdiye değin ölmüş olması da muhtemeldir.

---

cı işçi ve yirmi biri İsrail vatandaşı Arap) ve 900'den fazla asker ve güvenlik personeli dahil olmak üzere 1.863'e ulaşmıştır. https://www.haaretz.com/haaretz-explains/2023-10-19/ty-article-magazine/israels-dead-the-names-of-those-killed-in-hamas-massacres-and-the-israel-hamas-war/0000018b-325c-d450-a3af-7b5cf0210000

İsrailli insan hakları örgütü B'Tselem'e göre, Aralık 2024 itibarıyla 9.619 Filistinli güvenlik gerekçeleriyle İsrail hapishanelerindedir. Bunlara İsrail'de "yasadışı"[7] bulundukları gerekçesiyle gözaltına alınan 1.705 kişi ve suçlama ya da yargılama olmaksızın "idari tutuklu" kategorisi altında süresi belirsiz şekilde tutulan 3.327 kişi eklenince İsrail cezaevlerinde toplam 14.651 Filistinli tutuklu bulunmaktadır.[8] İsrail, Hamas'ın esir aldığı sivil ve askerler karşılığında kimi Filistinli mahkûmları serbest bırakmış olsa da Gazze ve Batı Şeria'da çok sayıda insanı tutukladı. Dolayısıyla mahkûm takasıyla pek çok kişinin serbest kalmasına rağmen, hapishanedeki Filistinli sayısı artmaya devam etti.

Filistin'e karşı yürütülen uzun savaşın içinde bulunduğumuz safhası nasıl sona ererse ersin, savaşa dahil olmuş herkes üzerinde derin bir etki bıraktığına şüphe yoktur. Bu etki ölen, yaralanan, sakat kalan ya da kaybolan, tutuklanan veya gözaltına alınan çok sayıda insanla; Gazze Şeridi'ndeki evlerin ve altyapının benzeri görülmemiş şekilde tahrip edilmesiyle; Gazze çevresindeki ve Celile'deki İsrail sınır yerleşimlerindeki büyük hasarla; çok büyük sayıda ailenin yaşamının değişmesi, kimi büyük ailelerin tamamen yok olmasıyla veya bu olayların yaratacağı güçlü bireysel ve kolektif psikolojik etkiyle ölçülebilir. Travmatik etki yaratan bu darbelerin iki taraftaki geniş halk kitleleri üzerindeki uzun vadeli siyasi etkilerini ölçmek kolay değil; ancak bazı muhtemel sonuçları şimdiden görülüyor.

Hamas'ın 7 Ekim saldırısı esnasında ve sonrasında dizginlerinden boşanan şiddet, öldürülen, yaralanan ve esir alınan İsrailli sivillerin sayısının görece yüksek olması, yapılan korkunç şeylerin sosyal medya üzerinden canlı olarak yayınlanması ve televizyonlarda tekrar tekrar gösterilmesi, İsrail toplumu üzerinde içgüdüsel bir tepki yarattı. 7 Ekim saldırısı, Çarlık dönemi pogromlarından Holokost'a kadar Yahudilere yönelik tarihsel mezalim ve kitlesel şiddet anılarını tetikledi;

7 https://www.btselem.org/statistics/detainees_and_prisoners

8 https://www.btselem.org/administrative_detention/statistics

siyasetçiler ile medyanın bunları çağrıştıran söylemleri tekrarlamaları tepkileri pekiştirdi. Bu saldırı aynı zamanda İsrail'in güçlü ordusunun yurttaşlarına sağladığı varsayılan kırılgan güvenlik hissini de önemli ölçüde zedeledi. Nihayetinde yaşanan şok, hem önceden var olan daimi mağduriyet duygusunu pekiştirdi hem de yoğun bir intikam arzusunu tetikledi; bu da İsrail siyasi yelpazesindeki siyasi pozisyonların sertleşmesine neden oldu, İsrail toplumunda zaten mevcut olan sağa kayışın daha da hızlanmasına yol açtı.

İsrail hükümetinin önde gelen isimleri rutin şekilde Gazze Şeridi'nde hiç masum insan olmadığını[9] iddia edip tüm nüfusun etnik temizliğe tabi tutulması için açıkça çağrıda bulunurken, hükümette ağırlığı olan yerleşimcileri destekleyen kanat da bu bölgede İsrail yerleşimlerini yeniden kurma planlarını kamuoyuna duyurdu.[10] Donald Trump'ın Ocak 2025'te Gazze Şeridi'ni Filistinlilerden arındırılmış lüks bir "Riviera"-ya dönüştürmeye yönelik ahlâk dışı önerisinden cesaret alan İsrail hükümeti, Gazze'de etnik temizliğe girişmeyi hedef olarak benimsedi ve bu savaş suçunu Orwellvari rezil bir örtmece ile gizlemeye kalkıştı: "Gönüllü göç". Bu hedefi gerçekleştirmek için de Mart 2025'te Savunma Bakanlığı bünyesinde "Gazze Ahalisi için Gönüllü Göç Bürosu" adı altında yeni bir kurum kuruldu.[11]

İsrail hükümetinin, Ekim 2023'te karşı saldırı başlattığı andan itibaren savaşın sağladığı fırsattan istifade ederek Filistinlileri Mısır veya Ürdün'e sürmek suretiyle daha fazla etnik temizlik yapmayı amaçladığına dair çokça kanıt var. Bunlara Biden yönetiminin, Kahire ve Amman'ı da bu konuda ikna et-

9 Dave DeCamp, "Deputy Speaker of Israeli Knesset Says All Adult Men in Gaza Should be Killed", *Antiwar.com*, 24 Şubat 2025 https://news.antiwar.com/2025/02/24/deputy-speaker-of-israeli-knesset-says-all-adult-men-in-gaza-should-be-killed/

10 Mick Krever, Jomana Karadsheh, Ami Kaufman ve Abeer Salman, "Israel's far-right wants to move Palestinians out of Gaza. Its ideas are gaining attention", *CNN*, 17 Ocak 2024, https://edition.cnn.com/2024/01/17/middleeast/israel-far-right-gaza-settler-movement-cmd-intl/index.html

11 Allison Kaplan Sommer, "'Self-Deportation': How Trump and Netanyahu are Reading from the Same Playbook", *Haaretz* İngilizce, 25 Mart 2025.

meye çalıştığına dair bilgileri de eklemek gerekir.[12] İsrail'in mümkün olduğunca çok sayıda Filistinliyi topraklarından uzaklaştırma eğiliminin geçmişi, yüz yıl süren savaşın en başına, Herzl'in ülkeden çıkmaları için Filistinlileri "hareketlendirme" düşüncesine ve 1948 ile 1967 savaşlarındaki sürgünlere kadar uzanır. Tabii, Trump'ın lüks bir tatil köyüne dönüştürmek için Gazze'yi boşaltma önerisiyle bu fikir gündemdeki yerini iyiden iyiye sağlamlaştırdı.

İsrail'in hedefleri yapay zekâ kullanarak tespit ettiği saldırılarının; su, gıda, ilaç, yakıt ve elektrik aktarımına –uluslararası insancıl hukuku açıkça ihlal ederek–[13] getirdiği kısıtlamaların ve evleri, hastaneleri, okulları, ibadet yerlerini ve altyapıyı tahrip etmesinin Gazze'de yol açtığı çok sayıda can kaybının, acıların, açlığın ve hastalıkların etkisini hesaplamak mümkün değil. Dolayısıyla bu saldırının "tarihteki en şiddetli sivilleri cezalandırma harekâtlarından"[14] ve "tarihteki en ağır konvansiyonel bombardımanlardan biri"[15] olarak tanımlanması son derece doğrudur. İngiliz kontrgerilla doktrininin klasik metinlerinde[16] anlatıldığı şekliyle sivillerin hedef alınması, İsrail'in

12 Detaylar için bkz. R. Khalidi, "How the US has Fueled Israel's decades-long war on the Palestinians", *Los Angeles Times*, 2 Aralık 2023, https://www.latimes.com/opinion/story/2023-12-02/israel-gaza-palestinian-american-history. Biden hükümetinin 20 Ekim 2023 tarihli İsrail'e yardım talebi, "komşu ülkelere kaçmak zorunda kalan Gazzelilerin potansiyel ihtiyaçları", "sınır ötesi yer değişiklikleri" ve "Gazze dışındaki programlama gereksinimleri" için "Göç ve Mülteci Yardım" fonunu da içeriyordu.

13 Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nin 23. maddesi şöyle der: "Sözleşmenin taraflarından her biri, diğer tarafın, düşman dahi olsa, münhasıran sivil halkına mahsus her türlü ilaç ve sıhhi malzeme sevkıyatının ve aynı şekilde dinî levazımın serbestçe geçmesine müsaade edecektir. Sözleşmenin tarafları keza on beş yaşından küçük çocuklar, hamile ve loğusa kadınlar için zaruri olan yiyecek, giyecek ve kuvvet verici maddelerin de serbestçe geçmesine müsaade edecektir." Gazze nüfusunun neredeyse yarısı on sekiz yaşın altındaki çocuklardan oluşuyor.

14 Robert Pape, *AP*'ye yapılmış konuşma, 11 Ocak 2024, https://apnews.com/article/israel-gaza-bombs-destruction-death-toll-scope-419488c511f83c85baea22458472a796

15 "Military briefing: The Israeli bombs raining on Gaza", *The Financial Times*, 6 Aralık 2023.

16 Örneğin, Col. Charles Callwell, *Small Wars: Their Principles and Practices*, ikinci edisyon (Londra: H.M. Stationary Office, 1899).

komşularına açtığı savaşların değişmeyen bir özelliği olmuştur; ne var ki, Gazze'ye yönelik bu soykırım odaklı savaş esnasında sivillerin hedef alınması tamamen yeni ve korkunç bir seviyeye ulaştı. Üstelik duracak gibi de görünmüyor.

Bu şok edici olayların Arap dünyasında, Küresel Güney'de ve Batı'da, özellikle de anaakım medyada, sosyal medyada, alternatif medyada; Gazze halkının maruz kaldığı kitlesel zulmün bitmek bilmeyen akışını izleyen genç nesil üzerinde uzun vadeli etkilerini hesaplamak da kolay değil. Olanlar gençler arasında aşırı derecede öfke yaratıyor ve dünyanın dört bir yanındaki ülkelerdeki kitlesel gösterileri tetikliyor, halk öfkesini körüklüyor. Bu öfke, önde gelen Batılı hükümetlerin savaş hukukunun ihlal edilmesini tamamen kayıtsızlıkla karşılaması ve hukuku ihlal edenlere sınırsız askerî ve siyasi destek vermesiyle daha da artıyor. İsrail bu saldırıları yüzünden Güney Afrika tarafından Uluslararası Adalet Divanı (UAD) önünde soykırımla suçlandı; UAD, ezici bir çoğunlukla davayı başlatma kararı verdi ve geçici tedbirler uygulanmasına hükmetti. Bu, İsrail'in uluslararası hukuku ihlal etmekle suçlandığı ilk örnek değildir ve Batılı hükümetlerin çoğu İsrail'in neredeyse her hamlesini destekliyor olsa da, İsrail'in zaten ciddi şekilde zedelenmiş olan meşruiyetini küresel çapta daha da zayıflatmıştır.

Bu savaşın İsrail'in Filistinlilere yönelik uzun vadeli stratejisinde bir değişikliğe sebep olup olmayacağı açık değil. 7 Ekim sürpriz saldırısı ve savaş alanında bunu izleyen başarısızlıklar, İsrail askerî istihbaratının, savunma planlamasının ve çok övündüğü gözetim teknolojisinin zayıflıklarını gözler önüne serdi. Bu saldırı İsrail'in güney savunmasını altüst etmiş, ordunun bir tümeninin (Gazze tümeni) bozguna uğramasına ve bazıları 10 Ekim 2023'e kadar tam manasıyla geri alınamayan çok sayıda askerî üs ve sınır yerleşiminin ele geçirilmesine neden olmuştur.[17] 7 Ekim, İsrail askerî tarihinin en

17 Bu başarısızlıklar ve 7 Ekim 2023 ile hemen ardından sınır topluluklarında vuku bulan diğer hadiselere ilişkin olarak İsrail hükümeti derhal askerî soruşturma açtı ve tüm bunlar hem *Haaretz* hem de İsrail'deki diğer basın-yayın organlarında ciddi haberlere konu oldu.

ağır bozgunlarından biriydi. Ayrıca 1948'den bu yana İsrail topraklarında ilk kez bu kadar yoğun bir savaş yaşandı.

Ekim 1973'teki savaşa da benzer şekilde ciddi istihbarat hataları yol açmıştı. İsrail'in de sivil halkı ve ordusu birçok komando baskını, roket ile topçu ateşi, intihar bombacısı saldırılarına maruz kalmıştı. Ancak 1948'den bu yana İsrail'in bütün büyük askerî harekâtları –1956, 1967, 1968-1970 Yıpratma Savaşı, 1973 ve 1978, 1982, 2006'daki Lübnan işgalleri, Gazze'ye yönelik önceki tüm savaşlar– esasen Arap topraklarında gerçekleşmişti. Kısmen İkinci İntifada haricinde, İsrail 1948'den bu yana topraklarında sivil nüfusa yönelik bu çapta doğrudan bir saldırıya maruz kalmamıştı. Geçmişteki askerî güvenlik uygulamasının çarpıcı bir şekilde bir anda altüst olması, sivil kayıpların sayısının bu kadar yüksek olmasının yarattığı şokla birleşince, İsrail cephesinde bastırılamaz bir intikam arzusunu ve Gazze Şeridi'nin tamamen ya da kısmen askerî olarak yeniden işgal edilmesi ve İsrail yerleşimlerinin burada yeniden kurulması niyetini körükledi.

Yedek askerlerin ve askere alınanların, yeniden işgal anlamına gelecek sonsuz bir savaşta hizmet etmeye yönelik giderek artan isteksizliği de göz önüne alındığında, böyle bir seçeneğin uygulanabilir olup olmadığını zamanla göreceğiz. İsrail'in 1948'den bu yana Filistinlileri mülksüzleştirmesi ve baskı altına almasına karşı direnişin merkezi ve en yoğun alanı olan bu kuşatılmış bölgenin tarihi göz önüne alınınca, İsrail'in böyle bir şeye girişmesi çatışmanın bu yeni safhasının yakın gelecekte sona ermesinin mümkün olmayacağı anlamına gelir. İsrail'in kolonileştirme ve aşağılama faaliyetlerinin –Filistin'de ve diğer bütün kolonyal örneklerde her daim olduğu gibi– yeni direniş biçimlerini doğurması kuvvetle muhtemeldir.

İsrail'in 7 Ekim'de yaşadığı askerî fiyasko, bir süre için güvenlik doktrininin çöktüğü değerlendirmesine yol açtı. Genellikle yanlış bir biçimde "caydırıcılık" şeklinde adlandırılan bu doktrin, aslında ilk olarak kıdemli İngiliz kolonyal karşı-ayaklanma uzmanları tarafından sonradan generalliğe yükselen Moşe Dayan, Yigal Allon ve İzak Sadeh gibi İsrail silahlı kuv-

vetlerinin kurucu isimlerine öğretilen saldırı eksenli savaş stratejisinden türemiştir.[18] İngiliz savaş teorisyenlerinin geliştirdiği ve onlarca yıl boyunca askerî akademilerinde öğrettiği bu sömürge savaşı doktrini, önleyici saldırı ya da misilleme tarzı ezici bir güçle saldırılması ve isyancıları desteklediği düşünülen sivil nüfusun doğrudan hedef alınması ile birlikte düzenlenecek sistematik suikastlar ve gizli operasyonlar sayesinde düşmanın kati şekilde yenileceğini ve kalıcı olarak sindirilebileceğini varsayar. Böylelikle –bir İngiliz askerî teorisyeninin ifadesiyle, sivillere yönelik şiddetin "moral etkisi" dediği unsur sayesinde–[19] bir halk işgalcinin şartlarını kabul etmeye zorlanabilir. Bu doktrin, geçmişte –Gazze söz konusu olunca– İsrailli analistler tarafından "çimleri biçmek" diye tanımlanıyordu ve onyıllarca süren kuşatma ve abluka statükosunu kabul etmeye zorlamak için Gazze'yi düzenli olarak hava ve topçu bombardımanıyla vurmayı ve çok sayıda insanı öldürmeyi içeriyordu.

Mevcut durumu doktrinin geçici çöküşü şeklinde adlandırıyorum; zira rasyonel bir dünyada 7 Ekim'de yaşananların özü itibarıyla siyasi bir sorunu güç kullanarak çözmeye kalkışan yaklaşımların iflas ettiğini açık hale getirmesi gerekirken, İsrail'in güvenlik yetkilileri ve liderleri belli ki olup bitenlerden hiçbir şey öğrenmedi. Bir şey öğrenmeyi bırakın, yaptıkları Clausewitz'in savaşın siyasetin başka araçlarla sürdürülmesi olduğu yönündeki sözünü görmezden gelerek, İsrail'in bilindik "güç işe yaramıyorsa daha fazla güç kullan" şiarını izlemek ve önceki uygulamalarını ikiye katlamak oldu.[20] İsrailli siyaset sosyoloğu Yagil Levy'nin ifadesiyle söylersek, Gazze'ye yönelik olarak açtığı savaşta İsrail'in benimsediği "siyasi çer-

18 Adını andığımız İngiliz askerlerin en önde geleni –İsrail'de epey saygı duyulan– Yüzbaşı Orde Wingate'di. Ze'ev Schiff, *A History of the Israeli Army* (New York: Macmillan, 1985, s. 13) kitabında Wingate'i İsrail askerî doktrini üzerindeki "en etkili isim" olarak tanımlamış ve yine ödüllü öğrencilerinden biri olan General Yigal Allon *The Making of Israel's Army* kitabında ondan övgüyle söz etmiştir: Londra, Valentine, Mitchell, 1970, s. 9.

19 Callwell, *Small Wars*, s. 51.

20 Avi Shlaim, "War on Gaza", *Middle East Eye*, 21 Aralık 2023.

çeve", esasen askerî bir çerçevedir. Netanyahu, siyaseti askerî kavramlar dünyası içerisinde şekillendiriyor. Her savaşın ABC'si olan siyasi çıkış stratejisi ve siyasi vizyon zihninde mevcut değil."[21] Aşağılayıcı askerî yenilgilerin intikamını alma arzusuyla harekete geçen, 7 Ekim'deki sivil kayıp sayısının yüksek olmasına öfkelenen ve İsrail'in demode güvenlik doktrinine körü körüne bağlı olan lider kadrosunun yürüttüğü bu kampanyanın, elinde boş bir "zafer" sloganı ve saldırgan bir "caydırıcılık" pozisyonunu yeniden tesis etme gibi gerçekleşme şansı olmayan sabit bir fikrin ötesinde net bir siyasi hedefi yok gibi görünüyor. Bu beyhude bir çaba; zira bu doktrin daha önceleri Hamas'ı caydırmakta açıkça başarısız oldu ve ileride de Filistinlilerin işgale karşı direnişi karşısında aynı şekilde etkisiz kalacağı kuvvetle muhtemel.

İsrail hükümeti net bir siyasi hedef tayin etmek yerine, kolları Filistin'in her yerine ve Filistin diasporasına yayılmış siyasi-askerî-ideolojik bir oluşum olan Hamas'ın tamamen yok edilmesini ana hedef olarak ilan etti. Bunun imkânsız bir misyon olduğu apaçık. İsrail ordusunun Gazze Şeridi'nde süregiden asimetrik savaşın kendine özgü zor yerüstü ve yeraltı şartlarında Hamas'ın kalan askerî gücünü mutlak biçimde yenilgiye uğratması mümkün olabilir ama olmayabilir de. Ancak Hamas, bir buçuk yılı aşkın süredir devam eden çatışmaların ardından askerî kapasitesinin bir kısmını bile korumayı başarırsa, liderlerinin daha fazlası öldürülse bile, Henry Kissinger'ın söylediği gibi bir Pirus zaferi ilan edebilir: "Gerilla kaybetmezse kazanır. Düzenli ordu ise kazanmazsa kaybeder."[22] Yüz yıllık savaşın bu safhası ne zaman biterse bitsin ve askerî sonuç ne olursa olsun, Hamas zayıflatılabilir ancak siyasi bir güç olarak ve ideoloji düzeyinde yok olmayacaktır.

Gerçekten de, silahlı direniş seçeneği –geçmişte olduğu gibi– geçici olarak dondurulmuş olsa da, Filistin halkına yönelik askerî işgal, kolonileştirme ve baskıya son verilmediği,

21 Meron Rapoport, "Change in Israel Will Only Happen When There are Costs that Force our Eyes Open", +972 *Magazine*, 13 Şubat 2024.

22 *Foreign Affairs*, 47, 2, (1969): 214.

ufukta Filistinlilere kendi kaderini tayin hakkı ile eşitlik vaat eden bir siyasi gelişme belirmediği sürece bu seçeneğin ortadan kalkması olası değildir. Bütün bunlardan dolayı farklı şartlarda değişimin katalizörü olabilecek bir ayaklanma, uzun vadede hem İsrail güvenlik ve siyaset kurumunun tüm karşı çıkışlara yalnızca askerî yöntemlerle yanıt verme ısrarının hem de silahlı Filistin direnişinin sürekli hale gelmesine yol açabilir.

İsrail'in hangi yoldan ilerleyeceği belirli değil, Filistinliler için savaş sonrası siyasi ufuk daha da bulanık. Hamas daha önce 7 Ekim ölçeğinde ve kapsamında bir saldırı düzenlememişti. Gerek Filistinlilerin İsrail ordusuyla silahlı çatışmaya girmesi gerekse Filistinli ve İsrailli sivil kayıpların boyutu açısından bu son hadise Filistinliler ile İsrailliler arasındaki geçmiş çatışma örneklerinden çarpıcı bir farklılaşmayı yansıtıyor. Bu saldırıyı planlayanlar, İsrail'in sınır savunmasının tamamen çökeceğini tahmin etmiş olabilirler; zaten saldırının ilk başarısı karşısında şaşırmış gibi görünüyorlardı. Ancak saldırıyı düzenleyen güçler saldırıyla savaş meydanı haline gelen sivillerin bulunduğu alanda eylemlerin kontrolünü sağlayamadılar ve çeşitli vahşet görüntüleri ile yüzlerce sivilin öldürülmesine (daha sonra İsrail tarafından öldürülenlerin sayısının küçük bir kısmı olsa da) izin verdiler ya da kendileri bu eylemleri gerçekleştirdi. Saldırı sırasında eylemleri kontrol altında tutmayı başaramamalarının ve bunun korkunç sonuçlarının İsrail'e ve destekçilerine ne kadar güçlü ve kalıcı bir propaganda avantajı sağladığını da fark edemediler.

Bu saldırıyı planlayanların Lübnan, İran, Irak, Yemen ve Suriye'deki müttefiklerinin yanı sıra Gazze Şeridi dışındaki Filistinli nüfustan İsrail'e karşı çok daha yüksek düzeyde destek ve aktif katılım bekledikleri anlaşılıyor. Bu tavır, söz konusu müttefiklerin niyetleri ve kapasiteleri hususunda isabetli olmayan bir değerlendirme yapıldığını, onların, önceden tam bir koordinasyon sağlanmadan da güçlerini azami şekilde seferber etmeye hazır ve istekli olduklarına dair yanlış bir beklentiye girildiğini gösteriyor. Yine de tüm bu müttefikler,

7 Ekim sonrasında verdikleri destek için son derece ağır bir bedel ödedi ve bazıları da ödemeye devam ediyor.

Hamas liderlerinin askerî açıdan beklentilerinin ne olduğu bir yana, bu savaştaki uzun vadeli siyasi hedeflerini anlamak zor. Kısa vadeli hedefler daha net görünüyor. Bunların arasında Filistinli mahkûmların serbest bırakılması, hareketlerine ve direniş fikrine güç kazandırmak ve yoğun bir şekilde hissettikleri kuşatılmışlıktan kurtulmak yer alıyor. Ayrıca ABD'nin Arap devletleriyle yürüttüğü müzakerelerde Filistinlileri unuttuğu bir dönemde Filistin sorununu yeniden dünya gündemine taşımayı hedefledikleri anlaşılıyor.

Hamas liderliğinin uzun vadeli stratejik hedefleriyse o kadar net değil. Hamas, daha önceleri zaman zaman İsrail'in yanı başında bir Filistin Devleti'ni kabul etmeye istekli olduğunu duyurmuştu. "4 Haziran 1967 şartlarında başkenti Kudüs olan tam egemen ve bağımsız bir Filistin Devleti'nin kurulmasını ve sığınmacılar ile yurdundan edilenlerin evlerine dönmelerinin ulusal uzlaşının temel formülü olacağı" tespitinin yapıldığı 2017 tarihli ilkeler bildirisinde olduğu gibi kabul etmişti.[23] Öte yandan, aynı bildiride Hamas "nehirden denize Filistin'in tamamen ve bütün halinde kurtuluşu" çağrısında bulunmuş ve İsrail'in meşruiyetini kabul etmeyi ya da şiddetten vazgeçmeyi sürekli reddetmişti. Ekim 2023'ten bu yana farklı Hamas liderlerinin yaptıkları çelişkili açıklamalarda her iki yaklaşım da ifade buldu; geçmişte ve günümüzde gösterdiği FKÖ'ye katılma ve diğer Filistinli siyasi gruplarla birleşme ya da onları ortadan kaldırılması gereken rakipler olarak görme şeklindeki tavırlarda da iki farklı eğilimin izleri görülüyordu. Hamas liderlerinin, 7 Ekim saldırısının bu stratejilerin hangisine yol açmasını bekledikleri açık değildir.

İsrail'in Gazze Şeridi'nde ve başka yerlerde çok sayıda Hamas liderini öldürdüğü bu savaş devam ederken, Hamas içindeki güç dengesini tartabilmek ve bu çelişkili siyasi hedeflerden hangisinin gelecekte baskın çıkacağını öngörmek de pek mümkün değil. Ayrıca İsrail'in Gazze'deki (ya da Filistin'in başka

23 "Hamas in 2017", *Middle East Eye*, 2 Mayıs 2017.

bölgelerindeki) Filistinlilere sonu hiç gelmeyecekmiş gibi görünen acılar çektirdiği on sekiz aydan fazla süren yıkıcı savaşın ardından, hem Gazze'de hem de Filistin'in başka yerlerinde yaşayan Filistinliler arasında, kimilerinin hareketin stratejisini sorgulamaya başladığı bir dönemde, Hamas'ın gelecekte ne derece destek bulacağını kestirmek de mümkün değil.[24]

Aynı şekilde Ramallah'taki güçsüz ve itibarını yitirmiş; büyük ölçüde dış desteğe bağımlı; Filistinliler arasında geniş çaplı bir meşruiyeti olmayan, İsrail işgalinin güvenlik taşeronu olarak görüldüğü için halkın çoğunluğunun olumsuz hisler beslediği Filistin Yönetimi için de herhangi bir geleceğin mümkün olup olmadığını da bilemiyoruz. Dolayısıyla Filistin'e açılmış bu uzun savaşın mevcut safhasının sona ermesinden sonra Filistin'de hangi siyasi oluşum, koalisyon ve stratejilerin ortaya çıkabileceğini ya da Filistin sivil toplumunun bir yönlendirme yapıp yapamayacağını önceden kestirmenin bir yolu yok. Her halükârda Filistinlilerin tercihleri, İsrail, Batılı devletler ya da onların Arap müttefikleri ve müşterileri açısından muhtemelen kabul edilemez olacaktır. Bu güçler, –daha önce olduğu gibi– Filistinlilere söz hakkı tanımadan onları kimin temsil edeceğine ve kimin edemeyeceğine dair tercihlerini dayatmaya kalkışabilirler. Şu anda siyasal alanda ulusal uzlaşıyı yansıtan ortak, güvenilir ve kabul gören bir sesin olmadığı göz önüne alınırsa bu durum, Filistin halkının geleceğine ilişkin kritik kararların –tıpkı bu kitabın geçmişte çok kez yaşandığını gösterdiği gibi– dış güçler tarafından alınacağı anlamına gelebilir.

---

24 Kamuoyu yoklamaları, Gazze Şeridi'nde Hamas'a verilen desteğin Batı Şeria'ya kıyasla çok daha az olduğunu gösteriyor: Filistin Politika ve Anket Araştırmaları Merkezi tarafından Eylül 2024'te yapılan bir araştırmaya göre, Hamas Batı Şeria'da ankete katılanların %75'inin desteğini alırken, Gazze Şeridi'nde bu oran %39'a düşüyor. Aynı merkezin üç ay önce yaptığı bir araştırmaya göreyse Gazze Şeridi'nde Hamas'a verilen destek %64 oranındaydı: https://www.pcpsr.org/en/node/991. Ayrıca bkz. Samy Magdy ve Joseph Krauss, "Protests broke out against Hamas in Gaza. What do Palestinians think about the militant group?", *AP*, 2 Nisan 2025, https://apnews.com/article/israel-palestinians-hamas-war-protest-public-opinion-c81e9684f14d5d00b23b13a3d337389b

Filistinlilerin başına ne geleceğini kestiremiyorsak da şu bir gerçek: 7 Ekim'den hemen sonra İsrail'e karşı oluşan geniş çaplı küresel sempati, zamanla yerini İsrail'in Gazze'de on binlerce sivili katletmesi ve gıda, su, yakıt, elektrik ve tıbbi malzemeleri kasıtlı olarak engellemesi yüzünden yoğun bir uluslararası kınamaya bıraktı. İsrail saldırılarını sadece Hamas'ı hedef alan bir savaş olarak göstermeye gayret etti. "Orantılı" güç kullanarak ve savaşçı-sivil ayrımı gözeterek uluslararası insancıl hukuka uyduğunu savundu. Sivil ölümlerin kasıtlı olmadığını, Hamas'ın bu insanları "canlı kalkan" olarak kullanması nedeniyle ortaya çıkan "sivil zayiat" olduğunu iddia etti. Müttefik Batılı hükümetler ve anaakım kurumsal medya bu iddiaları papağan gibi tekrarlasa da, (BM'ye göre yaklaşık 28.000'i kadın, çocuk ve yaşlı olmak üzere)[25] on binlerce sivilin ölmesi, yaklaşık iki milyon insanın yurdundan edilmesi ve Gazze Şeridi'nin bütün altyapısının tahrip edilmesi ya da işlev göremez hale gelmesi bu iddiaları boşa düşürüyor. Su arıtma ve kanalizasyon tesislerinin, elektrik üretim ünitelerinin, telefon ve internet sistemlerinin, hastanelerin ve sağlık tesislerinin,[26] okulların, üniversitelerin, camilerin ve kiliselerin kasıtlı olarak hedef alınması nedeniyle böylesi bir yıkım yaşandı.

İsrail'in askerî operasyonlarında sivillere yönelik bu türden savaş suçlarını mebzul miktarda bulmak mümkündür. İsrail ordusu 2006'da Lübnan'a karşı yürüttüğü savaştan sonra çok daha ileriye gitti. "Dahiya doktrini" diye adlandırılan ve uluslararası insancıl hukukun temelini oluşturan orantılılık ve hedeflerde ayrım gözetme ilkelerini dikkate almadan sivillerin yaşadıkları yerleri de hedef alabileceğini açıkça ilan etti. Dönemin İsrail Genelkurmay Başkan Yardımcısı ve son Gazze Savaşı esnasında savaş kabinesi üyesi olan Tümgeneral Gadi Eisenkot'un sözleriyle "2006 yılında Beyrut'un Dahiya Mahallesi'nde yaşananlar (...) İsrail'e ateş açılan her köyde yaşanacaktır.

25 Bkz. 1. dipnot.

26 İsrail'in Gazze Şeridi'ndeki sağlık kuruluşlarını hedef alması üzerine bkz. https://gazahcsector.palestine-studies.org/en

(...) *Orantısızca* [vurgu bana ait] güç uygulayacağız. Zira bunlar sivil köyler değil, askerî üsler."[27] Bu doktrin, o zamandan bu yana İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırılarının temelini oluşturuyor. Dünyanın dört bir yanındaki –eski medyanın aleni tarafgirliğiyle körleşmemiş– pek çok gözlemci, Gazze Şeridi'nde süregiden savaşı, bütün sivil nüfusa yönelik kasıtlı bir toplu cezalandırma biçimi olarak görüyor.

Arap dünyasında, Müslüman ülkelerde, Küresel Güney'in pek çok ülkesinde, Amerikan ve Avrupa toplumlarının geniş kesimleri arasında şahit olunan bu vahşete yönelik yoğun bir olumsuz tepki ortaya çıktı. Ancak bu tepkiler, Biden hükümetinin –alenen samimiyetsiz retorik eleştiriler eşliğinde–[28] İsrail'e verdiği genel destek üzerinde bir etki yaratmadığı gibi, selefinden bile daha körü körüne İsrail yanlısı olan Trump hükümetini de etkilemedi. Bilhassa gençler, bu durumu Amerika'nın Gazze'deki savaşa, savaş suçlarının işlenmesine ve muhtemelen soykırıma fiilî katılımı olarak görüyor. Kanıt olarak da (Kongre'nin kullanımlarıyla ilgili getirmiş olduğu kısıtlamaların etrafından dolanarak) Amerika'nın İsrail'e acil silah ve mühimmat sevkıyatını, yakın istihbarat işbirliğini, İsrail için Yemen'in bombalanmasını, İsrail'in BM'de diplomatik düzeyde korunmasını ve Washington'un Filistinlilerin çektiği acılar karşısındaki duyarsız tavrını haklı göstermek için İsrail'in söylemlerinin ezbere tekrarlanmasını gösteriyorlar.

Gazze'ye karşı yürütülen savaşın başlangıcından bu yana Arap halklarının Filistinlilere verdiği güçlü destek, Batılı gözlemcilerin Filistin davasının Araplar için önemli olmadığı yönündeki iddialarının kasten sürdürülen bir cehaletten ibaret olduğunu ortaya koyuyor. Arap desteğinin ihmal edilebilir düzeyde olduğunu iddia edenler, Arap ülkelerinin çoğunu yöneten Amerikan yanlısı otokratları Filistin'i önemsedikleri çok açık olan Arap halklarıyla karıştırıyorlar. İsrail'in Gazze

27 Detaylar için bkz. R. Khalidi, "The Dahiya Doctrine, Proportionality, and War Crimes", *Journal of Palestine Studies*, 44, 1 (Güz 2014): 5-13.

28 Branko Marcetic, "Officials Keep Admitting Biden's Anger at Israel Isn't Real", *Jacobin*, 14 Şubat 2024.

Şeridi'ne yönelik saldırılarına tepki olarak, İsrail ile diplomatik ilişkileri olan ülkelerin başkentleri Kahire, Amman, Manama ve Rabat'ın yanı sıra Yemen, Irak, Cezayir, Tunus ve Lübnan da dahil olmak üzere pek çok Arap şehrinde –sonrasında engellenmelerinden önce– aylarca süren büyük halk gösterileri düzenlenmişti. Tüm ciddi tarihçilerin söylediği ve bu kitapta da gösterildiği gibi, Arap halkları yüz yılı aşkın süredir Filistin davasına derin bir sempati besliyor ancak tepkileri onları idare eden demokratik olmayan yönetimler tarafından bastırılıyor. Yine de bu hükümetler, İsrail'in Gazze'ye açtığı savaşın yarattığı öfke yüzünden İsrail'e yönelik gelecekteki politikalarında halklarının Filistinlilerin davasına olan bağlılığını dikkate almak mecburiyetinde kalacak.

7 Ekim'den bu yana bir çarpıcı gerçek ortaya çıktı: Batılı elitlerin bir yanda ("beyaz" diye kodlanabilecek) İsraillilerin, diğer yanda ise ("kahverengi" olarak kodlanacak) Arapların hayatlarına verdiği değerin eşit olmadığı. İsrailli siviller öldüğünde hayatını kaybedenler ABD yetkilileri ve anaakım medya tarafından neredeyse istisnasız bir biçimde Hamas'ın vahşet ve katliamlarının sonucu öldürülen bireyler olarak anlatılıyor; Gazze Savaşı'na değinen makalelerde bu tür referanslar yapmak adeta zorunluymuş gibi görünüyor. Bunun aksine Filistinli sivillerin ölümüyse, sanki bilinmeyen bir nedenden ya da doğal olaylardan kaynaklanıyormuş gibi, toplu şekilde ve genellikle fail olan İsrail'in adı verilmeden anlatılıyor. O da Hamas'a gönüllü şekilde "canlı kalkan" olduklarından dolayı kendi ölümlerinden sorumlu tutulmuyorlarsa... Bu tür haberlerde, İsraillilere kıyasla sayıca çok daha fazla olan Filistinli sivillerin ölümü *hiçbir zaman* katliam ya da zulüm olarak anlatılmazken, İsrailli sivillerin ölümleri neredeyse *istisnasız* şekilde katliam ya da zulüm sonucu gerçekleşiyor.

Bu korkunç çifte standart, başta siyasi arena, şirketler, anaakım medya ve üniversite kampüsleri olmak üzere, ABD'deki elitlerin egemen olduğu alanlarda zehirli ve baskıcı bir atmosferin oluşmasında etkili oldu. Bunun sonucunda, Filistinlile-

rin özgürlüğünü savunmanın ve İsrail'in politikasını ya da Siyonizmi eleştirmenin bir şekilde anti-semitizm olduğu şeklinde suçlamalarla, Kongre'de, üniversitelerde, büyük şirketlerde ve kültürel alanda bir cadı avı dalgası yayıldı. Bu yaklaşım, İsrail ve Siyonizmin Yahudilikle eşanlamlı olduğu iddiasını zımnen kabul ediyor, hem Yahudilerin içinde uzun bir tarihi olan ve derinlere işlemiş Siyonizm karşıtlığını hem de daha ilerici ve genç Yahudilerin ve İsraillilerin İsrail hükümetinin eylemlerine karşı çıkmalarının ve Filistinlilerin haklarını desteklemelerinin önemini görmezden geliyor. Siyonizme ya da İsrail'in yerleşimci kolonyalizmine karşı çıkmanın kategorik olarak anti-semitizm olduğunu iddia etmenin saçmalık olduğu görülmelidir. Filistin'i yerli sakinlerinin elinden almak için burada yerleşim kuran kolonyalistler, ilahi bir misyonu yerine getirdiklerine inanan zulme maruz kalmış İskandinavlar olsaydı, onların çabalarına karşı direniş "Hıristiyanlık karşıtlığı" teşkil etmeyecekti.

Bu çifte standart aynı zamanda iki ucu keskin bir kılıçtır: Filistin'deki gerçekleri ciddi şekilde tahrif eden bu söylem hitap ettiği çekirdek kitleyi konsolide ederek kısa vadede İsrail'in çıkarlarına hizmet etse de, buradaki aleni çarpıtmanın, dünyanın büyük kısmında, bilhassa da gençler tarafından görülmemesi mümkün değildir. Zira genç kitleler, haberleri ağırlıklı olarak İsrail'in merceğinden sunan anaakıma dahil televizyon, radyo ya da yazılı basın organlarından değil, İsrail'in Gazzeli sivillere yaşattığı ölüm, yıkım ve sefaletin gerçek zamanlı, birbiri arkasından gelen görüntülerini sunan alternatif medyadan ve sosyal medyadan izliyorlar.

Filistin'i savunmak kamusal alanda ciddi baskılara maruz kalmaya neden olsa da, bilginin daha erişilebilir hale gelmesi, ABD'de siyasi bir etki yaratıyor; Hamas saldırısının ardından ortaya çıkan İsrail'e yönelik sempati dalgası bir süreliğine düşse de bu etki bugün devam ediyor. Mart 2025'te yayınlanan bir Gallup anketi, İsrail'e verilen desteğin 2018'de %64 ile en yüksek noktasına ulaşmışken, bugün %48'e gerileyerek tarihin en düşük seviyesine geldiğini; Filistinlilere verilen desteğin

2013'te %12 noktasından sıçrayarak bugün %33 gibi en yüksek seviyeye ulaştığını gösteriyor.[29] Bu tür kamuoyu yoklamalarının yapılmaya başlanmasından bu yana, Amerikan halkının İsrail'e desteği ilk kez %50'nin altına düştü. Demokratlar arasında İsrail'e karşı Filistinlileri destekleyenleri sayısı, –%59'a %21'lik bir oranla– İsraillileri destekleyenlerin neredeyse üç katı. 2001'de Filistinlileri destekleyen Demokratların oranı %16, 2014'te ise İsraillileri destekleyen Demokratların oranı %58 idi. Bağımsızlar, Filistinlilerden daha ziyade İsrail'i desteklese de, günümüzde bu destek ciddi ölçüde azaldı: 2013'te %11'e karşı %63 olan bu oran günümüzde %34'e karşı %42 haline geldi. Cumhuriyetçiler arasında 2018'de %87 olan İsrail'i destekleme oranı %75'e düştü (Filistinlilere destek %10). Nisan 2025'te yayınlanan bir Pew anketi bu sonuçları doğruluyor: İlk kez katılımcıların çoğunluğu İsrail'in tutumunu olumsuz gördüklerini bildirdiler. Mart 2002'de %42 olan bu oran bugün %53'e yükseldi.[30]

Daha önce yapılan bir ankette, Demokratların büyük çoğunluğu da dahil olmak üzere, ankete katılan Amerikalıların %68'i Netanyahu ve Biden hükümetlerinin şiddetle karşı çıktığı Gazze'de kalıcı ateşkesi destekliyordu.[31] Başka bir ankete göreyse, araştırmaya katılanların %57'si Biden'ın Gazze Savaşı'na yaklaşımını onaylamıyordu; 18-29 yaş arası seçmenler arasında bu oran yaklaşık %75'e kadar yükseliyor.[32] 2024'ün başında yapılan bir anket, yetişkinlerin yalnızca %31'inin Biden'ın savaşa yaklaşımını desteklediğini; 45 yaşın altındaki %70'inin bu yaklaşımı onaylamadığını ve ankete katılanların %50'sinin (Demokratların %63'ünün) İsrail'in çok ileri gittiği-

29 https://news.gallup.com/poll/657404/less-half-sympathetic-toward-israelis.aspx

30 Laura Silver, "How Americans view Israel and the Israel-Hamas war at the start of Trump's second term", Pew Araştırma Merkezi, 8 Nisan 2025, https://pewrsr.ch/3G2h2eH

31 https://www.reuters.com/world/us-public-support-israel-drops-majority-backs-ceasefire-reutersipsos-2023-11-15/

32 https://www.nytimes.com/2023/12/19/us/politics/biden-israel-gaza-poll.html; https://www.nytimes.com/interactive/2023/12/19/us/elections/times-siena-poll-registered-voter-crosstabs.html

ni düşündüğünü ortaya koydu.[33] Son on sekiz ayda yapılan bu anketlerin sonuçları, İsrail'in her siyasi eğilim ve etnik kökenden Amerikalılar arasında sahip olduğu yaygın desteği yitirmeye başladığını gösteriyor.

Bu bariz eğilimlere rağmen, Amerikan kamuoyu İsrail ve Filistin meselesinde hâlâ bölünmüş durumda; ancak gençler, başta Afrikalı-Amerikalılar olmak üzere, çeşitli azınlık grupları, kilise ve sendikalar, İsrail'in politikalarını giderek daha fazla eleştiriyor ve bu hikâyeyi Filistinlilerden dinlemeye daha açıklar. Bu grupların hepsi, Demokrat Parti'nin çekirdek tabanını oluşturuyor ve bu yüzden de büyük çoğunluğu, İsrail'in Gazze'ye yönelik savaşına verilen destekten ötürü derin bir rahatsızlık yaşıyor. Bu durum 2024 başkanlık seçimi sonuçlarını da etkilemiş olabilir: Zira 2020'de Biden'a oy veren 19 milyon kişi, Kamala Harris için oy kullanmadı. Ocak 2025'te yapılan bir anket, "Biden'ın İsrail'in Gazze'ye yönelik amansız saldırısına verdiği desteğin, daha önce onu destekleyenlerin oy vermeme tercihinde şaşırtıcı derecede büyük bir rol oynadığı"na işaret ediyor.[34] 2024'te Harris'e oy vermeyenlerin %29'u, Biden hükümetinin Gazze Savaşı'na ilişkin tutumunu %24 ile –ekonomi diyenlerin bile üzerinde bir oranda– en önemli neden olarak gösterdi. Gazze Savaşı, Biden destekçilerinin çekimser kalma nedenleri arasında, en çok Trump'ın kazandığı "salınan" eyaletler olan Arizona (%38), Michigan ve Wisconsin'de (ikisi de %32) etkili oldu. Trump'ın Gazze Savaşı'na ilişkin mevcut politikaları da destek görmüyor: Mart 2025 sonunda yapılan ankete katılanların sadece %44'ü bu politikaları desteklerken, ankete katılanların %54'ü (bu oran Demokratlar arasında %84'ü buluyor) ise karşı çıkıyor.[35]

---

33 https://apnews.com/article/israel-palestinians-poll-biden-war-gaza-4159b28d313c6c37abdb7f14162bcdd1

34 Ryan Grim, "Kamala Harris Paid the Price for not Breaking with Biden on Gaza, New Poll Shows", *Dropsite News*, 15 Ocak 2025.

35 "Trump is stronger on immigration and weaker on trade, an AP-NORC poll finds", 31 Mart 2025, https://apnews.com/article/trump-poll-immigration-tariffs-trade-b7a430909606d6b8b27cfbc5049a32b4

Demokratlar ve daha az oranda olmak üzere bağımsız seçmenler arasında İsrail'den güçlü bir uzaklaşma var; tabanı ağırlıklı olarak daha yaşlı, daha beyaz, daha erkek, daha kırsal, daha Güneyli ve daha Hıristiyan Evanjelik olan Cumhuriyetçi Parti'de bile küçük bir oranda aynı eğilim görülüyor. Kimi seçilmiş yöneticilerdeki tereddütlere rağmen, çoğunlukla daha yaşlı bir kuşaktan gelen iki büyük partinin liderleri (Trump, Biden, Senato çoğunluk lideri John Thune, eski Senato azınlık lideri Mitch McConnell, Senato azınlık lideri Chuck Schumer ve eski Temsilciler Meclisi Başkanı Nancy Pelosi'nin yaş ortalaması 78'in üzerindedir) siyasi saiklerle partilerine büyük meblağlarla bağış yapanların ve medyanın İsrail yanlısı önyargılarını paylaşıyorlar. Siyasi yelpazenin iki yanındaki seçilmiş yetkililerin büyük bir kısmı da onlar gibi İsrail'e neredeyse kayıtsız şartsız denebilecek destek verme geleneğine hâlâ sıkı sıkıya bağlı.

Bu durum, kariyeri boyunca Amerikan siyasetinin ve medyasının söylemlerinde yaygın olan İsrail'le ilgili mitleri tekrar edip duran 82 yaşındaki Joe Biden için de geçerli. ABD Büyükelçiliği'nin Kudüs'e taşınması, Doğu Kudüs'teki ABD Konsolosluğu'nun ve Washington D.C.'deki Filistin temsilciliğinin kapatılması, Kudüs'ün İsrail'in başkenti olarak tanınması ve Golan Tepeleri'nin ilhakının onaylanması gibi Trump'ın İsrail yanlısı politikalarının hiçbirini değiştirmedi. Biden hükümeti "iki devletli çözüm" çağrısında bulunmaya devam etti, ancak İsrail hükümetinin bu plana yönelik kökleşmiş muhalefetinin üstesinden gelebilmek için hiçbir gayret göstermedi. Sahici bir iki devletli çözümün temel koşullarının yerine getirilmesini, İsrail'in 58 yıllık askerî işgaline ve Batı Şeria ile Doğu Kudüs'e 750.000 yasadışı yerleşimci yerleştiren Filistin topraklarındaki kolonileştirme sürecine tamamen son vermesini talep etmedi. Bu tür adımlar atılmadığı sürece bir çözüm, Filistin Devleti'nin ve egemenliğinin tesis edilmesini sağlamayacak, işgal ve kolonileştirme ile yaratılmış statükonunun farklı bir biçim altında sürdürülmesini sağlayacaktır. Gerçek otoriteden yoksun bir Quisling "Filistin Yönetimi"nin yerini, benzer şekilde ger-

çek bir devletin vasıfları olan egemenliğe ve bağımsızlığa sahip olmayan bir Quisling "Filistin Devleti" alacaktır. Bu "devlet" mutlak surette İsrail'in kontrolü altında, mali ve güvenlik konularında ABD ve müttefiklerine bağımlı parçalı bir Bantustan* olacaktır. Son zamanlarda Netanyahu hükümetinin yaptığı açıklamalardan, Trump hükümetinin desteği ile böylesi bir çözüm fikrinden bile vazgeçtiği anlaşılıyor.

Biden, Trump hükümetinin "İbrahim Antlaşmaları" olarak adlandırılan ve İsrail ile Arap devletleri arasındaki ilişkileri normalleştirmeye odaklanırken fiilen Filistin meselesini önemsizleştiren yaklaşımını da övdü. Biden ilaveten Filistinlilerin ulusal hedeflerine ulaşma ihtimali olmaksızın, en önemli Arap devletini çatışmadan çıkararak Filistinlileri daha da zayıflatacak bir Suudi-İsrail normalleşme anlaşması imzalanması için de uğraştı. Bu girişim, 7 Ekim sonrası Arap rejimlerinin, halklarının soykırım yaptığını düşündüğü bir ülkeyle diplomatik ilişkiler kurmakta zorluk yaşayacakları gerçeğine çarptıysa da Biden yönetimi bu yöndeki çabalarından vazgeçmedi. Şimdi Donald Trump bunu gerçekleştirmeye çalışıyor. Biden'ın, İsrail'in Gazze kuşatmasını "meşru müdafaa" olarak niteleyerek verdiği güçlü destek, İsrail'in kullandığı retoriği aynen tekrarlaması ve Filistin'de ölen ve yaralananları insan olarak görmezden gelmesi, Filistinliler ile destekçileri arasında ABD'nin kendilerine karşı derin bir düşmanlık beslediği hissini pekiştirdi ve Biden'a "Soykırım Joe" lakabını kazandırdı.

Trump'ın göreve başlamasından sadece birkaç ay sonra, yeni başkanın Filistin karşıtı ve İsrail yanlısı önyargılarının Biden'ınkilerden daha aşırı olacağını kestirebilmek için henüz çok erken. Trump hükümeti şimdiye kadar Netanyahu hükümetinin yaptığı her şeye destek verdi: İsrail'in Kasım 2024'te Lübnan'la yaptığı ateşkesi ilan ve Gazze'de Ocak 2025'te yapılan ateşkesi fütursuzca ihlal etmesi; Batı Şeria'daki sığınmacı

(*) Güney Afrika'da yer alan ve sadece Güney Afrika Cumhuriyeti tarafından tanınan dört kabilenin genel adıdır. Bu ifade, kâğıt üstünde özerk; ancak ekonomik, güvenlik ve bürokratik açılardan bağımlı etnik bölgeleri anlatmak için kullanılır – ç.n.

kamplarını, şehirleri, kasabaları ve köyleri tahrip etmesi, on binlerce kişiyi evlerinden ederken yerleşimcilerin Filistinlilere yönelik saldırılarına daha önce olmadığı kadar müsamaha göstermesi ve Suriye'ye defalarca saldırarak büyük alanları işgal etmesi de buna dahildir. Bunların hiçbiri, ABD'nin Ortadoğu politikası açısından daha iyi bir gelecek alameti değildir.

İsrail kuvvetlerinin Gazze'de binlerce sivili katlettiği; üniversiteleri, okulları ve hastaneleri yerle bir ettiği; kıtlık ile hastalığa sebep olduğu ve milyonlarca insanı evsiz barksız bıraktığı on sekiz ay geride kalırken, Filistin'e yönelik uzun savaş ölümcül bir yeni safhaya geçti. Yine de önceki safhalara şekil veren temel çizgiler hâlâ görülebilir durumda. Bu satırları yazarken, Amerikan kamuoyunun bazı kesimlerindeki olumlu değişimlere rağmen, acı verici tarihî gerçeklerin kabul edilmesine ve baskı aygıtlarının ortadan kaldırılmasına dayanan, adalet, eşit haklar ve karşılıklı tanıma temelinde bir barış ufukta görünmüyor. Yine de, bu kitabın yayımlanmasından sonra sayıları dörde çıkan torunlarımın bu acımasız savaşın sona erdiğini, kalıcı barışın tesis edildiğini göreceklerine dair ümidimi koruyorum.

New York, Nisan 2025

EKLER

Yusuf Ziya Halidi ve Theodor Herzl'in Mektuplaşmaları*

(*) Orijinali Fransızca olan mektupların çevirisi Ahmet İnsel tarafından yapılmıştır – e.n.

Yusuf Ziya Halidi'den Fransa Hahambaşısı Zadoc Kahn Aracılığıyla Theodor Herzl'e Yollanan Mektup

Konstantinopolis, 1 Mart 1899,
Hıdiv Oteli,

Beyefendi,
Doğu'daki dindaşlarınızın kaderinin kalbinize ne kadar dokunduğunu bilerek, Size aşağıdaki satırları gönderme cüretini gösteriyorum:

Kendimi övmek gibi olmasın ama halkınıza karşı olan duygularımdan söz etmeme gerek olmadığını düşünüyorum. Beni tanıyanlar, Museviler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasında hiçbir ayrım yapmadığımı çok iyi bilirler. Her zaman Peygamberiniz Malaki'nin yüce sözlerinden ilham alırım. Hepimizin ortak bir babası yok mu? Hepimizi yaratan aynı Tanrı değil mi?

İsrailliler söz konusu olduğunda, bu sözü kelimesi kelimesine benimsiyorum, çünkü yüksek ahlâki ve entelektüel nitelikleri nedeniyle onlara saygı duymamın yanı sıra, onları gerçekten biz Arapların akrabaları olarak görüyorum. Bizim için onlar kuzenlerdir, gerçekten de bizim de soyundan geldiğimiz İbrahim'e, aynı Babaya sahibiz. İki ırk arasında büyük bir yakınlık var ve neredeyse aynı dile sahibiz. Siyasi açıdan da, Yahudilerin ve Arapların, diğer ırklardan gelen işgalcilere karşı koyabilmek için birbirlerini desteklemelerinin iyi olacağına inanıyorum.

İşte bu duygular, şu anda Yahudi halkını heyecanlandıran büyük mesele hakkında Sizinle açıkyüreklilikle konuşmamı sağlıyor. Siyonizmden bahsetmek istediğimi elbette anlamışsınızdır.

Bu fikrin kendisi doğal, güzel ve adildir. Yahudilerin Filistin üzerindeki haklarına kim itiraz edebilir? Tanrım, tarihsel olarak orası elbette Sizin ülkeniz! Ve bu kadar yetenekli olan Yahudiler, saygı duyulan, mutlu, geçmişte olduğu gibi ahlâki alanda zavallı insanlığa hizmet edebilen bağımsız bir millet olarak bir kez daha yeniden oluşturulsa, bu ne muhteşem bir manzara olurdu!

Ne yazık ki ulusların kaderleri, ne kadar saf ve asil olurlarsa olsunlar, yalnızca bu soyut kavramlar tarafından yönetilmiyor. Gerçeği, gerçekleşmiş durumları, gücü, evet koşulların kaba gücünü dikkate almak gerekiyor. Gerçek şu ki, Filistin artık Osmanlı İmparatorluğu'nun ayrılmaz bir parçasıdır ve daha da önemli olanı, burada İsraillilerden başkaları yaşamaktadır. Bu gerçeklik, bu gerçekleşmiş durumlar, koşulların acımasız gücü Siyonizme coğrafi olarak gerçekleşme umudu bırakmıyor ve en az bunun kadar önemli olarak, Türkiye'deki Yahudilerin durumunu gerçek bir tehlike karşısında bırakan önemli bir tehdit oluşturuyor.

On yıl boyunca Kudüs'te belediye başkanlığı yaptım ve ardından İmparatorluk Parlamentosu'nda bu şehrin milletvekilli oldum ve halen milletvekiliyim; şimdi bu şehrin iyiliği için temiz su getirmek için çalışıyorum. Sizinle gerçekleri tam olarak bilerek konuşabilecek bir konumdayım. Biz Araplar ve Türkler kendimizi üç din, Musevilik, Hıristiyanlık ve İslâm için eşit derecede kutsal olan yerlerin muhafızları olarak görüyoruz. Peki, Siyonizmin liderleri bu kutsal yerleri büyük çoğunluğu oluşturan diğer iki dinin elinden almayı başarabileceklerini nasıl tahayyül edebiliyorlar? Sayıları en fazla 10 milyon olan Yahudiler, 350 milyon Hıristiyan ve 300 milyon Müslüman'a kendi iradelerini dayatacak hangi maddi güce sahiptirler? Yahudiler muhakkak ki sermaye ve zekâya sahiptir. Ancak bu dünyada paranın gücü ne kadar büyük olursa olsun, her şey milyonlarla satın alınamaz. Siyonizmin kendisine koyması gereken hedef gibi bir hedefe ulaşmak için, toplar ve zırhlı gemiler gibi daha zorlu başka darbelere ihtiyaç var. Bunları Dr. Herzl'in kullanımına sunabilecek Güç hangisidir? Rusya

mı? Ya da belki müttefiki Fransa? Kayzer Wilhelm'in bunu birkaç Pomeranyalı askerin kemiğine değer bulacağını düşünüyor musunuz? Hatta İngilizler ve Amerikalılar gibi Yahudilere karşı en iyi niyet besleyen milletlerin bile, Yahudilerin Filistin'e yerleşmesine yardım etmek için diğer milletlerle savaşmayı kabul edeceklerini sanmıyorum. Amerikalıların yakın zamanda Kübalılar ve Filipinlilerin özgürlükleri için İspanyollara karşı savaştıkları doğrudur. Ancak Yahudi halkı, bir halk olarak, kendi ülkelerinde bulunan bu insanlardan çok daha talihsiz bir durumdadır, Yahudiler dağınıktır, tek bir yerde yoğunlaşmamıştır.

Bu nedenle, yetenekli bir insan, yazar ve gerçek bir Yahudi vatansever olarak saygı duyduğum Dr. Herzl ve arkadaşlarının, Majesteleri Sultan'ın rızasını almak mümkün olsa bile, bir gün Filistin'i ele geçirmeyi başaracaklarını hayal etmeleri tamamen çılgınlıktır. Ancak bu hareketin Türkiye'deki ve özellikle Filistin'deki İsrailliler için büyük bir tehlike teşkil ettiğini öngörmeseydim, kendimi müdahale etmeye yetkili görmezdim.

Şüphesiz Türkler ve Araplar Dindaşlarınıza karşı genellikle iyi niyetlidirler. Ancak onların arasında da fanatikler var; onlar da, diğer tüm milletler gibi, en uygar olanlarında bile var olan ırkçı nefret duygularından muaf değiller. Aslında Filistin'de, özellikle Ortodokslar ve Katolikler arasında, Filistin'in sadece kendilerine ait olması gerektiğini düşünen, Yahudilerin atalarının topraklarında ilerlemesini çok kıskanan ve Müslümanların Yahudilere karşı nefretini kışkırtmak için hiçbir fırsatı kaçırmayan fanatik Hıristiyanlar var. Yüzyıllardır talihsiz olan Dindaşlarınıza karşı, kendileri için ölümcül olabilecek ve dünyanın en iyi koşullarına sahip olan bir hükümetin bile kolayca bastıramayacağı bir halk hareketinden korkmak için nedenler vardır. Size yazmak için kalemimi elime almamın nedeni işte bu yüksek olasılıklı ihtimaldir.

Bu nedenle, Türkiye'deki Yahudilerin huzuru için, kelimenin coğrafi anlamıyla Siyonist hareketin sona ermesi gerekmektedir. Talihsiz Yahudi milleti için bir yerlerde bir yer aransın, bundan daha adil ve hakkaniyetli bir şey olamaz. Tanrım, dünya yeterince geniş, milyonlarca fakir İsrailli'nin yerleştirilebileceği, belki de orada mutlu olacakları ve bir gün bir millet oluşturacakları ıssız

ülkeler hâlâ var. Bu belki de Yahudi sorununa bulunabilecek en iyi ve en akılcı çözümdür. Ancak, Tanrı adına, Filistin rahat bırakılsın.

Peygamberimiz Hayber'deki İsrailoğullarına barış şartı olarak ilahi misyonunu tanımalarını dayatmıştı. Hiçbir Müslüman Filistin'e gelecek Yahudilerden bunu talep etmez. Hoş gelmişlerdir, ancak bizim gibi sadık Osmanlı tebaası olmaktan başka bir düşünceye sahip olmamaları şartıyla.

Bu uyarıyı Yahudiliğin başındakilere yöneltmek benim için kutsal bir vicdani görevdir. Bunun bir Yahudi kalbi için üzücü olduğunu tahmin edebiliyorum. Ama inanın bana, Beyefendi, Sizinle İsrail'in gerçek bir dostu konuşuyor ve büyük ve bilge Kralınızın çok güzel söylediği gibi, bir dostun açtığı yaralar bir düşmanın öpücüklerinden evladır.

Kardeşçe hislerimizin teminatını kabul ediniz.

Yusuf Ziya Halidi,
Kudüs Milletvekili

Theodor Herzl'in Yusuf Ziya Halidi'ye Yanıtı

Wien-Währing, 19 Mart 1899,
Carl Ludwigsträsse 50

Ekselans,
Bay Zadoc Kahn'a yazdığınız mektubu okuma zevkini onun nezaketine borçluyum. Her şeyden önce, Yahudi halkı için ifade ettiğiniz dostluk duygularının bende en derin takdiri uyandırdığını söylememe izin verin. Sultan Selim'in İspanya'da zulüm gören Yahudilere İmparatorluğunu açtığı günden bu yana Yahudiler Türkiye'nin en iyi dostları olmuştur, olmaktadır ve olacaktır.

Ve bu dostluk sadece sözde değil, eyleme dönüştürülmeye ve Müslümanlara yardım etmeye hazırdır.

Benim naçizane hizmetkârı olduğum Siyonist düşüncenin Osmanlı hükümetine karşı düşmanca hiçbir eğilimi yoktur, aksine bu hareket Osmanlı İmparatorluğu'na yeni kaynaklar açmakla ilgilenmektedir. Zekâlarını, mali sezgilerini ve girişimci imkânlarını ülkeye getirecek belirli sayıda Yahudi'nin göç etmesine izin verilmesi halinde, ülkenin bir bütün olarak refahının mutlu bir sonuç olacağından hiç kimse şüphe edemez. Bunu anlamak ve herkese duyurmak gerekiyor.

Hahambaşına yazdığınız mektupta Ekselanslarının da gayet iyi belirttiği gibi, Yahudilerin arkasında hiçbir savaşçı güç yoktur

ve kendileri de savaşçı bir yapıya sahip değildirler. Tamamen barışçıl unsurdurlar ve barış içinde bırakılırlarsa çok tatmin edici olurlar. Dolayısıyla göç etmelerinde kesinlikle korkulacak bir şey yoktur.

Kutsal Mekânlar meselesi?

Ama kimse onlara dokunmayı düşünmüyor. Birçok kez söylediğim ve yazdığım gibi: bu yerler sadece tek bir inanca, tek bir ırka veya tek bir halka ait olma özelliğini sonsuza kadar kaybetmiştir. Kutsal Mekânlar tüm dünya için, Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler için kutsaldır ve öyle kalacaktır. Tüm iyi insanların hararetle umut ettiği evrensel barış, Kutsal Mekânlardaki kardeşçe birliktelikte sembolünü bulacaktır.

Ekselans, Filistin'de Yahudi olmayan nüfusun varlığında bir başka zorluk görüyorsunuz. Ama onları geri göndermeyi kim düşünebilir ki? Onların refahını, bireysel zenginliklerini kendimizinkini de ekleyerek artıracağız. Filistin'de üç ya da dört bin frank değerinde bir arazisi ya da evi olan bir Arap'ın, arazisinin fiyatının kısa sürede arttığını, belki de birkaç ay içinde beş ya da on kat değerlendiğini gördüğünde çok kızacağını düşünüyor musunuz? Üstelik bu durum Yahudilerin gelişiyle birlikte zorunlu olarak gerçekleşecektir. Yerli halkın farkına varması gereken şey budur; tıpkı Sultan'ın bu vilayeti, tarihî vatanları olan bu vilayeti zenginleştirecek sadık ve iyi tebaalar kazanacağı gibi, onlar da mükemmel kardeşler kazanacaklardır.

Duruma bu açıdan baktığınızda, ki doğru olan budur, eğer Türkiye'nin dostuysanız Siyonizmin de dostu olmak zorundasınız.

Umarım Ekselans, bu birkaç izah hareketimizi biraz daha sempati ile karşılamanız için yeterli olur.

Bay Zadoc Kahn'a Yahudilerin başka bir yere gitmelerinin daha iyi olacağını söylüyorsunuz. Türkiye'nin hareketimizin kendisine sunduğu muazzam avantajları anlamadığını fark ettiğimiz gün bu pekâlâ gerçekleşebilir. Amacımızı kamuoyuna açık bir şekilde, samimiyetle ve sadakatle anlattık. Majesteleri Sultan'a bazı genel öneriler sundum ve son derece berrak olan zihninin, ayrıntılarını daha sonra tartışabileceğimiz bu fikri prensipte kabul edeceğine inanmaktan mutluluk duyuyorum. Eğer

kabul etmezse, arayacağız ve inanın bana, ihtiyacımız olanı başka bir yerde bulacağız.

Ancak o zaman Türkiye, mali durumunu düzenlemek ve ekonomik gücünü yeniden kazanmak için son şansını da kaybetmiş olacaktır.

Bugün size bunları söyleyen kişi Türklerin samimi bir dostudur. Bunu aklınızdan çıkarmayın!

Ve lütfen, Ekselans, en yüksek saygılarımın teminatını kabul ediniz.

Dr. Theodor Herzl

DİZİN

II. Wilhelm 19, 50, 409

181 sayılı karar 97, 116, 192, 275, 369, 375
194 sayılı karar 168, 275
242 sayılı karar 160, 165, 167-171, 183, 185, 189, 192-194, 204, 206, 207, 275, 276, 329, 354, 375

A Bölgesi 304, 306
Abbas, Mahmud 253, 268, 300, 325-327, 372
ayrıca bkz. Ebu Mazin
Abbâsî dönemi 64
Abdül-Şafi, Haydar 263, 266, 281, 296
Abu Lughod, İbrahim 187, 266
Acheson, Dean 127
Achille Lauro (yolcu gemisi) 278
Adelson, Sheldon 31, 32, 341
Admoni, Nahum 245, 273
Afrika 13, 27, 28, 63, 79, 99, 105, 186, 275, 277, 311, 356, 358, 362, 389, 401, 403
el-Alami, Musa 84, 107-109, 111, 113, 177, 306
Amerika Birleşik Devletleri/ABD 26, 28, 30-32, 34, 51, 55, 72, 85, 93, 97, 99-105, 113, 114, 116, 125-129, 131, 145-147, 152, 153, 159-161, 163-166, 169, 170, 183, 185-187, 189, 193, 201-211, 216, 220-222, 226, 228, 229, 235-238, 242-244, 246-250, 252-254, 259, 262, 266, 269-272, 274-281, 283-290, 292, 307-309, 314, 316, 329, 330, 332-335, 337, 339, 340, 342-351, 354-356, 359, 360, 366-378, 380, 382, 394, 398, 399, 402-404
Amerikan İsrail Halkla İlişkiler Komitesi (APIAC) 288
Amir, Yigal 303
Amit, Meir 163
Ammar, Nizar 297
anlatma izni 183
Arafat, Yaser 142, 179, 181, 186, 187, 194, 195, 201, 205, 222, 223, 225, 226, 252-254, 267-272, 274-281, 295-298, 300, 303-306, 308, 316, 317, 319, 322, 325
ayrıca bkz. Ebu Ammar
Arap 16, 23-27, 29, 31, 32, 37, 40, 41, 44, 45, 47, 49-54, 56, 59-65, 67-71, 73, 75-77, 80-87, 89-91, 93-127,

129-134, 136-149, 152, 153, 155, 156, 158, 159, 161, 163-167, 169-172, 175-181, 183-187, 189-195, 200-203, 208, 209, 216, 220, 221, 223, 225, 228-231, 237, 250, 251, 262, 266, 268-271, 275, 276, 278-280, 283, 285, 286, 288, 289, 294, 303, 304, 306, 309, 313, 318, 330, 344, 345, 347, 353, 354, 360-362, 365, 367, 368, 370-372, 374, 375, 377, 379, 380, 384, 385, 389, 390, 394, 395, 397, 398, 403, 407-409, 412
Arap Fonu 118
Arap Kurtuluş Cephesi 278
Arap Ulusal Fonu 104, 105, 110
Arap Ulusal Hazinesi 104
Arap Yüksek Komitesi (AYK) 76, 79, 81, 96, 104-106, 109, 139
el-Arif, Arif 48, 62
ayrıca bkz. Shehadeh, Arif
Asvan Barajı 142, 145
Asya 27, 28, 161, 186, 277
Aşkenaz 43
Aşravi, Hanan 266, 281, 282, 287, 295, 296, 298, 300
Attlee, Clement 116
Avrupa 17-21, 24, 25, 27, 28, 30, 34, 42, 43, 49, 54, 59, 63, 65, 82, 83, 99-101, 113, 114, 126, 131, 146, 184-186, 250, 274, 278, 313, 314, 327, 357, 359, 363, 365, 374, 378, 397
Avustralya 27, 28, 34, 290, 355, 366

B Bölgesi 304
Baas 179, 278
Bacha, Julia 265
Badran, Shams 153
Bağdat 106, 216, 248, 277, 278, 289, 364
bağımsızlık 33, 49, 51, 55, 56, 60, 62-64, 67, 68, 78, 90, 91, 94, 102, 108, 112, 122, 124, 134, 186, 200, 232, 271, 294, 314, 361, 362, 403
Bağımsızlık Bildirgesi 271, 314, 361, 362
Bahreyn 368, 370
Baker, James 270, 280-283, 286-288, 347
Balfour Deklarasyonu 29, 35, 49, 50, 53, 54, 60, 64, 88, 89, 160, 167, 189, 191
Barak, Ehud 194, 316, 317, 319
Barguti, Mustafa 266
Barguti Aşireti 47
Baron, Salo 36
Batı Şeria 34, 121, 124, 130, 131, 133, 134, 141, 143, 155, 156, 158, 165, 209, 217, 229, 257, 260-262, 267, 284, 285, 287, 292, 293, 303-305, 312, 313, 317, 319, 323, 326, 327, 331, 339, 350, 356, 357, 367-371, 383, 385, 386, 395, 402, 403
Batı Şeria ve Gazze Şeridi Geçici Antlaşması 304
ayrıca bkz. Oslo II Antlaşması
Begin, Menahem 32, 208-210, 217, 221, 225, 228, 229, 235, 236, 242, 249-252, 254, 257, 258, 276, 282, 291, 293, 299, 301, 302, 308
Bekaa Vadisi 218, 222, 232, 248
Belkind, Israel 122
Ben-Gurion, David 43, 73, 99, 114, 142, 144, 160, 182
Ben-Zvi, İzak 43, 114
Berke Han 15, 16
Bevin, Ernest 124
Beyaz Kitap 33, 84, 117, 146
Beyrut 12, 39, 40, 46, 47, 82, 85, 87, 106, 110, 129, 130, 133, 171-174, 177, 188, 194, 196-198, 205, 207, 208, 210, 211, 213-229, 231-240, 242-249, 251-254, 259, 263, 272, 280, 306, 336, 364, 383, 396
Beyrut Amerikan Üniversitesi/BAÜ 13, 86, 94, 176, 177, 197, 205, 213, 214, 238, 239, 249, 254
Bilu 122
ayrıca bkz. Bilu'im
Bilu'im 122
ayrıca bkz. Bilu
Birinci Dünya Savaşı 25, 40, 44, 45, 48, 50, 51, 55, 57, 60, 63, 67, 71, 109, 114, 307, 377

Birinci İntifada 251, 257, 258, 260, 263-266, 320, 323, 324, 340
Birleşik Arap Cumhuriyeti 152
Birleşik Arap Emirlikleri 368, 372
Birleşik Ulusal Liderlik 258, 314
Birleşmiş Milletler/BM 13, 34, 93, 95, 97, 111, 116-118, 124, 125, 129, 132, 133, 137-139, 143-145, 147 148, 151, 154-160, 164, 166-168, 184-186, 192, 193, 221, 269-272, 275, 276, 329, 336, 354, 356, 369, 370, 375, 376, 382, 396, 397
Brookings Enstitüsü 339
Budapeşte 146
el-Budayri, Muhammed Hasan 62
Bundy, McGeorge 162

C Bölgesi 304, 327
Camp David 208, 209, 276, 282, 284, 288, 291, 293, 308, 316, 317, 319, 323, 354
Carmody, Deirdre 163
Cemayel, Amin 248, 249
Cemayel, Beşir 196, 198, 219, 238, 245, 249, 250, 254
Cemayel, Pierre 196, 198
Cezayir 28, 63, 136, 145, 186, 196, 271, 273-275, 311, 356, 376, 377, 398
Clifford, Clark 162
corpus separatum 116, 375
Cumhuriyetçi Parti 31, 340-342, 402
Curzon, George 27, 28

Çekoslovakya 145

Dahiya doktrini 336, 337, 396
Dahlan, Muhammed 330
Dáil Éireann 104
Dalet Planı 117, 119
Darvaza, Muhammad İzzet 57
Dayan, Moşe 144, 390
Demokrat Parti 163, 341, 342, 374, 401
Der Judenstaat (Herzl) 19, 23, 28
Derviş, Mahmud 172, 175, 271
Deyr Yasin 119, 148, 245
Doğu Evi 306

Eban, Abba 152, 154, 166
Ebu Abbas 187, 278
Ebu Ammar 142
ayrıca bkz. Arafat, Yaser
Ebu Cihad 142, 222, 253, 254, 267, 268, 280, 326
ayrıca bkz. Vezir, Halil
Ebu İyad 142, 179, 222, 225, 226, 253, 254, 279, 280, 297, 326
ayrıca bkz. Halef, Salah
Ebu Mazin 253, 268, 300, 304, 325
ayrıca bkz. Abbas, Mahmud
Eden, Anthony 145, 146
Eisenhower, Dwight 146, 160, 162, 166
Eizenkot, Gadi 336, 337
El-Fetih 140-142, 148, 155, 175, 177-181, 191, 193, 194, 267-269, 280, 281, 318, 321, 322, 325, 326, 328-330, 372, 373
Elbahtimy, Hassan 153, 154, 156
Ellison, Keith 342
Emir Faysal 62, 63, 112
Eretz Yisrael 190
ayrıca bkz. İsrail Diyarı
Esad, Hafız 194, 195, 201, 248, 277, 291
Exodus (Uris) 31

el-Farra, Muhammed 147, 148, 164, 165
Fedorenko, Nikolay 158
FHA 214, 216, 219, 220
ayrıca bkz. Filistin Haber Ajansı
FHKC 173, 175, 178, 188, 193, 326, 328, 330
ayrıca bkz. Filistin Halk Kurtuluş Cephesi
Filistin Araştırmaları Enstitüsü 12, 57, 177, 207, 221, 231, 242, 248
Filistin Geçici Özerk Yönetimi (PISGA) 293-295, 301
Filistin Haber Ajansı (WAFA/FHA) 200, 214, 216, 218-220
Filistin Halk Kurtuluş Cephesi 149, 173, 175, 178
Filistin İslâmi Cihat Örgütü 321
Filistin Kurtuluş Cephesi 187, 278

Filistin Kurtuluş Örgütü 142, 148, 181, 204, 207
ayrıca bkz. FKÖ
Filistin Yahudi Kolonizasyon Derneği 33
ayrıca bkz. Yahudi Kolonizasyon Derneği
Filiu, Jean-Pierre 148
FKÖ 107, 170, 181, 183-198, 200-210, 213-226, 228-238, 242, 243, 247, 249, 251-254, 257, 258, 260, 261, 266-282, 284, 285, 290, 294-296, 298-303, 305, 306, 308, 312, 314-318, 320-323, 325, 329, 330, 345, 354, 373, 375, 384, 394
ayrıca bkz. Filistin Kurtuluş Örgütü
Ford, Gerald 204, 284
Ford Vakfı 329
Fortas, Abe 162
Friedman, David 367, 368
From Time Immemorial (Peters) 30

Gazit, Şlomo 297, 308
Gazze 35, 37, 48, 121, 139, 142, 147-149, 257, 258, 263, 284, 285, 303-305, 312, 313, 315, 319, 322, 323, 326, 331, 333-338, 340, 346, 349, 369, 381-391, 394-401, 403, 404
Gazze Şeridi 35, 129, 131, 133, 142-144, 147, 148, 155, 158, 160, 162, 179, 217, 229, 258, 260, 261, 263, 267, 292, 293, 304, 312, 325, 330-332, 334, 335, 338, 346, 349, 368, 369, 381-383, 385-387, 390, 392-397
Giacaman, Rita 266
Gingrich, Newt 31
Golan Tepeleri 34, 154-156, 158, 165, 166, 292, 369-371, 402
Goldberg, Arthur 159, 162, 164
Greçko, Andrey 153
Greenblatt, Jason 367, 368
Gromıko, Andrey 153
Gur, Mordehay 217
Güneşteki Adamlar (Kanafani) 137, 173
Güney Afrika 28, 63, 79, 105, 186, 275, 311, 356, 358, 389, 403
Güney Lübnan Ordusu 210, 211, 308

Habaş, George 176, 178
Habibi, Emile 172, 175
Haddad, Vedi 176, 178
Haganah 78, 117, 118
Haig, Alexander 210, 230, 231, 243, 246, 252, 255
Halef, Salah 142, 179, 225
ayrıca bkz. Ebu İyad
Halidi, Anbara Selam 11, 46, 47, 59
Halidi, Hacı Ragıb 15, 48, 58
Halidi, Hatice 15
Halidi, İsmail Ragıb 11, 36, 46, 59, 93-96, 157
Halidi, Velid 12, 47, 59, 94, 95, 107, 114, 117, 187, 207, 223
Halidi, Walid 23, 112
Halidi, Yusuf Ziyaeddin/Yusuf Ziya Efendi 16-24, 29, 40, 42, 54, 407, 410, 411
Halsell, Grace 163
Hamas 149, 269, 312, 314-316, 318, 320-332, 337, 338, 346, 348, 349, 372, 373, 381-386, 392-396, 398-400
Hamşari, Mahmud 196
Han Yunus 144, 147, 335
Harem-i Şerif 15, 134, 317-319
Hariciye Nazırlığı 17
Havran Ovası 158
Hayfa'ya Dönüş (Kanafani) 173, 174
Hedef 173
Herzl, Theodor 19-25, 28, 29, 32, 42, 50, 60, 70, 91, 100, 114, 388, 407-409, 411, 413
Hindistan 27, 55, 63, 71, 75, 83, 91, 115, 355, 374, 378
Hirsch, Maurice de 33
Holokost 100, 101, 126, 173, 236, 241, 359, 386
Hourani, Albert 41, 102, 107, 110, 111, 125
Huckabee, Mike 31
el-Hut, Şefik 271

Hüseyin, Saddam 194, 276, 278-280
Hüseyni, Abdülkadir 120, 140
Hüseyni, Cemal 84, 105, 106, 109, 140
Hüseyni, Faysal 140, 281, 282, 287, 295, 296

Indyk, Martin 289, 290
Irak 45, 59, 63, 101, 102, 106-108, 111, 112, 125, 126, 136, 161, 176, 187, 192, 194, 200, 226, 230, 254, 270, 276-280, 326, 346, 356, 393, 398
Irgun 32, 115, 117, 119, 163

İftira ve İnkârla Mücadele Birliği 329
İkinci İntifada 306, 318, 320-324, 326, 340, 346, 358, 384, 385, 390
İlkeler Deklarasyonu 299, 300
ayrıca bkz. Oslo I Antlaşması
İngiltere 26, 29, 33-35, 45, 49-52, 56, 63, 64, 68, 69, 72, 76, 77, 82-85, 87, 89-91, 96, 98, 100-103, 108-113, 115, 117, 125, 126, 129, 133, 139, 145-147, 160, 161, 247, 270, 360, 378, 380
İran 63, 99, 106, 206, 207, 210, 248, 278, 344, 350, 368, 371, 380, 393
İrlanda 27, 55, 63, 68, 75, 78, 79, 91, 104, 196, 347, 348, 356, 358
İsrail Diyarı 190
ayrıca bkz. Eretz Yisrael
İstanbul 17-20, 40, 43, 278

Jabalia 258
Jabotinsky, Ze'ev 32-34, 52, 77, 87, 88, 209, 380
Jarring, Gunnar 193
Johnson, Lyndon B. 152, 161-165, 354
Johnston, Charles 140

Kaddafi, Muammer 194
el-Kaddumi, Faruk 269
Kahan Soruşturma Komisyonu 196, 202, 233, 235, 242, 245, 254
Kahn, Zadoc 20, 407, 411, 412
Kamal, Zahira 266
Kanafani, Gassan 137, 172-175, 194, 196, 326
Kaplan, Amy 12, 31, 100, 187, 250, 259
Kaplan, Robert 288
Kara Eylül 188, 266
Karameh Muharebesi 184, 185, 188, 216
el-Kassam, İzzeddin 61, 175
Katamon 118
Katip, Hasan 266
Kennan, George 127, 128
Kerr, Malcolm 155, 238, 239, 254
Kibya Katliamı 143, 148
Kimmerling, Baruch 64, 195, 306
King David Oteli 115
Kissinger, Henry 169, 189, 200, 202-205, 272, 286, 343, 354, 392
Kosıgin, Aleksey 153
Kraliyet İmparatorluk Üniversitesi 17
Kramer, Martin 289
Kubbetü's-Sahre 15
Kudüs 15-17, 19, 21, 32, 34, 37, 41, 42, 46-48, 53, 54, 60, 62, 75, 79, 81, 86, 94, 95, 106, 111, 116, 118-121, 124, 129-131, 133, 134, 140, 155, 156, 158, 165, 166, 168, 172, 209, 210, 217, 252, 261, 281-287, 293, 303-306, 309, 312, 313, 317, 319, 325, 326, 348, 350, 353, 369-371, 373, 375, 394, 402, 408, 410
Kuneytire 158
Kuray, Ahmed 297
Kurtzer, Daniel 289, 290, 298, 300
Kushner, Jared 368, 370
Kuvvet 17 205
Kürdistan 17, 18

Lahd, Antoine 308
LEHI (İsrail Özgürlük Savaşçıları) 115
Lewis, Bernard 289
Libya 44, 98, 136, 176, 192, 194, 226, 230, 278, 322, 326, 377
Likud Partisi 208, 209, 308, 317, 363
Litani Operasyonu 210, 216
Lloyd, Selwyn 140

Lord Curzon 27
ayrıca bkz. Curzon, George
Lord Moyne 115
Lübnan 17, 37, 44, 59, 63, 79, 84, 94, 101, 111, 112, 121, 122, 125, 129, 132, 133, 135, 136, 141, 169, 171, 176, 178, 182, 183, 188, 189, 194-203, 205, 206, 209-211, 213-219, 221-224, 226-236, 238-240, 243-254, 257, 259, 261, 266-268, 273, 274, 278, 283, 285, 308, 336, 340, 348, 354, 383-385, 390, 393, 396, 398, 403
Lübnan'ın Yabancılardan Kurtuluşu Cephesi 206

Madrid 140, 210, 259, 275, 281-285, 287, 288, 296, 301, 315
Mansour, Camille 282, 300
Marshall, George 127, 128, 345
McNamara, Robert 152, 163, 164
Medresetü'l-Efdaliyye 319
Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane 17
el-Melik el-Efdal, Ali 319
Mescid-i Aksâ 15, 134
Meyselun Muharebesi 62
Mısır 53, 55, 63, 71, 75, 83, 101, 102, 110-113, 115, 126, 131, 133, 136, 137, 141-144, 151-156, 158, 160, 161, 164, 169, 170, 175-177, 179-183, 189, 192, 193, 201-203, 208-210, 246, 276, 277, 282, 289, 315, 343, 345, 369, 372, 387
Mikdadi, Derviş 107
Miller, Aaron David 286, 289, 298, 300
Milletler Cemiyeti 34, 56, 60, 64, 66, 67, 69, 89-91, 103, 186
milliyetçilik 49, 55, 58, 136, 141, 161, 176-178, 200, 201, 210, 217, 260, 266, 303, 363-366, 380
Milson, Menahem 261
Mizrahi (Doğulu) 42, 43, 65
Mossad 163, 173, 174, 194, 223, 227, 230, 235, 245, 246, 273, 278, 326
Mukataa 306
Müslüman Kardeşler 179, 315

Nablus 37, 41, 121, 130, 260, 262-264
Nabulsi, Süleyman 139
Najjar, Yusuf 194, 197
Nakba 97, 98, 104, 117, 120-122, 129-131, 136, 139-141, 149, 172, 175-177, 191, 194, 251, 381, 385
Nasır, Kemal 194, 196, 197, 326
Nassar, Necip 48, 56
el-Neşaşib, Ragıp 133
Netanyahu, Binyamin 32, 209, 243, 254, 341, 344, 348-350, 353, 370, 371, 392, 400, 403
Nusseibeh, Sari 282, 322

O'Malley, Ernie 78, 104
Olmert, Ehud 32
Orientations (Storrs) 53, 62
Oslo 210, 281, 283, 296, 297, 299-302, 304, 305, 307-309, 311, 312, 314, 316-318, 321-323, 326, 375
Oslo I Antlaşması 300, 304, 308
ayrıca bkz. İlkeler Deklarasyonu
Oslo II Antlaşması 304
ayrıca bkz. Batı Şeria ve Gazze Şeridi Geçici Antlaşması
Osmanlı Devleti/İmparatorluğu 4, 17-19, 21, 23, 40-50, 53, 55-57, 63, 64, 66, 67, 110, 408, 410, 411

Peres, Şimon 199, 296, 297, 300, 314, 317, 370
Peters, Joan 30
Pew Araştırma Merkezi 339
Poti Limanı 17
Primakov, Yevgeny 222, 277

Rabin, İzak 144, 204, 258, 259, 262, 263, 272, 284, 288, 290-297, 299-303, 307, 308, 317, 324
Rabinovich, Itamar 262, 263, 291, 292, 297, 302
Ramallah 254; 260, 305, 306, 322, 326, 330, 395
Refah 144, 147, 331, 335
Rişon LeTsiyon 122
Robert Kolej 17
Rogers, William 193

Ross, Dennis 288-290, 298, 300, 317, 348, 349
Rostow, Eugene 162
Rostow, Walter 162
Rothschild, Edmond de 33
Rubinstein, Elyakim 292, 294

Sabra 196, 197, 199, 214, 218, 226, 230, 233, 239, 241-243, 245-247, 253, 254
Saddam, Hüseyin 194, 276, 278-280
Said, Edward 183, 187, 188, 266, 271, 273, 274, 301, 302, 346, 357
Salameh, Ali Hassan 205
Samuel, Herbert 61, 75, 103, 104
al-Sarraj, Eyad 266
Sayigh, Rosemary 104
Sayigh, Yusuf 104-107, 110, 114, 118-120
Sedat, Enver 208, 276, 277, 315
Sefarad 42, 43
Seyyid Muhammed Ali Halidi 17
Shehadeh, Arif 48
ayrıca bkz. el-Arif, Arif
Shehadeh, Raja 48, 266, 282
Shlaim, Avi 12, 111, 123-125, 134, 142
Shomali, Amer 265
Silsile Kapısı 15
sinagog 15, 278
Singer, Joel 300
Singer, Paul 341
Sourani, Raji 266
Sovyetler Birliği 85, 102, 116, 125, 126, 146, 154, 158, 186, 189, 193, 202, 228, 280
ayrıca bkz. SSCB
SSCB 99, 116, 126, 147, 153, 161, 170, 189, 202, 208, 222, 251, 276, 277, 283
ayrıca bkz. Sovyetler Birliği
Sultan Abdülhamid 18, 19
Suriye 17, 34, 44, 45, 48, 59, 61-63, 69, 101, 102, 109-112, 121, 122, 129, 132, 133, 136, 151, 154-156, 158-160, 166, 169, 176, 177, 181-183, 188, 192-194, 200-204, 207, 210, 217, 218, 221-223, 228-232, 234, 248, 250, 253, 268, 269, 276-278, 283, 285, 291, 292, 302, 326, 356, 377, 393, 404
Suriyya el Cenubiyye (Güney Suriye) 62
Süveyş Savaşı 142, 145, 146, 148, 149, 160, 343
Sykes-Picot Antlaşması 51, 62, 69

Şaat, Nebil 269
Şaked, Ayelet 362
Şam 39, 40, 53, 61-63, 120, 133, 136, 158, 173, 201, 211, 248, 252, 364
Şamir, İzak 32, 209, 217, 242-244, 254, 281, 282, 286, 287, 291, 293, 294, 299-301
Şaret, Moşe 111, 144
Şaron, Ariel 32, 143, 144, 196, 199, 202, 209, 210, 217, 219, 221, 222, 228, 230, 231, 235, 242-247, 249, 251, 252, 254, 257, 258, 261, 317-319, 322, 324, 346
Şatilla 196, 197, 199, 214, 218, 226, 230, 233, 239, 241, 242, 245-247, 253, 254
Şucaiyye 331, 333-335
Şufani, Elias 269
Şukayri, Ahmed 107

Tal el-Riş 47, 48, 58, 121, 123
Tal, Vasfi 107
Tannous, İzzet 105
Tel el-Zaatar 197-199, 206, 211, 238, 245
Truman, Harry 100, 103, 114, 116, 127, 129, 160, 166, 344
Tuqan, Fadwa 172, 175
Türkiye 18, 99, 408, 409, 411-413

Uris, Leon 31
Urvetü'l-vüska 176

Ürdün 32, 44, 76, 81, 95, 96, 101, 107, 111, 112, 118, 121-126, 129, 131-135, 139-141, 143, 147, 151, 154, 155, 158, 160, 164, 169, 175, 182-

185, 188, 189, 192, 193, 201, 203, 207, 216, 262, 266, 278, 282, 283, 285, 317, 361, 366, 372, 387

Vezir, Halil 142, 253
ayrıca bkz. Ebu Cihad
Viyana 13, 17, 19, 278

Washington 117, 140, 146, 152, 159, 160, 163, 164, 202, 207, 208, 210, 228-230, 243, 244, 247, 249, 252, 254, 270, 271, 281-285, 287, 290, 291, 293, 295, 296, 298, 299, 301-303, 308, 316, 337, 343-347, 349, 351, 370, 376, 397, 402
Washington görüşmeleri/müzakereleri 140, 164, 210, 283, 290, 295, 298
Washington Yakın Doğu Politikası Enstitüsü (WINEP) 290
Weiss, Philip 206
Weizmann, Chaim 50, 52, 62, 66, 69, 72, 86, 114, 153
Wheeler, Earl 152

Yahudi Halkı Politika Planlama Enstitüsü 290
Yahudi Kolonizasyon Derneği 33
ayrıca bkz. Filistin Yahudi Kolonizasyon Derneği

Zangwill, Israel 29
Ziad, Tevfik 172, 175
Zohar, Miki 363
Zuaytir, Wael 196, 197
Züreyk, Konstantin 176, 177

Bugüne kadar kullanılmamış zengin arşiv malzemesinden ve yazarın aile üyelerinin (belediye başkanları, hâkimler, akademisyenler, diplomatlar ve gazeteciler) nesiller boyu tuttukları raporlardan yararlanan *Filistin: Yüz Yıllık Savaş*, aynı topraklar üzerinde hak iddia eden iki halk arasındaki trajik çatışmayı anlatırken, genel kabul gören yorumların geçersizliğini gözler önüne seriyor. Dünyaca tanınan bir Ortadoğu tarihçisi olan Rashid Khalidi, önce Siyonist hareket, ardından İsrail tarafından yürütülen, İngiltere ve sonrasında ABD tarafından desteklenen, Filistinlilere karşı yürütülen yüz yıllık yerleşimci kolonyalist savaşın izlerini sürüyor.

Bir mağduriyet kroniği olmayan bu kitap, Filistinli liderlerin hatalarını örtbas etmeden, iki tarafta ulusal hareketlerin ortaya çıkışını ele alıyor ve günümüzde son derece trajik bir evreye giren bu çatışmayı aydınlatan yeni bir bakış açısı sunuyor.

"Filistinlilere karşı yürütülen savaşı, onların mücadelesine derinlemesine girerek inceleyen ilk eser olan bu kitap, sağlam akademik araştırmalar, canlı kişisel deneyimler ve bu son derece eşitsiz çatışmanın taraflarının endişe ve özlemlerini keskin bir şekilde kavrayan bir bakış açısıyla zenginleştirilmiş, sürükleyici ve özgün bir çalışmadır."

NOAM CHOMSKY

0632583 YVT
THG 0632583 YVT

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-3882-7

9 789750 538827

KDV'DEN MUAFTIR